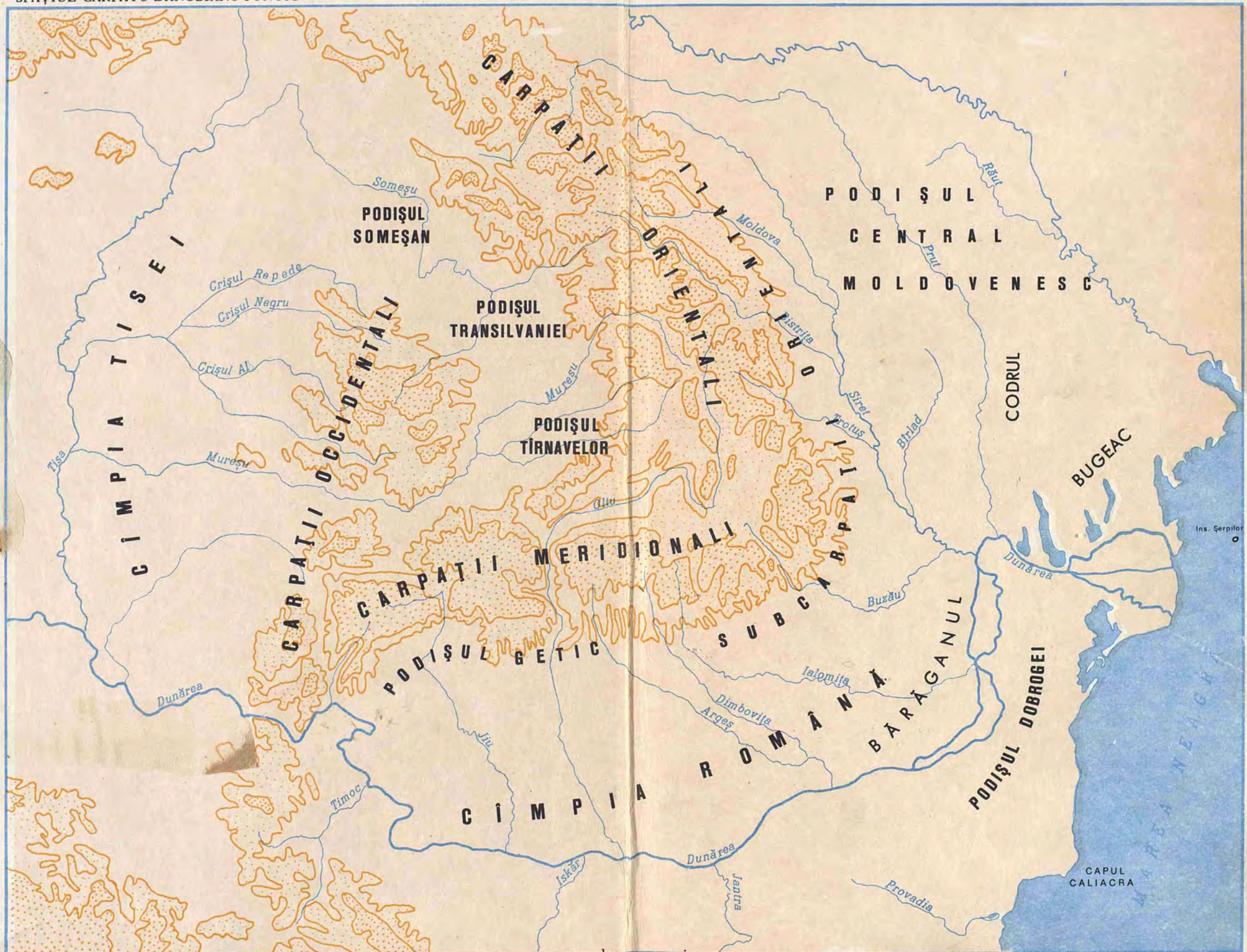


ISTORIA MILITARĂ A POPORULUI ROMÂN

EDITURA MILITARĂ

www.dacoromanica.ro



COMISIA ROMÂNĂ
DE ISTORIE MILITARĂ

CENTRUL DE STUDII ȘI CERCETĂRI
DE ISTORIE ȘI TEORIE MILITARĂ

ISTORIA MILITARĂ A POPORULUI ROMÂN

COMISIA DE COORDONARE:

General-colonel dr. CONSTANTIN OLTEANU

— președinte

Acad. ȘTEFAN PASCU

General-locotenent dr. ILIE CEAUȘESCU

— coordonator principal

General-colonel VASILE MILEA

Prof. univ. dr. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

General-maior CONSTANTIN ANTIP

Conf. univ. dr. MIRCEA MUȘAT

Colonel dr. GHEORGHE TUDOR

Colonel dr. AL. GH. SAVU

Colonel dr. FLORIAN TUCĂ



EDITURA MILITARĂ, BUCUREȘTI, 1984

COMISIA ROMÂNĂ
DE ISTORIE MILITARĂ

CENTRUL DE STUDII ȘI CERCETĂRI
DE ISTORIE ȘI TEORIE MILITARĂ

ISTORIA MILITARĂ A POPORULUI ROMÂN

vol. I

DIN CELE MAI VECHI TIMPURI
PÎNĂ ÎN SECOLUL AL XIV-LEA

Autorii volumului I:

Prof. univ. dr. ION BARNEA, dr. VASILE BORONEANȚ, prof. univ. dr. HADRIAN DAICOVICIU, cercetător științific dr. PETRE DIACONU, locotenent-major MIRCEA DOGARU, cercetător științific CATRINEL DOMĂNEANȚU, cercetător științific dr. RADU HARHOIU, cercetător științific SERGIU A. IOSIPESCU, muzeograf principal FLORICEL MARI-NESCU, dr. DARDU NICOLĂESCU-PLOPȘOR, dr. RADU POPA, colonel dr. AL. GH. SAVU, colonel dr. FLORIAN TUCĂ, colonel dr. GHEORGHE TUDOR, colonel dr. CRISTIAN M. VLĂDESCU, dr. ALEXANDRU VULPE, prof. univ. dr. doc. RADU VULPE, cercetător științific MIHAIL ZAHARIADE



EDITURA MILITARĂ, BUCUREȘTI, 1984

Cunoscînd istoria glorioasă a poporului nostru, luptele și sacrificiile înaintașilor noștri, strădaniile lor în perfecționarea creației materiale și spirituale învățăm să prețuim și să iubim mai mult, mai profund, cuceririle prezentului, să facem totul pentru a le dezvolta, pentru a făuri istoria nouă a patriei noastre, istoria socialismului și comunismului.

Cunoașterea acestor tradiții ne învață să prețuim libertatea, independența, suveranitatea națională dobîndite cu atîtea jertfe, ne obligă să muncim și mai bine pentru a consolida neconținut aceste cuceriri de preț ale poporului nostru, pentru a face mereu mai luminos, mai strălucitor chipul patriei noastre, ne obligă să facem totul pentru ca poporul român, națiunea noastră, România socialistă, să fie totdeauna o țară liberă și independentă în rîndul țărilor socialiste, în rîndul țărilor întregii lumi.

NICOLAE CEAUȘESCU

Istoria militară multimilenară a poporului român constituie o parte integrantă și inseparabilă a istoriei generale a patriei. Studiarea îndelungatei evoluții a poporului român demonstrează că de la strămoșii noștri îndepărtați și pînă în zilele noastre pămîntul românesc a fost permanent un șantier de construcție și creație, dar și un cîmp de aprige lupte de apărare duse de generații și generații împotriva diversilor invadatori străini. Mîinile iscusite ale strămoșilor care în antichitate și-au încrustat geniul artistic în dantelăria podobeilor de aur și argint au durat și amplele lucrări de fortificații, ce pot fi întîlnite pe întregul teritoriu al patriei, culminînd cu sistemul inegalabil din zona Sarmizegetusei. Mîinile iscusite ale românilor care au făurit apoi neasemuitele capodopere artistice Cozia și Voronețul, palatul Mogoșoaia și porțile maramureșene au înălțat și cetățile Sucevei, Brașovului, Giurguiului, Biharei, Chiliei și atîtea altele.

În reconstituirea istoriei militare naționale — misiune de înaltă răspundere patriotică — frontul istoriografic se călăuzește după concepția profund științifică a Partidului Comunist Român, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, care arată că „cercetarea istorică, departe de a constitui o investigație cu caracter strict documentar al trecutului, este în bună măsură — așa cum arată viața — și o știință a prezentului. Istoria oferă concluzii și învățăminte despre marile procese ale dezvoltării societății, ale existenței popoarelor de-a lungul timpului, punînd în evidență atît ceea ce a fost valoros, progresist și a servit mersului înainte al societății, cît și piedicile ridicate de-a curmezișul evoluției și care au costat scump umanitatea, au întîrziat progresul unor națiuni. Rezultatele cercetărilor istorice sînt de natură să ajute omenirea contemporană să înțeleagă mai bine legile obiective care guvernează societatea, necesitatea de a acționa în spiritul cerințelor progresului”¹.

Legat indisolubil de vatra sa permanentă — spațiul carpato-danubiano-pontic —, poporul român s-a afirmat în planul civilizației universale prin

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, București, 1972, p. 423—424.

contribuții materiale și spirituale de o tulburătoare originalitate. Numeroase vestigii atestă că aici au înflorit, încă din vremuri străvechi, agricultura și creșterea vitelor, meșteșugurile cele mai variate, cultura și arta specifice epocilor pietrei și bronzului, culminând cu remarcabilele înfăptuiri ale civilizației geto-dace, daco-romane și românești, toate sudate în fluxul unuia și aceluiași proces de viață și locuire neîntreruptă. Și tot aici, în spațiul carpato-danubiano-pontic, investigația științifică atestă pregnant evoluția organizării sociale și politice spre forme superioare, având ca momente cruciale încheierea statului centralizat și independent condus de Burebista, acum mai bine de 2050 de ani, formarea țărilor române de sine stătătoare, unirea din 1600 sub sceptrul lui Mihai Viteazul, edificarea României moderne, făurirea statului național unitar român în 1918 și marile prefaceri care au jalonat drumul spre înflorirea Republicii Socialiste România. O încununare de prestigiu a acestui urcuș pe calea progresului și civilizației o reprezintă Epoca Ceaușescu — cea mai fecundă în împliniri din întreaga istorie românească.

Vocația poporului român a fost și a rămas construcția pașnică, aspirația spre bună înțelegere cu toate neamurile din jur, dorința de conlucrare cu toate seminișile pământului. Lui i-au repugnat sfada, spiritul de aventură, brigandajul, mărirea deșartă clădită pe suferințele și împilarea altora. Mărturie a aceleiași vocații de pace și înțelegere a românilor stă și faptul că ei nu au recurs niciodată la forța armelor pentru a anexa teritorii străine și nu au impus vreodată altor popoare condiții care le-ar fi lezat acestora demnitatea, independența sau aspirațiile legitime spre progres. Aceste realități și-au găsit o elocventă materializare în adevărul sintetizat magistral de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, comandantul suprem al forțelor armate române: „de-a lungul secolelor, armata română a acționat numai și numai în apărarea ființei poporului, a independenței naționale”, ea „niciodată nu a invadat alte popoare, ci, dimpotrivă, a constituit un sprijin puternic în lupta de eliberare a altor națiuni și popoare”².

Împrejurările istorice vitrege au silit însă poporul român să-și întrerupă adeseori îndeletnicirile pașnice pentru a-și apăra cu armele vatra străbună, existența etnică, avutul, dreptul de a-și hotărî singur destinele. Ca Meșterul Manole, el a trebuit nu o dată să reclădească ceea ce fusese distrus sau să lecuiască rănile nou deschise peste cicatrici încă proaspete.

Oști invadatoare numeroase „cîtă frunză și iarbă” — cum spune inspirat cronicarul — s-au succedat, veacuri de-a rîndul, pe aceste meleaguri. Unele s-au aflat în treacăt numai, venite de aiurea și îndreptîndu-se pe drumurile strategice sau comerciale importante ce s-au intersectat în spațiul carpato-danubiano-pontic. Altele au pătruns aici după pradă, atrase ca de un magnet de aurul munților și de sarea dealurilor, de petrol sau de holdele mănoase ale cîmpiilor. În sfîrșit, nu puține au fost trimise de mari state și de imperii expansioniste, adevărați coloși ai istoriei decîși să înghită în hotarele lor pămînturi ce nu le aparținuseră niciodată.

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, București, 1983, p. 40.

Cum a reușit poporul român să supraviețuiască atîtor cumplite încercări? Să alunge invadatori ce păreau invincibili? Să scuture dominații străine sufo-cante ce se voiau eterne? Să înainteze, pas cu pas, spre acel „viitor de aur” visat de toate generațiile de patrioți ale trecutului?

Încercînd să ofere o explicație, unii istorici au invocat un așa-zis „miracol românesc”. Dar miracole nu se produc în viața popoarelor. Împlinirea idealuri-lor sociale și naționale ale poporului nostru a fost rezultatul, înainte de toate, al voinței lui nestinse de libertate și progres, al capacității lui excepționale de a-și transforma voința în acțiune și de a suporta cortegiul de jertfe și suferințe incommensurabile implicate de confruntările dure, adesea inegale, cu adversarii, al înțelepciunii cu care, în funcție de situațiile istorice concrete, a alternat sau a îmbinat formele de luptă militare și nemilitare, politice și diplomatice, al realismului dovedit în momentele cruciale ale istoriei lui, cînd a reușit să-și concentreze toate energiile într-un unic efort eliberator. Împrejurările istorico-sociale vitrege în care și-a dus existența au obligat poporul român, încă din cele mai vechi timpuri, să-și apere dreptul la viață cu arma în mînă. „De la formarea de către Burebista, în secolul I înaintea erei noastre, a statului dacic centralizat — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu —, de la epoca înfloritoarei societăți dacice a lui Decebal și apoi de-a lungul a două milenii de existență, pînă în ziua de azi, poporul nostru a trebuit să ducă lupte grele pentru a-și constitui și apăra ființa proprie, entitatea națională.”³ Rezistînd cu bărbăție tuturor încercărilor, poporul român „a străbătut vremurile de restriște și a ieșit la lumină, cucerindu-și locul ce i se cuvine în marea familie a popoarelor lumii, pentru că întotdeauna a fost animat de o nestinsă dragoste de patrie, de curaj și spirit de abnegație; sentimentul patriotismului fierbinte a fost transmis ca o flacără vie, din generație în generație”⁴.

Luptelor eroice duse de-a lungul secolelor de poporul nostru împotriva cotropitorilor străini, pentru libertatea, unitatea și independența patriei, evoluției sistemului militar românesc în ansamblul angrenajului social, economic și politic, dezvoltării gîndirii militare într-o strînsă corelație cu efortul depus pentru apărarea pămîntului străbun, le este consacrată lucrarea de sinteză *Istoria militară a poporului român*. La baza acestei cuprinzătoare lucrări stau concepția științifică, revoluționară despre lume și viață a partidului — materialismul dialectic și istoric —, orientările puse de tovarășul Nicolae Ceaușescu în fața cercetării istorice.

Paginile ei încorporează contribuția adusă de specialiști din numeroase instituții militare, universitare și academice: Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Militară, Universitatea din București, Universi-tatea „Al. I. Cuza” din Iași, Centrul de Științe Sociale din Sibiu, Institutul de Arheologie din București, Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași, Institutul de Istorie a Artei din București, Institutul de Istorie și

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, București, 1977, p. 34.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, București, 1968, p. 465.

Arheologie din Cluj-Napoca, Institutul de Studii Sud-Est Europene, Muzeul Militar Central, Muzeul de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, Direcția Generală a Arhivelor Statului etc. Autorii s-au bucurat de asistența științifică prețioasă a Academiei Republicii Socialiste România și a Academiei de Științe Sociale și Politice.

În toate fazele de elaborare autorii lucrării au beneficiat de sprijinul calificat al unui larg colectiv de consultanți: istorici, cadre din învățământ, cercetători științifici de diverse specialități, veterani din cele două războaie mondiale, personalități politice și militare care au participat la dezvoltarea armatei noastre în cursul revoluției și construcției socialiste, foști și actuali comandanți și activiști de partid. Dezbaterile ample care au avut loc au contribuit substanțial la elucidarea unor probleme și la definitivarea volumelor pentru tipar.

Ca rezultat al îndrumării permanente primite din partea conducerii Partidului Comunist Român, însăși viziunea istoricilor preocupați de trecutul nostru militar asupra obiectului lor de studiu a suferit mutații esențiale. Mutații de ordin cantitativ, evidențiate de îmbogățirea termenilor subsumați domeniului istoriografiei militare, dar mai ales de ordin calitativ, concretizate în aprofundarea interpretării și punerea pe noi baze a explicației științifice a procesualității istorice. Autorii lucrării au avut ca orientare aprecierea fundamentală dată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, potrivit căreia „cea mai înaltă îndatorire și răspundere a istoricilor este ca, studiind dezvoltarea societății, evenimentele istorice, să desprindă din uriașa comoară de experiență acumulată de-a lungul mileniilor și să îmbogățească activitatea prezentă și viitoare cu învățăminte și concluzii pentru mersul înainte al popoarelor pe calea civilizației, pentru pacea și progresul întregii umanități”⁵.

Subliniind saltul valoric înregistrat de istoriografia militară românească în ultimele decenii, se cuvin, totodată, relevate marile merite ale unor predecesori. În acest domeniu, ca și în alte compartimente ale cercetării, s-a acumulat, prin efortul unor oameni de știință de prestigiu, o zestre prețioasă de la care s-a pornit în investigațiile recente și care, în substanța ei, a rămas definitiv integrată patrimoniului național. Relevante sînt, în acest sens, scrierile cronicarilor Grigore Ureche, Radu Popescu, Miron Costin, Ion Neculce etc., ale lui Dimitrie Cantemir — ctitorul științei istorice românești moderne —, Gheorghe Șincai, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Alexandru D. Xenopol, generalului Constantin Hârjeu, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Grigore Tocilescu, Ioan Bogdan, generalului Radu R. Rosetti, Constantin Daicoviciu, C.C. Giurescu și ale atîtor altor istorici și gînditori care s-au aplecat cu venerație asupra trecutului militar al românilor.

Lucrarea analizează multilateral, în lumina concepției științifice a Partidului Comunist Român, lupta eroică desfășurată în toate epocile de poporul nostru împotriva cotropitorilor, pentru scuturarea dominației străine și înfăptuirea idealurilor de dreptate socială, de independență și suveranitate, în hotarele vetrei lui de neîntreruptă viață. În timp, această istorie se întinde din epoca

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 20, București, 1981, p. 336.

străveche — din care se păstrează primele vestigii cu caracter militar — pînă în epoca cea mai recentă, a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate pe pămîntul românesc. În spațiu, ea îmbrățișează toate faptele militare petrecute pe teritoriul etnic românesc, mai presus de împărțirile statale trecătoare sau de ocupațiile străine. Privită din această perspectivă, istoria militară a poporului nostru apare ca un proces unitar și continuu care a angajat întreaga societate românească în structurile specifice diverselor formațiuni economice ce s-au succedat în curgerea mileniilor.

În lumina concepției Partidului Comunist Român, potrivit exigențelor obiectivității științifice, în lucrare se evidențiază aportul decisiv — în toate perioadele — al maselor populare, al forțelor sociale și politice progresiste la luptele duse pentru libertate. Masele populare au fost creatorul autentic al istoriei patriei, inclusiv al componentei ei militare. Ele au făurit nu numai patrimoniul material și spiritual național, ci, totodată, au purtat și greul luptelor pentru apărarea lui, au făcut cele mai mari sacrificii pe cîmpurile de bătălie și au resimțit mai mult decît oricare alte categorii sociale pustirile și distrugerile repetate. Din aspirațiile lor progresiste, din setea lor de libertate s-a născut acea încredere neclintită în triumful dreptului asupra forței fără de care nu ar fi fost posibile regăsirea după înfrîngeri, păstrarea speranței chiar și în cele mai negre zile ale ocupațiilor străine.

Vreme îndelungată rolul principal în efortul de eliberare a revenit țărănimii care „a fost purtătoarea celor mai glorioase tradiții de luptă ale poporului nostru. În marile lupte, purtate de-a lungul secolelor, împotriva dominației străine, pentru neatinare și independență, pentru formarea națiunii române și a statului național român, țărănimia a avut un rol determinant”⁶.

Din epoca modernă pe scena istoriei românești s-a afirmat tot mai viguros clasa muncitoare care, în frunte cu partidul său revoluționar, a devenit păstrătorul fidel al tradițiilor luptei anterioare și forța socială dinamizatoare a întregului popor român în efortul pentru instaurarea unei orînduiri superioare și lichidarea oricăror forme de dependență față de marile puteri imperialiste. Rolul istoric al clasei muncitoare a fost, în repetate rînduri, relevat în alese cuvînte de tovarășul Nicolae Ceaușescu: „Încă de la afirmarea sa pe scena istoriei, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu dezvoltarea forțelor de producție naționale, a industriei, clasa noastră muncitoare s-a manifestat ca o puternică forță revoluționară a progresului, ca exponent al intereselor vitale și al celor mai înaintate aspirații ale oamenilor muncii, ca luptătoare pentru îndeplinirea cerințelor obiective ale dezvoltării societății românești — făurirea și dezvoltarea statului național unitar, cucerirea și apărarea independenței sale, afirmarea liberă a națiunii noastre”⁷.

Împotriva cîmpitorilor s-au ridicat, alături de poporul român, naționalitățile conlocuitoare, venite și așezate în diverse timpuri în spațiul carpato-danubiano-pontic. Reliefarea bogatelor tradiții militare înaintate făurite în lupta comună a tuturor locuitorilor patriei noastre, legați prin aceleași interese

⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 23, București, 1983, p. 336.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, București, 1977, p. 545–546.

fundamentale și aspirații, constituie una din preocupările importante ale investigației efectuate în domeniul istoriografiei militare contemporane românești.

Pe solul fecundat de geniul militar al poporului român s-au afirmat figuri ilustre de voievozi și comandanți de oști, gânditori și eroi ai războaielor de apărare ale căror nume au rămas adânc încrustate în conștiința națională: Dromichaites, Burebista, Decebal, Gelu, Litovoi, Ioan Asan I, Basarab I, Bogdan I, Dobrotiță, Ștefan I Mușat, Mircea cel Bătrîn, Dan al II-lea, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Neagoe Basarab, Radu de la Afumați, Ion Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Radu Șerban, Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir, Horea, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, Alexandru Ioan Cuza și mulți alții. Rolul lor este prezentat — așa cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — cu obiectivitate, în strînsă legătură cu clasele sociale cărora le-au aparținut și în contextul istoric al timpului lor. Etalonul esențial de evaluare a aportului lor îl constituie, fără îndoială, măsura în care ei au înțeles aspirațiile poporului și le-au slujit cu devotament, dedicîndu-și viața și faptele cauzei emancipării naționale. În deplin acord cu adevărul istoric, în lucrare se înfățișează atît contribuția, cît și limitele claselor dominante în diverse epoci istorice pe tărîmul luptei generale împotriva invaziilor și dominației străine.

Lucrarea *Istoria militară a poporului român* cuprinde în perimetrul ei tematic următoarele probleme de bază:

1. Principalele evenimente — războaie, mari bătălii, mișcări revoluționare — care au marcat lupta multimilenară a poporului nostru pentru dreptate socială și eliberare națională, împotriva dominației străine. Începînd cu luptele purtate de strămoșii geto-daci, continuînd cu salba bătăliilor din evul mediu, cu amplele eforturi militare care au jalonat în epocile modernă și contemporană drumul spre independență și unitate — revoluțiile din 1821 și 1848—1849, războiul de independență, primul război mondial—, culminînd cu revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă al cărei debut a fost marcat de actul istoric de la 23 August 1944, participarea la războiul antihitlerist, acțiunile militare purtate din voința poporului român au avut întotdeauna un caracter drept, de eliberare.

Luptele de eliberare purtate de-a lungul secolelor au constituit un puternic factor de unitate a poporului nostru. În evul mediu ele au determinat adeseori colaborarea politico-militară a țărilor române pentru a face față primejdie comune, iar în epocile modernă și contemporană au impulsionat largul sprijin acordat statului național român de populația teritoriilor românești care, într-o perioadă sau alta, s-au mai aflat sub stăpînire străină. Unitatea poporului în lupta împotriva marilor imperii și state agresoare s-a impus, astfel, ca o trăsătură definitorie și, totodată, ca un învățămînt fundamental al istoriei militare românești.

Numeroasele lupte purtate pentru apărarea intereselor legitime ale propriului popor au servit în același timp cauzei emancipării altor popoare angajate, asemeni lui, în eforturi liberatoare împotriva dominației străine. În evul mediu, de exemplu, războaiele de apărare purtate de oștile române sub conducerea unor iluștri domnitori și conducători de oști au constituit, direct și indirect, un sprijin pentru țările Europei „creștine” amenințate de aceeași primej-

die; la adăpostul rezistenței românești care, în unele situații, a constituit un factor esențial pentru reușita acțiunilor de zăgăzuire a expansiunii otomane, acestea au putut să se dezvolte în condiții de pace și să-și organizeze propria apărare.

Solidaritatea poporului român cu alte popoare animate de idealurile libertății și independenței a îmbrăcat adeseori forma cooperării militare, a întrajutorării lor în luptele împotriva adversarilor comuni, așa cum s-au petrecut lucrurile în vremea lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, la 1877—1878 și în timpul primului război mondial. O pagină memorabilă în acest sens o constituie, de asemenea, participarea întregii armate române la războiul pentru înfrângerea Germaniei naziste începută o dată cu declanșarea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă la 23 August 1944. Forțele române au alungat prin lupte grele trupele hitleriste și horthyste de pe teritoriul național, după care și-au adus o contribuție importantă la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei. Ele au cooperat strâns cu armata sovietică care a dus greul războiului pentru înfrângerea fascismului, pînă la victoria istorică din mai 1945.

Cercetarea istoriografică reliefează cu putere rolul distinct avut de poporul român în istoria europeană și universală. Corespunzător acestei realități incontestabile și concepției afirmate în istoriografia noastră că locul unui popor în lume nu este conferit de întinderea teritoriului sau potențialul demografic, în lucrare se pun în lumină conexiunile reciproce existente între fenomenul militar românesc și cel internațional.

Potrivit cerinței de a examina, în relația lor cu istoria noastră, toate evenimentele militare petrecute pe teritoriul național, lucrarea de față întreprinde și o analiză adecvată a unor războaie care, deși purtate între armatele altor state (Austria, Rusia, Turcia), s-au extins și asupra țărilor române. Ele au avut urmări deosebit de nefaste, provocînd uriașe jertfe umane și daune materiale (distrugeri, aprovizionări prădalnice efectuate de beligeranți etc.), afectînd negativ viața politică din principatele române (înstituirea unor regimuri de ocupație, aducerea la putere a unor elemente favorabile unuia sau altuia dintre învingători, înlăturarea unor domni care se opuneau ingerințelor străine etc.) și pierderi teritoriale însemnate.

2. Dezvoltarea armatei la români, care prin strămoșii noștri geto-daci are o vechime de peste două mii de ani, și evoluția altor structuri militare, îndeosebi în ceea ce privește: compoziția socială, sistemul de recrutare, comandamentele, genurile de armă, formele de organizare, de încadrare și instrucție, înzestrarea material-tehnică, asigurarea sanitară etc.

Un interes deosebit prezintă, în acest sens, trăsăturile oștirilor geto-dace, ale cnezatelor și voievodatelor, statelor feudale românești — în special ale „oastei celei mari” —, evoluția armatei moderne în condițiile dominației de clasă a burgheziei, noua etapă survenită în dezvoltarea armatei după 23 august 1944, cînd organismul militar a suferit mutații calitative, structurale, transformîndu-se, ca rezultat al aplicării politicii creatoare a Partidului Comunist Român, într-o armată cu un conținut nou, popular, revoluționar.

Trăsătura fundamentală a armatei române o constituie faptul că ea s-a născut și s-a dezvoltat ca instituție pusă exclusiv în slujba apărării ființei propriului popor, a muncii lui pașnice creatoare. „Istoria poporului nostru, istoria

armatei noastre — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — demonstrează cu putere că niciodată poporul român, armata sa nu și-au propus țeluri agresive. Secole de-a rândul armata noastră a luptat pentru a apăra independența țării, pentru a asigura înfăptuirea unității naționale, pentru afirmarea independentă a națiunii noastre [. . .] Aceasta constituie și astăzi și va constitui întotdeauna trăsătura definitorie fundamentală a armatei noastre!”⁸

În lanțul nesfârșit al războaielor de apărare s-a făurit legătura indisolubilă dintre poporul român și armata lui. Căci armata a trăit, împreună cu întregul popor, a cărui parte inseparabilă este, și zilele bune, dătătoare de speranțe, și zilele nefaste, de cumplite încercări și durere. A gustat, împreună cu acesta, din aceeași cupă, și nectarul victoriilor și amarul înfrângerilor. De aici, din această contopire organică a voinței, energiilor și aspirațiilor poporului român și armatei lui s-au născut faptele de arme glorioase ale înaintașilor, iar în final s-au împlinit idealurile multiseculare, ca o încununare logică a luptelor necurmăte duse pentru emancipare.

De altfel, înseși împrejurările istorice — îndeosebi confruntările continue cu adversari puternici, adeseori superiori numeric și ca înzestrare tehnică — au imprimat un caracter popular, de masă, luptelor de apărare. Ca urmare, organizarea militară românească a cuprins întotdeauna, alături de trupele regulate, o serie de structuri nepermanente, iar participarea tuturor cetățenilor capabili să poarte armele la apărarea țării a fost, din cele mai vechi timpuri, de la strămoșii noștri geto-daci, o obligație consacrată prin tradiție și apoi prin legi. De aceea, alături de prezentarea evoluției armatei permanente, în lucrare se evidențiază experiența bogată a oștirilor revoluționare (de la Bobilna, cele conduse de Gheorghe Doja, de Horea, Cloșca și Crișan, de Tudor Vladimirescu, ca și de Avram Iancu, Gheorghe Magheru și ceilalți pașoptiști), a unor formațiuni militare nepermanente, organizate de stat sau de inițiativa populară.

3. Evoluția gândirii și artei militare românești, a concepțiilor doctrinare, formelor și procedeele de luptă care au reprezentat contribuții proprii, originale, la îmbogățirea teoriei și practicii militare europene și universale.

Arta militară românească a fost, în esența ei, modalitatea de a învinge, cu efectivele și materialul reduse pe care le oferea potențialul demografic și economic al țării, inamici puternici — armatele unor mari state agresoare. Așa cum au atestat luptele și bătăliile de la Tapae, Adamclisi și Sarmizegetusa, Posada, Rovine, Poarta de Fier a Transilvaniei, Tîrgoviște, Vaslui, Călugăreni, Grivița și Plevna, Mărăști, Mărășești și Oituz, înclăștrările ample și viguroase din zilele glorioase ale insurecției și ale războiului antihitlerist, armata română a reușit adeseori să provoace înfringeri zdrobitoare puternicilor ei adversari datorită aplicării cu măiestrie a principiilor strategiei și tacticii, folosirii judicioase a terenului, îmbinării formelor și procedeele specifice „războiului clasic” cu acelea ale războiului întregului popor, participării alături de trupele regulate a unor formațiuni înarmate ale populației, moralului ridicat care a animat forțele naționale angajate în lupta împotriva coteritorilor.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, București, 1979, p. 79–80.

Gîndirea militară românească a avut, în toate perioadele, reprezentanți de seamă, ale căror opere s-au situat la nivelul concepțiilor avansate existente pe plan internațional. Scrierile lui Neagoe Basarab, Iacob Heraclid Despotul, Dimitrie Cantemir, Nicolae Bălcescu, George Adrian, A.D. Xenopol, Gr. Tocilescu, C.N. Hârjeu, Nicolae Iorga, Radu R. Rosetti, Alexandru Averescu etc. se disting prin idei valoroase pe tărîmul istoriei și teoriei militare, cuprind, incontestabil, întinse părți neperisabile.

Un loc distinct în evoluția gîndirii militare românești ocupă noile idei și poziții exprimate în acest domeniu de mișcarea muncitorească și socialistă, care a dezvoltat, cu argumente întemeiate pe realitățile autohtone, o serie de teze importante referitoare la necesitatea înarmării poporului, dezvoltarea legăturilor dintre masele largi populare și armată, astfel încît aceasta să nu poată fi folosită de clasele dominante împotriva oamenilor muncii din propria țară, unitatea organică dintre fenomenele sociale, naționale și militare etc. Acest tezaur de idei a fost ridicat pe o treaptă superioară de Partidul Comunist Român, care l-a îmbogățit cu elaborări fundamentale privind capacitatea forțelor revoluționare de a influența orientarea armatei încă înainte de ascensiunea lor la putere, posibilitatea transformării armatei existente într-o armată cu un conținut nou, democratic, revoluționar și socialist după instituirea puterii muncitorești-fărănești.

Toate acestea se constituie în premise istorice ale doctrinei militare actuale a țării noastre, strălucit fundamentată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, doctrină al cărei principiu cardinal consacră apărarea patriei drept cauză și operă a întregului popor român. În anii luminoși ai revoluției și construcției socialiste, identificîndu-se pînă la contopire cu eforturile și aspirațiile maselor largi, armata țării a devenit un scut de nădejde al cuceririlor revoluționare ale poporului, al libertății și integrității statului, o participantă activă la opera de dezvoltare impetuoasă economică și socială a patriei, la edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate.

4. Evoluția amenajării teritoriului pentru apărare reprezintă, de asemenea, o componentă importantă a istoriei militare a poporului român.

O parte din eforturile uriașe, materiale și umane, pe care poporul nostru a fost nevoit să le destine pentru apărarea patriei s-au concretizat în fortificațiile înălțate în decursul mileniilor pe întregul spațiu carpato-danubiano-ponctic: construcțiile de pămînt, lemn și piatră cum sînt cele din zona Orăștie; castrele romane; cetățile ridicate în evul mediu, din care se disting cele de la Neamț, Poienari, Giurgiu, Deva, Suceava, Bran, Hotin, Chioar, Cetatea Albă, Sibiu, Chilia, Rîșnov, Tîrgoviște; fortificațiile moderne, construite în secolul trecut în jurul Bucureștilor și în zona Focșani — Nămolosa — Galați, iar în perioada interbelică la frontierele considerate mai expuse invaziei străine. Combinate cu obstacolele naturale, îndeosebi lanțul carpatic și cursurile de apă, fortificațiile au contribuit la organizarea apărării în epocile de restriște.

5. Sînt relevante și preocupările care au existat pentru conceperea și producția proprie de tehnică militară începînd din cea de-a doua jumătate a secolului trecut și materializate parțial îndeosebi după primul război mondial (diverse tipuri de armament de infanterie și artilerie, avioane, blindate, mijloace de apărare chimică — domenii în care s-au realizat performanțe compa-

rabile celor existente pe plan mondial, demonstrînd capacitatea oamenilor de știință, cadrelor militare, tehnicienilor și muncitorilor români). O serie de factori obiectivi și subiectivi (mijloacele financiare reduse, insuficienta dezvoltare industrială, dezinteresul unor oameni politici aflați la conducerea statului și altele) au făcut însă ca, pînă în trecutul nu prea îndepărtat, ponderea principală în înzestrarea armatei să revină importului de armament și alt material militar din străinătate. Această situație a deschis supape pentru presiuni, imixtiuni și, uneori, șantaj din partea marilor puteri. Noul cadru social-economic și politic instituit în România socialistă a creat condiții favorabile pentru a se realiza, în anii noștri, o adevărată industrie națională de apărare.

În această privință s-au produs mutații de o deosebită importanță în perioada deschisă de cel de-al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român, de cînd în fruntea statului și statului se află tovarășul Nicolae Ceaușescu. Este meritul istoric al secretarului general al partidului nostru de a fi fundamentat o concepție unitară, realistă, cu privire la necesitatea creării și dezvoltării unei industrii proprii de apărare, ca parte componentă a construirii societății socialiste multilateral dezvoltate pe pămîntul românesc. În lumina acestei concepții, Plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1968 a adoptat un ansamblu de măsuri în scopul dezvoltării industriei naționale de apărare, perfecționării cercetării științifice în domeniul tehnicii militare, ridicării continue a nivelului calitativ și eficienței producției, creșterii gradului ei de integrare, asigurînd pe această cale diminuarea importului și dependenței față de furnizorii străini. Rezultatele obținute au favorizat elaborarea unui Program unitar al dezvoltării industriei de apărare pe perioada 1981 — 1985 și în perspectivă, al cărui obiectiv central îl constituie realizarea independenței în producția de armament și tehnică militară necesare purtării unui război de apărare de către întregul popor.

6. Instituțiile de învățămînt și cultură din armată, presa și cartea cu tematică militară au în țara noastră tradiții îndelungate. Bazele învățămîntului militar modern au fost puse în 1847, cînd a luat ființă prima școală militară din principate; în 1889 avea să fie organizat învățămîntul militar superior, prin înființarea Școlii superioare de război. O serie de cadre ale armatei, apreciate de-a lungul deceniilor pentru lucrările lor de înaltă valoare științifică și culturală, au devenit membri ai Academiei Române sau au fost distinși cu premii de către acest prestigios for. Au contribuit substanțial la afirmarea creației originale în domeniile istoriei, geografiei, medicinei și tehnicii militare, la desfășurarea procesului instructiv-educativ periodicele „Observatorul militar”, „România militară”, „Monitorul oastei”, „Lumea militară ilustrată”, revistele infanteriei, cavaleriei, artileriei, marinei, aviației și ale altor arme.

În anii revoluției și construcției socialiste, în armată s-a dezvoltat o rețea cuprinzătoare de instituții specializate care se bucură de frumoase aprecieri în peisajul cultural-științific național. Se afirmă ca o componentă organică a acestui peisaj activitatea desfășurată de Academia Militară, Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară, școlile militare, colective de cadre din diferite comandamente, precum și de la alte instituții, ale căror realizări fac tot mai larg cunoscute, în țară și peste hotare, aspectele esențiale ale istoriei militare românești și preocupările gîndirii noastre militare actuale. Unitățile de cercetări și proiectări tehnice, reunind eforturile specialiștilor din armată și

din afara ei, se afirmă atît prin realizările lor valoroase în domeniul industriei de apărare, cît și prin creații cu utilitate nemîjlocită în diferite sectoare ale economiei naționale. Instituțiile medico-militare se disting în cele mai variate domenii ale medicinei contemporane, îndeosebi prin: centrul de radiologie, laboratoarele de imunologie, genetică și hormonologie, formarea de specialiști în domenii de vîrf ale științei medicale ca oftalmologia, neurochirurgia și medicina nucleară, organizarea frecventă a unor reuniuni științifice internaționale.

Presa militară, cu deosebire organul central al Ministerului Apărării Naționale ziarul „Apărarea patriei”, revistele „Viața militară”, „Lupta întregului popor — Revistă română de istorie militară”, „Probleme de artă militară”, „Munca politică în Armata Republicii Socialiste România”, „Îndrumătorul cultural-artistice din armată” și altele sînt o prezență activă în viața armatei și a țării, contribuind la formarea ostașului-cetățean și a cetățeanului-ostaș. În același sens acționează și Secția de radio și televiziune a armatei.

Armata participă la viața spirituală a țării și prin bogata activitate desfășurată de numeroase instituții cultural-educative, centrale și locale. Arhiva Ministerului Apărării Naționale conservă o serie de fonduri care cuprind documente de o deosebită valoare privind trecutul de luptă al poporului român și cooperarea lui militară cu alte popoare împotriva diverșilor agresori. Editura Militară desfășoară o activitate laborioasă pentru tipărirea unei variate literaturi cu tematică militară, istorică, științifică și beletristică; ea participă la expoziții, tîrguri și saloane de cărți organizate în țară și peste hotare. Biblioteca Centrală a Ministerului Apărării Naționale — dispunînd de circa 100 000 de titluri de lucrări, cu peste 300 000 de volume, precum și de peste 1 200 de colecții de periodice — este una din cele mai solicitate instituții de acest fel. Muzeul Militar Central — care are în patrimoniul lui peste 36 000 de obiecte, un fond de peste 600 000 de documente și alte materiale — ocupă un loc important în ansamblul instituțiilor muzeistice naționale. Studioul Cinematografic al Armatei realizează creații proprii valoroase cu tematică specifică. Studioul de Arte plastice al Armatei este prezent cu numeroase monumente și alte creații închinatelor unor eroi și momente de seamă ale istoriei naționale. Ansamblul artistic „Doina” se dovedește an de an a fi prestigios mesager al armatei noastre nu numai în țară, ci și peste hotare. Casa Centrală a Armatei și casele armatei din garnizoane desfășoară o gamă largă de activități educative și cultural-științifice; totodată, formații de teatru ale artiștilor amatori ale acestor instituții, precum și echipele artistice ostășești participă la majoritatea manifestărilor organizate pe plan local și republican, la Festivalul național „Cîntarea României”.

7. Componenta militară a politicii externe românești, concretizată în sistemele de alianțe, tratatele de pace și convențiile încheiate în decursul timpului cu alte state, se adaugă, firesc, problematicii științei istorice militare din țara noastră. Analiza acestei politici evidențiază pregnant dorința poporului nostru de a trăi în pace și prietenie cu vecinii lui, cu toate popoarele lumii, opoziția lui consecventă față de politica agresivă de forță și dictat a statelor expansioniste imperialiste angajate în cursa pentru împărțirea și reîmpărțirea zonelor de influență și dominație. La Liga Națiunilor, iar în perioada post-belică la Organizația Națiunilor Unite, ca și în alte organisme internaționale,

țara noastră a avut și are contribuții pozitive de mare însemnătate în numeroase probleme esențiale pentru pacea lumii: dezarmarea; stingerea unor focare de război și condamnarea sau sancționarea agresorilor; sprijinirea popoarelor aflate în luptă pentru libertatea, independența și unitatea patriei lor; soluționarea pe cale politico-diplomatică a unor diferende între diverse state etc. România socialistă se află în primele rînduri ale forțelor progresului contemporan care militează în direcția instituirii unei noi ordini economice internaționale, pentru o lume mai bună și mai dreaptă pe planeta noastră.

Realizînd o remarcabilă sinteză între exigențele propășirii naționale și cele ale construcției unei lumi a păcii și dreptății, tovarășul Nicolae Ceaușescu este făuritorul ilustru al unei politici externe care și-a dobîndit un înalt prestigiu în conștiința lumii prin originalitatea, dinamismul, principialitatea și consecvența cu care militează pentru soluționarea pe cale pașnică, prin tratative, a complexelor probleme internaționale. Președintele României acționează cu hotărîre pentru respectarea independenței și suveranității fiecărui stat, în direcția asigurării dezvoltării neîngrădite și pe baze noi a cooperării între națiuni, imprimării unei noi fizionomii sistemului mondial astfel încît națiunile să devină stăpîne pe resursele lor și să-și hotărască singure soarta. În doctrina Ceaușescu se insistă asupra necesității statornicirii unei noi ordini economice ca o componentă inseparabilă a unui nou sistem de relații internaționale, dezarmării, în primul rînd a celei nucleare, democratizării Organizației Națiunilor Unite și creșterii rolului său în viața economică și politică internațională. Ampla deschidere pentru colaborare și pace în lume a României, prin politica externă promovată, este relevantă și de faptul că, în prezent, țara noastră întreține raporturi diplomatice cu 139 de state și relații economice și comerciale cu peste 150 de țări de pe toate continentele.

Toate aceste probleme — vrednice, desigur, de aprofundări și detalieri multiple — sînt însumate ca părți constitutive ale istoriei militare a poporului român. Decurge de aici că orice tratare istoriografică a uneia sau alteia dintre problemele respective — războaiele de apărare, evoluția armatei permanente și a formațiunilor de tip popular, a artei militare, a fortificațiilor etc. — se înscrie drept componentă a istoriei militare românești ce nu poate fi însă identificată cu ansamblul acesteia. După cum, la rîndul ei, istoria militară constituie o parte a istoriei generale a patriei, în contextul căreia se cere analizată corespunzător cursului real al evenimentelor și proceselor devenirii social-economice și politice.

Tratarea istoriei militare naționale, cu deosebire a evoluției oștirii la români, pe o durată care acoperă peste două milenii, cu tot ceea ce a fost mai caracteristic, mai specific, a impus, în mod necesar, o periodizare pe epoci istorice distincte. În această privință, autorii lucrării au ținut seama de faptul că fenomenul militar s-a înscris organic în marile epoci ale istoriei patriei, purtînd decisiv amprenta formațiunilor social-economice succedate în spațiul carpato-danubiano-pontic. Alături de acest criteriu fundamental s-a avut, de asemenea, în vedere faptul că fenomenului militar — ca element al suprastructurii — îi este proprie o dezvoltare pînă la un punct autonomă, cu anticipări sau întîrzieri în dinamica sa ce nu pot să fie corelate exclusivist și rigid angrenajului social-economic și politic al diverselor epoci istorice. Motivația

opțiunilor autorilor în ceea ce privește stabilirea limitelor dintre diversele perioade și subperioade va fi expusă, la locul cuvenit, în fiecare volum.

Ampla problematică abordată, vastitatea materialului informativ investigat și interpretat, importanța cu totul deosebită a unor evenimente care au jalonat istoria multimilenară a poporului român și a oștirii sale au făcut necesară structurarea lucrării pe zece volume.

Volumul I tratează istoria militară începînd din cele mai vechi timpuri pînă la constituirea statelor românești de sine stătătoare — moment cu implicații multiple și asupra evoluției oștirilor noastre. Călăuziți de concepția științifică, materialist-dialectică a Partidului Comunist Român, autorii s-au străduit să evidențieze atît caracteristicile generale ale acestui domeniu important al vieții societății în spațiul carpato-danubiano-pontic, cît și trăsăturile specifice imprimate lui de epocile pe care le-a parcurs pe distanța de peste un milion de ani: străveche, antică și medievală timpurie.

Primele capitole înfățișează, pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice, completate cu datele oferite de alte științe, condițiile concret istorice care au determinat, pe o anumită treaptă a dezvoltării societății, apariția fenomenului militar, marcată de transformarea conflictelor dintre comunități în ciocniri armate tot mai distrugătoare, în apariția războaielor și a armatelor, în perfecționarea continuă a armelor și fortificațiilor etc. Studiul istoriei militare străvechi prezintă nu numai un interes intrinsec, fiind vorba de cea mai lungă perioadă din istoria omenirii, dar și o însemnătate deosebită ca punct de plecare și temelie a dezvoltării ulterioare.

Un spațiu larg s-a acordat în acest volum tratării istoriei militare a geto-dacilor, începînd din perioada individualizării grupului neamurilor nord-trace pînă în vremea formării, acum două milenii, a poporului român. Rezistența cu armele a poporului geto-dac în fața numeroșilor invadatori și, în special, a unor mari state și imperii ale lumii antice — persan, macedonean, roman — constituie evenimente glorioase ale trecutului militar al poporului român și, totodată, pagini dense ale istoriei europene și universale. Pe timpul acestor aprige și îndelungate confruntări s-a afirmat din plin vitejia devenită legendară a strămoșilor noștri geto-daci, eroismul și spiritul lor de sacrificiu în lupta dreaptă pentru apărarea pămîntului străbun, a libertății și independenței, virtuți care au constituit moșteniri de mare preț pentru toate generațiile care au urmat.

Perioada conviețuirii dacilor cu romanii și formarea poporului român ocupă de asemenea un loc important în economia volumului.

După aproape un secol și jumătate de înfruntări dure între daci și romani, marcate de victorii și înfrîngerii înregistrate de ambele tabere, o parte a Daciei a intrat sub stăpînirea romană. Cu toate acestea, așa cum arată izvoarele literare și rezultatele descoperirilor arheologice, poporul dac nu a putut fi desființat, după cum nici continuitatea statală dacică în spațiul carpato-danubiano-pontic nu și-a încetat existența. Dacia nu a putut fi ștearsă de pe harta lumii antice.

Poporul dac, nerenunțînd nici un moment la aspirațiile sale legitime de libertate, nu s-a împăcat cu ocupația străină, ci a dus o necontenită luptă,

plină de abnegație și sacrificii împotriva puterii Romei. Concomitent cu rezistența sa eroică, manifestată amplu și în forme variate, s-a realizat împletirea celor două culturi materiale și spirituale ale dacilor și romanilor, preluarea limbii și a spiritualității latine de către poporul dac, procese al căror rezultat istoric a fost formarea poporului român bazat pe cele mai înalte virtuți ale strămoșilor săi.

În abordarea acestei probleme majore pentru istoria românească, autorii s-au călăuzit după concepția partidului nostru exprimată cu limpezime în Hotărîrea Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 26—27 octombrie 1977 cu privire la aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent: „După cucerirea Daciei de către romani — care ca orice cucerire a avut și urmări tragice pentru poporul dac —, pe baza împletirii strînse a celor două civilizații ce au conviețuit vreme îndelungată, viața economică, socială și culturală din aceste ținuturi a cunoscut un nou și puternic progres. Moștenitor al marilor virtuți și tradiții ale glorioșilor săi înaintași, poporul român avea să împlinească, într-o existență de aproape două milenii, un eroic, zbuciumat și măreț destin istoric, dezvoltîndu-se continuu și afirmîndu-se cu putere în rîndul popoarelor și națiunilor lumii”.

După retragerea armatei și administrației romane de la nord de Dunăre s-au creat condiții propice pentru restabilirea unității social-politice a străvechiului pămînt al Daciei.

În perioada următoare, „timp de secole — se arată în documentul menționat mai sus —, poporul român a trebuit să ducă o luptă îndîrjită și necurmată pentru a-și păstra ființa, graiul și glia strămoșească”.

În acest timp el a continuat să dezvolte propria sa civilizație materială și spirituală, formele tradiționale de organizare social-politică și a rezistat cu tenacitate valurilor populațiilor migratoare, iar mai tîrziu cîmpitorilor și agresorilor de tot felul, dominației străine.

Lupta cu arma în mînă împotriva migratorilor a fost, alături de alte forme ale rezistenței, un factor de prim ordin în conservarea ființei poporului nostru și în afirmarea lui distinctă pe plan social-economic și politic, pe noua hartă a Europei în curs de alcătuire după prăbușirea orînduirii antice. Ea a fost încununată, în secolul al XIV-lea, de constituirea statelor românești de sine stătătoare. Abordînd această problemă la Plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 1—2 iunie 1982, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta: „În această perioadă s-au creat condiții, deși cu o anumită întîrziere, pentru trecerea la o organizare superioară — formarea celor trei principate românești: Țara Românească, Moldova și Transilvania. După cum este cunoscut, ele s-au născut și dezvoltat în lupta împotriva dominației străine, pentru unirea într-un stat puternic, în stare să facă față invaziilor străine, să-și asigure o dezvoltare de sine stătătoare” *.

Volumul al II-lea se ocupă de evoluția fenomenului militar pe teritoriul românesc după formarea statelor feudale de sine stătătoare, pînă la jumătatea

* Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, p. 11.

secolului al XVI-lea, cînd au avut loc schimbări importante de ordin economico-social, politic și implicit în domeniul militar.

În acest răstimp poporului român i-au fost proprii structurile social-economice și politice medievale, similare în cele trei țări române, expresie a unității sale organice în pofida împărțirilor statale determinate atît de caracteristicile modului de producție feudal, cît, mai ales, de impactul unor factori exteriori. Între aceștia, prioritar, s-au resimțit consecințele nefaste ale instituirii dominației otomane asupra unor teritorii românești (Dobrogea și partea de sud a teritoriului Moldovei cuprins între Prut și Nistru). Caracterul unitar al structurilor instituționale este pus în lumină în chipul cel mai puternic de existența în toate cele trei țări române a voievodatului. Acesta constituia instanța supremă, politică, militară, administrativă și judecătorească. Transilvania, străvechi pămînt românesc, a păstrat instituția specifică poporului român, autohton și majoritar, voievodatul acesta dăinuind în pofida tendințelor de dominație ale regatului ungar. Voievodatul transilvănean a fost în relații specifice epocii feudale (de suzeranitate-vasalitate) cu regatul ungar, iar după dispariția acestuia de pe harta Europei, prin transformarea sa în pașalic turcesc (1541), Transilvania și-a menținut autonomia în raporturile cu Imperiul otoman, avînd același statut internațional ca celelalte două state feudale românești.

Prin lupte eroice duse pentru apărarea ființei statale autonome și realizarea idealului permanent al poporului român — unitatea —, Moldova, Țara Românească și Transilvania au reușit să-și păstreze entitățile politice și administrative într-o perioadă de convulsii și mari răsturnări pe întinsul continentului european, soldate cu repetate modificări de frontiere, inclusiv cu lichidarea unui șir de state ca Bulgaria, Serbia, Cehia, Imperiul bizantin, Ungaria, care au fost incluse în cadrul unor imperii vecine.

În această etapă s-au dezvoltat și perfecționat, s-au diversificat categoriile de trupe, s-au introdus armele de foc și s-a încheiat ca gen de armă distinct artileria. Alături de „oastea cea mică”, ce alcătua în esență armata permanentă, un rol major în luptele de apărare a revenit structurilor militare de factură populară din compunerea „oastei celei mari”, formată în principal din masele țărănești, acestea asigurînd prin eroismul, abnegația și jertfele date ființa țărilor române. În raport cu dezvoltarea tehnicii, cu practica vremii, arta militară românească medievală s-a ridicat pe culmi tot mai înalte, expresie a unei gândiri strategice și tactice originale. Efortul militar de apărare s-a generalizat la scara întregului spațiu românesc și a determinat amplificarea legăturilor și cooperării pe multiple planuri între Moldova, Transilvania și Țara Românească, iar în timpul domniei unor mari voievozi s-au făcut pași însemnați în direcția refacerii unității politice a poporului român.

Volumul al III-lea analizează evoluția fenomenului militar românesc de la jumătatea secolului al XVI-lea pînă la revoluția din anul 1821.

Ca rezultat al acțiunii legilor obiective ale istoriei, bazată pe unitatea de origine, de limbă, de cultură, de teritoriu, de interese economice comune, lupta poporului român pentru libertate, unitate și independență, desfășurată tot mai intens în această perioadă, a fost încununată în chip strălucit, în anii 1599—1600, de unirea într-un singur stat, independent și suveran,

a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești sub sceptrul lui Mihai Viteazul. „Unirea făurită sub domnia lui Mihai Viteazul — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — exprima voința românilor de a-și avea un stat unitar propriu, prevestind formarea statului național unitar român de mai târziu, în 1918.”¹⁰

Războaiele românilor, îndeosebi cele purtate sub conducerea lui Mihai Viteazul pentru eliberarea tuturor ținuturilor românești, împotriva marilor puteri adversare ale unității statale și independenței au îmbogățit cu elemente noi patrimoniul artei noastre militare, care a încorporat, ca parte neperisabilă, gândirea strategică originală, aplicată la scara întregului spațiu carpato-danubiano-pontic de făuritorul Unirii din 1600. Actul istoric din 1600 a imprimat o concepție de acțiune politică și strategie militară, o practică de guvernare, care au făcut din Mihai Viteazul și fapta sa simbolul nepieritor al unității românilor.

Împrejurările istorice au devenit tot mai vitrege. În secolele XVII și XVIII potențialul militar al țărilor române și, implicit, posibilitățile lor de a rezista în fața expansiunii și imixtiunilor străine s-au diminuat. Au contribuit la aceasta pe de o parte evoluțiile specifice orînduirii feudale, care prin accentuarea asupririi și servituților țărănimii au restrîns continuu baza socială și de masă a oștirii; pe de altă parte, politica brutală prin care marile puteri au smuls din trupul țărilor române alte teritorii (din Moldova, ținutul de nord, anexat de către Imperiul habsburgic în 1775 — denumit ulterior Bucovina —, și cel dintre Prut și Nistru — care a luat numele de Basarabia prin extinderea termenului ce desemnase pînă atunci zona lui sudică, așa-zisul Bugeac — anexat de către Imperiul țarist în 1812; din Țara Românească — întreaga Oltenie, ocupată între 1718—1739 de Imperiul habsburgic) și au căutat să le impună o reducere a capacității de apărare.

Chiar în acele împrejurări defavorabile, poporul român a continuat luptele pentru autonomie și unitate îndeosebi în timpul domniilor lui Radu Șerban, Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Rakoczi I, Mihnea al III-lea și Gheorghe Rakoczi al II-lea, Constantin Șerban, Gheorghe Ștefan, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu, Dimitrie Cantemir etc. Analiza istoriografică atestă că organismul militar autohton, deși în declin în ceea ce privește efectivele, dotarea cu material și, în general, posibilitățile de a participa la confruntări cu adversari puternici, nu și-a încetat existența. A continuat astfel neîntrerupt organizarea militară românească, aceasta reprezentînd, ca parte constitutivă a structurilor politico-statale, punctul de pornire pentru regenerarea instituției ostășești a țării la începutul epocii moderne.

Volumul al IV-lea este consacrat perioadei 1821—1878, corespunzătoare în linii generale dezvoltării armatei române ca organism modern și afirmării ei în războiul de independență.

La începutul secolului al XIX-lea, ca urmare a adîncirii procesului de dezvoltare capitalistă a țării, reorganizarea armatei române și așezarea ei pe temeiuri moderne au devenit o necesitate obiectivă. Programul social și național

¹⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, p. 11—12.

corespunzător statornicirii noii orînduiri ar fi fost iluzoriu fără întărirea puterii armate capabile să apere fruntariile și să contribuie — atunci cînd împrejurările ar fi îngăduit-o — la realizarea unității, independenței și libertății poporului român.

Inițiativele și eforturile principale în domeniul revitalizării instituției militare naționale s-au manifestat constant din partea forțelor sociale și politice înaintate ale timpului, avînd ca exponenți personalități reprezentative ale istoriei noastre, printre care Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu, Avram Iancu, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza, Eftimie Murgu, Ion Heliade Rădulescu, Simion Bărnuțiu, Gheorghe Magheru și alții. Adoptînd o concepție esențialmente identică în problemele militare, aceste forțe au preconizat o instituție ostășească modernă de factură democratică, expresie a conceptului de „națiune înarmată”, concretizare novatoare a tradiționalei organizări militare pe baza ridicării la arme a întregului popor în scopul apărării patriei. Procesul remodelării puterii militare românești a fost accelerat de revoluțiile de la 1821 și 1848, care au constituit nu numai mari ridicări naționale și sociale ale poporului nostru, ci și momente de referință în afirmarea militară de sine stătătoare a țărilor române. O etapă superioară a dezvoltării instituției ostășești și, pe plan mai larg, în încheierea sistemului național de apărare a fost inaugurată de unirea Moldovei și Munteniei, la 1859, și de unificarea oștirilor celor două țări surori precum și de alte măsuri prin care, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza, se pregăteau condițiile obiective și subiective indispensabile redobîndirii independenței depline a statului român.

Reformele și măsurile succesive pe plan militar adoptate în timpul luminoasei domnii a lui Alexandru Ioan Cuza au asigurat dezvoltarea tuturor categoriilor și genurilor de arme specifice unei armate regulate moderne, alături de care s-au creat ori s-au perfecționat structuri militare nepermanente ca trupele teritoriale de dorobanți și călărași, garda civică și gloatele, ceea ce a dus la sporirea substanțială a potențialului militar al țării în vederea consolidării și apărării statului național.

Un spațiu întins se acordă în volum analizării politicii militare a României în perioada care a precedat proclamarea independenței absolute și în timpul războiului din 1877—1878. În luptele duse în cooperare sau concomitent cu armatele rusă, sîrbă, muntenegreană, cu detașamente de voluntari bulgari, oștirea română a probat o dată mai mult aderența deplină la idealurile de libertate care animau întregul popor, capacitatea și competența cadrelor sale de comandă, spiritul de jertfă și eroism puse în slujba unei cauze drepte. Ea a executat operația strategică de acoperire a liniei Dunării și a adus o contribuție apreciabilă la înfrîngerea puternicei grupări otomane de la Plevna și a altor forțe inamice din nord-vestul zonei cuprinse între Balcani și fluviu. Pe toată durata războiului România a ținut sub arme peste 100 000 de militari din trupele regulate, teritoriale și din miliții; aproape 40 000 de ostași au fost angajați în operațiile desfășurate la sud de Dunăre, iar aproximativ 10 000 și-au dat tributul de sînge pentru independența patriei.

În decursul bătăliilor neatîrnării, ofiterii și generali, comandamentele de mari unități și unități române, dînd dovadă de alese capacități organizatorice și de conducere, acționînd cu măiestrie, aplicînd în mod original principiile originale ale strategiei și tacticii, bogata experiență a artei militare româ-

nești tradiționale, au ridicat pe un plan superior gândirea și practica militară autohtonă.

Sacrificiile făcute în războiul din 1877—1878 au cimentat noile cuceriri istorice dobândite de poporul nostru în lupta sa milenară pentru unitate și libertate: independența României și-a găsit, și pe plan internațional, o consacrare *de jure*, fiind statuată în tratatul parafat de puterile europene la Congresul de la Berlin; Dobrogea — străvechi pământ românesc — a revenit la patria-mamă.

Volumul al V-lea tratează evoluția organismului militar românesc în intervalul 1878—1918, încheindu-se cu actul istoric al făuririi statului național unitar român.

Cucerirea independenței a creat, după cum este știut, un cadru favorizant pentru înaintarea mai rapidă a țării noastre pe drumul progresului social, concretizat în creșterea forțelor de producție și extinderea relațiilor capitaliste, dezvoltarea economiei naționale, a vieții social-politice, culturii, învățămîntului, științei, literaturii și artei. Mutații importante au avut loc și pe plan social, în primul rînd creșterea numerică a clasei muncitoare, care avea să se afirme tot mai puternic ca exponentă a intereselor vitale ale întregului popor. Rod al evoluției multiseculare a societății românești, mișcarea muncitorească și partidul ei politic la scară națională înființat în 1893 au preluat tradițiile revoluționare și patriotice ale generațiilor precedente, au ridicat pe o treaptă nouă lupta de eliberare socială și națională, îmbinînd permanent efortul pentru lichidarea înapoierii economice și pentru democratizarea țării cu acela făcut pentru consolidarea unității statale, pentru unitatea poporului.

Încheierea victorioasă a războiului de independență și consfințirea internațională pe care puterile Europei au trebuit să o dea noului statut al României au creat un alt cadru și pentru înființarea puterii armate a țării. Pe de o parte, obiectivul politic care determina misiunea forțelor armate naționale era apărarea intangibilității statului român, contracararea tentativelor din afară de a-l transforma în teatru de război la dispoziția unor puteri străine. Pe de altă parte, în conexiune cu acestea, după 1878 era esențial pentru orientarea disponibilităților militare ale țării noastre țelul fundamental care se profila nemijlocit acum în fața românilor de pretutindeni: eliberarea provinciilor românești aflate încă sub dominație străină.

Pe baza analizei experienței războiului de independență, a transformărilor care aveau loc în domeniul teoriei și practicii militare, factorii de decizie au acționat în continuare pentru modernizarea cadrului organizatoric al armatei. Cea mai importantă măsură în acest sens a fost statuarea, prin lege, a înființării marilor unități (corpuri de armată, divizii, brigăzi) ca entități permanente la pace. Totodată, unele componente ale organismului militar, ca marina militară (de mare și fluvială) au cunoscut dezvoltări semnificative, iar altele, ca aviația militară — nou apărută în preajma primului război mondial —, au beneficiat de măsuri speciale. În aceeași perioadă s-au obținut progrese în înzestrarea oștirii cu material modern, s-au construit două vaste sisteme fortificate (din jurul Bucureștilor și din zona Focșani—Nămoloasa — Galați), s-a dezvoltat învățămîntul militar și au fost consemnate sensibile progrese în domeniul strategiei și tacticii. În condițiile radicalizării maselor, exponenții claselor

dominante au adoptat însă și unele măsuri restrictive, printre care reducerea donderii trupelor nepermanente, teritoriale.

O mare parte a volumului este consacrată perioadei primului război mondial, la care țara noastră a participat animată exclusiv de idealul eliberării provinciilor istorice românești aflate încă sub stăpânire străină. Tocmai acest ideal a constituit izvorul forței morale, eroismului și spiritului de jertfă dovedite de armata română, de masele populare la Brașov, în Dobrogea, la Jiu, Dragoslavele, Oituz, Mărăști, Mărășești, în toate luptele duse împotriva ocupanților străini, pentru unitatea și integritatea teritorială a patriei.

Ca și în campaniile neatârării, în anii grei ai primei conflagrații mondiale a secolului XX s-au manifestat puternic trăsăturile moral-volitve și virtuțile ostășești tradiționale ale armatei române, de la soldat până la general. Viața a demonstrat, o dată mai mult, deplina unitate, în cuget și simțiri, a întregii suflări românești, legătura indisolubilă între oștire și masele populare în lupta lor dreaptă și nobilă pentru salvagardarea intereselor legitime ale națiunii. Concomitent cu acțiunile eroice duse pe front de masele de militari împotriva trupelor de invazie ale Puterilor Centrale, pe teritoriul vremelnice ocupat de forțele vrăjmașe au avut loc ample și variate acțiuni de rezistență populară, inclusiv cu arma în mână, reflectare nemijlocită a hotărârii neștrămutate a întregului nostru popor de a apăra pământul străbun.

Fruct al voinței, luptelor și jertfelor poporului român însuși, în condițiile agravării contradicțiilor sociale și naționale în anii de război, ale prăbușirii imperiilor țarist și habsburgic, ale triumfului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, în temeiul principiului autodeterminării, s-a transformat în realitate visul multiseclar al tuturor românilor — revenirea la patria-mamă a Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei, Banatului, Bucovinei și Basarabiei și, prin aceasta, făurirea statului național unitar român. Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, „Unirea de la 1 Decembrie 1918, care a dus la crearea statului național unitar român, a fost rezultatul nemijlocit al luptei hotărâte a celor mai largi mase populare, a întregului popor, un act în deplină concordanță cu drepturile inalienabile ale românilor, cu realitatea obiectivă, cu cerințele legice ale dezvoltării istorice sociale. Conferința de pace [...] n-a făcut decât să consfințească o realitate concretă, obiectivă [...] Tratatul de pace de la Trianon nu putea să nu recunoască această realitate, impusă prin lupta întregii națiuni române”¹¹.

Volumul al VI-lea are ca obiect perioada interbelică și situația militară a României în primii ani ai celui de-al doilea război mondial, până la declanșarea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă la 23 August 1944.

În deceniile interbelice România a fost unul dintre promotorii cei mai activi ai politicii de stabilitate internațională, de securitate colectivă și de concordie între popoare. Ea s-a numărat printre fondatorii Societății Națiunilor, a participat de la început până la sfârșit la tratativele de dezarmare, a

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 26, București, 1984, p. 438.

inițiat sau a susținut adoptarea multor acte de drept internațional și a unor măsuri practice menite să contribuie la consolidarea păcii.

Trei factori fundamentali au stat la baza acestei orientări a politicii externe românești care a întrunit un consens național. Primul — și cel mai important — a constat în faptul că România își împlinise, prin actul Marii Uniri din 1918, visul multiseclar al tuturor românilor de a trăi în libertate și independență în cuprinsul aceluiași stat și dorea să întrețină cu țările limitrofe relații de bună vecinătate și amicitie. Al doilea factor a fost situația obiectivă a României în concertul internațional, ea constituind, pe tot parcursul perioadei interbelice, obiect în disputele dintre marile puteri pentru sfere de influență și dominație. În sfârșit (și în corelație cu ceilalți factori), menținerea păcii constituia pentru România o condiție indispensabilă pentru a accelera ritmul dezvoltării launtrice și a reduce astfel decalajul care o separa de statele avansate.

Orientarea generală a țării, inclusiv componenta ei militară, a purtat amprenta de clasă a regimului burghez, clasele exploatatoare fiind vital interesate în menținerea dominației lor economice și politice. De aici a decurs nu numai o adâncire continuă a contradicțiilor sociale și politice interne, ci și caracterul inconsecvent și lipsit de fermitate al unor măsuri adoptate de guvernele burgheze în domeniul apărării independenței și integrității statului.

Principala depozitară a intereselor națiunii a devenit tot mai susținut clasa muncitoare, care își avea expresia superioară de conștiință și organizare în Partidul Comunist Român, făurit în anul 1921. Avînd ca orientare programatică generală teza „România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine”, partidul revoluționar al clasei muncitoare s-a situat în fruntea maselor largi populare, a întregii națiuni în lupta pentru progres social, împotriva exploatării și asupririi de clasă, a oricărei dominații străine. Astfel, Partidul Comunist Român a împletit lupta împotriva orînduirii burgheze, pentru democrație și dreptate socială, pentru transformarea societății pe baze noi cu aceea împotriva imperialismului, a fascismului, revizionismului și uneltirilor războinice ale statelor agresive, spre a salvagarda interesele naționale, integritatea și independența țării. Pentru a pregăti România în vederea ripostei ce trebuia dată pericolelor hitlerist și revizionist Partidul Comunist Român s-a pronunțat și a acționat pentru întărirea armatei, înarmarea maselor și organizarea generală a apărării țării.

Sub imperativul acestor factori s-a încheșat, la sfîrșitul primei conflagrații mondiale, concepția militară românească valabilă pentru întreaga perioadă interbelică. Întrucît nu participa, ca subiect, la disputele pentru împărțirea zonelor de influență și dominație — fiind, dimpotrivă, ea însăși vizată și amenințată de politica imperialistă a marilor puteri —, nu stăpînea și nu intenționa să-și anexeze teritorii străine, România excludea cu desăvîrșire ideea unui război agresiv, fie el dus pe cont propriu sau în alianță cu alte state. Singurul război admis de gînditorii militari și de factorii de decizie politică ca legitim și conform intereselor naționale era războiul de apărare, pentru respingerea unei agresiuni care ar fi pus în pericol unitatea statului național, independența și suveranitatea lui.

În acord cu această orientare s-au întocmit planuri de înzestrare a armatei cu material modern, s-au pus bazele unei industrii autohtone de apărare și

s-a trecut la aplicarea unui vast program de fortificare a frontierelor pe direcțiile probabile de invazie. Totuși, în ansamblu, pregătirile de apărare efectuate în România nu au ținut pas cu progresele tehnice și ritmurile atinse în acest domeniu pe plan internațional, datorită în special resurselor financiare reduse și capacității limitate a industriei autohtone. Efecte negative au avut în această direcție slaba capacitate a cercurilor diriguitoare de a concentra resursele materiale și financiare ale statului într-un program adecvat imperativelor apărării naționale, precum și corupția și deturnarea de fonduri de către unii reprezentanți ai claselor exploatatoare ceea ce a dus la diminuarea disponibilităților existente. Potrivit unei statistici întocmite de Marele Stat Major român, în timp ce în România cheltuielile pe cap de militar s-au ridicat în anii 1929—1931 doar la 42 022 lei, în Germania ele au atins în aceeași perioadă 287 481 lei, în Ungaria 211 366 lei, în Franța 145 500 lei, în Italia 122 440 lei, în Iugoslavia 80 769 lei, în Polonia 77 142 lei, în Cehoslovacia 71 178 lei, în Bulgaria 69 272 lei etc. Partea covârșitoare a bugetului alocat Ministerului de Război al României în anii 1921—1931 au reprezentat-o cheltuielile pentru întreținerea armatei (sumele variind între 83,34% și 98,60% din total), dotării revenindu-i procente infime (între 1,40% și 16,66%). Situația s-a mai redresat din acest punct de vedere după 1933, fără să se mai poată totuși recupera sensibil din avansul pe care pregătirile militare îl luaseră între timp în alte state. La declanșarea celui de-al doilea război mondial, într-un „Studiu asupra problemului militar actual al României”, Marele Stat Major conchidea laconic: „Cu totalul forțelor de care dispune, România nu și-ar putea propune să încerce o rezistență pe vastul cerc de 2 000 km format de frontierele ei atacate”¹².

Toate acestea explică efortul insistent făcut de guvernul de la București pentru a consolida pe plan internațional poziția politico-militară a statului național unitar român înfăptuit în 1918. S-a căutat cu precădere întărirea legăturilor cu națiunile din zona centrală, sud-est europeană și balcanică ce își înfăptuiseră, la sfârșitul primului război mondial, idealurile de independență și unitate statală, fiind animate, ca și România, de hotărârea de a-și apăra hotarele împotriva unei eventuale agresiuni fasciste-revizioniste. S-au depus, totodată, străduințe pentru a se cultiva în continuare relațiile de amicitie și alianță cu marile puteri occidentale, fără de care nu ar fi fost de conceput — în viziunea conducătorilor de atunci ai României — apărarea împotriva unui sau unor agresori puternici, cum era Germania nazistă.

Luptele de clasă muncitorești și țărănești, amplele acțiuni antifasciste, pentru drepturi și libertăți democratice, care au culminat cu puternicele demonstrații din 1 mai 1939 — în a căror organizare și conducere un rol esențial a avut tovarășul Nicolae Ceaușescu —, au dat substanță efortului de apărare, ilustrând hotărârea maselor de a opune rezistență politiciii de dominație și dictat promovate de Germania nazistă și partenerii ei, politică ce reprezenta un pericol grav atât pentru independența națională, cât și pentru pacea internațională.

Situația externă a luat însă un curs tot mai primejdios pentru țara noastră datorită în principal extinderii agresiunii fasciste pe continent — care a determinat prăbușirea alianțelor României —, în condițiile unor concesii și tran-

¹² Arhiva M. Ap. N., fond 948, dosar nr. 1706, f. 327.

zații făcute cu agresiuni de către marile puteri nefasciste. În vara anului 1940, la nici un an de zile de la începutul celui de-al doilea război mondial, țara noastră se găsea izolată, lăsată la cheremul Germaniei hitleriste, ceea ce a ușurat masive amputări teritoriale prin presiuni revizioniste convergente. Acestea au culminat cu odiosul dictat fascist de la Viena de la 30 august 1940 prin care Ungaria horthystă, cu sprijinul direct al Germaniei hitleriste și Italiei mussoliniene, a ocupat partea de nord-vest a țării, unde a instituit un regim barbar, de cruntă teroare și exterminare a populației românești. Profitând de situația extrem de gravă a statului român, a cărui existență era direct amenințată, Reichul nazist, susținut de elementele cele mai reacționare din România, a impus instaurarea, în septembrie 1940, a dictaturii antonesciene, netezind astfel calea aservirii complete de către Germania hitleristă și intrării trupelor germane în țară, care au slujit în fapt ca instrument de ocupație și control. În iunie 1941 armata română a fost antrenată, contrar voinței poporului nostru, în războiul pornit de Hitler împotriva Uniunii Sovietice.

Masele populare, întreaga oștire s-au ridicat de la început cu fermitate împotriva amputării teritoriale, a dominației fasciste și a războiului dus alături de Reich. Condamnând cu hotărâre ocupația străină, înfruntând cu eroism regimul dictatorial, Partidul Comunist Român a apreciat cu clarviziune condițiile țării noastre și, în funcție de acestea, a stabilit cu originalitate creatoare modalitățile de salvare de la catastrofa națională pe care o antrena continuarea subordonării impuse de Germania nazistă. Partidul Comunist Român a organizat puternice mișcări de masă pentru sabotarea mașinii de război fasciste, a desfășurat o amplă și dinamică activitate revoluționară în cadrul armatei pentru atragerea maselor de militari la lupta antifascistă a poporului, a creat formațiunile patriotice ca unități armate muncitorești împotriva regimului antonescian și a ocupanților hitleriști. Nucleu și forță catalizatoare a largii mișcări naționale antifasciste, Partidul Comunist a știut să-și întărească propriile rînduri, să realizeze unitatea de acțiune a clasei muncitoare, să activeze fără-nimea, să atașeze armata, de la soldat la general, luptei întregului popor și să creeze acea cuprinzătoare concentrare de forțe naționale capabilă să opereze o schimbare de destin care, o dată cu eliberarea, să deschidă națiunii noastre noi perspective de dezvoltare social-economică și politică.

În vara anului 1944 mișcarea de rezistență națională atinsese acel grad înalt de pregătire și organizare, fiind realizată o concentrare atotcuprinzătoare, unanimă de voință și acțiune a întregii națiuni, încît au devenit posibile declanșarea și desfășurarea victorioasă a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă.

Volumul al VII-lea analizează participarea întregii armate române la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, la războiul antihitlerist început de România la 23 August 1944, precum și prefacerile structurale profunde petrecute în conținutul organismului militar pînă la 30 Decembrie 1947.

Îndelung și minuțios pregătită de Partidul Comunist Român, în strînsă conlucrare cu celelalte forțe patriotice, la 23 August 1944 a început să se deruleze impetuos revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimpe-

rialistă — eveniment de însemnătate crucială pentru viitorul poporului nostru. În decurs de numai opt zile poporul român a obținut, prin propriile forțe, una din cele mai mari biruințe din istoria luptei lui multimilenare pentru libertate și independență. Adeziunea unanimă a populației civile și armatei la obiectivele înscrise în programul rezistenței antifasciste a permis ca întregul potențial militar național să fie concentrat, o dată doborâtă dictatura antonesciană, exclusiv împotriva unităților Wehrmachtului. Nu s-au manifestat, din acest punct de vedere, nici un fel de defecțiuni. Toate unitățile militare au executat fără șovăire, indiferent de împrejurările în care s-au găsit, ordinele noii autorități, încetind operațiile contra forțelor Națiunilor Unite și declanșând imediat luptele pentru eliberarea țării. Această întoarcere instantanee a armelor de către întreaga armată română se înscrie ca un fenomen singular în desfășurarea celui de-al doilea război mondial și, se poate spune, fără precedent în istorie.

În ansamblul lor, acțiunile desfășurate în ultima decadă a lunii august 1944 au conferit insurecției caracterul unui război al întregului popor — cel mai amplu din întreaga istorie modernă și contemporană a României. Acest caracter și-a găsit expresie pregnantă în: angajarea masivă, în strinsă cooperare cu armata, a unor variate categorii de forțe populare înarmate (formațiuni de luptă patriotice, gărzi populare, detașamente de premilitari); utilizarea unor forme și procedee de luptă specifice (atacul prin surprindere, în special la punctele obligate de trecere, asupra unităților germane; hărțuirea, fragmentarea și nimicirea pe părți a coloanelor inamice, interzicerea direcțiilor de înaintare a trupelor dușmane, participarea întregii populații la apărarea localităților și obiectivelor din zonele luptelor etc.); împiedicarea trupelor inamice de a-și procura subzistențe, carburanți și lubrifianți; sprijinul larg acordat de clasa muncitoare, țărănime, intelectualitate, practic de către întregul nostru popor forțelor luptătoare ș.a. Toate acestea au confirmat în mod strălucit justetea concepției Partidului Comunist Român potrivit căreia eliberarea patriei constituie cauza sacră și opera întregului popor.

Forțele insurecționale au eliberat Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banatul, părțile de sud ale Crișanei și Transilvaniei, unele zone din Moldova și Bucovina, care însumau laolaltă circa 150 000 km pătrați (62,5 % din suprafața totală actuală a României) și aproape 9 000 000 de locuitori. Pe acest teritoriu se aflau 4 886 de localități, din care 85 orașe. Potrivit datelor arhivistice depistate până acum, forțele române au capturat 56 455 de militari germani, din care 14 generali, 1 421 de ofițeri și 4 654 de subofițeri. Adăugînd la aceștia pe cei peste 5 000 de militari inamici uciși în lupte, rezultă că a fost scos din acțiune echivalentul a circa 6 divizii ale Wehrmachtului. Totodată românii au capturat sau distrus 222 de avioane, 438 de nave fluviale și maritime, o cantitate enormă de material de război, muniții și carburanți. Întreaga apărare antiaeriană germană din România a fost lichidată, iar formațiile Luftwaffe au fost lipsite de toate aerodromurile și posturile de radioascultare și alarmare din această parte a sud-estului european, precum și de bazele lor de aprovizionare.

Datorită insurecției române victorioase, sistemul defensiv german din spațiul sud-est european a primit, în ansamblul lui, o lovitură ireparabilă. Din acest moment pentru Înaltul comandament al Wehrmachtului nu s-a mai pus problema prelungirii defensivei și stăpînirii Balcanilor, ci a salvării cît

mai grabnice, printr-o retragere precipitată, a trupelor germane din sud-estul Europei care, în caz contrar, riscau să fie complet învăluite și lichidate. Armata populară de eliberare iugoslavă, mișcările de rezistență din Grecia, Bulgaria și Albania și, nu peste multă vreme, trupele sovietice au fructificat rapid noua situație pentru a lichida total prezența militară germană din Peninsula Balcanică.

Conștient de primejdia unei eventuale stabilizări a frontului pe Carpați, unde trupele germane ar fi avut posibilitatea unei rezistențe de durată, încă prin directiva din 23 august Marele Stat Major român a ordonat Armatei 1 să apere cu orice preț partea de sud a Transilvaniei și Banatul, care constituiau, laolaltă, un vast cap de pod strategic dincolo de munți, în care se puteau concentra ulterior cu ușurință forțele române și sovietice destinate ofensivei atît spre nord-vest, în scopul desăvîrșirii eliberării României, cît și spre pusta ungară. Practic, teritoriul eliberat de către armata română în cooperare cu forțele populare a devenit un vast culoar pe care trupele sovietice care participaseră la operația Iași — Chișinău l-au parcurs fără luptă, înaintarea lor transformîndu-se, o dată depășită linia Focșani — Nămolosa — Galați — Dunărea maritimă, într-un marș strategic. Un marș strategic de sute de kilometri, pe un teritoriu unde populația le-a primit cu sentimente prietenești, ca aliați, și unde au beneficiat plenar de concursul tuturor autorităților politice și militare românești. Grație acestui fapt fronturile 2 și 3 ucrainene au putut să atingă într-un timp record frontierele României cu Bulgaria, Iugoslavia și Ungaria, precum și linia de demarcație româno-ungară din Transilvania, impusă prin dictatul de la Viena (30 august 1940).

Dincolo de toate acestea esențial era faptul că întreaga armată a unui stat — România — trecuse de partea coaliției antifasciste într-un moment cînd și o tabără și cealaltă făceau eforturi considerabile pentru a înclina decisiv balanța de forțe în favoarea lor.

Luptele eroice desfășurate de poporul român în august 1944 au reprezentat prima fază a participării României la războiul antihitlerist, alături de aliații ei firești. S-a reluat, în felul acesta, și pe linie de stat (desigur, cu un conținut substanțial îmbogățit și în forme renovate) orientarea de politică externă tradițională — singura conformă intereselor naționale — pe care forțele patriotice românești o păstrasera, în pofida tuturor vicisitudinilor istorice, și în anii dominației fasciste.

Continuînd fără pauză luptele, armata română a acționat, în cooperare cu trupele sovietice, pentru eliberarea părții de nord-vest a țării, aflată încă sub ocupația forțelor horthysto-hitleriste, și apoi pe teritoriile Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, pînă la victoria totală asupra Germaniei naziste. Oamenii muncii de pe cuprinsul țării au răspuns cu înflăcărare chemării la muncă și la luptă adresate de Partidul Comunist Român sub devisa „Totul pentru front, totul pentru victorie!”, asigurînd cele necesare trupelor de pe front. Efortul material necesar pentru susținerea marilor unități și unități române angajate pe frontul antihitlerist — inclusiv în ceea ce privește diversele categorii de armament și muniție — a fost făcut, în totalitate, de economia națională. Concomitent, economia românească a furnizat trupelor sovietice aliate cantități masive de carburanți, alimente, furaje și altele, le-a pus la dispoziție întreaga rețea de comunicații și mijloace de transport etc., depășindu-se cu mult

obligățiile asumate de guvernul român prin convenția de armistițiu din septembrie 1944.

În operațiile pentru eliberarea părții de nord a Transilvaniei (străvechi pământ românesc copleșit de Ungaria horthystă în urma dictatului fascist de la Viena din august 1940) au fost angajate, în cooperare cu trupele sovietice, mari unități și unități române aparținând tuturor genurilor de arme al căror efectiv total a depășit cifra de 280 000. Între 1 septembrie și 25 octombrie 1944 (cînd ultimele unități inamice au fost aruncate peste frontiera de stat româno-ungară) forțele române au eliberat 872 de localități, din care 8 orașe; pierderile lor s-au ridicat la peste 50 000 de militari morți, răniți și dispăruți.

Încă de la începutul lunii octombrie unitățile române au trecut treptat, împreună cu trupele sovietice, la eliberarea Ungariei, participînd la cele trei mari operații ofensive denumite Debrețin, Budapesta și Viena. În perioada luptelor purtate pe teritoriul Ungariei de la est de Tisa armata română a avut în componere 17 divizii de infanterie, munte și cavalerie, iar în cadrul operației Budapesta au participat 14 mari unități ale armatei terestre, un corp aerian, două brigăzi de artilerie antiaeriană, o brigadă de căi ferate și numeroase alte unități și formațiuni totalizînd peste 210 000 de militari. Românii au străbătut prin lupte teritoriul țării vecine de la o graniță la alta, eliberînd 1 237 de localități și alte puncte populate (din care 14 orașe), provocînd inamicului pierderi în oameni cifrate la 30 789 (morți și prizonieri). Un aport substanțial au avut unitățile române în bătălia pentru eliberarea capitalei Ungariei, orașul Budapesta (unde au acționat pînă la 15 ianuarie 1945), distingîndu-se în luptele de stradă purtate pînă în inima acestei localități. Pierderile armatei române în cele aproape trei luni și jumătate cît au durat luptele în spațiul ungar au depășit cifra de 42 000 (morți, răniți și dispăruți).

Începînd din cea de-a doua jumătate a lunii decembrie 1944 pînă la 12 mai 1945 armata română a participat la luptele pentru eliberarea Cehoslovaciei cu 16 divizii de infanterie și cavalerie, un corp aerian, o divizie de artilerie antiaeriană, un regiment de tancuri și alte unități și formațiuni al căror efectiv total depășea cifra de 248 000. În cele aproape cinci luni cît au acționat pe pămîntul acestei țări, marile unități și unitățile române au pătruns peste 400 de kilometri în adîncimea apărării inamicului, au forțat 4 cursuri importante de apă, au traversat prin lupte grele 10 masive muntoase, au eliberat 1 722 de localități și alte puncte populate (din care 31 orașe) și au luat peste 20 000 de prizonieri; pierderile proprii au depășit 66 000 de oameni — morți, răniți și dispăruți.

Pe teritoriul Austriei au luptat, pînă aproape de Viena, Regimentul 2 care de luptă român și alte formațiuni (de la sfîrșitul lunii martie pînă la 18 aprilie 1945).

Însumînd într-un bilanț mai general cifrele prezentate mai sus, întregite cu alte date arhivistice, rezultă că între 23 august 1944 și 12 mai 1945, cînd au capitulat ultimele unități germane cu care trupele noastre se aflau angajate în acțiunile din Cehoslovacia, armata română — al cărei efectiv s-a ridicat pe întreaga durată a războiului la peste o jumătate de milion de militari — a parcurs luptînd circa 1 700 de kilometri — de la Marea Neagră pînă în Podișul Boemiei —, a străbătut peste 20 de masive muntoase, a forțat 12 cursuri mari de apă, a eliberat 8 717 localități și alte puncte populate (din care 138

orașe) și a provocat inamicului pierderi în oameni care au depășit cifra de 136 000 (prizonieri și morți). În luptele grele purtate timp de 260 de zile, într-o ofensivă practic neîntreruptă pe teritoriile a patru state, armata română a înregistrat pierderi cifrate la aproape 170 000 de militari (morți, răniți și dispăruți). Pentru faptele lor de arme, peste 300 000 de militari români au fost distinși cu ordine și medalii de război românești, sovietice, cehoslovace și ungare. Ar fi însă incomplet acest bilanț strălucit dacă nu s-ar lua în calcul, pe lângă contribuția cu arma în mână pe frontul antihitlerist, și marele efort economic făcut de România pentru susținerea războiului — efort care, tradus în cifre, s-a ridicat la peste un miliard de dolari la cursul din anul 1938.

Participarea armatei române la războiul antihitlerist a scos în evidență, ca și în războaiele de apărare precedente, înaltele virtuți ostășești ale poporului român, vitejia, eroismul și spiritul lui de sacrificiu în lupta pentru o cauză dreaptă. Comandamentele române, toate cadrele militare au aplicat cu succes, într-o îmbinare originală, formele și procedeele războiului clasic cu acelea specifice războiului de tip popular, îmbogățind cu elemente inedite neprețuitul tezaur al artei militare românești. Forurile militare din țara noastră au asigurat, în condițiile complexe ce decurgeau din participarea României la un război de coaliție, conducerea unităților și marilor unități române de toate categoriile, a tuturor genurilor de arme, aprovizionarea corespunzătoare a acestora pe toată durata operațiilor. Pe teritoriul național armata română s-a bucurat de sprijinul unanim și multilateral al întregului popor, mobilizat de Partidul Comunist Român sub lozinca însuflețitoare „Totul pentru front, totul pentru victorie!”. Contribuția excepțională avută de armata română alături de armata sovietică la luptele desfășurate pe teritoriul Ungariei și Cehoslovaciei, atitudinea umană, prietenească manifestată pretutindeni de militari români față de populația din aceste țări au făcut ca trupele noastre să fie primite cu bucurie și recunoștință, ca eliberatoare, de popoarele vecine pentru a căror libertate au dat grele jertfe de sînge.

Orientarea armatei, ca instituție, spre forțele progresului, materializată în modul cel mai convingător de participarea ei la revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, la războiul antihitlerist, a făcut ca în România — spre deosebire de alte țări unde s-au petrecut în vremea aceea procese revoluționare de aceeași substanță — să nu se pună, după scuturarea dominației fasciste, problema desființării organismului militar existent. Dimpotrivă, în fața Partidului Comunist Român și a celorlalte forțe politice care au acționat pentru dezvoltarea revoluției popular-democratice și trecerea la socialism, viața însăși a ridicat o cu totul altă problemă, de o excepțională însemnătate teoretică și practică: nu era oare posibil ca acestei armate — care își probase patriotismul și receptivitatea față de aspirațiile vitale ale poporului într-un moment crucial pentru viitorul patriei, acționînd alături de forțele sociale și politice cele mai înaintate ale națiunii — să i se modeleze calitativ structurile pentru a rămîne mai departe alături de mase, de clasele și grupările progresiste, în procesul revoluționar început prin evenimentele istorice din august 1944?

Analiza științifică a noilor realități a condus Partidul Comunist Român la concluzia că transformarea revoluționară, democratică și socialistă a armatei era întru totul posibilă. Această opțiune originală — fără precedent în teoria

și practica revoluționară de pînă atunci privind atît de dezbătuta problemă a sfărîmării vechiului aparat de stat — a vădit o dată mai mult resursele inepuizabile ale spiritului creator al Partidului Comunist Român.

Drumul ales nu a fost, desigur, ușor. Remodelarea conținutului și formei instituției militare — pe baze democratice mai întii, socialiste apoi — a necesitat un șir de bătălii social-politice grele cu cercurile conservatoare care, în încercarea lor disperată de a se menține la putere, au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a deturna armata de la adevărata ei misiune și a o întoarce împotriva propriului popor. Eforturile vechilor clase privilegiate s-au dovedit însă, și pe acest tărîm, zadarnice. Printr-o multitudine de canale influența partidului comunist s-a amplificat continuu asupra armatei, determinînd tot mai vizibil acel lanț de mutații lăuntrice care defineau procesul de democratizare a acestei instituții în perioada de după 23 august 1944. Democratizarea armatei a însemnat, în substanța ei și în accepțiunea reală dată termenului în epocă, scoaterea acestei instituții de sub influența forțelor conservatoare și atașarea trainică și definitivă a sa la lupta revoluționară desfășurată de clasa muncitoare și aliații acesteia, sub conducerea Partidului Comunist Român. O imagine concludentă asupra adîncirii acestui proces a oferit-o sprijinul deschis și masiv acordat de armată forțelor democratice în faza cea mai critică a bătăliei pentru putere, premergătoare instituirii la 6 martie 1945 a guvernului prezidat de dr. Petru Groza, în care reprezentanții clasei muncitoare, țărănimii și intelectualității progresiste dețineau poziții precumpănitoare. Din acel moment nu mai putea încăpea nici un dubiu că armata, datorită orientării ei preponderente spre democrație, devenise aptă să suporte fără convulsii transformările calitative impuse de faptul că, o dată cu marea victorie populară de la 6 martie 1945, puterea în stat trecuse esențialmente în mîinile forțelor sociale și politice progresiste.

În perioada următoare procesul remodelării democratice și revoluționare a armatei române s-a accelerat. Noul cadru politic a creat condiții deosebit de favorabile pentru ca Partidul Comunist Român să-și extindă influența asupra armatei atît sub formele și prin metodele utilizate deja în perioada precedentă, cît și prin intermediul puterii de stat. Astfel, guvernul a făcut primul pas important spre legalizarea și instituționalizarea activității democratice progresiste în armată o dată cu crearea, în martie — mai 1945, a unui „aparat de educație politică” îndrumat de Inspectoratul General pentru Educație, Cultură și Propagandă. A imprimat un conținut consecvent democrat mijloacelor de propagandă în masă aflate în patrimoniul armatei. A legiferat un șir de drepturi civice de care militarii nu beneficiaseră pînă atunci — de exemplu de a alege și a fi aleși în toate organismele eligibile ale statului — și a angajat armata în sfere ale operei de edificare a noii societăți de maximă importanță, ca refacerea economică, aplicarea politicii externe a noului regim etc. Și, mai ales, a imprimat un caracter legal politicii Partidului Comunist Român în domeniul selecționării și promovării cadrelor armatei — politică înțeleaptă și realistă prin care s-a asigurat formarea și promovarea consecventă de noi cadre, provenite din rîndul muncitorilor, țăranilor și altor categorii de oameni ai muncii, care au început să-și desfășoare activitatea alături de cadrele mai vechi ce se atașaseră leal regimului revoluționar-democrat;

concomitent, elementele inadaptable sau necorespunzătoare profesional au fost îndepărtate și dirijate spre alte ocupații.

Rezultatul fundamental al acțiunii convergente a factorilor obiectivi și subiectivi care au determinat evoluția armatei în această etapă a procesului revoluționar a fost dezvoltarea continuă a influenței comuniștilor pînă la acel punct de la care se poate vorbi de exercitarea rolului conducător al partidului revoluționar asupra acestei instituții.

Volumul al VIII-lea analizează multilateral istoria militară a poporului român începînd cu trecerea la construirea noii orînduiri, socialiste, pe pămîntul patriei noastre pînă în anul 1965.

Evoluția armatei române începînd cu anul 1948 — după ce monarhia a fost îndepărtată și s-a proclamat Republica — a purtat amprenta dinamismului prefacerilor economice și politice caracteristice constituirii și dezvoltării orînduirii socialiste în România. Factorilor de unitate între armată și popor li s-au adăugat determinanți noi: generalizarea proprietății socialiste la orașe și sate, conducerea deplină în stat și societate exercitată de clasa muncitoare și aliații ei sub îndrumarea partidului comunist, triumful ideologiei revoluționare, angajarea întregii națiuni într-un efort creator fără precedent pentru a ridica patria pe culmi superioare de cultură și civilizație.

Procesul istoric de constituire și întărire a organismelor statului socialist a cuprins, cum era și firesc, transformarea și dezvoltarea pe baze noi a armatei române — brațul înarmat al poporului menit să apere cuceririle sale revoluționare, integritatea teritorială, independența și suveranitatea patriei. S-a deschis astfel o etapă de transformări revoluționare fără precedent în toate domeniile puterii armate a țării materializate în: orientarea social-politică și doctrinară, structurile organizatorice, procesul instructiv-educativ, formarea și pregătirea cadrelor militare, baza tehnico-materială, integrarea armatei în viața social-politică, economică, științifică și cultural-artistică a țării etc.

Factorul hotărîtor care a elaborat politica militară a României în noua etapă, a direcționat și condus nemijlocit întreaga operă de edificare a organismului militar al țării pe baze socialiste a fost Partidul Comunist Român, devenit forța politică conducătoare a întregii societăți. Exercitarea rolului conducător al partidului comunist în armată a implicat statuarea și perfecționarea structurilor organizatorice ale aparatului politic și organizațiilor de partid, constituirea organizațiilor de tineret în unități și mari unități și introducerea la toate categoriile de personal a învățămîntului politico-ideologic. Punerea în aplicare a acestor măsuri a sporit neîncetat capacitatea politico-organizatorică și ideologică a Partidului Comunist Român în toate domeniile și verigile sistemului militar.

Concomitent au fost operate transformări și perfecționări în structura sistemului militar românesc, corespunzătoare cerințelor interne și condițiilor internaționale. Constituind — și în etapa istorică dată — elementul fundamental al puterii militare a patriei noastre, armata română a cunoscut prefaceri esențiale pe toate planurile: categorii de forțe armate și genuri de armă; sistemul instructiv-educativ al trupelor; activitatea cultural-educativă.

Pornind de la importanța pe care o au cadrele militare, acest volum acordă un spațiu larg procesului de schimbare a compoziției sociale a oștirii,

în sinul acesteia fiind precumpănitoare elementele provenite din rîndurile muncitorilor, țăranilor și intelectualilor. Pentru asigurarea conducerii nemijlocite a armatei de către partid și accelerarea punerii în aplicare a măsurilor referitoare la transformarea revoluționară, socialistă și la modernizarea organismului militar, au fost numiți în funcții-cheie ale ierarhiei militare numeroși activiști de partid și ai organizațiilor obștești.

Un rol esențial în dezvoltarea și întărirea armatei române l-a avut tovarășul Nicolae Ceaușescu, care a preluat cu gradul de general-maior funcția de ministru-adjunct și șef al Direcției Superioare Politice a Armatei și ulterior general-locotenent și prim-locuitor al ministrului Forțelor Armate. Timp de peste patru ani în care a îndeplinit nemijlocit înaltele însărcinări încredințate de partid în armată, tovarășul Nicolae Ceaușescu a militat cu patriotismul, fermitatea și dinamismul ce-i sînt proprii pentru transformarea revoluționară și modernizarea armatei pe baze socialiste, pentru formarea și pregătirea noilor promoții de cadre militare, imprimînd muncii politico-educative orientări originale și de o mare consecvență revoluționară, în deplin acord cu interesele supreme ale statului și națiunii noastre.

Pe baza succeselor obținute în construcția economiei socialiste, în industrializarea țării s-au pus în aplicare măsuri pe linia dezvoltării și perfecționării înzestrării armatei cu armament și tehnică de luptă corespunzătoare, pentru motorizarea și mecanizarea sa, îmbunătățirea condițiilor de trai ale tuturor militarilor, extinderea mijloacelor materiale ale procesului instructiv-educativ din unități și mari unități.

Evoluînd pe coordonate socialiste, unitatea tradițională dintre armată și popor a înregistrat noi împliniri în realizarea cerințelor politicii interne și externe a partidului și statului nostru. Ca urmare, armata s-a integrat în tot mai mare măsură în viața social-politică, participînd la construcția economică, la activitatea științifică și cultural-educativă desfășurate în țara noastră.

Transformările profunde înfăptuite în sistemul militar al țării, îndeosebi în armată în perioada 1948—1965 au primit o înaltă apreciere din partea tovarășului Nicolae Ceaușescu, care, în iulie 1965, arăta că armata română constituia un „scut de nădejde al cuceririlor revoluționare ale poporului, al independenței și suveranității naționale”.

Evoluția sistemului militar românesc, întreaga activitate desfășurată de Partidul Comunist Român în domeniul apărării a fost subordonată țelului suprem al consolidării cuceririlor revoluționare, socialiste, afirmării independente a statului român pe arena internațională, dezvoltării cooperării cu țările socialiste, cu toate popoarele lumii, depășirii politicii de „război rece” și neîncredere, statornicirii unui climat de pace în Europa și pe întreaga planetă. În această prodigioasă operă, Partidul Comunist Român a acumulat o vastă experiență proprie, a asigurat, în condiții complexe, depășind numeroase dificultăți, împletirea tradițiilor militare înaintate ale poporului nostru cu elementele noi rezultate din cerințele și dinamica edificării societății socialiste pe pămîntul românesc.

Volumul al IX-lea tratează istoria militară a poporului român în etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate în țara noastră, inaugurată de Congresul al IX-lea al partidului, eveniment care, așa cum apreciază tova-

rășul Nicolae Ceaușescu, „va rămâne înscris cu litere de aur în istoria României”¹³.

Cea mai densă perioadă din noua istorie a oștirii române s-a scris după istoricul forum al comuniștilor din 1965, în cuprinsul mai larg și armonios încheiat al politicii de apărare a patriei noastre socialiste — politică elaborată și strălucit direcționată de secretarul general al partidului, președintele Republicii, comandantul suprem al forțelor armate române, tovarășul Nicolae Ceaușescu, proeminentă personalitate a contemporaneității.

Alături și în strânsă relație cu celelalte domenii ale vieții social-economice, politice și culturale, problemele apărării patriei și-au găsit în gândirea cutezătoare și activitatea clocotitoare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, abordări și soluții de o inegalabilă originalitate, care reprezintă o contribuție inestimabilă la patrimoniul gândirii și politicii militare românești și universale. Mai mult decât oricare dintre marii bărbați de stat care au ilustrat trecutul milenar al neamului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu a realizat — în lumina experienței istorice și a realităților contemporane atât de dinamice și complexe — unitate organică dintre construcție și apărare, ca laturi inseparabile ale operei de construire a noii orânduiri sociale.

Cu înțelepciunea și clarviziunea care-i sînt caracteristice, tovarășul Nicolae Ceaușescu a inițiat și condus cu măiestrie vasta acțiune de optimizare a funcției militare a statului, paralel cu fundamentarea sa teoretică și ideologică, cu formularea principiilor legitimării ei istorice, politice, moral-etice, cu trasarea orientărilor și fixarea aliniamentelor ei de perspectivă. Prin aceasta tovarășul Nicolae Ceaușescu a cristalizat și elaborat o nouă doctrină militară, care reprezintă concepția militară a României în problemele fundamentale ale apărării naționale, ansamblul principiilor, metodelor și procedeele pentru pregătirea tuturor forțelor și mijloacelor necesare apărării și pentru ducerea războiului întregului popor, potrivit situației, intereselor și posibilităților patriei noastre socialiste.

Bogatul conținut de idei al noii doctrine militare naționale, al cărui strălucit fondator este tovarășul Nicolae Ceaușescu, își găsește expresia sintetică, punctul de plecare și de sosire, temeiul însuși și sensul profund, în principiul de boltă că apărarea patriei este cauză și operă a întregului popor: „este evident — subliniază secretarul general al partidului, într-o formulare clasică inestimabilă — că un eventual război în viitor nu poate fi decât un război de apărare, un război popular, la care va participa întregul popor, într-o strânsă unitate, sub conducerea partidului nostru comunist — forța politică conducătoare a națiunii, deci și a luptei de apărare a independenței și cuceririlor revoluționare”¹⁴.

Doctrina militară națională perpetuează experiența înaintată a trecutului de luptă al poporului român, conferindu-i un spor substanțial de strălucire și consecvență, tradiția nonagresivității eforturilor militare, care își vor păstra și în viitor un caracter exclusiv de apărare a integrității, suveranității și inde-

¹³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, 1968, p. 103.

¹⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, p. 451.

pendenței patriei, a cuceririlor revoluționare ale poporului. În acest sens șeful statului a exprimat în repetate rânduri, cu maximă claritate, scopul suprem al politicii militare naționale. „România socialistă nu urmărește și nu va urmări niciodată țeluri agresive împotriva vreunui stat, că în orice împrejurări, întotdeauna, patria noastră, poporul român va lupta numai și numai pentru apărarea independenței și suveranității sale, împotriva oricărei încercări de dominație și asuprire, pentru a asigura națiunii noastre dreptul de a-și făuri societatea socialistă și comunistă în mod liber.”¹⁵

De aici decurge și definirea spațiului de executare a efortului armat luat în considerare, în legătură cu care tovarășul Nicolae Ceaușescu a făcut precizarea că „nu ne propunem să ieșim în afara granițelor”, că ținim exclusiv „să asigurăm ca pământul românesc să nu fie victima vreunei agresiuni imperialiste, a politicii de forță”¹⁶. Logica acestei concluzii rezidă în faptul că nu poate fi concepută o ridicare generală la arme a poporului în afara propriului teritoriu. Ieșirea în afara granițelor țării ar fi cazul de excepție determinat de necesitățile zdrobirii agresorului care amenință securitatea fruntariilor noastre.

Concepția doctrinară a secretarului general al partidului nostru și-a găsit reflectarea în conținutul Legii privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România, adoptată de Marea Adunare Națională la 22 noiembrie 1972.

Postulatul războiului întregului popor a necesitat stabilirea unor forme organizatorice adecvate pentru pregătirea apărării și, la nevoie, pentru punerea ei în acțiune. A fost, astfel, edificat sistemul național de apărare care assemblează într-un tot unitar, în proporții echilibrate, structuri permanente de tip militar, specializate — armata, trupele de securitate și ordine publică ale Ministerului de Interne —, și forțe nepermanente, cu activitate militară temporară și parțială, avînd însă un larg caracter de masă — gărzile patriotice, formațiunile de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei, formațiile de apărare civilă, formațiunile de rezistență, la nevoie putînd fi create prin lege și alte organe (organisme) destinate apărării.

În acest sistem complex rolul de pivot, de osatură, îl deține armata, datorită înaltei sale capacități de lovire, înzestrării cu întreaga gamă de armament și mijloace de luptă ce-i pot fi puse la dispoziție de statul nostru. Se adaugă, la acestea, pregătirea sa superioară de luptă, ordinea și disciplina fermă, gradul ridicat de specializare a corpului de cadre, mobilitatea generală care permite deplasarea și întrebuințarea ei în orice condiții de timp și spațiu pe teritoriul național.

Legată prin fire indestructibile de poporul căruia îi aparține și ale cărui interese le slujește cu credință, devotament și abnegație nețărmurite, armata a fost onorată cu răspunderi deosebite în ceea ce privește asigurarea pregătirii, din timp de pace, a tuturor forțelor sistemului apărării naționale, astfel încît, la nevoie, să se realizeze o cooperare strînsă la toate nivelurile, în efortul militar general opus forțelor agresoare. Pentru oștirea noastră, pentru toți cei ce participă la pregătirile de apărare sînt program și ghid neabătut orientările date de

¹⁵ *Ibidem*, p. 450.

¹⁶ *Ibidem*, p. 452.

tovarășul Nicolae Ceaușescu: „să întărim și să dezvoltăm continuu legăturile dintre armată și popor, să dezvoltăm o largă conlucrare în pregătirea de luptă a armatei cu gărzile muncitorești și unitățile de pregătire militară a tineretului, cu masele largi populare”¹⁷.

Pe această linie se înscrie — ca un moment de referință în realizarea unei noi calități în toate domeniile vieții ostășești — „Directiva comandantului suprem al Forțelor Armate ale Republicii Socialiste România privind pregătirea militară și politică a armatei în perioada 1981—1985”, document politico-militar de excepțională însemnătate, contribuție remarcabilă la dezvoltarea doctrinei militare naționale.

Aria de manifestare a răspunderilor încredințate armatei își găsește o întregire firească în participarea ei substanțială ca entitate și a militarilor ca cetățeni la viața economică, politică, științifică și culturală a țării. Cronica anilor marilor prefaceri socialiste cuprinde în filele ei numeroase expresii convingătoare ale tăriei osmozei dintre armată și popor.

În deplin acord cu țelurile și modalitățile de organizare a apărării naționale se află concepțiile doctrinare referitoare la căile realizării bazei tehnico-materiale a puterii armate, susținerea economică a funcției militare a statului, amenajarea teritoriului național pentru apărare.

În acest ansamblu de probleme a fost esențială orientarea imprimată de tovarășul Nicolae Ceaușescu de a se realiza în mai mare măsură autonomia de dotare a puterii armate a țării, prin dezvoltarea unei autentice industrii naționale de apărare care, fructificând potențele economiei noastre și ale gândirii militare și ingineresti originale, asigură producerea tipurilor de material militar necesare apărării în condițiile actuale.

Corolarul decisiv al construcției doctrinare inițiate de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, este conducerea exclusivă și indivizibilă a apărării naționale pe timp de pace și de război de către Partidul Comunist Român și de către organele constituționale ale statului: „comanda forțelor armate nu poate fi exercitată de nici un organ din afară; aceasta constituie un atribut suveran al conducerii partidului și statului nostru”¹⁸.

Acest principiu director își are materializarea sintetică în rolul conducător al Partidului Comunist Român în domeniul apărării naționale, al tuturor forțelor sistemului ei, element definitoriu al doctrinei militare românești contemporane. Toate deciziile esențiale implicând potențialul militar al țării se iau de Comitetul Central al partidului, de alte instanțe superioare de partid și, pe baza lor, se emit actele normative de stat. Din inițiativa tovarășului Nicolae Ceaușescu s-a realizat și o structurare originală a comandamentului suprem național întruchipat de Consiliul Apărării Republicii Socialiste România, organ de partid și de stat investit cu atribuția de a lua hotărâri de importanță majoră în problemele apărării naționale. Într-o concepție unitară au fost înființate, la nivel local, organisme specifice de conducere a formațiunilor de luptă — consiliile de apărare județene, orașenești și comunale.

¹⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, p. 40.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 3, p. 366.

Faptul că funcția de președinte al Consiliului Apărării și de comandant suprem al forțelor armate este conferită secretarului general al partidului, președintele țării, constituie chezașia sigură a transpunerii ferme în viață a politicii militare a partidului nostru, a integrării sociale armonioase a puterii armate. În acest cadru, o însemnătate uriașă o au grija și solicitudinea manifestate zi de zi față de ostirea țării, de toate forțele apărării, de către tovarășul Nicolae Ceaușescu. Participarea sa nemijlocită la cele mai importante activități interesând apărarea națională, îndrumările prețioase pe care le dă în acest sens factorilor responsabili de partid și de stat, generalilor și ofițerilor, constituie, de fiecare dată, adevărate programe de acțiune pentru asigurarea adecvată a forței de apărare a patriei, pentru fructificarea plenară a izvoarelor ei de tărie.

Orientînd raporturile sale militare externe pe baza principiilor generale ale politicii externe a partidului și statului nostru, România promovează conlucrarea pe plan militar cu țările participante la Tratatul de la Varșovia, cu toate țările socialiste, își dezvoltă legăturile în acest domeniu cu alte state, indiferent de orînduirea lor socială, ca o cale de însănătoșire a climatului internațional. În acest sens, comandantul nostru suprem sublinia: „în întreaga activitate de pregătire de luptă trebuie să acționăm pentru întărirea colaborării cu armatele țărilor participante la Tratatul de la Varșovia, pentru organizarea unor acțiuni, în spiritul hotărîrilor partidului nostru, de instruire și pregătire, de conlucrare, pentru a putea, în caz de necesitate, să ne îndeplinim obligațiile ce ne revin în cadrul Tratatului de la Varșovia. În general — așa cum am menționat și altă dată —, indiferent dacă va exista sau nu Tratatul de la Varșovia — și noi sperăm să ajungem cît mai curînd la desființarea blocurilor militare, atît a N.A.T.O., cît și a Pactului de la Varșovia —, trebuie să nu uităm că va trebui să conlucrăm permanent cu armatele țărilor socialiste vecine. Deci trebuie să acționăm în direcția întăririi conlucrării și pregătirii, a întăririi prieteniei și colaborării. În același timp, va trebui să dezvoltăm în continuare relațiile de prietenie cu armatele tuturor țărilor socialiste, ale altor țări prietene”¹⁹.

În îndeplinirea importantelor sarcini ce le revin, toți cei ce activează în domeniul apărării țării, ca și întreaga suflare românească, sorb încredere, putere, elan și fermitate din înflăcăratul exemplu al activității titanice, din cutezanța revoluționară a gîndirii social-politice și militare a celui mai strălucit fiu al poporului român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a cărui vastă activitate de generalizare teoretică a practicii revoluționare, pătrunsă de clarviziune și spirit novator, a îmbogățit cu contribuții de mare valoare tezaurul socialismului științific, patrimoniul cunoașterii și creației istorice a epocii noastre.

Ultimul volum al lucrării — *cel de-al X-lea* — este consacrat înfățișării istoriografiei militare românești. Componentă esențială a istoriei generale a patriei, trecutul de luptă al poporului român a constituit întotdeauna un obiect de investigație profundă și responsabilă pentru toate generațiile de istorici din țara noastră, care printr-un efort conjugat, îndeplinindu-și o înaltă îndatorire de conștiință patriotică, i-au relevat valorile perene, etice și educative, înmagazi-

¹⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 25, București, 1984, p. 343.

nate într-un tezaur de idei și experiențe fără egal, ce se integrează patrimoniului culturii și civilizației naționale. Toate acestea au conferit istoriografiei militare românești un caracter tradițional militant, ea fiind pusă în slujba înfăptuirii marilor idealuri de libertate socială și națională ale poporului român, apărării adevărului despre trecutul nostru multimilenar de muncă și luptă, servirii cu devotament a comandamentelor majore ale statului și națiunii române. Ea a luat atitudine fermă împotriva denigratorilor și falsificatorilor istoriei românești, demonstrând prin argumente riguroase științifice adevărurile privind vechimea, unitatea și continuitatea poporului nostru în vatra sa permanentă de locuire. Punând în lumină realitatea că poporul român, iubitor de pace și libertate, animat de respect pentru independența celorlalte națiuni și-a apărât cu cerbie rodul ostelenilor sale, glia strămoșească și ființa etnică împotriva tuturor agresorilor, știința istorică românească subliniază faptul că, în decursul vremurilor, efortul militar românesc de apărare a avut și o funcție internațională, constituind un sprijin prețios în lupta de eliberare a altor popoare.

Datorită conținutului ei militant, bazat pe rostirea adevărului științific, istoriografia militară a jucat în toate epocile rolul unui valoros instrument educativ-formativ contribuind la înrîurirea conștiințelor și la modelarea acțiunilor desfășurate de poporul nostru pentru împlinirea destinului său istoric. Este semnificativ faptul că reprezentanții de seamă ai istoriografiei militare românești au fost deopotrivă oameni de știință și militanți de frunte ai vieții social-politice, înțelegând nu numai să scrie ci și să fie implicați adânc în efortul făcut în vremea lor de întregul popor pe făgașul progresului social și național.

În volum se analizează aportul concret al generațiilor succesive de istorici și gânditori, operele reprezentative care au marcat în cultura românească acest domeniu distinct al istoriei generale a patriei, de la scrierile cronicărești până la lucrările elaborate în anii socialismului. În evoluția ei desfășurată pe mai multe secole istoriografia militară românească a cunoscut o îmbogățire continuă a metodelor de investigație, a formelor de exprimare și a conținutului problematic, a însăși viziunii asupra experienței de luptă a poporului nostru.

Pe lângă abordările mai mult sau mai puțin ample din lucrările de istorie generală, studiul istoriei militare s-a concretizat din ce în ce mai pregnant în elaborări speciale, de sine stătătoare, consacrate fie analizării fenomenului militar românesc în ansamblu, fie prezentării unor momente și aspecte particulare ale acestuia. Volumul relevă rezultatele valoroase obținute de istoriografia militară încă de la începuturile ei prin lucrările monumentale elaborate de Neagoe Basarab, Nicolae Olahus, Dimitrie Cantemir și, mai ales, Nicolae Bălcescu, de numele căruia se leagă ctitorirea istoriografiei militare românești moderne. Din secolul al XIX-lea și primele decenii ale celui următor se remarcă, prin contribuții de substanță, M. Kogălniceanu, I. Heliade-Rădulescu, G. Adrian, T.C. Văcărescu, N. Iorga, A.D. Xenopol, D. Onciul, Gr. Tocilescu, C. Kirițescu, M. Tomescu și mulți alții, ale căror opere sînt amplu analizate în volum atît din punctul de vedere al concepției și viziunii lor cît și al originalității vădite în explorarea obiectului lor de studiu. O atenție specială se acordă analizei războaielor de apărare duse de români, alcătuirii structurilor ostășești precum și altor domenii ale fenomenului militar ca: sistemele de fortificații,

armamentul, arta militară, știința și gândirea militară, evoluția instituțiilor de învățământ din armată etc.

Etapă făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate pe pământul românesc a marcat, ca în toate domeniile vieții social-politice, științifice și culturale a țării, ridicarea pe trepte superioare a investigațiilor consacrate istoriei militare a poporului român, sub înfrîurirea fecundă, determinantă a gândirii materialist dialectice, profund originale a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, președintele republicii, comandantul suprem al forțelor noastre armate.

Cu profunda sa viziune asupra cursului vremurilor, tovarășul Nicolae Ceaușescu a restituit poporului român glorioasa sa istorie, adăugându-i strălucirea și valențele epocii contemporane a societății noastre socialiste. Secretarul general al partidului a înțeles minunat dragostea și prețuirea oamenilor pentru istorie, căci în această dintîi carte a neamului ei se regăsesc, își află temeiurile înțelegerii prezentului și prefigurării viitorului. Expresia elocventă a acestei cunoașteri profunde a uneia din dimensiunile majore, venite și păstrate din vremuri, ale spiritualității poporului nostru o constituie lucrările magistrale ale tovarășului Nicolae Ceaușescu, care definesc coordonatele dezvoltării poporului român, istoria noastră regăsindu-și autentice resorturi și semnificații. Conceperea științei istorice în acest spirit novator conferă, de aceea, sensul cel mai deplin și mai rodnic direcționării prezentului și viitorului, ținînd seama de antecedentele istoriei, de tradiție ca forțe menite a sluji contemporaneității.

Aceasta este istoria cea adevărată, scumpă românilor de pretutindeni, pe care ne-a restituit-o, în integritatea ei, cu o forță de evocare neasemuită, tovarășul Nicolae Ceaușescu. O restituire sinonimă cu dreptul de a gândi, de a rosti și de a așterne pe hîrtie faptele străbunilor așa cum s-au petrecut ele în realitate, de a evoca fără prejudecăți personalitățile de seamă ale istoriei, începînd cu getul Dromichaites, cel care dădea cu peste două milenii în urmă lecții de iscusință militară și înaltă etică unor cuceritori infatuați, continuînd cu Burebista, Decebal, Gelu, Glad și Menumorut, Basarab I, Dobrotiță, Bogdan I, Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab și Mihai Viteazul, Matei Basarab, Vasile Lupu, Gheorghe Rakoczi I și Gheorghe Rakoczi II, Dimitrie Cantemir și Constantin Brîncoveanu, Horea și Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu, Avram Iancu, Eftimie Murgu și Alexandru Ioan Cuza, generalii Alexandru Cernat, Eremia Grigorescu, Gheorghe Mihail și atîția alți bărbați de seamă ai neamului, voievozi și comandanți de oști, ale căror nume sînt scrise la loc de cinste în cartea faptelor de neuitat ale poporului român.

Tăria poporului român a constat, constă și va consta primordial în unitatea sa — acesta este unul din adevărurile nepieritoare ale multimilenarei istorii românești.

Unitatea monolitică a întregului popor în jurul celui mai iubit conducător al său, căruia i-a încredințat din propria-i voință destinele și pe care îl urmează neabătut în efortul închinat înfloririi socialiste a patriei, reprezintă cea mai convingătoare probă nu numai a faptului că românii își îndrăgesc trecutul și sînt mîndri de el, dar și că ei înțeleg semnificațiile adînci și imperativele propriei istorii.

Restitutor de istorie, tovarășul Nicolae Ceaușescu este, totodată, mai mult decît oricare din conducătorii de seamă ridicați din rîndurile poporului nostru, un ctitor de istorie autentică. Din idealurile și năzuințele veacurilor a gîndit pentru generația prezentului un program luminos de muncă, luptă și apărare ce îmbină, într-o desăvîrșită armonie, cutezanța și realismul, clarvi-ziunea și spiritul practic, rigurozitatea științifică și romantismul revoluționar. Sfărîmînd canoane și dogme, ce nășteau inevitabil stagnare, a deschis larg porțile pentru revărsarea energiei clocotitoare a maselor — adevăratul făuritor al istoriei — cărora le-a conferit cel mai înalt titlu de noblețe din cîte pot fi: acela de unic proprietar, producător, beneficiar și apărător al tuturor avuțiilor patriei, a asigurat țării, printr-o politică externă înțeleaptă, suplă dar fermă, deplina independență spre care au năzuit fierbinte toate generațiile animate de patriotism ale trecutului.



Dat fiind caracterul de sinteză al lucrării *Istoria militară a poporului român*, autorii au operat o necesară selectare a datelor și faptelor, potrivit semnificației pe care au avut-o în desfășurarea procesualității obiective. Totuși, pentru anumite perioade sau aspecte care nu au constituit pînă acum obiectul unor studii și monografii de sine stătătoare, a trebuit să se facă o operă de pionierat și, în consecință, să se acorde un loc mai întins laturii evenimentțiale, însoțită de punerea în circuitul științific larg a rezultatelor cercetărilor recente. Semnalăm în acest sens îndeosebi capitolele și paragrafele referitoare la evoluția armelor, fortificațiilor și artei militare autohtone, în conexiunea lor cu acelea care au fost specifice diverselor populații din jur și mai îndepărtate pătrunse, în anumite perioade, în spațiul carpato-danubiano-pontic sau venite în contact cu acesta.

Un material iconografic bogat — hărți, scheme, fotografii etc. — este destinat nu numai să illustreze textul, dar și să-l întregască cu unele date și aspecte care nu puteau fi altfel inserate în demersul științific. Totodată, pentru a facilita lectura și a veni în sprijinul cititorilor dornici să efectueze verificări sau studii de detaliu ulterioare, în fiecare volum au fost incluse un glosar, o listă bibliografică selectivă și un indice general adnotat.

Comisia de coordonare, întregul colectiv de autori își exprimă speranța că lucrarea, oferind o imagine de ansamblu veridică și dinamică asupra luptelor eroice duse de-a lungul secolelor de poporul nostru împotriva cîmpitorilor, pentru apărarea unității, independenței și integrității teritoriale a țării, pentru libertatea și progresul ei, își va împlini menirea pentru care a fost alcătuită: aceea de a opera un transfer de experiență dinspre trecutul glorios spre prezentul socialist și viitorul luminos al patriei și de a contribui la vasta operă de educație patriotică, revoluționară a tuturor cetățenilor României socialiste înfăptuită sub conducerea Partidului Comunist Român.

COMISIA DE COORDONARE

ÎNCEPUTURILE FENOMENULUI MILITAR ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

Geneza istoriei militare a poporului român se pierde în vremuri imemorabile. Începuturile sale consemnate de izvoare se identifică cu istoria tracogeto-dacilor, continuând de atunci și pînă în zilele noastre să aparțină unuia și aceluiași popor ce s-a plămădit și a viețuit neîntrerupt în spațiul geografic definit de Carpați, Dunăre și Marea Neagră.

Descoperirile arheologice demonstrează că această străveche vatră de locuire a făcut parte din vasta zonă în care s-au desfășurat pe globul pămîntesc etapele succesive ale procesului de antropogeneză¹. Viețuirea umană s-a dezvoltat aici fără întrerupere, sub impulsul tot mai dinamizator al factorilor climatici, socio-economici, de la un moment dat și politici, proprii fiecărei epoci istorice, dar mereu favorizată de condițiile prielnice pe care spațiul carpato-danubiano-pontic le-a oferit dintotdeauna cu generozitate oamenilor². Acest teritoriu a cunoscut în decursul mileniilor transformări geomorfologice și climatice — schimbări spectaculoase în configurația formelor de relief, mutări de cursuri de apă, răcirii și încălziri succesive ale climei însoțite de primenirea continuă a peisajului floral și faunistic etc. El a rămas însă mereu locuibil,

¹ Din întinsa bibliografie consacrată problemelor antropogenezei, cităm selectiv: J. Piveteau, *Traité de paléontologie*, t. VII, Paris, 1957; C. Arambourg, *La genèse de l'humanité*, Paris, 1961; A. Leroi-Gourhan, *Gestul și cuvîntul*, vol. I–II, București, 1983; W. E. Le Gros Clark, *The Fossil Evidence for Human Evolution*, Chicago-London, 1964; C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Oamenii din vîrsta veche a pietrei*, București, 1965; R. Heinzer, *An Introduction to Prehistoric Archaeology*, New York, 1965; Fr. Engels, *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuței în om*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese*, vol. II, ed. a 3-a, București, 1967, p. 67–79; D. Berciu, *La izvoarele istoriei. O introducere în arheologia istorică*, București, 1967; F. Bordes, *Le Paléolithique dans le monde*, Paris, 1968; C. S. Nicolăescu-Plopșor, Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Noul în antropogeneză*, Craiova, 1968.

² Considerații de ordin geografic, economic, militar etc. asupra spațiului carpato-danubiano-pontic la: N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea I, București, 1936, p. 9–16; C. Verdeș, *România. Geografia fizică, economică și militară*, București, 1939; I. Conea, *Geografie și istorie românească*, București, 1944; V. Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966; idem, *Geografia fizică a României*, București, 1969; D. Atanasie, *Factorul geoclimatic și lupta armată*, București, 1969; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 7–17; V. Tufescu, *România*, București, 1974.

propice desfășurării activităților umane vitale, nepunînd niciodată în fața comunităților băștinașe imperativul de a-și părăsi așezările și a-și căuta altundeva „noi patrii”. Nimic mai firesc, deci, că din timpuri străvechi se constată pe aceste pămînturi o continuitate remarcabilă în dezvoltarea societății, a culturii și civilizației băștinașilor care, legați indisolubil de solul natal, au putut să reziste în fața vitregiilor și a presiunilor grupurilor de migratori.

Vatra permanentă de locuire a poporului român, spațiul carpato-danubiano-pontic constituie un ansamblu armonios și unitar. În centrul lui — vastul podiș transilvan, înconjurat de cununa Carpaților (Răsăriteni, Meridionali și Apuseni) se coboară în trepte dulci spre zona dealurilor și a platformelor exterioare, continuate apoi de cîmpii mînoase pînă la principalele cursuri de apă — Dunărea, Nistrul și Tisa — și la Marea Neagră ce jalonează delimitările naturale cu alte zone geografice. Rețeaua rîurilor interioare, dispuse ca razele unui cerc spre toate punctele cardinale, creează trăsături de unire între acele forme de relief, înlesnind dintotdeauna deplasarea oamenilor și a produselor. De o parte și de alta a munților s-a circulat cu ușurință prin pasurile și trecătorile carpatine în rîndul cărora se disting, datorită rolului avut în diferite perioade istorice, cele de la Porțile de Fier, Lainici, Turnu Roșu, Rucăr — Bran, Predeal, Buzău, Oituz și Bicaz. Ar fi incomplet însă acest tablou fără numeroasele depresiuni intra și extramontane, binecunoscute „țări” ale permanenței autohtonilor. Unitatea teritoriului și-a găsit necesare reflectări în unitatea etnosului, a spiritului, a mentalității, a creației, într-un cuvînt, a istoriei înseși petrecute pe întinsul lui. Nimic mai firesc, deci, că atunci cînd vremelnice stăpîniri străine au pus de-a lungul și de-a latul bariere artificiale, împietind pentru un timp armonia acestui spațiu, oamenii pămîntului au acționat cu tenacitate pentru a reface unitatea vetrei lor permanente de locuire.

Atît de clar conturat în identitatea lui, spațiul carpato-danubiano-pontic nu a rămas niciodată închis comunicației cu celelalte zone geografice. Situat în culoarul dintre Marea Baltică și Marea Neagră, el a fost permanent o punte întinsă între vestul și estul, nordul și sudul continentului nostru, iar pe plan mai larg între Europa, Asia și Africa. Prin Marea Neagră — una dintre feres-trele lui larg deschise către lumea înconjurătoare — s-au putut întreține fructuoase legături cu țări și popoare de pe toate meridianele. Această dispunere, la intersecția unor căi de comunicație de însemnătate europeană și intercontinentală, unde s-au aflat mereu în contact sau interferență culturi, civilizații și interese dintre cele mai variate, inclusiv de ordin militar, explică în parte intensul transfer, în ambele sensuri, de valori materiale și culturale pe care poporul român, strămoșii săi, l-au realizat cu diverse neamuri.

O dată cu bunurile trebuitoare traiului, acest pămînt a asigurat oamenilor lui și condiții prielnice apărării împotriva dușmanilor. O examinare, fie și sumară, a hărții arată cît de îndreptățită este comparația pe care unii istorici au făcut-o uneori între spațiul carpato-danubiano-pontic și o citadelă inexpugnabilă. Cu „reduitul” lui central, protejat de „zidul” Carpaților, cu teritoriul plan extramuntos și cu „șanțurile” adînc săpate ale marilor cursuri de apă ce-l înconjoară, acest spațiu evocă, surprinzător, o fortificație plănuită parcă de mintea unui iscusit strateg. Știm, din desfășurările istorice, ce rol important au jucat în zăgăzuirea sau, cel puțin, în limitarea invaziilor obstaco-

lele naturale reprezentate de ape, coline, dealuri și munți, la care se cuvin adăugate pădurile întinse pe vaste suprafețe pornind din zonele de câmpie marginală până la crestele Carpaților. Astfel, considerat în unicitatea lui, ca întindere, varietate și așezare pe continent, spațiul carpato-danubiano-pontic a constituit permanent un excepțional complex strategic figurat de natură, prielnic apărării și supraviețuirii celor care l-au stăpinit dintotdeauna.

Ca pivot al unității și continuității românești, ca scut al existenței multi-milenare, Carpații, Dunărea și Marea Neagră definesc armonia vetrei de viață și luptă a poporului român. „Putem afirma, pe baza faptelor istorice — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu —, că poporul nostru s-a plămădit de-a lungul mileniilor în spațiul carpato-dunărean, că fiecare metru de pământ și fiecare piatră sînt stropite cu sudoarea și sîngele moșilor și strămoșilor noștri. În cele mai grele timpuri, înaintașii nu și-au părăsit pămîntul unde s-au născut, ci, înfrățindu-se cu el, cu munții și cîmpiile, cu rîurile și codrii falnici, au rămas neclintii pe aceste meleaguri, apărîndu-și ființa, dreptul la existență liberă”³.

UNELTE ȘI ARME ÎN EPOCA PIETREI

Epoca străveche se înscrie ca o componentă esențială în ansamblul evoluției fenomenului militar din spațiul carpato-danubiano-pontic. Nu numai pentru că această epocă reprezintă, ea singură, 99,9% din întregul interval de timp care ne desparte de începutul antropogenezei, față de 0,1% cît însumează laolaltă toate epocile care i-au urmat, ci, și mai ales, pentru că în decursul ei s-a petrecut procesul complex al genezei fenomenului militar, cu trăsăturile distinctive și instituțiile specifice lui. În limitele acestei epoci se conturează, de exemplu, apariția factorilor generatori de conflicte între comunitățile umane, făurirea primelor arme și lucrări de fortificație, dezlănțuirea celor mai vechi războaie, configurarea unor alcătuiuri militare ce au prefigurat oștirile și armatele de mai târziu. De aici s-a pornit și pe această temelie s-au construit apoi toate componentele fundamentale ale fenomenului militar, dezvoltate conform particularităților social-economice și politice ale diverselor epoci succedate în fluxul unic al devenirii.

Căile și mecanismele evoluției biologice generale a lumii vii au apucat alt drum o dată cu apariția omului. O trăsătură comportamentală esențială, caracteristică și hotărîtoare pentru desprinderea lui din animalitatea înconjurătoare, o constituie procesul de muncă — modalitate nouă a evoluției, pentru adaptarea la mediul său de viață.

La început strămoșii îndepărtați ai omului erau legați exclusiv de forțele selecției naturale. Dar, folosind continuu și din ce în ce mai mult uneltele, transformarea lor în procesul de muncă a devenit extrem de rapidă și, adeseori, mai eficace și mai efektivă decît adaptarea genetică. Deprinderile, îndeletnicirile și îndemînările de făurire și folosire conștientă și deliberată

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, p. 14.

a uneltelor și armelor se constituiau ca obiceiuri și mod de viață specifice omului în formare. Iar când surveneau schimbări importante de climă, vechile obiceiuri și deprinderi erau adaptate la noile condiții, se făureau și se utilizau alte unelte și arme, mai evolute sub raport tehnologic și corespunzătoare funcțional, ceea ce antrena transformări atât în modul de viață, cât și în caracterele și înfățișarea strămoșilor îndepărtați ai omului. Astfel, modul de viață prepaleolitic și cel paleolitic au modelat neîncetat trăsăturile anatomice și biopsihice ale primilor „oameni în formare”, până la desăvârșirea înfățișării și comportării omului fosil de tip actual în paleoliticul superior. Descoperirile făcute pînă în prezent — dar nu numai resturile de cranii și oseminte fosile, ci și unelte și armele de os și de piatră cioplită, precum și alte dovezi de viață și de muncă aflate în nenumărate locuri de viațuire umană din Africa, Europa și Asia — atestă o continuitate în procesul de formare a omului, într-o succesiune evolutivă tehnoculturală și biologică neîntreruptă, identificabilă și pe teritoriul țării noastre.

De la activitatea ocazională, instinctivă s-a trecut treptat la o activitate de muncă socială, conștientă, specific umană, caracterizată prin folosirea permanentă a unor unelte făurite potrivit unor scopuri dinainte gândite. Se pot recunoaște, de la început, cîteva tipuri funcționale fundamentale de unelte, corespunzătoare acțiunilor de lovit și zdrobit, de străpuns, despicat, tăiat, răzuit și rîciit. Aceste tipuri sînt definite printr-o sinteză de caractere tehnologice și morfologice specifice pentru fiecare materie primă utilizată (lemn, os, corn, piatră, metal) și pentru fiecare etapă evolutivă biologică și tehnoculturală a umanității, în strînsă legătură cu dezvoltarea progresivă a procesului de cunoaștere a lumii înconjurătoare și, deci, și a inteligenței practice dobîndite prin experiența de viață, în succesiunea generațiilor.

Acțiunile de vînătoare și conflictele între grupuri umane au determinat folosirea unor unelte ca arme de apărare sau atac, iar apoi treptat, pe baza experienței acumulate, s-a ajuns la producerea unor arme din ce în ce mai complexe și specializate destinate exclusiv confruntărilor violente între comunități.

Teritoriul nostru păstrează ca mărturii obiecte ce au folosit ca unelte și arme în cea mai timpurie etapă din istoria omenirii — *prepaleoliticul*. Astfel, la Bugiulești, com. Tetoiu (jud. Vîlcea), în punctul Valea lui Grăuceanu, s-a descoperit un loc de viațuire umană din perioada de început a procesului de hominizare, unde alături de oseminte (tibia și femur) ale celui mai vechi hominid cunoscut pînă acum pe continentul european, avînd o vechime de 1 800 000 — 2 200 000 ani ⁴, s-au găsit pe o suprafață de numai 80 m² serii numeroase de unelte de os de uz permanent, cu urme evidente de folosire îndelungată, pentru lovit și zdrobit (*măciuci*), pentru străpuns (adevărate *pumnale*), pentru despicat, ca și pentru răzuit și rîciit, în asociere cu oase sparte intenționat spre

⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Sur la présence du Prépaléolithique en Roumanie, une étape précoce du processus d'homminisation*, în *Actes du VII^e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, Moscou, 3—10 août 1964, t. III, 1968; idem, *Le Prépaléolithique, la plus ancienne étape du processus de travail conscient de l'homme*, în *Actes VII*, t. I, 1970, p. 241—244. E. Delson, Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Paradolichopithecus, a Large Terrestrial Monkey (Cercopithecidae, Primates) from the Plio-Pleistocene of Southern Europe and its Importance for Mamalian Biochronology*, în *VIth Congress Regional Committee of Mediterranean Neogene Stratigraphy*, Bratislava, 1975.

a extrage măduva aparținând la 28 de specii de animale: cai, cerbi, antilope, rinoceri, elefanți meridionali, urși, rîși, hiene, pantere, maimuțe etc.

Descoperirile de la Bugiulești, precum și din alte zone geografice (de exemplu, la Makapansgat, în Republica Sud-Africană, și la Oldowai, în Tanzania) par să sprijine opinia unor cercetători că osul ar fi fost folosit de către hominizi înaintea pietrei. Chiar dacă, datorită compoziției materialului din care erau confecționate, armele de tipul *ghioagelor* nu s-au păstrat pînă astăzi, existența lor concomitent cu aceea a armelor de os și piatră este admisă unanim de specialiști.

Din epoca următoare, a pietrei cioplite — *paleoliticul* (între circa 1 800 000 și 10 000 î.e.n.)⁶ — omul a reușit să conceapă și să făurească aproape toate tipurile de unelte și arme din silex, lemn și os ce s-au folosit și ulterior, firește cu parametri tehnico-funcționali îmbunătățiți. Multă vreme însă evoluția uneltelor și armelor nu s-a particularizat în contextul evoluției ansamblului instrumentarului utilizat de oamenii vîrstei pietrei, unele și aceleași obiecte prelucrate de aceștia putînd servi atît ca unelte, cît și ca arme⁶.

Din paleoliticul inferior (circa 1 800 000—120 000 î.e.n.) s-au descoperit — pe văile Dîrjovului, Dîmbovicului, Argeșului și Mozacului, în depresiunea Sibiului, iar mai recent la Ciuperceni — Turnu Măgurele (jud. Teleorman)⁷ — o serie de produse ale creației umane care au putut fi folosite și ca arme de vînătoare sau în conflictele dintre indivizi, anume *bolovanii* de silex și de cuarț cioplit pe o parte (unifacial) sau pe ambele părți (bifacial) avînd multiple funcționalități, atribuiți culturii de prund. Treptat, alături de aceștia și-au făcut apariția *vîrfurile lucrate bifacial*, care erau întrebuintate fie prin apucare directă cu mîna, fie înmănușate.

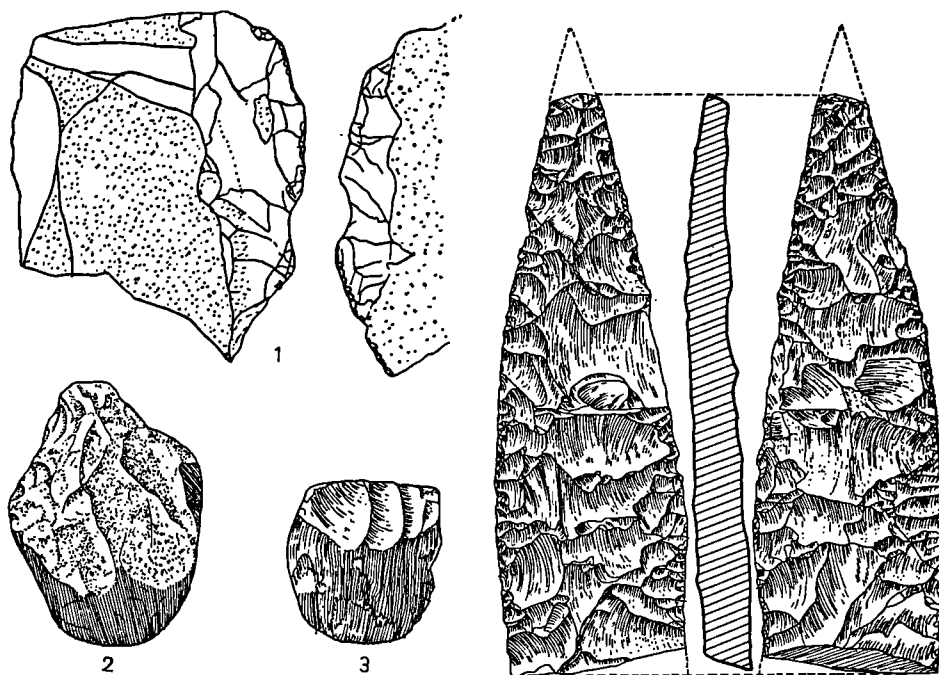
În paleoliticul mijlociu (120 000—30 000 î.e.n.)⁸ au continuat să fie îmbunătățite și diversificate vîrfurile bifaciale (foliacee) preexistente, docu-

⁶ Dintre lucrările consacrate paleoliticului din spațiul carpato-danubiano-pontic, vezi: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Le paléolithique dans la République Populaire Roumaine à la lumière des dernières recherches*, în „Dacia”, NS, 1, 1957; Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni*, în „Dacia”, NS, 9, 1965; I. Nania, *Aria culturii de prund în România*, în St. Com.-Pitești, 1, 1968; Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Les hommes fossiles découverts en Roumanie*, în *Actes du VII^e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, t. III, 1968; M. Nica, *Unelte ale culturii de prund descoperite la Fărcașele (jud. Olt)*, în RM, 7, nr. 5, 1970; V. Boroneanț și colab., *Cercetările arheologice și multidisciplinare de la Ciuperceni — Turnu Măgurele, jud. Teleorman*, în MCA, XIV, 1980. Dintre lucrările de sinteză, vezi: M. Bitiri, *Paleoliticul în Țara Oașului*, București, 1973; M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974; Fl. Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978; M. Circumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980.

⁷ Vezi F. Bordes, *op. cit.*; V. Boroneanț, V. Chirică, *Ateliere paleolitice și epipaleolitice de prelucrare a uneltelor*, în Mem. Ant., 2, 1970; Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970.

⁸ Pe lângă lucrările citate în nota 5, vezi și: C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Cercetări privitoare la paleoliticul inferior*, în MCA, VII, 1961; V. Boroneanț, V. Chirică, *op. cit.*; I. Nania, *Noi descoperiri din paleoliticul inferior în jud. Dîmbovița*, în „Studia Valachica”, 2, 1970; idem, *Unelte ale paleoliticului inferior descoperite pe văile Dîmbovicului și Mozacului (județul Argeș)*, în SCIV, 23, nr. 2, 1972; P. I. Dicu, *Descoperiri atribuite paleoliticului inferior pe cursul mijlociu al Argeșului (jud. Argeș)*, în SCIV, 23, nr. 2, 1972.

⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Șantierul arheologic Baia de Fier*, în MCA, III, 1957; idem, *Cercetări paleolitice în peșterile din Țara Bîrsei*, în MCA, VII, 1961; V. Chirică, *op. cit.*; M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.



Cioplitoare de piatră (paleoliticul inferior)
1 Ciuperceni — Turnu Măgurele, 2—3 Valea Dirjovului

Vîrf bifacial de lance (paleoliticul mijlociu)
Mitoc — „Valea Izvorului”

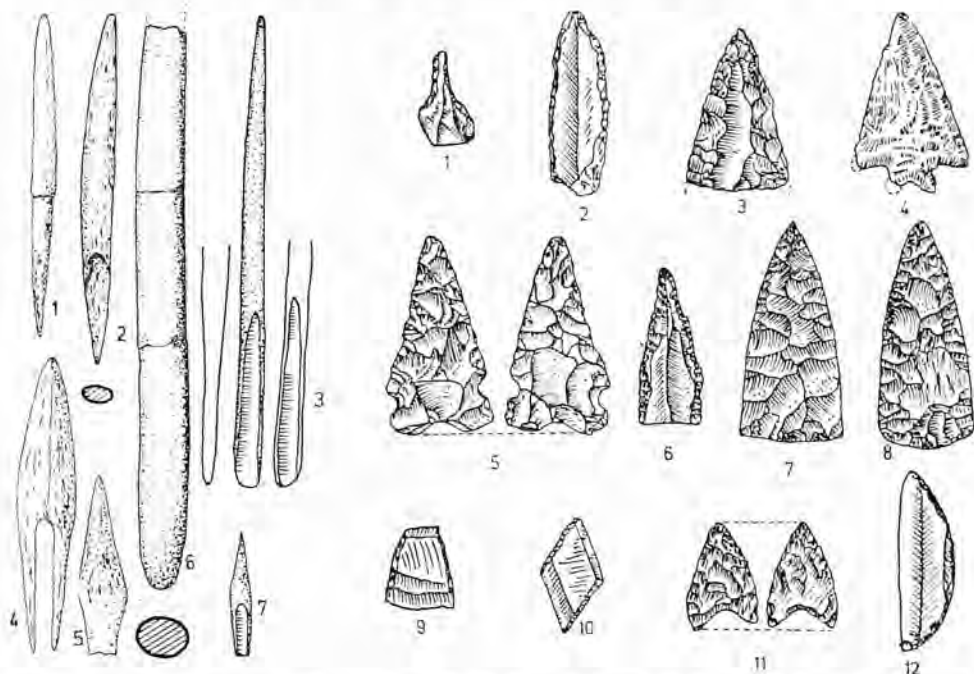
mentate la noi în așezările de la Iosășel și Cladova (jud. Arad), Remetea Oașului (jud. Satu Mare), Nandru (jud. Hunedoara), Mitoc — „Valea Izvorului” (jud. Botoșani), Mamaia Sat (jud. Constanța) etc. La aceste unelte și arme este de remarcat că prezintă numeroase particularități legate de tehnologia și de calitatea materiei prime aflate în zonele de locuire (varietăți diferite de silex sau cuarț). În această perioadă, pe lângă vîrfurile bifaciale apar și tipuri noi, între care vîrfurile pedunculate.

Paleoliticul superior (30 000—10 000 î.e.n.) a debutat cu o perfecționare tehnologică a armelor de silex tradiționale⁹, respectiv vîrfurile bifaciale. Dar paralel au început să apară tipuri de vîrfuri mai mici, bazate pe proliferarea și generalizarea tehnicii de desprindere a lamelor și așchiilor de pe nuclee. Această nouă tehnică a constituit un progres important în prelucrarea uneltelor și armelor de piatră ale paleoliticului superior, deoarece grație ei s-au putut făuri vîrfuri de silex de dimensiuni mai mici, realizate pe lame sau așchii.

Modificările petrecute în faună la sfîrșitul paleoliticului superior — unele animale mari dispar, locul lor fiind luat de animale mai mici care, alături de păsări, capătă o pondere principală în alimentația omului, fiind însă greu de vînat cu armele de atac direct — au impus inventarea unor arme noi, cu

⁹ *La Préhistoire*, sub red. A. Leroi-Gourhan, Paris, 1966, p. 114—120, 321.

care se putea acționa de la distanță: *propulsorul* și *arcul*. Din această perioadă s-au descoperit primele *virfuri de săgeată* din silex. Propulsorul se pare că a fost întrebuințat în principal pentru lansarea lăncilor și sulițelor (*sagaie*) cu virfuri de os. Pentru pescuit se foloseau *harpoane* de os.



Arme de os (paleolitic și neolitic)

Virfuri de săgeată, tipuri: 1 pedunculat, 4 cu aripioare și 5 cu virf romboidal, Căscioarele — „Ostrovel”; 3 cu baza teșită bilateral și 7 cu baza dublu teșită, Schela Cladovei. Sagaie, tipul: 2 cu baza ascuțită, Cuina Turcului; 6 cu baza rotunjită, Peștera „Cilimente I”

Virfuri de săgeată, suliță și lance de silex (epipaleolitic și neolitic).

Tipuri: 1 Cleanov — „Fiera”; 2 unifacial, Cernica; 3 triunghiular Orlea; 4 cu peduncul și baza scobită, Luncavița; 5 triunghiular cu baza scobită, Vidra; 6 subtriunghiular, Trușești; 7 triunghiular cu baza dreaptă, Sălcuța; 8 triunghiular cu baza arcuită, Vidra; 9 trapeziform, Ripiceni — „Izvor”; 10 romboidal, Glăvăneștii Vechi; 11 subtriunghiular cu baza scobită, Cuina Turcului; 12 semilunar, Dobrotești

Spațiul carpato-danubiano-pontic a fost cuprins și el în acest proces de inventivitate¹⁰. Astfel, în așezările de la Remetea Oașului — „Somos I”, Ceahlău — „Cetățica” (jud. Neamț), Ripiceni — „Izvor” și Mitoc — „Valea Izvorului” (jud. Botoșani) etc. s-au găsit virfuri bifaciale din silex. În Câmpia Română, la Giurgiu — „Malul Roșu” s-a descoperit un virf lamelar utilizabil atât ca virf de suliță, cât și ca săgeată. Reducerea dimensiunilor virfu-

¹⁰ Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni*; Al. Păunescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *Săpăturile din împrejurimile orașului Giurgiu*, în MCA, VIII, 1962; Fl. Mogoșan *Information générale sur le paléolithique du Banat*, în „Dacia”, NS, 16, 1972; M. Brudiu, *op. cit.*, passim; M. Bitiri, *op. cit.*, passim.

rilor de săgeată din silex (fenomen denumit microlitizare) ca urmare a scăderii taliei vînatului s-a accentuat pe măsura trecerii spre perioadele următoare. În peștera Climente I de la Dubova (jud. Mehedinți), în Cazanele Mari, s-a identificat un tip aparte de vîrfuri de săgeți, avînd o formă apropiată frunzei de salcie și lucrute prin retușare (cioplire măruntă) pe una sau pe două laturi. Acest tip a cunoscut și variante microlitice.

În epipaleolitic — cuprins între 10 000/8 000 și 6 000 î.e.n. — încălzirea treptată a climatului (îndeosebi în mileniile VIII—VI) a dus la o serie de transformări în cîmpul activităților umane. A avut loc trecerea unor comunități de la stadiul de vîntor-culegător, specific paleoliticului, la acela de cultivator de plante, domesticitor de animale, ceea ce va conduce firesc spre sedentarizare, omul fiind tot mai mult legat de locul cultivat, de gospodărie și de vatra casei, către care converg toate activitățile lui, căci aici se află inventarul gospodăresc și rezervele de hrană. Vînătoarea continuă să rămînă, totuși, o activitate de bază¹¹.

Transformările sînt marcate în cultura materială, inclusiv în evoluția tipurilor de unelte și arme¹². Ca rezultat al îndemînărilor formate anterior se încearcă șlefuirea pietrei, fenomen ce devine caracteristic abia în mileniile următoare. Arma care domină epoca este *arcu*. Vîrfurile de săgeată, din ce în ce mai reduse ca dimensiuni, îmbracă forme geometrice foarte variate: cu laturi simetrice semilunare, triunghiulare, romboidale, trapezoidale și pedunculate. Vîrfurile triunghiulare și simetrice se găsesc răspîndite în așezări ca Sita Buzăului (orașul Întorsura Buzăului), Ciumești (jud. Satu Mare), Mălușteni (jud. Vaslui) etc. La Porțile de Fier, peștera Climente II, Cuina Turcului, Ostrovul Banului (jud. Mehedinți) tipurilor de mai sus li se adaugă numeroasele forme semilunare și microvîrfurile ce decurg din tipul local cunoscut anterior din peștera Climente I. Comunitățile care au viețuit pe înălțimile nordice ale Carpaților Răsăriteni au utilizat vîrfurile pedunculate.

În epipaleoliticul final, la Ciumești (jud. Satu Mare), Ripiceni — „Izvor” (jud. Botoșani), Erbiceni (jud. Iași) etc. abundă vîrfurile trapezoidale. O evoluție aparte are loc în zona Porților de Fier și în cîmpia de la vest de Jiu. Vîrfurile de săgeată din silex sînt înlocuite aici de cele lucrute din os; din același material sau din corn s-au făcut și alte arme și unelte, printre care *pumnalele*, adesea ornamentate cu motive geometrice specifice. La Ostrovul Banului a fost descoperit cel dintîi *toporaș* din corn de cerb. *Toporul de luptă* constituie o altă invenție remarcabilă a epocii.

Neoliticul — epoca nouă a pietrei șlefuite — cuprins între 5600/5500—2500 î.e.n., se caracterizează prin generalizarea experienței epipaleoliticului

¹¹ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Sur la présence de swiderien en Roumanie*, în „Dacia”, NS, 2, [1958; Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfîrșit a epipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României și unele persistențe ale lui în neoliticul vechi*, în SCIV, 15, nr. 3, 1964; idem, *Epipaleoliticul de la Cuina Turcului—Dubova*, în SCIV, 21, nr. 1, 1970; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la epipaleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, passim; V. Boroneanț, *La période épipaléolithique sur la rive roumaine des Portes de Fer du Danube*, în „Prähistorische Zeitschrift”, 45, nr. 1, 1970, Eva Lakó, *Reperoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în județul Sălaj*, în AMP, 5, 1981.

¹² C. S. Nicolăescu-Plopșor, E. Comșa, *Microlitele de la Băile Herculane*, în SCIV, 8, nr. 1—2, 1957; V. Chirică, *op. cit.*; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*

în domeniul șlefuirii pietrei, cultivării plantelor, domesticirii animalelor, precum și prin inventarea și folosirea pe scară largă a vaselor de lut, care le continuă pe cele din lemn sau piatră cunoscute în etapa precedentă¹³.

Rezultat al dezvoltării generale a societății și progreselor înregistrate în domeniul culturii materiale și spirituale, uneltele și îndeosebi produsele ceramice cunosc o diversitate excepțională de forme, multe dintre ele expresie a unor viziuni artistice specifice, determinante pentru delimitarea unor culturi cu trăsături distincte, cum au fost Vădastra, Cucuteni, Hamangia și altele. În plan social, creșterea productivității muncii a făcut posibil ca alături de proprietatea comunitară, încă predominantă, să se dezvolte și proprietatea privată, ceea ce, implicit, a generat diferențieri sociale.

În sinul comunităților umane s-au produs mutații profunde care au condus cu timpul la apariția triburilor și uniunilor de triburi, caracterizate prin comunitate de interese, stabilitate pe anumite arii geografice, unitate etno-culturală și o ierarhizare mai complexă din punct de vedere al relațiilor sociale. O dată cu aceasta a crescut potențialul productiv al comunităților umane; conflictele între triburi s-au întesit și au căpătat un grad sporit de violență, impunând perfecționarea armelor și trecerea la construirea unor lucrări de apărare a așezărilor. Toate aceste fenomene s-au amplificat pe măsură ce s-au produs și accentuat marile diviziuni sociale, îndeosebi cele dintre triburile de agricultori și păstori, urmate apoi de apariția, ca activități sociale distincte, a meșteșugurilor și schimburilor.

Uneltele și armele tradiționale din silex (prelucrate prin cioplire) și mai ales din os continuă să predomine¹⁴. În neoliticul timpuriu (circa 5500—4200 î.e.n.) și mijlociu (4200—3500 î.e.n.) s-au folosit vîrfurile trapezoidale, romboidale și lamele de silex retușate simetric la vîrf, mai ales ca vîrfuri de săgeată¹⁵. O dată cu trecerea la neoliticul tîrziu, denumit și eneolitic (3500—2500 î.e.n.), cînd antropologic se constată prezența tipului mediteranean, s-au produs ample schimbări care au implicat se pare și deplasări de populații, însoțite de ciocniri mai frecvente între comunități. În inventarul așezărilor apar vîrfuri de lance sau sulită din silex lucrate într-o tehnică deosebită de cioplire, prin retușarea pe ambele laturi a piesei de formă geometrică triunghiulară. Acum își face apariția și un tip nou de vîrf de lance, cu baza largă și scobituri laterale deasupra ei¹⁶. Descoperiri de acest fel s-au făcut la Vidra (jud. Giurgiu), Vădastra (jud. Olt), Glina (sect. agr. Ilfov), Căscioarele și Gumelnița (jud. Călărași); la Luncavița (jud. Tulcea) s-a găsit un subtip al acestui

¹³ D. Berciu, *Primele considerațiuni asupra neoliticului din Valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din județul Vlașca*, București, 1937; idem, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961; Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, București, 1968; N. Vlăssă, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976.

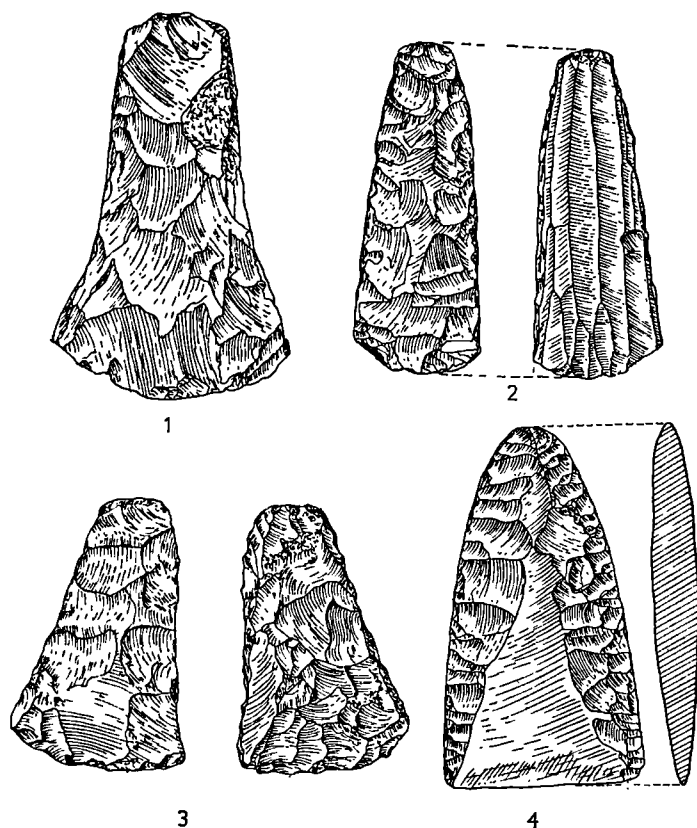
¹⁴ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, p. 173—191.

¹⁵ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*; idem, *Cucuteni*, București, 1966; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966; E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1976.

¹⁶ V. Chirică, *Vîrfuri de lance gumelnițene descoperite la Glina*, în *Mem. Ant.*, 4—5, 1972—1973, p. 259—262; E. Comșa, *Date despre uneltele de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în *SCIV*, 23, nr. 2, 1972.

Topoare de piatră (epocă neolitică și de tranziție spre epoca bronzului)

Tipuri: 1—3 cioplite bifacial, Căscioarele și Gumelnița; 4 cioplit, parțial șlefuit, Casimcea

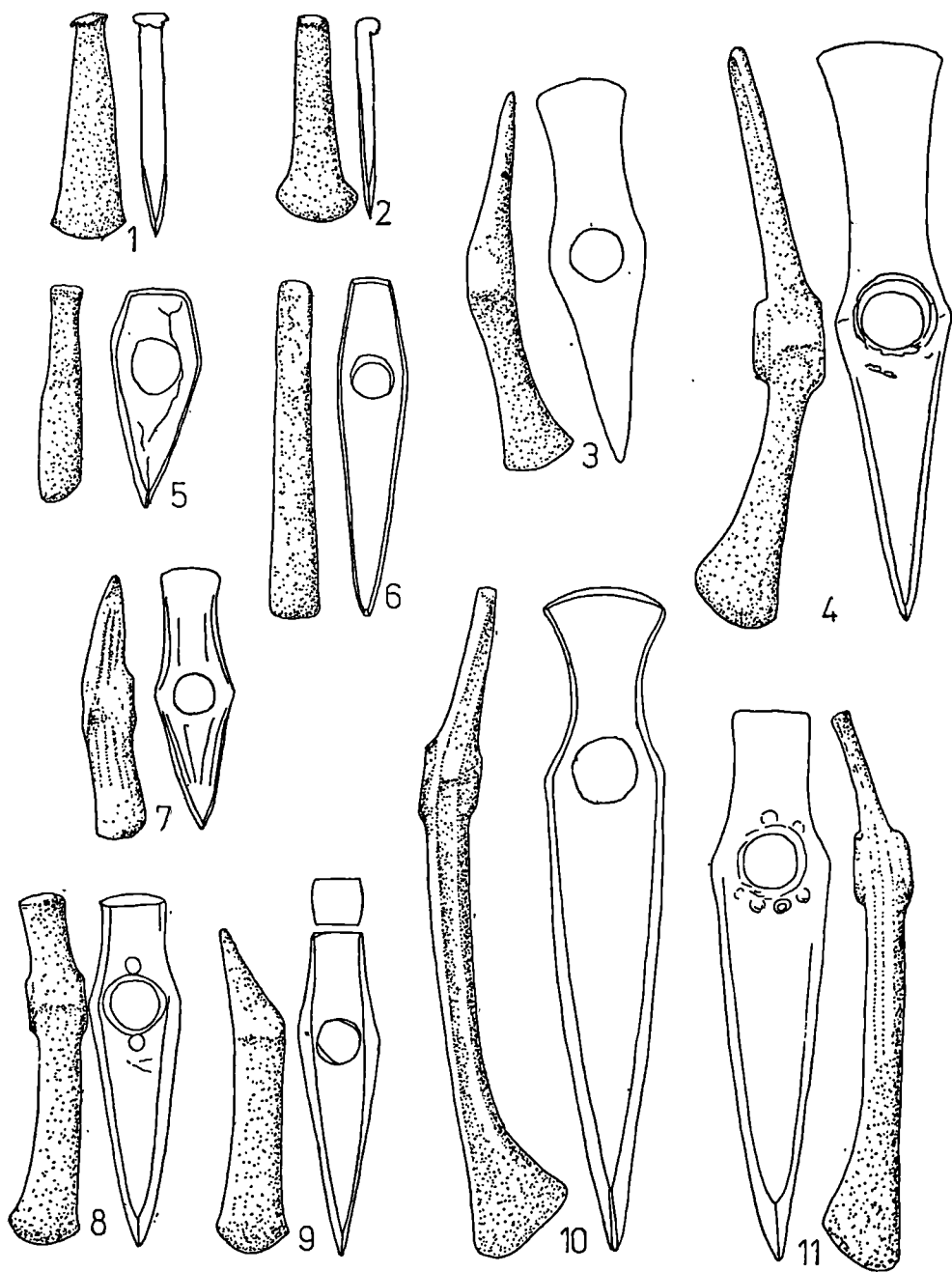


virf, avînd baza terminată printr-un peduncul cu scobitură. Virfurile de săgeată lucrate în tehnica superioară, mai elaborată, de la Gumelnița au baza dreaptă sau ușor arcuită, în vreme ce la cele de la Cucuteni baza este dreaptă sau scobită, iar piesele sînt de dimensiuni mai mici. Alături de acestea au fost folosite ca virfuri de săgeată și lame ascuțite prin retușare unifacială.

Topoarele au cunoscut de asemenea o răspîndire tot mai largă, crescînd considerabil numărul pieselor cu gaură de înmănușare. Nu este exclus ca în neoliticul tîrziu să fi fost folosite ca arme și *ciocanele din piatră cu gaură de înmănușare*¹⁷.

În tot neoliticul s-au utilizat frecvent *pumnalele* din os, virfurile de săgeată din os și topoarele din corn de cerb, care au fost folosite și ca arme de luptă. Numeroase trebuie să fi fost armele de lemn. Încă de la începutul neoliticului s-a trecut la producerea măciucilor din piatră cioplită. S-au descoperit și măciuci din piatră șlefuită.

¹⁷ Vl. Dumitrescu, *K voprosu o kremnevnyh toporah v Moldove*, în „Dacia”, NS, 5, 1961; N. Ursulescu, *Topoarele perforate din cadrul culturii Criș de pe teritoriul României*, în „Carpica”, 5, 1972.



Topoare de luptă de aramă (sfârșitul epocii neolitice)

1 Sălcuța, 2 Ciurmești, 3 Slobozia, 4 Luduș, 5 Cotiglet, 6 Teleac, 7 România — loc de descoperire necunoscut, 8 Beța, 9 Cucuteni, 10 Glimboaca, 11 Peretu

Perfecționarea tehnicii de prelucrare a materialelor litice a condus nu numai la o mare varietate tipologică și funcțională a uneltelor și armelor, ci și la o diversificare și specializare a activităților de producere a acestora. În numeroase locuri s-au descoperit adevărate ateliere „specializate” în realizarea unui anumit tip de piese sau material: la Iosășel (jud. Arad) — pentru cioplirea opalului; la Lapoș (jud. Prahova), Căscioarele și Tomești — „Dumbrăvița II” (jud. Timiș) — pentru prelucrarea silexului și, respectiv, a cuarțului. Această diversificare s-a adâncit în etapele ulterioare, atelierele fiind constatate până în neoliticul târziu, cum este cazul aceluia de la Orlea (jud. Olt), specializat în prelucrarea vîrfurilor de săgeată și de sulită din silex.

În acest context, ca o expresie a accentuării diviziunii sociale a muncii, s-a accelerat procesul de specializare a meșteșugurilor și a devenit posibilă trecerea la folosirea și prelucrarea pentru prima oară a unui metal: *cuprul*. După o utilizare sporadică — atestată arheologic încă din neoliticul timpuriu —, în mileniul al 4-lea î.e.n. cuprul a cunoscut o răspîndire crescîndă, atingînd punctul culminant în eneolitic; s-a prelucrat atît arama nativă, cît și cea obținută prin reducerea minereurilor¹⁸.

Cele mai simple unelte și arme din cupru — imitate îndeobște cu stîngăcie după cele din piatră — au fost *topoarele-daltă* ce aveau ca model topoarele plate din piatră. În eneolitic s-au răspîndit pumnalele și, mai ales, toporul de cupru cu gaură de înmănușare, ultimul sub două forme principale: *toporul-ciocan* și *toporul cu brațele dispuse cruciș* (tîrnăcop), ambele în nenumărate variante determinate de stadiul de evoluție sau de caracteristicile atelierelor locale¹⁹. Descoperirea unor tipare de lut la Căscioarele constituie o dovadă directă că asemenea piese se turnau, nu erau lucrate doar prin baterea la cald a metalului, cum se presupunea mai demult. Producerea toporului de aramă cu gaură de înmănușare cerea o îndemînare deosebită. Analizele chimice și metalografice au demonstrat că și aceste piese, chiar și cele mai pretentioase ca formă, se turnau mai întîi în valve-tipar neacoperite și erau apoi finisate prin batere și șlefuire.

S-au purtat și se poartă încă discuții asupra funcției acestor topoare. Mărimea lor este foarte variată: cele mai mici cîntăresc sub 0,5 kg, pe cînd cele mai mari conțin aproape 3 kg de metal. În ciuda formei de tîrnăcop a unor exemplare este puțin verosimil că au servit drept unelte pentru minerit sau defrișat. Raportul între uzura rapidă și valoarea foarte ridicată pe care o aveau făcea cu totul ineficientă utilizarea lor ca unelte de producție. De aceea majoritatea cercetătorilor s-au oprit la două funcțiuni, care nu se exclud neapărat: cea de armă și cea de însemn al puterii și bogăției, de teaurizare. Este probabil că exemplarele mai bine proporționate și finisate cu grijă să fi fost destinate mai ales luptei, în timp ce piesele greoaie, improprii folosirii lor ca armă, să fi reprezentat doar însemne ale puterii (piese de paradă, cum li se mai spune). De altfel însăși forma acestor piese se împletește cu funcția magico-religioasă a toporului în cadrul unor rituri din civilizațiile Orientului Apropiat și ca atribut al unei divinități.

¹⁸ Pentru inventarul litic și apariția primelor obiecte de cupru, vezi E. Comșa, *op. cit.*

¹⁹ I. Nestor, *Sur les débuts de la métallurgie du cuivre et du bronze en Roumanie*, în NEH, 1, 1955; în general la Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, vol. II, München, 1975.

Spațiul carpato-danubiano-pontic s-a înscris în centrul ariei europene de răspîndire a topoarelor din cupru. Se presupune că multe tipuri au fost create chiar aici, prin măiestria meșterilor autohtoni. Pînă acum au fost găsite în acest spațiu peste 320 de topoare cu gaură de înmănușare și topoare pană, din cele peste 500 atestate în tot sud-estul Europei. Într-o primă fază a eneoliticului se constată o concentrare de descoperiri de asemenea topoare în zona Dunării de Jos și în nord-estul Peninsulei Balcanice, în jurul limanului Varna. Centrul tribal din această zonă a fost unul dintre cele mai bogate în aramă și aur. Ulterior, în eneoliticul avansat, se observă o înmulțire a descoperirilor în podișul intracarpatic și în zona Porților de Fier, ceea ce se află desigur în legătură cu exploatarea zăcămintelor de cupru din zonele respective.

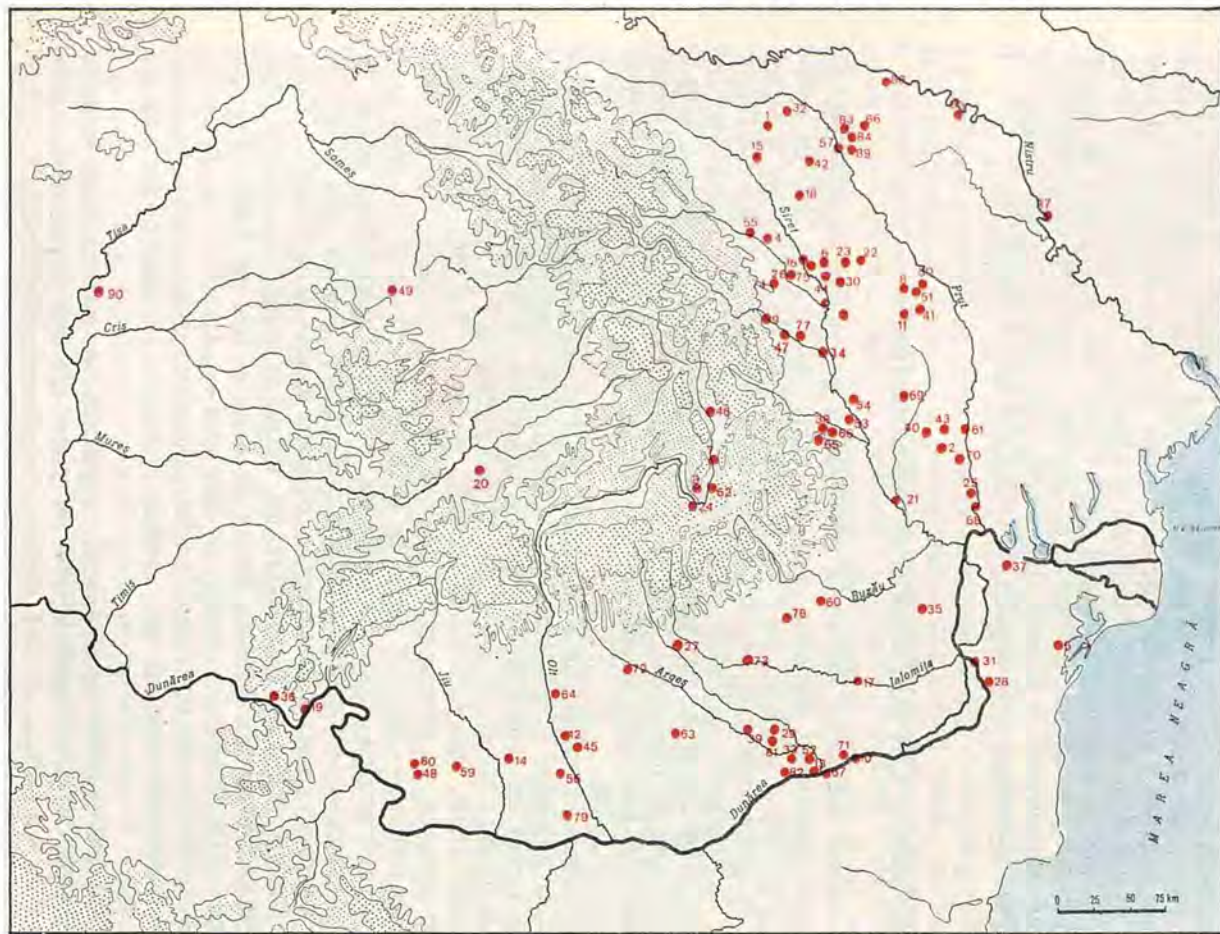
LUCRĂRI DE APĂRARE A AȘEZĂRIILOR

Protejarea așezărilor împotriva primejdiiilor exterioare, reprezentate fie de atacurile animalelor sălbatice, fie — în unele cazuri — de indivizi aparținînd altor cete, a jucat un rol vital în preocupările de conservare a ființei omului. Se poate deduce cu certitudine existența acestei preocupări din faptul că omul în formare — acționînd, din primele faze, pe linia instincțelor de conservare a speciei și de supraviețuire proprii întregului regn animal — și-a ales preferențial și intenționat, chiar pentru staționări de scurtă durată, locuri greu accesibile, ferite sau ascunse, care îi ofereau o protecție naturală și erau mai lesne de apărat.

Experiența acumulată de el în această direcție, transmisă și mereu îmbogățită de la generație la generație, ca și întreținerea conflictelor între comunități au impus cu timpul să se treacă la conceperea și executarea primelor lucrări de apărare menite să corecteze, să completeze sau să sporească gradul de siguranță oferit, fără intervenția omului, de natură. La Oldowai, în Tanzania, de exemplu, cu aproximativ 1 800 000 de ani în urmă, se ridică o construcție de apărare — cea mai veche de acest fel cunoscută și cercetată pînă acum. Acest procedeu, adaptat condițiilor locale și materialelor aflate la îndemînă, a avut se pare o răspîndire relativ largă în perioadele care au urmat, așa cum s-a putut constata la așezările și peșterile locuite de la Soleihac, Terra Armata, Lazaret și Baume Bonne (Franța), datate în paleoliticul inferior, sau la cele de la Formature, Hortus, Pêche de Laze și Roc en Paille (Franța), Molodova (U.R.S.S.) și posibil la Ripiceni — „Izvor” (jud. Botoșani) aparținînd paleoliticului mijlociu. În afară de piatră s-au utilizat ca materiale de construcție lemnul și, probabil, oasele și coarnele de cervide, mamuți etc.

Paleoliticul superior și, în special, epipaleoliticul au înregistrat trecerea la construirea, deasupra îngrămădirilor de piatră din fața peșterilor sau adăposturilor de sub stîncă, a unor obstacole suplimentare realizate din crengi (pe care se întindeau probabil piei de animale), îngrădături simple sau cu stîlpi de lemn etc., iar uneori la utilizarea în scopuri de apărare a șanțurilor și valurilor de pămînt.

FORTIFICAȚII DIN EPOCA NEOLITICĂ ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC



1 Alba, 2 Aldești, 3 Ariușd, 4 Baia, 5 Baia, 6 Băiceni, 7 Bixad, 8 Bîrnova, 9 „Bitca Doamnei”, 10 Boian, 11 Boroșești, 12 Brebeni, 13 Chirnovi, 14 Cîrcea, 15 Cobila, 16 Conțești, 17 Crășani, 18 Cristești, 19 „Cuina Turcului”, 20 Daia Română, 21 Drăgănești, 22 Erbiceni, 23 Făcuți, 24 Feldioara, 25 Foltești, 26 Frumușica, 27 Geangoești, 28 Ghindărești, 29 Gîlna — București, 30 Hăbășești, 31 Hîrșova, 32 Horodiște, 33 Izvoarele (?), 34 Izvoarele, 35 Lișcoteanca, 36 Liubcova, 37 Luncavița, 38 Malu, 39 Măgurele, 40 Mălușteni, 41 Mircești, 42 Mîndrești, 43 Obîrșeni, 44 Oboroceni, 45 Olteni, 46 Păuleni, 47 Piatra Șoimului, 48 Plenița, 49 Pleșca, 50 Pocreaca, 51 Poiana cu Cetate, 52 Radovanu, 53 Răcăciuni, 54 Răcățiu, 55 Rădășeni, 56 Reșca, 57 Ripiceni Izvor, 58 Sagna, 59 Sălcuța, 60 Sărata Monteoru (?), 61 Sărățeni de Sus, 62 Sf. Gheorghe, 63 Siliște, 64 Slatina, 65 Slobozia, 66 Slobozia Mielului, 67 Spanțov, 68 Stoicani (?), 69 Strimba-Cetățuia, 70 Suceveni, 71 Sultana, 72 Teiu, 73 Tinosu (?), 74 Tirpești, 75 Topile, 76 Traian, 77 Trușești, 78 Valca Budureasca, 79 Vădastra, 80 Verbicioara, 81 Vidra, 82 Zboiu, 83 Bedraji Vechi, 84 Brînzani, 85 Erjița, 86 Gordinești, 87 Horodiște, 88 Mereșovca, 89 Șerbăca, 90 Toszeg.

Dar comparativ cu dezvoltarea uneltelor și armelor, evoluția lucrărilor de apărare în epoca pietrei cioplite a fost lentă și inegală. Căci, pe de o parte, aflate pe primele trepte ale dezvoltării sociale, cetele de vânători și culegători se găseau într-un continuu du-te-vino în căutarea animalelor și plantelor care constituiau resursele lor de hrană. Așezările aveau, în consecință, un caracter temporar, improvizându-se cu mijloace sumare și fiind părăsite de îndată ce nevoile îi minau pe locuitorii lor spre alte zone, mai bogate în vînat. Abia trecerea la domesticirea animalelor și la agricultura primitivă a creat premisele, și necesitatea sedentarizării, dar acest proces nu a cuprins dintr-odată și uniform toate comunitățile umane. Pe de altă parte, pînă la atingerea acelui grad de dezvoltare social-economică și tehnică în care productivitatea muncii să facă posibilă realizarea unei cantități de bunuri peste nevoile consumului imediat²⁰, așezările nu au avut în incinta lor produse care să tenteze alte comunități și, ca atare, să trebuiască a fi apărute, cu excepția desigur a existenței indivizilor înșiși, amenințați continuu de fiarele sălbatice și de membrii altor comunități, îndeosebi atunci cînd anumite terenuri ce conțineau materii prime din care se făureau unelte și armele sau unele zone de vînatore mai bogate deveneau obiect de rivalități și de dispute. Se adăugau la acestea marile dificultăți inerente construirii unor lucrări de apărare, în vremurile acelea îndepărtate în care comunitățile umane dispuneau doar de unelte din lemn, piatră și os, precum și de o forță redusă de muncă, în condițiile unei organizări sociale incipiente.

Una dintre cele mai vechi lucrări de protejare a locuințelor cunoscută pînă acum în spațiul carpato-danubiano-pontic este un șant descoperit la Cuina Turcului, în zona Cazanelor Mari (datat cu C₁₄ aproximativ 8 175 ± 200 î.e.n.). Adînc de circa 1,20 m și lat de 1,80 m, acest șant a fost săpat probabil pentru a închide intrarea în așezare pe direcția nord-sud.

Asemenea lucrări se cunosc însă în decursul paleoliticului și chiar în primele perioade ale epocii neolitice doar în mod izolat, iar funcționalitatea lor rămîne incertă de vreme ce ele puteau să fi servit în egală măsură la protejarea așezărilor împotriva intemperiilor, a fiarelor de pradă sau a comunităților umane adverse. Pentru apărarea așezărilor au fost fructificate aproape invariabil avantajele naturale oferite de teren: peșteri, boturi de deal, platouri înconjurate de rîpe, mameloane, terase joase sau ostroave (în porțiunile de la confluența rîurilor sau în meandrele acestora, spre a fi protejate de ape) etc., care nu necesitau decît arareori lucrări complementare. Dintre numeroasele așezări „întărite natural” se pot cita cele din zona localităților Baia, jud. Suceava (așezată pe un mamelon izolat), Valea Seacă (promontoriu deluros, înconjurat de rîpe) și Bălțați, jud. Iași (deal înconjurat din trei părți de un pîrîu). Este probabil ca, din timpuri străvechi, unele ostroave ale Dunării să fi fost utilizate drept locuri de refugiu, așa cum s-au petrecut — după unele opinii — lucrurile în zona Porților de Fier²¹.

²⁰ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, București, 1957, p. 209; D. Berciu, *op. cit.*, p. 147—149.

²¹ V. Boroneanț, *Recherches archéologiques sur la culture Schela Cladovei de la zone des „Portes de Fer”*, în „Dacia”, NS, 17, 1973.

Intervenția omului prin lucrări de apărare complementare este atestată mai cert după trecerea la epoca neolitică²². Astfel, așezarea de la Cîrcea (com. Coșoveni, jud. Dolj)²³, aparținând unei comunități umane din neoliticul timpuriu și situată pe malul abrupt dar foarte înalt al unui pîrîu, este separată de restul terasei printr-un șanț de protecție cu profilul în formă de U. Adîncimea șanțului variază în jur de 1 m, iar deschiderea gurii atinge circa 2 m. Sigur că protecția pe care o oferea această lucrare era redusă, dar nici primejdurile la mijlocul mileniului 5 î.e.n. nu erau mari.

Abia în neoliticul mijlociu (mileniul 4 î.e.n.) întărirea așezărilor devine un fenomen mai frecvent. Acest fapt s-a datorat, în principal, frecvenței sporite a conflictelor dintre triburi ai căror șefi angajau adeseori expediții de pradă împotriva comunităților învecinate. Era un pas nou în evoluția fenomenului militar, în care se distingeau deja consecințele stratificării sociale, manifestările unor interese deosebite și din ce în ce mai divergente între masa membrilor triburilor și conducătorii acestora, precum și între comunități. Întărirea atacurilor asupra așezărilor, date de grupuri tot mai mari de luptători, cu mijloace mai perfecționate, a impus, ca o contramăsură, o amplificare și diversificare a lucrărilor de apărare a acestora. Dacă prima „serie” de așezări fortificate²⁴ neolitice cercetate pînă acum în spațiul carpato-danubiano-pontic, dintre care se pot cita cele de la Liubcova (jud. Caraș-Severin), Vădastra, Spanțov (jud. Călărași), Traian — „Dealul Viei” și Tîrpești (jud. Neamț), aveau drept caracteristică șanțurile simple cu dimensiuni reduse (adîncimea de circa 2 m și deschiderea la gură pînă la aproximativ 4 m), cele amenajate în etapa imediat următoare, uneori chiar de aceleași comunități (Spanțov, Tîrpești), au căpătat dimensiuni mai mari, atingînd adîncimi de 3 m și lățimi de 6 m, ceea ce le transforma în obstacole serioase în fața atacatorilor. În această vreme cele mai numeroase așezări întărite erau situate pe boturi de deal, în așa fel încît cel puțin una sau două laturi să fie apărate în mod natural; o excepție pare a fi la Vădastra, unde șanțul înconjură probabil întreaga așezare.

La începutul mileniului 3 î.e.n., în evoluția fortificațiilor își fac treptat apariția noi elemente, și anume *valul de apărare* și *palisada* — la Măgurele (București), Radovanu (jud. Călărași), Vidra (jud. Giurgiu) și altele —, care se generalizează imediat la sud de Carpați; din acest moment se poate vorbi de anumite diferențieri în modul de organizare a apărării specifice fiecărei uniuni tribale. Astfel, în zonele de la vest de Olt par a fi mai răspîndite așezările fortificate ce îmbină apărarea naturală, datorată boturilor de deal sau

²² Pentru așezările neolitice fortificate, vezi: D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, p. 164 și urm.; S. Morintz, *Tipuri de așezări și sisteme de fortificație și împrejurimi în cultura Gumelnița*, în SCIV, 13, nr. 2, 1962; A. C. Florescu, *Observații asupra sistemului de fortificare al așezărilor cucuteniene din Moldova*, în Arh. Mold., 4, 1966; Fl. Marinescu, *Așezări neolitice fortificate din România*, în Stud. Com.-Sibiu, 14, 1969; S. Marinescu-Bilcu, *Tipurile de așezări și sistemele lor de fortificație în cuprinsul culturii Precucuteni*, în Mem. Ant., 4—5, 1972—1973; E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, passim.

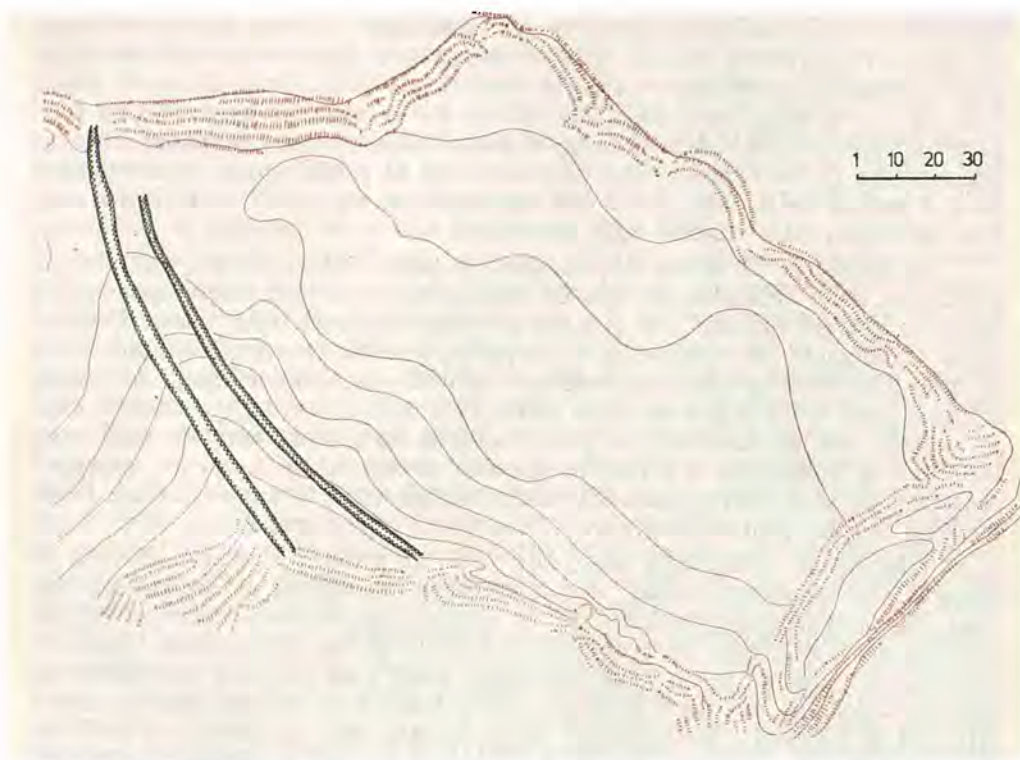
²³ M. Nica, *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Oltenie*, în „Dacia”, NS, 21, 1977.

²⁴ Pentru tipurile de fortificație din această epocă, cu bibliografia respectivă, vezi Fl. Marinescu, *op. cit.*

înălțimilor avînd pante abrupte, cu cea artificială; aceasta din urmă consta din șanțuri (menite să bareze căile de acces ușor) care aveau deschideri la gură de mari dimensiuni — 14 m la Verbicioara (jud. Dolj), 10 m la Reșca (jud. Olt) — și adîncimi reduse (1,5—2 m), iar în profil se prezentau cu porțiunea dinspre taluzuri adîncită și mijlocul mai ridicat. Valul de apărare adiacent șanțului era la Verbicioara larg de peste 9 m și relativ puțin înalt — inițial circa 2 m; cel de la Reșca avea în componere un nucleu din lut foarte tare, bine bătătorit, adus dintr-o zonă învecinată.

În teritoriile de la est de Olt, pînă la țărmul Mării Negre, s-au folosit pentru așezările fortificate atît terasele sau înălțimile cu ripe ce ofereau condiții bune de apărare naturală, cît și terenuri joase, eventual mlăștinoase. Dacă în cazul terenurilor cu ripe abrupte șanțurile, valurile, eventual palisadele nu se întindeau decît în zonele accesibile — „Grădiștea Ulmilor” (jud. Ialomița), Sultana (jud. Călărași), Luncavița (jud. Tulcea) etc. —, în alte situații, cînd nu existau condiții naturale prielnice, lucrările de apărare erau de mai mare întindere și dobîndeau o formă în general circulară, în timp ce suprafața așezărilor pe care o înconjurau era relativ redusă, ca la Geangoiești (jud. Dîmbovița), Siliștea (jud. Teleorman), Teiu (jud. Argeș) etc.

Din datele cercetărilor publicate pînă în prezent se poate deduce că așezările de tip „pinten barat” aveau șanțurile de apărare de dimensiuni mai mari (la Luncavița, aproximativ 12 m lărgime), acestea reprezentînd principalul element defensiv, chiar dacă erau asociate cu val („Grădiștea Ulmilor”, Sultana). În schimb, la așezările din zonele joase rolul șanțului de apărare era egal sau chiar mai mic decît acela al construcțiilor de apărare ridicate la suprafață (val și palisadă). Semnificativă în acest sens este fortificația de la Teiu, de pe riul Mozacu. Aici șanțul nu are adîncimea decît de aproximativ un metru, cu lărgimea de 6—8 m, apărarea bazîndu-se într-o primă fază pe val (inițial înalt de 2—2,50 m, făcut dintr-un lut extrem de dur), căruia într-o a doua etapă constructivă i s-a adăugat o palisadă din birne și crengi împletite. Trecerea peste șanț și intrarea în așezare se făceau cu ajutorul unei punți de lemn probabil mobile, iar pe creasta valului, în spatele palisadei, erau amenajate locuri speciale de observare și de luptă prevăzute cu „depozite” de proiectile pentru praștie. O fortificație de un tip deosebit pentru această epocă a fost descoperită la Ghindărești (com. Horia, jud. Constanța), unde în loc de pămînt s-au folosit pentru val blocuri de calcar legate cu lut — situație care nu se mai întîlnește decît la așezarea neolitică de la Cucuteni (jud. Iași). Un alt element specific triburilor din zona de la sud de Carpați (îndeosebi din Muntenia) este existența *așezărilor fortificate de refugiu*, situate în imediata apropiere a unor așezări deschise, uneori la numai cîteva zeci de metri distanță de ele. Această categorie de așezări fortificate, apărută în primele secole ale mileniului 3 î.e.n. (Măgurele — „Movila Filipescu”) prefătează viitoarele „acropole” și reprezintă un fapt simptomatic pentru evoluția socială; așezările respective constituiau, deopotrivă, loc de reședință obișnuit pentru o parte din populația comunității și de refugiu pentru întreaga obște în caz de pericol. Uneori în incinta fortificată se află și o construcție de cult, cum este aceea descoperită la Teiu.



Așezarea fortificată neolitică de la Hăbășești (plan)

La triburile din interiorul arcului carpatic și de la est de munți lucrările de apărare completau, ca și la cele din alte zone, protecția naturală oferită de pantele înălțimilor sau teraselor pe care erau situate așezările, elementul principal de apărare constituindu-l șanțurile. În majoritatea lor așezările fortificate dispuneau de un singur șanț, care avea dimensiuni modeste, de circa 2 m adâncime și 2,5 — 3 m lărgime, ca la Trușești — „Țugueta” (jud. Botoșani), Tîrpești ²⁵, Topile (jud. Iași), Aldești (jud. Galați) etc. Se cunosc însă și șanțuri de dimensiuni mai mari, cum este cazul așezărilor de la Traian — „Dealul Fintînilor” (jud. Neamț), unde adâncimea atingea 2—5 m iar lățimea circa 7 m, de la Obîrșeni (jud. Vaslui) etc. Unele așezări erau apărate de un sistem compus din două șanțuri paralele (de exemplu, la Hăbășești, jud. Iași, unde șanțurile au dimensiunile maxime de 2—2,5 m adâncime și 6—8 m lărgime). Profilul șanțurilor de apărare din această arie este îndeobște în formă de pîlnie sau în V cu fundul rotunjit; la unele așezări capetele șanțurilor care dau înspre rîpe au fundul bifurcat. Deși mai rar, se folosesc și în această

²⁵ Este vorba de șanțul stațiunii Precucuteni III; în această așezare sînt trei șanțuri (dintre care numai două de apărare) din momente diferite de locuire.

zonă valurile de apărare, ca la așezările de la Rădășeni (jud. Suceava), Pocreaca, Cucuteni-Băiceni (jud. Iași) și altele.

Dată în perioada de sfârșit a neoliticului, așezarea de la Cucuteni-Băiceni dispune de una dintre cele mai puternice fortificații cercetate până acum, care prezintă numeroase elemente constructive noi ce s-au generalizat abia în epoca fierului. Astfel, pe lângă șanțul adânc de 2,5—3 m (din care uneori aproape un metru a fost săpat în stîncă de calcar) și lat de 9 m, existau un val și un contraval avînd temelii din blocuri de piatră și placate cu lespezi de calcar — la fel ca și pantele șanțului —, ceea ce asigura o trăinicie mult sporită construcției.

Pentru efectuarea unor lucrări de apărare de felul celor înfățișate mai sus, deși îndeobște de dimensiuni modeste (mai ales dacă sînt comparate cu realizările ulterioare din acest domeniu), comunitățile umane au depus eforturi considerabile. De exemplu, la săparea celor aproximativ 300 m de șanț de la Traian — „Dealul Viei” au fost excavați și deplasați circa $1\,490 \pm 2\%$ m³ de pămînt²⁶. Tot peste 1 000 m³ trebuie să fi fost săpați la Hăbășești, ca și pentru fiecare din șanțurile date în ultimele două faze de locuire de la Rădășeni. Șanțul lung de 129 m de la Trușești (jud. Botoșani)²⁷ a implicat lucrări similare care au însumat $400 \pm 4\%$ m³. Performanțele apar cu atît mai remarcabile cu cît s-a lucrat cu unelte rudimentare din lemn, piatră, corn sau os, care se uzau sau se distrugeau repede și necesitau un efort fizic excepțional.

Lucrările de apărare au parcurs un drum lung — nu numai în timp —, de la simple șanțuri cu dimensiuni mici la șanțuri de mărimi medii, uneori dublate, altele avînd și un val, pentru ca spre sfîrșitul neoliticului să se ajungă la fortificații puternice, în care lucrările de suprafață egalau sau întreceau în importanță pe cele săpate. Spațiul carpato-danubiano-pontic nu constituie din acest punct de vedere o excepție față de restul Europei. În afara zonei egeice, unde fortificațiile cu zid din piatră au fost cunoscute mai de timpuriu, înrîurind și evoluția lucrărilor similare eneolitice din alte zone balcanice, în centrul și vestul continentului principalul element de apărare îl constituiau tot șanțurile, la care se adăugau de la caz la caz valuri și palisade.

Practic în această perioadă au apărut principalele elemente de fortificații ce vor fi folosite și în epocile ulterioare, iar valoarea fiecăruia dintre acestea a cunoscut reconsiderări semnificative în funcție de evoluția armelor, a tacticii de luptă și, fără îndoială, a experienței acumulate. Tot în această perioadă, cum s-a subliniat mai sus, s-a produs o diversificare tipologică a fortificațiilor, putînd fi distinse așezări fortificate și autentice „cetăți” de refugiu destinate protejării populației care locuia în zonele din jur, acestea din urmă avînd, firește, un rol exclusiv militar. Efectuarea unor lucrări de fortificații din ce în ce mai complexe a implicat nu numai un consum considerabil de forță de muncă organizată, dar și prefigurarea unor concepții mai evolute în domeniul lucrărilor de apărare, care luau în considerație factori complecși, începînd cu configurația terenului, modalitățile de luptă și terminînd cu

²⁶ S. Marinescu-Bilcu, *op. cit.*, p. 57.

²⁷ *Ibidem*, p. 56.

armamentul specific epocii. De aici decurge concluzia că în sinul triburilor se înfiripa o categorie distinctă, specializată în asemenea probleme vitale pentru existența comunităților cum erau conflictele cu armele.

PRIMELE CONFLICTE DE GRUP ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

Analiza evoluției armelor și lucrărilor de apărare, coroborată cu aceea a vestigiilor specifice altor domenii ale existenței și activității umane (locuințe, necropole, unelte de muncă, obiecte de cult și altele) oferă repere importante pentru a reconstitui începuturile îndepărtate ale conflictelor din spațiul carpato-danubiano-pontic. O anumită utilitate pot avea, pentru elucidarea multiplelor probleme implicate de studiul acestor începuturi, cercetările comparative cu istoria altor zone geografice, ale căror populații s-au găsit pe aceleași trepte de dezvoltare, precum și datele oferite de etnografie²⁸.

Materialele de care dispunem pînă în prezent confirmă întru totul aprecierea științifică, materialist-dialectică, potrivit căreia conflictele cu armele, războaiele între diversele comunități umane constituie un fenomen istoric, care a apărut și s-a dezvoltat în condiții social-economice și apoi politice bine determinate, pe o anumită treaptă a evoluției. Nu există nici un temei pentru a se afirma că desprinderea omului de animalitate și ascensiunea lui spre civilizație ar fi fost condiționate de violență sau de un „război al tuturor împotriva tuturor”.

Dimpotrivă, procesul antropogenezei a inclus necesarmente, ca o componentă inseparabilă a umanizării, reducerea violenței și brutalității primare din relațiile statornicite între membrii cetelor primitive. Organizarea gentilică, extinzînd și multiplicînd continuu sfera intereselor generale în interiorul grupurilor umane, pe baza proprietății comune și a repartiției egalitate, a statuat treptat, prin tradiție, deprinderi și obiceiuri, norme de conviețuire și activitate bazate pe întrajutorare specifice epocii comunei primitive.

Relațiile dintre comunități nu au avut, cu certitudine, acel caracter edenic sau idilic atribuit de unele scrieri, dar nici nu au oferit tabloul unor continui încăierări sîngeroase. Datorită redusei densități demografice, inerentă începuturilor epocii străvechi, posibilitatea ca între comunitățile umane să se petreacă, din diverse motive, coliziuni a fost, în mod obiectiv, foarte mică. Motivele generatoare de conflicte — încălcările de teritorii, disputele pentru stăpînirea unor obiective considerate sacre și a unor locuri mai prielnice așezărilor (de exemplu, peșteri) sau, cum atestă cercetările arheologice și etnografice, practicarea canibalismului, procurarea de femei, vendetele și ritualurile mistice — deși provocau dese confruntări sîngeroase nu erau de asemenea natură încît să le implice acestora un caracter cronic. Totodată, datorită numărului relativ mic de indivizi grupați în diverse comunități conflictele

²⁸ Vezi M. Davie, *La guerre dans les sociétés primitives*, Paris, 1939; K. Marx, *Forme premergătoare ale producției capitaliste*, București, 1956, p. 11; idem, *Capitalul*, vol. I, p. 370.

angajau forțe restrinse; se lupta așa cum se mergea la vânătoare, cu aceleași arme și, probabil, utilizându-se procedee nu mult diferite.

Abia spre sfârșitul paleoliticului și în perioada de tranziție către neolitic au început să-și facă, rînd pe rînd, apariția unii factori social-economici noi, care, mai ales în cea de a doua epocă a pietrei, au dat naștere la conflicte mai frecvente, așa cum atestă extinderea practicii fortificării așezărilor. Trecerea treptată a unor ginți și triburi la domesticirea animalelor și apoi la păstorit, precum și la agricultura primitivă, a înrîurit profund condițiile de trai, obiceiurile, relațiile intra și extracomunitare. Astfel, prin însăși natura ei cultivarea plantelor a implicat legarea comunităților de anumite terenuri, constituirea de așezări de mai lungă durată, producerea de unelte perfecționate, organizarea mai complexă a activităților economice și sociale. Fără a atinge proporții comparabile și, totodată, etalînd caracteristici firești, un proces similar s-a petrecut și în ceea ce privește evoluția triburilor a căror ocupație predilectă era păstoritul. Devenind posibil ca oamenii să producă bunuri ce depășeau nevoile consumului imediat, s-a creat o bază obiectivă nu numai pentru stratificări ulterioare în interiorul comunităților, ci și pentru izbucnirea unor conflicte cauzate de tentația pe care așezările mai bine situate o exercitau asupra altora.

Apariția și dezvoltarea în sînul triburilor și uniunilor de triburi a unei minorități privilegiate reprezentate de șefii războinici și de familiile lor, ca și acumularea în cadrul unor așezări a unui surplus de produse au devenit factori suplimentari generatori de conflicte. În contextul dat și în corelație cu sporirea productivității muncii, cei prinși în războaie nu au mai fost uciși, ca în perioadele anterioare, ci utilizați ca forță de muncă în folosul învingătorului. Astfel a apărut sclavajul patriarhal, acesta fiind un alt element de stratificare socială și o motivație în plus a declanșării de conflicte armate între triburi și uniuni de triburi.

Unul dintre primele conflicte de grup din spațiul carpato-danubiano-pontic despre care există atestări arheologice certe s-a petrecut în zona Schela Cladovei — Drobeta-Turnu Severin²⁹. Așa cum atestă uneltele de muncă descoperite din abundență în zonă, comunitățile umane se aflau aici în plin proces de tranziție de la stadiul de vîntor-pescar-culegător la acela de vîntor-pescar-cultivator-crescător de animale. Devenise o practică obișnuită înlocuirea silexului prin alte materiale — cuarțul, cornul de cerb, dinții de mistreț — din care se lucrau unelte și arme de o mare diversitate și funcționalitate, printre care săpăliga, brăzdarul din corn și vîrfurile de săgeată din os. Descoperirea unor locuințe cu vetre de foc, unele cu gardină de piatră, probează, alături de inventarul bogat găsit în ele, că purtătorii culturii respective se găseau într-o fază de sedentarizare pronunțată — urmare firească a noilor activități.

Printre numeroasele morminte dezvelite cu prilejul săpăturilor arheologice din anii 1967—1968, câteva au atras de la început atenția, deoarece

²⁹ Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Deux cas de mort violente dans l'épipaléolithique final de Schela Cladovei*, în „Annuaire Roumain d'Anthropologie”, 13, 1976, p. 3—5; V. Boroneanț, *Cel mai vechi conflict armat cunoscut pe teritoriul României*, în *Studii de istorie și teorie militară*, sub coordonarea col. dr. Al. Gh. Savu, București, 1980, p. 5—18.

lângă oseminte s-au găsit depuse vîrfuri de săgeată din os ce aveau o formă specifică cu partea dinspre bază cioplită pe una, două, trei sau chiar patru părți. Și mai neobișnuit era faptul că în jurul capetelor și toracelor scheletelor se afla presărat ocru roșu și galben.

Îndepărtîndu-se pămîntul și crusta groasă de calcar s-a descoperit că în oasele unor schelete se aflau adînc pătrunse vîrfuri de săgeată. Astfel, la unul dintre scheletele umane s-au găsit două vîrfuri de săgeată — prima pătrunsă 4,1 cm în capul osului femur stîng, iar cel de al doilea oprit după ce traversase fața mediană a corpului costal. La alt schelet vîrful de săgeată a perforat succesiv peretele extern al maxilarului stîng, sinusul maxilar, osul sfenoid, pătrunzînd 4 cm în interiorul cutiei craniene. În cazul altor două schelete vîrfurile de săgeată fie că au perforat coloana vertebrală, fie că s-au fixat adînc într-una din vertebre. Toate scheletele aparțin istoricește și stratigrafic aceluiași moment, astfel încît nu pot exista dubii că decesul s-a produs în cursul unuia și aceluiași conflict.

Studiile efectuate în teren, coroborate cu cele de laborator, oferă și alte date importante pentru completarea informațiilor asupra modului de desfășurare a conflictelor în epoca respectivă. Direcția de pătrundere a săgeților indică, de exemplu, că războinicii din ceata care a atacat pe membrii grupului de la Schela Cladovei au tras asupra acestora cu arcurile din față, puțin lateral și din apropiere, ceea ce nu s-a putut petrece decît dacă ei și-au așteptat adversarii ascunși într-o poziție convenabilă și au declanșat acțiunea prin surprindere. Procedul — similar unei ambuscade — era frecvent folosit la vînătoare și, firește, aplicarea lui nu ar fi implicat o organizare sau exerciții speciale. Utilizarea arcului în astfel de acțiuni atinsese un grad ridicat de perfecțiune, iar forța de penetrație a vîrfurilor de săgeată din os conferea acestei arme o eficacitate considerabilă.

Cantitatea de cărbune recoltată la Schela Cladovei nu a fost suficientă pentru a se data nemijlocit conflictul prin metoda carbonului radioactiv. Totuși data evenimentului poate fi dedusă cu aproximație din compararea rezultatelor obținute prin aplicarea aceleiași metode la nivelele culturale din așezările învecinate. Astfel, în așezarea de la Icoana (jud. Mehedinți), nivelul II cultural — care-l precede pe cel în care s-au găsit morminte — este datat pe bază de C_{14} la $6\,315 \pm 100$ î.e.n. La Ostrovu Mare (jud. Mehedinți) epoca de sfîrșit a orizontului cultural care ar putea fi parțial contemporan cu mormintele de la Schela Cladovei este datată, tot prin metoda C_{14} , la $5\,616 \pm 200$ î.e.n. Rezultă că acest conflict a avut loc cu circa 6 000 de ani înaintea erei noastre.

În epoca următoare conflictele au devenit mai frecvente — un astfel de conflict fiind identificat, printre altele, pe teritoriul comunei Luncavița (jud. Tulcea) ³⁰ —, în șirul cauzelor care le provocau crescînd ponderea celor de ordin economic. Așa cum s-a mai subliniat, dezvoltarea culturii primitive a plantelor și a păstoritului, evoluția ascendentă a meșteșugurilor casnice (printre care olăria, torsul, țesutul, construcția de locuințe etc.) au avut drept rezul-

³⁰ E. Comșa, *op. cit.*, p. 224.

tat creșterea cantității de produse neconsumate imediat, ceea ce a stimulat dezlănțuirea unor atacuri avînd ca scop jaful.

Urmări importante asupra relațiilor dintre comunități a avut separarea unor triburi cu ocupație precumpănitor păstorească de cele care practica cu predilecție cultura primitivă a plantelor, fenomen survenit începînd din neoliticul tîrziu și însoțit de puternice frămîntări pe întinse spații geografice.

În acest răstimp progresele realizate în dezvoltarea forțelor de producție au contribuit la accentuarea inegalității economice, la declanșarea procesului de destrămare a orînduirii comunei primitive. În epoca dată, cea mai lungă în evoluția omenirii, s-au produs mutații esențiale în organizarea social-economică, în progresul culturii materiale și spirituale, toate acestea avînd implicații profunde și pe plan militar. Spațiul carpato-danubiano-pontic a fost direct integrat în desfășurarea acestui proces general, nivelul înalt de civilizație materială și spirituală atestată arheologic stînd la baza avîntului înregistrat pe toate planurile în epocile ulterioare.

EVOLUȚIA MILITARĂ A NEAMURILOR NORD-TRACE

Istoria îndepărtată a strămoșilor poporului român este strâns legată de evoluția neamurilor nord-trace a căror afirmare pe plan material și spiritual s-a integrat marilor procese transformatoare petrecute în epoca bronzului. Înțelegerea acestor procese impune examinarea unor fenomene de ordin economic, social, demografic și cultural deosebit de complexe care au marcat tranziția de la eneolitic la epoca bronzului.

În prima jumătate a mileniului al 3-lea î.e.n. Europa de sud-est a cunoscut importante transformări. Marile complexe culturale ale agricultorilor eneolitici au dispărut unul după altul, iar în locul lor s-au format grupuri cu o economie precumpănitor pastorală. Acest proces s-a desfășurat pe parcursul unei lungi perioade, preliminarile lui putându-se observa în mod clar încă de la sfârșitul eneoliticului. Astfel, în cuprinsul întinsei arii culturale de tip Cucuteni¹, influențe notabile se constată din mileniul al 4-lea î.e.n. sub forma unor presiuni și infiltrări de populații mai ales din spațiul de la nord de Marea Neagră. Evoluind treptat, acestea au dus în cele din urmă la modificarea structurală a civilizației eneolitice, proces sinonim cu transformarea ei într-o nouă cultură. În unele cazuri, de exemplu în cîmpia Dunării, același fenomen s-a concretizat prin pătrunderea unor triburi din regiunile nordice ale Pontului Euxin care, silind pe vechii locuitori, purtători ai unei strălucite civilizații — cultura Gumelnița² —, să se refugieze spre apus de-a lungul Dunării sau în zonele mai ferite din pădurile ce acopereau dealurile subcarpatice, s-au așezat temeinic și au creat cultura Cernavoda I³. Ulterior se constată, paralel cu noi înrîuriri și migrații dinspre răsărit, și influențe venite din sudul Peninsulei Balcanice, ce ar putea reprezenta, în unele cazuri, de asemenea ecoul

¹ Această cultură a acoperit o vastă zonă cuprinsă între Carpații Răsăriteni (cu o enclavă în regiunea Sf. Gheorghe) și Nipru.

² Datată în cea de-a doua jumătate a mileniului 4 — începutul mileniului 3 î.e.n., cultura Gumelnița a cuprins teritorii aparținând astăzi sud-estului României și nordului Bulgariei.

³ Situată la sfârșitul neoliticului, această cultură este specifică zonei de sud-est a României — Dobrogea și cîmpia Dunării până dincolo de Olt.

unor mișcări de triburi din direcția sud spre nord (cultura Cernavoda III)⁴ și care au jucat un rol important în geneza complexului cultural Coțofeni⁵ — formă de cultură stabilă, sedentară a populației băștinașe și care s-a dezvoltat pe o mare parte a mileniului al 3-lea în jumătatea vestică a țării⁶.

Modul de viață, aspectele culturii materiale (ceramica, de o mai mare diversitate tipologică; locuințele, care reflectă diferențieri sociale aflate în curs; tipurile de așezări, în rândurile cărora încep să se distingă reședințele conducătorilor de triburi și uniuni de triburi), obiceiurile de înmormintare (în general corpurile morților erau depuse în grupuri, peste care se înălța o movilă de pământ după ce fuseseră în prealabil presărate cu ocru roșu) contrastau puternic cu trăsăturile specifice culturilor anterioare. La acestea se adăuga raritatea obiectelor de aramă în comparație cu perioada eneolitică (ca arme s-au menținut, totuși, topoarele de luptă lucrate din roci dure, bine șlefuite și uneori ornamentate)⁷. Ca însemn al puterii s-au răspândit „sceptrele” de piatră modelate în formă tronconică sau de cap de cal, cum sînt cele descoperite la Casimcea (jud. Tulcea), Fedeleşeni (jud. Iași) etc. Numeroasele oase de cal găsite cu prilejul săpăturilor arheologice în așezări arată că acest animal era din ce în ce mai des folosit la tracțiune și, probabil, la călărie.

Aceste schimbări fundamentale au fost puse de mulți cercetători pe seama migrației treptate spre vest și sud-vest a unor triburi indo-europene. Se presupune că grupuri umane vorbind dialecte înrudite desprinse dintr-o limbă comună, indo-europeana primitivă, locuiau spre sfîrșitul neoliticului într-o zonă foarte întinsă, de la Marea Baltică pînă în Asia Centrală. Viața predominant pastorală și organizarea societății potrivit unei structuri patriarhale le erau caracteristice. Încă din mileniul al 4-lea ele începuseră să se deplaseze spre apus sau miazăzi, pentru ca în cursul mileniului al 3-lea să se răspîndească în aproape toată Europa și să pătrundă în Asia Mică, Iran și India. Dintre aceste triburi o parte s-au stabilit în spațiile carpato-danubiano-pontic și balcanic.

Populația locală, sedentară, cu o străveche civilizație materială și spirituală, practicînd intens ramurile de bază ale economiei acelei epoci — agricultura, creșterea vitelor, extracția și prelucrarea cuprului — i-a asimilat pe noii veniți în decursul unui îndelungat proces din care au rezultat noi forme culturale de sinteză. Cu timpul, în decursul acestui proces s-a cristalizat grupul de neamuri tracice. Răspîndite pe o arie geografică impresionantă acestea au

⁴ Cultura Cernavoda III reprezintă continuarea modificată a culturii Cernavoda I pe teritoriile Olteniei, Munteniei și Dobrogei.

⁵ Specific perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului.

⁶ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 123—154; I. Nestor, E. Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în „Dacia”, NS, 12, 1968; S. Morintz, P. Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, în SCIV, 19, nr. 4, 1969; E. Comșa, *Quelques problèmes concernant le néolithique final et la période de transition à l'âge du bronze dans les régions nord et ouestpontiques*, în „Balcania”, 3, 1972; P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, passim; idem, *Constituirea noilor grupe etno-culturale de la începutul epocii bronzului*, în „Carpica”, 14, 1982.

⁷ E. Comșa, *Date despre unelte de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, p. 260; Al. Vulpe, *Zu den Anfängen der Kupfer- und Bronzemetallurgie in Rumänien*, în IX, Congres UISPP, Nice, 1976, colloque, XXIII, p. 134—175, fig. 1.

jucat un rol important în înflorirea civilizației materiale și spirituale în sud-estul continentului european. „Este cunoscut — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — că numeroasa populație a tracilor — cu adânci rădăcini în întregul spațiu carpato-balcanic — a intrat din cele mai vechi timpuri în lumina istoriei. Începînd cu «Iliada» lui Homer, izvoarele literare și istorice au menționat existența tracilor de-a lungul a mai bine de un mileniu, pînă în momentul cînd, în urma unor complexe și îndelungate procese social-economice, culturale și etnice, ei au trecut — pierzîndu-și numele — în ființa popoarelor moderne ale acestui spațiu. Constituie un adevăr istoric de necontestat faptul că toate națiunile care trăiesc astăzi în această zonă geografică au suferit, în trecutul îndepărtat, într-o măsură mai mare sau mai mică, influența tracilor, care și-a pus pecetea pe însuși felul de a fi al acestor popoare, a favorizat dezvoltarea contactelor și legăturilor dintre ele.”⁸

Tracii s-au afirmat în rîndurile popoarelor lumii antice printr-o originală și strălucită civilizație exprimată în: dezvoltarea pe trepte superioare a agriculturii și meșteșugurilor, înaltul nivel artistic al producției ceramice și de orfevrerie, geniul încorporat în construcțiile civile și militare, aportul remarcabil la dezvoltarea creației spirituale, modul specific de purtare a războaielor și virtuțile probate de ei în lupte.

Bogata moștenire de cultură materială și spirituală rămasă de la traci și apoi de la geto-daci, relevată atît în scrierile antice, cît și de descoperirile arheologice, avea să constituie un bun comun al tuturor popoarelor din această zonă, și, de fapt, al întregii civilizații europene.

Într-o strînsă condiționare cu toate acestea și într-o astfel de realitate se cer evaluate și interpretate stadiul atins de puterea militară a strămoșilor noștri traci, modul lor de organizare, strategia și tactica lor de luptă.

ELEMENTE DE ORGANIZARE SOCIALĂ ȘI MILITARĂ A TRACILOR

Epoca propriu-zisă a bronzului a cuprins cea mai mare parte a mileniului al 2-lea (între circa 2200/2000 și 1200/1150 î.e.n.), timp în care spațiul carpato-danubiano-pontic a fost locuit de triburi cu culturi materiale deosebite, dar înrudite, a căror arie de răspîndire a avut un mai pronunțat grad de stabilitate. În perioadele timpurie (aproximativ 2200/2000—1550 î.e.n.) și mijlocie (circa 1550—1350 î.e.n.) ale epocii bronzului s-a desfășurat intens procesul de cristalizare a neamurilor trace, de unde și denumirea de „bronz tragic” folosită uneori pentru a caracteriza această epocă⁹.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, p. 328—329.

⁹ D. Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România*, în SCIV, 16, nr. 1, 1955; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, p. 140—210; M. Patrascu-Dimbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, p. 78—85; S. Moriatz, *Contribuții la istoria tracilor timpurii*, vol. 1, București, 1978, *passim*.

Pe plan general epoca bronzului se caracterizează prin maturizarea transformărilor profunde sociale și etnice începute anterior: dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție determinată de schimbările tehnice impulsionate de introducerea pe scară tot mai largă a bronzului, accentuarea diferențierilor sociale și consolidarea rolului de conducători al șefilor militari, mutații în domeniul vieții spirituale, toate acestea acționând convergent către încheierea unei civilizații originale, superioare, specifice neamurilor trace.

Modificările survenite de la fază la fază în ariile teritoriale ale diferitelor culturi — modificări mici, dar frecvente — atestă că între triburi au avut loc repetate ciocniri. Concomitent, diferențierile sociale în masa tribală, deja perceptibile în eneolitic, mai bine conturate în mileniul al 3-lea, s-au accentuat. În acest sens cercetarea necropolelor oferă un material interesant; mormintele se deosebesc mai mult unele de altele în ceea ce privește bogăția inventarului pe care îl conțin. Astfel, din etapele timpurie și mijlocie ale epocii bronzului, în regiunile de la vest de țara noastră s-au descoperit adevărate „morminte princiare”¹⁰.

Elemente semnificative pentru analiza comparativă a stadiului atins în evoluția acestei faze a organizării sociale din spațiul nostru de viață oferă situația — mai bine cunoscută — din Asia Mică în etapa timpurie a hittitilor. Șeful hittit („regele”) era recunoscut de pătura luptătorilor de vază. El era un *primus inter pares* („primul între egali”), căruia aristocrația tribală îi garanta comanda supremă și dreptul de a desemna un înlocuitor cu condiția ca, la rândul lui, să respecte drepturile celor ce-l aleseseră. În acest fel s-a conturat și structura politică și militară a societății epocii bronzului din spațiul carpato-danubiano-pontic. Cu timpul, spre sfârșitul acestei epoci, rolul căpeteniei a devenit din ce în ce mai mare. În decursul unei lungi perioade, care a cuprins mileniile 3 și 2 î.e.n., a avut loc structurarea uniunilor de triburi. În principiu fiecare trib constituia o organizație socială și militară cu fizionomie proprie, de sine stătătoare. Mai multe triburi vorbind același dialect sau aceeași limbă, având obiceiuri și credințe înrudite erau dominate, desigur, de sentimentul unei origini comune. În fața unei amenințări deosebite din partea altor triburi sau cu prilejul unor expediții de proporții mai mari asemenea triburi înrudite se uneau sub comanda celui mai reputat și mai în vârstă șef, fiecare trib păstrându-și în tot acest răstimp individualitatea. Asemenea alianțe, ocazionale la început, s-au permanentizat în unele cazuri, șeful recunoscut al uniunii tribale având calitatea de a ține sub control în timp de război celelalte triburi. O astfel de concluzie își găsește puncte de sprijin în atestările arheologice tot mai numeroase despre desfășurarea unui proces de unificare a culturii materiale și, implicit, spirituale spre sfârșitul epocii bronzului și mai cu seamă în prima epocă a fierului.

Către sfârșitul epocii bronzului (secolele XIV—XIII / XII î.e.n.) au avut loc din nou unele infiltrații de triburi cu economie predominant păstoraască venite din răsărit, care s-au așezat de-a lungul Dunării de Jos în zona cuprinsă astăzi între Fetești și Mostiștea (grupul Coslogeni)¹¹ sau au pătruns

¹⁰ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 78—80, 91.

¹¹ Cultura Coslogeni, care a înflorit la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, s-a întins în estul cîmpiei Dunării, sudul Moldovei și Dobrogea.

la est de Carpați cu unele enclave imediat la vest de munți unde, după contopirea cu populația locală, s-a dezvoltat o cultură cu forme originale cunoscută sub denumirea Noua¹². În restul spațiului însă evoluția triburilor trace a continuat fără vreo imixtiune însemnată din afară. Perioada marcată de anii 1350—1200/1150 î.e.n., fixată ca sfârșit al epocii bronzului, pentru care au optat mulți cercetători, are un caracter convențional, căci tocmai în etapa următoare, între 1200/1150 și circa 800 î.e.n., metalurgia bronzului a atins dezvoltarea maximă (chiar dacă noul metal, fierul, își făcuse sporadic apariția). În lumea egeică, în jur de 1200 î.e.n. și după această perioadă, au avut loc schimbări importante, mulți oameni de știință considerându-le provocate de migrația unor triburi, ca o reacție în lanț declanșată din centrul Europei — denumită și „marea migrație egeică” — care ar fi avut repercusiuni chiar și în istoria Egiptului. Nu există probe suficiente pentru a se aprecia că teritoriul nord-dunărean ar fi fost afectat direct sau integral de acest fenomen.

Saltul calitativ realizat în evoluția societății la nord de Dunăre în secolele XIII—XII î.e.n. a fost deosebit de important. Apariția unor mari centre întărite, identificate mai ales în interiorul arcului Carpatic, abundența de forme ale culturii (ceramică și metal) sînt expresia indubitabilă a progreselor realizate în acea epocă de înflorire materială și de creștere demografică. Procesul de descompunere a societății primitive s-a accelerat. Această perioadă în care, pe fondul general al adîncirii stratificării sociale, atribuțiile exercitate de vechile organe de conducere ale comunităților cum erau „adunarea obștească” și „sfatul bătrînilor” au fost preluate treptat și permanentizate de șefii de triburi și uniuni de triburi sprijiniți de o pătură distinctă de luptători de vază, poartă în literatura de specialitate denumirea de „democrație militară”.

Angajată în aceste procese transformatoare, lumea tracă și-a promovat formele specifice de trai. Mai tîrziu, în perioada de tranziție dintre epocile „bronzului” și „fierului” (secolul al XII-lea î.e.n.) și în primele faze ale „evului fierului”, istoria a fost martora unei puternice manifestări a tracilor¹³, a căror întindere teritorială a fost astfel stabilită de V. Pârvan: „Prin anii 1000 î.e.n. înfloreau în ținutul dintre ultimele prelungiri ale Alpilor, de o parte, Carpații Nordici cu Galiția și Bucovina, de alta, în sfîrșit regiunea către Nistru și Dunărea de Jos ca limită de est și sud, ultima și cea mai dezvoltată civilizație a bronzului. Creatorii ei erau un popor unitar [. . .] În continuare cu acest popor locuiau de la Nistru și pînă la Don și în ținutul Cubanului (Herodot IV, 12), ocupînd tot țărmul nordic al Mării Negre, cimerienii”. Și ei — „după toate semnele — par a fi fost traci”¹⁴. Masa tracică, alcătuiind un impunător „bloc” teritorial și etnic, va avea prelungiri pînă în adîncimea Asiei de vest și în insulele bazinului oriental al Mediteranei. Acțiunile întreprinse de anumite triburi trace și de alte seminții indoeuropene au concurat la prefacerea cadrului

¹² Specifică sfîrșitului epocii bronzului și durînd pînă la începutul epocii fierului, cultura Noua a fost răspîndită în Moldova, nord-estul Munteniei și Transilvania (cf. A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *Arh. Mold.*, 2—3, 1964; M. Florescu, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în Moldova*, în *Arh. Mold.*, 4, 1966).

¹³ Ion Nestor, *Les grands problèmes de l'héritage de l'époque des métaux*, în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucharest, 1970, p. 72.

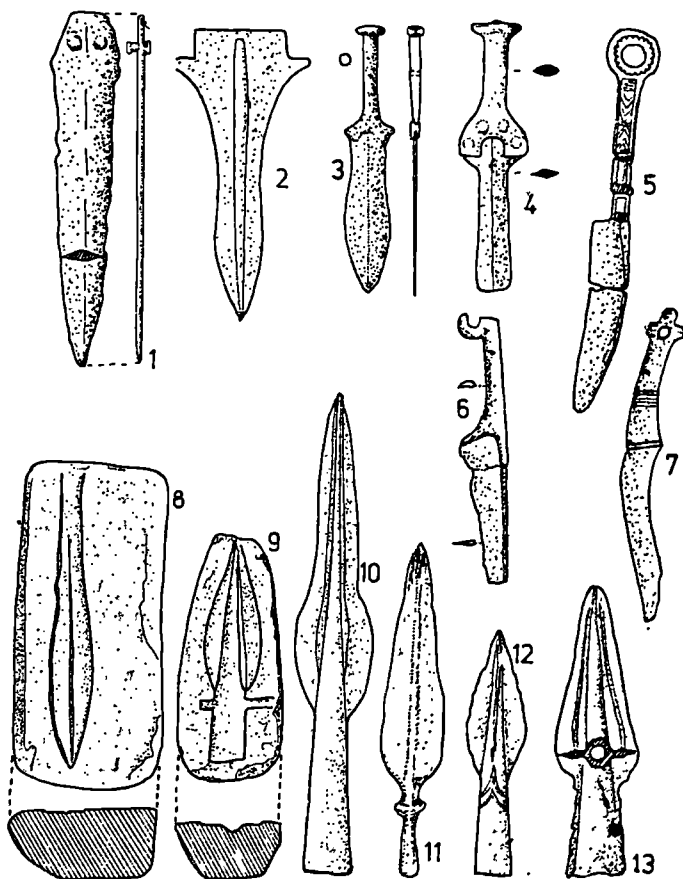
¹⁴ Vasile Pârvan, *Getica*, București, 1982, p. 9.

de viață în vaste zone ale lumii vechi, din intervalul istoric respectiv datînd regresul și prăbușirea statelor micenian și hittit.

Alături de alte mari popoare ale lumii antice, tracii s-au impus printr-o civilizație strălucită, care a iradiat pînă în zone îndepărtate, exercitînd o puternică influență asupra neamurilor din jur. Din bogata moștenire tracică poporul român a preluat elemente perene în cultura materială și spirituală pe care le-a integrat armonios propriei individualități, corespunzător noilor epoci istorice.

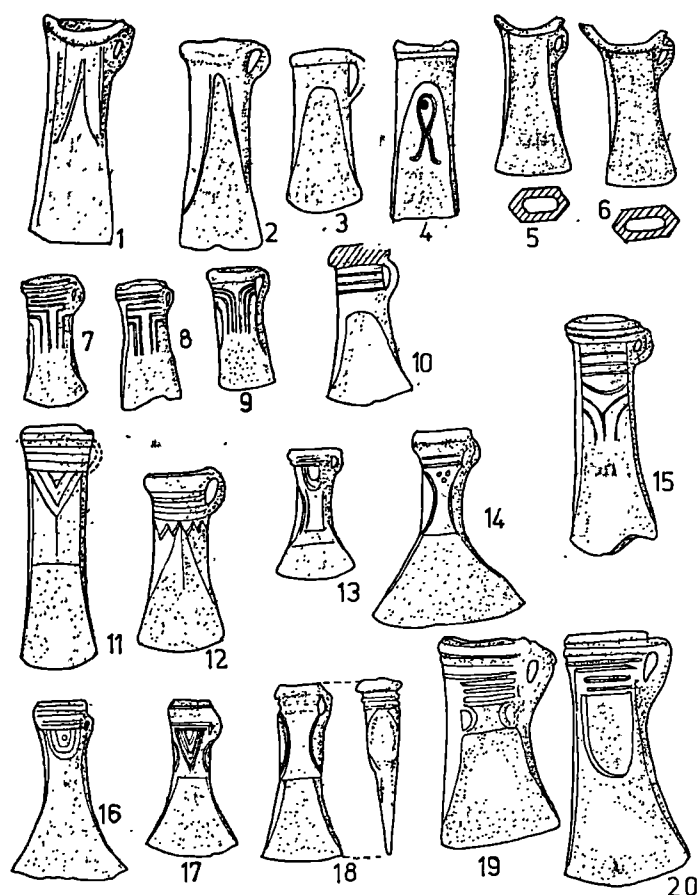
ARME ȘI FORTIFICAȚII TRACE DIN EPOCA BRONZULUI ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

Așa cum s-a arătat în capitolul anterior, cel dintîi metal utilizat încă din perioada neolitică — arama — nu a putut înlocui piatra folosită atunci ca materie primă la producerea uneltelor și armelor. Acest fapt s-a datorat, desigur,



Cuțite, pumnale, virfuri de lance de bronz și tipare pentru turnat

1 Pecica, 2 Perșinari, 3 Bătarci, 4 Rimetea, 5 Cornești, 11 Band, 6 Tilișca, 7 Satu Mare (Arad), 10, 12 Cincu, 13 Drajna de Jos, 8—9 Oșorhei



Topoare de bronz cu gaură de înmănușare longitudinală (culturi)

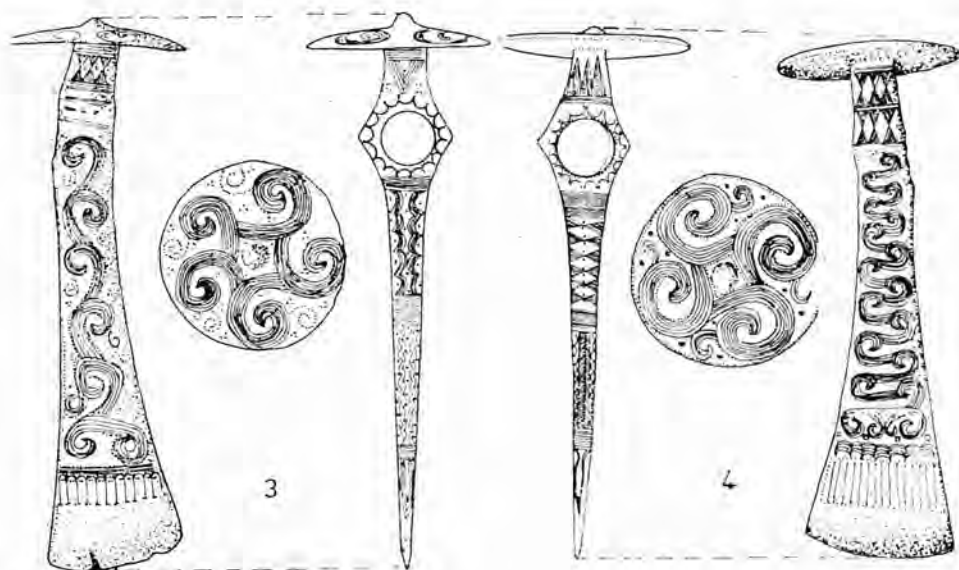
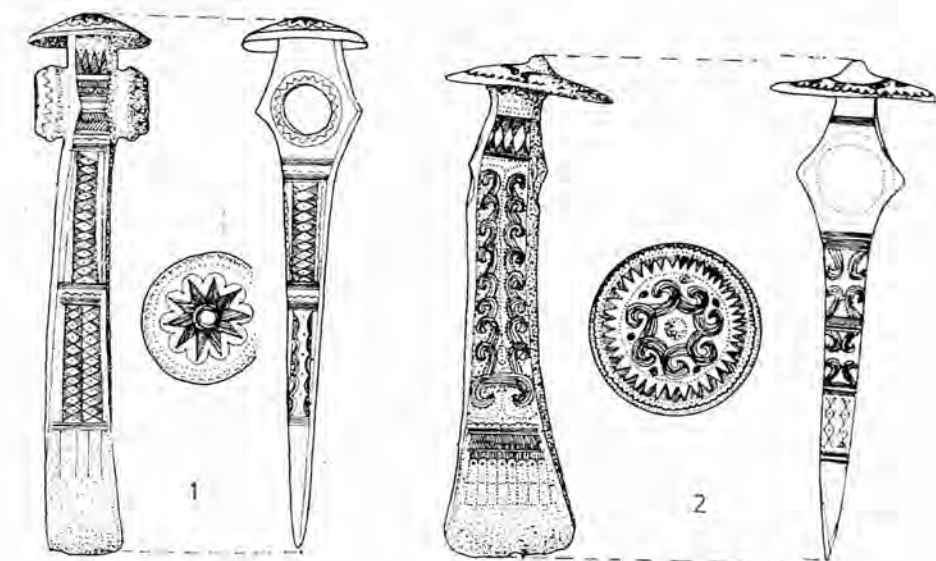
1—3 Aiud, 4 Oinacu, 5—6 Bătarci, 7—9 Suatu, 10 Singeorgiu de Pădure, 11 Dacia, 12 Crișana, 13—14 Cluj-Napoca, 15 Dezmir, 16, 18 Belin, 17 Arad, 19—20 Vețiș.

atît procurării cu dificultate a acestui metal, cît și mai ales durtății și rezistenței lui scăzute, uneltele și armele de aramă uzîndu-se extrem de repede. Ca urmare armele din piatră nu numai că și-au prelungit existența, dar au cunoscut o diversificare în întreaga perioadă de tranziție de la eneolitic la bronz, iar pentru un interval de timp relativ îndelungat și în această epocă¹⁵.

O largă răspîndire au avut, de exemplu, vîrfurile de lance din cremene, cunoscute din perioadele anterioare, cu excepția celor care prezentau scobituri laterale deasupra bazei (specifice culturii Gumelnița)¹⁶. Dintre tipurile noi de arme se remarcă un exemplar de pumnal retușat cu migală pe ambele laturi descoperit la Luncani (jud. Bacău). Vîrfuri de săgeată din silex cu baza atît dreaptă, cît și scobită, de dimensiuni ceva mai mici au fost folosite larg de purtătorii tuturor culturilor epocii bronzului succedate pe teritoriul țării

¹⁵ E. Comșa, *op. cit.*, p. 260.

¹⁶ V. Căpitanu, *Un vîrf de lance din silex descoperit la Luncani — jud. Bacău*, în *Mem. Ant.*, 1, 1969.



Topoare de luptă de bronz „cu disc”
1 Ighiel, 2 Săpința, 3 Apa, 4 Someșeni

noastre. În cadrul culturilor Noua și Coslogeni a reapărut vârful de săgeată cu baza dreaptă ¹⁷.

O nouă dezvoltare au înregistrat și armele confecționate din piatră șlefuită de felul topoarelor de luptă, ghioagelor de diferite tipuri și altele. Numai generalizarea tehnologiei bronzului și apoi a fierului a determinat, treptat, renunțarea totală sau parțială la armele din piatră. Dar vechile tipuri de arme — sulite, lănci, arcuri, măciuci, topoare de luptă, pumnale — inventate în epoca pietrei au constituit puncte de plecare și, totodată, modele pentru făuritorii armelor din metal.

Astfel, pe plan general, inclusiv în aria tracică, pornind de la modelele preexistente, s-a dezvoltat în continuare toporul de luptă și s-au diversificat tipurile de pumnale, iar pe la mijlocul epocii bronzului au apărut diverse tipuri de *spade*. Spre sfârșitul aceleiași epoci s-a trecut la utilizarea, ce-i drept foarte rar, a primelor *virfuri de săgeată din metal*. Tot începând cu cea de a doua jumătate a mileniului al 2-lea î.e.n. au devenit frecvente *virfurile de lance din bronz*. Acum a apărut și *buzduganul de bronz* — continuare a evoluției ghioagelor și sceptorilor de piatră. Dar aceste tipuri de arme erau relativ rare. Atât sceptorii, cât și măciucile cu protuberanțe, lucrate din rocă dură, uneori semiprețioasă, abia dacă pot fi considerate arme propriu-zise; ca și exemplarele din bronz, ele erau însemne ale puterii laice sau de cult ¹⁸.

Toporul de luptă a reprezentat cea mai obișnuită armă a epocii bronzului în zona lumii trace ¹⁹. În spațiul carpato-danubiano-pontic s-au răspândit mai ales topoarele cu gaură de înmănușare transversală, cu un tăiș, care au evoluat de la forme simple, la începutul epocii bronzului, spre o mare diversitate tipologică, unele exemplare fiind deosebit de elegante. Către mijlocul mileniului al 2-lea î.e.n. a apărut toporul „cu disc”, care a luat o dezvoltare deosebită la sfârșitul epocii bronzului, limitată însă la o arie restrinsă, cum ne indică unele exemplare frumos împodobite cu motive spiralo-meandrice, simboluri solare și alte motive geometrice, ca cele descoperite la Apa, Someșeni (jud. Satu Mare), Valea Chioarului și Săpînța (jud. Maramureș), Ighiel (jud. Alba), Cășvana (jud. Suceava) ²⁰.

Paralel cu familia topoarelor cu gaură de înmănușare s-au răspândit și topoarele plate, cunoscute încă din eneolitic, a căror evoluție, prin ridicarea progresivă a marginilor laterale, a dus la toporul „cu aripioare” specific în secolele XIII—X î.e.n. în podișul intramontan și în cele din urmă la toporul cu gaură de înmănușare longitudinală, cunoscut în literatura de specialitate și sub numele de *celt*. Acesta din urmă trebuie să fi servit de obicei ca unealtă,

¹⁷ A. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României* București, 1970, p. 69—82.

¹⁸ V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 77—80, fig. 11 (măciuci); S. Morintz, *op. cit.*, p. 147, fig. 67 (sceptre de piatră).

¹⁹ Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, vol. I (topoare cu un tăiș și topoare cu „disc”) și vol. II (topoare plate, cu marginile ridicate, cu toc, cu aripioare); M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balșa*, în „Sargetia”, 5, 1968 (culturi de tip transilvănean); M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, passim (diferite tipuri de celturi).

²⁰ Al. Vulpe, *op. cit.*, vol. I, nr. 298 (Someșeni), 299 (Apa), 300, 301 (Valea Chioarului), 302 (Săpînța), 315, 316 (Ighiel).

fiind reprezentat în toată Eurasia printr-un număr considerabil de exemplare (în România se cunosc peste 3 000, cele mai vechi datind din secolul al XIII-lea, iar ultimele din secolul al IX-lea î.e.n.), dar și ca armă.

A doua armă (în ordinea frecvenței descoperirilor în spațiul carpato-danubiano-pontic) a fost *spada de bronz*. Primele spade folosite de traci sînt datate arheologic din secolele XVI—XV î.e.n. Aveau mînerul de bronz, plin, lama fiind lată în partea superioară, îngustîndu-se spre vîrf. Asemenea piese serveau mai ales la împuns, mai puțin la tăiat și lovit, dacă judecăm după centrul de greutate al lamei²¹. Cam din aceeași perioadă (secolele XV—XIV î.e.n.) datează spadele de tip micenian, importate sau imitate după exemplare provenite din lumea egeică²²; aveau lama subțire și foarte lungă, servind exclusiv la împuns în lupta călare sau de pe care. Asemenea piese au avut o răspîndire limitată pe teritoriul nostru (se cunosc 12 exemplare descoperite în interiorul arcului carpatic și în sudul țării) și nu au fost îndelung utilizate. Spre deosebire de acestea, spadele produse în atelierele locale au luat o dezvoltare foarte mare și variată tipologic în perioada secolelor XIII—X î.e.n. Caracteristic este în special mutarea progresivă a centrului de greutate din partea superioară spre cea inferioară a lamei (începînd din secolul al XIII-lea î.e.n. partea inferioară a celor mai multe spade se lățește sensibil), ceea ce conferea pieselor respective o eficacitate mare la tăiat și lovit. Unele tipuri au continuat să aibă mînerul plin, altele prezentau o limbă la mîner de care erau fixate, cu nituri, plăsele de os sau de lemn învelit în piele. De altfel preocupările pentru întărirea mînerului erau legate tot de funcția de lovit a acestor arme. La exemplarele mai evolute lama era mai lungă, dar continua să aibă centrul de greutate tot în partea ei inferioară. Toate aceste modificări tipologice arată că, față de perioada mijlocie a epocii bronzului, modul de luptă se schimbase între timp. Unele spade cu mîner plin, terminat cu o măciulie, prezintă pe aceasta o gaură ce a servit la prinderea unei curele (destinată să asigure libera folosire a mîinii în lupta călare, respectiv tragerea cu arcul și, totodată, să facă posibilă și rapida utilizare a spadei la nevoie). Ca și topoarele de luptă, unele spade sînt bogat ornamentate cu motive spiralo-meandrice, ca cele descoperite la Apa (jud. Satu Mare), Oradea (jud. Bihor) și Cobor (jud. Brașov)²³.

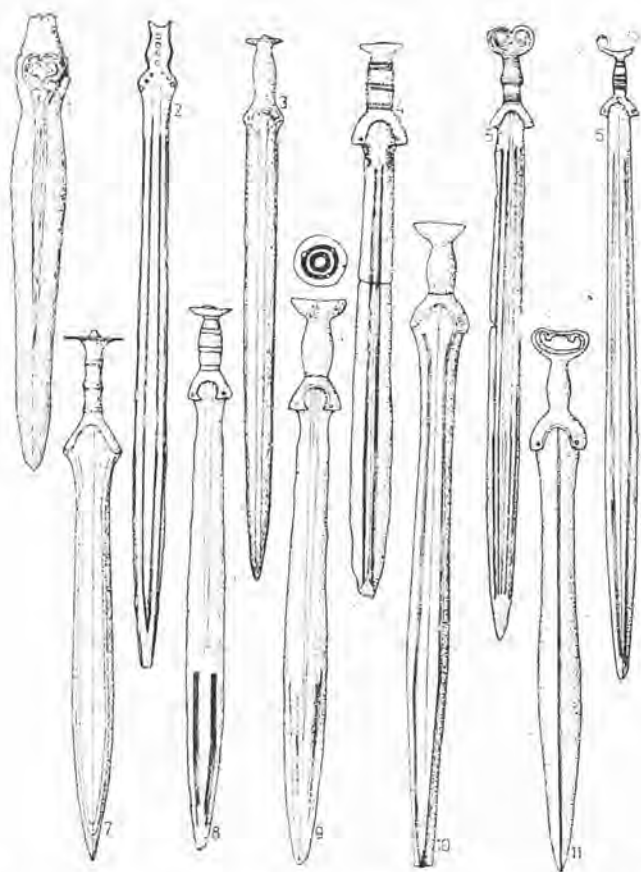
La sfîrșitul epocii bronzului în dotarea luptătorilor traci apar primele mijloace de protecție individuală: încă dintr-o fază mai veche *apărătoarele de braț*, iar apoi *armura* și *coiful*, lucrate din plăci de bronz²⁴. O serie de

²¹ A. D. Alexandrescu, *Die bronzeschwerter aus Rumänien*, în „Dacia”, NS, 10, 1966.

²² *Ibidem*, p. 119, pl. I și II; M. Irimia, A. Dumitrașcu, *Sabia de bronz miceniană descoperită la Medgidia*, în „Pontica”, 2, 1969.

²³ A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 123, pl. III/1, 2 (Apa), IV/1 (Oradea) și p. 128, pl. IX/4 (Cobor).

²⁴ T. Bader, *Apărătorul de braț în bazinul carpato-dunărean*, în St. Com.-Satu Mare, 2, 1972; I. Némethi, *Coiful de bronz de la Pișcolț*, în St. Com. — Satu Mare, 2, 1972 (descoperit într-un depozit din sec. X î.e.n.).



Spade de bronz (epoca bronzului și începutul epocii fierului)

1 Șincai, 2 Curteni, 3 loc de descoperire necunoscut, 4—5 Bunești, 6 Șimleu Silvaniei, 7 Prejmer, 8 Turia, 9 loc de descoperire necunoscut, 10—11 Silivașu de Cîmpie

descoperiri din această vreme indică întrebuințarea *scutului* din lemn căptușit cu piele.

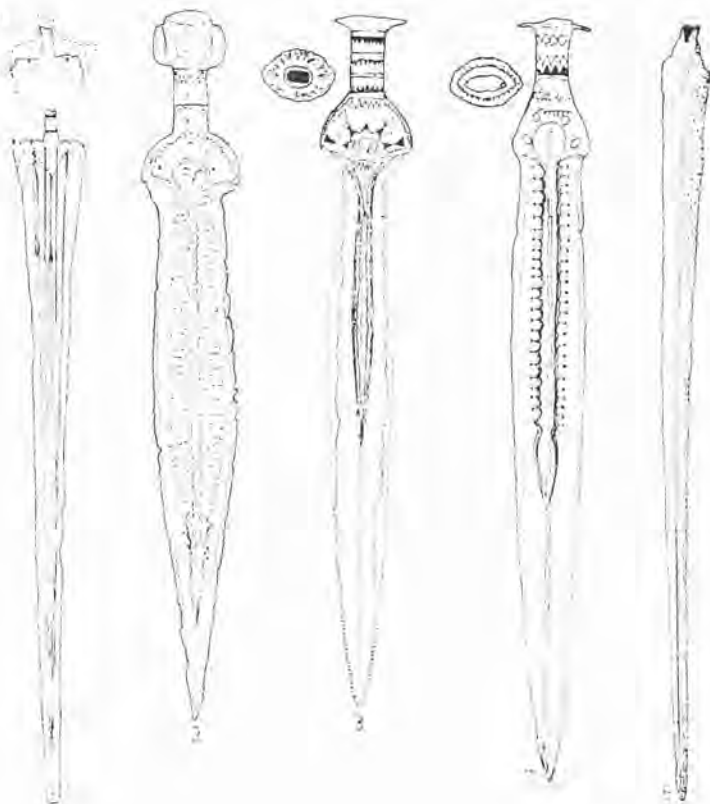
Folosirea frecventă în luptă a calului a dus la dezvoltarea *pieselor de harnașament* (zăbale și diferite piese pentru petrecerea curelelor, aplici și butoni ornamentali etc.). În fine, sub înfrîurirea modului de luptă din lumea egeomicieniană și anatoliană tracii au început să folosească *carul de luptă* sau *de paradă* cu două roți²⁵.

Descoperirile arheologice făcute în aria carpato-danubiano-pontică referitoare la sfîrșitul epocii bronzului, comparate cu cele din alte părți ale Europei, arată că pe teritoriul României a înflorit, așa cum s-a subliniat mai sus, una dintre cele mai strălucitoare civilizații ale acelei vremi. Aceasta s-a reflectat și în numărul mare de arme; diversitatea lor și frumusețea decorativă a unor exemplare contribuie la întregirea imaginii, dobîndite și pe alte căi, despre

²⁵ Prezența unor astfel de vehicule poate fi dedusă fie după miniaturile de lut (Gh. Bichir, *Autour du problème des plus anciens modèles de chariots découverts en Roumanie*, în „Dacia”, NS, 8, 1964), fie prin unele piese de bronz care ar putea proveni de la asemenea care.

Spade de bronz (epoca
bronzului)

1 Roșiorii de Vede, 2—3 Apa,
4 Livada, 5 Aluniș

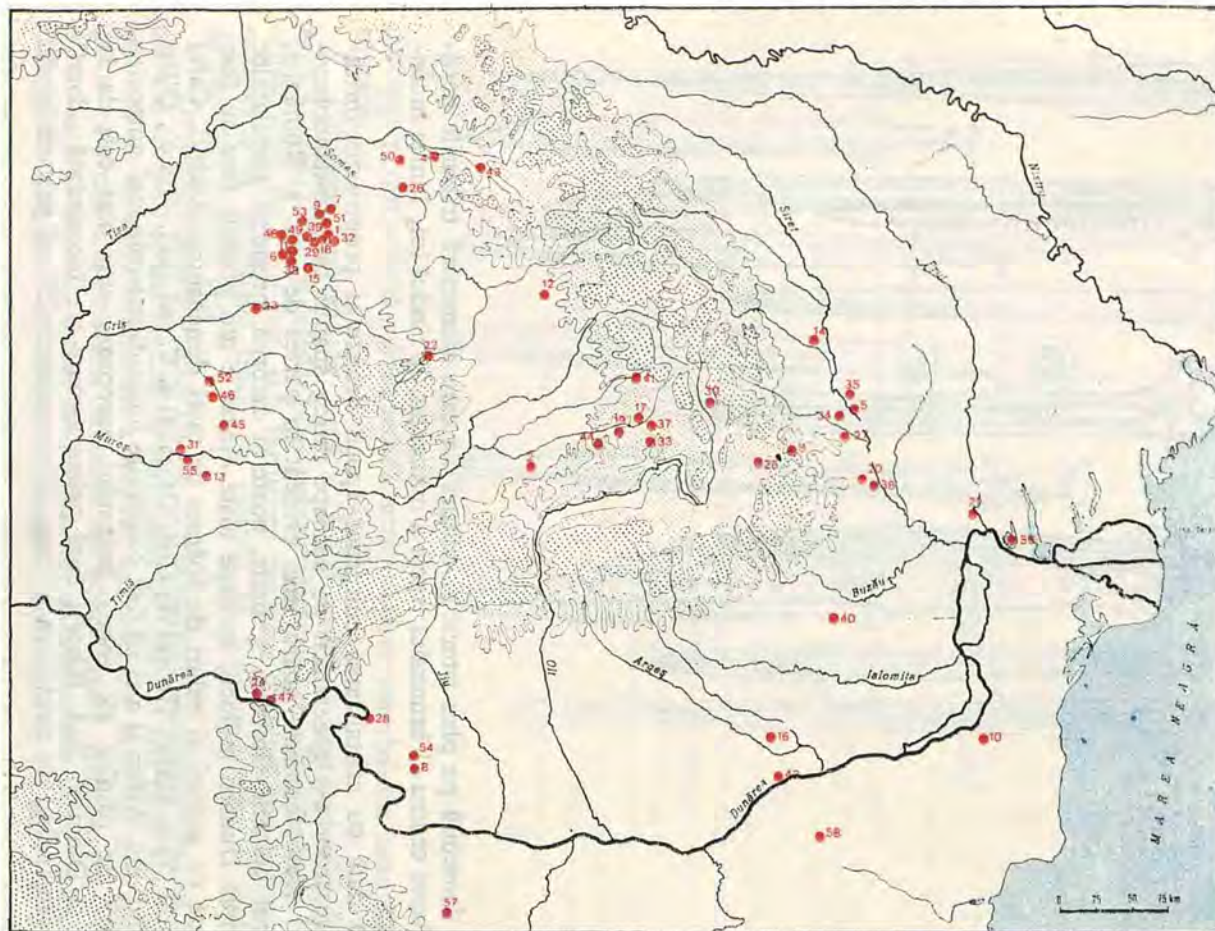


poziția deosebită pe plan istoric și cultura la care ajunseseră triburile nord-trace. Acest centru al bronzului tracic a influențat, la rândul lui, lumea înconjurătoare.

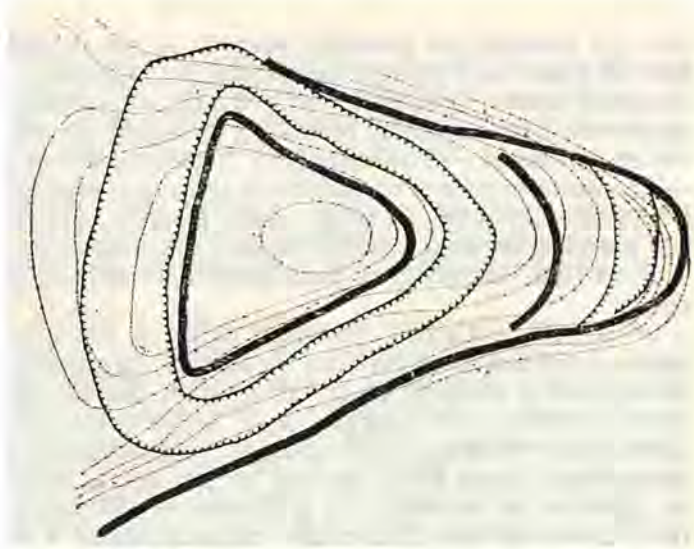
O dată cu cristalizarea culturilor epocii bronzului propriu-zis fortificarea așezărilor s-a generat pe aproape întreg spațiul carpato-danubiano-pontic. Acest fenomen apare mai evident în partea de vest a României, în cadrul culturii Otomani²⁸, unde, poate și datorită presiunii populațiilor din câmpia Dunării mijlocii, aproape toate așezările din primele faze au fost fortificate cu șanțuri și valuri de apărare de mari dimensiuni: Andrid, Carei și Pir (jud. Satu Mare), Girișul de Criș, Otomani și Vășad (jud. Bihor), Gilău (jud. Cluj) etc. Acum și aici au fost construite unele dintre cele mai puternice fortificații de pământ ale epocii bronzului european, cum sînt cele de la Sălacea și Otomani (jud. Bihor); dacă prima așezare era înconjurată „doar” de un șanț adînc de circa 6 m și larg de aproximativ 28 m, precum și de

²⁸ Datată în epoca bronzului, între 1600—1200 î.e.n., această cultură a fost răspîdită în vestul României, pătrunzînd și în Ungaria și Cehoslovacia.

FORTIFICAȚII DIN EPOCA BRONZULUI ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC



1 Andrid, 2 Boarta, 3 Bogdănești, 4 Boinești, 5 Bradu, 6 Cadea, 7 Carei, 8 Castele Traiane, 9 Căpleni, 10 Cernavodă, 11 Cheșereu, 12 Coldău, 13 Cornești, 14 Costișa, 15 Crestur, 16 Crivăț, 17 Dealu, 18 Dindești, 19 Filiaș, 20 Ftionești, 21 Foltești, 22 Gilău, 23 Girișu de Criș, 24 Gornea, 25 Lutoasa, 26 Medieșu Aurit, 27 Mîndrișca, 28 Ostrovu Corbului, 29 Otomani, 30 Păuleni, 31 Pecica, 32 Pir, 33 Porumbenii Mici, 34 Răcăciuni, 35 Răcătău de Jos, 36 Repedea, 37 Satu Mare, 38 Săcueni, 39 Sălacea, 40 Sărata Monteoru, 41 Sărățeni, 42 Scărișoara, 43 Sighetu Marmăției, 44 Sighișoara, 45 Sîntana, 46 Sucodor, 47 Stenca Liubcovei, 48 Șilindru, 49 Tarcea, 50 Tămășeni, 51 Tiream, 52 Vârșand, 53 Vășad, 54 Verbicioara, 55 Zădăreni, 56 Etulia, 57 Krivodol, 58 Zavet.



valul de pământ adiacent construit cu materialul rezultat din săparea șanțului, la Otomani, pe lângă apărarea naturală pe care o oferea botul de deal înconjurat de mlaștini, se adăugau două șanțuri adânci de 3,75—5,30 m și largi de 14—20 m, precum și trei valuri foarte puternice.

Lucrările cu scop de apărare apar mai diversificate ca tip de construcție în zonele centrale și estice ale țării noastre. Astfel, corespunzător cronologic (secolele XVIII—XV î.e.n.) așezărilor întărite amintite mai sus, fortificațiile intracarpătice cunoscute pînă acum sînt variate ca situate și mod de întărire²⁷: boturi de deal aflate pe terase medii, cu șeaua tăiată de un șanț și un val simplu (Filiaș, jud. Harghita) sau cu șanț dublu și val de pământ acoperit cu bolovani de piatră (Sărățeni, jud. Mureș), precum și fortificații cu șanțuri și valuri simple construite pe vîrfurile unor înălțimi mari sau în munți (Porumbenii Mici și Dealu, jud. Harghita). În zonele exterioare arcului carpatic majoritatea așezărilor întărite cercetate pînă în prezent²⁸ îmbinau avantajele oferite de rîpe sau de pantele abrupte ale înălțimilor cu acelea ale șanțurilor de apărare simple, în general de dimensiuni medii, ca la Bogdănești, Valea Seacă, Mîndrișca, Răcăciuni (jud. Bacău), Repedea (jud. Vrancea). La Costișa (jud. Neamț), pe lângă două șanțuri succesive ce barau calea de acces (dintre

²⁷ Cf. St. Ferenczi, *Cîteva considerații asupra cetăților de pământ din Transilvania și din părțile marginase*, în „Apulum”, 5, 1965; Z. Székely, *Sondajele executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe*, în MCA, VIII, 1962; idem, *Săpăturile muzeului din Sf. Gheorghe (1959—1966)*, în MCA, IX, 1970.

²⁸ Eug. Zaharia-Petrescu, A. Alexandrescu, *Săpăturile arheologice de la Sărata Monteoru în campania anului 1950*, în SCIV, 2, nr. 1, 1951; D. Berciu, *Despre apariția și dezvoltarea patriarhatului pe teritoriul R.P.R.*, în SCIV, 1, nr. 2, 1950; Marilena Florescu, C. Buzdugan, *Săpăturile din așezarea din epoca bronzului (cultura Monteoru) de la Bogdănești*, în MCA, VIII, 1962; Al. Vulpe, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Costișa*, în MCA, VIII, 1962; Gh. Bichir, *Săpăturile de la Mîndrișca (jud. Bacău)*, în MCA, IX, 1970; M. Brudiu, *Cercetări periegetice în sudul Moldovei*, în MCA, IX, 1970.

care cel exterior era prevăzut probabil și cu palisadă), mai exista un șanț tăiat în pantă care proteja mamelonul cu „acropola” așezării. Se cunosc de asemenea așezări (probabil centre tribale importante) care, în afara poziției dominante și a șanțurilor, beneficiau de lucrări de apărare mai puternice, din blocuri de piatră — Fitonești (jud. Vrancea), Sărata Monteoru (jud. Buzău) — prevăzute se pare și cu turnuri de apărare și supraveghere. Fortificația de la Răcățanu (jud. Bacău), de pildă, consta dintr-un șanț de mari dimensiuni și un val puternic ce avea nucleul alcătuit din blocuri de piatră, pe când cea de la Brad (jud. Bacău) avea două șanțuri de apărare și valul placat cu pietre de râu.

La sud de Carpați, amenajări defensive importante din epoca bronzului mijlociu și târziu nu au fost încă identificate, cu excepția unor șanțuri de apărare descoperite în așezările de la Crivăț (com. Budești, jud. Călărași), Scărișoara (com. Hotarele, jud. Giurgiu) și de la Verbicioara²⁹. Zona Porților de Fier apare legată tipologic de fortificațiile intracarpătice; așezările, bine protejate natural prin pante foarte abrupte pe trei laturi, aveau — pe lângă șanț — val de apărare și palisadă, ca la Gornea — „Păzăriște” și Stenca Liubcovei (jud. Caraș-Severin)³⁰, în ultima palisada părînd a juca rolul unui „zid” de sprijin pentru latura exterioară a valului.

MUTAȚII PRODUSE ÎN LUMEA TRACĂ SUB IMPACTUL TREGERII LA EPOCA FIERULUI

O nouă etapă în evoluția lumii trace a început o dată cu trecerea pe scară tot mai largă la folosirea unui alt metal — fierul. În această etapă se constată un proces mai accelerat de dezvoltare a forțelor de producție și, în consecință, a gradului de civilizație din spațiul tracic. Primele obiecte și arme din fier imitau cu stîngăcie pe cele din bronz. La stadiul actual al cercetărilor, cel mai vechi obiect de fier descoperit în România este un topor de tip celt, găsit în necropola de la Lăpuș (jud. Maramureș), datînd din secolul al XIII-lea î.e.n. Faptul că bronzul a cedat extrem de greu locul fierului este lesne de înțeles: în timp ce bronzul se turna și prin aceasta se preta la orice fel de forme, fierul nu putea fi lucrat decît prin baterea la cald, căci punctul lui de topire nu a fost atins decît mult mai târziu.

În prima epocă a fierului — *Hallstatt* (1200/1150 — 450 î.e.n.) — au avut loc transformări spectaculoase în viața neamurilor trace³¹. Acum se

²⁹ D. Berciu, *Așezările și cimitirele din societatea primitivă în Oltenia*, în SCIV, 1, nr. 1, 1950; idem, *Rezultatele primelor săpături de la Crivăț (1965)*, în SCIV, 17, nr. 3, 1966; P. Diaconescu, G. Mihăescu, *Cercetări arheologice de teren în bazinul mijlociu al râului Dîmbovița*, în „Valahica”, 9, 1977.

³⁰ I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevița*, în „Banatica”, 2, 1973; M. Gumă, *Cercetări arheologice pe Stenca Liubcovei*, în „Banatica”, 4, 1977.

³¹ S. Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în RI, 30, nr. 8, 1977; Al. Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în RI, 32, nr. 12, 1979, p. 2265 și urm.

particularizează în masa tracilor două grupuri distincte: nordic și sudic. Grupul nordic a fost înregistrat de izvoarele lumii antice sub numele de geți și apoi de daci ca reprezentînd un singur popor ce-și păstra trăsăturile generale tracice, dar evidenția și anumite caracteristici ce-l distingeau de masa neamurilor sud-tracice.

Accelerarea schimburilor intertribale și contactele cu lumea egeică au contribuit în mod substanțial la accentuarea procesului de stratificare în societatea tracă, realitate atestată atît de rezultatele cercetărilor arheologice, cît și de eposul grec.

Prima perioadă a fierului a fost marcată, totodată, de ample mișcări ale unor triburi trace, ceea ce a determinat atît o lărgire considerabilă a ariei lor inițiale de locuire, cît și o modificare sensibilă a structurii etnice în Peninsula Balcanică și în Asia Mică. Astfel, triburile mysilor, frigilor și bithynilor au migrat în nord-vestul Asiei Mici, unde ținuturi întregi le-au purtat ulterior numele: Mysia, Frigia, Bithynia. Deplasarea altor triburi, ca peonii și sintii, a antrenat modificări în interiorul spațiului sud-tracic. Aria de locuire a triburilor trace s-a întins mult, într-un perimetru cuprins între Carpații Păduroși la nord, gurile Niprului și Marea de Azov (unde existau importante enclave trace) la est, nord-vestul Asiei Mici cu Bithynia, Mysia, Frigia, Troada, Lydia (unde toponimia și antroponimia dovedesc pătrunderea elementelor trace) la sud-est, Marea Egee la sud, Macedonia și Illyria (pe o linie convențională, trasată pe direcția sud-nord, de la lacul Prespa pînă la Dunăre) la sud-vest, Dunărea mijlocie și Carpații Slovaciei la vest și nord-vest³².

Primele informații scrise despre istoria neamurilor trace, inclusiv despre evoluția lor militară, sînt cuprinse — așa cum s-a mai arătat — în poemele homerice, care au păstrat și știri referitoare la realități mult mai îndepărtate.

Tracii timpurilor „homerice” — înscrise în perioada Hallstattului timpuriu — cunoșteau o epocă de înflorire economică și socială, caracteristică tranziției de la bronz la fier. Ei erau deopotrivă meșteri iscusiți în crearea unor valori culturale de o originalitate remarcabilă și buni luptători, așa cum atestă versurile evocatoare ale autorului *Iliadei* în legătură cu participarea lor la războiul troian. Tracii ciconi, de pildă, erau vestiți în luptele cu carele sau ca pedestrași, precum și în mînuirea sulitelor.

Bronzul constituia încă principala materie primă folosită la producerea uneltelor și armelor, dar începuseră — așa cum arată și descoperirile — să apară și unele obiecte din fier. Extinderea utilizării fierului, înmulțirea centrelor de prelucrare a acestui metal în vasta arie de viațuire tracică, precum și noile exigențe ale confruntărilor militare au determinat o mare varietate tipologică a armamentului tracilor. Aceștia produceau și foloseau frecvent spadele scurte (denumite grecește *machairai*) sau drepte cu două tăişuri, numite *skálme*. O largă răspîndire au avut de asemenea vîrfurile de sulită (*rompháia*) și cele de lance (*akóntion*). Alături de acestea se întrebunțau securile de luptă cu două tăişuri (arme folosite mai mult la nord de Dunăre). O largă utilizare a avut scutul, mic și semilunar, numit *pélte*, care a devenit mai tîrziu unul din

³² Vezi R. Vulpe, *L'Age du fer dans les régions thraces de la Peninsule Balkanique*, Paris, 1930; J. Wiesner, *Die Thraker*, Stuttgart, 1963; Chr. Danov, *Tracia antică*, București, 1976; S. Morintz, *op. cit.*; Al. Vulpe, *op. cit.*; R. F. Hoddinott, *The Thracians*, Hampshire, 1981.

mijloacele de apărare de bază nu numai pentru majoritatea tracilor, ci și pentru un mare număr de pedestrași ușor înarmați care serveau în armatele polisurilor grecești (peltaști). Luptătorii de vază purtau coifuri de bronz de tip grecesc sau greco-ilir, din care s-a desprins și o variantă ce poate fi socotită tracă. Încă din vremea poemelor homerice se amintește iscusița tracilor în lucrarea platoșelor, în utilizarea carelor de luptă și în deprinderea cailor pentru călărie.

Informațiile din acea vreme permit să se desprindă câteva concluzii referitoare la arta militară a tracilor. Se conturează o alcătuire de tip militar având două categorii de luptători — pedestrași și călăreți — capabilă să desfășoare acțiuni de luptă pe spații mai întinse. Utilizarea calului și a carului de luptă, armele și mijloacele (piesele de echipament) de protecție de care dispuneau le dădeau posibilitatea să acționeze atât în apărare, cât și în atac cu mai multă repeziciune și vigoare. Se conturează anumite modalități de rînduire (dispunere) și întrebuintare în luptă a forțelor. Astfel, în unele izvoare antice se relatează că tracii ar fi învățat de la sciți dispunerea trupelor de călăreți în formă de unghi ascuțit cu virful înainte. Triballii³³ așezau oastea în patru rînduri de bătaie: în primul rînd se aflau cei mai slabi, în al doilea cei vajnici, apoi veneau călăreții și, în ultimul, femeile (acestea avînd misiunea să-i îndemne la luptă și să-i încurajeze pe bărbații mai puțin curajoși — cum afirmă Nicolaos din Damasc). Așadar, se constată folosirea, mai ales în acțiunile de apărare, a formației liniare de luptă cu o anumită eșalonare în adîncime, unde erau plasate, de preferință, elementele mai puternice și mobile, care să susțină primele rînduri, să poată manevra pe timpul luptei și în momentele prielnice să decidă victoria. Folosirea formației de atac în unghi viza atât pătrunderea și despicarea dispozitivului adversarului, cât și protejarea propriilor flancuri.

Realitățile la care se referă scriitorii greci nu pot fi însă luate *ad litteram* sau ca etalon pentru a evalua situația întregii lumi trace. Căci aceasta, răspîndită în numeroase ramuri, care trăiau nu numai la mari depărtări unele de altele, dar și în condiții istorice, social-economice și culturale distincte, supuse unor interferențe cu civilizații de esență diferite ca etnii și stadii de evoluție aparținînd spațiilor înconjurătoare, se prezenta în limitele unității sale destul de diversificată.

În perioadele de mijloc și tîrzie ale Hallstattului s-a realizat cristalizarea etno-culturală și lingvistică a *geto-dacilor* — denumire generică dată tuturor triburilor nord-trace³⁴. Plămădirea geto-dacilor — strămoșii poporului român — s-a înfăptuit în vastul spațiu tracic, începînd de la munții Haemus spre nord pînă în Carpații Păduroși, și a avut o însemnătate majoră în istoria întregii arii sud-estice a continentului european, așa cum atestă vestigii materiale și culturale abundente.

În perioada mijlocie a Hallstattului (800/750—650 î.e.n.) s-a dezvoltat amplu cultura Basarabi, care a avut ca arie de răspîndire regiunea de șes a Dunării, din Cîmpia Timișului pînă în deltă, podișul intramontan, ținutul est-carpatic pînă la bazinul mijlociu al Nistrului, teritoriul dintre Dunăre și mare și cel cuprins între fluviu și Munții Balcani. Verigă organică a evolu-

³³ Trib de origine daco-moesică din spațiul dintre Munții Balcani și Dunăre.

³⁴ Al. Vulpe, *Geto-dacii ca unitate etno-istorică în lumea tracă*, în SCIVA, 31, nr. 1, 1980; idem, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în RI, 32, nr. 12, 1979, p. 2265 și urm.

ției firești a fondului local hallstattian carpato-danubiano-pontic, cu certe rădăcini în culturile epocii bronzului, cultura Basarabi constituie cea mai limpede dovadă a unității etno-culturale a lumii geto-dace înainte de intrarea ei în lumina izvoarelor scrise³⁵.

ARME ȘI FORTIFICAȚII GETO-DACE DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI

Continua confruntare cu diverse populații străine, cele mai multe în migrație, care au încercat să pătrundă prin forță în spațiul carpato-danubiano-pontic, a determinat dezvoltarea unor structuri militare adecvate la geto-daci, înzestrarea oastei lor cu un armament tot mai diversificat și amenajarea unor lucrări de fortificații destinate efortului de apărare. Rezultat organic al îndelungatei evoluții interne, uniunile de triburi și apoi formațiunile statale geto-dace au vădit un potențial militar în creștere, concretizat în capacitatea lor de a dezvolta prin resurse proprii producerea de arme în ateliere locale, de a concentra forțe umane considerabile pentru înălțarea unor cetăți impunătoare și de a găsi forme și modalități corespunzătoare de luptă împotriva adversarilor lor.

Răspîndirea armelor din fier. Cea mai veche armă din fier descoperită în spațiul geto-dacic este o spadă datată în secolul al XII-lea î.e.n.³⁶ Din secolele următoare se cunosc exemplare de topoare plate, „cu aripioare” de fixare în tija de lemn, din cele cu două tășuri și gaură de înmănușare, unele cuțite mari de luptă cu un tăiș (ca cele descoperite la Hida, jud. Sălaj, și la Corni, jud. Suceava, care aveau încă minerul de bronz)³⁷.

Începînd din secolul al VIII-lea pretutindeni armele din noul metal le-au înlocuit cu repeziciune pe cele din bronz. Cît de bogate și variate erau armele folosite de geto-daci se poate deduce din piesele descoperite în necropolele tumulare de la Basarabi (jud. Dolj), Balta Verde și Gogoșu (jud. Mehedinți), în care s-au aflat depuse cuțite de luptă, vîrfuri de lance etc. dateate în secolele VIII—VII î.e.n.³⁸

Cele mai răspîndite arme de fier din etapele mijlocie și tîrzie ale Hallstattului au fost vîrfurile de lance cu lama în formă de frunză, cu nervura mediană puternic reliefată, care continuau tradiția lăncilor de bronz (unele avînd lungimi impresionante, de peste 50 cm), topoarele de luptă cu două tășuri și cuțitele curbe de luptă (cele descoperite în sud-estul Olteniei distin-

³⁵ Idem, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien*, în „Dacia”, NS, 9, 1965.

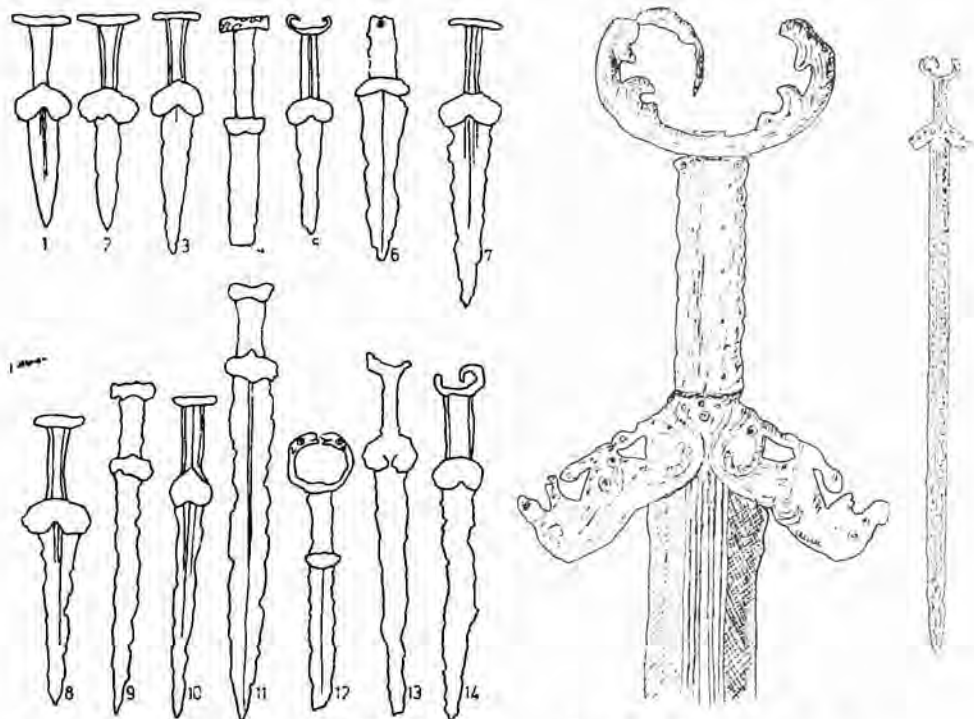
³⁶ În legătură cu trecerea la utilizarea fierului vezi M. Rusu, *Începuturile metalurgiei fierului în Transilvania*, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974; A. László, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, în SCIVA, 26, nr. 1, 1975; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 105.

³⁷ M. Ignat, *Epoca bronzului și a Hallstattului timpuriu în jud. Suceava*, în „Thraco-Dacia”, 2, 1981, p. 131, fig. 4.

³⁸ D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu*, în MCA, II, 1965; Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire de premier âge du fer de Basarabi*, în „Dacia”, NS, 12, 1968.

gîndu-se prin minerele lor în forma literei T). Din cuțitele de luptă hallstattiene s-a dezvoltat ulterior *sica*, avînd tăișul pe curbura convexă³⁹.

La sfîrșitul secolului al VII-lea și în secolul al VI-lea î.e.n. au apărut două tipuri noi de arme: *toporul de luptă cu un tăiș și cu partea opusă sub formă de pînten sau ciocan și spada scurtă cu două tăișuri*, de formă iranliană, denumită *akinakes*, care aveau o mare eficacitate în luptă.



Spade scurte (*akinakes*) (sec. VI—V î.e.n.)

1 Boureni, 2 Suseni, 3 Măcișeni, 4 Petricani, 5 Nănești, 6, 11 Zăicești II, 7 Văratec, 8 Ghindăoani, 9, 13 Birsești, 10 Bîcu, 12 Găiceanca, 14 Cozia

Spadă de fier

(descoperită la Dobolii de Jos)

Armele de tipul *akinakes* răspîndite în aria de locuire geto-dacică au ca trăsătură comună garda în formă de inimă⁴⁰. Ele se deosebeau funcțional după mărime: cele cu o lungime de 15—25 cm trebuie considerate pumnale, în timp ce exemplarele mai lungi (și care predomină numeric) — în general între 30 și 50 cm — sînt spade scurte. Unele sînt frumos ornamentate, mai ales pe mîner și pe măciulie.

³⁹ Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, p. 64; M. Guștin, *Beiträge zu den vorgeschichtlichen Verbindungen zwischen Slowenien und Basarabi*, în „Apulum”, 15 1977; A. I. Meliukova, *Skifija i fraziiskii mir*, Moskva, 1979, p. 89—141, fig. 32.

⁴⁰ C. Buzdugan, *Pumnalele hallstattiene tîrzii pe teritoriul României*, în *Cerc. Arh.*, 2, 1976; V. Vasiliev, *Pumnalele akinakes din Transilvania*, în *AMN*, 16, 1979; A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 100, fig. 33.

Desfășurarea pe spații întinse a conflictelor militare a impus utilizarea frecventă în lupte a calului de către geto-daci. Acest fenomen este atestat arheologic prin descoperirile unor piese de harnașament. Până în secolele VIII—VII î.e.n. zăbalele erau făcute încă din bronz, dar ulterior fierul s-a impus și în acest domeniu. Sînt frecvente descoperirile de piese destinate împodobirii harnașamentului (butoni de curea, piese pentru încrucișarea curelelor și ornamentale etc.)⁴¹.

Arcul — armă utilizată în toată perioada străveche — a devenit acum mai intens folosit. La geto-dacii din secolele VII—VI s-au răspîndit vîrfurile



Coifuri geto-dace descoperite la Gostavăț (bronz, sec. V—IV î.e.n., în stînga) și Peretu (argint, sec. IV î.e.n., în dreapta)

de săgeți lucrate din bronz, fie cu două muchii și cu ghimpe, fie cu trei muchii sau de formă piramidală și cu tub de înmănușare, preluate din lumea scitică. Aceste tipuri s-au menținut și mai tîrziu, cînd s-a trecut la producerea lor și din fier⁴². La triburile din bazinul superior și mijlociu al Jiului s-a răspîndit un tip cu totul aparte de vîrf de săgeată din fier, în formă de lamă aproximativ triunghiulară cu baza concavă, prevăzută la mijloc cu două găuri pentru trecerea legăturilor ce fixau piesa în tija de lemn. Acest tip imita evident exemple mai vechi din bronz sau cremene⁴³.

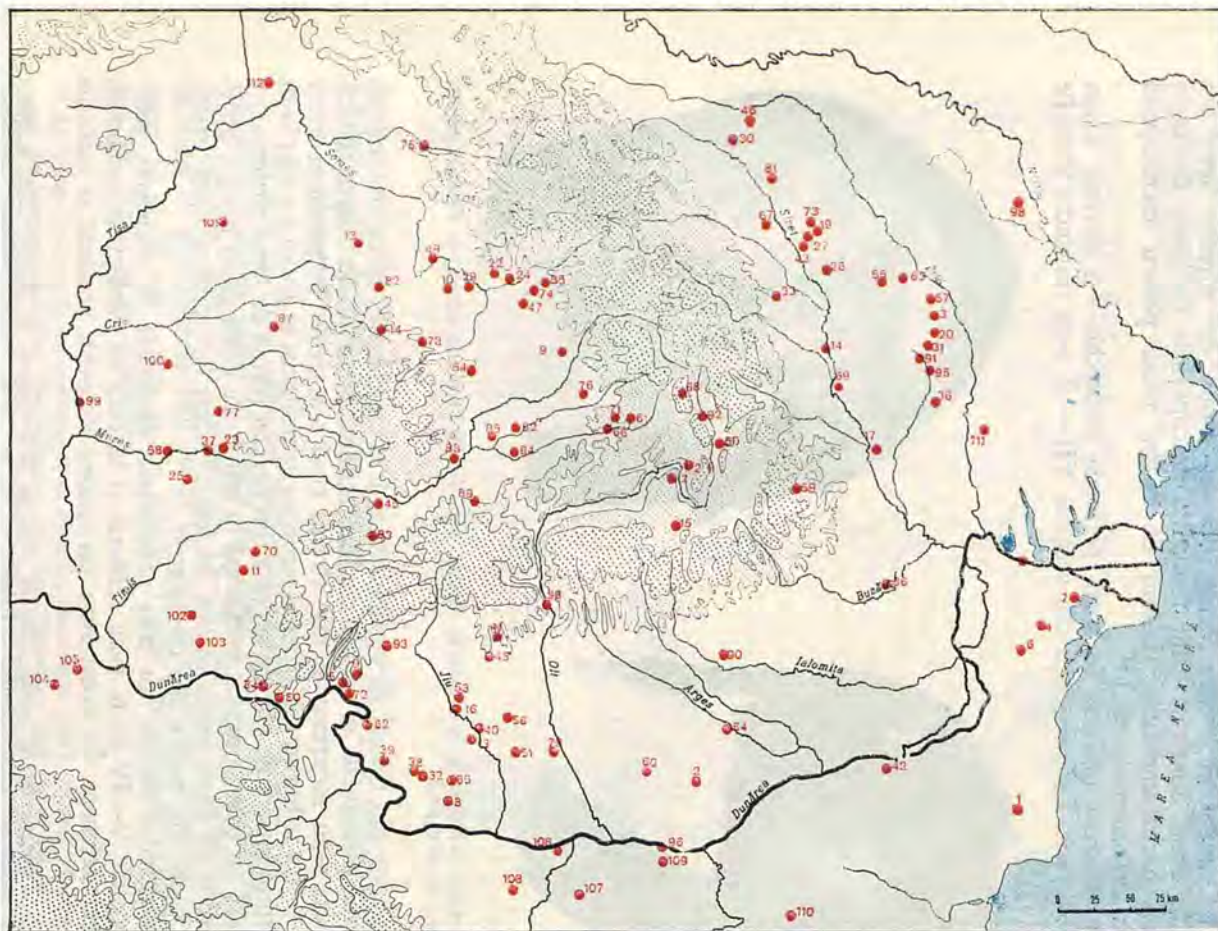
Diferențierile sociale tot mai pronunțate petrecute în societatea geto-dacă în secolele V—IV î.e.n. s-au reflectat și în ceea ce privește armamentul, mai ales cel defensiv. În acest sens un interes deosebit prezintă și coifurile

⁴¹ M. Rusu, „Dokimmeriskie” detalii kenskoj strui iz Transilvanii, în „Dacia”, NS, 4, 1960; Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, p. 66, pl. 21 și 22; Eug. Popescu, Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 92, fig. 18/f; A. I. Melnikova, *op. cit.*, p. 211 și urm., fig. 46 și 47.

⁴² V. Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj, 1950, p. 74—78, pl. 9/3—19.

⁴³ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 65, fig. 21.

FORTIFICAȚII DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC



- 1 Albești, 2 Albești, 3 Arsura, 4 Babadag, 5 Balotești, 6 Beidaud, 7 Beștepe, 8 Birca, 9 Bobaița, 10 Bobilna, 11 Bocșa, 12 Bodoc, 13 Bozna, 14 Brad, 15 Brașov, 16 Brădești, 17 Brăhășești, 18 Bucovăț, 19 Buhalnița, 20 Bunești, 21 Cernatu de Sus, 22 Ciceu-Corabia, 23 Cladova, 24 Coldău, 25 Cornești, 26 Crivești, 27 Cotnari, 28 Dăiești, 29 Dej, 30 Dersca, 31 Crețești, 32 Dobridor — Galicea Mare, 33 Dochia, 34 Drencova, 35 Dumitrița, 36 Fedești, 37 Frumușeni, 38 Galicea Mare, 39 Gemeni, 40 Ghercești, 41 Grădiște, 42 Gîrlia, 43 Horodiște, 44 Huedin, 45 Hunedoara, 46 Ibănești, 47 Lechința, 48 Logrești, 49 Lozna, 50 Lutoasa, 51 Mărgăritești, 52 Medias, 53 Melinești, 54 Mihai Viteazu, 55 Mogosești, 56 Morunglav, 57 Moșna, 58 Munar, 59 Năruja, 60 Orbeasca, 61 Odorheiu Secuiesc, 62 Orevița, 63 Pocreaca, 64 Popești, 65 Portărești, 66 Porumbenii Mari, 67 Preotești, 68 Racu, 69 Răcățiu, 70 Remetea Pogănici, 71 Satu Mare, 72 Schela Cladovei, 73 Scobinți, 74 Sărățel, 75 Sighetu Marmatiei, 76 Singeorgiu de Pădure, 77 Sintana, 78 Someșu Rece, 79 Sprincenata, 80 Stenca Liubcovei, 81 Strincești, 82 Stirciu, 83 Subcetate, 84 Șeica Mică, 85 Șona, 86 Șutești, 87 Tășad, 88 Teleac, 89 Tilișca, 90 Tinosu, 91 Tîrzii, 92 Tușnad Băi, 93 Virșu, 94 Voivodeni, 95 Vutcani, 96 Zimnicea, 97 Orlovca, 98 Gorodiște, 99 Hódmezővásárhely, 100 Békéscsaba, 101 Debrecin, 102 Vrtac, 103 Zidovar, 104 Gomolava, 105 Zemun, 106 Gigen, 107 Plevna, 108 Alutmir, 109 Șiștov, 110 Târgoviște, 111 Zărnești, 112 Zemplévarad.

lucrate din placă de aur descoperite la Coțofenești (jud. Prahova) și la Băiceni (jud. Iași), precum și cele din argint placat cu aur de la Peretu (jud. Teleorman) și Agighiol (jud. Tulcea)⁴⁴, care se disting printr-o ornamentație aleasă. Asemenea piese sînt considerate ca avînd rol de „paradă”, de distincție a funcției înalte deținute de purtătorii lor. Pe lângă acestea s-au descoperit și coifuri „de luptă”, confecționate din bronz, ce fuseseră desigur căptușite cu piele, la Ocna Mureșului (jud. Alba), Gostavăț (jud. Olt), Făcău (jud. Giurgiu), Găvani (jud. Brăila)⁴⁵.

Dezvoltarea fortificațiilor. Spre sfîrșitul epocii bronzului mărturiile arheologice atestă o intensificare a luptelor intertribale în unele zone din vestul țării. Marile șanțuri și lucrări de apărare par să nu fi fost suficient de eficace, căci altă explicație ar fi greu de găsit pentru faptul că multe comunități s-au retras pe grinduri din mlaștini, pe înălțimi și în alte zone care asigurau o apărare naturală relativ mai sigură, unde au ridicat adevărate cetăți de pămînt⁴⁶. Începînd din secolul al XII-lea î.e.n. pe valea Mureșului inferior s-a trecut la realizarea unor fortificații de refugiu de dimensiuni uriașe⁴⁷.

În prima epocă a fierului numeroase fortificații apar grupate în interiorul arcului carpatic (Bobîlna, Huedin și Someșul Rece în jud. Cluj, Mediaș în jud. Sibiu, Lozna în jud. Sălaj, Subcetate în jud. Hunedoara, Brașov — „Pătîcel” în jud. Brașov etc.), precum și la Cornești (jud. Timiș), Bocșa Română (jud. Caraș-Severin), Frumușeni, Munar și Sintana (jud. Arad), Sighetul Marmăției etc., datînd în marea lor majoritate din secolele XII—X î.e.n.⁴⁸ Dezvoltarea forțelor de producție, trecerea pe trepte tot mai evolute a organizării social-politice a geto-dacilor a generat apariția unor mari concentrări demografice, ceea ce a făcut necesară executarea de ample și variate lucrări de apărare. Ceea ce reține atenția la astfel de fortificații este marea suprafață de teren pe care o înglobează incintele (Sintana, Cornești, Ciceu-Corabia în jud. Bistrița-Năsăud — circa 30 ha; Subcetate — circa 16 ha; Munar — circa 15 ha etc.). Pentru comunitățile mai mici s-au executat lucrări de fortificații pe suprafețe medii de 2—4 ha (Sărățel în jud. Bistrița-Năsăud, Sighetu Mar-

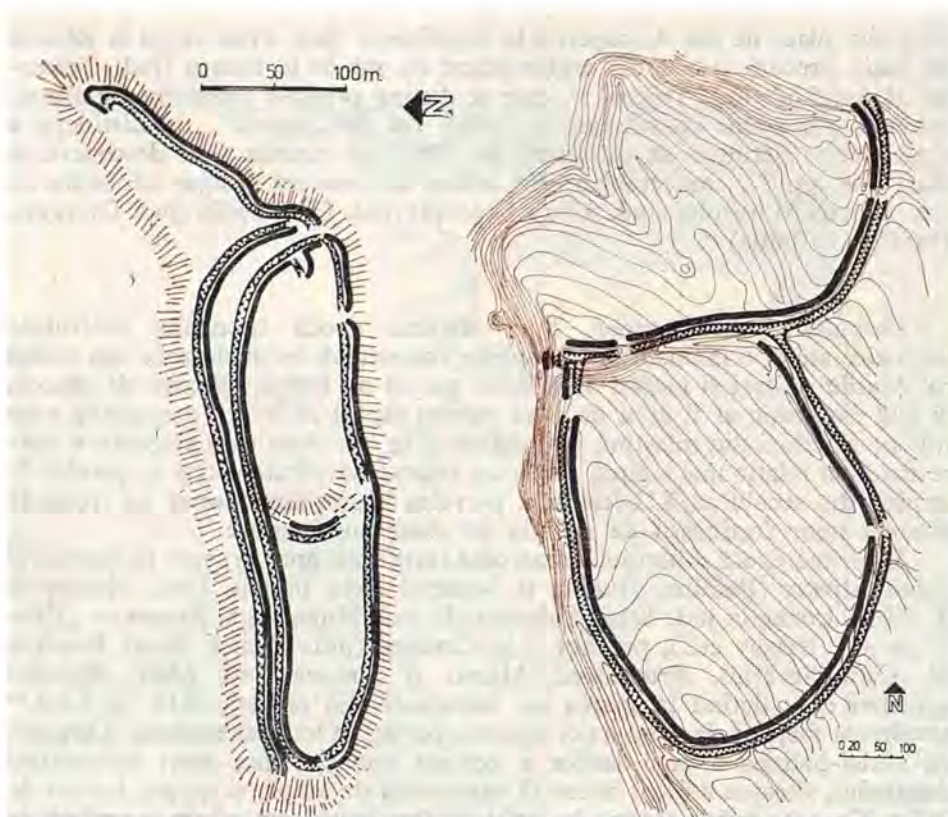
⁴⁴ D. Berciu, *Arta traco-getică*, p. 33—76; M. Petrescu-Dimbovița, M. Dinu, *Le trésor d'objets d'or de Băiceni*, în „Dacia”, NS, 19, 1975.

⁴⁵ Gostavăț și Ocna Mureșului: D. Berciu, *Le casque gréco-illyrien de Gostavăț*, în „Dacia”, NS, 2, 1958; Făcău: M. Constantiniu, V. Leahu, *Mormint getic în preajma Bucureștilor*, în SCIV, 19, nr. 2, 1968; N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 191, nr. 384.

⁴⁶ M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehöfite in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în „Dacia”, NS, 7, 1963.

⁴⁷ Pentru problemele generale ale lucrărilor de apărare din spațiul carpato-danubiano-pontic în întreaga epocă a fierului, vezi Fl. Marinescu, *Forța militară a geto-dacilor, II (fortificațiile geto-dacice)*, în SMMIM, 14—15, 1981—1982.

⁴⁸ Pentru detalii, vezi: M. Macrea, *Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe-Brețcu*, în SCIV, 2, nr. 1, 1951; I. Nestor, E. Zaharia, *Săpăturile de la Mediaș*, în MCA, VII, 1961; St. Ferenczi, *Contribuții la cunoașterea așezării întărite din epoca hallstattiană de la Someșul Rece*, în AMN, 1, 1964; I. Alexa, St. Ferenczi, N. Șteiu, *Sondaje arheologice la Huedin — „Bolic”*, în AMN, 2, 1965; I. Mitrofan, *Așezarea hallstattiană de la Teleac*, în AMN, 4, 1967; A. D. Alexandrescu, I. Pop, *Sondajele de la Brașov—Pătîcel*, în MCA, IX, 1970.



Cetatea geto-dacă de la Sărățel (plan)

Cetatea geto-dacă de la Stințești-Botoșani (plan)

mației și altele) sau sub un hectar (Drencova în jud. Caraș-Severin, Frumușeni etc.). În ceea ce privește dispunerea lor, aceste fortificații sînt de regulă așezate pe înălțimi dominante, construcțiile defensive adaptîndu-se la teren (excepție fac fortificațiile din Banat în general). S-au folosit sisteme constructive variate, mergînd de la cele mai simple, cu șanț și val de pămînt, la altele mai complicate, cu palisade etc., dar nu de puține ori aceeași așezare a cunoscut mai multe faze de întărire, fiecare de alt tip, astfel încît o clasificare riguroasă pe tipuri de construcție defensivă este greu de făcut. După datele cunoscute pînă acum, cele mai numeroase fortificații din Hallstattul timpuriu au folosit în continuare sistemul tradițional al șanțului și valului simplu. Uneori însă acestea au avut dimensiuni impresionante, cum este cazul celei de a doua faze constructive de la Sîntana, unde șanțul are o lățime de 13 m și o adîncime de 4 m, iar valul o lățime de 25 m și o înălțime de 7 m.

O dată cu trecerea la epoca fierului s-a generalizat treptat procedeul de a consolida rezistența valului de pămînt. În scopul sporirii dificultăților cuceririi lucrărilor de apărare de către adversari, geto-dacii au adoptat soluții ingenioase, construindu-le de regulă pe înălțimi cu pante abrupte, greu accesibile, au recurs la adîncirea șanțurilor și înălțarea valurilor de pămînt. În plus,

pentru a se înlătura pericolul unor alunecări de teren cuprins în aria de fortificare s-a recurs la consolidarea artificială a valului prin arderea lui intenționată fie în întregime fie numai a miezului. Această tehnică de construcție a fortificațiilor se constată îndeosebi în aria transilvană. Uneori la acest sistem se adăuga, pentru sporirea rezistenței, un substrat de birne (Subcetate), alteori valul era „sprijinit” pe un zid mic de piatră nefasonată legată cu lut (Ciceu-Corabia, faza a doua), care era înglobat în val, spre marginea acestuia. Într-o serie de cazuri se construia din birne, deasupra valului, o palisadă, eventual cu parapet, sau — acolo unde valul era destul de înalt ori unghiul pantei foarte înclinat — numai un parapet (Ciceu-Corabia, Tușnad în jud. Harghita și altele). Un sistem diferit s-a aplicat la cetatea de la Babadag (jud. Tulcea), unde consolidarea rezistenței valului de pământ s-a realizat prin placarea acestuia cu lespezi mari de piatră acoperite apoi cu un strat de lut ars intenționat ⁴⁹.

Cu excepția cetăților miceniene și, în general, a celor din lumea mediteraneană, care aveau un plan mai complex și ziduri ciclopice din piatră, fortificațiile geto-dace s-au situat printre cele mai puternice din Europa acelei vremi atât prin mărimea incintelor cât și prin metodele variate aplicate la construirea lor.

În secolele VIII—VI fortificațiile intracarpătice au păstrat diversitatea tipologică anterioară și a avut loc o perfecționare a concepției și execuției. Astfel, așezarea de tip „pinten barat” de la Voivodeni (jud. Mureș), deși era apărută — tradițional — de un șanț și un val cu structură simplă și de mărime mijlocie (circa 9 m lățime și 2,5 m înălțime păstrată a valului), în plan valul se prezenta, se pare, cu patru „bastioane” triunghiulare, având între ele câte două ieșinduri mai mici, ceea ce crea pentru arcași un câmp de tragere foarte prielnic; dacă se adaugă la aceasta și poarta (lată de 5 m) cu intrarea „în clește”, există toate motivele ca așezarea să fie considerată printre fortificațiile remarcabile ale Hallstattului european. La Șeica Mică (jud. Sibiu), pe o coamă de deal ce domină valea Tîrnavei Mari, așezarea dispunea de o serie de patru linii succesive de apărare care barau principală direcție de atac și din două linii de apărare pentru protejarea flancurilor; primul obstacol pe direcția principală era un șanț larg de 20 m și adânc de peste 4 m, în spatele căruia, la 60 m, se ridica un zid sec înglobat într-un val de pământ, urmat apoi la 100—150 m de un șanț și un val de apărare de mari dimensiuni (13—19 m lățimea valului, 3 m înălțimea păstrată, sigur inițial mai mare) ⁵⁰.

Cea mai impozantă cetate geto-dacă hallstattiană tirzie descoperită pînă acum în România se află însă pe înălțimea Cătălina, la Cotnari (jud. Iași) ⁵¹, într-o zonă care avea o însemnătate strategică deosebită pentru apărarea geto-dacilor împotriva incursiunilor devastatoare ale sciților. Prin situarea ei, forti-

⁴⁹ S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în „Dacia”, NS, 8, 1964.

⁵⁰ Este posibil însă ca lucrările să fi fost efectuate în etape cronologice diferite.

⁵¹ A. C. Florescu, *Cetățile traco-getice (hallstattiene) din mileniul I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, în Cerc. Ist., 2, 1971, passim; C. Buzdugan, *Itinerare arheologice moldovene*, București, 1981, p. 63—65.



Cetatea geto-dacă de la Cotnari (plan)

fortificația asigura protecția unui teritoriu de densă locuire, pe care ființa o puternică formațiune politică. De pe înălțimea Cătălina era posibilă supravegherea și controlul unei importante căi de pătrundere și totodată se interzicea accesul invadatorilor spre valea Siretului. Fortificația de la Cotnari impresionează atât prin dimensiuni cât și prin complexitatea lucrărilor de apărare. Toate acestea motivează efortul de concepție original depus de constructori — care au găsit soluții inedite în amenajarea militară a acestui important punct de apărare — precum și volumul imens de muncă necesitat de înălțarea fortificației. La construirea valurilor de apărare s-au aplicat tehnici și maniere adaptate configurației terenului și importanței punctelor care trebuiau apărate. Astfel, pe coama pantelor de nord-vest și nord-est s-a construit un zid de piatră înalt de 0,60—0,80 m, peste care s-a înălțat un val de pământ cu baza de 4—6 m, în timp ce latura de sud-vest a fost protejată de un ansamblu de ziduri de piatră cu emplecton de nisip și schelărie de birne de stejar. La capătul de nord-vest s-a ridicat, peste acesta, un val înalt de 3 m, al cărui cap de sud-est a fost prevăzut cu un zid longitudinal, de care se legau o serie de ziduri transversale ce jucau rolul de contraforturi (o armătură asemănătoare se constată și la valul de pe latura de sud-est — val dublat în exterior de un șanț larg la partea superioară de 23 m și adânc de 6 m, pe a cărui coamă era dispusă o palisadă). Ridicarea unor valuri de flancare, dublarea liniei defensive pe direcția amenințată, construirea unei palisade oblice spre exterior și alte numeroase amănunte de concepție sau execuție care se adăugau la cele deja enunțate fac din așezarea antică de la Cotnari o cetate puternică, de un tip deosebit. De la această fortificație pornea un val de pământ cu miez de piatră, lung de 7 km, care închidea o suprafață de 600 ha și făcea legătura cu cetatea de pe „Dealul lui Vodă” care era înglobată în acest sistem defensiv, cel mai vast descoperit pînă în prezent în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Temeinica organizare a efortului de apărare, exprimată în amploarea și diversitatea fortificațiilor construite în această epocă, le-a permis geto-dacilor să-și apere cu succes pământul străbun, să-și conserve ființa etnică și alcătuirile social-politice proprii. Este semnificativ faptul că puterea scitică aflată în plină expansiune s-a izbit ca de un zid de rezistență tenace a geto-dacilor care au reușit să le oprească înaintarea spre vest.

CETĂȚILE GRECEȘTI DE PE LITORALUL PONTULUI EUXIN

Începînd din secolul al VII-lea î.e.n. pe litoralul de apus al Mării Negre s-au întemeiat primele orașe-cetăți grecești. Apariția lor se încadrează în procesul istoric cunoscut sub numele de marea colonizare greacă⁵².

Cauzele acestui proces își au originea în transformările economice și social-politice ce au avut loc în societatea greacă în pragul secolului al VIII-lea î.e.n. Dizolvarea comunităților primitive patriarhale, cărora li se substituiau instituții noi, bazate pe criterii patrimoniale și teritoriale, concentrarea proprietății funciare în mîinile aristocrației, urmate în mod firesc de exproprierea micilor cultivatori, aservirea lor economică au dus la constituirea unei categorii a populației ce nu avea altă soluție de supraviețuire decît expatrierea⁵³.

COLONIILE GRECEȘTI DE PE LITORALUL ROMÂNESC AL MĂRII NEGRE ȘI DIN CELELALTE ZONE ALE BAZINULUI PONTIC



În aceste condiții se poate înțelege atracția exercitată de ținuturile Pontului Euxin. Pămîntul fertil de pe țărmurile de nord și vest ale Mării Negre asigura aprovizionarea cu grîu a noilor orașe grecești, oferind în același timp o sursă de comerț cu regiunile lipsite de cereale ale Egeei. Pe coasta de sud și în Tracia existau mari rezerve de lemn bun pentru corăbii și construcții de orice fel. Comerțul cu pește sărat constituia o importantă sursă de venituri pentru grecii stabiliți pe țărmurile de nord și vest ale Pontului Euxin, iar în sud și est se aflau bogate minereuri de fier și argint.

⁵² J. Bérard, *L'expansion et la colonisation grecque jusqu'aux guerres médiques*, Paris, 1960; G. Glotz, *Histoire grecque*, t. I, Paris, 1925; J. Boardman, *The Greeks Overseas*, London, 1980.

⁵³ D. M. Pippidi, *I greci nel Basso Danubio*, Milano, 1971, p. 27–30.

Stadiul înfloritor atins de dezvoltarea social-economică a geto-dacilor a permis ca aceștia să constituie un partener comercial cu care coloniștii greci erau vital interesați să întrețină relații cât mai strânse. Ca urmare s-a putut efectua, nemijlocit, un transfer reciproc de valori materiale și spirituale între lumea geto-dacă și cea egeeană iar, în anumite perioade, s-a ajuns la o cooperare militară strinsă împotriva adversarilor comuni.

Dintre cetățile grecești de pe litoralul getic al Pontului Euxin, mai bine cunoscută pînă în momentul de față este Histria, înființată în 657/656 î.e.n. Prima sa linie defensivă, constînd dintr-un zid gros de 2—2,20 m, cu fundația din pietre nefasonate legate cu pămînt și suprastructură din cărămidă crudă, a fost construită către mijlocul secolului al VI-lea î.e.n., deci după aproximativ trei sferturi de veac de la întemeiere. Din datele arheologice existente reiese că ea apăra întreaga suprafață locuită în epoca arhaică. Fortificația a fost distrusă prin incendiu, la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., probabil cu ocazia expediției lui Darius I împotriva sciților.

La mijlocul secolului al V-lea î.e.n. histrienii și-au construit un nou zid de incintă, dublat de această dată cu un șanț de dimensiuni considerabile (9 m lățime)⁵⁴. Judecînd după descoperirile de pînă acum, el nu pare să fi înconjurat cetatea clasică, apărîndu-i doar latura vestică, cea mai expusă atacurilor dinspre uscat. Grosimea lui totală varia între 2,60 și 3,50 m. Această a doua fortificație a orașului a fost complet distrusă în cea de a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., cu ocazia conflictului dintre Filip al II-lea și Ateas sau a înfrîngerii revoltei cetăților pontice de către Lysimah.

Dar Histria nu a rămas multă vreme lipsită de apărare. În condițiile în care atacurile din afară s-au înmulțit, punînd în pericol însăși existența cetății, necesitatea construirii unei noi linii defensive a devenit imperioasă. La sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., histrienii au ridicat un nou zid de incintă, mai solid, realizat cu mai multă îngrijire decît cele anterioare⁵⁵.

Zidul elenistic avea turnuri rectangulare (dintre care au fost identificate două) și un bastion de mici dimensiuni. Poarta, aflată pe latura sa de vest, cu o lățime de 4,85 m, era flancată spre sud de un turn. Se pare că a fost blocată la un moment dat, lăsîndu-se doar o foarte mică deschidere prin care se putea strecura un singur om. Cercetări recente au demonstrat că fortificația elenistică nu a fost construită ca un baraj menit să apere cetatea doar dinspre vest, așa cum s-a crezut multă vreme; ea se întindea spre sud și, probabil, și spre nord, circumscriind un spațiu nu mult mai mare decît cel al cetății romane tîrzii⁵⁶. În felul acesta, o bună parte din suprafața locuită în perioada respectivă rămînea în afara zidurilor. După o existență îndelungată (ceea ce explică și numeroasele refaceri), zidul de incintă a fost distrus la sfîrșitul secolului I — începutul secolului al II-lea e.n.

⁵⁴ Maria Coja, *Zidul de apărare al cetății Histria și în prejurările istorice ale distrugerii lui în secolul al IV-lea î.e.n.*, în SCIV, 15, nr. 3, 1964.

⁵⁵ C. Preda, A. Doicescu, *Zidul de apărare de epocă elenistică*, în *Histria, II*, Eucurești, 1966.

⁵⁶ Al. S. Ștefan, *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei, II, Epoca romană tîrzie (sec. III—IV e.n.)*, în RMM—MIA, 44, nr. 2, 1975, p. 53; C. Domăneanu, A. Sion, *Incinta romană tîrzie de la Histria. Încercare de cronologie*, în SCIVA, 33, nr. 4, 1982.

În ceea ce privește fortificațiile elenistice din spațiul carpato-danubiano-pontic nu mai avem informații decât cu privire la cetatea Callatis, înființată către sfârșitul secolului al VI-lea î.e.n. Cercetările de teren efectuate aici au condus la formularea ipotezei existenței în această perioadă a unei duble linii defensive: una care înconjura acropola și alta care apăra întreaga suprafață a orașului. Prima fortificație, datînd de la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., consta dintr-un zid de tipul celui contemporan de la Histria. Cea de a doua fortificație se presupune că era compusă dintr-un șanț de apărare (cu o încădrare cronologică încă nesigură), care înconjura cetatea dinspre nord și vest, și un zid orientat est-vest, gros de 3,75 m. Ele se întâlneau probabil undeva în zona fostului lac Mangalia, formînd o unitate⁵⁷.

Începînd cu secolul al VI-lea î.e.n. pe țărmul de vest al Mării Negre au mai fost înființate alte cîteva colonii: *Tomis* (Constanța), *Tyras* (Cetatea Albă), *Parthenopolis* (probabil Costinești), *Dionysopolis* (Balcic), *Odessos* (Varna), *Aphrodisias*, *Eumeneia*, *Herakleia*, *Stratonis Turris* (capul Tuzla), *Bizone*.

În ansamblu, istoria cetăților grecești s-a împletit strîns și a urmat fluxurile și refluxurile istoriei din spațiul carpato-danubiano-pontic, în care au fost implantate și de evoluția căruia au depins, pînă la urmă, decisiv.

⁵⁷ Florentina Preda, *Noi contribuții arheologice la cunoașterea sistemului de apărare al orașului Callatis*, în AUB-Ist., 1968; C. Preda, *Callatis*, București, 1968, passim.

AFIRMAREA GETO-DACILOR ÎN ISTORIA MILITARĂ A LUMII ANTICE

Particularizarea etno-culturală și lingvistică a geto-dacilor în marea familie a neamurilor trace a intrat în conștiința populațiilor limitrofe cu mult înainte ca ea să-și fi găsit o concretizare scrisă în textele autorilor antici. De la Hesiod, care încă din secolul al VIII-lea î.e.n. a introdus în poemul *Theogonia*¹ primul termen toponimic aparținând spațiului nostru de viață — *Istros* (Dunărea) —, până la Sofocle, care a folosit trei secole mai târziu, pentru întâia oară, denumirea de geți în tragedia *Triptolemos*², cunoștințele grecilor despre teritoriile încărcate de legende situate la nord de *Haemus* (Munții Balcani) au înregistrat progrese sensibile. În orice caz, în secolele următoare știrile referitoare la acest spațiu dobândesc concretizări de ordin geografic și istoric din ce în ce mai consistente, pe care autorii antici le consemnează ca realități știute sau, cel puțin, perceptibile contemporanilor lor.

Este cu totul remarcabil faptul că în scrierile antice care s-au păstrat până în vremea noastră termenii de *geți* și *daci* au fost de la început folosiți corect, fără ambiguitate sau confuzii, pentru a desemna unul și același popor: locuitorii băștinași de dincolo de munții Haemus, traci ca etnie dar deosebiți de grupul tracilor sudici prin anumite particularități de limbă, obiceiuri, credințe, port.

Nici autorii greci, nici cei latini nu au folosit în mod exclusiv vreunul din termeni, deși se știe că primii au acordat preferință denumirii de geți, pe când la ultimii a circulat mai larg aceea de daci. Într-o comedie a scriitorului roman Terențiu se poate citi: „*Davos* [Dacul]: Cel mai bun prieten și compatriot al meu Geta [Getul] a venit ieri la mine”³. Și mai limpede este în acest sens Strabon, care dă o explicație faptului că unuia și aceluiași popor i se atribuiau două nume, corespunzând la două regiuni: „pe unii [autorii] îi numesc daci, iar pe alții geți. Geții sînt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania și spre izvoa-

¹ Hesiod, *Theogonia*, 337–339.

² *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, ed. Nauck, frag. 557.

³ Terențiu, *Phormio*, 35–36.

rele Istrului”⁴. O explicație similară este cuprinsă în următorul text din Cassius Dio: „Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus, cum își spun ei înșiși și cum le zic romanii, măcar că știu prea bine că unii dintre greci îi numesc geți, fie pe drept, fie pe nedrept. Căci eu îmi dau bine seama că geții locuiesc dincolo de Haemus, de-a lungul Istrului”⁵. Aceeași unitate a poporului geto-dac a fost surprinsă de istoricul grec Appian, care scria despre „geții de dincolo de Istru, pe care îi numesc daci”⁶, și de istoricul roman Trogus Pompeius, care preciza că „și dacii sînt un vlăstar al geților”⁷.

Izvoarele narative antice din ultima jumătate de mileniu care a precedat era noastră furnizează de asemenea numeroase informații — atestate de cercetările arheologice — cu privire la teritoriul locuit de geto-daci. În perioada de maximă afirmare a neamului geto-dac, acest spațiu a fost delimitat de Munții Balcani la sud, bazinul inferior al Bugului la est, Carpații Păduroși la nord, Dunărea mijlocie la vest, unele enclave geto-dace fiind dispuse în masa neamurilor din jur. Dincolo de extinderile și restrîngerile impuse adeseori de vicisitudinile istorice, vatra permanentă de viață a geto-dacilor și urmașilor lor, leagănul neîntrerupt al civilizației poporului nostru, a rămas însă întotdeauna spațiul carpato-danubiano-pontic.

În masa știrilor oferite de izvoarele narative antice o pondere importantă a revenit, de la început, datelor referitoare la istoria militară. Chiar primele relatări ale lui Herodot, care se referă la un moment aflat la limita dintre istoria străveche și cea veche a ariei locuite de geto-daci, au fost prilejuate de nararea unui eveniment militar: războiul dintre perși, sub conducerea lui Darius I, și sciți. Știrile au devenit, apoi, mai variate atît în ceea ce privește organizarea militară lăuntrică a triburilor și uniunilor de triburi geto-dace, cît și raporturile lor cu neamurile din preajmă sau mai îndepărtate ale căror drumuri și interese s-au intersectat și s-au ciocnit în spațiul carpato-danubiano-pontic: greci, sciți, perși, macedoneni, celți, romani etc.

Calitățile militare ale geto-dacilor au produs, din cele mai vechi timpuri, o puternică impresie asupra contemporanilor. Pentru Herodot, părintele istoriei, geții erau „cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci”⁸. Tot de la el au rămas primele informații despre credința geto-dacilor în nemurire — întemeiată pe cultul lui Zalmoxis — care îi făcea cutezători în lupte și netemători de moarte. Virtuțile militare și faptele lor de arme au fost atît de vestite încît în antichitate s-a socotit că istoria eroică a geto-dacilor a zămislit și impus zeul războiului în mitologia epocii.

Oastea la geto-daci va fi fost alcătuită, asemeni altor organisme militare ale epocii, din pedestri și călăreți. Totuși, scrierile antice au înregistrat, cel puțin în primele secole, exclusiv informații referitoare la cavalerie. Astfel, Tucidide notează că geții „sînt vecini cu sciții, au aceleași arme și sînt toți

⁴ Strabon, *Geografia*, VII, 3, 12.

⁵ Dio Cassius, *Historia Romana*, LXVII, 6, 2.

⁶ Appian, *Historia Romana*, 4, 15.

⁷ Trogus Pompeius, XXXII, 3, 16. Pentru o dezbatere mai largă asupra numelor date în antichitate strămoșilor noștri, vezi H. Daicoviciu, *Daces et Gètes dans les sources antiques*, în *Thraco-Dacia*, 3, 1982.

⁸ Herodot, *Istoriei*, IV, 93.

arcași călări”⁹. De la Tomis (Constanța), unde se afla exilat, poetul Ovidiu îi înfățișa astfel pe oștenii geto-daci: „Coasta aceasta, măcar că-ntr-geți și barbari e-mpărțită, / Însă de geții rebeli pare că ține mai mult. / Vezi într-un număr mai mare pe geții ce umblă călare, / Vin și se duc tot fiind prin a orașului străzi. / Nu e nici unul din ei să nu poarte în spate o tolbă, / Arc și săgeți, ce la vîrf unse-s cu fiere de șerpi. / Chip fioros, glasul crunt, icoana lui Marte întreagă; / barba și pletele lor n-au fost tăiate nicicînd. / Mîna deprinsă le e să-nfigă în dușman cuțitul, / Armă la oricare get stînd lingă sold în chimir”¹⁰. Un alt mare poet latin, Horațiu, afirmă într-una din ode că dacii „se pricep mai bine decît toți la aruncarea săgeților”¹¹. Aprecierile izvoarelor scrise antice își găsesc confirmarea în rezultatele cercetărilor arheologice; cu prilejul săpăturilor a fost scos la iveală din așezări și necropole un abundant material specific: vîrfuri de săgeți din bronz și fier de cele mai variate tipuri, cuțite de luptă și săbii, piese de harnașament etc.

Angajarea primei lupte consemnate de istorie împotriva unei puternice oștiri străine — anume, cea persană — constituie o dovadă elocventă despre nivelul organizării militare la care ajunseseră triburile și uniunile de triburi geto-dace la cumpăna dintre secolele VI și V î.e.n., anume în anul 514 î.e.n. Și este de reliefat în chip deosebit că de la această cea mai importantă certificare scrisă despre prezența lor în istorie, daco-geții, sub raportul activității militare, se înfățișează lumii printr-o luptă de apărare, caracteristică ce va domina întreaga lor existență și pe care o va prelua, ca pe o moștenire de mare preț, poporul român. Peste milenii Vasile Pîrvan o sintetizează astfel: „Apărarea pămîntului Daciei de către poporul său a fost un imn de iubire cum rar le-a fost dat popoarelor să-l adreseze patriei lor în primejdie”¹²

REZISTENȚA GETO-DACILOR ÎMPOTRIVA EXPANSIUNII PERSANE LA DUNĂREA DE JOS (514 î.e.n.)

Cauzele conflictului declanșat în anul 514 î.e.n. între Imperiul persan și sciții au fost complexe¹³. Potrivit explicației date de Herodot, ar fi fost vorba de o expediție ce a avut ca scop pedepsirea sciților care locuiau în spațiul nord pontic, întinzîndu-se la vest pînă către linia Nistrului. Urmărindu-i pe cimmerieni, sciții efectuau dese incursiuni în provinciile asiatice ale Imperiului persan. Dar asemenea incursiuni avuseseră loc cu circa două secole

⁹ Tucicide, *Istorie*, II, 96, 1.

¹⁰ Ovidiu, *Tristia*, V, 11—20 (trad. Șt. Bezdechi).

¹¹ Horațiu, *Carmina*, III, 6, 16.

¹² Vasile Pîrvan, *Dacica*, București, 1926, p. 104.

¹³ În privința cauzelor și, în general, a desfășurării acestei campanii vezi: J. B. Bury, *The European Expedition of Darius*, în „Classical Review”, 1897; M. A. Levi, *La spedizione scitica di Dario*, în Riv. Fil., 1933; V. V. Struve, *Darij I i skify Pricernomoria*, în VDI, II, 1949, p. 19 și urm.; idem, *Data pohoda Daria I na skifov Pricernomoria*, în Sbornik akad. B. D. Grekov, Moscova, 1952; P. Alexandrescu, *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, în SCIV, 7, nr. 3—4, 1956; Iv. Venedikov, *La campagne de Darius contre les Scythes à travers la Thrace*, în St. Balc.—Sofia, 1970.

**LUPTELE GEȚILOR ȘI ALE SCIȚILOR ÎMPOTRIVA ARMATEI PERSANE
ÎN ANUL 514 î.e.n.**



înainte, astfel încât pedepsirea afit de tîrzie a făptașilor — dacă va fi fost invocată de perși — a putut servi cel mult ca pretext pentru atacarea sciților. O explicație plauzibilă este aceea că Imperiul persan, aflat într-o perioadă de intense pregătiri în vederea unei confruntări cu polisurile grecești din Peninsula Balcanică, a urmărit să-și asigure frontierele asiatice nordice și, totodată, să prevină intrarea eventuală în acțiune, într-un moment nedorit de el, a forțelor scitice. Expediția putea fi și o demonstrație de forță în Peninsula Balcanică, pentru captarea tracilor și macedonenilor în sfera influenței persane și, implicit, pentru izolarea Eladei. Nu este exclus ca la inițierea ei să fi contribuit, într-o oarecare măsură, și interesele coloniilor grecești din Asia Mică înglobate Imperiului persan, căci acestea erau dornice să-și extindă pozițiile deja deținute în zonele vestice și nordice ale Pontului Euxin, prin salba coloniilor înfloritoare de aici și prin dezvoltarea relațiilor comerciale cu populațiile băștinașe situate în zonele limitrofe. Fapt este că, în cazul în care ar fi reușit, expediția din anul 514 î.e.n. ar fi creat nu numai uriașe avantaje strategice Imperiului persan — decisive poate pentru tranșarea contradicțiilor



Divinitate getică (reprezentare pe un coif de aur descoperit la Băiceni, sec. IV î.e.n.)

cu polisurile grecești din Peninsula Balcanică și pentru scoaterea din cauză a forței scitice ce se afla într-un continuu balans între cele două continente —, dar ar fi adus în stăpânirea lui Darius întregul complex al comunicațiilor pe uscat și pe mare dintre Europa și Asia, cu toate foloasele economice și politice care decurgeau din aceasta; oricum, Marea Neagră ar fi devenit, în fapt, un „lac” persan.

Pentru războiul împotriva sciților au fost concentrate forțe uriașe — Herodot le evaluează la 700 000 de luptători și 600 de corăbii. După trecerea pedestrimii și cavaleriei pe țărmul european al Hellespontului, flota a primit ordin să se îndrepte spre gurile Dunării și să pătrundă în amonte pe fluviu pînă la un loc potrivit unde trebuia să construiască un pod destinat forțelor terestre care, între timp, urmau să înainteze prin zona tracă spre nord.

Marșul forțelor terestre persane s-a desfășurat pe un itinerar care, în linii generale, a urmat linia țărmului vestic al Mării Negre, neabătîndu-se mult spre interiorul peninsulei. Darius I se pare că nu s-a grăbit, ceea ce ar întări concluzia că prezența puternicului corp expediționar era folosită și pentru intimidarea sau chiar supunerea neamurilor trace. Nici coloniile grecești, nici triburile trace nu s-au ridicat împotriva forței de invazie persane.

Singura rezistență de care s-a izbit Darius în înaintarea lui a venit din partea geților. Din păcate, Herodot nu dă nici un amănunt în privința locului

sau a desfășurării acțiunii. Se poate presupune numai că împotrivirea cu armele a fost inițiată de o uniune de triburi getice fie din partea sudică a teritoriului cuprins între Dunăre și Marea Neagră (unde cercetările arheologice atestă prezența grupului cultural Dobrina-Ravna, înrudit prin ceramică și inventar cu grupul getic de la nord de Dunăre, Ferigile-Bîrsești) fie din partea nordică, începînd din zona Histriei pînă în apropiere de gurile Dunării (unde s-a identificat aspectul cultural getic de tip Tariverde-Beidaud)¹⁴. Avînd în vedere superioritatea covârșitoare a armatei persane, atacurile geto-dacilor vor fi îmbrăcat forma hărțuirii, executată de arcași călări. Faptul că Herodot a menționat acest episod s-a datorat, desigur, înainte de toate caracterului lui neobișnuit, singular în raport cu atitudinea neamurilor tracilor de sud — care „s-au închinat lui Darius fără nici un fel de împotrivire”¹⁵ — dar nu este exclus ca atacurile geților să fi avut și o amploare deosebită căci, referindu-se la rezultat, istoricul grec atribuie o importanță demnă a fi subliniată biruinței repurtate de perși.

Acest episod constituie așadar prima afirmație militară consemnată de izvoare scrise a strămoșilor poporului român într-o confruntare cu armata unei mari puteri expansioniste cum era, în epocă, Imperiul persan. Apreciînd calitățile militare ale strămoșilor noștri și tactica aplicată de ei în luptă, regele Darius s-a străduit apoi să determine o parte din geți să se alăture armatei persane în expediția desfășurată la nord de Dunăre¹⁶.

Prima faptă de arme a geto-dacilor înregistrată în izvoarele antice a ilustrat și un șir de trăsături morale, de voință ale strămoșilor noștri — iubirea fără margini a pămîntului străbun, dorința de a trăi liberi, de sine stătători, neînfricarea în fața unui invadator puternic, vitejia și eroismul în luptă. Astfel de trăsături transmise românilor aveau să definească, de-a lungul mileniilor, atitudinea poporului nostru în toate împrejurările istorice.

Despre etapele următoare ale înaintării oștirii persane prin spațiul dintre fluviu și mare se cunosc puține detalii. Este de admis că alte rezistențe nu au mai fost înfrînte în cale, iar cetățile-colonii grecești — Tomis, Histria —, impresionate de demonstrația flotei trimise înainte de Darius și, apoi, de imensul corp terestru comandat de el se vor fi supus fără rezistență (participînd, eventual, și cu unele contingente de ostași la expediție)¹⁷. Podul fusese întins „cale de două zile” în susul fluviului, de la mare, acolo „unde se răsfrîă gurile Istrului”¹⁸ — undeva între orașele de azi Tulcea și Isaccea (jud. Tulcea).

¹⁴ Al. Vulpe, *Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec. VII—V î.e.n. în spațiul carpato-dunărean*, în *Mem. Ant.*, 2, 1970; M. Irimia, *Observații privind arheologia secolelor VII—V î.e.n. în Dobrogea*, în „Pontica”, 8, 1975; G. Sion, *Les Getes de la Dobroudja septentrionale du VI — au I siècle av.n.e.*, în „Thraco-Dacia”, București, 1976; E. Lăzurcă, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea*, în „Peuce”, 8, 1980; C. Preda, *Unele considerații privind geții din Dobrogea în secolele VI—IV î.e.n.*, în „Thraco-Dacia”, 1982.

¹⁵ Herodot, IV, 93.

¹⁶ K. Iordanov, *Les formations d'Etat gètes de la fin du VI^e jusqu'au milieu du IV^e siècle avant notre ère*, în *Le monde thrace*, II^e Congres Internațional de Thracologie (Bucarest, 1976), volume selectif, Paris—Roma—Montreal—Pelham N.Y., 1982, p. 247.

¹⁷ S. Dimitriu, *Événements du Pont Euxin de la fin du VI^e siècle av.n.è. reflétés dans l'histoire d'Histria*, în „Dacia”, NS, 8, 1964.

¹⁸ Herodot, IV, 89.



Arcași persani (sec. V î.e.n.; friză de la Susa, Muzeul Luvru)

Cu toate aprecierile rămase de la Herodot și de la alți autori antici, desfășurarea expediției persane în ținuturile scitice este dificil de reconstituit. După Herodot, ea ar fi durat în total — dus și întors — circa 60 de zile. Întrucât o zi de marș echivala în concepția acestuia cu circa 200 stadii (în jur de 36 km), ar rezulta că perșii ar fi putut să pătrundă în adâncimea teritoriului dominat de sciți aproximativ 6 000 de stadii (circa 1 080 km) — fără a socoti popasurile —, pe un itinerar apropiat de țărmul Mării Negre. Așa cum au subliniat însă aproape toți exegeții textului istoricului din Halicarnas, aceste cifre trebuie reduse, deoarece înaintarea oastei lui Darius I s-a efectuat în condiții grele datorate atât tacticii de luptă aplicate de adversar, cât și lipsei căilor de comunicație, într-un teren necunoscut și ostil. Rezultă de aici că perșii, în mod obiectiv, nu au putut ajunge pînă la Volga, cum afirmă la un moment dat Herodot.

În faza inițială a conflictului sciții au încercat să-și ralieze o parte din neamurile învecinate — printre care pe agatârși ¹⁹ — așezați în perioada aceea,

¹⁹ St. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Ciunbrud*, în MCA, VII, 1961; idem, *Cimitirul scitic de la Ciunbrud*, în AMN, 2/1965, 3/1966, 4/1967; I. H. Crișan, *Once more about the Scythian Problem in Transylvania*, în „Dacia”, NS, 9, 1965; V. Vasiliev, A. Badea, I. Man, *Două noi morminte scitice descoperite la Teiuș*, în „Sargetia”, 9, 1973; V. Vasiliev, *Grupul scitic din Transilvania*, în File — Bistrița, 4, 1976; idem, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, București, 1980, passim.

potrivit descrierii lui Herodot, la izvoarele Mureșului, dar și la est de arcul carpatic. Se consideră că agatirșii erau de origine iraniană, dar în contact cu autohtonii intraseră într-un proces rapid de „tracizare”. Arheologic, prezența agatirșă în interiorul arcului carpatic este atestată, printre altele, de descoperirile de la Ciumbud (jud. Alba) și Cristești (jud. Mureș), iar în exteriorul lui, la est, de cele de la Cimbala (jud. Bacău) și Trestiana (jud. Vaslui); în inventarul unor morminte, piesele de proveniență cert iraniană — de exemplu *akinakes* — s-au găsit însoțite de obiecte de factură tracă, fiind databile în secolul al VI-lea — mijlocul secolului al V-lea î.e.n., deci posibil contemporane și cu expediția lui Darius. Agatirșii și-au exercitat un timp dominația asupra triburilor geto-dace din regiunea unde s-au stabilit, alături de care au conviețuit și în masa cărora s-au contopit pînă la urmă. La vremea sa, Herodot scria că „Agatirșii sînt [...] bărbații cei mai gingași și poartă mereu podoabe de aur. Femeile le au de-a valma, ca să se lege între ei ca frații și, astfel, înrudiți fiind cu toții, să nu mai fie roși de pizmă și ură între ei. În ce privește celelalte obiceiuri, se apropie de traci”²⁰. Cu sciții însă agatirșii nu s-au dovedit nici lipsiți de energie, nici gingași, căci nu numai că au refuzat să-i ajute — întrucît probabil această solicitare de ajutor era însoțită de amenințări cu represalii în caz de refuz —, dar i-au și avertizat că în cazul în care le încalcă hotarele „vor avea să lupte mai întîi cu ei”²¹.

Chiar fără aliați, oastea sciților condusă de Idanthysos continua să rămînă — judecînd după aprecierile lui Herodot —, superioară celei persane în ceea ce privește mărimea efectivelor. În schimb, ea era inferioară adversarului din punctul de vedere al organizării și dotării cu material. Căci, în vremea aceea, puterea scitică nu reprezenta decît un conglomerat de triburi și uniuni de triburi răspîndite pe o suprafață imensă în stepele nord-pontice, care întreprindeau dese incursiuni de pradă asemeni tuturor populațiilor aflate în stadiul trecerii de la organizarea gentilică la democrația militară. În această situație, sciții au adoptat de la începutul campaniei singura tactică adecvată: evacuarea familiilor și a bunurilor din calea adversarului și hărțuirea acestuia, fără a angaja o bătălie decisivă care le-ar fi fost fatală. Prin această tactică, aplicată se pare și în alte împrejurări asemănătoare — scria Herodot — „este cu neputință să le scape cineva cînd vine cu oaste împotriva lor, și nimănui nu-i stă în putere să dea de ei dacă ei înșiși nu vor să se arate. Căci sciții n-au nici cetăți, nici ziduri întărite, ci toți își poartă casa cu ei și sînt arcași călări, trăind nu din arat, ci din creșterea vitelor și locuiesc în căruțe; cum să nu fie ei de nebiruit și cu neputință să te apropii de ei?”²².

Lipsa de provizii și privațiunile de tot felul l-au determinat pe Darius să ordone retragerea. Aceasta s-a efectuat pe un itinerar nu mult diferit de cel urmat în prima parte a războiului, armata persană fiind adeseori hărțuită de sciți²³.

Consecințele războiului din anul 514 î.e.n. au fost complexe. Pe de o parte, puterea scitică a rămas intactă și, deși nu s-a mai revărsat spre vest, s-a

²⁰ Herodot, IV, 104.

²¹ *Ibidem*, IV, 125.

²² *Ibidem*, IV, 46.

²³ *Ibidem*, IV, 40.

dovedit în continuare capabilă de periculoase incursiuni în zona litoralului vest-pontic, până în Peninsula Balcanică. (De exemplu, sciții aveau să treacă la sud de Dunăre și să prade cumplit așezările întâlnite în cale până în Chersonesul trac, care a avut și el de suferit²⁴; din perioada aceea se constată, arheologic, și existența unor mari distrugerii la Histria, dar nu se poate preciza dacă ele au fost provocate de perși sau de sciți.) Datorită rezistenței geto-dacilor, acțiunilor de împotrivire ale sciților și înfringerilor înregistrate de perși în alte zone, trupele expediționare nu au reușit să-și stabilească autoritatea la nord de Dunăre²⁵. Mai mult, probabil și ca o consecință a zdruncinării prestigiului Imperiului persan, Darius a avut ulterior de înfruntat puternicele frământări, transformate într-o răscoală, ale cetăților grecești din Asia Mică.

Evenimentele petrecute în anul 514 î.e.n. la Dunărea de Jos au o importanță deosebită în istoria poporului nostru. Pe plan militar, rezistența dirză și curajoasă a geto-dacilor opusă invaziei persane reprezintă o glorioasă mărturie peste secole a dragostei de țară a oamenilor acestui pământ, a hotărârii lor neînduplecate de a-și apăra vatra străbună în fața oricărui agresor, indiferent de forța cu care acesta căuta să-și impună dominația politică.

Într-o măsură sau alta, aceste evenimente au înrăuit și evoluția ulterioară a masei triburilor nord-trace, îndeosebi a celor care locuiau între Haemus și Istru.

GETO-DACII ÎN TIMPUL RĂZBOAIELOR MEDICE ȘI PELOPONESIACE

Prefațată de războiul din 514 și de răscoala cetăților ioniene, seria marilor confruntări militare dintre Imperiul ahemenid și Elada — cunoscute sub denumirea de războaiele medice — a fost inaugurată de puternica expediție terestră și navală pusă sub comanda generalului *Mardonios*, ginerele regelui Darius I, care în anul 494 î.e.n. a fost dirijată de-a lungul litoralului tragic al Mării Egee împotriva polisurilor continentale. Desfășurate cu intermitență pe uscat și pe mare, până la 449 î.e.n., războaiele medice au fost jalonate de bătălii cu rezonanță în istoria lumii antice: *Marathon* (490 î.e.n.), *Thermopyle* și *Salamina* (480 î.e.n.), *Plateea* și *Mycale* (479 î.e.n.), gurile riului *Eurymedon* (467 î.e.n.), *Salamina* (449 î.e.n.). Dirză și tenace, rezistența polisurilor grecești, încununată cu unele victorii de răsunet, a determinat în cele din urmă Imperiul ahemenid nu numai să renunțe la intențiile de a supune Elada, dar și să recunoască autonomia orașelor ioniene din Asia Mică.

Nu le-a fost dat însă grecilor să culeagă în liniște fructele victoriei, atât de greu și cu prețul atîtor jertfe cucerită. Căci nu se consumaseră încă ultimele bătălii cu perșii cînd vechile rivalități dintre polisurile continentale — trecute pe un plan secundar, dar nu dispărute în timpul războaielor medice — au

²⁴ Ibidem.

²⁵ General-maior dr. Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români*, București, 1979, p. 23.

degenerat într-un lanț nesfârșit de conflicte armate denumite îndeobște războiul peloponesiac.

Spațiul carpato-danubiano-pontic a fost implicat și el, episodic, în marile desfășurări istorice din secolul al V-lea î.e.n. Repetatele modificări survenite în raporturile de forțe dintre beligeranți, însoțite de schimbări notabile în configurația politică a Peninsulei Balcanice, au avut urmări directe asupra soartei geto-dacilor, îndeosebi a celor de la sud de Dunăre.

Profitând de desfășurarea generală a războaielor medice, care a condus la slăbirea și ulterior la lichidarea prezenței persane de pe litoralul vestic al Pontului Euxin, odrisii au pus, după 480 î.e.n., bazele primului stat atestat documentar în lumea sud-tracă²⁶. Nucleul inițial al acestui stat a cuprins un teritoriu restrâns, limitat de văile cursurilor inferioare ale fluviilor Marița și *Ergenes* (Erghene), precum și de masivul *Strangea* spre nord-vest. Ulterior, sub regii Teres I (450—431 î.e.n.) și, mai ales, Sitalkes (431—424 î.e.n.), regatul odris s-a extins considerabil, înglobând alte triburi trace și cuprinzând în hotarele lui o parte a teritoriului locuit de geto-daci între Balcani și Dunăre.

Prin statul odris, geții dintre Balcani și Dunăre au fost angajați în evenimente militare atât spre nord, cât și spre sud, unde regii traci, în special Sitalkes, s-au vădit preocupați să-și extindă continuu stăpînirea²⁷.

Un asemenea eveniment a avut loc în timpul domniei regelui Teres I. Concomitent cu extinderea stăpînirii odrise spre nord, în unele zone dintre Haemus și Istru, asupra teritoriului geto-dac se produsese și o înaintare a triburilor scitice conduse de Ariapeithes către gurile Dunării, astfel că fluviul devenise aici hotar între cele două puteri. Relațiile dintre acestea s-au menținut la început pașnice, întărite și prin căsătoria lui Ariapeithes cu fiica regelui odris. Dar după moartea lui Teres și a lui Ariapeithes raporturile scito-odrise au înregistrat o înrăutățire bruscă datorită amestecului reciproc în disputele dinastice în care erau antrenate deopotrivă păturile conducătoare respective. Scitul Octamasades, care reușise în acest timp să preia moștenirea lui Ariapeithes, și Sitalkes I, urmașul lui Teres la tronul odris, și-au concentrat oștile în zona Dunării maritime. În ultimul moment conflictul armat a fost totuși evitat iar relațiile de vecinătate pașnică s-au restabilit.

Asigurat în partea nordică, Sitalkes I și-a putut concentra din nou atenția asupra spațiului balcanic înconjurător, reluând acțiunile de supunere cu forța a unor triburi trace rămase pînă atunci în afara stăpînirii odrise. Dar promovarea acestei politici, ca și atașamentul lui la tabăra ateniană l-au adus în conflict cu un alt stat care, asemenea celui odris, urmărea să tragă foloase cît mai mari de pe urma războiului peloponesiac: Macedonia, aliată în perioada respectivă cu Sparta.

După ce s-a asigurat în prealabil de asentimentul Atenei și a primit promisiuni de sprijin, Sitalkes I a trecut la pregătirea unei campanii militare decisive împotriva statului macedonean rival. În zona principală de concentrare a oastei trace — situată, probabil, nu departe de confluența rîu-

²⁶ Radu Vulpe, *La succession des rois odryses*, în *Studia Thracologica*, București, 1976.

²⁷ Pentru detalii, vezi: Tucidide, II, 96—97; Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, XII, 50, 1—3; A. Solari, *Sui dinasti degli Odrisi*, 1912; M. V. Mikov, *Le tombeau antique près de Kazanlik*, 1954; D. Berciu, *Romania before Burebista*, Londra, 1967.

rilor *Hebros* (Marița), *Tonzos* (Tuncea) și *Arda* — s-au adunat, potrivit rela-
tării lui *Tucidide*, circa 150 000 de luptători. Dacă nucleul acestui uriaș
corp de oaste îl formau triburile odrise și cele vecine înrudite cu ele, în
schimb marea lui masă de luptători era compusă din contingente furnizate de
alte neamuri trace, inclusiv unele din afara stăpînirii lui *Sitalkes*. Alături de
acestea, la campanie au luat parte masiv și triburile geto-dace dintre *Haemus*
și *Istru*, pînă la vărsarea fluviului în mare. Aproape toate triburile trace de
nord și nord-est, împreună cu geto-dacii, au format partea dominantă a cava-
leriei înarmate cu arcuri, care, în ansamblul oștirii odrise, reprezenta circa
o treime, celelalte două treimi fiind alcătuite din pedestrași.

Parcurgînd aproximativ itinerarul *Pazargik*—*Dolna*—*Bania*—*Samokov*—
—valea *Strymonului* (*Struma*)—masivul *Kerkine* (*Ograjden*)—*Doberos* (*Doj-
ran*), armata comandată de *Sitalkes I* a pătruns în *Macedonia* și a înaintat
relativ ușor pînă la est de *Pella*, capitala statului rival. Dar, nepregătită pentru
a asedia așezările fortificate, resimțind acut lipsa de alimente și gerurile iernii,
ea a trebuit să se retragă după o lună de la declanșarea campaniei. A fost
un război cu rezultate nedecise, care nu a rezolvat nici unul din obiectivele
vizate de regatul odris. Dimpotrivă, în interiorul acestuia s-au resimțit curînd
puternice tendințe separatiste.

După moartea lui *Sitalkes I*, survenită în împrejurări neclare cu prilejul
unei expediții împotriva triballilor, soldate printr-o înfrîngere de proporții,
decăderea regatului odris nu a mai putut fi oprită; într-o fază ulterioară
el s-a divizat în două și apoi în trei stătuțe cîrmuite de „regi” rivali.

Sub cîrmuirea lui *Seuthes* — din păcate, izvoarele antice nu precizează
care anume, primul sau al doilea — geto-dacii sînt pomeniți pentru ultima
oară ca aliați ai armatei odrise; ei au participat, ca oșteni plătiți, la luptele
(de data aceasta încununare cu succes) duse în *Chersonesul* trac împotriva
unor forțe ateniene. Din relatarea lui *Polyainos* rezultă că geto-dacii sud-
dunăreni au avut un rol important în obținerea victoriei: „Pe cînd atenienii
pustiau țărmul mării, prin părțile *Chersonesului*, *Seuthes* angajă două mii
de geți ușor înarmați și le porunci în taină să năvălească — ca și cum ar fi
dușmani — să pîrjolească țara și să atace pe cei de la ziduri. Văzînd atenienii
aceste lucruri și — judecînd după cele întîmplate — îi crezură pe geți dușmanii
tracilor; deci prinseră inimă și coborîră din corăbii și se apropiară de ziduri.
Seuthes ieși dinlăuntrul zidurilor și-i întîmpină pe atenieni, deoarece geții
urmau să se alăture trupelor sale. Cînd aceștia ajunseră în spatele atenienilor,
îi atacară pe dușmani din spate; și luîndu-i dintr-o parte tracii, dintr-alta
geții, îi nimiciră pe toți”²⁸.

Rămas la nivelul unor contingente sporadice cu confruntările militare
pustiitoare din Peninsula Balcanică în perioada războaielor medice și pelopo-
nesiace, spațiul carpato-danubiano-pontic a cunoscut în secolul al V-lea î.e.n.
o liniște relativă și din celelalte direcții — situație menținută, în linii generale,
neschimbata pînă în cea de a doua jumătate a secolului următor. În aceste
condiții societatea geto-dacă a înregistrat progrese atît pe plan economic, concre-
tizate în înflorirea civilizației ei originale, cît și în dezvoltarea organizării ei
politice.

²⁸ *Polyainos, Strategemata, VII, 38.*

REZISTENȚA GETO-DACĂ ÎN FAȚA EXPANSIUNII MACEDONENE

Istoria geto-dacilor nord-dunăreni se conturează mai pregnant în izvoarele narrative antice în perioada ridicării, apogeeului și declinului statului macedonian — noul pretendent la dominație care, la un moment dat, a ajuns să relanseze și să aplice, în propriul folos, politica „imperiului universal” promovată de dinastia ahemenizi. Pentru geto-daci stăvilirea expansiunii macedonene s-a înscris printre condițiile de bază ale conservării unității de teritoriu și etnice, într-o perioadă în care organizarea lor economică, social-politică și militară se afirma tot mai viguros și distinct, pe fondul unei civilizații ce își definise de acum cu claritate fizionomia în raport cu populațiile înconjurătoare și își probase în repetate rânduri capacitatea de rezistență în fața diverșilor cuceritori.

Greul luptelor antimacedonene a fost purtat de geto-dacii din teritoriile cuprinse între Carpații Meridionali și Dunăre, precum și de la nord de Dunărea maritimă, despre care, cu acest prilej, izvoarele antice oferă știri detaliate.

UN CONFLICT ÎNTRE GETO-DACI ȘI SCIȚI CARE PREFĂȚEAZĂ PRIMA EXPEDIȚIE MACEDONEANĂ SPRE DUNĂRE

Prima expediție macedoneană a survenit în anul 339 î.e.n., într-un moment în care geto-dacii se aflau încă angajați într-o acerbă rezistență împotriva vechiului lor adversar de la est — sciții. Judecând după materialele arheologice descoperite și mărturiile scrise, uniunile de triburi geto-dace ajunseseră să dispună de un potențial economic și militar suficient pentru a riposta adeseori cu succes repetatelor tentative scitice de înaintare spre vest și de implantare în vatra de locuire geto-dacă. Tocmai această realitate explică faptul că sciții, incapabili să înfrângă singuri împotrivirea strămoșilor noștri,

au început să caute aliați la alte neamuri vecine. Astfel s-a ajuns, episodic, la unele înțelegeri între sciți și macedoneni, al căror scop era prinderea într-un „clește” de importanță strategică a teritoriilor geto-dace. Realizarea unor astfel de alianțe temporare a fost vizibil facilitată de faptul că puterea macedoneană tindea în vremea aceea să se extindă spre litoralul vest-pontic și spre gurile Dunării. Politica expansionistă a statului macedonean căpătase un impuls deosebit după ce la cîrma lui venise în anul 359 î.e.n. un conducător remarcabil, regele Filip al II-lea¹.

În cadrul ansamblului de reforme pe care le-a aplicat, Filip a acordat o atenție deosebită întăririi armatei, astfel încît aceasta să devină acel instrument de forță capabil să servească țelurile expansioniste ale politicii macedonene². Organismul militar era format din infanterie și cavalerie, la care se adăugau trupe speciale de asediu (care executau diverse „lucrări genistice”) și de „artilerie” (acestea mînuiau mașinile de asediu). Datorită faptului că pedestrașii macedoneni erau inferiori pe cîmpul de luptă hopliților greci, falanga — în organizarea dată de Filip — a fost concepută exclusiv ca o masă compactă de izbire³.

Disponînd de o armată superioară ca organizare, dotare și tactică tuturor oștirilor cunoscute pînă atunci, regatul macedonean a reușit să-și extindă autoritatea asupra statului odris, pe care formal nu l-a desființat, dar a instalat pe teritoriul lui garnizoane puternice și l-a subordonat din punct de vedere politic și economic. De aici, în mod firesc, Filip al II-lea a căutat să împingă frontiera regatului macedonean spre Dunăre, așa cum năzuise, la timpul său, și statul odris.

Dacă politica expansionistă a Macedoniei întîmpinase spre vest împotrivirea illyrilor, spre est și sud riposta polisurilor grecești și — în măsura în care le mai îngăduiau forțele — a stătuțelor ce succedaseră regatului odris, spre nord ea s-a lovit de rezistența geto-dacilor și a unor triburi trace libere, precum și de sciți care, de dincolo de Dunărea maritimă, interveneau intermitent dar primejdios, prin culoarul dintre fluviu și mare, în desfășurarea unor evenimente din Peninsula Balcanică.

Preocupat de problemele complicate relații cu lumea greacă și odrisă, Filip al II-lea nu se arătase la început îngrijorat de înaintarea spre sud a uniunii de triburi scitice conduse de Ateas. Singura rezistență întîmpinată de sciți a fost aceea a geto-dacilor. O asemenea rezistență este atestată în zona de nord a teritoriului dintre Dunăre și mare din partea „histrienilor”, conduși

¹ A. Momigliano, *Filippo il Macedone, Saggio di storia greca del IV secolo*, Firenze, 1954; N. G. L. Hammond, G. T. Griffith, *A History of Macedonia*, vol. II, 550–336, B. C., Oxford, 1976.

² W. W. Tarn, *Hellenistic Military and Naval Developments*, Cambridge, 1930; N. G. L. Hammond, G. T. Griffith, *op. cit.*

³ Luptătorii din compunerea falangei erau înarmați cu *sarissa* — o lance specific macedoneană lungă de la 5,50 pînă la 7 m (față de numai 2 m la greci); ei mai aveau în dotare o spadă scurtă, cască, cuirasă, cnemide și un scut mic rotund. Primul rînd de luptători purta lănci mai scurte; la rîndurile următoare însă lăncile deveneau tot mai lungi, astfel încît falangiștii din spate le sprijineau pe umerii celor din față. Se realiza, prin acest procedeu, o adevărată pădure de lănci înaintea formației, care dobindea o forță de izbire deosebită. În schimb, mișcările și schimbările de front ale falangei erau greoaie, iar flancurile — extrem de vulnerabile — trebuiau protejate de ostași dotați cu armament ușor precum și de cavalerie.

de un rege (*Histrianorum rex*) al cărui nume nu s-a consemnat ⁴ dar sub această denumire trebuie înțeles un conducător de triburi geto-dace din regiunea respectivă.

Tocmai conflictul sciților cu geto-dacii a fost punctul inițial al tensiunii survenite între Ateas și Filip al II-lea, urmată curînd de expediția macedoneană din anul 339. Pus la un moment dat în mare dificultate de către „histrieni”, Ateas — bazîndu-se pe bunele relații avute cu Macedonia — a solicitat sprijinul lui Filip al II-lea, căruia i-a promis, potrivit relatării lui Trogus Pompeius, „să-l lase urmaș la domnie în Scitia” ⁵. Filip i-a satisfăcut cu promptitudine rugămintea, dar, între timp, regele „histrienilor” a murit și Ateas, redresîndu-și situația, a trimis înapoi detașamentul macedonean, căruia nu i-a plătit „nici măcar cheltuielile drumului” ⁶. Deoarece Ateas a refuzat să-și respecte promisiunile sau să achite despăgubirile cerute de Filip, acesta a întrerupt asediul Byzantionului — în care se afla angajat — și a pornit cu oștirea împotriva sciților, cărora le-a provocat o înfrîngere zdrobitoare, însuși regele acestora căzînd pe cîmpul de luptă. Resturile uniunii triburilor scitice au fost aruncate peste Dunăre, de unde nu au mai făcut ulterior decît sporadice incursiuni la sud de fluviu, pînă spre sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul secolului al II-lea î.e.n., cînd prezența lor va fi constatată mai durabil în zona dintre *Callatis* (Mangalia) și *Odessos* (Varna).

Ultimii ani ai domniei lui Filip al II-lea au marcat instituirea hegemoniei Macedoniei asupra polisurilor grecești. În compensație, regele macedonean a fluturat în fața Eladei steagul unei campanii pentru „pedepsirea” Imperiului persan. Dar, în vara anului 336 î.e.n., el a fost asasinat și executorul testamentar al planurilor expansioniste macedonene rămase încă neîmplinite a devenit Alexandru, tînărul fiu al lui Filip.

LUPTELE GETO-DACILOR CU ARMATA LUI ALEXANDRU MACEDON (335 î.e.n.)

Formațiunile politice geto-dace, ca și alți vecini din Balcani, au sperat că după moartea lui Filip al II-lea primejdia macedoneană avea să se diminueze. Ele au adoptat o atitudine mai fermă împotriva amenințării macedonene și au strîns relațiile cu tracii, triballii și illyrii. În felul acesta se contura o alianță mai largă a geto-dacilor cu celelalte neamuri din Balcani împotriva expansiunii macedonene, alianță ce a devenit cu atît mai redutabilă cu cît sub Alexandru (335—323 î.e.n.), tînărul succesor al lui Filip al II-lea, statul macedonean înregistra și o puternică criză lăuntrică. Această situație l-a determinat pe Alexandru ca în primăvara anului 335 î.e.n. să pornească în fruntea unui corp expediționar, care număra 30 000 de luptători, împotriva triballilor,

⁴ Trogus Pompeius, *Historiae Philippicae*, IX, 2, 1—2.

⁵ *Ibidem*; vezi și P. Nicorescu, *La campagne de Philippe de 339*, în „Dacia”, 2, 1925.

⁶ Trogus Pompeius, IX, 2, 5.

LUPTELE GETO-DACILOR ÎMPOTRIVA OASTEI LUI ALEXANDRU MACEDON LA DUNĂREA DE JOS (335 î.e.n.)



illyrilor și geților de la nord de Haemus⁷. Lăsând la stînga cetatea *Philippi* și masivul *Orbelon* (Ciandag), oastea macedoneană a trecut riul *Nestos* (Mesta) și a pătruns, după zece zile de marș, în Munții Balcani. Aici a avut loc o primă luptă cu tracii, care ocupaseră trecătoarea. Tactica adversarilor lui Alexandru a fost foarte ingenioasă. „Ei — relatează scriitorul roman de origine greacă Arrian — aduseră căruțe și, punîndu-le înaintea lor, le foloseau drept metereze, ca să se lupte de pe ele, dacă ar fi fost atacați. În același timp se gîdeau să prăvălească căruțele asupra falangei macedonenilor din locul cel mai abrupt al muntelui. Ei își închipuiau că, cu cît vor întîlni și vor izbi căruțele o falangă mai compactă, cu atît o vor împrăstia mai bine prin violența ciocnirii”⁸. Replica tactică a regelui macedonean a fost la fel de ingenioasă: „Alexandru — spune același Arrian — stătu la sfat cum să treacă muntele cît mai fără primejdii. După ce a hotărît că primejdia trebuie totuși înfruntată deoarece nu exista trecere prin altă parte, porunci hopliților ca, atunci

⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, București, ed. a 3-a, p. 42–43; N. Vulič, *Alexanders Zug gegen die Triballer*, in „Klio”, 9, 1909; idem, *Alexander le Grand sur le Danube*, in „Xenia”, 1912; G. I. Kașarov, *Po voprosa za pohoda na Alexandăr Veliki kăm Dunava*, in „Periodicesko spisanie na bălgarskoto knijnovo drujestvo”, 21, nr. 70, 1909; *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 227–228.

⁸ Arrian, *Anabasis*, I, 1, 7.

cînd vor fi slobozite la vale căruțele [de către traci], cei cărora lățimea drumului le îngăduia să rupă rîndurile să se risipească, ca să poată trece căruțele printre ei. Cei stînjeți de strîmtoare, să se strîngă și să se culce la pămînt și să-și așeze scuturile unul lîngă altul, cu toată grija, în așa fel încît căruțele care vor veni cu putere să treacă peste ele — după cum e firesc — fără să-i vatăme. Faptele se petrecură întocmai după cum poruncise și plănuise Alexandru”⁹. În lupta care a urmat, oastea macedoneană a respins adversarii, dar tentativa acestora de a destrăma falanga pentru a putea să o nimicească constituie o dovadă că triburile trace intuiseră exact în ce consta tăria formației inovate de Filip al II-lea și căutau soluții pentru a o anihila.

În continuare oastea macedoneană s-a îndreptat, prin munți, spre teritoriul locuit de triballi. Informat din vreme, regele acestora, Syrmos, a ordonat evacuarea populației — femei și copii — spre malurile Istrului, unde a fost adăpostită într-unul din ostroavele marelui fluviu. După o tentativă de rezistență la riul *Lyginos* (probabil Roșița), luptătorii lui Syrmos s-au retras, la rîndul lor, spre Dunăre.

Trei zile mai tîrziu a ajuns la fluviu și oastea macedoneană. Acolo ea era așteptată de „corăbii de război sosite de la Byzantion prin Pontul Euxin și pe fluviu”¹⁰. Aceste corăbii trebuie să fi servit fie la aprovizionarea oastei care acționa pe uscat sau la împospătarea ei cu noi efective, fie pentru asigurarea trecerii acesteia peste fluviu — ceea ce ar implica existența unei intenții în acest sens încă de la pornirea expediției —, fie, în sfîrșit, la intimidarea neamurilor geto-dace riverane.

Punctul de pe Dunăre unde s-a aflat ostrovul pe care se refugiaseră triballii ar putea fi localizat într-o zonă cuprinsă între gurile Jiului și Vedei (după unele opinii mai noi ar fi vorba de ostrovul *Belene*, situat în amonte de Zimnicea, jud. Teleorman).

Alexandru a încercat să efectueze „o debarcare forțată” pe ostrov, trecînd acolo arcași și hopliți cu navele pe care le avea la dispoziție. Dar, datorită rezistenței triballilor adăpostiți în ostrov, malurilor abrupte ale acestuia și curentului puternic care antrena navele în aval, tentativa a eșuat.

Affînd de apropierea oștirii lui Alexandru, geto-dacii au concentrat pe malul opus al Dunării o puternică oaste formată din peste 10 000 de pedestrași și circa 4 000 de călăreți, cu care „voiau să-l împiedice dacă ar fi încercat să treacă la dinșii”¹¹. Judecînd după mărimea efectivelor, această oaste nu putea să aparțină decît unei uniuni de triburi puternice, probabil aliată cu triballii lui Syrmos și venită în sprijinul lor.

Modificîndu-și planul inițial, Alexandru Macedon a renunțat la ideea debarcării pe ostrov și a decis, în schimb, să pornească o acțiune pe malul stîng al fluviului, împotriva geto-dacilor. Cu corăbiile pe care le avea la dispoziție, cu monoxile adunate din zonă — „căci acestea — scrie Arrian — se aflau din belșug, deoarece locuitorii de pe malurile Istrului le folosesc pentru pescuit în Istru sau cînd merg unii la alții pe fluviu [. . .]”¹² — și cu mijloace

⁹ *Ibidem*, I, 1, 8—9.

¹⁰ *Ibidem*, I, 3, 3.

¹¹ *Ibidem*, I, 3, 5.

¹² *Ibidem*, I, 3, 6.

improvizate (burdufuri umplute cu paie), Alexandru a trecut Dunărea în cursul nopții însoțit de circa 1 500 de călăreți și vreo 4 000 de pedestrași. Profitând de întuneric, macedonenii au înaintat prin holdele bogate urmînd malul fluviului, astfel că au apărut „mai neobservați”¹³ în apropierea oastei geto-dace. Realizarea surprinderii de către macedonenii a jucat un rol important în deznodămîntul confruntării care a avut loc, căci geto-dacii „rămăseseră uimiți de îndrăzneala cu care [oastea lui Alexandru] într-o singură noapte trecuse atît de ușor cel mai mare dintre fluvii, Istrul, fără să facă pod la locul de trecere”¹⁴. Deși macedonenii au realizat surprinderea la forțarea fluviului, acest fapt nu a determinat dezorganizarea sau paralizarea rezistenței geto-dacilor, nu a fost de natură să-i facă pe localnici să renunțe la luptă.

Regele macedonean a adoptat un dispozitiv diferit de acela utilizat în confruntările anterioare cu tracii și triballii. Ținînd seama de inferioritatea în efective a trupelor proprii și pentru a le proteja față de acțiunile de hărțuire ale adversarului, el a ordonat falangei, a cărei comandă a fost încredințată lui Nicanor, să adopte „o formație pătrată”¹⁵, spre a înfrunta atacurile geto-dacilor din orice parte ar fi venit. Cavaleria, sub comanda personală a regelui, a fost dispusă la aripa stîngă a falangei, cu misiunea principală de a fi introdusă în luptă în momentul decisiv pentru a ataca în flancul și spatele oastei geto-dace și, totodată, pentru a contracara o eventuală tentativă de încercuire efectuată de aceasta.

Geto-dacii au primit, inițial, lupta în cîmp deschis cu cavaleria adversă, dar sosirea falangei i-a obligat să se retragă spre o așezare fortificată ce se afla „la o depărtare de o parasangă de Istru”¹⁶, adică la aproximativ 5 500 m. Retragera s-a efectuat în ordine, fiind acoperită de elemente de siguranță. Constatînd că falanga macedoneană, urmărindu-i de-a lungul fluviului, înainta în grabă („ca nu cumva pedestrașii să fie încercuiți de geții care stăteau la pîndă”¹⁷), oastea geto-dacă a părăsit fortificația fără luptă; femeile și copiii au fost urcați pe cai și transportați departe de linia Dunării, „prin locuri singurate”¹⁸. Motivele acestei retrageri sînt arătate clar de izvorul antic: „orașul nu era bine întărit”¹⁹, iar localnicii, apreciind realist situația, preferaseră să se pună la adăpost în altă parte, fără a se mai lăsa supuși unui asediu neavântat.

Eroica apărare a geto-dacilor în dramatica înclăstare cu oastea lui Alexandru Macedon a produs o puternică impresie în lumea antică și a fost consemnată în jurnalul generalului macedonean Ptolemaios, participant la evenimente, printre momentele memorabile ale epocii. Marea înfruntare de pe linia Dunării din anul 335 î.e.n. a demonstrat pe de o parte voința și capacitatea de rezistență ale poporului geto-dac și, dincolo de rezultatele ei imediate, a contribuit nemijlocit la spulberarea planurilor macedonene de penetrație în adîncimea spațiului geto-dacic. Pe de altă parte ea a probat o dată mai mult

¹³ *Ibidem*, I, 4, 1.

¹⁴ *Ibidem*, I, 4, 3.

¹⁵ *Ibidem*, I, 4, 2.

¹⁶ *Ibidem*, I, 4, 4.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

Alexandru cel Mare în luptele cu perşii (mozaic de la Pompei, detaliu, Muzeul Național Napoli)



că arta militară a geto-dacilor se maturizase, îngăduind strămoșilor noștri să aplice, într-o confruntare militară de mare anvergură și cu un adversar experimentat, forme și procedee de luptă ingenioase în funcție de situațiile intervenite pe câmpul de bătaie. Tactica aplicată de luptătorii geto-daci — întinderea de capcane, hărțuirea adversarului, evacuarea populației neluptătoare și a avutului, retragerea luptătorilor în locuri dinainte stabilite etc. — a etalat unele din trăsăturile esențiale ale artei militare a autohtonilor, care vor deveni tradiționale la români.

Localizarea așezării fortificate părăsite de geto-daci rămâne incertă. Numeroși specialiști înclină să o identifice cu Zimnicea²⁰, unde s-a descoperit o așezare cu întărituri slabe databile în perioada când a avut loc confruntarea dintre geto-daci și macedoneni, dar aceasta este situată nu la 5 500 m depărtare, ci chiar lângă fluviu. Ceea ce rămâne sigur este faptul că așezarea constituia fie centrul uniunii tribale care l-a înfruntat pe Alexandru Macedon, fie, cel puțin, una dintre fortificațiile importante ale acesteia.

După ce a prădat bunurile pe care geto-dacii nu reușiseră să le transporte cu ei și a distrus așezarea „pînă la temelie”²¹, oastea macedoneană a retrecut fluviul, instalîndu-se pentru cîtva timp în tabără. Aici a primit Alexandru solii de pace și supunere din partea triballilor învinși, a triburilor trace și illyre din zonele învecinate și a celților stabiliți, în secolul al IV-lea î.e.n., în văile Savei și Dravei.

Expediția militară condusă de Alexandru s-a încheiat cu rezultatele scontate de macedoneni: temerara uniune de triburi condusă de Syrmos, care dăduse atît de lucru regilor odrisi și apoi lui Filip al II-lea, fusese înfrîntă; tracii pînă atunci liberi și geto-dacii dintre Haemus și Istru au devenit, vrînd-nevrînd, supuși sau „prieteni” ai regatului macedonean. Ca urmare, frontiera

²⁰ A. D. Alexandrescu, *Autour des fouilles de Zimnicea*, în „Thracia”, 3, 1974.

²¹ Arrian, I, 4, 5.

nordică a regatului macedonean a fost asigurată în perioada războaielor de cucerire declanșate nu peste multă vreme de către Alexandru cel Mare în Asia.

Episodului rezistenței opuse de geto-daci invaziei macedonene în 335 î.e.n. i se cuvine subliniată importanța deosebită în evoluția istorică din spațiul carpato-danubiano-pontic. El reliefează stadiul înalt care caracteriza societatea geto-dacă, ajunsă la nivelul închegărilor unor formațiuni politice, capabile să se opună unor invadatori puternici pentru a-și apăra ființa de sine stătătoare. Existența unor așezări fortificate și a unei oștiri care a fost în măsură să se înfrunte cu falanga macedoneană, modalitățile originale de purtare a războiului sînt probe concludente ale sincronismului dezvoltării istorice pe aceste meleaguri cu stadiul de civilizație care caracteriza în acea epocă sudul Europei.

DEZASTRUL EXPEDIȚIEI CONDUSE DE ZOPYRION

În primăvara anului 334 î.e.n. armata macedoneană condusă de Alexandru a trecut Hellespontul. Începuse o mare aventură asiatică. Victoriile de la *Granikos* (334 î.e.n.), *Issos* (333 î.e.n.), *Tyr* (331 î.e.n.), *Gaugamela* (331 î.e.n.) au determinat prăbușirea statului ahemenid și înălțarea, pe ruinele lui, a unui imens imperiu dominat de macedoneni.

Ca locțiitor al lui Alexandru în Macedonia a rămas Antipatros — unul dintre cei mai capabili generali din generația ce se formase încă sub Filip al II-lea. Antipatros a reușit să mențină stabilitatea politică internă și ordinea pe teritoriile balcanice înglobate statului macedonean, deși nu a fost scutit de o serie de răzvrătiri ale populațiilor supuse sau chiar de acțiuni de frondă ale unor strategii.

Din perioada respectivă s-au păstrat puține relatări referitoare la evenimintele militare petrecute între Haemus și Istros, iar acestea privesc spațiul înglobat în strategia numită Tracia, care cuprindea teritoriile odrise și, în general, zona litoralului vest-pontic.

Un asemenea eveniment s-a petrecut între anii 335—332/331 î.e.n., cînd ambițiosul strateg al provinciei, Memnon, a încercat să desprindă Tracia de regatul macedonean. El s-a bizuit atît pe armata pe care o comanda, cît și pe neamurile băștinașe supuse.

Planuri la fel de ambițioase a nutrit și urmașul lui Memnon, Zopyrion (denumit de izvoarele latine *praepositus Thraciae* sau *praefectus Ponti*)²² care a inițiat o expediție militară dincolo de Dunăre, în spațiul nord-pontic²³. Referitor la mobilurile acestei expediții, Trogius Pompeius notează laconic că „Zopyrion, pe care Alexandru cel Mare îl lăsase guvernator al Pontului, a socotit că e rușinos să stea degeaba și să nu întreprindă el ceva”²⁴. Vor fi existat, totuși, alte rațiuni, mai puternice, pentru organizarea expediției. Acestea nu au putut consta decît în tentativa de a extinde dominația macedoneană

²² Trogius Pompeius, XII, 2,16; Curtius Rufus, X, 1, 43.

²³ Nu există unanimitate în privința datei acestei expediții — datorită informației lacunare —, specialiștii propunînd 334/331, 331/330 sau 326/325 î.e.n.

²⁴ Trogius Pompeius, XII, 2, 16.

asupra ținuturilor nord-pontice, căci, preluând moștenirea ahemenidă, Alexandru cel Mare nu putea să nu vadă ceea ce înțelesese la timpul său Darius I: avantajele transformării Pontului Euxin într-un „lac” înglobat imperiului său²⁶. Că era vorba de stăpânirea litoralului nord-pontic pare să probeze și faptul că expediția, deși apreciată de autorii antici ca îndreptată împotriva geților sau sciților, s-a concentrat în prima ei fază asupra coloniilor grecești de dincolo de Istru.

Oastea condusă de Zopyrion, cu efective între 20 000 și 30 000 de luptători, a trecut Dunărea pe navele concentrate în acest scop (probabil la vadul tradițional de la Isaccea) și a înaintat paralel cu litoralul maritim până la gura fluviului *Hypanis* (Bug), unde a asediat *Olbia* (Parutino). Cei din cetate au opus o dîră rezistență, iar conducătorii lor, pentru a mări numărul luptătorilor și capacitatea de apărare a orașului, au adoptat o serie de măsuri speciale: „În vremea asediului lui Zopyrion — menționează scriitorul roman Macrobius — borysteniții au eliberat sclavii, au dat drept de cetățenie străinilor, au iertat datoriile și au putut să țină piept dușmanului”²⁸.

Eșecul asediului l-a determinat pe Zopyrion să ia hotărîrea de retragere. Itinerarul oastei macedonene a străbătut o regiune intens locuită de getodaci. În momentul cînd oastea macedoneană invadatoare a ajuns la Dunăre, ea a fost atacată de aceștia²⁷, răvășită și nimicită. În cursul acestei lupte însuși Zopyrion și-a pierdut viața. Succesul geto-dacilor — datorat în mare parte realizării surprinderii — a constituit un moment important în apărarea și consolidarea puterii lor pe linia Dunării²⁸.

Noua confruntare cu macedonenii a demonstrat încă o dată că getodacii au fost în măsură să stăvilească tendințele expansioniste ale redutabilului lor adversar la nord de Dunăre. Considerată din acest punct de vedere, această nouă confruntare apare ca o treaptă mai înaltă a efortului întreprins de geto-daci încă din vremea lui Alexandru Macedon, demonstrînd că organizarea social-politică și potențialul militar al strămoșilor noștri evoluaseră pînă la acel punct încît deveniseră în măsură să „radă de pe fața pămîntului”²⁹ — cum spune izvorul antic — o oaste invadatoare numeroasă și experimentată așa cum era aceea comandată de Zopyrion. Cu toate că izvoarele antice nu permit o reconstituire în detaliu a înfruntării cu Zopyrion, avînd în vedere formele și procedeele tradiționale de luptă ale geto-dacilor are temei presupunerea că și în acest caz rol determinant în obținerea victoriei au avut: folosirea judicioasă a terenului, utilizarea acțiunilor de hărțuire și demoralizare a adversarului, alegerea momentului și locului potrivite pentru declanșarea bătăliei decisive.

Știrea despre dezastrul expediției comandate de Zopyrion s-a răspîndit repede în lumea tracă și a populațiilor din împrejurimile ei, contribuind la resuscitarea stării de spirit antimacedonene; în ținuturile odrise aceasta s-a dezvoltat pînă la izbucnirea unei răscoale violente în a cărei dirijare un rol

²⁶ Arrian, IV, 15.

²⁸ Macrobius, *Saturnalia*, I, 11, 32.

²⁷ Q. Curtius Rufus, *Historia Alexandri Magni Macedonis*, X, 1, 43.

²⁸ General-maior dr. Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 24—25.

²⁹ Orosius, *Histiarum Adversus Paganos*, libri VII, 3, 18, 1.

important a avut regele Seuthes al III-lea. Situația instabilă din provincia Tracia, survenită aproape concomitent cu o periculoasă acțiune militară contra macedonenilor întreprinsă de spartani sub conducerea regelui Agis al III-lea — și ea greu înfrântă de Antipatros — a slăbit capacitatea Macedoniei de penetrație și de consolidare în zonele periferice anexate anterior. La nord, stăpânirea macedoneană nu s-a exercitat se pare efectiv decât pînă la munții Haemus, iar dincolo de aceștia pe o fișie mai mult sau mai puțin întinsă a litoralului vest-pontic.

RĂZBOAIELE DE APĂRARE ALE GETO-DACILOR, SUB CONDUCEREA LUI DROMICHAITES, ÎMPOTRIVA OASTEI LUI LYSIMAH (300—292 î.e.n.)

Politica macedoneană de dominație asupra zonelor dunărene — determinată atît de importanța strategică a marelui fluviu, cît și de bogățiile teritoriului geto-dacic limitrof — a cunoscut în deceniile următoare perioade de flux și reflux, care s-au succedat în funcție de desfășurarea ansamblului evenimentelor petrecute în Peninsula Balcanică și, pe plan mai larg, în imperiul fondat de Alexandru cel Mare. Dar, conform izvoarelor narative, se poate aprecia că o relansare de anvergură a politicii ofensive macedonene către nord nu s-a mai petrecut după dispariția lui Zopyrion pînă în pragul secolului al III-lea. În prima etapă campaniile întreprinse de Alexandru în Asia au consumat masiv energiile statului macedonean. Ulterior au trecut pe primul plan preocupările la început de a păstra, apoi de a împărți între succesori uriașa moștenire a lui Alexandru, mort pe neașteptate, la 13 iunie 323 î.e.n., în Babilon.

Rivalitățile dintre *diadohi* — urmașii lui Alexandru cel Mare — s-au transformat din anul 321 î.e.n. într-o luptă armată acerbă care a precipitat fragmentarea imperiului și constituirea pe ruinele lui a statelor elenistice. Începînd din 306 î.e.n. diadohii s-au proclamat regi peste teritoriile primite spre administrare: Antigonos și fiul lui, Demetrios — în Asia Mică, Syria și Mesopotamia de nord; Ptolemeu — în Egipt; Seleucos — în Babilon; Lysimah — în Tracia și Ionia; Cassandru — în Macedonia.

În luptele dintre diadohi un rol important a avut Lysimah³⁰, fostul strateg devenit rege al Traciei elenistice. General capabil și ambițios, care încă în timpul vieții lui Alexandru cel Mare se distinsese prin fapte de arme deosebite, Lysimah s-a angajat energic în competiția pentru supremație în imperiu, îndeosebi cu Antigonos și Demetrios, pentru stăpînirea Ioniei și Asiei Mici, apoi cu Cassandru pentru tronul Macedoniei.

³⁰ Din bibliografia referitoare la Lysimah vezi: W. Hünnerwadel, *Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien*, Zürich, 1900; G. B. Possanti, *Il re Lisimaco di Tracia*, Torino — Roma, 1901; V. Pârvan, *Getica*, p. 50—65; *DDI*, vol. I, p. 197—241; M. Thompson, *Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1967, p. 163—182.

Sub conducerea lui Lysimah teritoriul geto-dacic dintre Dunăre și mare, pînă la gurile fluviului, s-a aflat înglobat în aria Traciei. Stăpînirea lui s-a dovedit extrem de apăsătoare, atît în domeniul economic, cît și politic. Ea a generat numeroase frămîntări ale populației autohtone și coloniilor grecești. Către anul 313 î.e.n. este atestată documentar prezența unor garnizoane macedonene în coloniile grecești vest-pontice, semn indubitabil al încordării la care se ajunsese.

În aceste condiții s-a produs, în anul 313 î.e.n., o răscoală generală în estul balcanic la care au participat geții, tracii și efective din coloniile grecești vest-pontice, acestea fiind încurajate și de promisiunile de sprijin pe care le primiseră din partea lui Antigonos, rivalul lui Lysimah. Semnalul revoltei a fost dat de cei din Callatis; a fost alungată garnizoana macedoneană și cetatea și-a proclamat independența. În fața adversarului comun, cetățile vest-pontice care au urmat exemplul Callatisului, reunindu-și forțele, și-au asigurat ajutorul geților, sciților și tracilor. Momentul este înfățișat limpede de către Diodor din Sicilia: „În vremea aceea, callatienii, care locuiesc părțile din stînga Pontului, au alungat o garnizoană a lui Lysimah — pe care o aveau de la el — și au dobîndit neatîrnarea. Eliberînd în același fel cetatea istrienilor și celelalte cetăți vecine, încheiară între dinșii o alianță, ca să se războiască laolaltă împotriva stăpînitorului [macedonean]. Mai dobîndiră și prietenia neamurilor vecine, ale tracilor și ale sciților, încît toți aceștia — legați prin alianța lor — să însemne ceva și să fie în stare să se împotrivească unor oști numeroase”³¹.

Amploarea răscoalei l-a obligat pe Lysimah să suspende acțiunile în care se găsea angajat în sudul Traciei și să pornească împotriva forțelor aliate din nord. După ce a trecut munții Haemus, oastea aflată sub comanda lui s-a îndreptat mai întîi spre cetatea Odessos — a cărei garnizoană participase la răscoală — unde și-a așezat tabăra, pregătindu-se pentru asediu; cei aflați în oraș s-au predat însă fără luptă, Lysimah redevenind „stăpînul cetății prin bună înțelegere”³². La fel au procedat de teama represaliilor cei din Histria și, probabil, din alte colonii.

Numai în Callatis s-a continuat rezistența. În ajutorul cetății au venit — relatează Diodor din Sicilia — aliații lor, „potrivit înțelegerii”³³. Lysimah a făcut, cu acest prilej, dovada unor evidente calități militare. El a atacat mai întîi prin surprindere oastea traco-getă și a învins-o. Apoi, într-o luptă în cîmp deschis, a înfrînt oastea sciților, provocîndu-i mari pierderi; resturile acesteia au fost urmărite „dincolo de hotarele țării lor”³⁴.

În faza următoare a derulării evenimentelor Lysimah și-a putut concentra întregul potențial împotriva Callatisului. Tenacitatea cu care callatienii, rămași practic singuri, și-au apărut cetatea s-a dovedit pînă la urmă salvatoare căci, în vara anului 312 î.e.n., împotriva lui Lysimah au fost trimise, în sfîrșit, forțele promise de Antigonos. O parte a acestora, sub comanda lui Pausanias, s-a îndreptat pe uscat spre coasta Asiei Mici, de unde a trecut

³¹ Diodor din Sicilia, XIX, 73, 1–2.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.



Corabie (reprezentare pe o monedă bătută la Callatis, foto I. Miclea)

ulterior în Tracia; aici i s-au alăturat și odrisii conduși de Seuthes. Cealaltă parte, transportată cu flota pusă sub comanda generalului Lycon, a pătruns în apele Pontului, îndreptându-se spre Callatis.

În împrejurările date, situația lui Lysimah devenise gravă. El risca să fie zdrobit la Callatis, dacă forțele adverse aveau să facă acolo joncțiunea, sau să aibă de înfruntat o răsccoală generală în sudul Traciei, încurajată de prezența trupelor lui Antigonos. Iată de ce, apreciind că problema Callatisului trecuse pe un plan secundar, el a lăsat pentru continuarea asediului doar trupele strict necesare, iar cu majoritatea forțelor devenite disponibile — „par-tea cea mai de nădejde a oștirii”³⁵,

cum scrie Diodor din Sicilia — s-a îndreptat rapid spre sud, în scopul de a acționa împotriva odrisilor și a corpului expediționar comandat de Pausanias. Bătălia principală s-a dat în trecătorile din partea de sud a munților Haemus, pe care le ocupase oastea odrisă. A fost o înfruntare îndârjită, singeroasă, de lungă durată, în care atât macedonenii, cât și tracii, au avut pierderi mari. Autorul antic relatează, succint, că Lysimah „luă cu asalt defileurile și îl ucise pe Pausania”³⁶. Macedonenii au capturat numeroși prizonieri, din care o parte au fost eliberați ulterior prin răscumpărare, în timp ce alții s-au încadrat în oastea lui Lysimah.

Asedierea Callatisului a continuat, probabil, până în anul 311, când diadohii — sleiți de numeroasele războaie purtate până atunci — au convenit asupra unei „păci generale”. Dar aceasta a fost peste cîțiva ani încălcată, iar Callatisul a suferit, așa cum se poate deduce din textul antic destul de laconic, un al doilea asediu (cel mai probabil în 310/309 î.e.n.).

În deceniul următor Lysimah, preocupat de noua fază a rivalităților cu ceilalți diadohi, a reușit să anexeze o mare parte din Asia ionică, stăpînită pînă atunci de Antigonos, care a pierit în bătălia de la Ipsos (301 î.e.n.).

După aceste evenimente regele Traciei a dispus de răgazul necesar pentru a relua acțiunile de consolidare a autorității lui în ținuturile dintre Istru și mare. O nouă intervenție militară dirijată spre nord, de data aceasta împotriva geto-dacilor, a fost determinată, cu certitudine, nu atât de dorința regelui Traciei de a-i pedepsi pe băștinași pentru sprijinul acordat, cu un deceniu în urmă, coloniilor grecești răsculate, cît de faptul că între timp, profitînd de diminuarea presiunii macedonene, geto-dacii din zonele situate la stînga

³⁵ *Ibidem*, 7.

³⁶ *Ibidem*, 10.

Dunării își extinseseră stăpînirea peste fluviu, tinzînd să-și alipească teritoriile locuite de populația de aceeași etnie și să-și instituie controlul asupra cetăților grecești de pe litoralul pontic. În orice caz, amenințarea geto-dacilor trebuie să fi fost foarte puternică de vreme ce Lysimah a socotit că se impunea o expediție de amploare spre a-și consolida stăpînirea asupra ținutului dintre fluviu și mare³⁷, inclusiv a litoralului.

De data aceasta Lysimah a avut ca adversar puternica entitate statală de la nord de Dunăre condusă de *Dromichaïtes*³⁸, figură proeminentă a geto-dacilor, în care scriitorii antici au văzut un conducător chibzuit, iscusit și brav, la care rațiunea și înțelepciunea se împleteau cu omenia. Este foarte probabil că tot această formațiune statală intervenise, la timpul său, în conflictul dintre cetățile grecești și macedoneni, poate sub conducerea aceluiasi *Dromichaïtes*, căci, așa cum a demonstrat desfășurarea conflictului, geto-dacii care l-au înfruntat pe Lysimah s-au dovedit buni cunoscători ai modului de acțiune a macedonenilor.



Dromichaïtes (portret imaginat de pictorul amator Simion Tatu)

Datele arheologice vin în sprijinul aprecierilor potrivit cărora în lumea geto-dacică avea loc, în perioada respectivă, un proces de reunire a triburilor și uniunilor de triburi în formațiuni statale mai puternice, care datorită potențialului economic și demografic pe care îl cumulaau puteau să acționeze eficace împotriva agresorilor străini. Asemenea formațiuni statale sînt atestate de izvoare cu prilejul unor evenimente importante cum au fost războaiele de apărare împotriva oștilor macedonene conduse de Alexandru cel Mare, Zopyrion și Lysimah în zonele sudice ale teritoriilor de locuire geto-dace dar, cu siguranță, la același nivel de dezvoltare social-politică și militară se ajunsese și în celelalte zone, în special în teritoriile intracarpatiche, în cele dintre Carpații Răsăriteni și Nistru etc. Fiecare dintre formațiunile statale respective a barat printr-o tenace rezistență căile principale de expansiune dinspre sud, est și vest ale forțelor care încercau să pătrundă în vatra ancestrală de locuire geto-dacică.

Exercitîndu-și autoritatea asupra unor arii mult mai întinse decît acelea cuprinse în perimetrele triburilor și uniunilor de triburi, avînd la dispoziție oștiri nu numai mai numeroase dar și mai bine organizate și înzestrate, dispunînd de un număr relativ mare de centre puternic fortificate, conducătorii

³⁷ *Ibide m.*, XXI, 11–12; Pausania, *Perieghesis tēs Elládos*, I, 9, 5.

³⁸ C. Daicoviciu, *Țara lui Dromichaïtes*, în *Emlek-könyv Kélemen Lajos*, Cluj, 1957, p. 179 și urm.

formațiunilor statale geto-dace din acea perioadă — cărora izvoarele antice le atribuie, pe bună dreptate, titlul de regi — au fost în măsură să introducă elemente novatoare de ordin strategic și tactic în purtarea războaielor de apărare, îmbogățind astfel arta militară a înaintașilor. Toate acestea și-au pus vizibil amprenta și asupra modului de gândire și de acțiune al marelui rege Dromichaïtes care prin viziunea lui politică și prin capacitatea militară s-a ridicat la nivelul celor mai iscusiți comandanți de oști din epocă.

Prima luptă între geto-daci și macedoneni s-a dat la scurt timp după bătălia de la Ipsos, după unele izvoare în anul 300 sau 299 î.e.n. Lysimah — scrie Pausania — „avu de înfruntat niște bărbați foarte pricepuți în războaie și care îl întreceau cu mult prin numărul lor”³⁹. Biruința geto-dacilor a fost deplină: „El însuși [Lysimah] ajunsese într-o primejdie cât se poate de mare și scăpă cu fuga. Fiul său, Agatocles, care-l sprijinea atunci în luptă pentru prima oară, fu luat prizonier de către geți”⁴⁰.

Înfrînt și în alte lupte, date în anii următori, Lysimah a fost nevoit să încheie, prin anul 297 î.e.n., pacea cu Dromichaïtes. În schimbul eliberării lui Agatocles, geto-dacii au obținut restituirea teritoriului de peste fluviu, ocupat anterior de macedoneni.

Lysimah a încheiat această pace dezavantajoasă pentru el constrîns și de alte evenimente, anume disputele declanșate, încă din 298 î.e.n., pentru stăpînirea Macedoniei.

Dar, pentru a doua oară, în anul 292 î.e.n., Lysimah a hotărît să pornească un război de proporții împotriva formațiunii statale geto-dacice a lui Dromichaïtes, ale cărei întărire și spor de autoritate le considera ca fiind în detrimentul său. Pentru a-și putea concentra forțele principale împotriva geto-dacilor Lysimah a realizat, în prealabil, o dezangajare de pe teatrul de acțiuni militare din Macedonia, încheind pace cu cel mai tenace rival din acel timp, generalul macedonean Demetrios Poliorcetes.

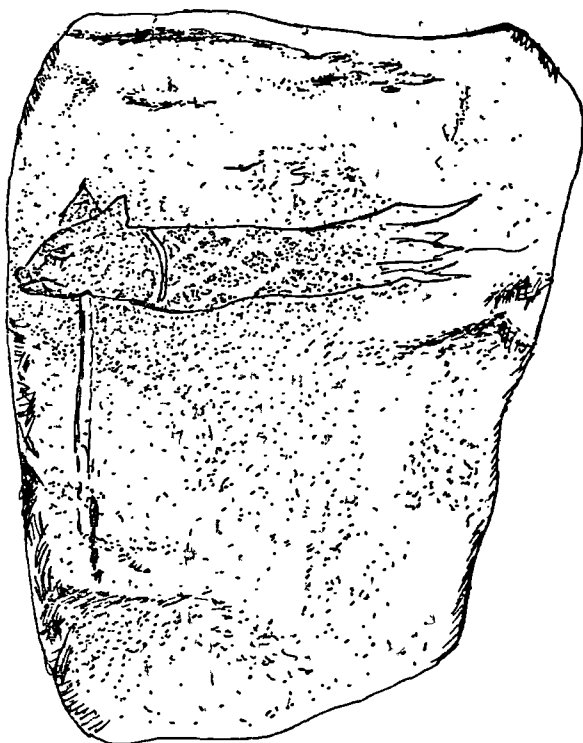
Oastea cu care Lysimah s-a îndreptat împotriva adversarilor nord-dunăreni a fost mult mai numeroasă decît cea de care dispusese în anul 300/299 î.e.n. Efectivele ei, apreciate de Polyainos la 100 000 de oameni, i-au impresionat pe contemporani.

Împotriva acestui inamic periculos regele Dromichaïtes a aplicat cu deplin succes strategia „pămîntului pîrjolit” a cărei esență consta în organizarea unei apărări tenace pe aliniamente succesive, adversarul fiind continuu hărțuit, lovit prin surprindere, în special la punctele obligate de trecere și împiedicat să se aprovizioneze. Astfel se face că deși după ce a pătruns în teritoriul getic oastea lui Lysimach a reușit să cucerească o serie de așezări, inclusiv cîteva fortificate, a fost pusă nu peste multă vreme într-o grea situație. Căci peste tot ea a găsit pămîntul pustiit, iar Dromichaïtes și-a păstrat forțele intacte, retrăgîndu-se — după obișnuitele acțiuni de hărțuire — fără să angajeze o bătălie hotărîtoare. Oboseala, foamea și setea au început să facă ravagii în rîndurile macedonenilor. Diodor din Sicilia scrie limpede în această privință: „Armata lui Lysimah era chinuită de foame. Prietenii îl sfătuiau pe

³⁹ Pausania, I, 9, 7.

⁴⁰ *Ibidem*.

Steag de luptă dacic incizat pe un
vas de lut descoperit la Budureasca
(cca. 400 î.e.n.)



rege să scape cum va putea și să-și mute gândul că oastea lui l-ar putea salva. Lysimah le răspunse însă că nu era drept să-și părăsească ostașii și prietenii, asigurându-și lui o scăpare rușinoasă”⁴¹.

În momentul în care capacitatea combativă a armatei lui Lysimah se diminuase, oștenii conduși de Dromichaïtes au atacat-o decisiv și au capturat-o în întregime. Evenimentul — mai ales datorită împrejurărilor insolite în care s-a petrecut — a produs o vie impresie asupra unor autori antici. Plutarh a consemnat următorul moment, evocat și de alți autori pentru valoarea lui simbolică: „Învins în Tracia de către Dromichaïtes și silit să se predea împreună cu toată oștirea din pricina setei, după ce bău apă și ajunsese sclav, Lysimah spuse: « O zeilor, pentru cât de mică desfătare m-am făcut rob, din rege ce eram ! »”⁴².

Victoria repurtată de geto-daci s-a datorat, înainte de toate, voinței lor nestinse de libertate, eroismului și vitejiei cu care au înfruntat puternicul și experimentatul lor adversar. La acestea s-au adăugat calitățile de remarcabil comandant militar ale regelui Dromichaïtes care a reușit să mențină de la început până la sfârșit inițiativa în luptă și să oblige adversarii să acționeze nu

⁴¹ Diodor din Sicilia, XXI, 12, 1.

⁴² Plutarh, *Basileon apofthegmata kai strategon: Lysimachos*.

potrivit intenției și tacticii lor obișnuite, ci așa cum a gândit și a plănuit regele geto-dac.

Tactica tradițională originală și ingenioasă a „pământului pîrjolit” aplicată și cu acest prilej de geto-daci prezintă deosebiri evidente de cea folosită de sciți și descrisă cu lux de amănunte de Herodot.

Astfel, în timp ce „tactica scitică” s-a practicat pe spații vaste, slab locuite și lipsite îndeobște de centre economice, de către neamuri nomade, crescătoare de vite, cărora le era ușor să se retragă continuu cu avutul lor mobil din calea adversarilor pînă cînd aceștia, sleiți de forțe și infomețați, piereau sau luau calea întoarcerii, tactica „pământului pîrjolit” s-a aplicat la noi de către o populație sedentară și pe un spațiu nu numai redus, ci și relativ dens populat dintotdeauna. În primul caz, pustiul exista de la natură și vastitatea lui juca rolul esențial în înfrîngerea adversarilor, împotrivirea cu arma în mînă rămînînd episodică; în cel de-al doilea, „pustiul” trebuia creat artificial, prin evacuări sau distrugerii de bunuri, implicînd mereu un sacrificiu premeditat și conștient, iar distanțele mici făceau ca efortul militar să constituie un factor de bază, cu efect decisiv în obținerea victoriei pe cîmpul de luptă. Strămoșii noștri nu provocau distrugerii pe suprafețe mari, cum s-ar putea imagina, ci în limitele strictului necesar, pe itinerarele urmate de inamic, în așa fel încît acesta, oriunde și oricît ar fi mers, întîlnea mereu în cale „pustiul”.

Este de reținut și constatarea că procedeul „pîrjolirii” a avut la strămoșii noștri, în diverse situații, nu numai o valoare tactică, ci și una strategică. Acesta e cazul și în confruntarea dintre Dromichaïtes și Lysimah, în cadrul căreia folosirea de către geto-daci a practicii „pământului pîrjolit” a avut un rol pre-cumpănitor în atingerea țelului războiului — înfrîngerea armatei invadatoare ⁴³.

Dacă în timpul războiului Dromichaïtes și-a demonstrat calitățile proprii unui mare comandant de oști, după victorie el s-a dovedit un om politic și diplomat de excepție. Învinșii, inclusiv regele Lysimah, au fost duși în cetatea *Helis* (nelocalizată pînă acum), unde au fost bine tratați și ospătați, iar soarta lor supusă spre dezbatere adunării poporului, organismul de decizie în entitatea statală condusă de Dromichaïtes. Episodul este înfățișat de Diodor din Sicilia, care zăbovește asupra concepției lui Dromichaïtes despre bazele păcii — o concepție ce depășea vizibil moravurile și etica epocii: „Ajungînd oștirea lui Lysimah în puterea tracilor, aceștia se strînseră la un loc — alergînd în număr mare — și strigară să le fie dat pe mînă regele prizonier, ca să-l pedepsească. Căci — spuneau ei — poporul, care luase parte la primejdiile [războiului], trebuie să aibă dreptul de a chibzui asupra felului cum să fie tratați cei prinși. Dromichaïtes fu împotriva pedepsirii regelui și-i lămuri pe oșteni că este bine să-l cruțe pe bărbatul acesta. Dacă l-ar omorî pe Lysimah — spunea el —, alți regi au să-i ia domnia și se prea poate ca regii aceștia să fie mult mai de temut decît înaintașul lor. Dar cruțîndu-l pe Lysimah, acesta — cum se și cuvine — are să se arate recunoscător tracilor, care i-au dăruit viața. Iar locurile întărite, aflate mai înainte vreme în stăpînirea tracilor, ei le vor dobîndi înapoi fără nici o primejdie” ⁴⁴. În cadrul ospătului la care Lysimah și cei din anturajul

⁴³ C. Daicoviciu, op. cit.

⁴⁴ Diodor din Sicilia, XXI, 12, 3.



Tetradrahmă de la Lysimah (306–281 î.e.n.)¹

lui au fost tratați cu mâncăruri alese, din vase scumpe, în timp ce geții au luat demonstrativ un prinz modest, Dromichaïtes l-a întrebat pe regele macedonean: „de ce ai lăsat acasă atâtea deprinderi, un trai cât se poate de ademenitor și o domnie plină de străluciri [...]. De ce te-ai silit, împotriva firii, să-ți duci oștenii pe niște meleaguri în care orice oaste străină nu poate afla scăpare sub cerul liber”⁴⁶. Prin acest dialog autorii antici au vrut să sublinieze valoarea etic umană a pildei, iar faptul că prizonierii luați de oștenii lui Dromichaïtes nu au fost uciși, nici rău tratați, nici transformați în sclavi sau vânduți ca atare, nici eliberați pentru despăgubiri exorbitante — așa cum considerau normal să procedeze învingătorii de alte seminții —, ci puși în libertate din rațiuni politice superioare, evidențiază voința geto-dacilor de a conviețui în pace și înțelegere cu vecinii. În schimbul eliberării, Lysimah a acceptat să restituie geto-dacilor teritoriile ocupate în dreapta Dunării, inclusiv așezările întărite, și s-a angajat să se abțină pe viitor de la acte agresive împotriva lor. Pacea a fost întărită printr-o căsătorie contractată între Dromichaïtes și fiica lui Lysimah.

După războiul din anul 292 î.e.n. nu se mai cunosc alte conflicte militare între entitățile statale geto-dace de la nord de Dunăre și statul elenistic condus de Lysimah. De altfel, acesta a reintrat imediat după prizonieratul getic în disputele pentru stăpânirea Macedoniei.

Rezistența strămoșilor geto-daci în fața tendințelor expansioniste ale puternicului stat macedonean — cea mai importantă forță politică-militară a antichității europene înainte de ascensiunea Romei — a constituit un capitol de o excepțională importanță al istoriei noastre militare până la crearea statului centralizat condus de Burebista. Prin clarviziunea politică și capacitatea militară vădite în înfruntarea cu invadatorul, regele Dromichaïtes poate fi așezat, alături de Burebista și Decebal, în galeria iluștrilor conducători ai lumii antice.

⁴⁶ *Ibidem*, XXI, 12, 6.

GETO-DACII ÎN PERIOADA INVAZIILOR CELȚILOR, SCIȚILOR ȘI BASTARNILOR (SECOLELE III—II î.e.n.)

După domnia lui Dromichaïtes, în tot cursul secolelor III și II î.e.n., relatările scrise care s-au păstrat și mărturiile arheologice conduc la concluzia că, în continuarea rezistenței opuse în vederea stăvilirii expansiunii macedonene, triburile și uniunile de triburi geto-dace au fost confruntate cu grave probleme de ordin militar datorită pătrunderii în spațiul carpato-danubiano-pontic a unor populații străine. Concomitent sau succesiv, invaziile celților, sciților și bastarnilor au afectat fie în trecere, fie cu manifeste tendințe de statornicire unele zone de locuire geto-dacă. Se poate imagina caracterul violent al acestor invazii din vestigiile numeroaselor așezări distruse, din încetinirea ritmului firesc al evoluției economice, culturale și politice — fenomene atestate pregnant de cercetările arheologice și confirmate de fragmentele de informații inserate în scrierile autorilor greci și latini.

Încetinirea ritmului nu a însemnat însă întreruperea firului evoluției¹. Dacă, pe plan local, unele triburi și uniuni de triburi geto-dace au fost supuse temporar dominației invadatorilor, comprimate pe teritorii mai reduse sau împinse spre alte zone, în cuprinsul vetrei dacice viața socială, economică și politică și-a urmat cursul ascendent. Și în domeniul militar s-au petrecut acumulări importante. Ele sînt evidente, de exemplu, în dezvoltarea capacității de apărare a unor uniuni de triburi geto-dace, în perfecționarea tacticii lor de luptă și în evoluția armelor și fortificațiilor. Fără asemenea acumulări ar fi fost de neconceput însuși saltul calitativ petrecut în organizarea militară a autohtonilor o dată cu închegarea primului stat dac centralizat și independent sub conducerea regelui Burebista.

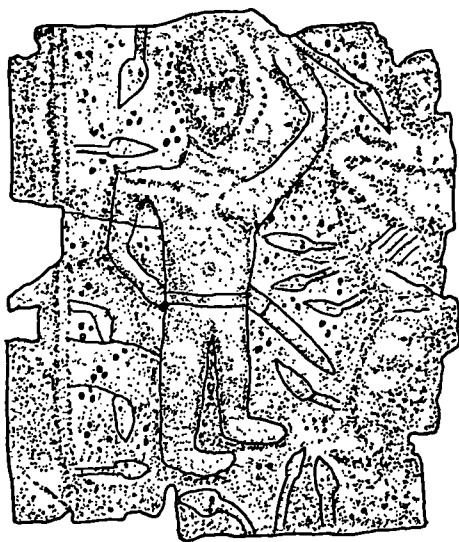
Pentru aspectele generale ale perioadei respective vezi: V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982; D. Berciu, *Romania before Burebista*.

GETO-DACII FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU CELȚII

Cea mai amplă invazie petrecută în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele III—II î.e.n. a fost fără îndoială aceea a triburilor celtice². Din ținuturile lor inițiale de locuire — cursurile superioare ale Rinului și Dunării —, acestea s-au extins în toate direcțiile începând din secolul al VI-lea î.e.n. și pînă la începutul secolului al III-lea î.e.n., cînd expansiunea lor a atins punctul culminant. Triburile și uniunile de triburi celtice au reușit să invadeze un teritoriu imens, din insulele britanice pînă în Asia Mică. De atacurile lor nu a fost scutită nici lumea mediteraneană; în anul 387 î.e.n. Roma a fost prădată, iar un secol mai târziu (278 î.e.n.) aceeași soartă au avut sanctuarele de la Delphi.

Pătrunderea celților în spațiul carpato-danubiano-pontic a avut loc pe mai multe direcții, simultan sau consecutiv și cu intensități diferite. Astfel, grupuri importante venite dinspre centrul Europei au invadat în cea de-a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. zonele de cîmpie dintre Tisa și Carpații Apuseni, scurgîndu-se apoi prin văile Mureșului și Someșului în spațiul intra-carpatic, unde au ocupat terenuri mai fertile³. Este posibil ca celții pătrunși aici să fi aparținut puternicului grup tribal al anarților, așa cum rezultă din unele texte antice mai târzii⁴. Alte grupuri au înaintat dinspre sud, din Peninsula Balcanică⁵.

În momentul invaziei lor pe teritoriile geto-dace amintite mai sus celții se aflau la apogeul democrației militare. Buni agricultori, crescători de vite



Luptător dac (reprezentare pe o placă de argint descoperită la Săliște, Muzeul de artă din Viena)

² Referitor la invazia celtică, vezi: R. Farrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande*, Strassburg, 1908; H. Hubert, *Les Celtes depuis l'époque de la Tène*, Paris, 1932; J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praha, 1956; Vl. Zirra, *Le problème des Celtes dans l'espace du Bas-Danube*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976; I. H. Crișan, *Rapports entre la culture gëto-dace et la culture celtique*, în *Le monde thrace. Actes du II^e Congrès International de Thracologie* (Bucharest 1976), volume selectif, Paris—Roma—Montreal—Pelham—N. Y., 1982, p. 100—104.

³ I. Nestor, *À propos de l'invasion celtique en Transylvanie*, în „Dacia”, nr. 9—10, 1941—1944, p. 547—549; D. Popescu, *Celții în Transilvania*, în „Transilvania”, 75, 1944; O. Bandula, M. Rusu, *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ciurmești, Baia Mare, 1970*; Vl. Zirra, *Les celtes dans le Nord-Ouest de la Transylvanie*, în *Actes VII*, vol. II, Praga, 1971; idem, *Noi necropole celtice în nord-vestul României (Cimitirele birituale de la Sanislău și Dindești)*, în St. Com.—Satu Mare, 2, 1972.

⁴ Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 3.

⁵ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Antiquités celtiques en Oltenie. Répertoire*, în „Dacia”, 11—12, 1948; Iv. Todorovici, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, Belgrad, 1968, passim; idem, *Praistorijska Karaburma*, Belgrad, 1972, passim.

și meșteșugari — cultura La Tène celtică a influențat, în unele cazuri puternic, zone întinse pe continentul european —, ei erau, totodată, excelenți luptători. Armamentul lor, făcut indeobște din fier, era foarte variat și caracteristic acestei populații războinice ⁶.

În prima fază invaziile celților aveau un caracter extrem de distrugător. Deși adeseori erau inferiori din punct de vedere numeric populațiilor băștinașe, ei reușeau să le înfrângă prin atacuri fulgerătoare, soldate cu masacre, jafuri și devastări ce aveau și un puternic impact psihologic asupra adversarilor potențiali. „Ei — scrie Trogus Pompeius referitor la celți, pe care îi numește însă galli — sînt un neam de oameni aspri, îndrăzneți și războinici, care au trecut peste culmile nepătrunse ale Alpilor și prin locuri inaccesibile din pricina frigului [...] Însuși numele de galli inspira atîta groază încît chiar regii care nu erau atacați de ei le cumpărau pacea, din proprie inițiativă, cu un preț foarte mare” ⁷. Dar, într-o fază ulterioară, atunci cînd se fixau mai îndelung pe anumite teritorii, celții începeau să dezvolte relații mai pașnice cu autohtonii, cărora le impuneau plata unui tribut și, firește, alte obligații de ordin economic și politic.

O desfășurare asemănătoare au avut invaziile celților și în teritoriile geto-dace. Violența pătrunderii lor este atestată arheologic, pe de o parte, de distrugerea așezărilor în care populația locală li s-a opus, iar pe de altă parte, de mormintele de luptători celți descoperite pînă acum, ceea ce demonstrează că relațiile cu geto-dacii nu au avut în nici un caz un caracter pașnic. Mai frecvent în inventarul mormintelor apar vîrfurile de lance, săbiile și cuțitele de luptă — la Aiud, Heria, Silivaș (jud. Alba), Apahida, Sic (jud. Cluj), Arad, Pecica (jud. Arad), Moșna (jud. Sibiu), Brad, Papiu Ilarian (jud. Mureș), Ciumești, Pișcolț (jud. Satu Mare), Sintandrei, Sîntion (jud. Bihor) și altele. Nu lipsesc însă nici coifurile (Aiud și Silivaș, Apahida, Ciumești, Hațeg în jud. Hunedoara, Ocna Sibiului în jud. Sibiu), zalele și cnemidele (Ciumești), zăbalele, carele de luptă, pumnalele etc ⁸.

Din luptele purtate de geto-daci împotriva celților se cunosc cîteva detalii despre una singură, pe care o amintește lapidar Trogus Pompeius: „Brennus, conducătorul gallilor, plecase în Grecia, iar cei pe care îi lăsase să apere hotarele

⁶ Printre altele, în dotarea luptătorilor intrau: o spadă din fier cu două tăișuri; o lance lungă de fier; așa-numitul cuțit de lovit — un cuțit greu ce se folosea în lupte. Iscușiți în luptele călare, celții au folosit de timpuriu zăbalele și pintenii, iar carele de luptă au fost întrebuințate pînă în perioadele timpurii ale prezenței lor în centrul și sud-estul Europei. Ca mijloace de apărare ei au utilizat coifurile (adeseori ornate cu motive specifice), cămășile de zale și scuturile.

Trogus Pompeius, XXIV, 4, 4—7.

⁸ Din bibliografia referitoare la celți, inclusiv la armamentul acestora descoperit în spațiul carpato-danubiano-pontic, pe lângă lucrările citate, vezi și: N. Chidioșan, D. Ignat, *Cimitirul celtic de la Tărian*, în SCIV, 23, nr. 4, 1972; I. H. Crișan, *Așa-numitul mormînt de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, în „Sargetia”, 10, 1973; idem, *Descoperiri celtice păstrate în muzeul județean Arad*, în „Ziridava”, 3—4, 1974; Z. Ninázi, *Descoperiri în necropola celtică de la Curtușeni*, în „Crisia”, 3, 1973; Vl. Zirra, *Descoperiri celtice de la sfîrșitul Latênului mijlociu în depresiunea Bistriței*, în *File—Bistrița*, 3, 1974; Silvia Teodor, *Das Werkzeugdepot von Lozna (Kr. Botoșani)*, în „Dacia”, NS, 24, 1980.

Coif celtic descoperit
la Ciumești (sec.
III—II î.e.n.)



neamului lor, ca să nu pară că numai ei stau degeaba, au înarmat cincisprezece mii de pedestrași și trei mii de călăreți, au pus pe fugă trupele geților și ale triballilor și, amenințând Macedonia, au trimis soli la rege [Antigonos Gonatas], ca să-i ofere pacea pe bani și totodată să spioneze tabăra regelui”⁹. Rezistența geto-dacilor trebuie să fi avut însă un caracter general, desfășurându-se în toate zonele de penetrație celtică și având ca principal rezultat limitarea ariei de întindere a dominației acestora. Astfel, în zona sud-vestică asupra căreia celții au exercitat o dublă presiune, dinspre nord, de pe culoarul Mureșului, și dinspre sud-vest, uniunile de triburi geto-dace s-au dovedit suficient de puternice pentru a-și apăra vatra de locuire; o enclavă celtică de durată se constată arheologic doar la Aradul Nou și în câteva puncte izolate de pătrundere a scordiscilor¹⁰. Destul de slabă a fost prezența celților și pe teritoriul de la vest de Olt, unde o parte din vestigiile acestei populații sînt datorate, cu certitudine, nu unei locuiri efective, ci schimburilor economice întreținute ulterior. Chiar în interiorul arcului carpatic, unde șocul invaziei s-a resimțit mai violent, dominația celților nu s-a putut institui efectiv decît în zone de

⁹ Trogus Pompeius, XXV, 1, 2—3.

¹⁰ Liviu Mărghitău, *Banatul în lumina arheologiei (paleoliticul, cucerirea romană)*, Timișoara, 1979, p. 126—133.

podiş şi cîmpie, precum şi într-o singură depresiune, cea bistriţeană ¹¹. Restul teritoriului intracarpatic, cuprinzînd regiunile muntoase şi deluroase în întregime, părţi din podiş şi cîmpie, depresiunile (cu excepţia amintită), a fost menţinut ferm de băştinaşi; triburile şi uniunile de triburi geto-dace şi-au păstrat aici fortificaţiile din perioada anterioară şi au construit noi şi puternice cetăţi către linia de contact cu zonele ocupate de celţi.

Rezistenţa geto-dacilor pe teritoriile invadate de celţi s-a materializat în capacitatea lor excepţională de a-şi conserva etnia, propria cultură şi civilizaţie, tradiţiile şi obiceiurile, religia şi riturile de înmormîntare, aşa cum atestă cercetările arheologice efectuate în aşezările şi necropolele băştinaşe din secolele IV—II î.e.n. Desigur, ei nu s-au arătat nereceptivi la valorile de civilizaţie proprii celţilor; în metalurgia fierului, îndeosebi, dar şi în alte meşteşuguri, ca olăritul, în tipologia armamentului etc. se constată împrumuturi şi asimilări de la celţi, aşa cum şi aceştia au fost influenţaţi de cultura populaţiei majoritare autohtone alături de care au vieţuit timp îndelungat.

Mai tirziu, cînd între geto-daci şi celţi s-au dezvoltat relaţii de schimb, conflictele pierzîndu-şi din intensitate, în anumite cazuri s-a ajuns chiar la înţelegeri militare temporare spre a face faţă unor adversari comuni mai puternici. Astfel s-au petrecut, la un moment dat, lucrurile spre zonele illyre, unde geto-dacii s-au angajat alături de scordisci în acţiuni militare împotriva romailor. Se cunoaşte în acest sens, din relatarea lui Frontinus, un eveniment interesant din ultimul deceniu al secolului al II-lea î.e.n., cînd scordiscii aliaţi cu dacii au înfruntat trupele comandate de consulul Minucius Rufus: „Fiind strîmătorat de către scordisci şi daci, care erau mai mulţi la număr, generalul Minucius Rufus l-a trimis înainte pe fratele său, şi în acelaşi timp cîţiva călăreţi cu trîmbiţaşi, şi i-a poruncit ca, în clipa cînd va vedea angajată lupta, să apară pe neaşteptate din direcţia opusă şi să ordone ca trîmbiţaşii să sune din trîmbiţe. Deoarece răsunau culmile munţilor, s-a răspîndit între duşmani impresia că au de-a face cu o mulţime imensă: îngroziţi de aceasta, au luat-o la fugă” ¹².

Pe măsură ce au acumulat forţe, triburile şi uniunile de triburi geto-dace din zonele înconjurătoare spaţiului supus autorităţii celţilor au început să exercite asupra acestora presiuni tot mai puternice în scopul eliberării teritoriilor care le aparţinuseră. Spre sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n. se constată că enclavele celtice dispuse în teritoriul de locuire geto-dacă intracarpatic au dispărut — fie lichidate prin violenţă, fie asimilate de populaţia autohtonă. În schimb, dominaţia celtă s-a prelungit în zonele dace mai îndepărtate de la vest şi nord-vest, precum şi la sud de Dunăre, de unde triburile boiilor, tauriscilor, scordiscilor etc. efectuau dese incursiuni şi în alte ţinuturi. Lichidarea primejdiei pe care o reprezentau acestea a devenit posibilă în prima jumătate a secolului I î.e.n., cînd unificarea politică a geto-dacilor sub conducerea regelui Burebista a asigurat concentrarea unui potenţial militar superior celui deţinut de adversari.

¹¹ Cf. Vl. Zirra, *Noi necropole celtice în nord-vestul României (cimitirele birituale de la Sanislău şi Dîndeşti)*, p. 190.

¹² Frontinus, *Strategemata*, II, 4, 3.

LUPTA GETO-DACILOR ÎMPOTRIVA TENDINȚELOR DE DOMINAȚIE STRĂINĂ ASUPRA TERITORIULUI DOBROGEAN

Concomitent cu invaziile celte, spațiul carpato-danubiano-pontic a cunoscut în secolele IV—II î.e.n. și o recrudescență a invaziilor dinspre est și nord-est, datorită, pe de o parte, presiunilor scitice târzii, iar pe de altă parte, înaintării treptate a bastarnilor și, ulterior, extinderii autorității Regatului Bosporan asupra litoralului vest-pontic.

Cauzele noilor pătrunderi ale sciților trebuie căutate nu într-o refacere a potențialului militar al acestora, ci, dimpotrivă, în decăderea lor continuă. Presați de alte neamuri barbare și înfrinți de Regatul Bosporan, sciții au fost dislocați din teritoriul locuit inițial și împinși spre vest. Barată, un timp, pe Dunăre de macedoneni, apoi de statul elenistic al Traciei, infiltrarea lor în teritoriul dobrogean a continuat mai ales după moartea lui Lysimah¹³. Spre sfârșitul secolului al III-lea și în cea mai mare parte a secolului al II-lea î.e.n. prezența unei enclave scitice este atestată în zona cuprinsă între *Callatis* și *Odessos* (Varna). Se cunosc, din emisiuni monetare, numele unor „regi” sciți care au viețuit în această zonă, ca Ailios, Sariakes, Kanites, Akrosas, Tanusa, Charaspes. Cetățile grecești au fost nevoite să-și cumpere liniștea, ca de obicei, plătind primejdiosului lor vecin un tribut (*phoros*), dar nu au lipsit nici momentele de încordare și confruntări armate.

Viața locuitorilor din cetățile grecești vest-pontice a fost destul de des perturbată nu numai de prezența sciților, ci și de rivalitățile dintre polisuri înseși, amplificate într-o măsură importantă de evoluții militare sau economice petrecute în zonele elenistice mai îndepărtate. Astfel, în jurul anului 262 î.e.n. cetățile *Callatis* și *Histria*, aliate, s-au angajat într-un război cu *Byzantionul* pentru controlarea portului de la Tomis. Bizantionul — care controla Strimtorile și avea deci posibilitatea să împiedice desfășurarea normală a tranzitului de mărfuri, element vital pentru prosperitatea economică a adversarilor — a ieșit până la urmă învingător; *Callatis*, mai ales, a avut mult de suferit de pe urma acestui conflict.

Tot în prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. *Histria* a acordat sprijin militar cetății *Apollonia* (Sozopol), de care o lega o alianță statornică, probabil împotriva celților din regatul nou format cu capitala la *Tylis*. Corăbiile de luptă trimise de *Histria* au fost comandate de *Callicrates* fiul lui *Callicrates*, așa cum rezultă dintr-o inscripție a epocii.

Un secol mai târziu *Histria* a trimis din nou în sprijinul *Apolloniei*, care fusese atacată de *Messembria* (Nesebăr), o escadră de „corăbii lungi”¹⁴. Conflictul fusese generat de rivalitatea dintre *Apollonia* și *Messembria*, ambele dornice să stăpânească fortăreața *Anchialos* (Pomorie) și, mai ales, vestitele lagune din

¹³ Vezi D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea și problema scitică la Dunărea de Jos*, în SCIV, 10, nr. 1, 1959; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 261—265.

¹⁴ Analiza evenimentelor la D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 222—241.



Decret histrian pentru solii trimiși la regele get Zalmodegikos (sec. III î.e.n., foto D. M. Pipidi): „*Intrucât Diodoros al lui Thrasycles, Procritos al lui Pherecles și Clearchos al lui Aristomachos, trimiși soli la Zalmodegikos în privința ostaticilor, au călătorit prin țara dușmană și, înfruntând primejdii de tot soiul și dînd dovadă de cea mai deplină rîvnă, au adus înapoi ostatecii (în număr de peste șaiseci), convingîndu-l pe Zalmodegikos să restituie cetății veniturile: Sfatul și Poporul să găsească cu cale ca aceștia și urmașii lor să fie înscriși printre binefăcătorii obștii*”.

vecinătatea acesteia, de unde se exploata sare prin evaporarea apei. Luptătorii din Histria, sosiți într-un moment cînd aliații lor treceau prin grave primejdii, s-au distins în mod deosebit, reușind să captureze o navă adversă cu tot echipamentul și să participe cu succes la asediul pentru recucerirea orașului Anchialos.

Intervenția geto-dacilor în viața cetăților grecești, în raporturile dintre acestea și în conflictele pe care ele le-au avut cu alți adversari — de exemplu, cu tracii — a fost destul de puternică. Mai întîi, pentru că teritoriul dintre Dunăre și mare a continuat să fie dens locuit de geto-daci, care, organizați în entități social-politice durabile, au rămas stăpîni pe teritoriile lor în pofda repetatelor invazii străine. Apoi pentru că, aspirînd firesc să mențină unitatea cu locuitorii de aceeași etnie sud-dunăreni și să controleze, în consecință, litoralul maritim pe care se aflau implantate polisurile grecești, geto-dacii ce locuiau pe partea stîngă a fluviului și-au intensificat presiunile, continuînd astfel tendințele evidente încă din epoca lui Dromichaïtes.

Tocmai această realitate se reflectă într-o inscripție datînd de la mijlocul secolului al III-lea î.e.n., care amintește de „o ambasadă” trimisă de Histria la Zalmodegikos, căpetenia unei formațiuni statale geto-dace din nordul sau nord-vestul teritoriului dintre fluviu și mare. Solii histrieni au tratat cu Zalmodegikos problema repatrierii unui număr de 60 de ostateci. Rezultă limpede că în schimbul unui *phoros* și al altor obligații asumate de histrieni, aceștia obținuseră garantarea exploatării principalelor surse de venituri — pescuitul în apele fluviului și practicarea agriculturii pe ogoarele din teritoriul ce aparținea orașului.

La sfîrșitul secolului al III-lea — începutul secolului al II-lea î.e.n. un rege geto-dac din stînga Dunării (poate din Cîmpia Română) — Rhemaxos —

controla statornic polisurile grecești, asumându-și în fapt rolul de protector al lor ¹⁵. Sprijinul militar acordat de el s-a dovedit în unele împrejurări decisiv pentru salvarea cetăților grecești de amenințările unor adversari mai puternici. Astfel, la un moment dat *Histria* și *Bizone* (Cavarna) — ca și alte polisuri de pe litoralul Pontului Euxin locuit de geto-daci — au avut mult de suferit de pe urma unei oști trace venite dinspre sud, sub conducerea lui Zoltes, care întreprindea repetate incursiuni pe teritoriul lor. Până la urmă, locuitorii din *Histria* s-au decis să reziste cu armele, alegându-l pe Agathocles fiul lui Antiphilos comandant cu depline puteri al teritoriului. În fruntea unui detașament de „oșteni voluntari dintre cetățeni și barbarii adăpostiți în cetate” ¹⁶, acesta „a păzit ogoarele și turmele și grânele” ¹⁷ până la sosirea ajutorului solicitat, între timp, lui Rhemaxos. Inițial regele geto-dac a pus la dispoziția *Histriei* 100 de călăreți; dar, „cînd tracii au căzut în număr mare asupra străjerilor din *Histria*, iar aceștia — de frică — au fugit pe celălalt mal, lăsînd teritoriul (cetății) fără pază” ¹⁸, fiul regelui Rhemaxos, solicitat insistent de greci, a sporit efectivul călăreților geto-daci la 600. Detașamentul geto-dac a înfrînt corpul de oaste tracă și a redat liniștea cetății *Histria*.

Forța militară a formațiunii politice aflate sub autoritatea unui rege ca Rhemaxos, controlul exercitat asupra polisurilor grecești de pe litoralul dobrogean și luptele desfășurate pentru păstrarea lui sînt elemente probatorii ale faptului că ținutul dintre fluviu și mare, locuit în permanență de strămoșii noștri, a rămas o componentă inseparabilă a vetrei lor de locuire, aici exercitîndu-se o autoritate politică permanentă a regilor geto-daci, printre care Zalmodegikos și Rhemaxos.

RAPORTURI MILITARE ÎNTRE GETO-DACI ȘI BASTARNI

În lupta împotriva invadatorilor străini s-au afirmat pe plan militar în decursul secolelor III—II î.e.n. și formațiunile politice geto-dace de la est de lanțul Carpaților. Continuînd acțiunile de rezistență ce durau de secole împotriva sciților, ele au fost nevoite la un moment dat să facă față unui neam migrator cu care pînă atunci nu avuseseră confruntări armate. Este vorba de bastarni care, pornind din părțile Vistulei, s-au năpustit spre sud, ajungînd în secolele II—I să ocupe cu forța și o porțiune din teritoriul geto-dac; lor li se atribuie parțial cultura Poienești-Lukașevka, identificată în puncte din bazinul

¹⁵ R. Vulpe, *Histria, Zoltes și Rhemaxos*, în „Gîndirea”, 11, nr. 9, 1931; I. I. Rusu, *Zoltes și Rhemaxos. Tracii, sciții și Istria în sec. III—II î.e.n.*, în „Apulum”, 6, 1967.

¹⁶ „Revue des études roumaines”, 5—6, 1960, p. 180—217.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

superior al Siretului, podișul central al Moldovei și zona cuprinsă între Prut și Nistrul mijlociu ¹⁹.

Bastarnii se aflau pe o treaptă de dezvoltare inferioară aceleia pe care o atinseseră geto-dacii. Plutarh îi înfățișează drept „oameni care nu știau să lucreze pământul, nu știau să navigheze și nu se pricepeau să ducă viață de păstori, preocupându-se doar de un singur lucru și de un singur meșteșug: lupta necontenită și biruirea celor ce-i înfruntă” ²⁰. Tacitus, completând aceste informații, arată că ei „construiesc și case, poartă și scuturi, le place să meargă pe jos și se mișcă repede” ²¹ — trăsături comune, după părerea lui, tuturor neamurilor germanice. La lupte participau atât pedestrași, cât și călăreți; primii „se țineau în goană pe lângă cai, și în toiul luptei încălecau pe caii liberi ai călăreților căzuți” ²².

Geto-dacii s-au opus cu tenacitate bastarnilor. Centre principale ale rezistenței lor au devenit cetățile care, ridicate anterior în fața sciilor — cum erau cele de la Cotnari, Moșna, Stîncești, Arsura, Fedești, Buhalnița, Brăhășești etc. (între Carpați și Prut) și Butuceni, Mateuți, Saharna, Vihvatini (între Prut și Nistru) —, își vedeau, și în noile condiții, deosebita utilitate. Pînă la urmă o parte din cetăți au fost ocupate și distruse de bastarni, altele au fost părăsite de geto-daci după ce adversarii lor reușiseră să preia controlul zonelor înconjurătoare ²³.

Izvoarele literare ajunse pînă la noi au consemnat o singură confruntare militară între geto-daci și bastarni. Cu prilejul uneia din incursiunile lor, bastarnii au pătruns pe teritoriul locuit de uniunea de triburi geto-dace condusă de regele *Oroles*, situată în sud-estul spațiului intracarpatic și, probabil, în partea de sud a ținutului dintre munți și Siret. Prima confruntare militară s-a soldat cu o înfrîngere grea pentru autohtoni: „În vremea regelui *Oroles* — scrie Trogus Pompeius — [geto-dacii] se luptară fără succes împotriva bastarnilor și de aceea, ca pedeapsă pentru slăbiciunea arătată, au fost siliți, din porunca regelui, ca atunci cînd voiau să doarmă, să pună capul în locul picioarelor și să facă soțiilor lor serviciile pe care mai înainte acestea obișnuiau să le facă lor” ²⁴. Pedeapsa „a fost înlăturată numai după ce prin vitejia lor au șters rușinea pe care și-au atras-o în războiul de mai înainte” ²⁵. Mai presus de anecdotică istorică, rămîne faptul sigur că rezistența opusă de luptătorii

¹⁹ R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în NEH, 1, 1955; M. Babeș, *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor*, în SCIV, 20, nr. 2, 1969; idem, *Dacii și bastarnii*, în Mem. Ant., 2, 1970; idem, *Germanische latènezeitliche Einwanderungen im Raum östlich der Karpaten (Zum heutigen Stand der Forschung über die Poienești-Lukașevka-Kulturgruppe)*, în Actes VIII; G. B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în St. Cerc. Șt.—Iași, 8, nr. 1, 1957; idem, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S. referitoare la primul mileniu al e.n.*, în SCIV, 10, nr. 2, 1959; D. A. Macinski, *K voprosu o datirovke, proisхожденii i etniceskoj prinadležnosti pamjatnikov tipa Pojanești-Lukașevka*, în *Arheologija Starogo i Novogo Sveta*, Moscova, 1966.

²⁰ Plutarh, *Aemilius Paulus*, 12.

²¹ Tacitus, *Germania*, 46, 2.

²² Titus Livius, XLIV, 26, 3.

²³ A. C. Florescu, *Unele considerațiuni asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mil. I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, în Cerc. Ist.—Iași, SN, 2, 1971.

²⁴ Trogus Pompeius, XXXII, 3, 16.

²⁵ *Ibidem*.

geto-daci conduși de Oroles, poate și de alții rămași necunoscuți, a stăvilit invazia bastarnilor spre teritoriile din interiorul arcului carpat, unde arheologic nu se constată decît slabe și efemere urme lăsate de această populație (de exemplu, la Morești, jud. Mureș), probabil cu prilejul unor pătrunderi de felul aceleia pe care o relatează Trogus Pompeius.

Pe lângă asemenea momente de conflict, raporturile dintre geto-daci și bastarni au cunoscut și perioade de pace materializate, printre altele, de schimburile economice și culturale reciproce²⁶. Unele incursiuni ale bastarnilor au antrenat chiar contingente geto-dace pînă la sud de Dunăre, unde prezența lor este destul de des constatată. Astfel, regele Macedoniei, Filip al V-lea (220—179 î.e.n.), angajat într-o politică foarte complicată împotriva romanilor, tracilor și altor neamuri din jur, s-a decis în ultimii ani ai domniei să recurgă la ajutorul bastarnilor. Inițial aceștia ar fi urmat să distrugă puterea dardanilor — vecini primejdioși ai Macedoniei —, apoi să devasteze Italia. Solia lui Filip, condusă de un abil diplomat, Antigonus, a reușit să-l convingă ușor pe regele bastarn Clondicus, atît prin răsplata promisă, cît și prin perspectiva unor prăzi bogate. Ca urmare, în anul 179 î.e.n. o puternică oaste bastarnă formată din luptători pedestri și călăreți, în rindurile căreia se aflau și geto-daci, a trecut Dunărea — probabil pe la Durostorum — și a înaintat prin teritoriul locuit de traci, care fuseseră convinși de macedoneni să-i asigure aprovizionarea. Dar, în apropiere de Amphipolis, bastarnilor le-a parvenit știrea că regele Filip murise pe neașteptate. Totodată, tracii, care încercau să profite de acest eveniment, au început să opună rezistență bastarnilor și, părăsindu-și așezările din zona prin care aceștia treceau, s-au refugiat pe muntele Donuca (identificat cu actualul Rila). Bastarnii i-au atacat, însă au avut neșansa ca tocmai în acel moment să se dezlănțuie o furtună neobișnuită, care, cum arată Titus Livius²⁷, a produs numeroase victime și o mare debandadă în rindurile lor, sporite și de intervenția armată a tracilor. După dispute serioase, o parte a bastarnilor a renunțat la luptă și s-a reîntors, împreună cu geto-dacii, prin teritoriile învecinate Apolloniei Pontice și Messembriei, la nord de Istru, iar altă parte — izvorul antic o evaluează la aproximativ 30 000 — s-a decis, totuși, să-și continue înaintarea către Dardania, unde a rămas pînă în iarna 175/174 î.e.n., cînd, în urma unui conflict violent cu dardanii, a fost silită, la rîndul ei, să revină la nord de fluviu.

Nu peste multă vreme, Perseu (179—168 î.e.n.) — fiul și succesorul lui Filip al V-lea — a făcut, din motive identice cu ale tatălui său, un nou apel la bastarni. În primăvara anului 168 î.e.n., sub conducerea aceluiași Clondicus, oastea bastarnilor și geto-dacilor, formată de data aceasta din 10 000 de călăreți și 10 000 de pedestrași, a trecut la sud de Dunăre. Conform înțelegerii, Perseu urma să plătească imediat cîte 10 galbeni de fiecare călăreț, cîte 5 galbeni de fiecare pedestraș și 1 000 de galbeni șefului lor. Pertractările regelui macedonean în privința efectuării plății i-au determinat pînă la urmă pe bastarni și aliații lor să-l părăsească și să se retragă la nord de fluviu, nu însă înainte

²⁶ S. Marinescu-Bilcu, *Noi urme bastarnice în Moldova de nord-vest*, în SCIV, 14, nr. 2, 1963; Silvia Teodor, *Unele date cu privire la cultura geto-dacică din nordul Moldovei în lumina săpăturilor de la Botoșana*, în SCIV, 20, nr. 1, 1969.

²⁷ Titus Livius, XL, 58, 4—6.

de a fi devastat teritoriile trace prin care au trecut. Atacată în același an de către romani, Macedonia nu a dispus de forțele necesare pentru a-și salva independența, iar Perseu însuși și-a pierdut tronul.

Deși vor mai fi existat, neconsemnate de izvoare, astfel de acțiuni purtate în comun de bastarni și autohtoni, cercetările arheologice pun în lumină realitatea că geto-dacii nu s-au împăcat niciodată cu prezența acestei populații înapoiate și turbulente. Într-o primă fază ei au reușit să oprească expansiunea bastarnilor atît spre sud, aproximativ pe linia Piatra Neamț — Roman — Crasna (jud. Vaslui) — Tiraspol (R.S.S. Moldovenească), cît și spre vest, pe Carpați, unde au construit o nouă serie de cetăți puternice, așa cum procedaseră atunci cînd interveniseră pentru zăgăzuirea primejdiei sciților. Într-o fază ulterioară, mai exact în epoca lui Burebista, geto-dacii au pornit lupta decisivă pentru eliberarea teritoriilor pe care se implantase populația bastarnă.

PREMISE ALE ÎNFĂPTUIRII UNITĂȚII POLITICE A POPORULUI GETO-DAC

Din evenimentele analizate pînă aici rezultă însemnătatea factorului militar în ansamblul efortului geto-dacilor pentru lichidarea enclavelor străine apărute în interiorul spațiului lor de locuire și de civilizație. În secolele III-II î.e.n. se constată o tendință pronunțată de uniformizare a nivelului atins în dezvoltarea diverselor formațiuni social-politice geto-dace, care devin capabile fiecare în aria lor de viață să înfrunte și, deseori, să zdrobească oștile invadatoare. Dacă din secolele anterioare izvoarele antice nu păstrează decît două nume de conducători geto-daci: *Charnabon* (pomenit, fără nici un fel de detalii, în tragedia *Triptolemos* de Sofocle) și *Dromichaites*, în luptele purtate împotriva celtților și bastarnilor s-au afirmat pe parcursul secolelor III și II î.e.n., prin fapte socotite de autorii greci și latini demne de a fi consemnate pentru istorie, numele a încă cinci regi ai strămoșilor poporului român: *Zalmodegikos*, *Rhemaxos*, *Oroles*, probabil *Rubobostes*, la care se adaugă *Moskon*, cunoscut dintr-o emisiune monetară.

Descoperirile arheologice oferă la rîndul lor numeroase probe care conduc la aceeași concluzie: că formațiunile politice geto-dace s-au consolidat din punct de vedere social-politic în secolele III și II î.e.n., căpătînd delimitări teritoriale relativ stabile și acumulînd un potențial economic și militar apreciabil. S-a accelerat procesul stratificării sociale. Din secolul al III-lea î.e.n., geto-dacii au început să bată monede proprii, imitate după cele macedonene și grecești, ale căror caracteristici și circulație îngăduie să se delimiteze, cu aproximație, teritoriul ocupat de diversele centre de putere emitente²⁸.

²⁸ B. Mitrea, *Unitatea geto-dacă reflectată în monetăria dacă*, în AUB-Ist., 1, 1969; C. Preda, *Einige Fragen der Geto-dakischen Numismatik*, în „Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte”, München, 16, 1965; idem, *Despre începuturile imitațiilor moderne de tip Filip al II-lea*, în St. Cl., 2, 1969; idem, *Monedele geto-dacilor (sfîrșitul sec. IV î.e.n. — sec. I î.e.n.)*, București, 1973, passim; G. Trohani, L. Nemoianu, *Istoria politică a geto-dacilor în secolele VI—III î.e.n.*, în RI, 34, nr. 2, 1981.

Monedă de argint a
regelui geto-dac
Moskon



În preajma constituirii statului dac centralizat și independent condus de Burebista se conturează — în lumina datelor numismatice — patru mari formațiuni social-politice: prima — delimitată de Dunăre, Carpații Meridionali, râurile Vedea și Ialomița; a doua — între Carpații de curbură și fluviu, cu autoritate politică extinsă și la est de Carpații Orientali și pe teritoriul dintre fluviu și mare; a treia — între unăre, Olt și arcul carpatic; în sfârșit, a patra — în bazinul Mureșului și al Tîrnavelor. Tocmai acestea vor fi fost angajate și în evenimente militare ca cele analizate mai sus.

Cu toată influența negativă exercitată de invaziile străine, procesul organizării sociale, politice și militare a geto-dacilor a condus spre centralizări și concentrări pe teritorii tot mai întinse, care pregăteau și anunțau apropierea glorioasei perioade a domniei regelui Burebista. Se poate aprecia că, alături de factorii interni, care au fost determinanți, un rol de seamă în desfășurarea acestui proces a jucat confruntarea continuă a autohtonilor cu populațiile alogene. Căci această confruntare a impus geto-dacilor o organizare mereu mai complexă, politică și militară, fără de care nu ar fi avut șanse să-și înfrângă puternicii adversari.

Din punct de vedere militar, formațiunile politice geto-dace și-au valorificat la maximum capacitatea defensivă, iar luptele de apărare purtate de ele au salvat de stăpînirea străină tot ceea ce putuse fi salvat. Nu este mai puțin adevărat însă că ele au dispus, fiecare în parte, de forțe insuficiente pentru a obține eliberarea completă a teritoriilor geto-dace invadate. Ar fi fost necesară, pentru aceasta, realizarea unității politice geto-dace, singura în măsură să concentreze întregul potențial demografic, economic și militar al autohtonilor și să-l utilizeze potrivit fluxului relațiilor externe. Capacitatea defensivă limitată a formațiunilor politice anterioare domniei lui Burebista a devenit și mai evidentă în momentul în care la orizont și-a făcut apariția cea mai redutabilă putere militară din cîte a cunoscut lumea antică: Statul roman.

Semnificativ însă pentru această perioadă îndelungată este faptul că strămoșii poporului român s-au opus cu tenacitate diverselor invazii străine, că au rămas statornici în vatra lor ancestrală, dezvoltînd o civilizație cu caracteristici materiale și spirituale comparabile cu cele ale lumii mediteraneene, cu care se afla într-un contact complex, pe multiple planuri, precum și un efort militar încordat pentru a o apăra.

FORMAREA STATULUI DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT. POLITICA MILITARĂ A DACIEI ÎN EPOCA LUI BUREBISTA

În ultimul secol al erei vechi, cursul istoriei poporului român a înregistrat un eveniment cu totul deosebit — făurirea statului dac centralizat și independent, sub conducerea marelui rege Burebista (82 — 44 î.e.n.). „Constituirea statului centralizat de sub conducerea lui Burebista, în jurul anului 70 î.e.n. — se apreciază în Hotărîrea Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român din noiembrie 1977 cu privire la aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent —, a fost rezultatul dezvoltării vieții materiale și spirituale pe teritoriile locuite de geto-daci, care făceau parte din numeroasa populație a tracilor, cu adînci rădăcini în întreg spațiul carpato-danubiano-pontic”¹.

La mijlocul mileniului I î.e.n. Herodot remarcase că neamurile trace ar fi devenit de neînvinș dacă s-ar fi reunit sub domnia unei singure căpetenii. Numai că fărîmîțarea și disensiunile dintre acestea erau, la acea epocă, atît de profunde, încît părintele istoriei socotise necesar să adauge — prudent și sceptic — că un efort unificator îi părea „cu neputință”. Și totuși, după ce fuseseră urcate noi și importante trepte ale evoluției sociale, în lumea tracă se înfiripaseră forțe capabile să inițieze un asemenea efort. Acestea se iviseră întîi în grupul neamurilor sud-trace, care beneficiaseră de conjuncturi mai prielnice, între care contactele timpurii cu civilizația greacă. Statul odris constituise, incontestabil, o victorie — fie și limitată în timp și spațiu — a tendințelor unificatoare asupra celor centrifugale din masa neamurilor trace de la sud de Haemus.

Dar, așa cum s-a arătat în capitolele anterioare, ascensiunea macedoneană și instituirea dominației romane asupra Peninsulei Balcanice au jucat un rol decisiv în decăderea statului odris. O nouă inițiativă de acest fel cu sorți de reușită nu putea veni decît din partea ramurii nordice, și anume din spațiul carpato-danubiano-pontic, unde se afirmase între timp impetuos principalul centru de putere al lumii trace. Căci, pe de o parte, tocmai în acest spațiu societatea geto-dacă atinsese acel stadiu al evoluției în care devenise

¹ „Scinteia”, 16 noiembrie 1977.



Burebista (sculptură de Radu Aftenie)

posibilă și necesară trecerea la constituirea unui stat centralizat — trecere ce echivalase, în substanța ei, cu un amplu proces unificator. Pe de altă parte, deși primejdiile externe erau mari, faptul că Statul roman nu se înstăpînise încă solid în zonele nord-balcanice, iar populațiile din jur și mai ales cele infiltrate în unele teritorii daco-gete nu dispuneau de formațiuni statale proprii, deschidea perspective favorabile realizării unității politice.

În primul pătrar al secolului I î.e.n. poporul geto-dac a găsit, în propriile rînduri, resurse și forțe capabile să acționeze, potrivit necesității istorice, pentru încheierea statului centralizat și independent. Din sînul lui s-a ridicat atunci o personalitate proeminentă, care și-a pus amprenta asupra marilor evenimente din această epocă: Burebista².

Apariția în prim planul istoriei strămoșilor noștri a strălucitei personalități a lui Burebista își găsește primordial explicația în faptul că el a înțeles ca nimeni altul în epocă imperativele obiective ale stadiului atins atunci în dezvoltarea societății geto-dace: eliberarea teritoriilor de veche locuire dacică ce se mai aflau sub ocupație străină și reunirea întregului popor autohton în frun-

² Radu Vulpe, *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*, în St. Com. — Pitești, 1, 1968; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 7—20; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. a 2-a, București, 1977, passim; D. Berciu, *Burebista — mare personalitate a lumii antice*, în Arh. Olt., NS, 1, 1981; Em. Condurachi, *Burebista, personalitate politică și militară de primă mărime a lumii antice*, în SMMIM, 13, 1980; M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, p. 30—47.

tariile aceluiași stat centralizat și independent. Aceste comandamente ale vremii făceau necesară desfășurarea unor ample acțiuni politico-diplomatice și militare menite să asigure unitatea statală a poporului dac, instituirea unor structuri statale la scara întregii arii de locuire geto-dacă și, în context, edificarea unui sistem militar atotcuprinzător, primul din istoria noastră. Concretizarea acestor obiective a avut în personalitatea lui Burebista făptuitorul ideal, care sintetiza remarcabil virtuțile tradiționale ale poporului din rîndurile căruia s-a ridicat: energie clocotitoare și înțelepciune, spirit vizionar și realism, cutezanță și prudență, voință implacabilă și iscusință diplomatică, vocație organizatorică și inegalabilă măiestrie în conceperea și conducerea acțiunilor militare.

Evenimentele care au alcătuit procesul complex al făuririi statului dac centralizat și independent sub sceptrul lui Burebista pot fi reconstituite din izvoarele narative și vestigiile arheologice cercetate îndeosebi în ultimele decenii. Principalul izvor îl constituie mărturiile istoricului Strabon, care se exprimă laconic, dar limpede în această privință, cu toate că nu face precizări cronologice: „Ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, Burebista, bărbat get, l-a înălțat atît de mult prin exerciții, cumpătare și ascultare față de porunci, încît, în cîțiva ani, a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine. Ba încă a ajuns să fie temut și de romani”³. Prin coroborarea acestor informații cu cele conținute în alte izvoare antice s-a putut stabili ca început al domniei lui Burebista anul 82 î.e.n.

Avînd în vedere că geto-dacii erau divizați într-o serie de entități politice aflate în dispute nu numai cu semnițiile străine pătrunse în spațiul carpato-danubiano-pontic, dar și între ele, în mod obiectiv procesul unificării statale nu putea să se declanșeze decît dintr-una din formațiunile existente — o uniune suficient de puternică, amplasată într-o poziție favorabilă și îndeajuns de organizată pentru a juca rolul de nucleu al viitorului stat centralizat. Întemeierea marelui stat dac centralizat și independent a fost făcută atît prin căi și metode de unificare pașnică, cît și prin lupte, prin acțiuni militare. Constituirea statului centralizat și independent dac sub conducerea lui Burebista a însemnat practic cuprinderea tuturor teritoriilor locuite de poporul geto-dac sub o autoritate politică unică.

Ca urmare a constituirii statului dac centralizat și independent condus de Burebista în urmă cu peste 2050 de ani, societatea daco-getică — intrată în faza sa de maximă dezvoltare — a înregistrat progrese calitative pe toate planurile⁴. Economic, așa cum indică rezultatele cercetărilor arheologice, s-a desfășurat un amplu proces concretizat în dezvoltarea agriculturii, meșteșugurilor și schimbului, înmulțirea și înflorirea așezărilor, înălțarea de fortificații redutabile. În domeniul social acest proces a fost însoțit de accentuarea diferențelor între pătura aristocratică, ai cărei reprezentanți apar în izvoare sub denumirea autohtonă de *tarabostes* sau sub cea latină de *pileati* (după un fel de căciulă — *pileus* — pe care o purtau ca semn distinctiv pentru rangul lor social), și masa oamenilor de rînd — *comati* sau *capillati* (denumiți astfel pentru obi-

³ Strabon, VII, 3, 11.

⁴ H. Daicoviciu, *Dacii și civilizația lor în secolele I î.e.n. — I e.n.*, în AMN, 5, 1968; I. H. Crișan *Civilizația dacică în lumina noilor descoperiri*, în „Ziridava”, 12, 1980.

This map illustrates the Roman province of Dacia, which encompassed the modern-day countries of Romania and Bulgaria. The province is shaded in light blue and is bordered to the north by the Tiber River and the Carpathian Mountains. To the west, it borders the province of Moesia, and to the south, it borders the province of Scythia. The map shows the Danube River (Danubius) flowing along the northern and eastern borders of the province. Major cities and towns are marked with dots and labeled, including Lugidava (modern Lugoj), Ulpia Traiana (modern Drobeta), and Apollonia (modern Apollonia). The map also shows the Black Sea (Mare Adriaticum) to the east and the Danube River (Danubius) flowing through the province. The map is titled 'Dacia' in large letters at the top.



Nobil dac — tarabostes (statuie, Arcul de triumf al lui Constantin cel Mare, Roma)



Comati (reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

ceiul lor de a purta plete). Amplificarea exploatării masei producătorilor de către păturile sociale superioare cărora le-a aparținut, cu certitudine, și categoria preoșimii, extinderea continuă a sferei proprietății private nu au dus însă la diminuarea sensibilă a proprietății colective, a obștilor, acestea continuând să precumpănească în agricultura geto-dacă. Vag menționat de izvoarele literare, sclavajul nu a avut o pondere deosebită și și-a păstrat, probabil, caracterul patriarhal din epoca anterioară.

Statul lui Burebista va fi conservat multe elemente din formațiunile politice preexistente, pe care de altfel nu le-a desființat, ci cărora le-a limitat doar atribuțiile în favoarea puterii centrale. Dar a adus, în acest domeniu, așa cum s-au petrecut lucrurile și în alte state de o factură comparabilă, elemente instituționale noi: un aparat de administrație fără de care ar fi fost de neconceput funcționarea unui organism complex cum era statul burebistan; un sistem de legi și norme obligatorii pe întregul teritoriu al Daciei; o organizare militară adecvată politicii promovate de stat, capabilă să apere întinsele sale hotare.

Acest stat se întindea spre apus și spre nord-vest pînă la Dunărea de mijloc și Morava, spre nord atingea Carpații Păduroși, spre est ajungea la Olbia și cuprindea ținutul dintre Dunăre și mare, în întregime, iar la miazăzi era limitat de Munții Haemus. Între hotarele statului burebistan erau cuprinse toate pămînturile ce aparțineau geto-dacilor din cele mai vechi timpuri.

Din momentul constituirii statului centralizat și independent condus de Burebista, existența statală și independența au devenit coordonate definitorii și neîntrerupte în evoluția istorică a poporului român.

ORGANIZAREA ȘI ÎNZESTRAREA OASTEI GETO-DACE

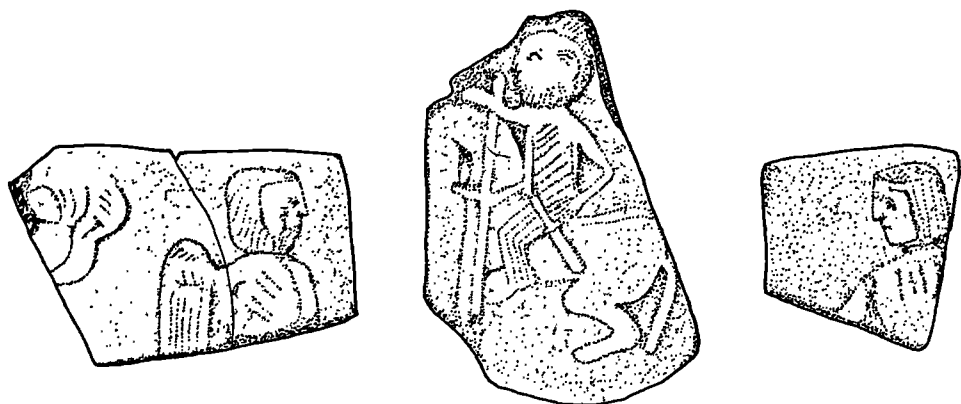
Consecințele pe plan militar ale făuririi statului dac centralizat sub conducerea lui Burebista au fost considerabile. Prin unirea poporului dac sub o singură stăpînire s-a pus capăt luptelor interne care, după expresia lui Strabon, îl istoviseră vreme îndelungată înainte de Burebista. „Exercițiile” la care, după același autor, Burebista i-a supus pe ai săi și care au contribuit la creșterea prestigiului dacilor nu pot fi altceva decît disciplina militară, pregătirea morală și de luptă a oștirii, a întregului popor pentru apărarea Daciei. În același scop a sporit considerabil capacitatea militară a statului dac, care, la nevoie, putea să concentreze efective impresionante de luptători⁵.

Statul dac de sub conducerea lui Burebista dispunea și de o puternică armată permanentă; numai așa se explică marile și rapidele sale succese în luptele cu celții, în expedițiile sud-dunărene și în supunerea cetăților grecești de pe litoralul pontic.

Izvoarele antice transmit știri despre organizarea militară a statului dac în timpul lui Burebista și al urmașilor lui, printre care o informație tîrzie a medicului Criton despre așezarea de către Decebal a unor prefecți în fruntea cetăților. Există temeiuri pentru a se aprecia că asemenea comandanți de garnizoane întărite existau și sub predecesorii ultimului rege dac. Pentru aceasta pledează, de exemplu, construirea unor turnuri-locuință în cetățile descoperite la Blidaru (jud. Hunedoara), Căpîlna (jud. Alba), Tilișca (jud. Sibiu) unde nu există nici un motiv pentru a se presupune prezența efectivă și de durată a regelui. De altminteri, cetățile aveau, fără îndoială, garnizoane și, deci, un comandant al lor; dacă în fortărețele din regiunile periferice se poate presupune că acest rol era îndeplinit de căpetenia dacă locală care recunoscuse autoritatea regelui, în cetățile din zona Orăștiei și din imediata apropiere situația trebuie să fi fost diferită: aici comandant nu putea fi decît un om al regelui, numit de acesta.

Organizarea armatei daco-getice a depins, evident, de caracteristicile generale ale suprastructurii politice și, îndeosebi, de gradul de centralizare a statului în vremea lui Burebista, de însăși dezvoltarea social-economică a regiu-

⁵ Strabon, VII, 3, 15. O analiză amplă a organizării oastei dace la General-maior dr. Constantin Olteanu, *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români*, București, 1979, p. 27–50. Vezi și Fl. Marinescu, *Forța militară a geto-dacilor*, în SMMIM, 13, 1980.



Luptători geto-daci (reprezentare pe un vas descoperit la Răcățiu — „Cetățuia”)

nilor care intrau în componența acestuia. Se știe că statul condus de acest rege cuprindea cetățile grecești de la *Olbia* până la *Apollonia*, zone de intensă locuire daco-getică (valea Argeșului, valea Siretului, sudul zonei intracarpatică), dar și zone cu populație mai puțin densă (teritoriile de la nord); autorității lui Burebista i se supuseseră atât triburile daco-getice, cât și celtii din nord-vest și de la Dunărea mijlocie sau moesii și tracii dintre Istru și Haemus. În aceste condiții, apartenența la statul lui Burebista a unor triburi periferice sau a cetăților de pe litoralul pontic trebuie să fi constat din plata unui tribut, din renunțarea la o politică diferită de cea a regelui dac și, în sfârșit, din obligația de a-i furniza acestuia oșteni în vreme de război.

Din datele cunoscute astăzi se poate aprecia că în acea vreme a sporit considerabil capacitatea militară a Daciei, armata lui Burebista fiind formată din două categorii principale de forțe: o oaste a regelui, cu caracter mai mult sau mai puțin permanent și o oaste de largă participare a efectivelor aduse și conduse de diferitele căpetenii locale din cuprinsul marelui stat dac. Ridicarea la arme a ambelor oști, sub comanda supremă a regelui, putea ajunge până la cifra impresionantă de 200 000 de luptători, potrivit aprecierii lui Strabon⁶.

Se cuvine subliniat totodată faptul că, pentru a pune la nevoie pe picior de război o asemenea forță uriașă (ce se forma într-un perimetru geografic și demografic foarte larg), Burebista și-a organizat un sistem de înștiințare-semnalizare și de mobilizare destul de bine pus la punct. Avînd în vedere diversitatea destul de mare a armelor, a întrebuintării calului și carelor de luptă încă din perioada anterioară, se distingea o structurare a armatei în pedestre și călărime, cea de a doua cu o pondere destul de însemnată dacă ținem seama de distanțele impresionante pe care acționa viteazul rege.

Faptul că a distrus numeroase așezări fortificate și cetăți și că, la rîndul său, Burebista a înălțat asemenea centre pe direcțiile de invazie către ținuturile sale, denotă, de asemenea, existența unor trupe și tehnici de asediu și distrugere cât și a unor specialiști în construcții de tip militar, defensiv. Și nu în

⁶ Strabon, VII, 3, 13.



Luptător cu sabie curbă specifică poporului geto-dac (foto I. Miclea).

ultimul rînd, o asemenea armată mare, ca să intre în acțiune presupunea o anume organizare pe structuri militare comparabilă cu a altor popoare din jur, în fruntea cărora se aflau căpetenii (comandanți) de diferite ranguri.

Desigur, pentru expedițiile sale obișnuite Burebista va fi folosit numai o parte din cele două categorii de oaste pe care le avea la dispoziție; anumite efective rămîneau ca garnizoane să apere cetățile din zona centrală a statului dac, fortificațiile din ținuturile mărginașe și, deci, mai puțin sigure etc.

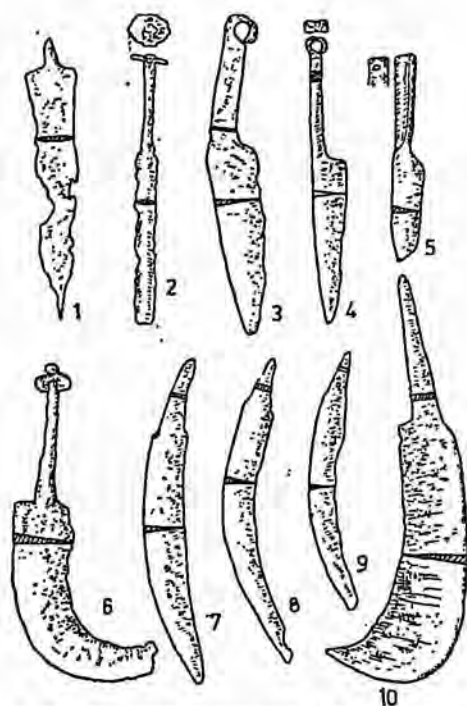
Dovedind remarcabile calități de comandant de oști, Burebista s-a preocupat intens de buna pregătire militară a armatei sale, de dotarea ei cu armamentul necesar, de fundamentarea unei tactici de luptă adecvate.

Referitor la armele dacilor în timpul lui Burebista sursele de cunoaștere sînt descoperirile arheologice⁷, cît și scenele de pe Columna Traiană (armamentul neînregistrînd modificări esențiale între domnia lui Burebista și cea a lui Decebal), la care se pot adăuga și anumite informații din izvoarele narative ale vremii.

Armele ofensive erau, în primul rînd, *săbiile*, drepte și curbe.

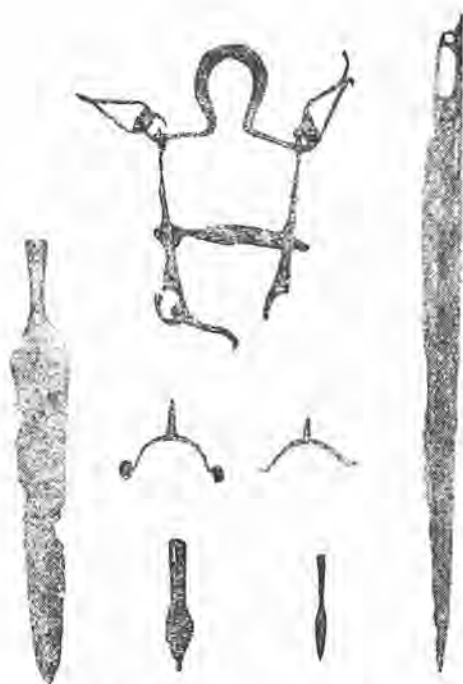
Săbiile drepte pot fi clasificate, după caracteristicile lor, în trei tipuri principale. În primul tip se încadrează săbiile lungi, specifice etapei mijlocii

⁷ E. Tudor, *Morminte de luptători din a doua epocă a fierului descoperite la Rastu*, în SCIV, 19, nr. 3, 1968; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979, passim; Fl. Marinescu, *op. cit.*



Cuțite de luptă și pumnale dacice (sec. II î.e.n. — I e.n.)

Drepte: 1, 5 Grădiștea Muncelului, 2 Luncani, 3 Cozia, 4 Costești; curbe: 6—7, 9—10 Grădiștea Muncelului, 8 Tilișca.



Arme și piese de harnașament dacice

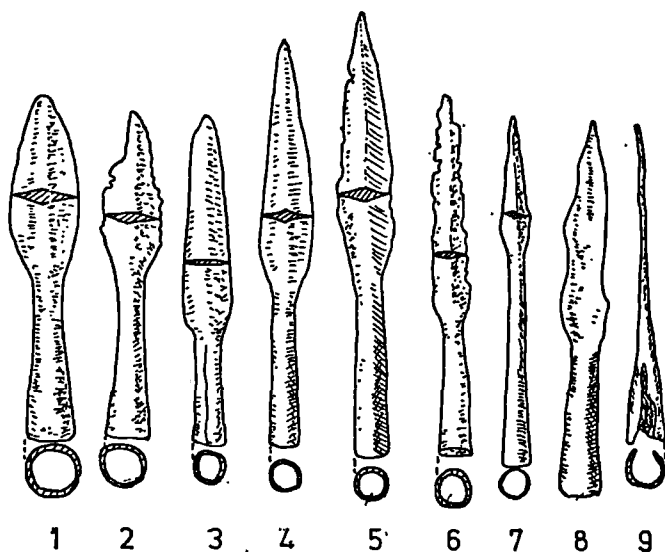
a epocii Latene; în cetatea identificată la Piatra Roșie (com. Boșorod, jud. Hunedoara) s-a descoperit un exemplar care măsoară în lungime 0,89 m (din care lama 0,76 m), datat înaintea războaielor dintre daci și romani. Al doilea tip, mai frecvent întâlnit în cercetările arheologice, se aseamăna cu *gladiul* roman. Piese aparținând acestui tip s-au descoperit la Grădiștea Muncelului, jud. Hunedoara (unul are o lungime de 0,784 m și se distinge prin mărimea neobișnuită a minerului), datate în secolul I — începutul secolului al II-lea e.n., și la Piatra Craivii, jud. Alba, din secolul I î.e.n. — secolul I e.n. Din cel de-al treilea tip, având lama dreaptă cu secțiune triunghiulară, se cunosc două exemplare descoperite la Costești, jud. Hunedoara, și Brașov⁸.

Săbiile curbe (*falces* — coase) aveau lama lungă și îngustă, ascuțită în partea concavă. Un exemplar datat la sfârșitul secolului I e.n., descoperit la Grădiștea Muncelului, este lung de 0,64 m (din care 0,46 m lama propriu-zisă); *falces* s-au mai descoperit la Piatra Craivii, datate în secolele I î.e.n. — I e.n. Este interesant că pe un bloc de marmură de la Sarmizegetusa (care a făcut probabil parte dintr-un monument mai mare), literele din care era alcătuit

⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavski, *op. cit.*, p. 138—139.

Vîrfuri de lance și suliță
dacice (sec. II î.e.n. —
I e.n.)

1—4, 9 Costești, 5 Căpîlna, 6, 8
Grădiștea Muncelului, 7 Măleni.



numele legiunii IIII Flavia Felix, însărcinată cu paza fostei capitale a Daciei, înfățișau două săbii curbe pentru literele FF și patru pumnale drepte pentru cifra IIII.

Pumnalele folosite de daci erau, ca și săbiile, drepte și curbe. În categoria pumnalelor drepte se pot distinge două tipuri: cu lama în secțiune lenticulară (o piesă s-a găsit la Piatra Roșie, datînd din secolul I e.n.) și cu lama lată avînd tăișurile concave și profil lenticular (un exemplar descoperit la Grădiștea Muncelului măsoară 0,252 m). Pumnalele curbe specifice dacilor (*sicae*), figurate și pe Columna Traiană, au forma unor cuțite mari, cu secțiunea lamei triunghiulară. Lamele pieselor cunoscute din descoperirile de la Căpîlna (jud. Alba), Piatra Craivii, Grădiștea Muncelului, Popești (jud. Giurgiu), Tilișca, Piatra Roșie măsoară între 0,24 și 0,30 m⁹.

Alături de acestea, dacia foloseau *cuțitele de luptă*, și ele de două tipuri: drepte sau puțin curbe, în lungime de 0,26—0,29 m (descoperiri la Grădiștea Muncelului și Costești) și *cosoarele*, avînd lama masivă, puternic curbată, cu secțiune triunghiulară, muchie lată și vîrf scurt.

Judecînd după frecvența descoperirilor arheologice, *lăncile* erau, de asemenea, arme mult folosite. Se cunosc vîrfuri de lănci, de obicei în formă de frunză alungită, prevăzute cu un tub pentru prinderea în coada de lemn, la Popești, București, Răcățau (jud. Bacău), Sarmizegetusa și Costești; s-au găsit și călcîie de lănci care îmbrăcau, pentru a nu-l lăsa să putrezească, acel capăt al cozii de lemn care se înfîșea în pămînt atunci cînd armele nu erau folosite. În mod paradoxal, lăncile nu apar pe Columnă, dacă nu cumva asemenea arme

⁹ *Ibidem*, p. 137—138.



Arcaș dac (reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)



Luptător dac cu scut (reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

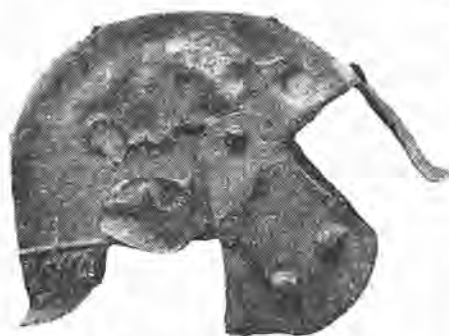
țineau în mâini călăreții daci din scena CXLIII; totuși, după atitudinea lor (armele nu sînt, de fapt, reprezentate) ar fi vorba mai degrabă de sulite.

Din aceeași categorie făceau parte și armele de aruncat. În săpături au fost descoperite virfuri de *sulite* (de exemplu, la Costești și Răcătău), uneori chiar de tipul unui *pilum* roman (Costești).

Destul de numeroase sînt și *virfurile de săgeți* de bronz sau de fier, în formă de frunză sau cu muchii, descoperite în așezările daco-getice întărite de la Răcătău și Popești sau în cetatea de la Costești. Pe de altă parte, Columna Traiană înfățișează arcași daci în scenele XXIV (lupta de la Tapae) și XXXII (atacul daco-roxolan împotriva garnizoanelor romane din Moesia Inferior).

Cînd erau asaltați în cetățile lor, dacia foloseau bolovani pentru a-i arunca asupra atacatorilor; un astfel de episod este reprezentat în scena CXIII a Columnii Traiane (atacul roman împotriva Sarmizegetusei).

Scuturile figurează în toate scenele de luptă de pe Columna Traiană, pe soclu și pe trofeu, în scena sinuciderii lui Decebal etc., iar fragmente din ele s-au găsit și în săpături. Fiind făcute din lemn sau din piele rezistentă, din scuturi s-a găsit de regulă doar partea centrală — *umbo* —, confecționată din fier (un exemplar de 9 cm în diametru a fost descoperit în cetatea de la Piatra



Coif dacic descoperit la Popești



Scut dacic descoperit în cetatea de la Piatra Roșie

Roșie); din metal putea fi și bordura scuturilor, după cum dovedesc fragmentele descoperite în doi tumuli de la Popești.

Existau și scuturi de paradă împodobite; în cetatea de la Piatra Roșie s-a descoperit învelișul de fier (73×60 cm) frumos ornamentat al unui scut de piele. Ornamentul, constând din motive vegetale și zoomorfe stilizate, este reprezentat în mai multe registre. În centrul piesei este înfățișat într-o manieră realistă un zimbriu sau bour, desigur simbol al forței, prima atestare a acestui simbol în heraldica istoriei noastre naționale. Întreaga piesă este de o remarcabilă execuție tehnică și artistică, fiind unul dintre vestigiile cele mai de seamă ale artei daco-gete. Ea demonstrează măiestria meșterilor autohtoni, capacitatea lor creatoare, rafinatul gust artistic, precum și nivelul tehnic și gradul înalt de civilizație la care ajunseseră strămoșii noștri.

O serie de descoperiri arheologice atestă că geto-dacii au folosit materialele de protecție perfecționate existente în epocă, inclusiv *armurile* și *coifurile*. Cămăși de zale, formate din mici verigi de fier, s-au descoperit în stare mai mult sau mai puțin fragmentară la Popești (unde există un exemplar întreg), Radovanu (jud. Giurgiu), Cugir (jud. Alba), Răcățău, Cetățeni (jud. Argeș), Poiana-Gorj. Zalele sînt, de obicei, fără nituri; totuși, zale nituite s-au constatat la piesa întreagă de la Popești, iar la Radovanu și Răcățău fiecare a doua verigă este prevăzută cu nit. Exemplarul cel mai vechi (secolul al II-lea î.e.n.) pare să fie cel de la Radovanu, în timp ce piesa de la Răcățău este cea mai recentă, datînd din perioada domniei lui Augustus (27 î.e.n.—14 e.n.).

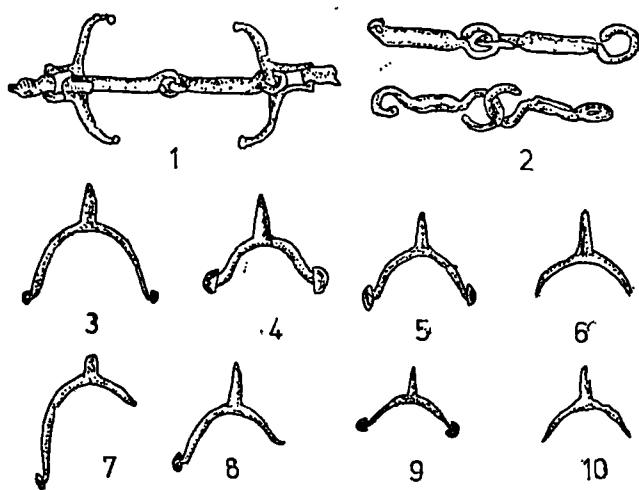
În vremea războaielor purtate de Burebista oastea sa a dispus de *mașini de război*, care au fost utilizate și ulterior, cu deosebire în timpul războaielor cu romanii de la sfîrșitul secolului I și începutul secolului al II-lea. O spune Cassius Dio, care vorbește atît despre mașinile de război capturate de daci de la Fuscus, în 87 e.n., cît și despre altele, pe care Decebal, prin condițiile

păcii din anul 102, era obligat să le predea. Relatările istoricului antic sînt confirmate de reprezentările Columnei Traiane: în scena XXXII, înfățișînd atacul daco-roxolan asupra garnizoanelor moesice, se văd războinici *comati* mînuind un berbec, iar în scena LXVI doi daci, pe creasta unei palisade, acționînd o balistă.

Nu insistăm aici asupra unor piese ca *zăbalele* și *pintenii*, căci ele nu aveau numai un caracter militar; fapt este însă că piese de acest fel au fost descoperite destul de des în așezările geto-dace alături de diverse piese de harnașament.

Oștenii daci purtau în luptă steaguri specifice — binecunoscutul „balaur” dacic (*draco*), reprezentat în numeroase scene ale Columnei Traiane (LXXV, LXXVII etc.). Alcătuit dintr-o piesă de bronz (un cap de lup) și una de pînză (un fel de „coadă” prinsă de cap), acest semn distinctiv era purtat în vârful unei hampe. Judecînd după scenele LXXV (în care dacii cer pace în anul 102) și LXXVIII (trofeul „dacic”), dacii aveau și steaguri de unități asemănătoare cu *vexilla* romană. Descoperirea imaginii unui *draco* incizat pe un fragment ceramic din așezarea getică de la Budureasca (jud. Prahova) demonstrează vechimea considerabilă (sec. IV—III î.e.n.) a acestui simbol.

Se poate afirma, în concluzie, că armamentul cu care era înzestrată oastea Daciei în vremea lui Burebista și, în general, din perioada clasică a istoriei geto-dace era destul de variat, cuprinzînd toate categoriile existente în dotarea marilor armate ale epocii. Remarcabil este faptul că, datorită stadiului înalt atins în dezvoltarea economică generală și, în special, de metalurgie și arta prelucrării metalelor, meșterii autohtoni au fost în măsură să producă pentru oastea geto-dacă cea mai mare parte a armamentului și mijloacelor de protecție de care aceasta avea nevoie.



Piese de harnașament geto-dace

Zăbale: 1—2 Costești; pînteni: 3, 7, 9 Răcău, 4, 6, 10 Costești, 8 Popești.



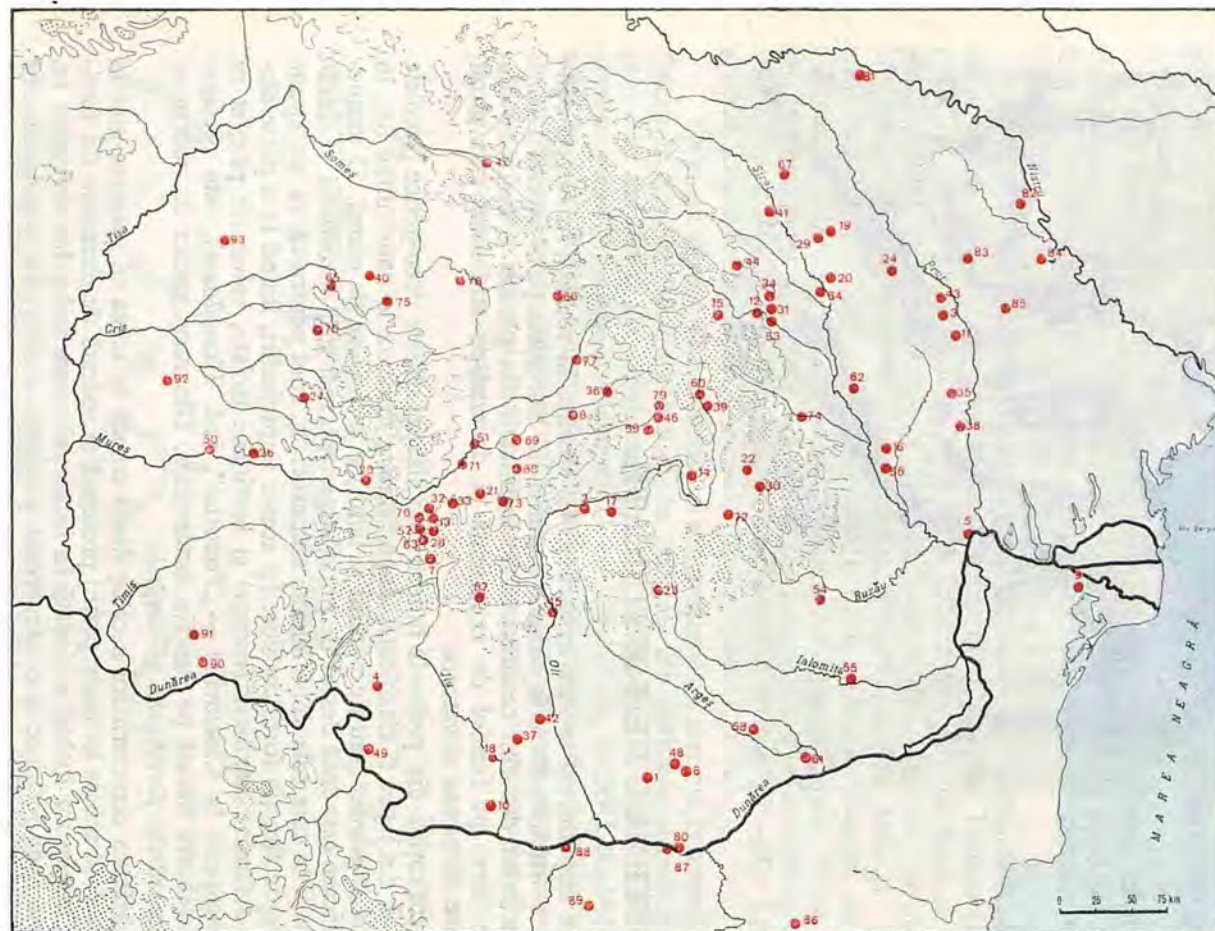
SISTEMUL DE FORTIFICAȚII

Sub imperativul sporirii capacității de apărare în vederea iminentei confruntări cu Statul roman, în timpul domniei lui Burebista pe teritoriul Daciei a luat un avânt deosebit construirea de fortificații din pământ și mai ales din piatră în care, pe fondul de experiență și de tradiție străvechi, s-au altoit numeroase elemente novatoare.

Fortificațiile din perioada înfloririi civilizației clasice daco-getice (secolele I î.e.n.—I e.n.) pot fi clasificate, după tehnica utilizată la construirea lor, în *fortificații de pământ* (sau de pământ și lemn) și *fortificații de piatră*. O asemenea clasificare este însă destul de puțin sugestivă, mai întâi pentru că se întîlnesc situații în care cele două tehnici sînt asociate, apoi pentru că ea nu spune nimic despre funcția fortificațiilor. În aceste împrejurări, lăsînd la o parte elementele defensive auxiliare (turnuri și bastioane izolate, valuri de pământ ca acela descoperit la Cioclovina — „Ponorici”, jud. Hunedoara), este preferabilă o clasificare bazată pe funcția fortărețelor. Din acest punct de vedere se disting *ășezările fortificate* și *cetățile*.

Trăsătura caracteristică a celor dintîi constă în aceea că ășezarea este în întregime (sau măcar în mare parte) protejată și apărută de elemente de fortificație. Cetățile nu închid niciodată în interiorul elementelor lor defensive un număr mare de locuințe și o numeroasă populație stabilă; ele puteau să aibă funcții diverse, uneori cumulate: fie un rol exclusiv militar, fie să servească drept reședințe ale căpeteniilor și acropole (în raport cu ășezările civile învecinate) sau ca loc de refugiu în caz de nevoie. Această clasificare nu trebuie,

FORTIFICAȚII GETO-DACE DIN SEC. I î.e.n. – SEC. I e.n.



- 1 Albești, 2 Arpașu de Sus, 3 Arsura, 4 Balotești, 5 Barboși, 6 Băbăița (?), 7 Bănița, 8 Bernadea, 9 Beștepe, 10 Birca (?), 11 Birlălești (?), 12 „Bîlca Doamnei”, 13 „Blidaru”, 14 Bodoc, 15 Brad, 16 Brăhășești, 17 Breaza (?), 18 Bucovăț, 19 Buhalița, 20 Butea, 21 Căpîlna, 22 Cernat, 23 Cetățeni, 24 Ciurbești (?), 25 Clmpuri-Surduc, 26 Cladova (?), 27 Clit, 28 Costești, 29 Cotnari, 30 Covasna, 31 „Cozla”, 32 Cucuiș (?), 33 Cugir, 34 Dochia (?), 35 Fedești (?), 36 Ghindari, 37 Gogoșești (?), 38 Igești (?), 39 Jigodin, 40 Marca, 41 Merești (?), 42 Morunglav, 43 Moșna, 44 Nemșior (?), 45 Ocnîța, 46 Odorheiu Secuiesc, 47 Oncești, 48 Orbeasca, 49 Ostrovu Mare (?), 50 Pecica, 51 „Piatra Craivii”, 52 „Piatra Roșie”, 53 „Piatra Șoimului”, 54 Pietroasele, 55 „Piscu Crăsani”, 56 Poiana, 57 Polovragi, 58 Popești, 59 Porumbenii Mari, 60 Racu, 61 Radovanu, 62 Răcățau de Jos, 63 „Sarmizegetusa — Grădiștea Muncelului”, 64 Săbăoani (?), 65 Sacalășu Nou (?), 66 Sărățel, 67 Stîncești, 68 Seica Mică, 69 Șona, 70 Tășad, 71 Teleac (?), 72 Teliu, 73 Tilișca, 74 Tisești, 75 Tusa (?), 76 „Virful lui Hulpe”, 77 Voivodeni (?), 78 Zălha (?), 79 Zetca, 80 Zimnicea, 81 Lipnic, 82 Gulboaca, 83 Horodiștea, 84 Mășcăuți, 85 Pajoreni, 86 Tărgoviște, 87 Novae, 88 Oescus, 89 Plevna, 90 Zidovar, 91 Vrlac, 92 Békéscsaba, 93 Debrecin.

firește, absolutizată. O așezare întărită poate avea, pe lângă rolul de a-și apăra locuitorii, și o importanță militară cu caracter mai general, după cum o cetate ridicată inițial din considerente militare poate ajunge, la un moment dat, să fie locuită mai intens.

Așezări fortificate. Foarte numeroase, așezările fortificate ocupau, în general, un promontoriu deasupra unui riu sau a unei prăpăstii, fiind apărate, de regulă, din trei părți de pante abrupte, greu dacă nu chiar imposibil de escaladat. Singura porțiune de teren accesibilă, care lega așezarea de câmpia sau de înălțimile învecinate, era barată printr-un val de pământ sau de piatră sfărâmată, pe coama căruia se ridica, de obicei, o palisadă de lemn. Adeseori valul era precedat de un șanț de apărare fără apă. Se întâlnesc și variante ale acestui tip de promontoriu barat: uneori obstacolul era format numai dintr-un șanț, dar în alte cazuri s-au găsit modalități mai complexe de fortificare, prin eșalonarea în adâncime a mai multor valuri și șanțuri. Mai rare sînt așezările întărite înconjurate complet de asemenea elemente defensive (val, șanț, palisadă).

Așezări fortificate de tip promontoriu barat se găsesc de o parte și de alta a Carpaților. Dintre ele, cea localizată la *Arpașu de Sus* (jud. Sibiu)¹⁰ a fost mai amănunțit cercetată. Ea era situată la capătul de nord al platoului Tinosu, pe botul de deal numit Cetățuia. Aproape de acest capăt nordic platoul prezintă o gîtuitoră; acesta a fost locul ales de daci pentru a bara accesul spre promontoriu.

Într-o primă fază constructorii au săpat un șanț pînă la stratul de pietriș din structura platoului. Cu pămîntul rezultat din săpare sau adus din altă parte ei au ridicat un val în spatele șanțului. Șanțul era larg de circa 11 m și adînc de 1,50—1,70 m, iar valul, măsurînd la bază aproximativ 13 m, avea o înălțime de 2,50 m.

În faza a doua șanțul a fost lărgit pînă la circa 13 m și adîncit pînă la aproximativ 2 m. De asemenea, valul de pămînt a fost lărgit, atîngînd pe alocuri 14 m, și înălțat la 3,50—4 m. Pe coama lui au fost înfipti stîlpi groși de lemn (cu diametrul de 25—30 cm), dispuși pe patru șiruri. Intervalele dintre șiruri au fost umplute pe o înălțime de 1,50—2 m (dar nu pînă la vîrfurile stîlpiilor) cu pămînt; probabil că, pentru a suporta presiunea laterală exercitată de umplutură, stîlpii din cele patru șiruri au fost legați, din loc în loc, de birne transversale. Grosimea acestui „zid” de lemn și de pămînt era de 5—5,50 m. Tot celei de-a doua faze a fortificației îi aparține un mic șanț săpat la baza pantei inferioare a valului pentru a colecta și evacua apa de ploaie.

Lungimea totală a valului (măsurată pe culmea lui) este de 40 m și a șanțului de 41,50 m; în antichitate ele vor fi fost cu cîțiva metri mai lungi. Deși nu se pot face precizări cronologice cu privire la cele două faze ale fortificației, este sigur că ambele aparțin epocii statului dac, denotînd un anumit rol militar avut de așezare care, prin poziția ei, putea controla o zonă relativ întinsă din valea Oltului — una din cauzele, credem, pentru care ea a fost distrusă de cuceritorii romani.

¹⁰ M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, Eucurești, 1976.

Alte așezări întărite dacice de tip promontoriu barat cu val și șanț se cunosc la *Tășnad* (jud. Bihor) pe promontoriul „Cetățeaua”, *Marca* (jud. Sălaj) pe înălțimea „Cetate”, *Bernadea* (jud. Mureș) pe punctul „Dîmbău”, *Cucuiș* (jud. Hunedoara) pe Dealul Gol, *Șona* (jud. Alba), *Racu* (jud. Harghita) pe Dealul Bogat, *Sacalasău Nou* (jud. Bihor) pe Dealul cu Bani ¹¹, complexul fortificat alcătuit din trei cetăți și cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *Țigodin* de la Miercurea Ciuc (jud. Harghita).

Este de subliniat utilizarea și în perioada clasică dacică a unor șanțuri și valuri de pământ datînd din epoca hallstattiană (secolele VIII—VI î.e.n.), care au fost consolidate prin adăugarea de palisade, ca la așezarea daco-getică de la *Popești* pe Argeș ¹², sau din epoca tîrzie La Tène, cum e cazul *Piroboridavei* de pe Siretul inferior (Poiana, jud. Galați) ¹³.

Dintre așezările de tip promontoriu barat dar cu sisteme de fortificație mai complexe, eșalonate în adîncime, poate fi amintită cea situată pe promontoriul „Cetatea Bud” de lîngă Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita) ¹⁴, apărată de patru valuri și două șanțuri. Au existat însă și așezări complet înconjurate de elemente defensive de pământ (eventual și piatră sfărîmată) și lemn, ca cea descoperită la *Barboși* (jud. Galați), care era apărată de jur împrejur de o palisadă groasă (4,50 m), în timp ce un șanț larg și adînc despărțea de cîmpie înălțimea pe care era situată așezarea; spațiile dintre stîlpii palisadei erau umplute cu pământ, ceea ce le dădea aspectul de zid.

Așezările întărite constituiau de regulă centre tribale a căror importanță era, desigur, inegală. Elementele lor defensive protejau în aceeași măsură locuințele căpeteniilor și casele celorlalți locuitori: așezarea de la *Popești*, cu „palatul” și cu locuințele sale mai modeste, este cel mai bun exemplu în acest sens. Tehnica utilizată era specifică pericadei și nu se deosebea decît arareori de cea din epoca hallstattiană; cum s-a văzut, fortificațiile hallstattiene au fost uneori refolosite în epoca dacică clasică.

Din punct de vedere militar așezările fortificate constituiau o componentă a sistemului militar de apărare a teritoriilor geto-dace, pavază a muncii pașnice și a avuției locuitorilor în fața eventualelor invazii străine. Armonios integrate într-o concepție unitară, ele reprezentau totodată baza locală a unui efort de apărare în care era angajată întreaga populație, fiind puncte de sprijin ale puterii militare a statului geto-dac.

Cetățile. Răspîndite în toate zonele de locuire geto-dacă, cetățile se disting prin ingeniozitatea construcției și multitudinea soluțiilor tehnice adoptate în funcție de problemele ce s-au cerut rezolvate potrivit configurației terenului, materialelor avute la dispoziție și altor factori de care cei ce le-au conceput și

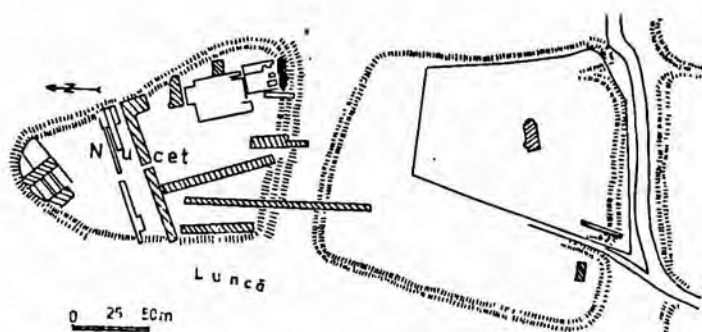
¹¹ Al. Ferenczi, *Cetăți antice din județul Ciuc*, în ACMIT, 4, 1932—1938; S. Dumitrașcu, L. Mărgăritan, *Așezări și descoperiri dacice din nord-vestul României din sec. III î.e.n.—II e.n.*, în „Sarghetia”, 8, 1971.

¹² R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în MCA, VII, 1961, și VIII, 1962; idem, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 27—28.

¹³ Idem, *La civilisation geto-dace à la lumière des dernières fouilles de Poiana en Basse Moldavie*, în *Studia Thracologica*, București, 1976.

¹⁴ G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Cetatea dacică de la Odorheiu Secuiesc*, în „Crisia”, 1972.

Așezarea fortificată
geto-dacă de la
Popești (plan; foto-
grafie aeriană Al.
S. Ștefan)



executat au fost nevoiți să țină seama. În general se constată tendința de a se construi cetăți în regiunile deluroase și muntoase, pe înălțimi dominante, și de a se utiliza ca principal material de construcție piatra, fără a se renunța — și nici nu se putea renunța complet — la pământ și lemn.

O cetate puternică era cea de la *Cetățeni* (jud. Argeș)¹⁵, care avea o formă rectangulară și dispunea de un zid gros de 2 m alcătuit din piatră de râu și gresie. Poziția naturală deosebit de avantajoasă a necesitat întărirea doar parțială a locului. Astfel, zidul de incintă formînd latura de sud este lung de 56 m și unește pe direcția est-vest stîncile care străjuiesc platoul spre Valea Chiliilor și Valea lui Coman.

L. Chișescu, *Cercetări arheologice la Cetățeni, județul Argeș*, în *Cerc. Arh.*—București, 2, 1976.

La *Polovragi* (jud. Gorj) s-a recurs la o terasare cu pământ adus din altă parte, la alternarea straturilor de lut și piatră și la crearea unor contraforturi interioare ancorate în denivelările naturale ale rocii. Pentru a se împiedica alunecarea terenului, dar și ca obstacol cu funcție militară, s-a construit un zid de sprijin exterior cu un unghi de peste 45°. Tehnica de construcție și datarea o fac contemporană cu cetățile, de asemenea foarte probabil centre tribale, de la *Cîmpuri-Surdac* (jud. Hunedoara), *Buridava* (Ocnița, jud. Vâlcea) și *Pietroasele* (jud. Buzău) ¹⁶.

Din categoria cetăților face parte și fortificația descoperită la *Bitca Doamnei*, identificată cu *Petrodava* (jud. Neamț) ¹⁷, aflată la 475 m altitudine. Întărirea naturală consta din pantele verticale ale dealului spre est, pe la Pîrîul Doamnei, iar la nord spre Bistrița. Accesul spre cetate se făcea pe o șă îngustă care urca domol spre Bitca Doamnei. Bararea accesului dinspre sud s-a realizat prin construirea unui zid gros de 3,50 m al cărui parament exterior a fost executat din blocuri de stîncă ușor fasonate, cel interior fiind ridicat din pietre necioplite. Emplectonul zidului consta din pietre de stîncă și pământ. În spatele zidului, pe prima terasă, o îngrămădire de blocuri și pietre de stîncă alcătuiă probabil un bastion destinat apărării intrării. Panta de vest a așezării era protejată de către același zid, care cotea spre nord. Mai jos de acest zid se găsea o palisadă lungă, care servea de asemenea ca element de fortificație. Evoluția în timp a cetății de la Bitca Doamnei e dată de materialul arheologic descoperit aici (ceramică, monede), precum și de planul întregii fortificații. Palisada pare să fie anterioară regelui Burebista, epocii lui aparținîndu-i faza zidului de piatră. Sfirșitul cetății a intervenit în timpul războaielor dintre daci și romani de la începutul secolului al II-lea e.n.

Apropiată de cetățile de la Orăștie în ceea ce privește tehnica construcției, planul arhitectural al fortificării pe poziție înaltă, pe platou central și mai multe terase, cetatea de pe Bitca Doamnei a constituit un important centru al unei formațiuni politice.

O adevărată culme în concepția înălțării cetăților o reprezintă marea concentrație de fortificații lucrate după cele mai avansate metode constructive ale lumii antice în jurul Sarmizegetusei Regia ¹⁸. Realizarea acestui sistem de fortificații — considerat un unicat în arta militară antică — nu s-a făcut dintr-o dată, ci într-o perioadă mai lungă, care se întinde pe mai bine de 150 de ani. Începuturile acestui complex se situează încă înainte de anii domniei regelui Burebista, iar sfirșitul edificării lui n-a survenit decît o dată cu dispariția lui Decebal.

¹⁶ L. Mărghitan, M. Valea, *Așezarea dacică de la Cîmpuri-Surdac*, în „Sargetia”, 4, 1966; Fl. Marinescu, *Cercetările de la Polovragi (1969–1971)*, în „Crisia”, 2, 1972; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, passim.

¹⁷ C. Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în MCA, 7, 1961; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 9–29.

¹⁸ C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, ed. a 2-a, București, 1962; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, Cluj, 1972, p. 47–53; idem, *Les forteresses daces des Monts d'Orăștie et leur signification historique*, în *Le monde thrace. Actes du II^e Congrès International de Thracologie (Bucarest, 1976)*, volume sélectif, Paris—Roma—Montreal—Pelham—N.Y., 1982, p. 105–109.

Este adevărat că în lume au existat și sînt documentate cetăți mult mai puternice și mai bine organizate, iar uneori cu mult mai mari decît cele existente în zona Orăștiei, închizînd în incintele lor suprafețe de zeci sau chiar sute de hectare, dar rareori terenul, foarte favorabil apărării, a fost atît de stăruitor și ingenios organizat încît să transforme o zonă de circa 200 km² într-o imensă cetate cu multiple incinte succesive. De fapt, apărarea centrului politic și religios dacic localizat la Grădiștea Muncelului nu se baza numai pe zecile de turnuri și cetăți. O dată cu întărirea politico-administrativă a statului dac au fost incluse în sistemul defensiv al acestuia numeroase fortificații mai vechi care, treptat, prin grija puterii centrale au fost dezvoltate și consolidate. S-a realizat astfel o centură de apărare menită să țină sub control principalele căi de acces spre capitală.

O realizare remarcabilă a constructorilor daci a reprezentat-o amenajarea terenului pe care urma să fie construite cetățile. Din rațiuni militare, fortificațiile dace erau de obicei așezate pe cote relativ înalte, realizîndu-se astfel o apărare naturală la care se adăugau elemente defensive executate de mîna omului. Deoarece nu totdeauna terenul se preta la astfel de construcții sau nu asigura stabilitatea zidurilor de incintă s-a recurs la crearea unui sistem de terase tăiate direct în stîncă, ceea ce implica un imens volum de muncă. Cel mai răspîndit sistem de terasare a constat în tăierea unor trepte în malul abrupt; uneori s-a recurs însă și la aducerea pămîntului din alte părți, iar pentru a împiedica alunecările s-au alternat straturile lut — piatră dispuse orizontal pe terasă sau oblic în pantă. În cazuri de excepție, ca la *Piatra Craivii* (jud. Alba) și *Polovragi*, s-au executat mici ziduri oblice cu rol de contraforturi și de fixare a terenului. Sistemul terasării avea avantajul că putea oferi nu numai un spațiu mai mare de locuire dar și linii succesive de apărare care precedau acropola cetății.

Fortificațiile de la Orăștie sînt, în general, situate de-a lungul Apei Grădiștii (poate antica *Sargetia*), care constituia pentru ele un fel de ax și făcea legătura între marea așezare de la Sarmizegetusa și valea fertilă a Mureșului mijlociu.

Deși asemănătoare, cetățile aparținînd complexului nu erau niciodată identice. Planul lor era diferit pentru că se adapta la configurația terenului; adeseori diferă și elementele defensive, pentru a nu mai vorbi de dimensiuni. Unitatea lor incontestabilă era asigurată de amplasarea în teren și de tehnica de construcție a principalelor elemente de fortificație: zidurile de piatră și bastioanele de luptă.

Această unitate este foarte sugestiv demonstrată de cea mai nordică fortificație a sistemului — *cetatea de la Costești*¹⁹ —, care a fost construită într-un loc foarte bine ales, în punctul unde valea Apei Grădiștii se îngustează brusc, strînsă între dealuri. Situată la o altitudine de 561 m, cetatea domina valea și beneficia de o excelentă vizibilitate pînă la Mureș și chiar dincolo de el. Ea era apărată, în primul rînd, de un val de pămînt larg la bază de 6—8 m și înalt, în prezent, de 2—2,50 m, care înconjură nu numai platoul superior al dealului, ci și terasele de sub el. În val fuseseră înfipti stîlpi groși de lemn,

¹⁹ D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Costești*, în ACMIT, Cluj, 2, 1929; C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei, Studiul topografic al așezărilor*, București, 1951, p. 8—19.



Cetatea dacică de la Costești
(plan)



Cetatea dacică de la Costești. Turnul II
(fotografie de Gh. Epuran)

legați între ei printr-o împletitură de nuiele bine lipită cu pământ, formînd palisada în spatele căreia se adăposteau apărătorii. De șanț cetatea nu avea nevoie, căci panta abruptă a colinei constituia un obstacol suficient. Capetele valului se petreceau unul peste altul, formînd o intrare „în clește”, astfel încît dușmanul care ar fi dărimat masiva poartă de lemn, pe care trebuie să o presupunem în acest loc, era obligat să treacă printre cele două „ramuri” ale valului, expunîndu-și flancurile loviturilor apărătorilor.

În spatele valului de pământ se ridica un alt obstacol — zidul masiv al cetății. Acesta nu înconjura complet dealul, fiind construit numai în porțiunea în care panta era mai lină și, deci, accesul mai ușor; prin soliditatea și înălțimea sa, el constituia totuși o formidabilă piedică în calea oricărui atacator. Gros de 3 m, zidul nu avea o fundație propriu-zisă; el fusese construit direct pe sol, după ce terenul a fost netezit, eventual chiar prin cioplirea stîncii native. Fețele zidului — exterioară și interioară — erau formate din blocuri de calcar fasonate (*opus quadratum*), de dimensiuni variabile (în general, 50—80 cm lungime, 40—50 cm înălțime și 30—40 cm grosime); între cele două fețe ale zidului s-a așezat un emplecton de pământ și pietre neprelucrate.

Cum dacii nu foloseau de obicei mortarul la construcțiile lor (la zidurile de acest tip nu-l foloseau deloc), exista pericolul ca umplutura neomogenă să împingă cele două paramente ale zidului înalt de 3—4 m și să le dărîme. Problema a fost rezolvată tăindu-se în partea superioară a blocurilor jgheaburi („babe”) în formă de coadă de rîndunică, adică mai largi spre exterior și mai înguste spre interior. În jgheaburile a două blocuri așezate față în față se fixa o birnă groasă de lemn, lungă cît lărgimea zidului, ale cărei capete erau tăiate în același chip. Abia după ce toate birnele erau așezate se azvîrlea între paramentele zidului umplutura, operația repetîndu-se la fiecare rînd de blocuri, pînă sus.



Această tehnică de construcție a fost inspirată din arhitectura militară elenistică, însă dacii i-au adus o serie de perfecționări. Un zid cu două paramente de blocuri fasonate, cu emplecton și cu „babe”, a fost descoperit la Histria, în faza elenistică a cetății. Dar la acest zid al coloniei milesiene „babele” erau folosite aproape exclusiv la colțuri, iar birnele de lemn legau blocurile feței externe a zidului de emplecton și nu de blocurile feței interne. Generalizarea folosirii „babelor” și legarea prin birne a blocurilor din paramentele opuse confereau zidului o soliditate considerabil sporită și reprezentau, fără îndoială, o importantă perfecționare. Acesta este motivul pentru care se poate vorbi despre o adaptare și nu despre o simplă aplicare sau imitare a tehnicii elenistice, ceea ce îndreptățește denumirea zidului atît de caracteristic cetăților de la Orăștie cu termenul de *murus Dacicus*.

Pe coama zidului se așezau trunchiuri groase de copac, despicate în lungime. Ele erau înclinate spre exterior, pentru a asigura scurgerea apei de ploaie, și acoperite cu un strat de pămînt bătut pentru a nu putea fi ușor incendiate de dușmani.

Din loc în loc, zidul cetății de la Costești avea puternice bastioane construite în aceeași tehnică; parterul lor servea drept depozit de provizii și de arme, iar etajul, ca locuință și, totodată, poziție de luptă pentru apărători. Intrarea se făcea numai pe la etaj, din interiorul cetății, desigur pe scări de lemn. Ca poziție de luptă apărătorii mai dispuneau și de niște platforme, sprijinite tot pe blocuri de calcar, durate în spatele zidului.

Dacă nu putea străpunge zidul bastionului II, dușmanul pătruns dincolo de poarta dintre cele două „brațe” ale valului de pămînt trebuia să înainteze de-a lungul a două din cele patru laturi ale acestui bastion, supunîndu-se iarăși loviturilor din flanc. Apoi înțilnea în cale altă poartă, pe care trebuia să o sfărîme (înaintea celui de-al doilea război cu Traian această poartă a fost blocată



Cetatea dacică de la Sarmizegetusa (zid de incintă) Turn din cetatea dacică de la Căpîlna

cu baze de coloane luate din sanctuarele cetății) pentru a răzbate, urcînd o pantă destul de dificilă, spre platoul superior. Înainte de a ajunge aici îl mai întîmpina însă un obstacol: o dublă palisadă din stîlpi groși de lemn. Abia după ce biruia și această piedică atacatorul putea asalta cele două turnuri-locuință de pe platou, cucerind astfel cetatea.

Situate la capetele de nord și de sud ale platoului cetății (de fapt pe două terase artificiale puțin mai joase decît acesta), cele două turnuri-locuință de la Costești nu constituiau numai reședința căpeteniei cetății, probabil a regelui însuși, ci și elemente defensive. În adevăr, ele erau locuințe întărite.

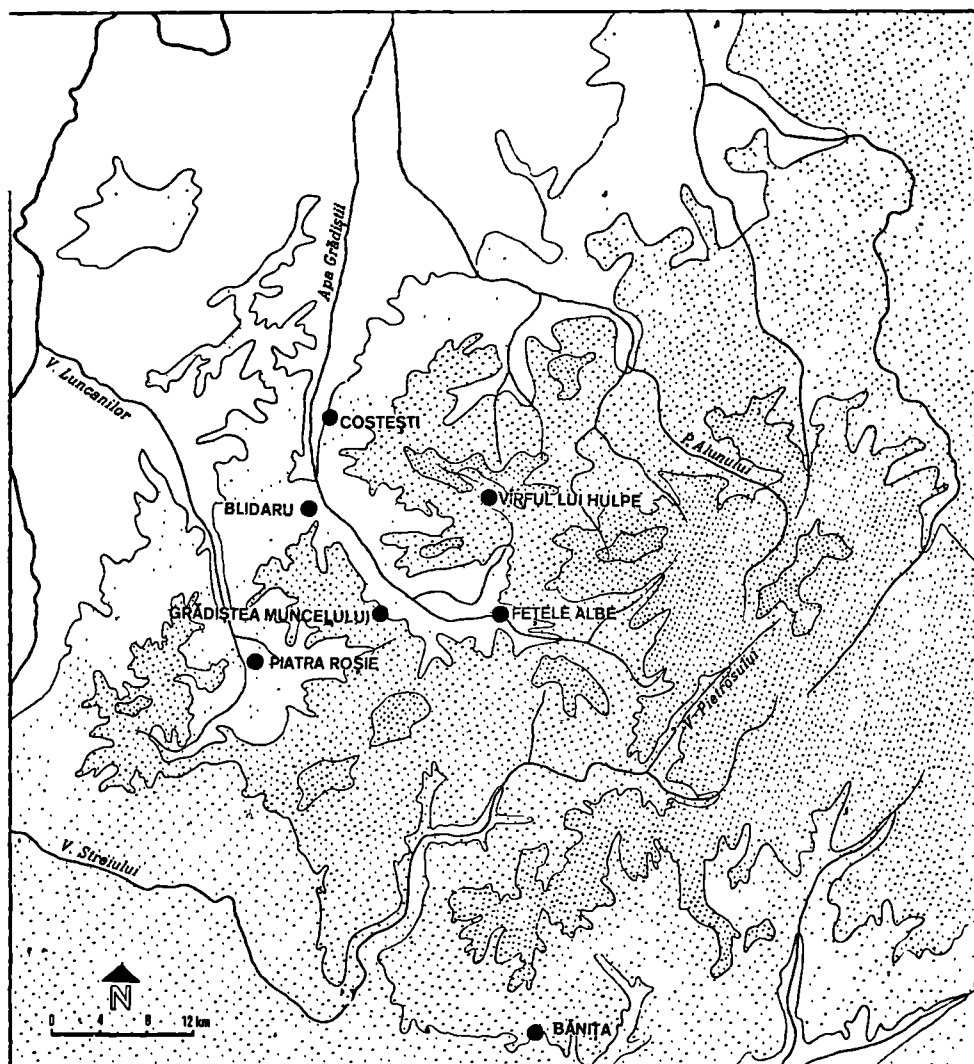
Turnul-locuință nr. 1, cel dinspre nord, măsoară în interior $12,50 \times 8,20$ m, iar turnul nr. 2, spre care duce o scară monumentală de piatră, $8,60 \times 8$ m.

Platoul dintre cele două turnuri-locuință era ocupat, în jumătatea sa vestică, de barăcile destinate garnizoanei cetății, iar la jumătatea de est de un turn de veghe ridicat pe stîlpi de lemn fixați în baze de blocuri de calcar.

Cetatea Costeștilor era protejată, pe lîngă elementele defensive enumerate, și de diverse fortificații mai mici situate la oarecare distanță. Două bastioane izolate flancau partea nordică a dealului, iar altul, jucînd poate și rolul de turn-locuință, străjuia drumul care urca în vechime la cetate. Dar mai ales trebuie menționate turnurile de pe înălțimile vecine: Ciocuța și Cetățuia Înaltă. Caracterul de sistem al fortificațiilor din zona Orăștiei se vedește, deci, nu numai în organizarea apărării Sarmizegetusei, ci și în felul de a proteja fiecare mare fortificație în parte.

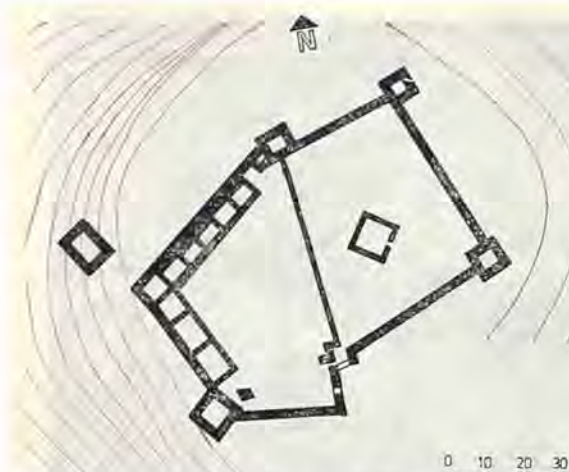
Cea mai mare dintre cetățile din epoca statului dac cercetate pînă acum este *Sarmizegetusa* (Dealul Grădiștei). Încinta urmează configurația terenului, urcînd și coborînd pe cîteva terase, și închide o suprafață de circa 3 ha de forma unui hexagon neregulat. Tehnica de construcție a zidului este cea obișnuită, dar blocurile sînt mai mici și legăturile de birne mai puțin folosite.

SISTEMUL DE CETĂȚI DACICE DIN MUNȚII ORĂȘTIEI



Zidul, gros de 3,20 m, poartă urme de refacere databile între cele două războaie dintre daci și romani de la începutul secolului al II-lea e.n.

Spre deosebire de celelalte cetăți care domină ținutul dimprejur, cetatea de la Sarmizegetusa, deși se află la 1 200 m înălțime, este ea însăși dominată de dealurile vecine. Această împrejurare, dimpreună cu sărăcia arheologică a interiorului incintei, unde săpăturile au scos la iveală numai urmele unor barăci de lemn, arată că ea servea drept cetate de refugiu, menită să adăpostească, în clipe de mare primejdie, numeroasa populație din împrejurimi.



Cetatea dacică de la Blidaru (plan)



Cetatea dacică de la Piatra Roșie (plan)

În acest complex de apărare se înscrie și cetatea de pe dealul *Blidaru* (cota 703)²⁰ — compusă de fapt din două cetăți geminate (I și II) — situată puțin mai la sud de Costești, apreciată drept cea mai puternică fortificație ce străjuiește valea Apei Grădiștei. La cetatea a II-a de pe Blidaru atrage atenția sistemul platformelor de luptă de pe laturile de nord și de vest. Pe latura de nord, partea de piatră a zidului de incintă nu se ridică la o înălțime prea mare deasupra solului; blocurile rîndului superior au o bordură care pare să indice că de-a lungul lor erau așezate birne solide și că restul suprastructurii era de lemn. Acest zid de incintă era dublat, la cîteva metri în spate, de un zid paralel; pereți perpendiculari împart spațiul rămas liber în mai multe „cazemate”, a căror parte inferioară servea drept depozit, în timp ce la etaj erau amenajate platforme de luptă de mari dimensiuni, poate pentru mașini de război.

Totodată, sistemul de apărare de la Sarmizegetusa cuprindea cetatea de la *Piatra Roșie* (cota 821)²¹, menită să bareze accesul dinspre vest, precum și fortificația de pe înălțimea *Piatra Cetății* sau *Dealul Bolii* (cota 904), în hotarul comunei *Bănița*, nu departe de Petroșani. Este semnificativă analogia de situație și de datare cu cetatea de la Costești, ceea ce sugerează că, inițial, fortificația de la Bănița fusese un centru tribal, inclus apoi de Burebista în vastul său sistem de apărare a Sarmizegetusei. Din acel timp datează, desigur, elementele defensive construite în clasică manieră dacică: un zid lung de 115 m și lat de 2 m, exterior valului de pămînt și paralel cu acesta, incinta care înconjoară una din terasele platoului, un turn, incinta acropolei și zidul care mărginește o platformă de luptă lungă de 18 m, tăiată în stîncă în partea de nord-vest a înălțimii. Un zid înaintat, construit pe o lungime de peste 60 m

²⁰ C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 22—24.

²¹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, *passim*.

din piatră de calcar locală, nefasonată și legată cu mortar, zid gros de 0,85—0,95 m, care la cele două capete pare să fi avut câte un turn de lemn, datează probabil din epoca lui Decebal.

Zidurile de incintă de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie (incinta I), Bănița (zidul B), Sarmizegetusa, Piatra Craivii²² și altele reprezintă tipul *clasic* al zidului dacic, dar nu singurul tip. Pe lângă zidurile în *opus incertum* cu mortar (ca la Bănița, zidul A) sau fără mortar (Piatra Roșie, incinta a II-a), pe lângă tehnica mixtă (*opus mixtum*) pusă în evidență la „cazemele” cetății a II-a de pe Blidaru, există și alte tipuri de ziduri de piatră.

Extrem de interesant este zidul *cetății dacice de la Sărățel* (com. Șieu-Măgheruș, jud. Bistrița-Năsăud) durat din piatră de stîncă locală, cioplită în bucăți de dimensiuni mijlocii; pietrele sînt legate între ele cu lut și cu grinzi de lemn așezate, după cît se pare, atît vertical și lateral, pe fețele zidului, cît și transversal, în adîncimea acestuia. S-ar putea spune că aici s-a realizat un schelet de birne, umplut apoi cu zidărie.

Un caz întrucîtva deosebit îl constituie *cetatea de la Tilișca* (jud. Sibiu)²³. Situată pe vîrfurile dealului Cățanaș, ea are un val cu șanț interior care încinge pe o lungime de peste 800 m pantele de vest și de nord ale înălțimii. Pentru a se asigura rezistența valului, cele două pante ale acestuia, dar mai cu seamă cea exterioară, au fost căptușite cu bucăți de piatră de stîncă. Apărarea era completată cu o „terasă de luptă” și, fapt important, cu două turnuri a căror parte inferioară era construită în *opus quadratum* dacic, partea superioară fiind clădită din cărămidă slab arsă. Zidul de piatră al acestor turnuri prezintă o caracteristică ciudată; numai blocurile din paramentul exterior au „babe”. Această împrejurare a dus la concluzia că blocurile feței exterioare erau prinse prin birne de lemn nu de blocurile feței interne, ci de miezul (emplectonul) zidului. Așadar, la Tilișca, zidul în *opus quadratum* este mai apropiat de modelul grecesc din care s-au inspirat constructorii daci, ceea ce ar putea indica, eventual, o dată mai timpurie a ridicării lui.

La Tilișca valul de pămînt constituia, ca și la cetățile Costeștilor, un element esențial al apărării. Aceeași situație se întîlnește la *Prisaca*, în zona Orăștie (cetate nesăpată încă), unde nu par să existe elemente defensive de piatră, și la *Porumbenii Mari*, unde cetatea este apărută de cinci șanțuri și șase valuri²⁴.

În alte părți însă valul de pămînt joacă numai un rol auxiliar. Acesta e cazul la *Căpîlna* (jud. Alba), pe valea Sebeșului, care proteja flancul estic al complexului din zona Orăștiei, unde în fața bastionului de incintă există un dublu val de pămînt care barează accesul; poate că o situație asemănătoare a existat la Sarmizegetusa, unde un val de pămînt a fost identificat puțin spre vest de incinta cetății.

Un element important al arhitecturii militare îl constituie porțile cetăților, construite în general în așa fel încît să reprezinte un obstacol suplimentar.

²² I. Berciu, Al. Popa, *Cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în *Ses. Muz. Ist.*, 1.

²³ N. Lupu, *Șantierul arheologic Tilișca*, în *MCA*, IX, 1970.

²⁴ G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Cetatea dacică de pămînt de la Porumbenii Mari*, în *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 137—150.

S-a vorbit mai sus despre intrarea „în clește” prin valul cetății de la Costești și poarta deschisă între zidul de incintă și zidul bastionului II ale aceleiași fortificații. S-ar mai putea adăuga că inexistența unei porți la parterul bastioanelor (fapt constatat la mai multe cetăți de la Orăștie) reflectă aceeași preocupare.

La Blidaru intrarea în cetatea I se făcea prin bastionul I al incintei. Poarta era à *chicane* („cu piedică”). Poarta cetății a II-a era practică direct în zid, dar se afla în bătaia apărătorilor din bastionul I.

Tot printr-un bastion de colț se făcea intrarea și în cetatea de la Piatra Roșie, dar sistemul à *chicane* era aici înlocuit de o scară de piatră care domolea avântul atacatorilor. La Căpilna poarta cetății era flancată de două mici turnuri. La Bănița exista o poartă cu scări monumentale, mărginită de o balustradă de andezit, la capătul răsăritean al zidului B.

Epoca statului dac se caracterizează așadar prin creșterea rolului și importanței cetăților, în marea lor majoritate situate pe înălțimi dominante. Caracterul de reședință al unora dintre ele și separarea lor de așezările civile sînt un indiciu al accentuării diferențelor de clasă între aristocrație și masele producătoare. Nu încapă îndoială că multe din aceste cetăți vor fi jucat și rolul de instrumente ale dominației aristocrației. Superioritatea tehnică a cetăților față de așezările întărite reflectă o superioritate istorică reală: aceea a statului asupra organizării tribale.

În cazul pătrunderii unor dușmani din afară aceste cetăți dobîndeau o funcție precumpănitor militară, închizînd anumite căi de acces, obligîndu-l pe atacator să-și disperseze forțele, constituind baze de plecare pentru incursiuni în spatele oștirilor dușmane etc. Ele serveau, în același timp, ca locuri de refugiu pentru populația așezărilor civile din împrejurimi.

Se constată un progres vădit și în tehnica de construcție a fortificațiilor. Alături de valurile de pămînt cu palisadă și de șanțurile de apărare, de zidurile în *opus incertum* legate cu pămînt, care constituie elementul vechi, autohton, de tradiție hallstattiană, apar elemente defensive noi, influențate de lumea greco-romană: zidurile în *opus quadratum* de inspirație elenistică, zidurile în *opus incertum* cu mortar (Bănița) de influență romană. Zidurile în *opus mixtum* (Blidaru) ar putea reprezenta o îmbinare a elementelor autohtone cu cele de origine elenistică. Tocmai în această amalgamare într-un complex unic a tradițiilor autohtone și a elementelor împrumutate din lumea greco-romană, la care se adaugă amplasarea cetăților în teren, se manifestă originalitatea fortificațiilor geto-dace.

Dominante prin poziția lor, greu accesibile datorită terenului ales de constructori, puternice datorită zidurilor lor masive și bastioanelor lor, aceste cetăți — adevărați „munți întăriți cu ziduri”²⁵ — constituiau un formidabil obstacol pentru orice armată a antichității.

Cetățile geto-dacilor avea însă un mare dezavantaj. În nici una din ele, cel puțin la Orăștie, nu se găseau izvoare de apă și nici pînze freatice la o adîncime acceptabilă. Faptul acesta sugerează că ele nu au fost construite pentru

²⁵ Cassius Dio, LXVIII, 9.



Ginditorul și replica lui feminină. Figurine din teracotă descoperite la Cernavodă, aparținând culturii Hamangia, epoca neolitică (Muzeul de istorie al R.S.R.)



Coif geto-dac de aur descoperit la Coțofenești, sec. V – IV î.e.n.
(Muzeul de istorie al R.S.R.)



Coif geto-dac de argint aurit descoperit la Agighiol, sec. IV î.e.n.
(Muzeul de istorie al R.S.R.)



Sceptru din argint, în forma unui cap uman, descoperit în mormîntul princiar de la Peretu, jud. Teleorman, sec. IV î.e.n. (Muzeul de istorie al R.S.R.)

Războinic grec. Reprezentare pe un fragment ceramic din colecția Severeanu





Cetatea dacică de la Costești. Turnul II (foto Gh. Epuran)





Cetatea dacică de la Bli daru (foto Gh. Epuran)

Murus Dacicus (foto Gh. Epuran)



Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa. Amfiteatrul (foto Gh. Epuran)

a înfrunța un dușman care, asemenea armatei romane, știa să organizeze un asediu de durată. E adevărat că la Costești au fost săpate bazine circulare pentru colectarea apei de ploaie, că la Blidaru s-a construit o cisternă după cele mai avansate prescripții ale arhitecturii antice, iar în cetatea de la Sarmizegetusa apa era adusă prin conducte, dar ploaia putea fi neindestulătoare, cisterna se putea afla în bătaia armelor dușmanului iar conductele puteau fi tăiate. În orice caz, măsurile luate s-au dovedit insuficiente, după cum sugerează o dramatică scenă (CXX/CXXI) de pe Columna Traiană, care înfățișează împărțirea ultimelor rezerve de apă între luptătorii daci.

Cartarea cetăților și așezărilor întărite daco-getice din sec. I î.e.n. — I e.n. arată că majoritatea lor se află în interiorul arcului carpatic. Se mai constată apoi că cea mai mare parte a celor situate în afara Carpaților nu sînt decît pereche celor din interior, astfel încît devine limpede că ele păzeau, la cele două capete, trecerile peste munți. De exemplu, cetățile de pe înălțimile Bîlca Doamnei și *Cozla* de la Piatra Neamț închideau accesul, peste Bicaz și Ditrău, în Depresiunea Ciucului. Cetatea de la *Țirgu Ocna* (jud. Bacău) păzea calea prin pasurile Ghimeș-Palanca și Uz înspre aceeași depresiune. Prima cale era închisă, în interiorul Carpaților, de cetatea de la *Racu* și de cele trei fortificații de la Miercurea Ciuc (Jigodin), în timp ce a doua era blocată de cetatea de la *Cașinu Nou* (toate în jud. Harghita). La cele două capete ale pasului Oituz stăteau de straaj: la est de Carpați cetatea de la *Minăstioara* (jud. Vrancea), iar la vest de munți cele de la *Covasna* și *Cernatu* (jud. Covasna). Aceeași „dualitate” continuă de-a lungul Carpaților: cetățile de la *Cîndești* (jud. Vrancea) și *Teliu* (jud. Brașov), pentru drumul prin pasul Buzău, cele de la *Polovragi* (jud. Gorj) și *Căpîlna* (jud. Alba), pentru calea prin pasul Urdele, din care se desprinde o ramificație ducînd pînă la cetatea de la Tilișca. În sfîrșit, cetatea de la Bănița supraveghea accesul prin pasurile Vilcan și Merișor, la coborîrea din ele aflîndu-se complexul de fortificații al Orăștei. Cu alte cuvinte, aceste cetăți sau perechi de cetăți constituiau o veritabilă centură defensivă în jurul zonei centrale, intracarpatică, a statului dac, arie în care forma de organizare statală s-a menținut și în perioada care separă dispariția lui Burebista de urcarea pe tronul Daciei a legendarului rege erou Decebal²⁸.

Prin scopurile în care au fost concepute și realizate — a bara direcțiile principale de invazie, constituirea unor puternice centre de concentrare a efortului militar și, totodată, de adăpostire a populației și avutului acesteia în caz de primejdie —, prin varietatea modalităților de construcție, arhitecturii și materialului folosit, cetățile și așezările fortificate geto-dace s-au înscris într-un sistem militar de apărare conceput la scara întregului pămînt geto-dacic, dînd stabilitate și consolidînd organizarea statală. Existența acestui sistem de fortificații, cele mai multe dintre ele variat și judicios distribuite în punctele de importanță strategică, a făcut posibilă organizarea luptei de rezistență a întregului popor, oricare ar fi fost direcția de înaintare a invadatorului, încă de la pătrunderea acestuia pe teritoriul dacic, fragmentîndu-i forțele, încetinindu-i înaintarea, creînd condiții propice declanșării luptei generalizate de alungare a lui dincolo de fruntarii.

²⁸ I. Glodariu, *Sistemul defensiv al statului dac și întinderea provinciei Dacia*, în AMN, 19, 1982.

LUPTA ORGANIZATĂ A DACILOR PENTRU UNIFICARE STATALĂ SUB CONDUCEREA LUI BUREBISTA

Pe timpul în care s-a aflat în fruntea statului dac Burebista s-a afirmat ca un strălucit conducător politic și militar. Campaniile organizate și conduse de el au avut un rol însemnat în reunirea teritoriilor geto-dace care, în diverse perioade, fuseseră ocupate de alte seminții. Izvoarele antice amintesc un șir de războaie victorioase purtate de oastea Daciei împotriva celților, orașelor grecești vest și nord-pontice, precum și a aliaților lor. Toate aceste acțiuni militare au fost declanșate din rațiuni politice, deosebindu-se de obișnuitele expediții de pradă, și au vizat ca obiectiv fundamental cuprinderea teritoriilor ce aparținuseră geto-dacilor. Apare și mai limpede, din examinarea politicii militare externe promovate de Burebista ²⁷, că el nu a urmărit crearea unui mare stat alcătuit dintr-un conglomerat de populații, cum erau despoțiile orientale, ci a unui mare stat *dac* omogen etnic. Iată de ce, deși declanșate de Burebista și ofensive prin excelență, războaiele din timpul domniei lui au avut un caracter legitim.

Statul dac se născuse în condițiile existenței unui dublu pericol extern: celtic și roman. Mai puțin gravă în perspectiva istorică, primejdia celtică era, totuși, mai apropiată de leagănul statului dac, căci boiții și tauriscii ajunseseră încă de prin secolul al III-lea î.e.n. până la Tisa, extinzându-se tot mai mult peste teritorii locuite din vechime de geto-daci. Cel dintâi obiectiv vizat de Burebista era deci înlăturarea pericolului celtic și el l-a atins printr-o ofensivă impetuoasă și, probabil, neașteptată pentru adversari, în jurul anului 60 î.e.n. ²⁸. Rezultatul campaniei a fost o masivă dislocare a semințiilor celtice din această zonă, resturile tauriscilor ajungând până în Noricum, iar ale boiților până în Gallia. Dar dislocarea nu a fost totală: în teritoriile pe care Burebista le-a integrat în hotarele statului până la Dunărea mijlocie și Morava au continuat să locuiască și celți, așa cum dovedesc materialele celtice și dacice asociate, descoperite în zonele respective.

Recuperînd, în felul acesta, ținuturi locuite demult de daci, dar incluzîndu-le acum într-un stat centralizat, Burebista și-a învecinat stăpînirea cu aceea a suebului Ariovistus. La Roma, unii așteptau cu speranță ciocnirea celor două căpetenii, alții — cu teamă — alianța lor. În orice caz, Burebista era privit și singur, fără Ariovistus, drept un amenințător pericol pentru statul roman, și Caesar (100—44 î.e.n.), care se apropia de sfîrșitul consulatului său, făcuse să-i fie atribuite provinciile Galliei Cisalpine și Illyriei, de unde putea urmări și zădărnici mai ușor eventualele acțiuni ale suebilor și dacilor ²⁹.

Pînă la urmă Burebista și Ariovistus nici nu s-au aliat, nici nu au intrat în conflict. Căpetenia suebă a pătruns în Gallia, unde a fost zdrobită în anul 58 î.e.n. de armata lui Caesar; cît despre Burebista, el și-a îndreptat privirea

²⁷ Strabon, VII, 3, 11; vezi și H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 67—76; Radu Vulpe, *Decențe, conșeiller intime de Burebista*, în *Studia Thracologica*, București, 1976.

²⁸ M. Macrea, *Burebista și celții de la Dunărea de mijloc*, în SCIV, 7, nr. 1—2, 1956.

²⁹ J. Carcopino, în *Histoire romaine*, t. II₂, Paris, 1936, p. 698—700.

spre răsărit și, mai ales, spre sud-est, unde pericolul roman se contura tot mai clar ³⁰.

Încă în anul 74 î.e.n. trupele comandate de generalul C. Scribonius Curio ajunseseră la Dunăre, dar se temuseră să treacă fluviul din pricina codrilor întunecoși ³¹. Doi ani mai târziu litoralul vest-pontic, fără a fi cucerit, ajungea totuși sub influența Romei.

Pentru a rezista presiunii romane coloniile grecești din Pontul Sîng au întreținut strînse relații cu Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului, a cărui autoritate s-a extins un timp și asupra lor (chipul lui Mithridates este reprezentat pe stateri de aur emise la Histria, Callatis și Tomis). Includerea coloniilor grecești într-o vastă uniune politică dirijată de Mithridates presupunea, fără îndoială, asistența militară a regelui acordată acestora, dar și alinierea lor la politica antiromană. Tocmai această situație a determinat o expediție vest-pontică a unităților romane comandate de generalul Marcus Terentius Varro Lucullus în anii 73—72 î.e.n. ³². Tratatul încheiat de acest general cu cetățile grecești înglobau orașele dintre fluviu și mare în sistemul de alianțe al Romei, ceea ce echivala cu statornicirea unui veritabil control roman asupra lor.

Cît de apăsător era — sau putea fi — acest control o dovedește peste un deceniu răscoala antiromană a cetăților grecești de pe litoralul vestic al Pontului, care nu mai puteau suporta abuzurile lui Caius Antonius Hybrida, guvernatorul Macedoniei. Acesta a venit cu trupe asupra lor cu intenția de a ocupa întregul ținut dintre Dunăre și Marea Neagră (62 î.e.n.), dar în primăvara următoare a suferit, lângă Histria, o gravă înfrîngere din partea geto-dacilor, grecilor și bastarnilor. Steagurile capturate de la romani au ajuns în cetatea daco-getică *Genucla* ³³.

Dar primejdia romană nu dispăruse. Experiența ultimelor decenii îi arăta lui Burebista, pe la sfîrșitul primei jumătăți a secolului I î.e.n., că romanii încercau să instituie o dominație tot mai fermă în teritoriul dintre fluviu și mare. Pentru regele Daciei soluția se impunea de la sine: extinderea propriei autorități asupra coloniilor grecești implantate în spațiul geto-dacic și unirea geto-dacilor de la sud de Dunăre cu statul dac, ceea ce pe lângă avantajele pur militare ar fi adus statului său și mari foloase economice ³⁴.

Se pare că Burebista nu și-a început campania pontică îndată după victoriile asupra boiilor și tauriscilor din vest. Timp de cîțiva ani el a fost ocupat cu treburile interne ale statului dac, cu consolidarea acestuia. Poate că în acea perioadă au fost înfrînte ultimele rezistențe ale autonomiilor dacice locale din cîmpia munteană.

³⁰ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 129—158; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 69.

³¹ Florus, *Epitomae*, 1, 39.

³² Strabon, VII, 6, 1; Sallustius, IV, 18, 19.

³³ Cassius Dio, LI, 26; DID, vol. I, p. 280—282, 291.

³⁴ Em. Condurachi, *Burebista și orașele pontice*, în SCIV, 4, nr. 3—4, 1953; DID, vol. I, p. 277—289; C. Daicoviciu, *La politique étrangère des „rois” daces*, în RREI, 1—2, 1967; H. Daicoviciu, *Burebista și Dobrogea*, în „Pontica”, 4, 1971; Petre Aurelian, *Cucerirea orașelor pontice de către Burebista*, în „Pontica”, 4, 1971.

În orice caz, după pregătiri care trebuie să fi fost minuțioase, Burebista a declanșat, nu mai devreme de anul 55 î.e.n., campania militară de eliberare a litoralului pontic. Prima cetate vizată a fost Olbia, așezată la gurile fluviului *Hypanis* (Bug). Cu ajutorul unor triburi locale (probabil bastarne), poate și cu acela al elementelor nemulțumite (sclavi, sărăcime exploatată) din oraș, Burebista și-a instituit stăpânirea asupra acestei cetăți. *Tyras* (Cetatea Albă) a avut aceeași soartă. La Histria, asediul a durat trei ani și a fost ridicat numai după ce orașul a recunoscut autoritatea regelui dac³⁵. Asedii asemănătoare au avut loc la *Tomis*, *Odessos* (Varna), *Messembria* (Nesebăr) și *Apollonia*. Orașul *Dionysopolis* (Balcic), care întreținea de multă vreme relații de prietenie cu geto-dacii, a intrat firesc sub autoritatea lui Burebista. De la Olbia pînă la Apollonia, litoralul pontic era sub autoritatea marelui rege Burebista, finalizîndu-se victorios campania de eliberare a unor străvechi teritorii geto-dace și revenirea puterii geto-dace ca forță redutabilă la Marea Neagră.

Așadar, în circa un deceniu (60—48 î.e.n.) de campanii liberatoare, unificatoare Burebista făurise un stat de o întindere considerabilă ce cuprindea în perimetrul său întregul popor geto-dac — una din marile puteri ale lumii antice³⁶.

Campaniile marelui rege par să se fi desfășurat, în genere, cu repeziciune, spre a se fructifica factorul surpriză: așa s-ar explica, într-o anumită măsură, zdrobirea celților din nord-vest. Armata geto-dacă știa să cucerească și cetăți, după cum a dovedit-o la Olbia, și să organizeze asedii (Tomis, Histria). În adevăr, decretul histrian în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apaturos spune că Histria a fost asediată, că zidurile i-au fost distruse, teritoriul rural ocupat și că mulți cetățeni au fost făcuți prizonieri, trebuind să fie răscumpărați; numai după tratative îndelungate asediul a fost ridicat.

Avînd ca obiectiv politic fundamental centralizarea statală, asigurarea independenței poporului și statului dac, strategia militară a lui Burebista s-a caracterizat printr-o perfectă corelare a scopurilor și mijloacelor, a utilizat toate formele, metodele și procedeele de luptă, angajînd în efortul unificator întregul popor, totalitatea populației apte să poarte armele și să producă pierderi agresorului. În această viziune Burebista a programat prioritățile de efort militar eliberator pînă la seama de tăria și pericolul potențial reprezentat de diverși adversari, precum și de desfășurările mai generale de forțe și confruntările din zonele învecinate.

Instrumentul principal în realizarea planurilor strategice ale statului dac centralizat și independent condus de Burebista l-a constituit oștirea geto-dacă, însuflețită de idealurile proprii întregului popor. Armata lui Burebista, ale cărei efective s-au ridicat — așa cum s-a mai arătat — la 200 000 de luptători, a îndeplinit în cursul campaniilor acțiuni complexe, punînd în valoare vastitatea teritoriului statal și marea diversitate a formelor de relief. Desigur, necesități strategice și tactice de apărare reclamau menținerea unor trupe în diferite zone ale statului său; pe de altă parte, nici cerințele frontului pe care

³⁵ Vezi DID, vol. I, p. 284—285.

³⁶ Carl Patsch, *Der dakische Großstaat des Burebista*, în *Beiträge für Völkerkunde von Südosteuropa*, V, Viena, Leipzig, 1932, p. 47; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 263—265.

acționa la un moment dat nu impuneau concentrarea unor forțe atât de numeroase. La campania din vest, de exemplu, au participat îndeosebi trupele dislocate în interiorul arcului carpatic, pe când cele din zonele de la est și sud de munți se pregăteau în vederea acțiunilor proiectate în zonele litoralului pontic. Existența unui organism militar atât de numeros i-a îngăduit lui Burebista să-și îmborsăteze continuu grupările de ofensivă, așa încât nu a simțit lipsa de efective corespunzătoare cerințelor apărute pe teatrele de acțiuni militare în raport cu valoarea adversarului întâlnit și nici lipsa rezervelor. O parte a trupelor sale, îndeosebi pedestrima, apăra cetățile și fortificațiile țării sub comanda unor căpitani. Se poate considera, prin urmare, că pe vremea lui Burebista (apoi și a lui Decebal) avem de-a face cu o adevărată încercare de distribuție strategică a forțelor și mijloacelor, că anumite părți ale impresionantei sale armate se găseau în roluri diferite în timpul marilor campanii întreprinse de rege.

Adevărate puncte de referință ale artei militare a lumii vechi, campaniile duse de oastea geto-dacă se caracterizează prin unitatea de concepție în plan politico-strategic, prin stabilirea la nivelul instanțelor supreme a anumitor urgențe, priorități în organizarea și desfășurarea acestora, în asigurarea libertății de acțiune pentru fiecare campanie în parte, realizarea surprinderii, aplicarea formelor de manevră în funcție de valoarea și dispunerea forțelor adversarului, de condițiile spațiului fizico-geografic etc.

Gândirea militară originală a lui Burebista, adaptată la realitățile epocii, la natura confruntărilor militare angajate, formele și procedeele de luptă folosite, strategia și tactica aplicate cu succes s-au înscris în fondul gândirii militare antice, în evoluția artei militare geto-dace de pînă la el. Epoca lui Burebista a constituit astfel un prețios tezaur de experiență pentru generațiile următoare, fiind un inestimabil elaborat în domeniul concepției luptei întregului popor pentru apărarea patriei.

ÎNRĂUTĂȚIREA RELAȚIILOR DINTRE DACIA ȘI STATUL ROMAN

Statul roman, aflat în plină expansiune, a urmărit cu atenție, iar de la un anumit moment și cu îngrijorare, închegarea statului dac în imediata vecinătate a zonelor lui de stăpînire și interes. Totuși, timp de peste un deceniu, el nu a intervenit împotriva lui Burebista, ceea ce i-a ușurat acestuia concentrarea efortului militar pentru zdrobirea adversarilor care se împotriveau politici sale de unificare statală a poporului geto-dac.

Această atitudine s-a datorat unor împrejurări complexe. La început acțiunile lui Burebista, întreprinse pe un spațiu ce nu se învecina nemijlocit cu frontierele romane, vor fi părut la Roma nepericuloase, asemănătoare atîtor tălăzuiri de neamuri ce se petreceau în „marea barbară”, ridicînd și aruncînd în anonimat tot felul de regișori și conducători de seminții. Dar după ce Burebista și-a întins stăpînirea asupra unei vaste porțiuni a litoralului pontic și a spațiului dintre Istru și Haemus, devenind vecin al Statului roman, situația s-a schimbat radical. Pe continent apăruse o a doua mare putere care, dis-

punînd de o oaste numeroasă și de un conducător de excepție, se ridica în fața expansiunii romane. Ajungînd să stăpînească litoralul pontic și spațiul dintre Istru și Haemus, ea se înscrisese în mod obiectiv în rîndul adversarilor Romei, iar izbucnirea unui conflict între cele două puteri se contura a fi, mai devreme sau mai tîrziu, inevitabilă.

Situația internă și externă a Statului roman în perioada respectivă a fost deosebit de complexă. După cum se știe, el a fost confruntat, succesiv, cu grave probleme interne — războaiele lui Sertorius și Spartacus etc. — și, totodată, angajat în grele războaie împotriva regatului lui Mithridates al VI-lea Eupator, Armeniei și Siriei, cu gallii și germanii.

După instituirea în anul 60 î.e.n. a triumviratului lui Caesar, Pompeius și Crassus, Roma a reușit să-și înfrîngă treptat adversarii. În vreme ce, sub conducerea lui Pompeius îndeosebi, armata romană a reputat mari victorii în Orientul Apropiat, unde puterea Romei a devenit succesoare a statelor elenistice, legiunile comandate de Caesar s-au afirmat în vest, unde au cucerit un întins spațiu după lupte îndîrjite purtate cu gallii și alte populații.

Dar, ca urmare a morții lui Crassus (într-o luptă dată în anul 53 î.e.n. împotriva parților), triumviratul și-a încetat existența, iar Caesar și Pompeius au început să-și dispute tot mai aprig puterea. Declanșarea unui nou război civil a devenit inevitabilă. În anul 49 î.e.n. Caesar și-a trecut legiunile peste Rubicon, îndreptîndu-se spre Roma, iar Pompeius, care nu dispunea de suficiente forțe în Italia, a trebuit să plece spre Peninsula Balcanică, unde și-a concentrat forțele ce-l sprijineau în vederea confruntării armate cu rivalul său. Nu după multă vreme l-a urmat peste Adriatică și Caesar. Prima luptă s-a dat la *Dyrrhachium* (Durrës) în ziua de 7 iunie a anului 48 î.e.n. și s-a încheiat cu victoria lui Pompeius. Victoria de la *Dyrrhachium* a sporit, firește, numărul aliaților lui Pompeius, proclamat de armata sa *imperator*.

Fără îndoială, Burebista a urmărit cu atenție evoluția acestor evenimente, nu numai pentru că ele puteau înrîuri, într-un sens sau altul, politica Romei și forța ei de expansiune, ci, și mai ales, pentru că teatrul confruntării celor doi rivali, unde se concentraseră uriașe armate, era Peninsula Balcanică, în imediata vecinătate a Daciei. Pentru regele dac se punea problema de a obține din partea Romei recunoașterea hotarelor statului său și, în special, a autorității sale asupra orașelor grecești care intraseră, cum s-a văzut, încă din 73—72 î.e.n., în sfera intereselor și a influenței romane. În condițiile competiției pentru putere dintre Caesar și Pompeius, Burebista era obligat să ia partea unuia dintre ei.

O alianță cu Caesar era greu de conceput, căci acesta se manifestase constant ca un promotor al politicii de expansiune și era limpede că el nu va tolera niciodată existența unui stat dac puternic în apropierea fruntariilor balcanice ale Statului roman. În schimb, Pompeius dovedise în Orient că prefera o politică de organizare a unui sistem de state aliate sau clientelare. Învîgătorul de la *Dyrrhachium* era, pentru Burebista, singurul aliat posibil și, de altminteri, în acel moment, poziția lui militară părea mai puternică. Burebista s-a decis, așadar, să sprijine pe Pompeius împotriva lui Caesar. Condițiile alianței militare au fost perfectate la *Heraclea Lyncestis* (Bitolia) în Macedonia,

Decret în cinstea lui Acornion descoperit la Dyonisopolis privind evenimentele militare din timpul lui Burebista: „Și în timpul din urmă regele Burebista ajungând cel dintii și cel mai mare dintre regii din Thracia și stăpânind tot teritoriul de dincoace de fluviu și de dincolo și a ajuns de asemenea la acesta în cea dintii și cea mai mare prietenie, a obținut cele mai bune foloase pentru patria sa, vorbindu-i și sfătuindu-l în ceea ce privește chestiunile cele mai importante atrăgându-și bunăvoința regelui spre binele orașului...”.



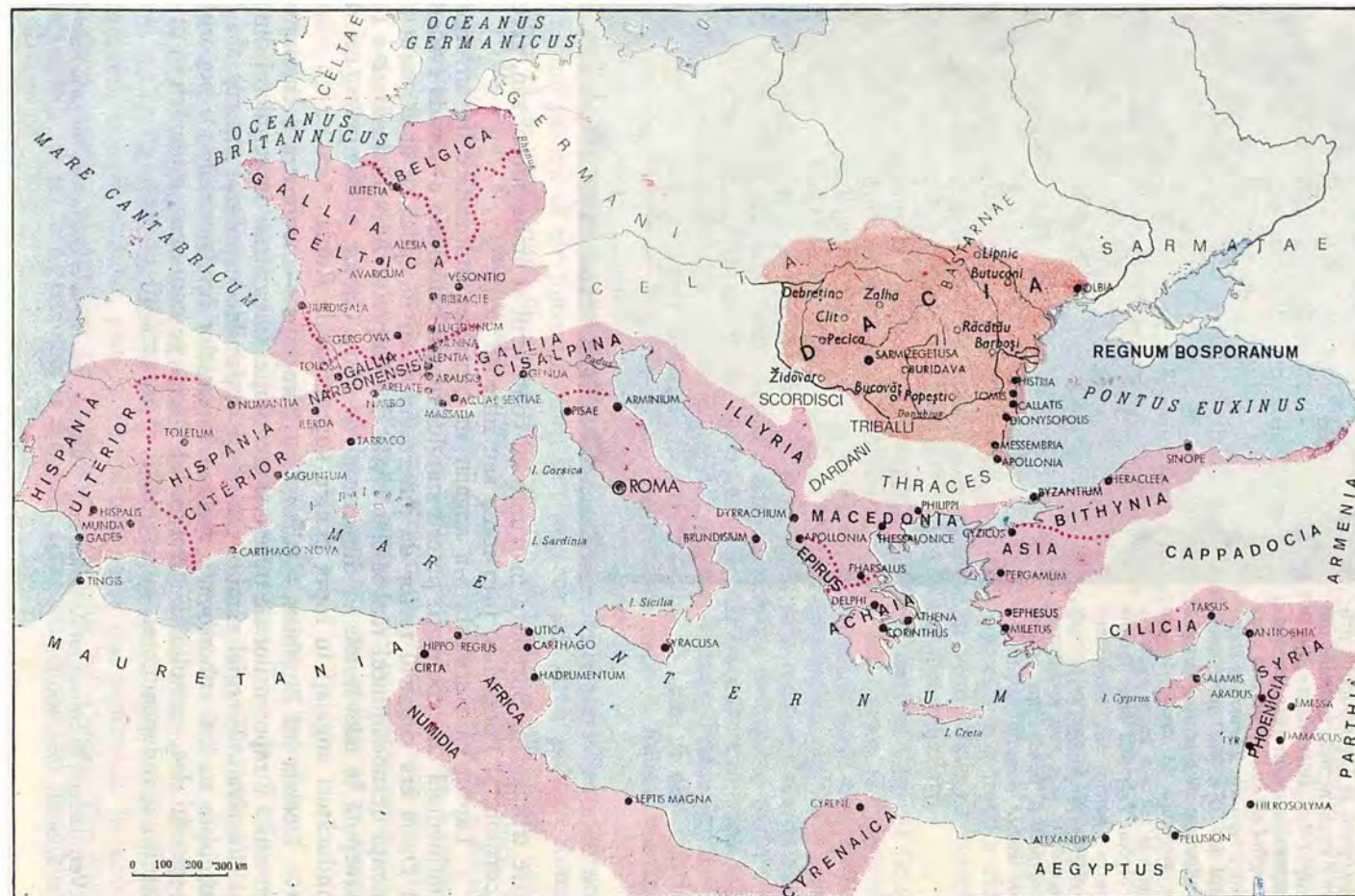
între trimișii lui Burebista în frunte cu consilierul și ambasadorul său, grecul Acornion, și Pompeius, prin iunie sau iulie 48 î.e.n.³⁷.

Faptul că Burebista s-a angajat în contacte diplomatice de anvergură continentală cu exponenții puterii statului roman constituie o dovadă evidentă că Dacia era singurul factor de putere european în epocă ce ar fi putut influența deznodământul războaielor civile din Imperiu. Această realitate a fost percepută la adevăratele ei dimensiuni de către Caesar și Pompeius, cei doi conducători angajați în lupta pentru supremație la Roma.

Decizia lui Burebista — alianța cu Pompeius — demonstra o cunoaștere temeinică a raporturilor de putere și a evoluției înregistrate în conflictul dintre cei doi rivali. Esențial rămâne faptul că opțiunile de politică externă ale lui Burebista au fost subordonate exclusiv intereselor fundamentale ale poporului și statului dac, consolidării prestigiului Daciei pe continent, asigurării în orice condiții a independenței, suveranității și integrității acesteia.

³⁷ Vezi decretul în cinstea lui Acornion la G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, t. I, Sofia, 1956, nr. 13.

DACIA ȘI IMPERIUL ROMAN LA MIJLOCUL SEC. I î.e.n.



Deznodământul războiului dintre Caesar și Pompeius s-a petrecut însă înainte ca Burebista să fi putut interveni cu armata dacă pe teatrul de operații din Macedonia. La 9 august 48 î.e.n., Caesar și-a luat revanșa asupra lui Pompeius, de data aceasta într-o luptă care s-a dovedit decisivă, desfășurată la *Pharsalus*. Epilogul conflictului a avut loc mai târziu, în anul 45 î.e.n., când ultimele resturi ale sprijinitorilor lui Pompeius au fost strivite la Munda, dar după *Pharsalus* Caesar devenise unicul stăpînitor al celei mai mari puteri a timpului.

O confruntare între regatul dac și statul roman datorită contradicțiilor acumulate anterior și înăsprite de alianța dintre Burebista și Pompeius devenise acum iminentă. Supunerea Daciei și a Partiei — celălalt adversar redutabil al Romei, din Asia — s-a înscris ca obiectiv central în politica externă promovată de Caesar³⁸. Ținînd seama de puterea statului dac, el a concentrat în Illyria forțe militare considerabile — 16 legiuni și 10 000 de călăreți. Pregătiri intense pentru a întâmpina grava primejdie care amenința statul său va fi făcut și Burebista, pe această linie înscriindu-se și incursiunile executate de daco-geți în provinciile romane din Balcani. Arheologic se constată că, pregătindu-se pentru apărare împotriva unei primejdii externe ce nu putea veni decît din partea romanilor, Burebista a vădit o deosebită preocupare pentru consolidarea vastului său sistem de fortificații.

La mijlocul lunii martie 44 î.e.n., cu patru zile înainte de data fixată pentru plecarea sa peste Adriatica pentru a prelua personal comanda puternicei armate concentrate în Illyria, Caesar a fost ucis în Senat de complotiștii conduși de Brutus și Cassius. Și tot cam în aceeași vreme a fost înlăturat — probabil asasinat — de un grup de complotiști și Burebista³⁹.

Prin monumentala sa operă — crearea primului stat dac centralizat și independent — Burebista apare peste veacuri ca una din marile personalități ale istoriei poporului român. Statul dac înfăptuit și condus de el s-a afirmat ca o mare putere politică și militară a antichității, care-și exercita autoritatea pe un vast teritoriu. Societatea geto-dacă a înregistrat o dezvoltare și înflorire în multe privințe comparabile cu alte civilizații contemporane, iar Burebista s-a distins ca mare om politic, diplomat și strălucit comandant de oști al timpului.

Din punct de vedere militar Burebista s-a dovedit a fi înzestrat cu un dezvoltat spirit organizatoric și o pătrunzătoare gîndire strategică. În marile eforturi militare unificatoare el a adoptat o strategie ofensivă, declanșînd operații pe direcții și pe spații întinse, dinspre zona de centru a regatului spre marginile acestuia pentru a redobîndi teritoriile ce fuseseră smulse anterior Daciei. Strategia militară a lui Burebista avea la bază apărarea teritoriilor locuite de daci prin toate formele, metodele și procedeele de luptă. În realizarea acestui țel, marele conducător de stat avea în vedere angajarea la luptă a întregului popor, a tuturor locuitorilor capabili să producă pierderi adversarului. Extinderea hotarelor pînă la litoralul pontic avea pe lîngă importanța ei politică și

³⁸ Suetonius, *De vita Caesarum*, Caesar, 44, 6.

³⁹ J. Trynkowski, *La chute de Burebista*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974.

o certă însemnătate militară: aceea de a folosi cetățile existente împotriva eventualelor pericole dinspre mare. În vederea realizării planurilor sale strategice de anvergură, Burebista a luat sub control organizat cea mai mare arteră continentală de penetrație dinspre vest către est, Dunărea, începînd de pe cursul ei mijlociu pînă la vărsarea în mare. Se conturează astfel o concepție destul de clară de apărare strategică prin interceptarea și controlul principalelor direcții de pătrundere încă de la distanțe destul de mari. Din faptul că nucleul politic și militar al statului dac era într-o poziție centrală decurgea posibilitatea de a se interveni cu forța militară pe linii interioare spre a face față oricăror eventuale invazii.

Folosirea judicioasă a avantajelor oferite de un vast și variat teritoriu și punerea în valoare a înaltelor virtuți de vite ie și de bărbăție ale tuturor locuitorilor au reprezentat un obiectiv important al politicii militare a lui Burebista. El s-a preocupat intens de buna pregătire a armatei sale, în vederea înfruntărilor cu adversarii potențiali, de dotarea ei cu armamentul necesar, de fundamentarea unei tactici adecvate. Trupele erau instruite să folosească pe scară largă formele manevriere, să lovească cu putere pe inamic prin surprindere și cu rapiditate acolo unde se aștepta cel mai puțin ⁴⁰.

Prin mărețele sale realizări, Burebista se înscrie ca o personalitate proeminentă a istoriei poporului român, întruchipînd desăvîrșit cele mai înalte aspirații de libertate, unitate și independență, lăsînd o jmoștenire de mare preț urmașilor, care le-a marcat decisiv acestora evoluția istorică pe toate planurile. Dînd noi dimensiuni artei militare tradiționale a poporului dac, Burebista i-a conturat ferm acesteia coordonatele, care îmbogățite de generațiile succesive se regăsesc în conținutul gîndirii și practicii românești din toate timpurile, în înseși temeliile istorice ale doctrinei militare a României socialiste. Atunci ca și în zilele noastre apărarea independenței și integrității gliei strămoșești se constituia în obiectiv fundamental și totodată condiție a dezvoltării poporului român, a existenței noastre în rîndul popoarelor libere ale lumii.

„Cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia” — așa au imortalizat memoria regelui Burebista contemporanii săi. Și așa a intrat ea în conștiința vremii sale și a urmașilor, alături de chipurile altor iluștri bărbați ai lumii antice.

⁴⁰ General-maior dr. Ilie Căeașescu, *op. cit.*, p. 34.

CONFRUNTĂRI MILITARE ÎNTRE DACI ȘI ROMANI ÎN PERIOADA 44 î.e.n. — 85 e.n.

De la mijlocul secolului I î.e.n. și în întreg secolul următor poporul dac a continuat, în condiții complexe, lupta sa pentru libertate și independență, nerenunțând nici o clipă la ideea refacerii unității sale politice. Statele care au continuat să ființeze după dispariția marelui rege Burebista au fost angajate fără întrerupere într-un efort multilateral menit să restabilească puterea centralizată pe coordonatele trasate anterior. Aceasta cu atât mai mult cu cât Imperiul roman în plină expansiune începuse o acțiune sistematică de coterpire a teritoriilor dace. Regii ca Deceneu și Comosicus, care, pe lângă autoritatea politică limitată la spațiul intracarpatic, aveau, în calitate de mari preoți, o autoritate morală pan-dacică, au încercat să asigure recentralizarea statului dac. Tocmai această continuitate a autorității politice exercitate de regii daci lasă să se întrevadă izvoarele atunci când relatează succesiunea lor neîntreruptă în perioada dintre domnia lui Burebista și începutul epocii lui Decebal: „Iar după moartea lui Dicineus — scrie Iordaneș — ei [dacii] au avut aproape în aceeași venerație pe Comosicus, fiindcă era tot așa de iscusit. Acesta era considerat la ei ca și rege și ca preot suprem și ca judecător, datorită priceperii sale, și împărțea poporului dreptate ca ultimă instanță. Părăsind și acesta viața s-a urcat pe tron, ca rege al goților [geților], Corillus, care a condus timp de patruzeci de ani popoarele sale în Dacia”¹.

Relatarea lui Iordaneș atestă că exista o unitate spirituală și de conștiință etnică a poporului dac, temelie a unei organizări politice unice. Mai mult, interpretarea izvoarelor antice, între care textul reprodus mai sus este unul dintre cele mai importante, exprimă realitatea că statul dac centralizat și independent condus de Burebista nu fusese un fenomen istoric întâmplător, de conjunctură, ci rezultat al unui proces legic, obiectiv care implacabil trebuia să-și găsească împlinirea într-un nou act unificator de genul celui înfăptuit sub Burebista. Intervenția factorilor externi ostili a putut frâna un timp reunificarea Daciei, dar forțele interne s-au vădit deosebit de puternice pentru

¹ Iordaneș, *Getica*, 73.



Vas de lut cu numele regelui geto-dac Thiamarcos descoperit la Ocnița, jud. Vâlcea

a realiza, atunci cînd primejdia străină a atins intensitatea maximă, recentralizarea statală dorită de întregul popor dac.

Regii daci au dispus de un potențial militar important care le-a dat posibilitatea să intervină activ în desfășurarea evenimentelor politice și militare sud-dunărene, așa cum procedase la timpul său și Burebista, sau de a extinde și consolida lucrările de fortificații pe traiectul conturat în epoca statului centralizat. Ilustrativă în acest sens este situația regelui Thiamarcos, a cărui autoritate se extindea la sfîrșitul secolului I î.e.n. — secolul I e.n. în zone situate de o parte și de alta a Oltului, pe ambele versante ale Carpaților, avînd centrul politic și militar la Buridava (Ocnița, jud. Vâlcea)².

Descentralizarea politică a statului lui Burebista, în pofida caracterului ei temporar, a avut și urmări negative. Astfel, autoritatea regilor de la Sarmizegetusa s-a exercitat asupra unei părți mai reduse a teritoriului stăpînit înainte de Burebista; celelalte teritorii, periferice — spre Carpații Păduroși, nord-pontice etc. —, nu au mai intrat în componența statului dac. Totodată, chiar în interiorul spațiului carpato-danubiano-pontic nu s-a mai putut realiza permanent concentrarea întregului potențial economic, demografic și militar și nici folosirea întotdeauna a acestuia potrivit unei concepții politice unitare așa cum fusese cazul în vremea lui Burebista. Acest fapt s-a răsfrînt negativ în ceea ce privește ansamblul capacității de rezistență a dacilor în fața invadatorilor străini, cu deosebire a Imperiului roman, a cărui expansiune a căpătat, sub succesorii lui Caesar, dimensiuni noi.

EFORTUL GETO-DAC PENTRU A OPRI EXPANSIUNEA ROMANĂ LA DUNĂRE

Imperiul roman nu a organizat imediat după moartea lui Burebista o acțiune militară de anvergură împotriva dacilor. După cum se știe, asasinarea lui Caesar a fost urmată de declanșarea unor puternice convulsii interne care,

² D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, passim.

Monedă de aur de
tip Coson (avers și
revers)



într-un anumit sens, au reeditat evenimentele din anii 49—45 î.e.n. După lupte acerbe s-a ajuns, în octombrie 43 î.e.n., la cel de-al doilea triumvirat, puterea supremă în stat fiind asumată de Octavian, Marcus Antonius și Lepidus. Împotriva acestora, Brutus și Cassius, care se refugiaseră în provinciile răsăritene ale imperiului, strânseseră — asemeni lui Pompeius — forțe numeroase pe care, în final, le concentraseră în Macedonia.

Începînd cu a doua jumătate a secolului I î.e.n. regii daci continuatori ai politicii militare și diplomatice inaugurate de Burebista inițiază și declanșează acțiuni de intervenție activă în conflictele militare interne de la Roma în scopul sprijinirii instalării la putere a acelor forțe de la care se sconta că ar fi fost posibil să se obțină unele avantaje de natură politică, economică și militară în favoarea Daciei. Astfel în anul 42 î.e.n. regele dac Coson a intrat în legătură cu Brutus, oferindu-i sprijin militar împotriva triumvirilor. Probabil că regele dac i-a dat lui Brutus ostași, primind în schimb o mare sumă de bani: așa s-ar explica descoperirea în Dacia intracarpatică a unor monede de aur cu numele lui Coson, dar cu figurația luată de pe monedele generalului roman. În bătălia de la *Philippi* (42 î.e.n.) însă Brutus a fost învins, iar apoi s-a sinucis. Ulterior Coson a ajuns în relații destul de bune cu Octavian pentru ca prin anii 32—31 î.e.n. zvonuri despre o proiectată încuscrire a lor să poată fi puse în circulație la Roma³.

Planul lui Caesar de cucerire a Daciei nu a fost abandonat însă de Octavian; Appian spune lămurit că, prin anul 35 î.e.n., el avea nevoie de orașul *Segesta*, ca bază de aprovizionare în războiul împotriva dacilor și bastarnilor, și că dăduse poruncă să fie pregătite corăbii care să transporte pe Sava și pe Dunăre subzistențele necesare armatei⁴. Poate că rezistența dirză a triburilor illyrice sau deteriorarea treptată a raporturilor sale cu Antonius l-au făcut pe Octavian să renunțe la acest proiect.

În momentul în care a izbucnit deschis conflictul dintre Octavian și Marcus Antonius, geto-dacii au fost din nou prezenți în conflictele interne

³ Suetonius, *Augustus*, LXIII, 4; o discuție mai amplă asupra acestei probleme la H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 104—109.

⁴ Appian, *Illyrica*, 22, 65—66; Strabon, IV, 6, 10.

romane. Plutarh menționează că un rege al geto-dacilor, Dicomes, i-a promis lui Antonius „că-l va ajuta cu armată numeroasă”⁵. La rîndul său, Cassius Dio vorbește despre dacii care își oferiseră serviciile mai întîi lui Octavian, dar, nedobîndind nimic din cele cerute, trecuseră de partea lui Antonius (să fie vorba tot de Dicomes?)⁶. Pînă la urmă, dacii au avut un rol redus în desfășurarea luptei pentru putere în Imperiul roman; în bătălia de la *Actium* (septembrie 31 î.e.n.) o parte din luptătorii daci din tabăra lui Antonius au fost capturați de trupele lui Octavian și puși — potrivit relatării izvoarelor — să lupte în arenă împotriva unor captivi suebi.

În preajma bătăliei de la *Actium*, la Roma se făcuse simțită îngrijorarea față de puterea militară a Daciei. Se răspîndise chiar zvonul că dacii, ca aliați ai lui Antonius, plănuiseră să năvălească în Italia. Impresia în capitala Imperiului roman a fost deosebită, deoarece mai dăinuia încă amintirea puterii militare a statului lui Burebista. Într-una din satirele sale, poetul Horațiu spune că era mereu întrebat de trecători — știute fiind bunele relații pe care le avea cu Octavian — dacă a mai auzit ceva despre daci⁷. În altă parte, poetul afirmă, de asemenea, făcînd aluzie la alianța lui Antonius cu Cleopatra, regina Egiptului, că n-a lipsit mult ca Roma, sfîșiată de lupte interne, să fie nimicită de dacii cei meșteri în azvîrlirea săgeților și de etiopienii (adică egiptenii) reduta-bili prin flota lor.

În ultimele trei decenii ale secolului I î.e.n., încercînd să slăbească amenințarea care se prefigura tot mai puternic dinspre sud, sud-est și vest asupra Daciei, regii daci inițiază o serie de acțiuni militare fulgerătoare împotriva stăpînirii romane din Macedonia, provincie devenită o bază de lansare a acțiunilor expansioniste romane peste Haemus, către linia Dunării, pe pămînturile dace. Reiese de aici nu numai faptul că regii daci au înțeles la adevărata amploare pericolul roman și au descifrat direcțiile principale de expansiune a imperiului, dar au căutat și un antidot inițiind acțiuni îndrăznețe și viguroase pentru a anihila sau cel puțin a reduce baza strategică romană din Macedonia. Acesta a fost sensul repetatelor atacuri întreprinse de daci asupra Macedoniei și apoi contra stăpînirii romane instaurate între Dunăre și Haemus.

Ca adversar consecvent al romanilor în această epocă este pomenit de izvoare Cotiso. Istoricul Florus arată într-un foarte sugestiv pasaj că „Dacii stau aninați de munți”⁸, de unde, sub conducerea regelui Cotiso, de cîte ori Dunărea înghețată își unea malurile, executau dese incursiuni în ținuturile de dincolo de fluviu. Indicațiile lui Florus referitoare la munții în care locuiau dacii lui Cotiso au făcut ca regatul acestuia să fie situat ipotetic undeva la vest de Olt, de ambele părți ale munților. Cu Cotiso ar putea fi pusă în legătură așezarea dacică descoperită la Stenca Liubcovei (jud. Caraș-Severin). După bătălia de la *Actium* pentru cîțiva ani luptele dintre daci și romani la Dunăre au dobîndit un caracter cronic. Primejdia reeditării planurilor expansioniste romane din anii 44 și 35 i-a determinat pe daci să pătrundă din nou, în anul

⁵ Plutarh, *Antonius*, 63.

⁶ Cassius Dio, XXI, 22.

⁷ Horatius, *Satire*, II, 6, 51—53.

⁸ Florus, *Epitome*, II, 28, 18.

29 î.e.n., împreună cu bastarnii, în ținuturile controlate de imperiu la sud de Dunăre. Se pare că a fost un atac în care corpul de oaste al dacilor a fost condus de Cotiso, căci dacă în opera lui Cassius Dio există numai însemnarea că, în acel an, Marcus Licinius Crassus a fost trimis în Macedonia și Grecia împotriva dacilor și a bastarnilor, pe care i-a învins pe rând, Horațiu, într-o odă scrisă tot la 29 î.e.n., spune că armata dacului Cotiso a pierit ⁹.

Succesul definitiv împotriva bastarnilor, refugiați într-un loc fortificat, a fost dobândit de Crassus cu ajutorul regelui dac Rholes, a cărui stăpânire este localizată în sudul Dobrogei. După victorie, Rholes a mers la Corint, unde a fost primit de Octavian, care i-a acordat titlul de prieten și aliat ¹⁰.

În anul 28 î.e.n., prevalându-se de această calitate, Rholes a cerut ajutorul lui Crassus împotriva unui alt rege dac, Dapyx, vecinul său de la nord (probabil în partea centrală a teritoriului dintre Dunăre și Mare), cu care avea un conflict. Generalului roman i se oferea astfel un prilej excelent, pe care nu l-a scăpat, de a relansa acțiunile expansioniste romane împotriva formațiunilor politice dace din ținuturile vest-pontice. Cavaleria lui Dapyx nu a rezistat în fața atacului roman. Cu oastea care-i mai rămăsese, Dapyx s-a retras într-o cetate, unde a reușit să reziste un timp asediului adversarului. Romanii au pătruns în fortificație cu ajutorul unui trădător care le-a deschis porțile; o mare parte din apărători au fost nimiciți, Dapyx însuși găsindu-și sfârșitul, iar fratele său fiind făcut prizonier. După această victorie romanii au pornit spre peștera Keiris, unde aflaseră că se refugiase o bună parte a populației din zonă. Această peșteră — relatează Cassius Dio — „era atât de încăpătoare și totodată atât de trainică încât se povestește că titanii, când au fost biruiți de zei, s-au refugiat acolo. În locul acesta băștinașii — veniți în mare număr — aduseseră cu ei printre altele lucrurile cele mai de preț și toate turmele lor”. Nereușind să pătrundă înăuntru, „Crassus căută și astupă toate intrările întortocheate și greu de aflat [ale peșterii]; de aceea îi înfrânse pe aceștia prin foame” ¹¹.

După înfrângerea lui Dapyx oastea romană, comandată de Crassus, în loc să se retragă — așa cum ar fi fost normal dacă obiectivul ei s-ar fi limitat la sprijinirea lui Rholes — și-a continuat înaintarea pe teritoriul dintre Dunăre și Mare și l-a atacat, fără să fi fost provocată, pe regele dac Zyraxes. Ca pretext, Crassus a invocat dorința de a răzbuna înfrângerea pe care o suferise în anul 61 î.e.n. Hybrida și de a reintra în posesia stindardelor capturate atunci de geto-daci și care erau păstrate în cetatea *Genucla*. Apreciind că nu va reuși să reziste singur forțelor superioare ale adversarilor, regele Zyraxes, după ce a organizat apărarea *Genuclei* — cea mai puternică cetate de pe teritoriul stăpânit de el — a trecut pe malul stîng al Dunării, pentru a cere ajutor. Desfășurarea asediului este succint înfățișată de Cassius Dio: „Asediind *Genucla* — în același timp de pe uscat și de pe Istru, deoarece era durată lungă apă — în scurtă vreme [Crassus] o cuceră, dar cu multă osteneală, deși Zyraxes

⁹ Cassius Dio, LI, 23–24; Horațiu, *Ode*, III, 8, 17–18.

¹⁰ Cassius Dio, LI, 24

¹¹ *Ibidem*, LI, 26. V. Pârvan presupune că ar fi vorba de una din peșterile de la Gura Dobrogei, între Histria și Ulmetum (*Getica*, p. 89).

nu era de față”¹². Regele dac nu s-a mai putut întoarce la timp pentru a-și salva cetatea, iar izvoarele antice nu spun nimic în legătură cu soarta lui.

Înverșunarea lui Crassus împotriva unor căpetenii care nu pricinuiseră nici un neajuns romanilor ilustrează noua strategie adoptată de Roma. Neîncetatele acțiuni militare ale dacilor în posesiunile romane din Peninsula Balcanică nu reclamau, pentru moment, un mare război de cucerire — care, între altele, ar fi avut pentru romani neajunsul de a-i determina pe daci să se unească, transformându-se iarăși într-o putere de temut —, dar era clar că anumite măsuri de contracarare se impuneau. Cucerirea teritoriului geto-dacic dintre fluviu și mare curma incursiunile efectuate din această parte și, totodată, permitea ca și dacii din cîmpia munteană să fie mai ușor supravegheați. Și astfel, vechiul plan de a pune stăpînire pe regiunea dintre Dunăre și Mare reapare în strategia romană, iar Crassus, profitînd de prilejul care se ivise, îl pune în aplicare.

Teritoriile cucerite de Crassus nu au fost însă anexate la Imperiul roman. Regele dac Rholes a fost, probabil, acela care, în numele romanilor și spre folosul lor, le-a stăpînit. După moartea sa, ținutul cucerit de Crassus a fost inclus într-un comandament militar roman — *praefectura ripae Thraciae* — dependent de provincia Macedonia¹³.

Din această perioadă se constată așadar că stăpînirea romană se stabilizează în zonele dintre Balcani și Dunăre, inclusiv asupra zonelor de litoral, formal prin intermediul statului aservit al odrisilor dar în realitate bazat pe puternicele forțe cu care Roma intervenea pentru a reprimă populația locală sau a respinge acțiunile inițiate de dacii de peste fluviu în scopul recuperării teritoriilor care le fuseseră răpite.

În ultimele două decenii ale secolului I î.e.n. dacii nord-dunăreni au făcut mari eforturi militare pentru a-și reîntregi vatra strămoșească. În acest scop ei au inițiat numeroase acțiuni militare atît spre vest și sud-vest, cît și spre est, izvoarele consemnînd, printre altele, în anul 15 î.e.n., o puternică pătrundere a dacilor appuli din ținuturile intracarpatiche pînă în zonele dintre fluviu și mare¹⁴. Toate acestea sînt ilustrative pentru dragostea de libertate și iubirea gliei străbune care au însuflețit permanent poporul dac, manifestate cu putere în acțiuni hotărîte pentru apărarea ariei lui de viațuire, pentru unitatea geografică și politică a spațiului dacic.

La fel de susținute au fost înfruntările cu romanii la hotarele vestice ale Daciei. Nu ar fi exclus ca încă în anul 13 î.e.n. să fi avut loc un atac al dacilor în Pannonia, respins de trupele generalului Marcus Agrippa. În orice caz, abia se potolise răscoala panonilor din anii 13—11 î.e.n., că dacii au intrat în teritoriul acestora trecînd Dunărea pe gheață¹⁵. Acțiunea lor, conjugată cu o revoltă în zona dalmatică provocată de birurile excesive impuse de romani, a determinat redeschiderea porților templului lui Ianus din Roma — semn că survenise o situație de război. Răspunsul la această pătrundere a fost o expe-

¹² *Ibidem*.

¹³ Al. Suceveanu, *Din nou despre cariera lui Marcus Arruntius Claudianus*, în SCIVA, 30, nr. 1, 1979.

¹⁴ Horatius, *Consolatio ad Liviam*, 387—388.

¹⁵ Cassius Dio, LIV, 36.

diție a generalului Marcus Vinicius, care i-a înfrînt pe daci și i-a urmărit, pe Mureș în sus, pînă în inima Daciei.

Din cele înfățișate mai sus se poate conchide că în perioada de după domnia lui Burebista pînă în primii ani ai erei noastre raporturile politico-militare în spațiul sud-est european au fost dominate de o aprigă confruntare între poporul dac, care își apăra cu dîrzenie pămîntul, libertatea și independența, și Imperiul roman, care căuta prin forță să anexeze teritoriile ale Daciei. Strategiei romane bazate pe divizarea popoarelor a căror cotropire se urmărea metodic, pe agresiune și dictat sprijinit pe forță poporul dac i-a răspuns cu promptitudine printr-o strategie suplă și dinamică al cărei scop era cel tradițional: respingerea oricăror încercări străine de a rupe unitatea Daciei.

O NOUĂ ETAPĂ ÎN DESFĂȘURAREA CONFRUNTĂRILOR MILITARE DINTRE DACI ȘI ROMANI

În primele decenii ale secolului I e.n. pericolul expansiunii romane a crescut enorm, amenințînd în chip grav independența și ființa poporului dac. S-au înmulțit acțiunile de cucerire ale corpurilor expediționare romane care au vizat direct teritoriul Daciei, profilîndu-se tot mai clar planul expansionist al Romei. Momentul care a marcat o nouă fază a confruntării între daci și romani l-a constituit expediția comandată de Marcus Vinicius. Pînă la această expediție Roma se menținuse pe plan general în defensivă în vestul Daciei, mulțumindu-se să respingă atacurile date de geto-daci la sud de Dunăre, singuri sau aliați cu alte populații. Totodată, prin contralovituri dure, ea diminuase rezistența neamurilor dintre Haemus și Istru, extinzîndu-și, dacă nu stăpînirea efectivă, în orice caz controlul asupra teritoriilor din dreapta fluviului. O componentă principală a acestei politici romane la Dunăre fusese ocuparea porțiunii sud-estice a Daciei, cu scopul de a controla atît litoralul maritim, cît și teritoriile dace extracarpătice. Se poate observa, concretizîndu-se de la an la an, politica de expansiune lentă dar implacabilă a Imperiului roman spre marele fluviu. Pentru un timp însă, din cauza necesităților de consolidare a stăpînirii la sud de această frontieră naturală, pe de o parte, și a lipsei unor forțe suficiente pentru a se angaja într-un conflict de amploare cu dacii nord-dunăreni, pe de altă parte, armata romană nu a dezvoltat acțiuni ofensive de amploare peste fluviu.

Dar atunci cînd au constatat că stăpînirea la sud de Dunăre era periclitată datorită repetatelor răscoale ale populațiilor din Peninsula Balcanică, împletite cu incursiunile dacilor nord-dunăreni, comandanții romani s-au decis să aplice drastice represalii peste fluviu împotriva primejdiosului lor adversar. Situația dacilor nord-dunăreni s-a înrăutățit și mai mult după ce în anul 6 e.n. s-a instituit un comandament militar al Moesiei (transformat mai tîrziu în provincie romană); ca *legatus Augusti pro praetore exercitus* a fost numit aici Caecina

Severus, care și-a făcut curînd simțită prezența prin respingerea unui atac al dacilor ¹⁶.

Adoptarea unei strategii ofensive de către Roma nu a întîrziat să-și arate efectele. Prin anii 11—12 e.n. Cneus Cornelius Lentulus, guvernatorul Pannoniei, și Sextus Aelius Catus, generalul comandant al districtului militar moesic, au declanșat, în cooperare, vaste și devastatoare operații militare împotriva dacilor nord-dunăreni. Primul a acționat la vest de Olt, iar cel de-al doilea la est de acest rîu, unde a distrus numeroase așezări fortificate, printre care cele constatate arheologic la Zimnicea (jud. Teleorman), Popești (jud. Giurgiu), Piscul Crăsani (jud. Ialomița). Cu acest prilej au fost strămutați cu forța la sud de Dunăre 50 000 de daci ¹⁷ — măsură prin care s-a urmărit, cu certitudine, o depopulare a zonei și slăbirea potențialului demografic din zonele situate în imediata apropiere a fluviului. Totuși, în teritoriul respectiv nu poate fi vorba nici pe departe de o golire totală de populație. De altfel, arheologic se constată că o serie de așezări ca cele de la Tinosu și Piroboridava și-au continuat existența. Totodată atacurile dacilor, deși mai rare, nu au încetat, fapt ce evidențiază menținerea la o cotă ridicată a capacității lor de efort militar, posibilitățile lor considerabile de a întreprinde acțiuni eficiente în teritoriile aflate sub ocupație romană. Astfel, în anul 12 e.n., cetatea Aegyssus (Tulcea) a fost fulgerător atacată și luată în stăpînire de daci. Ca urmare, întreaga navigație comercială și militară la gurile Dunării încetase a fi controlată de trupele romane. Numai intervenția unei legiuni transportate cu navele pe fluviu a izbutit, după un greu asediu și cu mari pierderi, să-i alunge iarăși pe daci peste Istru ¹⁸. Continuînd seria unor astfel de acțiuni, în anul 15 e.n. un corp de oaste dacă a atacat prin surprindere cetatea Troesmis și i-a nimicit garnizoana. Faptul a determinat o ripostă imediată romană în urma căreia cetatea a fost recucerită.

Privită pe un plan larg epoca lui Augustus este plină de conflicte ale dacilor cu romanii, ecoul acestora revenind mereu în izvoarele de epocă. Multe din confruntările care au avut loc au rămas, desigur, neconsemnate, iar localizarea sau datarea celor cunoscute întîmpină mari dificultăți. Dar scriitorii vremii, istorici sau poeți, zugrăvesc starea de încordare de la frontiera dunăreană. De pildă, Vergiliu vorbește despre „dacii care coboară de la Istrul ce conspiră împotriva noastră” ¹⁹, iar în alt loc despre „războiul aducător de lacrimi geților” ²⁰. La rîndul său biograful roman Suetonius spune despre Augustus că a reprimat incursiunile dacilor, care au pierdut trei căpetenii și mulți ostași ²¹. Poate că tot la evenimentele din această vreme se referă știrea din lexiconul Suidas despre cei 3 000 de daci care s-au supus generalilor romani ²².

În anii exilului său la Tomis (8—17 e.n.) Ovidiu a consemnat numeroase atacuri date de daci în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră. Pe lîngă consemnarea acțiunilor întreprinse de aceștia pentru alungarea garnizoanelor romane din cetățile Aegyssus și Troesmis, poetul amintește de nenumărate

¹⁶ Idem, LV, 30.

¹⁷ Strabon, 7, 3, 10.

¹⁸ Ovidiu, *Scrisori din Pont*, I, 8, 11—20.

¹⁹ Vergiliu, *Georgice*, II, 497.

²⁰ Idem, *Eneida*, VII, 604.

²¹ Suetonius, *Augustus*, XXI, 2.

²² Suidas, s.v. *Hypedexanto*.



Luptători daci (reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

alte raiduri, de starea de nesiguranță ce domnea în cetățile pontice cucerite de romani mai ales iarna, când înghețarea Dunării îngăduia dacilor de pe malul stîng să pătrundă mai ușor peste fluviu pentru a veni în sprijinul locuitorilor de aceeași etnie din ținuturile pontice. Ovidiu deplîngea faptul că era nevoie, la chemarea străjerilor cetății Tomis, să apuce sabia și scutul și să-și acopere cu coiful părul cărunț. Uneori aceste atacuri erau organizate numai de daci, alteori de aceștia împreună cu alte seminții: sciți, bastarni și sarmați ²³.

În timpul domniei lui Tiberius (14—37 e.n.) s-au luat noi măsuri de consolidare a frontierei dunărene. Comandamentul militar moesic a fost transformat într-o provincie: *Moesia* ²⁴. La vest, sarmaților iazygi li s-a acordat permisiunea (dacă nu cumva au fost chiar îndemnați de romani) să se așeze, prin anul 20 e.n., în cîmpia dintre Dunăre și Tisa, locuită pînă atunci de daci, creînd prin aceasta o nouă primejdie pentru poporul dac.

Totuși acțiunile dacilor pentru alungarea stăpînirii romane din partea răsăriteană a Peninsulei Balcanice au continuat. În anumite momente s-a reușit să fie chiar alungate garnizoanele romane din unele teritorii intrate sub stăpînirea imperiului. Un astfel de moment este consemnat de istoricul Suetonius care îl acuză chiar pe Tiberius că a îngăduit ca Moesia să fie eliberată de către daci, în alianță cu sarmații.

²³ Sarmații constituiau un grup de neamuri iranice, care din regiunile uralo-caspice înaintaseră în mai multe valuri spre vest în urma sciților, luîndu-le treptat locul. Sînt cunoscute cele trei ramuri sarmatice — iazygii, roxolanii și alanii. Oastea sarmată era formată în principal din detașamente călări. Armamentul era destul de variat și prezenta anumite particularități de la seminție la seminție, folosindu-se îndeosebi săbiile lungi, pumnalele (cu mînerul terminat printr-un inel, avînd la bază o mică gardă) și sulilele. Începînd din secolul I e.n. forța principală a sarmaților au reprezentat-o călăreții catafractari (înzăuați), care dispuneau de coifuri, armuri, sulile și paloșe.

²⁴ Appian, *Illyrica*, 30, 86; cf. Cassius Dio, LVIII, 25, 4.

Sub domnia împăratului Claudius (41—54), regatul clientelar odris a fost transformat într-o provincie purtând numele de Tracia²⁵; teritoriul dac dintre Dunăre și Mare a fost anexat Moesiei. Sistemul militar al noii provincii a fost puternic organizat; garnizoane romane au fost dislocate în cetățile de pe malul drept al Dunării; s-au construit drumuri strategice pentru deplasarea rapidă și lesnicioasă a trupelor etc. În pofida acestor măsuri luptele dacilor pentru eliberarea pământurilor lor nu au putut fi complet stăvilate.

O acțiune care amintește de expediția întreprinsă anterior sub comanda lui Aelius Catus s-a realizat sub domnia lui Nero (54—68). Așa cum atestă o inscripție din epocă, între anii 62 și 66, guvernatorul Moesiei, Plautius Aelianus, a strămutat din zona de la nord de gurile fluviului peste 100 000 de transdanubieni, populație formată în majoritate din daci, bastarni, sarmați²⁶. Informațiile furnizate de inscripție sînt un indicator al densității masive a populației din Dacia — fapt atestat de descoperirile arheologice — din moment ce numărul locuitorilor deplasați la sud de Dunăre a fost așa de mare. Multe alte sute de mii de daci au rămas în regiunile de baștină continuîndu-și îndeletnicirile pașnice, iar în anumite momente ridicîndu-se la luptă împotriva expansiunii romane. Scopul unei astfel de măsuri extreme — care viza, printre altele, și diminuarea potențialului militar al dacilor — reflectă în fapt incapacitatea Imperiului roman în epoca respectivă de a supune, prin lupte, populația unor întinse zone din teritoriul Daciei. Aplicarea unor măsuri nemilitare de către Imperiul roman în efortul de a-și materializa tendințele expansioniste în spațiul carpato-danubiano-pontic evidențiază totodată puterea de rezistență deosebită a poporului dac, eroismul și măiestria militară vădite de acesta în lungile și durele confruntări cu legiunile și cohortele romane, vitalitatea alcătuirii lui social-politice și ostășești.

Asemenea măsuri au adus numai o liniște relativă la frontiera Imperiului roman cu Dacia. După moartea lui Nero a început o epocă în care, potrivit mărturiei lui Tacitus, dacii au ajuns vestiți prin faptele lor militare. Dacă Scoryllo — unul dintre iluștrii regi ai dacilor de după Burebista — credea că era mai bine ca dacii, pentru a ține departe primejdia romană, să nu atace imperiul atîta vreme cît el era sfîșiat de războaie interne, pentru a nu provoca realizarea unor acorduri între rivali, urmașul sau contemporanii lui din alte părți ale Daciei vedeau în ofensivă metoda cea mai bună de apărare.

Răscoalele din unele provincii romane și războaiele civile din anii 66—69, care au marcat sfîrșitul epocii lui Nero și începutul domniilor efemere ale urmașilor acestuia — Galba, Otho și Vitellius — pînă la instituirea dinastiei Flaviilor prin Vespasian (69—79), au slăbit puterea militară a Imperiului roman și la Dunărea de Jos, situație pe care dacii au exploatat-o cu promptitudine. Astfel, în anul 69 puternice forțe dace au trecut la sud de Dunăre și au atacat cu succes importante obiective militare din Moesia. „S-au mișcat și dacii [. . .] fără frică — scrie Tacitus — deoarece fusese luată armata din Moesia. Ei observară liniștiți

²⁵ Eusebius, *Cronica*, 180, d.

²⁶ CIL, XIV, 3608; D. M. Pippidi, *Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării de Jos în secolul I e.n.*, în *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 287—326.

primele evenimente; dar cînd aflară că Italia arde în focul războiului și că toți se dușmănesc între ei, luară cu asalt taberele de iarnă ale cohortelor și cavaleriei auxiliare și se făcură stăpîni pe ambele maluri ale Dunării. Tocmai se pregăteau să distrugă taberele legiunilor, cînd Mucianus le-a opus legiunea a șasea; el aflase de victoria de la Cremona [reputată de Vespasian asupra lui Vitellius] și se temea ca mulțimea barbarilor din afară să nu apese din două părți, dacă dacii și germanii ar fi năvălit din laturi deosebite. A venit în ajutor, ca în atîtea rînduri, norocul poporului roman, care a adus într-acolo pe Mucianus cu forțele sale din Orient, și faptul că între timp noi terminasem lupta la Cremona.”²⁷

Informația oferită de istoricul roman reliefează concepția adoptată de autoritatea statală dacă privind anihilarea principalelor baze de acțiune ale trupelor romane de la sud de Dunăre în scopul diminuării și lichidării pericolului militar roman. Pentru realizarea unui astfel de obiectiv dacii s-au folosit de conjunctura prielnică oferită de deplasarea trupelor romane din Moesia spre alte teatre de acțiuni militare, iar pe un plan mai larg, și de contradicțiile interne tot mai evidente din cadrul imperiului.

Indiferent de amploarea lor, acțiunile militare ale dacilor la sud de Dunăre au întreținut o permanentă stare de insecuritate și instabilitate, au obligat Imperiul roman să disloce în zonă forțe de care ar fi fost nevoie pe alte fronturi și — ceea ce era mai important — au menținut trează speranța în rîndul dacilor sud-dunăreni într-o posibilă scuturare a dominației străine. Tot mai îngrijorați de intensitatea atacurilor dacilor și de gravitatea consecințelor lor, romanii au amplificat măsurile de ripostă transformate adesea în expediții de represalii la nord de Dunăre. Din aceleași motive ei au creat o flotă specială pentru supravegherea fluviului, avînd puncte de staționare la Aegyssus, la gura Siretului și, desigur, și în alte părți. Totuși, în iarna anului 85/86, pe cînd la Sarmizegetusa domnea Duras-Durpaneus, iar la Roma Domitian, dacii au întreprins o nouă și puternică incursiune dincolo de Dunăre. Oștile dacilor au pătruns în Moesia, dezlănțuindu-se astfel conflictul decisiv dintre Dacia și Imperiul roman, care avea să dureze, cu întreruperi, pînă în anul 106²⁸.

Perioada 44 î.e.n. — 85 e.n. s-a caracterizat prin lupta consecventă și tenace a geto-dacilor împotriva expansiunii romane. Îndepărtarea primejdiei romane de la Dunărea de Jos și conservarea libertății și unității vetrei dacice au constituit, în acești aproape 130 de ani, obiectivul primordial al luptei lor.

Strategia adoptată de regii daci constînd, în principal, în declanșarea unor acțiuni militare impetuoase și repetate la sud de Dunăre, fructificînd la maximum împrejurările favorabile existente, cînd Imperiul roman se găsea angajat cu forțele în alte spații geografice sau era frămîntat de războaie civile, a avut ca rezultate esențiale nu numai bararea expansiunii romane pe aliniamentul fluviului, dar și dezorganizarea repetată și subrezirea autorității imperiului în teritoriile sud-dunărene. Practic, Dacia a rămas, ca și în vremea lui

²⁷ Tacitus, *Historiae*, III, 46.

²⁸ Suetonius, *Domitianus*, VI, 1; *Futurcius*, VII, 23, 41; *Iordanes*, *Getica*, 76.

Burebista, independentă și demnă în rîndurile statelor lumii antice — chiar dacă potențialul ei militar nu mai era același — constituind pentru Imperiul roman cel mai redutabil adversar de pe continentul european.

Politica de alianțe promovată de regii daci, menită să multiplice posibilitățile de rezistență și să garanteze salvagardarea drepturilor legitime ale poporului dac la libertate și independență, contura în fața Romei spectrul unor războaie în care ar fi avut de înfruntat puternice coaliții ale adversarilor ei. Consecvent aspirațiilor lui tradiționale, poporul dac oferea tuturor celor amenințați de expansiunea romană o pildă de decizie implacabilă în a-și apăra, cu orice preț, patria și libertatea, de abnegație și eroism, de curaj în înfruntarea cu cel mai puternic și de temut imperiu al vremii.

Măsurile de represalii adoptate de împărații romani, care au încercat prin devastarea unor teritorii dace nord dunărene și prin transmutarea cu forța a unei părți a populației, în scopul slăbirii puterii de rezistență a dacilor, iar prin teroare să-i determine să renunțe la luptă, au eșuat. Neputînd să-și realizeze prin politica aplicată pînă atunci planurile expansioniste, statul roman avea să precipite declanșarea unor acțiuni decisive pentru cîmpirea teritoriilor dace de la nord de Dunăre. În anii care vor urma, poporul dac va desfășura o rezistență pilduitoare, va lupta cu eroism și neînfricare pentru apărarea independenței Daciei, fiind hotărît să-și păstreze ființa etnică, valorile civilizației sale materiale și spirituale.

RĂZBOAIELE PURTATE DE DACIA, SUB CONDUCEREA LUI DECEBAL, PENTRU STĂVILIREA EXPANSIUNII ROMANE

Evoluția ascendentă a acelor procese social-economice care, la timpul lor, determinaseră apariția statului dac centralizat și independent condus de Burebista a impus în cea de a doua jumătate a secolului I e.n. recentralizarea politică a Daciei. Amenințarea crescândă a Imperiului roman, care reclama concentrarea unei forțe militare dace adecvate imperativului salvagădării independenței și unității teritoriale a Daciei, a reprezentat un factor important în accelerarea acestui proces, în depășirea unor autonomii locale ce ar fi împietat asupra rezistenței unitare în fața pericolului extern.

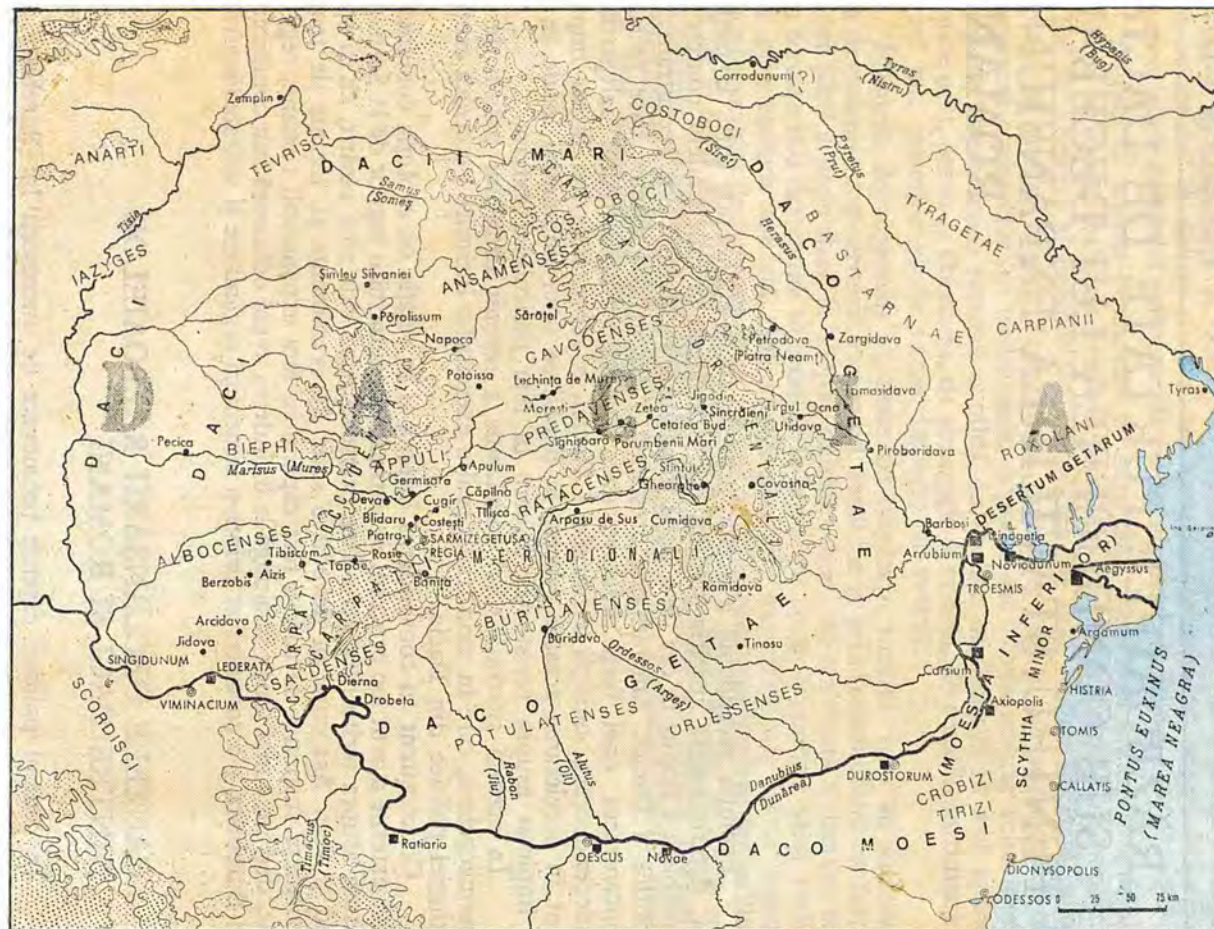
În această privință rolul catalizator a revenit centrului politic de la Sarmizegetusa, care în mod tradițional a exercitat o înrîurire puternică asupra situației politice din Dacia.

Concomitent cu consolidarea internă și în relație cu evoluția conjuncturilor externe a avut loc procesul de extindere a autorității regilor de la Sarmizegetusa asupra teritoriilor geto-dace extracarpatiche, atât spre răsărit, cât și spre sud și vest. Așa cum au dovedit o serie de evenimente și, înainte de toate, rezistența susținută de care a fost capabil în fața expansiunii romane, regatul dac, deși nu a mai reușit să ajungă la întinderea avută odinioară sub conducerea lui Burebista, s-a caracterizat printr-o temeinică organizare și unitate lăuntrică.

CAUZELE DECLANȘĂRII RĂZBOAIELOR DINTRE DACI ȘI ROMANI

În centrul politicii externe promovate de succesorii lui Burebista s-a aflat, constant, problema înlăturării pericolului căderii statului dac sub stăpânirea romană. Deși împărații romani care i-au urmat lui Octavian August nu au afișat în chip manifest intenția de a-și împinge frontierele dincolo de linia Dunării, a crescut în schimb presiunea exercitată de Roma asupra teritoriilor geto-dace dintre fluviu și Carpații Meridionali, ca și duritatea cu care ea reacționa ori de câte ori din aceste teritorii se ridicau forțe ce ar fi putut să-i peri-

DACIA ÎN TIMPUL LUI DECEBAL



cliteze dominația la Dunărea de Jos. Toate acestea erau într-o contradicție fundamentală cu țelurile urmărite de regii din Sarmizegetusa: menținerea unității politice a întregii vetre dacice cuprinse în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Astfel se face că raporturile dintre statul dac și Imperiul roman, chiar dacă nu au însemnat o stare conflictuală permanentă, au rămas îndeobște încordate, marcate puternic de amenințarea Romei. Se poate aprecia că regii Daciei au soluționat prin metode diferite — politice, militare și diplomatice — problemele cu care, la timpul lor, au fost confrunțați. Astfel, regele Scoryllos-a menținut într-o defensivă prudentă, chiar atunci când anumite conjuncturi prielnice — de exemplu, frământările interne din imperiu după moartea lui Nero — i-ar fi oferit ocazia să intervină în disputele pentru putere dintre diferitele tabere constituite în statul roman, așa cum procedaseră, inspirați de precedentul Burebista, alți regi ai Daciei. Alteori, demonstrând romanilor că au în față o forță organizată ce nu trebuia subestimată, regii daci au optat pentru o politică ofensivă, cum arată incursiunile militare în provinciile imperiului, închegând adesea în acest scop alianțe cu diverși vecini care erau, și ei, ostili expansiunii puterii Romei.

Oricum, Dacia a avut nevoie de o organizare militară temeinică pentru a-și face respectate interesele legitime mereu amenințate de presiunea romană. În ultimul pătrar al secolului I e.n., potrivit izvoarelor antice ea dispunea de o oaste care se ridica la 40 000 de oameni. Acest efectiv era, desigur, considerabil mărit în momentele de efort militar maxim prin chemarea sub arme a tuturor celor capabili de luptă. Preocuparea regilor daci în cursul secolului I e.n. de a realiza și consolida ample lucrări de fortificații pe direcțiile probabile de invazie și de a proteja, printr-un sistem armonios de cetăți, centrul politic și religios al Daciei din zona Orăștiei constituie o dovadă în plus a lucidității cu care era apreciată la Sarmizegetusa primejdia agresiunii romane.

O caracteristică a deceniilor 7 și 8 ale secolului I e.n. este aceea că puterea militară a Daciei a determinat Roma să plătească subsidii regilor daci și să mențină starea de pace între cele două state circa un deceniu și jumătate. Decizia de a plăti subsidii evidențiază faptul că împărații romani percepușeră în mod realist însemnătatea remarcabilă, din punct de vedere politic și militar, a puternicului stat dac reunificat în spațiul carpato-danubiano-pontic. Roma avea în vedere, promovind această politică, să împiedice, între altele, constituirea unei puternice alianțe a neamurilor de la frontiera sa nordică europeană, în rândurile cărora Dacia reprezenta, prin prestigiul și forța sa militară, un factor de raliere.

Dar, după urcarea pe tronul imperial a lui Domitian (*Titus Flavius Domitianus*, 81—96), raporturile dintre Sarmizegetusa și Roma s-au deteriorat rapid. Conform surselor antice, motivul nemijlocit ar fi constat în faptul că împăratul intenționa să nu mai achite geto-dacilor stipendiile acceptate de predecesorii săi, ceea ce l-ar fi determinat pe regele dac Duras — numit în alte izvoare Durpaneus — să se considere dezlegat de obligațiile asumate anterior față de imperiu. Motivul este plauzibil deoarece Domitian, aflat în conflict permanent cu Senatul, a avut nevoie de mari sume de bani pentru a-și păstra fidelitatea armatei — reazemul lui principal —, iar o parte din aceste

sume au fost procurate pe seama stipendiilor datorate diverselor state ori neamuri clientelare.

Acest motiv a jucat, totuși, un rol secundar în deteriorarea relațiilor dintre cele două state și apoi în declanșarea marilor războaie care, începute sub Durpaneus și Domitian, aveau să continue în primul deceniu al secolului următor. Cauza profundă, determinantă a acestei evoluții a fost, fără îndoială, ciocnirea ireductibilă dintre scopurile expansioniste ale Imperiului roman la Dunărea de Jos și interesele fundamentale ale regatului dac de a duce o politică independentă și de a conserva unitatea vetrei străbune și ființa etnică a poporului dac. În substanța ei, independența Daciei era opusă tentativelor Romei, care nu putea admite, în vecinătatea unei zone de însemnătate vitală cum era Peninsula Balcanică, existența unui stat puternic ce se profilase ca un factor de raliere a altor adversari din lumea „barbară” și, totodată, de înfriure a situației sud-dunărene, unde sub stăpânirea romană trăiau atâtea populații înrudite cu geto-dacii. Iată de ce consolidarea stăpînirii Romei în Balcani, care implicase încă din perioada anterioară extinderea zonei ei de influență și dominație asupra unor teritorii nord-dunărene, crea, logic, o situație explozivă ce se putea transforma oricînd într-o confruntare armată cu Dacia. Pe de altă parte, regatul dac, pe măsură ce a acumulat forțe, a manifestat firești tendințe de degajare din păienjenişul relațiilor clientelare; în consecință, asigurarea integrală a suveranității a devenit un obiectiv firesc al politicii Daciei.

La Roma au fost luate în calcul și alte considerente, de ordin economic și militar. Astfel, o atracție deosebită au exercitat asupra romanilor bogățiile Daciei, îndeosebi aurul, argintul și fierul. Se pare că în epocă au circulat în privința acestor metale evaluări ademenitoare, regatul lui Decebal fiind considerat ca un Eldorado într-o vreme în care criza financiară din imperiu se agrava. Din punct de vedere militar, împingerea stăpînirii romane la nord de fluviu și stabilirea frontierei imperiului pe Carpați va fi părut, de asemenea, avantajoasă, deoarece ar fi creat un fel de avanpost de care s-ar fi izbit neamurile migratoare ce ar fi ținut să amenințe provinciile sud-dunărene; concomitent, stăpînirea Daciei ar fi adus Romei imensul avantaj strategic de a despărți spațial doi adversari potențiali: la vest sarmații iazygi, la est bastarnii care, aliați dacilor, constituiau un pericol grav pentru limesul dunărean imperial.

În aceste împrejurări, confruntările militare dintre statul roman și cel dac au căpătat, începînd din vremea lui Durpaneus și Domitian, un caracter tot mai pronunțat.

RĂZBOAIELE DINTRE DACI ȘI ROMANI DIN ANII 85—89 e.n.

Pe fondul accentuării contradicțiilor dintre Dacia și Imperiul roman, în iarna anului 85/86 e.n. o oaste dacă a trecut la sud de Dunăre și a pătruns adînc în Moesia atacînd mai multe castre pe care le-a ocupat. Ea a realizat

surprinderea completă a adversarului și a repurtat o strălucită victorie¹, în luptele purtate pierzându-și viața și Caius Oppius Sabinus, guvernatorul provinciei.

Alarmat de vestea acestui dezastru, în urma căruia Moesia rămăsese fără posibilități de ripostă militară, împăratul Domitian s-a grăbit să vină cu forțele necesare în zona în care avusese loc înfruntarea. Comanda efectivă a trupelor a fost încredințată generalului Cornelius Fuscus, prefectul preto-riului. Acesta a reușit să respingă forțele dace peste Dunăre.

Ca și în cazul incursiunilor similare întreprinse anterior la sud de Dunăre, atacul din iarna anilor 85—86 e.n. a vădit că acțiunile ofensive ale dacilor erau practic riposte față de actele de ostilitate ale Romei. În acest caz, Dacia a încercat să oblige imperiul să revină la relațiile tradiționale, să respecte obligațiile asumate anterior. Din punct de vedere militar, în cursul acestui atac sînt constatabile cîteva din procedeele dacilor de a compensa superioritatea de forțe și mijloace a adversarului roman: acțiunea a fost declanșată în cursul iernii, în condiții meteorologice grele, peste fluviul înghețat, ceea ce făcea inutilă o operație de „forțare”; s-a utilizat cu eficiență surprinderea, posibilă acum pe un pod de gheață care acoperea practic întregul traiect al fluviului; acțiunea s-a desfășurat rapid și impetuos, astfel încît trupele romane aflate în cantonamente de iarnă au putut cu greu să se concentreze, să-și coordoneze acțiunile și să se aprovizioneze.

Pentru a preîntîmpina reeditarea unor asemenea situații, în anul 86 Domitian a luat măsuri de reorganizare militară și administrativă a Moesiei, care a fost împărțită în două provincii: *Moesia Superior* în vest și *Moesia Inferior* în est, despărțite prin râul *Giabrus* (Țibar), la vest de *Oescus* (Gigen)². Cele două Moesii au primit cîte două legiuni fiecare și au fost puse sub comanda cîte unui *legatus Augusti pro praetore* de rang consular. Pericolul principal venind acum din Dacia, se impunea ca cele patru legiuni să se afle în fața acestui stat și să fie cît mai apropiate între ele, pentru a-și putea uni la nevoie forțele. În acest timp armata comandată de Cornelius Fuscus efectua pregătiri pentru o invazie la nord de Dunăre, în teritoriile locuite dintotdeauna de daci.

Pentru a face față acestei primejdii la care se așteptau, dacii au luat, la rîndul lor, măsuri ce se impuneau. Regele *Duras-Durpaneus*, simțindu-se prea bătrîn pentru a-și conduce poporul într-o situație atît de grea, a lăsat din proprie inițiativă tronul nepotului său *Decebal*, care își dovedise deosebitele calități ostășești în campania din anul precedent.

Ca și Burebista, ilustrul său înaintaș, regele Decebal întruchipa însușiri militare și politice de excepție. Precum îl caracterizează istoricul Cassius Dio, Decebal era „foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbînda, dar și să iasă cu bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină, multă vreme a fost un dușman de temut pentru romani”³. Decebal a fost dotat cu o deosebită clarviziune, gîndire profundă și vizionară și cu un excepțional simț realist.

¹ Suetonius, *Domitianus*, VI, 1; Tacitus, *Agricola*, 41, 1; Eutropius, VII, 23, 4; Iordanes, *Getica*, 76.

² St. Gsell, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Paris, 1894, p. 135—137; cf. HA, *Hadrianus*, 2. Cassius Dio, LXVII, 6, 1.



Decebal (reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

Aceste calități și-au găsit expresia din primii ani ai domniei în descifrarea clară a gravei primejdii care urma să se abată asupra poporului său din partea Romei și în hotărîrea lui neclintită de a pregăti din vreme forțele necesare pentru a face față primejdiei. Genial reformator și novator, el a acționat rapid în vederea întăririi și perfecționării aparatului administrativ al statului, stimulării vieții economice și mai ales organizării și înzestrării oștirii, pregătirii întregii populații pentru apărare. Din relatările izvoarelor antice se remarcă, de pildă, energia și rapiditatea cu care a acționat regele dac pentru a asigura oastei sale armamentul cel mai perfecționat al epocii, inclusiv mașini de război, precum și de a-i instrui pe luptători în așa fel încît să fie în măsură să contracareze tactica militară a romanilor. Contemporan cu evenimentele, Dion Chrysostomul, orator grec care a vizitat Dacia în anul 96 e.n., în plină desfășurare a pregătirilor militare inițiate de Decebal, relatează: „Am ajuns la niște oameni întreprinzători, care nu aveau răgazul să asculte cuvîntări, ci erau agitați și tulburați ca niște cai de curse la potou, înainte de plecare, nerăbdători să treacă vremea, cai pe care rîvna și înfocarea îi fac să lovească pămîntul cu copitele. Acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, platoșe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați”⁴.

Prudent ca și înaintașii săi, Decebal a urmărit îndeaproape desfășurările trupelor romane la sud de Dunăre și a tras concluziile ce se impuneau pentru apărarea țării sale: a accelerat lucrările de fortificație pe tot cuprinsul Daciei și mai cu seamă în zona Sarmizegetusa, inima statului dac. Totodată Decebal a făcut tot ceea ce i-a stat în putință pentru ca Dacia să nu se afle singură în fața colosului roman, ci, dimpotrivă, să dispună de un sistem de alianțe întins și eficace.

Domnia lui Decebal va înscrie în istorie o pagină nepieritoare încărcată de multiple semnificații. Marele rege a personificat înseși calitățile poporului dac, voința neînduplecată a acestuia de a trăi liber, de a-și apăra cu prețul oricăror sacrificii ființa și valorile propriei civilizații, de a nu îngenuchea — indiferent de vitregia vremurilor — în fața invadatorilor, fie ei chiar mari coloși ai istoriei, de a trăi cu demnitate și a se dezvolta potrivit vrierii sale. Prin tot ceea ce a înfăptuit, Decebal a reprezentat — așa cum apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — „eroul legendar, intrat în conștiința poporului nostru ca simbol al neînfricării și spiritului de jertfă în apărarea libertății și independenței”⁵.

Avînd în vedere pregătirile de invazie pe care romanii le făceau în Moesia, dacii, sub conducerea noului rege, au supus, neîndoielnic, întreaga linie a Dunării unei atente supravegheri, au barat principalele direcții de atac și au mărit ritmul de concentrare și pregătire a trupelor pentru iminentele lupte de apărare. Totodată, urmărind să cîștige timp, Decebal a propus încheierea unei păci, dar Domitian, bănuindu-i intențiile, a refuzat orice fel de tratative.

După ce s-a asigurat că pregătirile generalului Fuscus se desfășurau normal, împăratul s-a întors la Roma fără să mai aștepte sfîrșitul campaniei. Cornelius Fuscus — desigur militar viteaz și vrednic, dar impulsiv și temerar,

⁴ Dion Chrysostomul, *Discursuri*, 12, 19.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, p. 318.

căruia îi lipseau spiritul de prevedere și experiența războaielor — nu se putea compara cu Decebal, care avea să-i surprindă pe romani atât prin deosebitele sale calități organizatorice și de conducere a acțiunilor de luptă, cât și prin viziunea sa strategică.

În vara anului 87 generalul roman a trecut Dunărea cu numeroasele forțe aflate sub comanda sa, pe un pod de vase, și s-a îndreptat spre Sarmizegetusa, desigur pe calea cea mai scurtă — prin partea de sud-vest a Daciei, urmînd defileul Bistrei, cu scopul de a pătrunde cît mai repede spre Sarmizegetusa. Decebal, exploatînd această impetuozitate a comandantului roman, i-a stimulat trufia și temeritatea, pe de o parte lăsîndu-l să se îndepărteze cît mai mult de bazele sale, pe de altă parte adresîndu-i propuneri înșelătoare de pace⁶, menite să-l facă să creadă că dacii se aflau într-o situație dificilă. La un moment dat, cînd s-a convins că Fuscus era foarte impulsiv, Decebal a pretins, ca preț al păcii, să i se verse anual cîte doi oboli de fiecare locuitor al imperiului, ceea ce l-a iritat la culme pe general și l-a determinat să-și continue înaintarea cu o și mai mare lipsă de prevedere. Dorind să-și adjudece cît mai curînd victoria, hotărît să angajeze în timpul cel mai scurt confruntarea cu oastea dacă și să o nimicească într-o bătălie frontală, decisivă, el a omis să-și ia măsurile de prevedere necesare și fără să sesizeze cursa ce i se întinsese de către Decebal s-a lăsat atras într-un loc strîmt, la Tapae (Poarta de Fier a Transilvaniei).

Prin pînde și mici detașamente avansate pe direcțiile de înaintare a adversarilor, Decebal le-a urmărit și supravegheat îndeaproape mișcarea coloanelor. Pe parcursul înaintării romanilor spre capitala regatului dac, oastea dacă și populația din zonele respective au hărțuit continuu trupele adversare, au aplicat o gamă largă de forme specifice războiului popular de apărare. Ele au organizat tot felul de obstacole, capcane, ambuscade și au inițiat atacuri locale rapide, executate prin surprindere, menite să producă romanilor pierderi cît mai mari, să le slăbească moralul și să le încetinească înaintarea.

După intense acțiuni de hărțuire, în locul îngust dinainte ales, trupele conduse cu măiestrie de Decebal au dezlănțuit, la momentul cel mai potrivit, atacul general, decisiv, reușind ca după o luptă scurtă, dar sîngeroasă, să nimicească cea mai mare parte a armatei romane de invazie, neprevăzătorul comandant al acesteia pierzîndu-și viața⁷. Succesul dacilor s-a soldat cu capturarea a numeroși prizonieri și a unei mari cantități de arme, echipament și material de război. Steagurile, mașinile de război, armele capturate cu acest prilej au fost duse într-o cetate din sistemul de fortificații din zona Orăștie. Pentru romani a fost un dezastru care amintea de acela suferit altădată de Varus în ținuturile de la Rin.

Această înfrîngere, una din cele mai categorice pe care le-a înregistrat marele imperiu, s-a datorat faptului că oastea dacă și Decebal însuși au dovedit multă măiestrie în purtarea războiului de apărare, în arta de a învinge un inamic experimentat, superior în efective și dotare cu arme. Victoria de răsunset a dacilor a reliefat și de această dată calitățile lor deosebite de luptători, eroismul

⁶ Dion Chrysostomul, *Discursuri*, LXVII, 6, 5.

⁷ Suetonius, *Domitianus*, 6, 1; Eutropius, XVII, 23; Iordanes, 77—78.

și vitejia, voința nestrămutată de a-și apăra cu orice preț țara. Ea a evidențiat în mod concludent de ce este capabil un popor ridicat la luptă animat de hotărârea de a-și salvagarda libertatea, transmițând peste veacuri credința nestrămutată că orice agresor poate fi învins și alungat de pe glia străbună atunci când sînt concentrate în acest scop toate energiile, întregul potențial uman și material al țării.

După această izbîndă, care a avut un ecou deosebit în epocă, Decebal nu a căutat să-și exploateze succesul prin vreo nouă expediție în Moesia, unde existau încă destule forțe romane care l-ar fi putut respinge, ci dimpotrivă, a socotit mult mai folositor să-și păstreze intact prestigiul dobîndit, pentru a-și cîștiga aliați în exterior și pentru a consolida forțele militare ale Daciei. Realist și clarvăzător în tot ceea ce întreprindea, Decebal nu avea nici o îndoială că trupele romane aveau să revină în număr și mai mare pentru a răzbuna înfrîngerea lui Fuscus. El își dădea seama prea bine că de fapt biruise numai un general roman, iar nu însăși puterea imperiului, care era uriașă. Conștient de superioaritatea tehnicii militare romane, el a căutat să atragă meșteri și soldați fugari din imperiu, care să construiască noi fortificații și mașini de război și să participe la pregătirea militară a trupelor dace. Totodată, a încheiat alianțe cu neamurile de la Dunărea mijlocie: sarmații iazygi, marcomanii, quadii, care urmau să-i producă dificultăți lui Domitian, atacînd Pannonia.

În anul 88, pentru a face față situației create prin dezastrul militar suferit de Fuscus în fața dacilor, împăratul Domitian a fost nevoit să revină în Moesia, unde a organizat o nouă campanie ofensivă împotriva Daciei. O puternică armată romană concentrată la sud de Dunăre a fost pusă de data aceasta sub comanda generalului Tettius Iulianus, un militar valoros și cu experiență, care era *Legatus Augusti pro praetore*⁸ în Moesia Superioară.

Forțele romane, supuse unei severe discipline (printre altele, s-a ordonat ca fiecare soldat să-și scrie pe scut numele și centuria căreia îi aparținea spre a i se putea urmări conduita în luptă), au pătruns la nord de fluviu încercînd să-și deschidă drum spre capitala Daciei. Tettius Iulianus a știut nu numai să evite cursele întinse de Decebal, dar ajungînd în defileul de la Tapae a reușit să înfrîngă oastea dacă, suferind însă pierderi însemnate. Vezinas, un personaj care deținea un rol de conducere imediat după regele dac, a scăpat de captivitate numai printr-un șiretlic, aruncîndu-se la pămînt ca mort și fugind apoi de pe cîmpul de bătălie în timpul nopții.

Oastea dacă s-a retras în ordine, Decebal dovedind multă istețime în a pune diferite obstacole în calea urmăritorilor. Tradiția îi atribuie stratagema de a fi scurtat și curățat trunchiurile de copaci ale unui pîlc de pădure, îmbrăcîndu-le cu hainc și aninînd de ele arme, ceea ce i-ar fi făcut pe romani să creadă, privindu-le din depărtare, că îi așteptau puternice forțe dace, determinîndu-i astfel să se oprească din drum și să piardă vremea⁹. Știrea despre această stratagemă reflectă reputația pe care și-o dobîndise regele dac de a folosi cu succes toate procedeele de luptă cunoscute în vremea lui spre a învinge un adversar superior în număr și în înzestrare. În confruntarea cu puternica oaste condusă de Tettius Iulianus, Decebal a demonstrat din plin calitățile

⁸ Tacitus, *Historiae*, I, 79; Cassius Dio, LXVII, 10, 1.

⁹ Cassius Dio, LXVII, 10.

sale de înzestrat comandant militar. Ca și în războiul precedent, el a reușit să supravegheze continuu mișcarea forțelor adversarului, prin elemente mobile de cercetare și acoperire pe direcțiile de pătrundere; a aplicat din nou tactica de hărțuire ce se impunea, aceasta fiind combinată cu o repliere activă și cu organizarea de acțiuni de rezistență succesive pe alinamente și puncte tari din teren.

Cu toată rezistența activă, eroică a oștenilor și populației dace, armata romană și-a continuat invazia spre interiorul țării. Pentru a împiedica noi ciocniri și pierderi, Decebal a propus lui Domitian să încheie pace. Acesta i-a respins însă oferta, sperînd într-o reușită a forțelor romane. În acel moment împăratul se afla în Pannonia, unde pregătea o expediție împotriva triburilor germanice ale marcomanilor și quadilor, care nu numai că se abținuseră să-l ajute împotriva dacilor potrivit raporturilor lor clientelare cu imperiul, dar chiar intraseră în legătură cu Decebal și amenințau cu o invazie în provinciile romane.

Expediția împăratului s-a terminat cu un eșec, forțele comandate de el fiind înfrînte de aliații regelui dac și silit să se retragă. Cam în același timp au început să acționeze împotriva romanilor și sarmații iazygi, ca aliați ai marcomanilor, iar în regiunea Rinului a izbucnit o gravă rebeliune a legatului roman Antonius Saturninus, ajutată de chattii germanici și sprijinită în secret și de unele cercuri senatoriale din Roma.

Împăratul se vedea acum el nevoit să pună capăt cît mai repede războiului cu dacii, pentru a dispune de forțe mai mari pe celelalte fronturi. În consecință, a angajat tratative cu Decebal, ajungînd în anul 89 la o pace de compromis: regele dac se recunoștea client al imperiului, cu toate obligațiile ce decurgeau din această situație, printre care și acelea de a înapoia capturile făcute cu prilejul zdrobirii legiunilor lui Fuscus și de a susține interesele politice romane, primind, în schimb, importante subsidii anuale în bani, precum și meșteri de tot felul pentru fortificații sau pentru construcții de altă natură. Regele dac nu s-a prezentat el însuși înaintea împăratului la Dunărea panonică, ci, prudent, l-a trimis pe fratele său, Diegis, căruia Domitian i-a pus simbolic diadema regală pe cap ¹⁰. Tradiția istorică din antichitate, îndeobște ostilă lui Domitian, prezintă această substituție de persoane drept o farsă menită să ia ochii lumii printr-un ritual fictiv. Desigur, formalitatea nu a fost îndeplinită cu o rigoare absolută — mai ales că dacii nici nu au restituit tot ceea ce capturaseră de la Fuscus, împăratul roman preferînd a se face că nu observă faptul —, dar nu este mai puțin adevărat că Diegis, ca frate al regelui, și deci ca moștenitor designat la tron după ordinea normei agnatice în vigoare la daci, era pe deplin împuternicit să ia angajamente atît în numele lui Decebal, cît și al întregului popor dac.

Cu excepția unor poeți de curte, ca Martial și Statius, adepți ai politicii lui Domitian, literatura antică de toate genurile a blamat această pace, care nu numai că lăsa forțele dace intacte, dar era departe de a oferi o soluție care să satisfacă orgoliul roman atît de puternic lezat datorită înfrîngerilor catastro-

¹⁰ *Ibidem*, LXVII, 7, 2—3.

fale suferite de Oppius Sabinus și Cornelius Fuscus. Tocmai de aceea subsidiile ce i se plăteau regelui dac, deși constituiau o modalitate curentă prin care diplomația romană reglementa relațiile cu diverse neamuri de peste hotare, apăreau ca un umilitor tribut.

DE LA PACEA CU DOMITIAN LA RĂZBOAIELE CU TRAIAN

În aceste condiții pacea din anul 89, care a rămas în vigoare timp de 12 ani, nu mai putea dura mult. La cumpăna secolelor I și II ale e.n. contradicțiile de neîmpăcat manifestate încă din perioada anterioară între Imperiul roman și Dacia au atins stadiul cel mai înalt. Pe de o parte, criza economică avea consecințe negative în cuprinsul imperiului, astfel încât o acțiune de cucerire încununată cu succes îndreptată asupra Daciei avea să aibă nu numai rezultatul prelevării unor importante bogății și mijloace financiare indispensabile redresării situației interne, dar să fie și o cale de atenuare a nemulțumirilor sociale care grevau stabilitatea politică. Acestor cauze interne determinante pentru noua acțiune a expansionismului roman li s-au adăugat rațiuni strategice și de prestigiu. Cucerirea Daciei și desființarea statului independent dac urmărea să fie o descurajare a luptei altor popoare pentru existență de sine stătătoare; concomitent, Dacia romană ar fi creat o bază strategică deosebită atât pentru controlul spațiilor înconjurătoare și de consolidare a stăpînirii în Peninsula Balcanică cît și pentru lansarea unor noi acțiuni de extindere a frontierelor imperiului. Iată de ce Roma și-a asumat riscul de a recurge la o confruntare decisivă cu Dacia.

Dacă inițial Decebal respecta stipulațiile de compromis ale păcii, atît pentru că era mulțumit cu subsidiile primite, cît și datorită absenței unor provocări militare din partea romanilor, nu este mai puțin adevărat că puternicele fortificații pe care el le construia în zona Sarmizegetusei fie cu mijloacele proprii, fie cu ajutorul banilor și meșterilor primiți din imperiu erau menite să-i asigure nu numai superioritatea față de vecinii săi, adversari ai romanilor, ci și sporirea capacității de rezistență în cazul unui nou conflict cu Imperiul roman. Pe de altă parte, Roma nu era dispusă să mențină la nesfîrșit o pace considerată prea concesivă și plină de perspective îngrijorătoare. Opinia publică din Roma era unanimă în indignarea față de „tributul” cu care statul roman contribuia la întărirea fostului și viitorului său adversar. Este foarte probabil că, dacă nu ar fi fost asasinat în anul 96, Domitian însuși ar fi întreprins o acțiune pentru modificarea clauzelor păcii.

Împăratul care i-a succedat, bătrînul senator Marcus Cocceius Nerva (96—98), nu a încercat totuși nimic în această direcție. Într-o domnie de mai puțin de doi ani, el a trebuit să termine, prin generali săi, războaiele de la Rin și de la Dunărea Mijlocie începute de Domitian și să potolească, după grele eforturi, frămîntările din sinul armatei. Nerva și-a desemnat ca succesor, înfiindu-l, pe Traian, un militar de profesie din clasa senatorială, provenit dintre romanii colonizați în vremea Republicii în Spania, înzestrat cu exemplare



Traian (reprezentare pe Columnă)

calități de militar ¹¹. Sobru și modest, cu multă experiență în conducerea acțiunilor de luptă, priceput în administrarea provinciilor, Traian venise la Roma de pe frontiera Rinului, unde, ca legat al unei legiuni din Spania, contribuise la înăbușirea unei revolte în armată și la statornicirea păcii cu populațiile germanice.

Transformarea Daciei în provincie romană a apărut ca un principal punct în programul lui Traian încă de la primirea purpurei, în anul 98. A plătit și el subsidii lui Decebal aproximativ doi ani, dar, în același timp, a făcut pregătiri intense pentru războiul care avea să le curme pentru totdeauna. În anul 99, adică la un an după venirea sa la tron, el a inspectat provinciile balcano-danubiene, unde concentrase forțe în vederea acestui război și dispusese să se construiască drumuri pe malul drept al Dunării, printre care și

¹¹ Despre personalitatea împăratului, vezi R. Paribeni, *Optimus Princeps, Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, vol. I–II, Messina, 1926–1927; E. Cizek, *Epoca lui Traian*, București, 1980.

acela din defileul Cazanelor, atît de anevoios săpat în peretele stîncii dure sub semiboltă și completat cu o podișcă longitudinală de lemn, care se sprijinea pe pari oblici înfipti în găuri practicate tot în peretele stîncii. Efectuarea acestei mari lucrări genistice a întărit, desigur, convingerea lui Decebal — informat despre evenimentele petrecute în zona Porților de Fier — că o agresiune romană amplă împotriva Daciei devenise iminentă.

Cu toată importanța avută nu numai pentru istoria spațiului carpato-danubiano-pontic, ci și pentru aceea a întregului Imperiu roman, războaiele dintre daci și romani din perioada domniilor lui Decebal și Traian sînt lacunar reprezentate de izvoarele scrise care s-au păstrat. O soartă ciudată a făcut ca din bogata literatură antică pe care au inspirat-o să nu fi rămas mai nimic. Inseși comentariile scrise de împăratul Traian, intitulate semnificativ *Dacica*, s-au pierdut. Singurul izvor literar ceva mai încheag pentru cunoașterea lor este *Istoria romană* a lui Cassius Dio, dar și din această lucrare, întocmită la mai bine de un secol după Traian, tocmai cartea LXVIII, care trata despre domnia acestui împărat, face parte din acele diviziuni ale lucrării care nu s-au transmis decît printr-un rezumat făcut de călugărul bizantin Xiphilinus în secolul al XI-lea.

Pentru reconstituirea desfășurării războaielor daco-romane alături de alte izvoare o importanță deosebită au cele două impunătoare monumente ridicate de Traian: Columna de la Roma și Trofeul de la Adamclisi.

Columna, ridicată în mijlocul Forului lui Traian din Roma, avînd aproape 40 m înălțime și peste 3 m diametru, destinată, din 117, să conțină în interiorul soclului urna cu cenușa împăratului cîtor, a fost împodobită cu o sculptură în relief, pe o bandă lată de circa un metru, înfășurată în spirală în jurul ei pe o lungime totală de peste 200 m, cuprinzînd în imagini succesive toată narațiunea ultimelor războaie dintre regatul dac și Imperiul roman¹².

Cel de-al doilea monument, *Tropaeum Traiani* (Adamclisi) a fost înălțat pe locul bătăliei crîncene date în 102 și se referă doar la această bătălie.

RĂZBOIUL DE APĂRARE PURTAT DE DACI ÎN ANII 101–102

Înfruntarea decisivă dintre daci și romani s-a declanșat ca rezultat al reluării politicii de expansiune în estul și sud-estul Europei, în special la Dunărea de Jos, de către Imperiul roman condus de împăratul Traian, care a intensificat pregătirile de război, îndeosebi în jurul anului 100.

În fața iminentei invazii romane, regele dacilor — Decebal — a făcut la rîndul lui intense pregătiri militare și diplomatice. Conștient de inferioritatea numerică și în înzestrare a oastei dace, el a adoptat un plan realist și prudent, care, în esență, preconiza organizarea apărării în zona muntoasă, unde putea

¹² Relieful, cu cele 155 de scene ale lui (cite 77 de fiecare război, plus o alegorie la mijloc), studiate pentru prima dată aprofundat de savantul german Conrad Cichorius, constituie o transpunere în imagini a textului comentariilor lui Traian, devenind astfel un „album de ilustrații” al unui text pierdut. De aici inestimabila sa valoare ca izvor istoric.

exploata la maximum atât avantajele terenului, cât și sistemul puternicelor fortificații consolidate sau construite în lungul răstimp care trecuse de la moartea lui Burebista. Totodată regele dac a depus mari eforturi pentru a încheia alianțe militare cu alți adversari ai imperiului. Grație prestigiului său, dobândit ca urmare a victoriilor reputate împotriva generalilor lui Domitian, precum și bunelor relații pe care știuse să le întrețină cu diverse neamuri vecine, Decebal a reușit să încheie o coaliție întinsă, care reunea contingente dace din nord rămase în afara stăpînirii sale, pe sarmați, precum și populația războinică a burilor suebici. Desfășurarea războiului atestă că între daci și aliații lor s-a ajuns, înainte sau cel mai târziu în decursul primei părți a confruntării armate, la perfectarea unui plan de campanie comun care, urzit de inteligența strategică a regelui dac și pus în aplicare, cu surprinzătoare efecte, în iarna anului 101, avea să dejoace intențiile lui Traian de a pune stăpînire pe Dacia.

Prima campanie. Cînd și-a terminat toate pregătirile, urmărite, de altminteri, cu atenție de către daci, Traian a pornit războiul, fără nici o provocare din partea lui Decebal, care încă respecta clauzele pactului din anul 89. După ce s-a declarat solemn războiul la Roma, în ziua de 25 martie 101, împăratul a plecat spre Dunăre, în Moesia Superior.

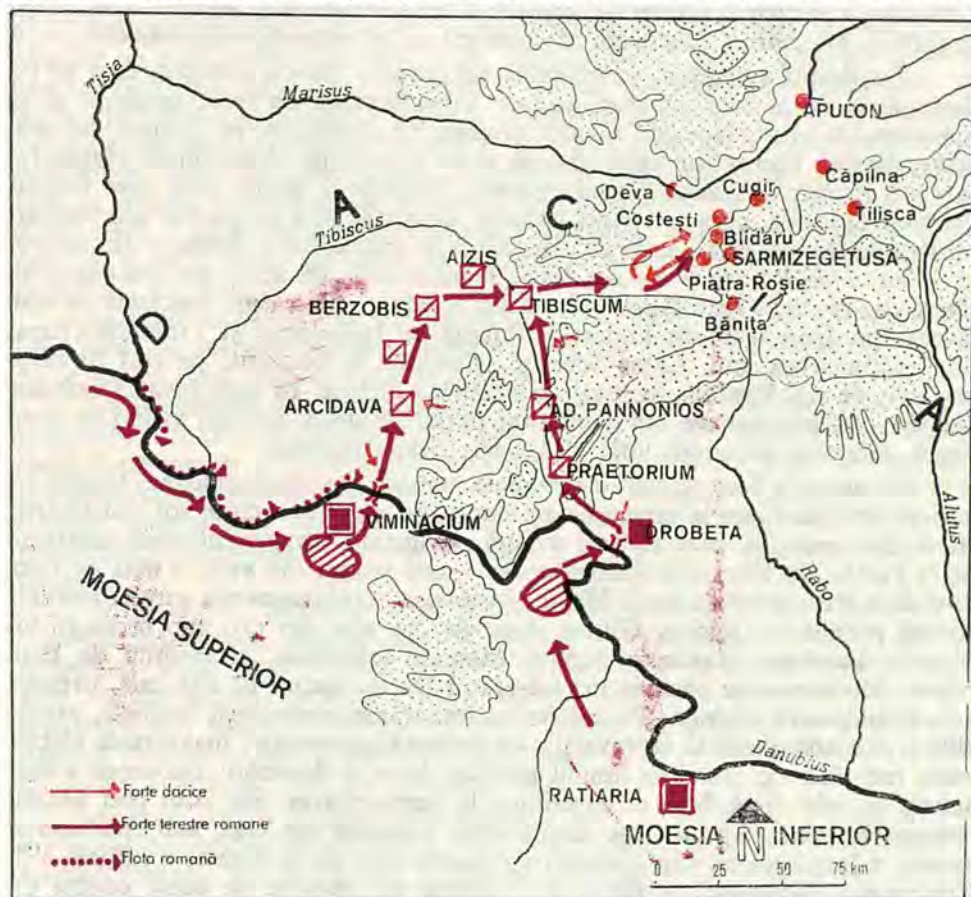
Sursele cercetate nu oferă date precise asupra efectivului total al forțelor militare cu care Traian a început ostilitățile, dar, judecînd după numeroasele unități pe care izvoarele le consemnează ca participante la cele două războaie, s-a putut deduce un total de peste 100 000 de ostași¹³, din care o mare parte trebuie să fie raportată la primul război.

Literatura antică aprecia că Dacia primului secol al erei noastre dispunea de o oaste al cărei efectiv se ridica la aproximativ 40 000 de militari. Dar, așa cum am mai amintit, în cazul unui efort militar de apărare, ținînd seama de modalitatea specifică dacilor de ridicare a întregului popor la luptă, aceste efective puteau fi și mai numeroase.

De la începutul campaniei Decebal a asigurat o judicioasă repartizare a forțelor și mijloacelor destinate apărării. O parte din oastea sa a primit misiunea de a desfășura lupte în cîmp deschis, de a executa incursiuni și acțiuni continue de hărțuire împotriva invadatorilor, fiind în măsură să întreprindă în orice moment atacuri prin surprindere în locurile și în momentele cele mai neașteptate de către adversari. O altă parte a oștenilor daci a fost destinată apărării fortificațiilor, cu precădere a puternicelor cetăți situate pe direcțiile principale

¹³ Se poate aprecia cu destulă certitudine, pe baza studiului întreprins de R. Paribeni (*op. cit.*), completat cu unele date ivite ulterior, că la cele două războaie au luat parte 12 legiuni, foarte probabil cohortele pretoriene, unități auxiliare — 16 alae, 61 cohorte; în afară de acestea, pe Columnă mai apar înfățișate trupe de pallmyrieni, syrieni, mauri, germani auxiliari, prăstiași din Insulele Baleare; inscripții și diplome militare mai atestă participarea unor trupe de aliați (*symmachiari*) asturi, a unui important contingent de cavalerie, a flotei moesice și panonice (care a asigurat trupele cu provizii și materiale de război); este probabilă și participarea gărzii personale a împăratului. Despre corpurile expediționare angajate în cele două războaie, vezi și L. Rossi, *L'esercito nella colonna Traiana. Criteri generati ed elementi nuovi di studio su legionari ed auxilia*, în „Epigrafica”, 28, nr. 1–4, 1965; *idem*, *Trajan's Column and Dacian Wars*, Ithaca—New York, 1971; N. Gostar, *L'armée romaine dans les guerres daces de Trajan 101–102, 105–106*, în „Dacia”, NS, 23, 1979, p. 115–122.

RĂZBOIUL DINTRE DACI ȘI ROMANI DIN ANII 101—102 (PRIMA CAMPANIE)



de înaintare a trupelor romane; din acest punct de vedere o însemnătate deosebită s-a acordat întăririi detașamentelor destinate special pentru apărarea sistemului de fortificații din jurul Sarmizegetusei Regia.

În timpul campaniei comanda supremă a fost exercitată personal de marele rege Decebal, având în jurul lui o elită de comandanți iscusiți ca Vezinas, Bicilis, Duras și, foarte probabil, fratele regelui Daciei, *Diegis*. Forțele destinate unor acțiuni independente, apărării cetăților sau barării unor puncte obligate de trecere, la care s-a adăugat populația din zonele respective, inclusiv bătrâni, femei și copii, s-au aflat sub comanda altor căpetenii dace care, așa cum au demonstrat evenimentele, au probat în decursul războaielor calități deosebite, fructificate cu exactitate în planurile strategice și tactice concepute de regele Daciei.

În timpul desfășurării campaniei, în preajma lui Traian s-au aflat, în calitate de *comites* (însoțitori) ai împăratului, Lucius Licinius Sura, Quintus

Sosius Senecius și Publius Aelius Hadrianus. Prefectul pretoriului, Claudius Livianus, a participat alături de împărat la ambele războaie, avînd o contribuție majoră la întocmirea planurilor de operații și în tratativele diplomatice.

Împăratul a urmărit, indubitabil, un rezultat radical și rapid, ceea ce l-a determinat de la început să-și asigure superioritatea de forțe necesară și să înainteze, ca și predecesorii săi din vremea lui Domitian, pe drumul cel mai scurt, dinspre Dunăre pe valea Bistrei, pe la Tapae, spre depresiunea Hațegului și spre munții din zona Sarmizegetusei. Itinerarul urmat este clar indicat chiar de el însuși, prin cele cinci cuvinte, singurele ce s-au păstrat din comentariile sale *Dacica*, grație unui citat transmis de gramaticul Priscianus din secolul al V-lea: *inde Berzobim deinde Aizim processimus* („de acolo am înaintat spre Berzobis, iar apoi spre Aizis”) ¹⁴, aceste localități fiind bine precizate de alte izvoare pe drumul dintre Lederata (Ramna, în Iugoslavia) și Tibiscum (Jupa, lângă Caransebeș, jud. Caraș-Severin), Berzobis la Berzovia, pe râul Birzava, iar Aizis pe râul Pogăniș, în preajma localității Firliug. În fapt, invazia ambelor grupări de forțe romane s-a desfășurat inițial pe două direcții, vizînd ca țintă finală atingerea centrului vital al Daciei: Sarmizegetusa.

Dunărea a fost trecută de trupele romane cu două coloane situate în puncte diferite. Cum la campanie au luat parte trupe provenite atît din răsărit, cît și din apus, și cum trebuia evitată navigația prin periculoasele cataracte de la Porțile de Fier, cele două grupări — una sosînd din vest, o dată cu flota fluvială a Pannoniei (*Classis Flavia Pannonica*), sub comanda guvernatorului acestei provincii, Quintus Glitius Agricola, iar alta din est, sub ordinele lui Manius Laberius Maximus, legatul Moesiei Inferioare, și însoțită de flota *Flavia Moesica* — au pătruns în sud-vestul Daciei fiecare pe altă cale, urmînd a face joncțiunea ulterioară. Pe apă nu au fost transportate decît bagajele, proviziile și comandamentele cu unitățile de urgență intervenție, majoritatea efectivelor mergînd pe jos de-a lungul malului drept al fluviului. De aceea a fost nevoie ca cele două flote să contribuie la improvizarea cîte unui pod pentru trecerea forțelor respective pe malul opus. Coloana din vest, sub conducerea directă a împăratului, care, venind cu gărzile sale de la Roma, a întîlnit-o la *Viminacium* (Kostolac), a traversat Dunărea nu departe de acest centru de legiune, pe la *Lederata*, în dreptul gurii râului *Apus* (Caraș), pentru ca, urmînd valea acestui afluent pînă la *Arcidava* (Vărădia), să continue înaintarea pe valea Cernovățului prin *Centum Putei* (Surdcul Mare), apoi prin *Berzobis*, *Aizis* și *Caput Bubali* (Cornușel), pentru a ajunge la *Tibiscum*. Spre acest ultim punct, fixat ca loc de joncțiune, se îndrepta și coloana din est care, trecînd fluviul probabil pe la *Drobeta*, a înaintat pe la *Tierna* (sau *Dierna*, Orșova pe Cerna) și, urcînd pe valea Cernei și apoi pe afluentul acesteia, *Belareca*, iar de la cheile Armenișului pe valea superioară a Timișului, a urmat drumul indicat de itinerare prin așezările întărite de mai tîrziu *Ad Mediam* (Mehadia), *Praetorium* (Plugova), *Ad Pannonios* (Teregova), *Gaganae* (Satu Bătrîn), *Masclianae* (Slatina), pentru a se întîlni la *Tibiscum* cu coloana principală.

După ce pomenește de trecerea Dunării de către forțele romane, istoricul Cassius Dio spune că în timp ce împăratul mergea împotriva dacilor spre

¹⁴ Priscianus, VI, 13.

Tapae, i-a fost adusă „o ciupercă mare”, pe care era scris cu litere latine că burii și ceilalți aliați ai dacilor îl sfătuiau pe Traian să se întoarcă din drum și să facă pace¹⁵. Pretinsul „sfat” constituia un fel de ultimatum din partea aliaților pe care, grație prestigiului său, Decebal și-i făcuse în perioada premergătoare începerii războiului. El poate fi socotit, totodată, și o înștiințare, un fel de avertisment prin care se sublinia că dacii nu acționau singuri, ci în alianță cu unele neamuri, amenințate și ele de pericolul cuceririlor romane. Din fină diplomatie, regele dac nu socotise de cuviință să trimită el însuși această înștiințare, ci, pentru o mai mare eficacitate, îi lăsase pe aliații săi să o facă. Decebal, dimpotrivă, a ținut să-și evidențieze corectitudinea față de clauzele păcii din anul 89 și să se arate cu totul surprins de agresiunea romană pe care nu o provocase cu nimic.

Asemeni imperiilor expansioniste din toate timpurile, adeseori Imperiul roman nu își respecta angajamentele asumate și tratatele încheiate, încălcându-le atunci când interesele sale o reclamau.

Avertismentul nu l-a determinat pe Traian să-și modifice intențiile și planurile. Convins că intervenția masivă a forțelor sale impunătoare avea să ducă la un succes decisiv înainte ca aliații lui Decebal să-și poată concretiza în vreun fel sprijinul militar, el și-a continuat înaintarea; trupele romane și-au deschis drumul prin defrișări de codri și construcții de poduri, întâmpinând pretutindeni rezistența dîră a oștirii dace și a populației din zonele prin care treceau.

După ce la *Tibiscum* a sosit și cea de a doua coloană, comandată de Laberius Maximus, întreaga armată romană s-a angajat în defileul Bistrei. Avîndu-și acum toate forțele reunite, împăratul se îndrepta în fruntea lor spre Sarmizegetusa, trecînd prin localitățile care vor apărea în itinerarele ulterioare sub numele *Acmonia* (probabil Zăvoi, jud. Caraș-Severin) și *Pons Augusti* (Voislova, jud. Caraș-Severin), pînă la *Tapae*, în pasul unde se află azi gara „Poarta de Fier” a Transilvaniei.

Acel loc strîmt și pîduros, în care Decebal și-a dispus forțele într-un dispozitiv cu flancurile avansate, a fost ales pentru prima mare bătălie împotriva armatei romane. Grupările care alcătuiau dispozitivul de apărare erau conduse de distinși comandanți ai lui Decebal, în timp ce el însuși supraveghea desfășurarea aprigei confruntări de pe o înălțime pe care își instalase punctul de comandă.

Bătălia de la Tapae a fost deschisă — potrivit tradiției geto-dace — de arcași, cu scopul de a provoca pierderi legiunilor și cohortelor romane angajate în defileu și a disocia dispozitivele compacte de luptă.

Locul ales îi permitea lui Decebal să execute, în funcție de evoluția situației, manevra de retragere pe alinamente succesive, cu păstrarea forțelor principale pentru continuarea acțiunilor militare inclusiv în zona Sarmizegetusei.

Încă din prima fază a bătăliei romanii au fost siliți să aducă unele corective dispozitivului inițial pentru a face față atacurilor viguroase executate de daci. Cu toate că cei doi adversari și-au angajat în luptă forțele principale,

¹⁵ Cassius Dio, LXVIII, 8, 1.



Monument ridicat în comuna Tapia-Lugoj în amintirea luptelor dintre daci și romani

balanța victoriei nu s-a înclinat decisiv nici într-o parte, nici în alta. Rupînd lupta, în urma unor iscusite riposte ofensive, regele Daciei și-a păstrat forțele principale dirijîndu-le către centura de cetăți sarmizegetusiană, unde putea să organizeze o nouă și puternică rezistență, asociindu-și efectivele garnizoanelor și toată populația aptă de ridicare la arme.

După bătălia de la Tapae înaintarea romană a continuat. O dată străbătută depresiunea Hațegului, pînă la riul Strei, armata lui Traian a pătruns, probabil pe la Boșorod, pe Valea Luncanilor sau pe Valea Orașului, către Sarmizegetusa Regia. Pe tot acest itinerar dacii au căutat prin diferite mijloace

să întârzie un deznodământ hotărîtor, evitînd o nouă bătălie, opunînd rezistențe scurte de hărțuire urmate de retrageri, nimicindu-și bunurile pe care nu le puteau lua cu ei și încercînd să-l amăgească pe adversar cu încercări de tratative. De pe o scenă din Columnă rezultă că în fața lui Traian s-a prezentat, la un moment dat, o nouă solie din partea aliaților regelui dac, compusă din pedestrași germanici — burii (care trimiseseră mai înainte mesajul scris pe ciupercă) — și călăreți sarmați. Ulterior, la împărat a sosit și o solie compusă din daci comati trimiși de Decebal să negocieze pacea; apreciind că regele dac urmărea, de fapt, o tergiversare a lucrurilor, Traian a refuzat să poarte tratative, cu atât mai mult cu cît era convins că se găsea foarte aproape de momentul victoriei. Aceste tentative de întîrziere a înaintării inamicului au fost dublate de rezistența în creștere a oștirii și populației dace, un rol important revenind fortificațiilor situate pe principalele direcții care duceau spre Sarmizegetusa. Pe de o parte, amplificarea rezistenței era determinată de faptul că trupele romane se apropiau din ce în ce mai mult de zona Sarmizegetusei și nu era necesară se riște o bătălie hotărîtoare înainte de a se fi declanșat atacul daco-aliat în est, pe teritoriul dintre Dunăre și mare; pe de altă parte, scopul urmărit — atragerea grosului forțelor adverse în munți — fiind atins, era imperativă „fixarea” lor cît mai puternică, pentru a face eficientă manevra strategică planuită.

Cînd Traian și armata sa au reușit, după grele lupte, să ajungă în munții din preajma Sarmizegetusei sosise iarna. Dîndu-și seama că un asalt hotărîtor asupra puternicelor fortificații dace nu ar fi avut sorți de izbîndă în condițiile date, împăratul a dispus încetarea atacurilor, acestea urmînd să fie reluate abia o dată cu venirea primăverii.

A doua campanie. Prin surprindere, însă, regele Daciei a lansat o operație contraofensivă de anvergură la Dunărea de Jos, unde a deschis un nou front destinat să slăbească — ori să lichideze — presiunea romană asupra cetăților din zona Orăștiei și să dezorganizeze sistemul militar imperial din Peninsula Balcanică. Decebal a concentrat o grupare de forțe alcătuită din trupe dace de infanterie și cavalerie, căreia i s-au alăturat contingente aliate de buri și sarmați, pe care a dirijat-o prin pasurile Carpaților Orientali, apoi pe valea Siretului, spre Dunăre. După ce a forțat fluviul, gruparea a înaintat rapid prin Moesia Inferior, unde garnizioanele romane rămase de pază, constînd numai din unități auxiliare, cu efectivele incomplete, erau insuficiente pentru a-i împiedica acțiunea. Se intenționa apoi trecerea peste Balcani și interceptarea comunicațiilor armatei romane din zona Orăștiei cu ținuturile sud-dunărene, prinzînd-o astfel într-un uriaș clește strategic.

În acest moment inițiativa strategică a trecut în întregime de partea lui Decebal și se punea întrebarea dacă armata romană condusă de Traian se va dovedi capabilă să se salveze. Rezultatul manevrei concepute și executate de daci trebuia să fie în primul rînd o considerabilă slăbire a presiunii lui Traian asupra Sarmizegetusei iar, pînă la urmă — acesta fiind nevoit să-și disperseze forțele în condiții extrem de dificile, Decebal însuși urmînd să-și capete libertatea de mișcare —, se putea chiar ca totul să se termine printr-unul din cele mai cumplite dezaastre suferite vreodată de romani. Pentru reușita acestei



Luptă între daci și romani la sud de Dunăre
(reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

manevre de amploare strategică au fost necesare: păstrarea secretului, disimularea intențiilor, o strânsă coordonare a forțelor dace și aliate care operau pe un spațiu imens, punctualitatea în execuție, rapiditatea și precizia acțiunilor, dar mai ales folosirea efectelor iernii, care prefăcea apele înghețate ale Dunării într-un adevărat pod, imobilizând totodată flota romană, singurul mijloc de care dispunea Traian pentru a-și transporta rapid forțele și mijloacele și a le dirija apoi către noua zonă de înclăștare.

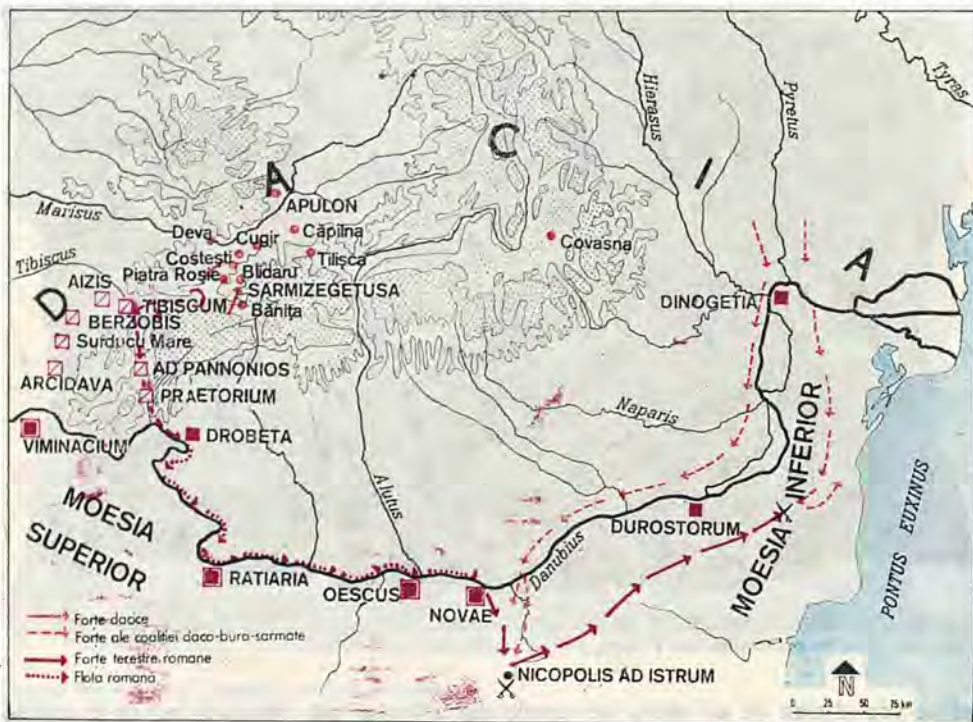
Planul lui Decebal, demn prin însăși concepția sa de mare orizont strategic de talentul celor mai iluștri comandanți militari ai antichității — și care reprezintă în istoria militară națională prima manevră strategică plănuită și executată la nivelul întregului spațiu carpato-danubiano-pontic —, a fost îndeplinit cu exactitate în tot ce depindea de destoinicia militară a regelui dac ori de valoarea forțelor pe care le conducea sau cu care colabora. Secretul acțiunii a fost atât de bine ținut încât lui Traian nu i s-a adus la cunoștință nici un indiciu important și suficient de alarmant pentru a-și reconsidera decizia de a înainta către Sarmizegetusa. Desigur, împăratului roman nu i-au lipsit informații despre atitudinea ostilă a burilor și a sarmaților, căci, cum s-a arătat mai înainte, i le-au prezentat ei înșiși deschis încă de la începutul războiului și nu era de prevăzut că, după ce le fuseseră respinse demersurile,



Luptă între cavaleria romană și catafractarii sarmați
(reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

ei se vor abține de a-l ajuta pe regele dac. Traian nu putea să nu ia în calcul eventualitatea unor incursiuni sarmate la Dunărea de Jos, măcar amintindu-și de loviturile concomitente, dace de o parte, roxolane de alta, din anii 69—70. Dar nu le vedea decât ca izolate expediții cu scopuri limitate, cărora ar fi fost de ajuns să li se împotrivescă trupele auxiliare lăsate în Moesia Inferior. Cît despre buri, pe cît se putea aprecia, n-ar fi avut pe unde să-l atace lateral, ci, cel mult, și-ar fi adăugat numărul la acela al apărătorilor Sarmizegetusei, ceea ce n-ar fi modificat sensibil raportul de forțe în dauna sa. Iar o mare coalitie a dacilor cu alte populații, care să treacă atîția munți pînă în zonele de la est de Carpați și să ajungă cu forțele compacte și strîns organizate prin teritoriul dintre Dunăre și mare pînă în Balcani, părea greu de conceput. Coeziunea și disciplina, elemente esențiale pentru durabilitatea și masivitatea unei atari acțiuni la mare distanță și pe timp îndelungat nu erau întrevăzute în gîndirea militară romană a epocii din partea unor populații care țineau prea mult la statutul lor de autonomie. Și mai ales împăratul roman era convins că va termina cucerirea centrului politic al Daciei înainte de venirea iernii, succes după care n-ar mai fi avut să se teamă de nici o complicație din partea aliaților lui Decebal. În consecință, Traian n-a ținut seama de ultimatumul burilor și nici de o solie buro-sarmată — a căror realitate istorică o consemnează scenele de pe Columnă —, interpretîndu-le ca simple încercări de a-l clătina din fermitatea hotărîrii sale ofensive, pentru a i se ușura situația lui Decebal.

RĂZBOIUL DINTRE DACI ȘI ROMANI DIN ANII 101—102 (A DOUA CAMPANIE)



Între timp Traian a primit știrea neașteptată: departe, tocmai în răsăritul Moesiei Inferioare, mase mari de daci nordici, buri și sarmați — aliații lui Decebal —, a căror intervenție o subestimase împăratul, trecuseră Dunărea pe gheață, atacau garnizoanele romane și se îndreptau spre pasurile Balcanilor. Știrea a căzut ca o lovitură de trăznet. Abia acum își putea da seama Traian că ceea ce luase drept un marș biruitor înăuntrul statului dac nu fusese decât o depărtare imprudentă de bazele sale de sprijin, dispozitivul său strategic fiind dat peste cap. Traian nu mai putea face altceva decât să se adapteze în cea mai mare grabă la noua situație și să încerce să găsească o soluție salvatoare.

Lăsând în fața luptătorilor lui Decebal din jurul Sarmizegetusei, numai forțele necesare pentru a menține pozițiile cucerite, împăratul a pornit cu restul armatei spre Drobeta, de unde, la ivirea dezghețului, urma să se îndrepte, cu ajutorul flotei, în fruntea unui prim eșalon de trupe, către noul teatru de război. Spre șansa romanilor, dezghețul s-a produs în acel an cu mult mai devreme decât de obicei, iarna fiind extrem de blândă. Trecerea fluviului de către aliații lui Decebal s-a produs în condiții dramatice: gheața prea subțire s-a rupt sub greutatea cavaleriei daco-sarmate; unii călăreți s-au dus la fund, o parte dintre ei, luptându-se din greu cu valurile reci, au reușit să ajungă la

mal istoviți. Forțele principale ale dacilor și aliaților acestora au trecut, totuși, fluviul pe o gheață încă intactă, după care au început să asedieze castrarele întâlnite în cale, în vreme ce cavaleria de catafractari sarmați-roxolani străbătea șesurile Moesiei Inferioare. În fața marelui pericol care se contura, Traian a îmbarcat pe nave, la Drobeta, o puternică grupare de cavalerie, pe care a transportat-o apoi în aval, pînă la un port din Moesia Inferioară, probabil *Novae* (Șiștov). De aici împăratul a mărșăluit în mare grabă spre interiorul provinciei, în fruntea unei coloane alcătuite din cavalerie, din infanterie auxiliară și din garda sa de germanici (care nu trebuie să fie confundată cu adversarii buri, asemănarea de pe scenele Columnei cu aceștia rezultînd din faptul că aparțineau deopotrivă unor triburi suebice, dar din ținuturi total diferite).

O primă luptă s-a dat cu cavaleria catafractarilor sarmați, care a fost oprită și obligată să se replieze. În continuare, romanii au început urmărirea unei importante coloane a grupării de forțe dace și aliate care operau la sud de Dunăre și care se îndreptau spre pasul Șipka pentru a trece Balcanii. Dacii și aliații lor din această grupare au întâlnit înainte de a atinge trecătoarea, în timpul nopții, o puternică tabără romană întărită cu căruțe și în care se aflau efective numeroase; cu toate că dacii și aliații acestora au luptat cu bravură, ei au fost învinși pînă la urmă, iar unul din șefii lor s-a sinucis.

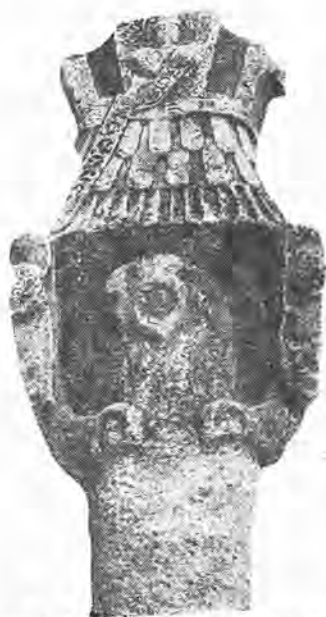
Trupele romane au izbutit astfel, o clipă înainte de a fi fost prea tîrziu, să-i împiedice pe daci și sarmați de a trece munții în Tracia, de unde și-ar fi putut continua acțiunile și în alte zone. Cu acest prilej regele sarmaților roxolani, Susagus, a capturat pe un sclav al lui Laberius Maximus, numit Callidromus, pe care l-a predat lui Decebal. Regele dac avea să-l folosească apoi ca mesager la regele parților, Pacorus. Este o confirmare clară a colaborării prestabilite între daci și sarmații roxolani în cadrul planului conceput de regele dac.

Pînă în această fază romanii întîlniseră în calea lor numai detașamente de avangardă ale dacilor și aliaților lui Decebal. Principalele forțe ale acestora, după ce trecuseră Dunărea pe la gura Siretului, se concentraseră în nordul teritoriului dintre fluviu și mare. În primăvara anului 102 ele s-au pus în mișcare spre sud. Aceasta l-a determinat pe Traian să-și reunească toate trupele de care putea dispune și să pornească în întîmpinarea lor, întîlnindu-le la Adamclisi, acolo unde drumul se bifurca spre două pasuri principale ale Balcanilor: Șipka și Kamčija. Direcția către pasul Șipka pe la *Durostorum* și *Nicopolis ad Istrum* fiind în mîinile romanilor, era firesc ca forțele adverse să-l evite și să caute a-l urma pe celălalt, ducînd prin *Zaldapa* (Abrit) la pasul Kamčija, în fața căruia abia ulterior Traian avea să întemeieze cetatea *Marcianopolis* (Devnia). Această primejdioasă eventualitate, menită să întoarcă poziția de la Nicopolis ad Istrum, trebuia să fie neapărat împiedicată. Traian a izbutit să ajungă la timp în zona de bifurcare, ocupînd-o înainte de sosirea forțelor dacilor și aliaților lor.

Bătălia principală s-a dat pe platoul de la Adamclisi și a fost deosebit de înverșunată și sîngeroasă. Traian a angajat aici toate categoriile de trupe romane disponibile: cavaleria și infanteria auxiliară, legiunile, cohortele preto-riene, garda de germanici și artileria. În încercarea ei de a pătrunde spre sud, gruparea de forțe aliate avea un dispozitiv articulat, fiind nevoită să treacă



Scenă din bătălia de la Adamclisi (metopă din Monumentul triumfal, foto I. Miclea)



Trofeul monumentului triumfal de la Adamclisi (foto I. Miclea)

la ofensivă oarecum din mișcare. Cu toate acestea, coordonându-și în mod judicios eforturile în timp și spațiu, urmărind cu deosebire să pătrundă la joncțiunile dintre cohorte și alae, cavaleria și pedestrima aliată au izbit cu putere dispozitivul advers, reușind să pună probleme deosebite conducerii supreme romane, care a trebuit să apeleze la ultimele rezerve și chiar să introducă în luptă trupele destinate să apere tabăra — practică destul de rar întâlnită în analele artei militare romane. Apreciind-o cea mai singeroasă dintre toate confruntările dintre daci și romani, Cassius Dio afirma că au căzut aici ostași mulți de ambele părți, că numărul răniților romani a fost atât de ridicat încât, nemaiajungând bandajele, însuși împăratul și-a rupt veșmintele spre a le preface în feșe pentru legatul rănilor și că în amintirea celor ce s-au jertfit pe câmpul de luptă Traian „a poruncit să se ridice un altar”¹⁶ pe care să se facă slujbe de pomenire în fiecare an. Cîteva ani mai târziu, din ordinul împăratului, tot aici, la Adamclisi, pentru glorificarea victoriei s-a înălțat un monument triumfal¹⁷, singurul de acest gen construit sub domnia lui Traian și unul dintre puținele edificate în timpul Imperiului roman. Ridicat în anul 108, monumentul memorial de la Adamclisi cinstește atât jertfa armatei romane, cât și vitejia și sacrificiile poporului dac, comportarea eroică a oștenilor lui Decebal și disprețul lor față de moarte.

¹⁶ *Ibidem*, LXVIII, 8, 2.

¹⁷ Printre elementele decorative ce sînt înfățișate pe acest impresionant monument merită relevată o sabie lungă folosită de daci, un fel de coasă (latinește *falx*), arma care a provocat cel mai mare număr de victime printre romani (Fronto, *Principia historiae*, II, p. 204).

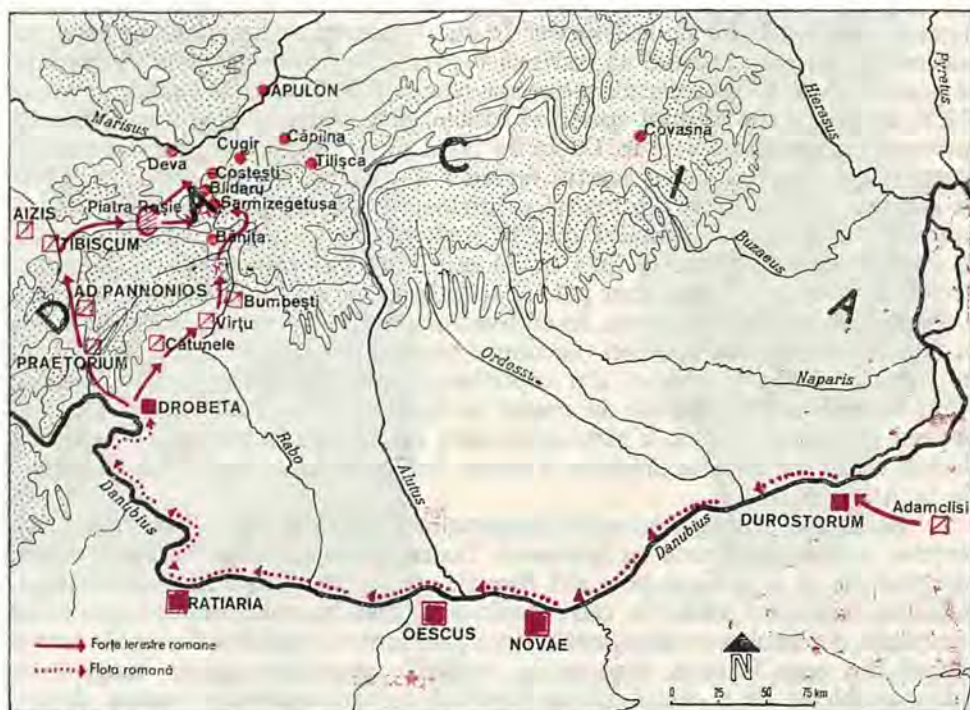
În timp ce Traian cu forțele sale principale se afla în Moesia Inferior, Decebal a decis să treacă la contraofensivă în scopul de a respinge trupele invadatoare spre bazele lor de la Dunăre. În cursul acestei acțiuni dacii au raportat succese importante reușind să înfrângă o parte din forțele adverse. Acest fapt se poate deduce și din interpretarea unor scene de pe Columnă. Astfel, pe scena XLV, imediat după ultimul episod al bătăliei de la Adamclisi, sînt reprezentați într-un ținut muntos, deci în Dacia, în jurul unui templu dac, captivi romani legați și goi. Reproducerea acestui tablou a fost aleasă de artistul de la Roma ca singurul mijloc de a reprezenta o înfrîngere romană pe teatrul de acțiuni militare din Carpați. Episodul este în legătură cu scena imediat următoare, în care Traian, găsindu-se încă în Moesia Inferior, într-un port dunărean, probabil din nou la *Novae*, este gata să se îmbarce pe un vas al flotei sale pentru a se întoarce pe Dunăre în sus, în sud-vestul Daciei. Tocmai în acest moment, în fața lui se prezintă doi daci (fie dintre supușii din zona ocupată de romani, fie romani deghizați evadați din captivitate), care cu gesturi agitate îi aduc știrea despre cele întîmplate în munți în lipsa lui. Dar succesul lui Decebal obținut în munții Daciei, a cărui eficacitate era în funcție de acela al grupării dace și aliate din Moesia Inferior, a rămas fără un rezultat notabil după bătălia de la Adamclisi.

Rezultatul strategic principal al primelor două campanii a fost respingerea forțelor romane, în frunte cu împăratul Traian, din apropierea Sarmizegetusei, obligîndu-le să se dirijeze pe o altă direcție strategică, situată la mare distanță. Reluarea acțiunilor ofensive către capitala Daciei însemna în fapt reeditarea campaniei din anul precedent, străbaterea prin lupte a spațiului dintre Dunăre și munții din zona Orăștie, ceea ce, în condițiile pierderilor grele înregistrate, ridica probleme de o complexitate deosebită comandamentului roman. Astfel, silit de schimbările fundamentale intervenite pe teatrul de acțiuni militare din Dacia, de modul magistral în care Decebal a conceput desfășurarea războiului de apărare, de eroismul fără margini al întregului popor dac, al armatei sale, Traian se afla, practic, în primăvara anului 102 în situația de la începutul războaielor de cucerire a Daciei.

A treia campanie. O dată încheiată campania din zonele pontice, trupele romane s-au deplasat în amonte pe Dunăre, pentru a relua ofensiva în munți. Existența unui șir de castrare situate între Drobeta și cursul superior al Jiului, ca cele de la Puținei (jud. Mehedinți), Cătunele, Pinoasa și Bumbești (jud. Gorj), este un indiciu că Traian și armata sa au înaintat pe această direcție. De la Bumbești înainte marșul trupelor comandate personal de împărat s-a executat prin pasurile carpatine pentru a se pătrunde fără întîrziere în masivul munților Șurianu și Godeanu, unde se afla Sarmizegetusa Regia, și a-i lovi astfel pe daci și dinspre sud. La rîndul lor, în tot acest timp, dacii au făcut pregătiri pentru o nouă confruntare cu forțele romane în zona munților. Ei au îmbinat rezistența pe direcțiile de pătrundere a coloanelor romane cu riposte ofensive pentru a le încetini înaintarea și a le provoca pierderi.

După concentrarea forțelor sale la intrarea în defileul Jiului și apoi pătrunderea lor în zona Petroșani, Traian a primit din nou o solie alcătuită din comati prin care regele dac dorea să înceapă negocieri de pace. Aceste

RĂZBOIUL DINTRE DACI ȘI ROMANI DIN ANII 101—102 (A TREIA CAMPANIE)



tratative, ca de altfel și cele anterioare, au eșuat. A urmat o serie de lupte între daci și romani, între timp construindu-se noi castre și deschizându-se drumuri prin păduri. Situația devenind îngrijorătoare, Decebal a trimis încă o solie, de data aceasta formată din reprezentanți ai clasei pileaților, care a propus o întrevvedere între cei doi șefi de state. Traian, nedorind să participe personal, i-a delegat pentru această întâlnire pe Licinius Sura, șeful statului major, și Claudius Livianus, prefectul găzii pretoriene, ceea ce l-a determinat pe regele dac, jignit de atitudinea împăratului, să nu se prezinte nici el la locul fixat.

La refuzul romanilor de a accepta negocierile, armata și poporul dac au răspuns prin angajarea unor ample acțiuni de rezistență sprijinite pe sistemul de fortificații, provocând adversarului noi și mari pierderi. Fiecare fortificație, fiecare așezare s-au apărat cu cerbie vreme îndelungată, deși asalturile erau date de forțe superioare care aveau o îndelungată experiență în organizarea asediilor și erau dotate cu cele mai perfecționate mașini de război ale timpului.

Numai după grele eforturi și cu pierderi considerabile armata romană „urcînd pe înălțimi, ocupînd cu mari primejdii vîrf după vîrf”¹⁸ a reușit să se apropie treptat de capitala Daciei. Cercul trupelor romane în jurul Sarmizegetusei s-a strîns tot mai mult. Într-o scenă de pe Columnă este zugrăvit,

¹⁸ Cassius Dio, LXVIII, 8, 3.



Cetate dacică asediată de trupe auxiliare romane
(reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

pentru a sugera modalitatea în care romanii au procedat la cucerirea fortificațiilor dace, asaltul unei importante cetăți dat de legionari în formație de „broască țestoasă” (*testudo*), în rînduri strînse, cu scuturile deasupra capetelor petrecîndu-se ca niște solzi.

În aceste împrejurări, regele dac s-a hotărît, în cele din urmă, să reia tratativele de pace cu Traian, încercînd totuși să obțină unele condiții care să asigure existența statului dac și recunoașterea calității sale de conducător al acestuia. Traian, la rîndul său — avînd trupele istovite și slăbite de prelungitul efort de război —, a fost determinat să hotărască încetarea luptelor.

Războiul daco-roman din 101—102 a pus în evidență faptul că Dacia continua să se afirme cu un potențial economic și militar ridicat, capabilă să se confrunte de la egal la egal cu armatele cele mai de temut ale vremii. Folosind în mod judicios aceste resurse Decebal s-a dovedit la înălțimea momentului istoric, elaborînd o concepție strategică corespunzătoare înfruntării pe viață și pe moarte cu un adversar numeros și experimentat. Sprijinindu-se pe propriile forțe, regele dac s-a dovedit totodată un iscusit conducător în realizarea unor alianțe politice și militare în măsură să opună uriașei mașini de război romane un front comun al popoarelor amenințate al cărui pivot era Dacia.

Una din caracteristicile de bază ale planului său strategic a fost aceea a desfășurării unor acțiuni militare de amploare și pe spații întinse. Astfel Decebal a combinat judicios apărarea strategică în zona muntoasă, pe direcțiile de invazie spre Sarmizegetusa, cu organizarea unor puternice acțiuni ofensive în câmp deschis, pentru a lovi în flanc și adînc în spate gruparea de forțe romane angajată în zona alpină a Daciei. În cadrul apărării strategice s-a folosit o gamă largă de procedee de luptă cum au fost: ambuscade, atacuri, incursiuni, hărțuiri continue și eficiente, distrugerii pe căile de înaintare a trupelor adverse. În desfășurarea generală a celor trei campanii s-a asigurat o îmbinare activă a acțiunilor trupelor cu cele ale populației, legiunile romane fiind nevoite să înfrunte rezistența întregului popor dac. În zonele invadate de romani s-a desfășurat o amplă mișcare de rezistență mergîndu-se pînă acolo încît au fost atacate și unele caestre romane.

Pacea a fost încheiată în toamna anului 102. Condițiile impuse regelui dac au fost apăsătoare, menite să-i îngrădească pe viitor orice inițiativă și libertate de acțiune. Toate stipulațiile pactului cu Domitian din anul 89 au fost anulate. Decebal rămînea un „aliat” al Romei, dar și mai obligat decît înainte, fără ca în schimb să mai primească subsidii. El trebuia să restituie tot materialul de război primit de la romani în virtutea aceluia tratat și pe toți meșterii, să-i extrădeze pe fugarii romani aflați în serviciul său, să-și dărîme cetățile, să se țină departe de teritoriile ocupate de romani în cuprinsul Daciei, să nu mai primească pe viitor nici un transfug sau dezertor din imperiu și să nu mai încheie alianțe fără învoirea Romei.

Pentru respectarea condițiilor păcii, o garnizoană romană permanentă a fost lăsată în șesul Hațegului, pe locul viitoareii colonii romane Ulpia Traiana Sarmizegetusa, la 40 km depărtare de Sarmizegetusa Regia a lui Decebal, din munți. În plus, alte garnizoane romane au fost instalate provizoriu în unele puncte de importanță strategică ale Daciei. Instalarea unor garnizoane de trupe străine pe teritoriul Daciei în urma păcii din 102 a fost una din cele mai nefaste consecințe ale războiului.

Pacea încheiată nu putea fi decît un armistițiu. Poporul dac, mîndru și iubitor de libertate, conștient de valorile propriei civilizații, hotărît să redobîndească independența țării lui, nu s-a împăcat nici un moment cu această situație care afecta grav statutul politic al Daciei și nu va pregeta să țină mereu aprinsă flacăra luptei de rezistență împotriva oricărui fel de stăpînire străină, în pofida disproporției de forțe și a grelelor sacrificii umane și materiale pe care va fi nevoit să le dea.

RĂZBOIUL DIN ANII 105—106

Neîmpăcîndu-se cu eșecul în acțiunea de cucerire a statului dac, romanii au reluat preparativele militare cu evidenta intenție de a porni un nou război care să ducă la supunerea Daciei. Ei au trecut la pregătirea unor puternice forțe militare destinate acestui scop, la reorganizarea bazelor și resurselor, completarea rețelei de drumuri și au construit într-un timp scurt faimosul pod de

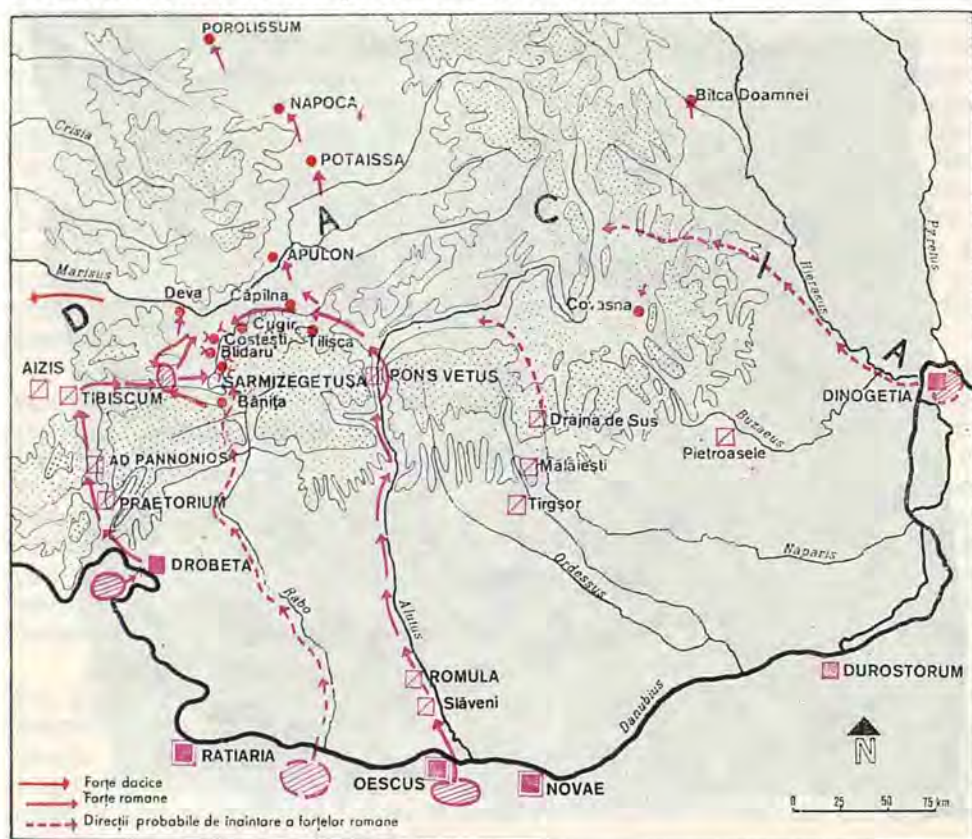


Trupe dace asaltează un castru roman (reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

piatră de la Drobeta sub conducerea arhitectului Apollodor din Damasc¹⁹. Decebal, la rîndul său, s-a pregătit activ de rezistență, luînd toate măsurile care îi stăteau în putință. Astfel, dacii au trecut febril la reconstruirea cetăților demantelate la încheierea păcii și au început să atragă meșteri și fugari din imperiu. Totodată regele dac a luat inițiativa purtării unor tratative cu vecinii în scopul reînchegării alianțelor militare ce se vădiseră atît de importante în

¹⁹ „Traian — scrie Cassius Dio — construi peste Istru un pod de piatră pentru care nu știu cum să-l admir îndeajuns. Minunate sînt și celelalte construcții ale lui Traian, dar acesta este mai presus de toate acelea. Stilpii, din piatră în patru muchii, sînt în număr de douăzeci; înălțimea este de o sută cincizeci de picioare (un picior = 0,29 m), în afară de temelie, iar lățimea de șaizeci. Ei se află, unul față de altul, la o distanță de o sută șaptezeci de picioare și sînt uniți printr-o boltă. Cum să nu ne mirăm de cheltuiala făcută pentru acești stilpi? Nu trebuie oare să ne uimească și felul meșteșugit în care a fost așezat în mijlocul fluviului fiecare stîlp, într-o apă plină de vârtejuri, într-un pămînt nămolos, de vreme ce cursul apei nu putea fi abătut?” (Cassius Dio, LXVII, 13, 1-2); descrierea lui Cassius Dio cuprinde unele inexactități: de exemplu, în privința înălțimii podului sau a posibilităților de abatere a fluviului; cercetări ulterioare au arătat că tocmai la acest procedeu s-a recurs).

RĂZBOIUL DINTRE DACI ȘI ROMANI DIN ANII 105—106



războiul anterior. Mai mult, sub conducerea lui Decebal dacii au declanșat atacuri asupra iazygilor, aliații romanilor, alungându-i de pe o parte a teritoriilor învecinate cu statul său, în scopul de a-și asigura flancul vestic în cazul noilor confruntări cu imperiul. Concomitent oastea dacă a atacat pe neașteptate garnizoanele romane de ocupație din interiorul Daciei, angajându-se într-un aprig război de apărare împotriva romanilor. Cu acest prilej trebuie să-l fi atras Decebal în cursă, sub pretextul unor tratative, pe Longinus — comandantul acestor garnizoane — capturându-l pentru ca apoi să încerce a-i pune condiții lui Traian, în schimbul eliberării lui, ceea ce însă ofițerul roman a zădărnicit printr-un gest eroic: sinuciderea în captivitate²⁰.

În urma acestor curajoase acțiuni ale lui Decebal, Senatul roman i-a declarat în mod solemn război. Traian a părăsit după aceea Italia îmbarcându-se la *Brundisium* (Brindisi). El a revenit în grabă la Dunăre pentru ca în fruntea

²⁰ Cassius Dio, LXVIII, 12.

forțelor sale să treacă fluviul pe marele pod de piatră construit între timp în dreptul Drobetei.

Așa cum atestă scenele de pe Columnă — interpretate în ordinea logică a succesiunii evenimentelor — oastea lui Decebal a efectuat în acest răstimp o serie de acțiuni împotriva castrelor romane care adăposteau garnizoanele de ocupație. O tentativă anterioară a lui Decebal de a-l suprima pe împăratul Traian — când acesta se afla încă în Moesia Inferior — tocmind în acest scop dezertori romani a eșuat, astfel că speranța într-o eventuală zădărniciere a trecerii Dunării de către forțele principale dușmane s-a năruit.

În aceste împrejurări regele dac a intensificat apelurile la foștii săi aliați din primul război și la alți vecini, cerându-le sprijinul: „Spunea — arată Cassius Dio — că dacă îl vor părăsi pe dînsul, și ei vor fi în primejdie; că mai ușor și mai sigur își vor păstra libertatea, ajutîndu-l în luptă, înainte ca el să fi suferit vreo nenorocire, dar că privind nepăsători cum sînt nimiciți dacii, mai pe urmă vor ajunge ei înșiși robi, căci vor rămîne fără aliați”²¹. Dar aceia, socotind că regele dac era definitiv înfrînt, nu numai că au refuzat să i se alătore, ci, dimpotrivă, s-au grăbit să încheie pacte cu Traian. În scena C (=100) de pe Columnă, la Drobeta, imediat după sfințirea podului se văd toți delegații lor, înfățișați tratînd cu împăratul, în frunte cu burii și sarmații, care în războiul precedent participaseră la bătălia de la Adamclisi (chipurile lor sînt similare celor reproduse pe reliefurile Trofeului).

Tot acum, dacă nu chiar înainte de începutul ostilităților, trebuie să fi căutat Decebal să intre în legătură și cu regele Pacorus al II-lea al parților, pentru a-l convinge să-i atace pe romani în Orient. Mesajul regelui dac a fost trimis prin sclavul Callidromus, de care a fost vorba mai sus. Dar nici acest demers nu a avut vreun rezultat practic, regele part preferînd să păstreze neutralitatea. Demersul făcut în acest scop de Decebal dezvăluie însă noi dimensiuni ale înaltei capacități militare și politice a regelui dac, vastul său orizont strategic, anvergura spațială în care a conceput desfășurarea luptei de rezistență a poporului dac. Ceea ce a călăuzit pe Decebal în acest demers diplomatic — din păcate neîncununat de succes — a fost să obțină deschiderea unui nou front la granițele orientale ale Imperiului roman, ceea ce l-ar fi obligat probabil pe Traian să procedeze la o nouă repartitie a forțelor sale militare, la deplasări de trupe pe spații uriașe, slăbind astfel în chip decisiv presiunea asupra Daciei. Și-ar fi asigurat, în acest fel, răgazul necesar alungării trupelor de ocupație și consolidării potențialului militar de apărare a Daciei. Gîndirea politico-strategică a lui Decebal inaugura în istoria noastră tradiția închegării unor alianțe și cu state aflate la o distanță apreciabilă, alianțe al căror liant a fost lupta împotriva unui adversar comun, iar scopul suprem — conservarea independenței statale.

Rămas fără ajutor din partea unor aliați potențiali și fiind complet izolat în fața puternicului său adversar, fără vreo altă ieșire dintr-o astfel de situație dramatică, Decebal a luat hotărîrea de a lupta pînă la ultima picătură de energie, concentrîndu-și întregul potențial pentru apărarea capitalei, cu ajutorul sistemului de fortificații, în parte refăcut, și punîndu-și speranța în uzura pe care prelungirea rezistenței sale ar fi produs-o trupelor inamice.

²¹ Cassius Dio, LXVIII, 11, 2.

De data aceasta raportul dintre forțele adverse angajate din nou în confruntare era net în favoarea romanilor; dar ferm hotărâți să-și apere ceea ce era al lor, Decebal și luptătorii săi au sfidat această realitate, iar conflictul s-a derulat cu rapiditate.

Înaintarea trupelor romane s-a produs simultan pe mai multe direcții: prin Țara Hațegului, prin pasurile Jiului și Oltului (pe al cărui drum va fi atestată ulterior o stație numită *Castra Traiana*), prin pasul Oituzului (ceea ce ar explica numele imperial al localității *Praetoria Augusta*, pomenită de Ptolemeu), urmărindu-se împresurarea sistemului de fortificații din zona Sarmizegetusei, în așa fel ca Decebal să nu aibă nici o posibilitate de a primi ajutor din afară sau de a se retrage în alte regiuni.

Ca și în războiul din anii 101—102, înaintarea unităților romane s-a făcut lent datorită necontenitelor rezistențe întâlnite în cale, opoziției dirze a oastei dace și a populației de pe direcțiile de înaintare ale forțelor adverse. Garnizoanele cetăților dacice s-au apărat cu dârzenie, dispersind în felul acesta trupele dușmane și producându-le pierderi însemnate.

Secvențe din luptele propriu-zise sînt reprezentate pe Columnă. Romanii asaltează aprig o serie de cetăți dace, ai căror ocupanți se apără cu înverșunare. Una dintre cetăți este amplu figurată, cu ziduri din blocuri poligonale neregulate întrerupte de rînduri de birne așezate transversal.

În finalul luptelor se petrece un episod din cele mai dramatice: dacii, cu fețe istovite, se îngrămădesc în jurul unui vas din care, cu cești în mîini, scot un lichid pe care îl sorb cu nesăț: unii au căzut morți, alții abia se mai țin pe picioare ²².

După lungi eforturi de apărare în care s-a evidențiat încă o dată vitejia dacilor, dorința fierbinte de a-și salva chiar cu prețul vieții cetatea sacră ce simboliza însăși ființa și unitatea statului dac, eroica apărare a Sarmizegetusei a început să cedeze. Prin breșele create în urma repetatelor asalturi legiunile și cohortele romane au pătruns în interiorul centrului politic și spiritual dac unde s-au dedat la acte de distrugere și jaf, impresionant înfățișate pe Columnă în secvențe care exprimă un zguduitor dramatism. Tezaure de neprețuit acumulate în decursul atîtor generații, valori artistice de o strălucire impresionantă care constituiseră podoabe inegalabile ale culturii antice, sanctuare somptuoase și alte bunuri materiale, rod al culturii și civilizației dace, au fost prădate și duse în capitala imperiului.

Căderea Sarmizegetusei nu a însemnat însă sfîrșitul luptelor. Decebal, care izbutise să iasă la timp din cetatea cucerită, și-a concentrat resturile forțelor pe alte înălțimi fortificate și a continuat rezistența. În scene de pe Columnă

²² Unii autori au văzut în acest episod o otrăvire voluntară în masă sau un ritual. Azi însă, după ce în urma săpăturilor de la Grădiștea Muncelului și din cetățile înconjurătoare s-a constatat ce acută problemă a fost pentru constructorii acestor fortificații de munte aprovizionarea cu apă, s-a emis interpretarea că scena reprezintă distribuirea ultimelor picături de apă din reședința lui Decebal și prăoușirea apărătorilor ei doborîți de sete. Romanii, încercuind Sarmizegetusa și interceptîndu-i izvoarele și conductele, iar rezervele de apă din interior terminîndu-se, în mod firesc dacii nu mai puteau rezista.



Ultima luptă dintre daci și romani (reprezentare pe Columna lui Traian, foto I. Miclea)

(CXXXII—CXXXV) este înfățișată ultima luptă dintre daci și romani. Ieșind dintr-o tabără întărită cu *aggeres*, ca și castrulele romane, ostașii daci au pornit la atac și au asaltat aprig un castru roman apărat de o unitate auxiliară. De pe o stîncă din apropiere, la liziera unei păduri, Decebal, însoțit de doi pileați, a urmărit cu atenție evoluția atacului. Totul a fost însă în zadar: castrul a rezistat, iar dacii s-au retras (scena CXXXVI). Scenele următoare (CXXXVIII—CXXXIX) prezintă descoperirea de către romani și transportarea pe samare a tezaurului dac. După opinia lui Cassius Dio, Decebal își ascunsese bogățiile sub albia unui rîu numit *Sargetia*, iar ascunzătoarea ar fi fost destăinuită romanilor datorită trădării lui Bicilis, confident al regelui dac²³. Dar același motiv literar se regăsește în multe alte istorii cu comori îngropate sub riuri, din diferite locuri și epoci ale antichității, iar într-o astfel de relatare, referitoare la un rege dardan din secolul al IV-lea î.e.n., chiar numele rîului este asemănător: *Sargentia*. Fapt real este însă că tezaurul dac a fost într-un fel oarecare găsit²⁴.

Văzînd pierdută orice posibilitate de rezistență în preajma cetății sale de scaun, Decebal s-a hotărît să se strecoare printre liniile romane, pe poteci știute numai de el cu gîndul de a aprinde noi focare de rezistență în alte părți ale Daciei. Dar romanii i-au observat retragerea și o întreagă unitate de cavalerie (*turma*) a fost trimisă pe urmele lui. La un moment dat cîțiva călăreți romani l-au devansat pe poteci laterale. În înfruntările cu dușmanul luptătorii

²³ *Ibidem*, LXVIII, 14, c.

²⁴ Ioannes Lydus, *De Magistratibus*, II, 28; vezi și J. Carcopino, *Les richesses des daces et le redressement de l'empire romain*, în „Dacia”, I, 1924; I. I. Russu, *Comorile regelui Decebal*, în „Sarg. ti.”, 4, 1966.

daci care îl însoțeau pe Decebal s-au sacrificat pînă la unul încercînd să-și salveze regele. În scena CXLV de pe Columnă se văd corpurile pileaților căzuți, peste care calcă *turma* romană, înconjurîndu-l pe regele dac, rămas singur. Un călăreț a descălecat cu gîndul de a-l captura pe Decebal, în timp ce alți militari romani îl amenință pe regele erou cu sulițele; numai șeful lor, un decurion, se apleacă spre el făcîndu-i cu mîna dreaptă gestul de cruțare, cu degetul cel mare ridicat, dacă se predă. Dar mîndrul rege dac a preferat să-și curme firul vieții cu pumnalul său curb decît să fie purtat în lanțuri și dus la Roma în fața împăratului învingător²⁵. Astfel s-a sfîrșit ultimul și cel mai vrednic conducător al statului dac și o dată cu el cel mai aprig și de temut dușman al Romei. Aceasta este și semnificația gestului pe care Traian l-a făcut de a expune public capul lui Decebal la Roma²⁶, și anume de a încredința întregul imperiu că statul roman fusese izbăvit de una din cele mai mari primejdii prin care trecuse în istoria sa.

Disparația regelui erou al Daciei a diminuat dar nu a făcut să înceteze — așa cum sperau romanii — lupta de rezistență a poporului dac. În perioada următoare trupele romane au fost întîmpinate de garnizoane dace și de populația zonelor invadate cu puternice riposte cu arma în mînă. În această privință stau mărturie peste timp incendiile și zidurile distruse de ocupanți la cetățile din teritoriile intracarpatiche și chiar la unele fortificații de dincolo de munți, pînă unde au ajuns trupele romane. Toate acestea explică ura și furia cu care comandanții romani s-au răzbunat asupra populației ordonînd distrugerea templelor și sanctuarelor dacilor, dărîmarea sistematică a fortificațiilor și strămutarea masivă a populației îndeosebi din centrele care opuseseră o rezistență îndîrjită și de lungă durată. Distrugerile au fost totale în zona Sarmizegetusei, în care nici o construcție militară, religioasă sau civilă n-a mai rămas în picioare, intenția cuceritorului fiind limpede aceea de a nu mai lăsa nimic care ar fi putut aminti poporului dac simbolul unității și gloriei lui — Sarmizegetusa Regia.

După ce a mai rămas aproape un an la nord de Dunăre pentru a înfrînge rezistența dacilor și a lua măsurile necesare de organizare a noii provincii, Traian s-a întors la Roma în anul 107, unde și-a serbat cu mare fast triumful. Senatul îi acordase, încă din 105, titlul — excepțional și unic — de „cel mai bun împărat” (*Optimus Princeps*).

²⁵ O inscripție găsită la Grammeni, lingă anticul oraș Philippi din Macedonia, precizează cine a fost militarul roman care l-a somat pe regele Decebal să se predea. Este vorba de *Tiberius Claudius Maximus*, inscripția fiind tocmai epitaful său. Scrisă pe cheltuiala sa proprie pe cînd trăia, lespedea funerară are un relief cu o imagine sumară, arătîndu-l călare, cu sulița în mînă, năpustindu-se în galop spre regele dac pentru a-l prinde viu, tocmai în clipa cînd acesta se sinucide cu pumnalul curb. Textul inscripției spune că *Tiberius Claudius Maximus* a fost recrutat în unitatea de cavalerie a legiunii VII Claudia, că a urcat treptat gradele ierarhiei inferioare, că a fost decorat și răsplătit pentru vitejie cu prilejul războaielor dacice ale lui Domitian și ale lui Traian, că, mutat ca *duplicarius* și *explorator* (cercetaș) în *ala I Pannoniorum*, s-a distins în războiul din Dacia, cînd a fost înaintat la gradul de decurion fiindcă „l-a prins pe Decebal și a dus capul acestuia lui Traian la Ranisstorum” (*quod cepisset Decebalu [m] et capu [t] eius pertulisset ei Ranisstoru*). M. Speidel, *The Captor of Decebalus. A new Inscription from Philippi*, în JRS, 60, 1970; despre decapitarea, după sinucidere, a regelui dac pomeneste și Cassius Dio.

²⁶ A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, XIII, fasc. I, fr. XX.

Tezaurul imens jefuit din Dacia — a cărui valoare se ridica, afirmă Ioannes Lydus, la 5 milioane de libre de aur și de două ori pe atita de argint —, i-a permis împăratului să redreseze finanțele statului, să susțină cheltuielile exorbitante necesitate de construirea unor impozante monumente, printre care Forumul din Roma, cu principala lui podoabă, Columna, să organizeze grandioase spectacole de circ și serbări care au durat neîntrerupt 123 de zile (numai la cele cu gladiatori au participat 10 000 de captivi daci). A fost aceasta una dintre cele mai mari spolieri a bogățiilor spațiului carpato-danubiano-pontic — spoliere repetată apoi de alte imperii care și-au instaurat dominația vremelnică asupra pământului românesc.

Astfel s-a încheiat etapa decisivă a confruntărilor militare dintre Imperiul roman și Regatul dac, etapă care a durat, cu intermitențe, două decenii. Războaiele îndelungate dintre daci și romani au prilejuit o încleștare de forțe epuizantă, din care pînă la urmă a ieșit biruitoare cea mai mare putere a antichității, dar după ce gustase nu o dată din paharul înfrîngerilor suferite din partea poporului dac, iubitor de libertate, ce și-a apărat cu o tenacitate devenită legendară dreptul său la o viață liberă și independentă în vatra sa dintotdeauna.

Armata romană a putut obține victoria finală datorită superiorității ei în efective, dotare și mai bogatei experiențe de război. Superioritate în efective, căci, așa cum rezultă din datele cunoscute pînă acum, raportul de forțe a fost (cel puțin în al doilea război dintre daci și romani) de circa 2/1 în favoarea romanilor. Superioritate tehnică, pentru că trupele angajate împotriva dacilor au dispus din abundență, așa cum se poate vedea pe scenele de pe Columna lui Traian și de pe Monumentul Triumfal de la Adamclisi, nu numai de un armament individual ofensiv și defensiv perfecționat, dar și de suficiente mașini de război fără de care nu ar fi fost de conceput cucerirea cetăților dace, de mijloace și unități specializate în lucrări genistice pe care romanii au fost în măsură să le deplaseze rapid, executînd cu ușurință treceri peste mari cursuri de apă, defrișări de păduri și construcții de drumuri în terenuri greu accesibile, înălțări de fortificații, asedii etc. Un rol important în timpul campaniilor au avut specialiștii, tehnicienii și constructorii romani care au lucrat pe lingă cartierul imperial.



Stela funerară a lui Tiberius Claudius Maximus, care amintește sfîrșitul ultimului rege al Daciei

Se poate vorbi, desigur, și de o mai bogată experiență a romanilor în purtarea războaielor, în sensul că legiunile și trupele care au participat la campaniile din Dacia cunoșteau bine formele și procedeele de luptă atât proprii, cât și aplicate de numeroase alte popoare, inclusiv de daci, și erau în măsură să le contracareze cu succes. De altfel ele primiseră o instruire specială pentru a acționa diferențiat, în funcție de specificul fiecărui adversar. Este semnificativă în acest sens următoarea relatare a lui Arrian: „Împăratul a mai găsit cu cale să-și exerseze cavaleria lui romană în felul barbarilor, cum se instruiesc arcașii călăreți ai parților și ai armenilor[...] ostașii învață strigătele celtice pentru călăreții celți, cele getice pentru geți și cele retice pentru reți”²⁷.

Decebal a fost conștient de superioritatea adversarului în aceste domenii și a făcut tot ceea ce i-a stat în putință pentru a o anihila sau a o reduce. Din acest punct de vedere se impune a fi relevantă, înainte de toate, măiestria cu care regele dac a știut să îmbine, în funcție de împrejurări, ofensiva și defensivă în domeniile strategic și tactic, să treacă de la atacuri îndrăznețe executate în adâncimea Peninsulei Balcanice la replieri efectuate în ordine deplină, să înfrunte adversarul în teren deschis sau să se apere vreme îndelungată la adăpostul fortificațiilor din zonele muntoase. Practic, în toate situațiile Decebal a cunoscut în amănunțime forțele și mijloacele de luptă ale adversarului și în funcție de ele și-a alcătuit planuri de acțiune realiste pentru a putea face față situației. Astfel, după bătălia de la *Tapae*, din timpul războiului din 101—102, Decebal nu a mai angajat alte confruntări importante în câmp deschis cu armata romană, ci a căutat să exploateze la maximum avantajele terenului și posibilitățile de rezistență pe care i le oferea sistemul de fortificații. O realizare remarcabilă în acest război a fost îmbinarea defensivei din zona Orăștiei cu ofensiva declanșată de aliații Daciei la sud de Dunăre în cadrul unui vast plan strategic care a reflectat pregnant concepția militară superioară a lui Decebal.

Bizuiindu-se în acțiunile militare pe eroismul și vitejia oștenilor săi, avînd în permanență sprijinul întregului popor, înțeleptul conducător de stat și marele comandant de oști care a fost Decebal se detașează ca simbol al vitejiei și inteligenței geto-dacilor, afirmîndu-se ca o personalitate proeminentă a istoriei. Scriitori din vechime îl prezintă ca pe un bărbat hotărît, demn, conștient de rolul pe care trebuia să-l îndeplinească în fruntea neamului său. În confruntarea de lungă durată, pe viață și pe moarte, cu energicul și temutul său adversar, împăratul Traian, regele erou Decebal a etalat calități excepționale de comandant de oști. Pe timpul desfășurării aprigelor războaie la care ne-am referit s-au aflat de fapt față în față doi titani, „două personalități proeminente ale epocii — Decebal și Traian”²⁸, care prin strălucitele lor însușiri de conducători politici și militari și-au înscris numele la loc de cinste în galeria celor mai de seamă figuri ale lumii antice și ale tuturor vremurilor.

În timpul confruntărilor sîngeroase armatele dacă și romană s-au distins prin fapte de arme remarcabile iar oștenii lor au vădit alese virtuți militare. Dacă pentru daci izvoarele tăriei morale, relevate de multe scrieri antice, au fost cauza dreaptă pentru care luptau, iubirea fără de margini a pămîntului

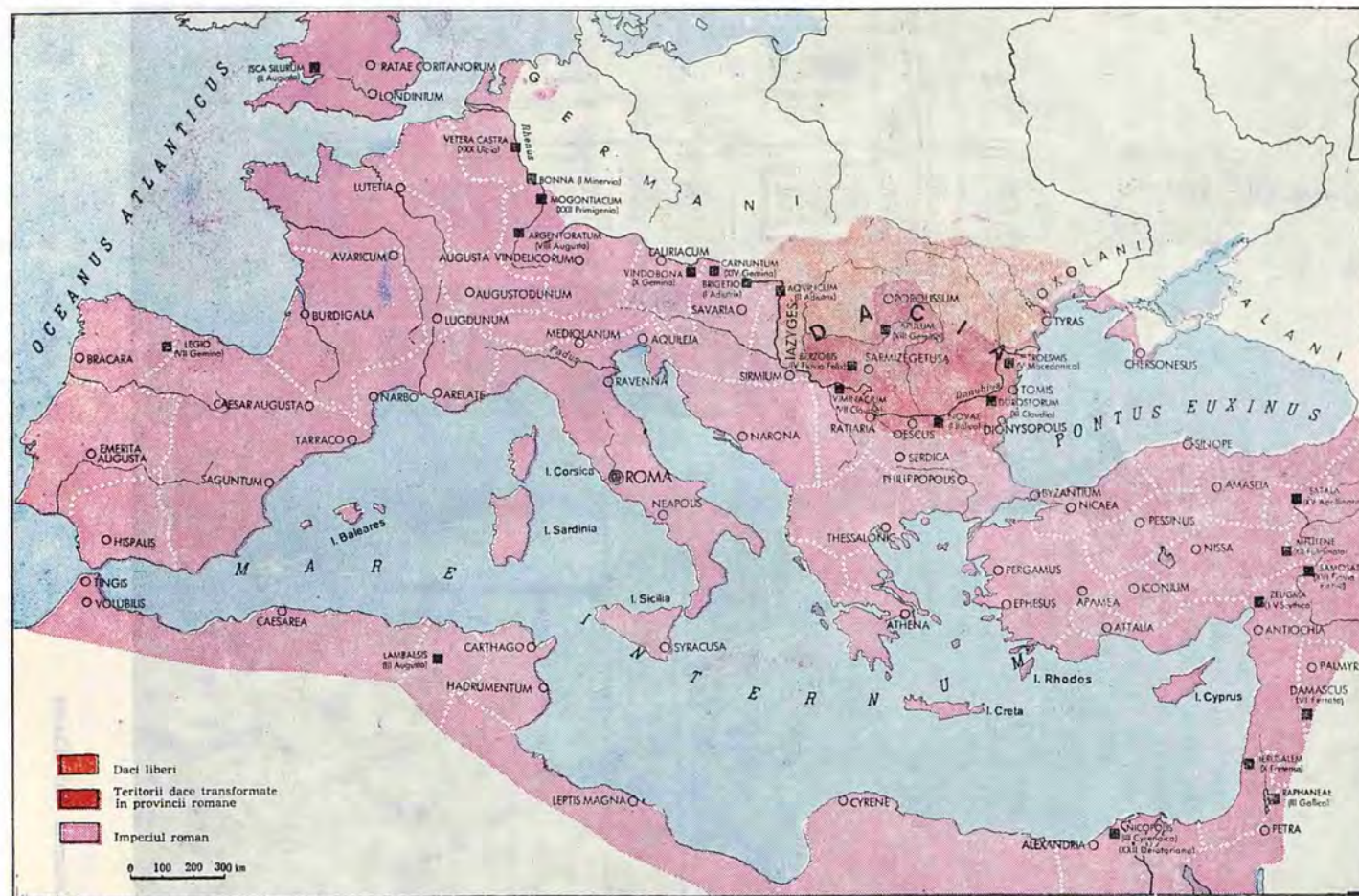
²⁷ Arrian, *Tactica*, 44. 1.

²⁸ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 18, p. 333.



Columna lui Traian

IMPERIUL ROMAN LA SFÎRȘITUL PRIMULUI DECENIU AL SEC. II e.n.



străbun, fermitatea hotărîrii de a apăra libertatea acestuia, pentru romani devenise o chestiune de orgoliu să înfrîngă un adversar atît de renumit și temut cum erau statul și armata lui Decebal.

Înfruntările dintre daci și romani au rămas adînc încrustate în memoria posterității. Plinius cel Tânăr îi scria lui Caninius, prietenul și concetățeanul său, care voia să compună o carte inspirată din aceste evenimente memorabile: „Foarte bine faci că te pregătești să scrii despre războiul dacic. Căci ce subiect poate fi mai actual, mai bogat, mai vast, în sfîrșit, mai plin de poezie și mai de domeniul legendelor, deși este vorba de lucruri foarte adevărate? Vei cînta rîuri noi, fluvii conduse peste cîmpii, noi poduri aruncate peste fluvii, tabere așezate pe coastele abrupte ale munților, un rege [Decebal] alungat din reședința sa, izgonit chiar din viață, fără ca să fi pierdut niciodată nădejdea; pe lîngă acestea, două triumfuri, din care unul a fost cel dintîi [al lui Domitian] împotriva unui neam neînvins, iar celălalt [al lui Traian] cel din urmă”²⁹.

Epopeea apărării eroice de către poporul dac a libertății și independenței vetrei străbune a ilustrat un șir de trăsături morale care se regăsesc, călite de-a lungul celor două milenii de luptă pentru păstrarea propriei ființe, în țesătura psihologică a poporului român. Tezaurul culturii și civilizației noastre a încorporat la loc de cinste valori de preț moștenite de la daci — voința de neclintit de a apăra cu orice preț independența și suveranitatea patriei, unitatea pămîntului străbun, refuzul hotărît al oricărei ocupații sau intervenții străine în modelarea destinului propriu, neînfricarea în luptă — care au jalonat perenitatea și vitalitatea istorică a poporului român.

²⁹ C. Plinius Caccilius, *Epistularum libri novem*, VIII, 4, 1—2.

EVOLUȚIA POLITICO-MILITARĂ A DACIEI ÎN SECOLELE II—III

Deznodământul ultimului război dintre Dacia și Imperiul roman a înrîurit profund evoluția ulterioară din spațiul carpato-danubiano-pontic. Așa cum au demonstrat măsurile aplicate de împăratul Traian, Roma nu urmărise să obțină o simplă victorie militară asupra redutabilului ei vecin, statul dac, ci întinderea stăpînirii romane asupra teritoriilor de la nord de Dunăre care o interesau din punct de vedere strategic sau economic.

URMĂRILE CUCERIRII UNEI PĂRȚI A DACIEI DE CĂTRE ROMANI

Sfîrșitul războaielor dintre daci și romani a însemnat și ocuparea militară de către romani a unor teritorii din vatra vechii Dacii. Luptele eroice purtate de întregul popor dac împotriva expansiunii romane și îndeosebi dîrza rezistență opusă armatelor lui Traian de către daci sub conducerea lui Decebal l-au determinat pe împăratul roman să se limiteze la ocuparea numai a unei părți din Dacia: spațiul intracarpatic și zonele sudice cuprinse aproximativ între Jiu, Mureș, Tisa și Dunăre, din care a fost alcătuită o nouă provincie ce a păstrat numele de *Dacia*; restul ținuturilor de la sud de munți, precum și o fișie largă ce se întindea de la curbura Carpaților pînă în bazinul inferior al Nistrului, au fost încorporate în provincia Moesia Inferior. Cealaltă parte a Daciei, cuprinzînd teritoriile extracarpatiche de la vest, nord și est, și-a păstrat independența¹. Astfel, în deceniile următoare, poporul dac din Dacia liberă a continuat să trăiască în formele sale tradiționale de viață materială și spirituală, iar conservarea unor structuri statale proprii i-a dat prilejul să întreprină nestînsă flacăra luptei de eliberare a teritoriilor ancestrale aflate sub ocupație străină.

¹ M. Macrea, *Viața*, p. 29—41.

Deși noile condiții înscriseseră pe harta Daciei existența *de facto* a două entități politice, *Dacia liberă* și *Provincia romană Dacia*, unitatea etnică și culturală a poporului dac s-a menținut într-un mod cu totul remarcabil, reflectat atât de scrierile vremii cât mai ales de cercetările arheologice din ultimele decenii. Pe solidele baze de viață materială și spirituală, chiar în condițiile aspre impuse de cuceritor, poporul dac, neresemnându-se, s-a impus printr-o luptă de rezistență continuă, desfășurată tacit sau deschis, latent sau activ. În acest proces prezența Daciei libere a jucat rolul de factor stimulat, de catalizare a forțelor și energiilor îndreptate spre realizarea scopului major: alungarea ocupației străine și reîntregirea vetrei străbune.

Statornicirea stăpînirii romane asupra unei părți a teritoriului dac a avut, ca orice cucerire și stăpînire străină, consecințe și urmări negative. Aceste urmări s-au resimțit pe multiple planuri. Într-adevăr, prin cucerirea unei părți a Daciei și transformarea ei în provincie a fost curmat firul dezvoltării organice a alcătuirii politico-statale dace firești. Prin aceasta, o însemnată parte a poporului dac a fost lipsită de elementul esențial în lupta pentru păstrarea independenței și integrității teritoriale: statul centralizat. În noile condiții organizarea statală proprie a fost păstrată doar în teritoriile libere, îndeosebi estice, unde puterea politică și militară a costobocilor și mai apoi a carpilei a probat o continuitate remarcabilă.

Victoria romanilor a deschis totodată o epocă în care o parte din valorile inestimabile ale culturii și civilizației dace au fost lichidate, bogățiile prădate, solul și subsolul supus unei sistematice exploatare. Ca orice cuceritor, romanii au procedat în primul rînd la distrugerea sistemului de fortificații dac de pe teritoriile ocupate pentru a împiedica transformarea acestora în focare de rezistență. În același timp poporul dac a fost lipsit de posibilitatea de a-și menține și dezvolta armata proprie, instrumentul principal în apărarea pămîntului Daciei împotriva invadatorilor străini². Dacii din provinciile romane au fost totodată lipsiți de principalele pîrghii economice, bogățiile și mijloacele de producție, atât cele existente în Dacia cât și cele aduse ulterior servind învingătorului în scopul exploatareii pe mai departe a învinșilor.

Scenele de pe Columnă, precum și descoperirile arheologice dovedesc că o parte a populației dace a fost deposedată în bună măsură de pămînturile ei și a trebuit să se retragă în ținuturi mai puțin fertile. Mulți dintre luptătorii daci au fost duși în captivitate în capitala imperiului, fiind înglobați în sistemul economic roman. Un pasaj din *Getica* lui Criton, care arată că masa luptătorilor daci a fost considerabilă³, apare deosebit de prețios atât pentru ilustrarea potențialului demografic excepțional al Daciei — avînd în vedere, cu deosebire, faptul că în provincia Dacia baza etnică au continuat să o reprezinte dacii autohtoni —, cât și pentru duritatea măsurilor luate de Imperiul roman⁴. Organizarea religioasă a autohtonilor a avut de asemenea de suferit; centrele

² General-major dr. Ilie Ceaușescu, op. cit., p. 49—52.

³ Criton, *Getica*, I, la Ioannes Lydus, *De magistratibus*, II, 28.

⁴ Despre situația demografică în Dacia imediat după cucerire, vezi J. Trynkowski, în AMN, 13, 1976, p. 81—88.

și lăcașurile de cult de la Sarmizegetusa și din alte regiuni au fost distruse, astfel încât ceea ce constituiseră timp de secole simboluri ale unității și independenței Daciei să dispară din amintirea poporului dac.

Urmările negative ale instaurării stăpînirii romane asupra unei părți din Dacia s-au repercutat astfel în multe domenii ale vieții autohtonilor, a căror evoluție a fost puternic afectată de starea de populație depesată de principalele avuții și obligată să se adapteze unor structuri politice, sociale, culturale etc. diferite de acelea care înfloriseră în perioada clasică a civilizației geto-dace.

CONTINUITATEA DE VIEȚUIRE, DE CREAȚIE ȘI DE LUFTĂ A POPORULUI DAC ÎN PROVINCIA DACIA

Trăsătura fundamentală a perioadei de timp care a urmat cuceririi unei părți a Daciei a fost aceea că poporul dac — majoritar tot timpul pe teritoriul noii provincii în pofida politicii de colonizare dusă de împărații romani — a reușit să-și conserve ființa etnică, precum și o serie de trăsături lingvistice și spirituale distincte, de veche și glorioasă tradiție, îmbogățită într-un îndelungat contact cu civilizația romană. „Neamul dacilor — releva A. D. Xenopol — nu pieri în totalitatea ființei lui; numai coroana arborelui fu retezată; trunchiul rămase plin de hrănitoare sevă și, pe el, elementul roman puse temelia celui popor care azi poartă pe corp și energia dacică și înclinarea spre civilizație moștenită de la romani”⁵. Viața a demonstrat, așa cum sublinia Simion Mehedinți, că „un popor de dimensiunile celui dac, răspîdit pe o arie geografică atît de întinsă și ocrotită de un relief atît de variat (atît din punct de vedere orografic cît și din punctul de vedere al hainei vegetale), nu putea fi desființat. Concepția aceasta catastrofală (autorul se referă la opiniile neștiințifice ale unor istorici străini potrivit cărora poporul dac ar fi fost nimicit și ar fi dispărut din istorie în perioada înfrîngerii statului lui Decebal — *n.n.*) e în contradicție cu tot ce cunoaștem din istoria altor popoare”⁶.

Continuitatea de viațuire a poporului dac pe teritoriul provinciei nord-dunărene create de Traian, evoluția lui în noile condiții istorice, definite de o înrîurire a civilizației romane mult mai profundă decît în perioada anterioară, sînt incontestabil și complex atestate de numeroase dovezi arheologice, lingvistice, numismatice, etnografice și de altă natură, care infirmă total aserțiunile neștiințifice ale unor autori străini privind pretinsa nimicire a autohtonilor în timpul cuceririi romane.

Chiar sursele antice dovedesc în mod incontestabil că dacii nu au fost exterminați. Dio Cassius relatează că la începutul celui de-al doilea război

⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, București, 1913, p. 106.

⁶ Apud M. Mușat, *Vidul de locuire — o teorie anacronică și tendențioasă*, în „Magazin istoric”, 16, nr. 10 (187), 1982, p. 13.

mulți daci au trecut de partea romanilor⁷. Pe de altă parte, Columna lui Traian înfățișează, alături de crâncene lupte, grupuri întregi de daci pileați și comați care, împreună cu femeile și copiii lor, se predau învingătorilor, făcând act de supunere. Se înțelege că pe toți aceștia stăpînirea romană nu i-a exterminat, cum nu a exterminat nici poporul dac și nici vreun alt popor înglobat imperiului. Regimul de exploatare sclavagist introdus de romani avea nevoie acută de forță de muncă, oferită nemijlocit, după războaie, tocmai de această populație numeroasă. Scenele de la sfîrșitul primului și celui de al doilea război cu romanii înfățișează întoarcerea dacilor la vetrele lor din locurile unde se refugiaseră. Apare evident faptul că nu există nici un temei documentar pentru susținerea exterminării dacilor în cursul războaielor din 101—102 și 105—106 sau după aceea.

Pe bună dreptate marele savant Nicolae Iorga, într-o viziune cu puternică încărcătură evocatoare a continuității de neam, arăta că poporul român, „prin strămoșii săi, își are rădăcini de patru ori milenare; aceasta este mîndria și aceasta este puterea noastră. Unde a fost vechiul păstor trac, pe locul acela s-a așezat romanul; unde a fost cetatea romanului s-a așezat cetatea de mai târziu a domnului nostru; unde a fost satul trac pe vremuri, dănuiește satul românesc acum; unde sînt orașele noastre au fost odinioară centrele civilizațiilor anterioare represintate de acei oameni ai căror urmași sîntem noi”⁸. Referindu-se la aceleași probleme esențiale ale istoriei noastre, istoricul Vasile Pârvan sublinia: „Războaiele împăratului Traian al romanilor cu regele Decebal al dacilor n-au fost începutul, ci încheierea întemeierii poporului nostru. Cele dintîi semănături cu sămîntă romană la Dunărea noastră au fost cu două sute de ani mai vechi [...]”⁹.

Este semnificativ că izvoarele antice, care înregistraseră anterior ca fapte ieșite din comun transmutările unor grupuri de geto-daci din zonele de la stînga Dunării — reținînd și cifrele de 50 000—100 000, ce păreau în vremea aceea foarte mari, indicînd un potențial demografic deosebit —, păstrează totală tăcere în ceea ce privește pretinsa exterminare a unui întreg popor de circa 2 000 000 de locuitori. Cunoscînd bine realitățile, documentele oficiale emise în imperiu cu prilejul războaielor din 101—102 și 105—106 precum și în perioada următoare vorbesc despre o „victorie” asupra Daciei și despre

⁷ Dio Cassius, LXXVII, 11, 1. Din vasta literatură consacrată acestei probleme, care demonstrează multilateral continuitatea populației geto-dace după cucerirea romană, cităm: C. Daicoviciu, *La Transilvanie dans l'antiquité*, București, 1945; M. Macrea, *Viața*, p. 251—289; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973; Gh. Ștefan, *Formarea poporului român și a limbii sale*, București, 1973; mai recent, două cuprinzătoare lucrări de sinteză; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. I, *Dacia romană*, București, 1980, și N. Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei, dovezile continuității*, București, 1980.

⁸ Nicolae Iorga, *Originea, firea și destinul năzmului românesc*, în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 34.

⁹ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, ediția a II-a, îngrijită și adnotată de Radu Vulpe, Editura Științifică, București, 1974, p. 39.

„supunerea” ei, nu despre o „nimicire”, „distrugere” sau „extirpare” a dacilor ¹⁰.

Exprimînd aceeași realitate, geograful Ptolemeu menționa o serie de comunități cu nume dacic, printre care *Albocenses*, *Buridavenses*, *Potulatenses*, *Saldenses* etc., integrate apoi treptat în masa populației latinofone, mai ales rurale ¹¹.

Este evident că încă de la primele prezențe romane atît la sud, cît și — mai ales — la nord de Dunăre, administrația romană a trebuit să se adapteze unor realități de cultură, limbă și civilizație dacă. Astfel, cu cîteva mici excepții, majoritatea așezărilor din perioada romană au fost construite pe vechi vetre dacice, păstrîndu-li-se în același timp și numele: *Sucidava*, *Sacidava*, *Capidava*, *Porolissum*, *Potaissa*, *Napoca*, *Drobeta*, *Sarmizegetusa*, *Berzobis*, *Cumidava*, *Beroe* și altele, la care se mai pot adăuga și eventualele traduceri de nume de localități dacice în limba latină. Tot datorită persistenței masive a poporului dac s-au păstrat în perioada ocupației romane și mai tîrziu, de-a lungul secolelor pînă în ziua de azi, numele unor importante riuri, ca *Marisus*, *Samus*, *Alutus*, *Pyretus*, *Hierasus*, *Danaster*, sau munți *Carpathes*. Însăși menționarea și vehicularea în nomenclatura oficială a denumirii de *Dacia* reprezintă o dovadă peremptorie a preluării unor elemente de natură politică, administrativă autohtonă dacică, pătrunse în structurile cele mai înalte ale imperiului pe tot parcursul existenței provinciei carpatine și a celei din dreapta Dunării.

Descoperirile și interpretările arheologice din ultimele patru decenii demonstrează persistența elementului autohton dac în provincia romană, aportul decisiv al acestuia la procesul de făurire a culturii originale în provincia Dacia. Poporul dac și-a continuat viața în principal în mediul rural care pînă în prezent a dat la iveală peste 400 de locuri ce atestă continuitatea dacică.

Dintre cele atestate în izvoarele scrise cităm: *Masclianus*, *Blandiana*, *Brucla*, *Aquae*, *Caput Bubali*, *Petris*, *Certiae*, *Cedonia*, *Germisara*, la care se adaugă sutele de așezări răspîndite pe tot teritoriul provinciei, unde săpăturile arheologice și recunoașterile de teren au demonstrat convingător prezența populației autohtone dace în proporție mare: *Locusteni*, *Amărăști* (jud. Dolj), *Boarta*, *Cașolt*, (jud. Sibiu), *Cenad*, *Noșlac*, *Obreja* (jud. Alba), *Cipău*, *Cristești-Tîrgu Mureș*, *Lechința de Mureș* (jud. Mureș), *Sic*, *Feldioara* (jud. Cluj), *Mugeni* (jud. Harghita) ș.a.¹² Inventarul descoperit este tipic dacic și chiar dacă unele din așezări pot fi caracterizate ca modeste este greu de închipuit că în ele vor fi locuit coloniști romani (negustori, meseriași, agricultori, veterani, funcționari stabiliți în Dacia, dornici de îmbogățire, „fast și eternizare epigrafică” — cum îi caracterizează V. Pârvan)¹³.

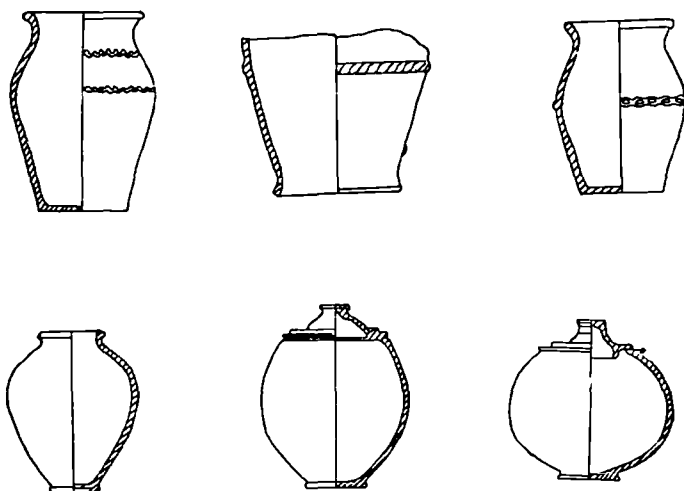
¹⁰ CIL, XII, 105; *devictis Dacis* (a. 107–108); An. Ép., 1934, nr. 2: *secunda expeditione in qua universa Dacia devicta est* (a. 106); CIL, VI, 1944; *Traianus Dacicus . . . gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit . . .* Adăugăm la aceste expresii oficiale dar nuanțate, precise și reale cu privire la soarta poporului dac, mărturiile lui Cassius Dio, LXVIII, 14, 1, Eutropius, VIII, 2, 2, Rufus Festus, VIII, 2, Ammianus Marcellinus, XXI, 5, 14, Aurelius Victor, *Caesares*, XIII, 3, Eusebius, *Chronicon*, 194. 4. Iordanes, *Romana*, 267.

¹¹ Ptolemeu, III, 8, 3.

¹² D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 42–84.

¹³ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 272.

Ceramică dacică și romană descoperită în cimitirul de la Soporul de Cîmpie (sec. II—III e.n.)



Pe planul culturii materiale este de remarcat persistența formelor ceramicii și uneltelor din epoca precedentă, specifice culturii dace. De pildă, chiar în mediul urban sînt cunoscute chiupuri (*dolia*) de tipul celor întîlnite în cetățile și așezările dacice din perioada anterioară. Ceașca dacică — acest adevărat certificat de etnie autohtonă — este întîlnită peste tot în mediul rural din provincie: Brețcu, Orheiul Bistriței, *Micia*, Mehadia, Bumbăști, în cimitirul roman de la *Potaissa* și în cel daco-roman de la Soporul de Cîmpie, la Cristești, Lechința de Mureș, Obreja. Vase lucrate cu mîna și cu decor specific s-au întîlnit în majoritatea castrilor romane din Dacia: Brețcu, Răcari, Rîșnov, Buciumi, Gilău, Sărățeni, Sighișoara, Vărădia și altele¹⁴, în așezări civile de lîngă castru, în necropole etc. Ele fac dovada materială peremptorie a permanenței dacilor în epoca romană.

Caracteristic de asemenea este faptul că, în afară de ceramică, există o varietate mare de obiecte de factură sau tradiție dacică mai veche, cum sînt podoabele, unelte și îndeosebi fiarele de plug de origine elenistică, dar răspîndite la daci înainte de cucerire și deosebite de tipul roman¹⁵. Pe teritoriul provinciei se menține gustul pentru podoabe de argint, fapt caracteristic Daciei din cele două secole dinainte de cucerirea romană. Sînt reprezentative în acest sens tezaurele aparținînd populației dacice de la Ațel, Virtopu sau Recaș. Se menține de asemenea circulația fibulelor de tip dacic cunoscute din perioada anterioară.

Ca și la alte populații înglobate în imperiu, și în Dacia s-au păstrat ritul și ritualul de înmormîntare specifice poporului dac. Astfel se întîlnește ritul tradițional de incinerare, în timp ce coloniștii romani practicau ritul înhumăției. Cimitirele de incinerare de la Cașolț și din Munții Zlatnei, în apropierea

¹⁴ D. Protase, *op. cit.*, p. 136—153.

¹⁵ O. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, București, 1956; I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la geto-daci (sec. II î.e.n.—I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979.

centrului de exploatare a aurului de la Alburnus Maior, de la Calbor, Ighiu, Soporu de Cimpie și Cinciș etalează un autentic caracter autohton¹⁶.

Satul, obștea rurală, reprezintă elementul cel mai caracteristic, de continuitate a poporului dac, chiar dacă față de bogatele orașe care au luat ființă în provincie ele etalează o viață tradițională mai modestă, dar intensă și conservativă. Cu îndreptățire istoricul american Paul Mac Kendrick remarcă faptul că „populația geto-dacă a continuat să trăiască etalind o neobișnuită capacitate de adaptare la influențele externe, fără însă a-și pierde individualitatea care caracterizează România în prezent”¹⁷.

Opiniile cercetătorilor români converg în aprecierea că dacii și-au păstrat străvechea organizare în obști rurale, care și-au menținut — chiar dacă nu vizibil și perceptibil în documentele vremii — funcțiile social-comunitare anterioare, ceea ce reprezintă nu numai una din explicațiile capacității lor excepționale de rezistență și supraviețuire în vremea stăpînirii romane, dar și ale revitalizării și existenței ca formă de organizare social-politică și militară în secolele de după părăsirea provinciei Dacia pînă în pragul epocii moderne. Prin analogie cu alte provincii sau zone de dominație romană, și în provincia Dacia existența unor *principes gentium* sau *locorum* recrutate din mediul autohton trebuie să fi constituit o realitate pregnantă, aceștia fiind principalii reprezentanți ai populației autohtone în relațiile cu autoritatea provincială. Multe comunități rurale indigene apar bine documentate epigrafic îndeosebi în teritoriul dintre Dunăre și mare, dar și în provincia Dacia, unde chiar dominația impusă nu a fost în măsură să le desființeze. Atestările epigrafice pentru zonele pontice (24 de cazuri)¹⁸ și provincia Dacia (3—4 cazuri) constituie dovezi peremptorii ale persistenței structurilor sociale și politice anterioare. De altfel, după retragerea armatei și administrației romane poporul român a continuat să trăiască precumpănitor în mediul rural, în forma de organizare tradițională care se păstra încă: *obștea sătească*¹⁹. Aceste obști — chiar dacă li se va fi acordat, conform dreptului roman extins pe întregul teritoriu al provinciei, statut de *civitates*, *vici* sau *pagi*, atestat în inscripții — vor întreține nestinsă flacăra luptei pentru libertate și reîntregirea Daciei.

Permanența poporului dac în vatra sa străbună, vigoarea ființei sale etnice au stat la baza transiterii peste veacuri a unor înalte virtuți: dragostea fierbinte de libertate, dorința de a fi independent și suveran în propria țară, atașamentul neclintit față de patria și glia sa, hotărîrea de a lupta pînă la sacrificiul suprem pentru apărarea propriei civilizații, spiritul de jertfă, eroismul fără margini, respectul față de drepturile legitime ale altor popoare.

Pe plan militar moștenirea de către poporul român a glorioaselor tradiții ostășești ale dacilor are o importanță majoră. De la daci au preluat românii măiestria de a purta războiul, arta de a învinge cu forțe puține un inamic supe-

¹⁶ În general, vezi D. Protase, *Riturile funerare la daci și dacoromâni*, București, 1971; idem, *Autohtonii în Dacia*, p. 85—135; M. Macrea, *op. cit.*, p. 256—269.

¹⁷ Paul Mac Kendrick, *Pistele dacilor vorbesc*, București, 1978, p. 79—80.

¹⁸ În general, vezi R. Vulpe, în DID, II, passim (vezi și hatta); M. Macrea, *Viața*, passim; D. Tudor, *Or. Trg. Sat.*, passim.

¹⁹ H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 37—40; idem, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, București, 1980, p. 63—83.

rior sub raport numeric și în dotare. Și tot de la daci au fost preluate diferite tehnici și procedee de luptă: tactica pământului pîrjolit, ambuscadele, manevrele rapide de forțe și mijloace în condiții diverse de climă și teren, hărțuirea dușmanului pînă la epuizarea lui fizică și morală, atacuri pe timp de noapte, alegerea judicioasă a locului și momentului bătăliei etc.²⁰

LUPTA DE REZISTENȚĂ A POPORULUI DAC ÎMPOTRIVA OCUPAȚIEI ROMANE

Una dintre cele mai grele consecințe ale extinderii Imperiului roman la nord de Dunăre a fost instituirea unui apăsător regim de ocupație militară prin aducerea unor numeroase trupe —aproximativ 50 000—55 000 de cameni — și dislocarea lor în centrele vitale ale provinciei Dacia²¹. Aceste trupe îndeplineau rolul de a ține în frîu populația dacă din provincie și, în același timp, de a face față viguroaselor atacuri ale dacilor din Dacia liberă sau altor neamuri. Pe pământul Daciei a staționat pe tot timpul ocupației romane legiunea a XIII-a Gemina la Apulum iar din 167 și legiunea V Macedonica la Potaissa; acestora li se adăugau unități auxiliare de infanterie și cavalerie dislocate pe întreg teritoriul provinciei, avînd misiuni de supraveghere și control²².

Roluri similare au avut fortificațiile cu care romanii au împînzit întreaga provincie. Sistemul de fortificații era în așa fel conceput, încît să bareze direcțiile principale de acces în interiorul provinciei, precum și, prin dispunerea lui într-o deasă rețea, de a servi ca un permanent factor de descurajare a populației autohtone.

Conceput în linii generale încă din perioada șederii lui Traian în Dacia, acest sistem de fortificații a fost construit într-un ritm extrem de rapid, la executarea lucrărilor participînd inițial mase de autohtoni daci, precum și armata romană care fusese angajată în războiul din 105—106, apoi și unități aduse din alte provincii. Dorința evidentă de a realiza cît mai grabnic securitatea noilor frontiere și de a înăbuși lupta de rezistență a poporului dac în teritoriile cucerite explică în bună măsură faptul că fortificațiile au fost ridicate inițial, cu puține excepții, din pământ și lemn; abia în timpul lui Hadrian, succesorul lui Traian, și al altor împărați romani de mai tîrziu se va realiza reconstrucția lor din piatră, respectîndu-se însă în ansamblu planul inițial²³.

Întreg teritoriul provinciei a fost împînzit cu fortificații, practic în Dacia neexistînd un *limes* clasic de felul celor din Britannia, Germania sau Africa; în interiorul arcului carpatic apărarea a fost eșalonată pe două sau chiar trei linii începînd de la graniță spre interior, fortificațiile fiind dispuse într-o densă rețea menită să supravegheze orice regiune din interior sau să facă față oricărei incursiuni din partea inamicilor din afară ai imperiului.

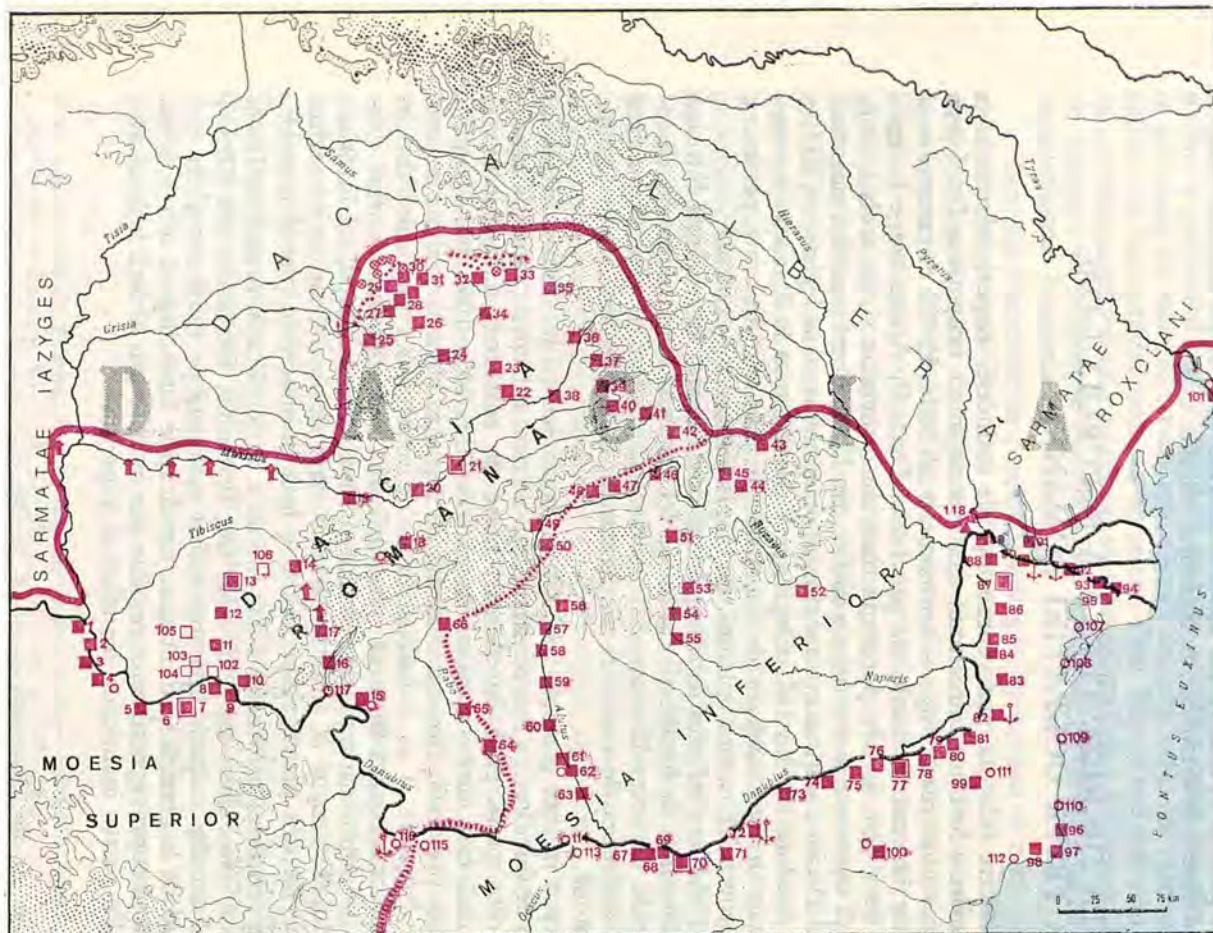
²⁰ General-maior dr. Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 57—58.

²¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 218.

²² O privire de ansamblu la V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937.

²³ Despre sistemul defensiv din Dacia (castre, trupe) pe lingă lucrarea lui V. Christescu mai vezi M. Macrea, *Viața*, p. 176—250.

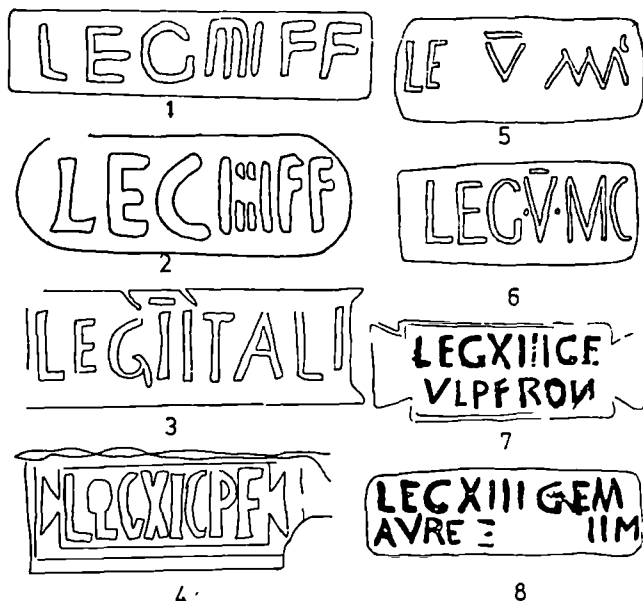
ISTEMUL DE FORTIFICAȚII ROMANE ÎN DACIA ÎN TIMPUL LUI TRAIAN



- 1 Acumincum, 2 Taurumum, 3 Singidunum, 4 Smederevo, 5 Aureus Mons, 6 Tricornium, 7 Viminacium, 8 Lederata, 9 Pincum, 10 Pojejena, 11 Arcidava, 12 Surducu Mare, 13 Berzobis, 14 Tibiscum, 15 Drobeta, 16 Praetorium, 17 Ad Pannonios, 18 Orăștioara de Sus, 19 Micia, 20 Germisara. 21 Apulum, 22 Războieni, 23 Potaissa, 24 Gilău, 25 Rescium, 26 Optatiana, 27 Buciumi, 28 Largiana, 29 Porolissum, 30 Porolissum, 31 Tihău, 32 Samum, 33 Ilișua, 34 Gherla, 35 Orheiul Bistriței, 36 Brincovenesti, 37 Calugăreni, 38 Cristești, 39 Sărățeni, 40 Inlăceni, 41 Odorheiu Secuiesc, 42 Sinpaul, 43 Angustia, 44 Borușneu Mare, 45 Comalău, 46 Hoghiz, 47 Cincșor, 48 Feldioara, 49 Caput Stenarum, 50 Pons Vetus, 51 Cumidava, 52 Pietroasele, 53 Drajna de Sus, 54 Mălăiești, 55 Tirgșor, 56 Castra Traiana, 57 Buridava, 58 Pons Aluti, 59 Rusidava, 60 Acidava, 61 Romula, 62 Romula, 63 Slăveni, 64 Pelendava, 65 Răcari, 66 Bumbăști, 67 Utus, 68 Securisca, 69 Dimum, 70 Navae, 71 Iatrus, 72 Sexaginta Prista, 73 Appiaria, 74 Transmarisca, 75 Nigriniana, 76 Tegulicium, 77 Durostorum, 78 Cimbrianis, 79 Sucidava, 80 Alinum, 81 Sacidava, 82 Axiopolis, 83 Capidava, 84 Carsium, 85 Cius, 86 Beroe, 87 Troesmis, 88 Arrubium, 89 Dinogetia, 90 Noviodunum, 91 Aliobrix, 92 Aegyssus, 93 Salsovia, 94 Murighiol, 95 Dunavătu de Jos, 96 Timum, 97 Tirizis, 98 Bizone, 99 Castellum Cilicum, 100 Abrittus, 101 Tyras, 102 Banatska Palanka, 103 Duplijaia, 104 Grebenac, 105 Vrșac, 106 Aizis, 107 Argamum, 108 Histria, 109 Tomis, 110 Callatis, 111 Tropaeum Traiani, 112 Odessos, 113 Oescus, 114 Sucidava, 115 Almus, 116 Ratiaria, 117 Dierna, 118 Barboși.

Ștampile ale legiunilor staționate în Dacia și Moesia Inferior în perioada lui Traian

1—2 legio IIII Flavia Felix, 3 legio I Italica, 4 legio XI Claudia, 5—6 legio V Macedonica, 7—8 legio XIII Gemina.



Un aspect demn de semnalat este însă acela că, alături de rolul său militar propriu-zis, de garnizoană, fortificația — oriunde s-ar fi aflat — îndeplinea și un rol de catalizator al vieții economice și sociale din regiunea respectivă, situație specifică zonelor mai puțin urbanizate din estul provinciei Dacia. Supusă în egală măsură unei stricte supravegheri dar și angajări în muncile agricole sau meșteșugărești indispensabile trupei din teritoriul respectiv, la corvezile legate de construcții de drumuri sau alte edificii, populația dacică a fost implicit angrenată într-un constant și intens schimb de natură comercială și culturală cu purtătorii elementelor de civilizație romană, în primul rând soldații, dar și coloniștii. *Canabae*-le, așezările civile care au luat naștere pe lângă castru, au fost nu numai un mediu propice de întrepătrundere a celor două civilizații dar, prin necesitatea imperioasă de a comunica, și un loc în care dacii, în contact cu romanii, au putut prelua limba latină.

Dispusă în așa fel încât să interzică principalele direcții de pătrundere, rețeaua de fortificații cuprindea următoarele *castra*, *castella*, *burgi*:

În sud-vestul Daciei — *Drobeta*, *Praetorium*, *Ad Pannonios*, *Gaganae*, *Masclianis*, *Tibiscum*; în zona de contact dintre bazinul Timișului și Munții Dognecei — *Pojejena* (pe malul Dunării), *Arcidava*, *Centum Putei*, *Berzobis*, *Aizis*; pe valea Mureșului, după lanțul de *burgi* și *specula* de la *Partiscum*²⁴, *Cenad*, *Sînnicolau Mare*, *Arad*, *Bulci* urma marele castru de la *Micia*. Linia de castru continua spre nord cu cele de la *Germisara*, *Ampelum*, *Buciumi*, *Românași*, *Porolissum*, *Tihău*, *Samum-Cășei*, *Ilișua*, *Orheiu Bistriței*, înapoia

²⁴ D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1983, p. 146—158.



Ștampile de alae și cohortes staționate în Dacia și Moesia Inferior în perioada lui Traian

1, 9 cohortes II Hispanorum, 3-4, 10 cohortes I Hispanorum quingenaria, 5 cohortes I Ulpia Britonum (milliaria), 6 cohortes II Flavia Bessorum, 2 cohortes I Cretum, 7-8 cohortes I Flavia Ulpia Hispanorum (milliaria), 11 cohortes III Campestris, 12 cohortes VIII Raetorum, 13 cohortes IV Hispanorum, 14 cohortes III Delmatarum, 15-18 cohortes I Vindelicorum (milliaria)

cărora se găseau fortificațiile de la Zutor, Gilău, Gherla, precum și marile centre urbane de la *Napoca* și *Potaissa*, ultimul fiind sediu al legiunii a V-a Macedonica după anul 167 pînă la părăsirea provinciei.

În estul provinciei Dacia se găseau castrarele de la Cristești, Brîncovenești, Călugăreni, Sărățeni, Inlăceni, Odorhei, Sînpaul, *Angustia*-Brețcu (în pasul Oituz), Olteni, Boroșneu și Comalău. De-a lungul cursului superior al Oltului au fost identificate castrare la Hoghiz, Cîncșor, Feldioara, Boița. Un adevărat sistem de castrare se găsea în jurul masivului Cozia la Racovița, Titești, Rădăcinești, Copăcenii, *Arutela*, după care lanțul de fortificații urma linia Oltului avînd ca puncte importante Sîmbotin, Stolniceni, Ionești Govorii, Drăgășani, Enoșești, *Romula* și Slăveni²⁵.

În timpul lui Hadrian sau Antoninus Pius între Cumidava-Rîșnov și Dunăre s-a construit un sistem de fortificații cunoscut sub numele generic de *limes Transalutanus*, constînd dintr-un val de pămînt cu palisade și avînd

²⁵ N. Gudea, *Cîteva observații în legătură cu trupele din Dacia de nord și armata Daciei Porolis-sensis*, în *AMP*, 1, 1977, p. 115-121.

ca puncte importante de sprijin castelele de la *Cumidava*, Cîmpulung, Săpata de Jos, Urlueni, Băneasa ²⁶.

În zona centrală o importanță deosebită au avut încă din primii ani de existență ai provinciei marele castru și centru urban de la *Apulum*, sediul legiunii a XIII-a *Gemina*, și fortificațiile de la Bumbesti, Războieni-Cetate și, desigur, metropola Daciei, *Colonia Ulpia Traiana*, care din anul 118 a primit în titulatură și numele de *Sarmizegetusa* ²⁷.

De-a lungul Dunării, în Moesia Inferior, alături de castelele de legiuni de la *Novae* (legiunea I *Italica*) și *Durostorum* (legiunea XI *Claudia*) mai existau, ca puncte importante, *Sexaginta Prista* (Ruse), *Appiaria* (Riahovo), *Transmarisca* (Turtucaia), *Sucidava* (Izvoarele), *Sacidava* (Muzait), *Capidava*, *Carsium* (Hîrșova), *Troesmis* (între 107—167 sediul legiunii V *Macedonica*), *Dinogetia* și Barboși, *Noviodunum* (Isaccea), *Aegyssus* (Tulcea), *Salsovia* (Mahmudia), *Halmyris* (Murighiol). Temporar (între 106—118) în zonele nord-dunărene incluse provinciei Moesia Inferior au fost dislocate unități militare în castelele construite încă în timpul războaielor cu dacii: Drajna de Sus, Tîrșor, Mălăiești, Pietroasele. De asemenea, în zonele de deal și submunte de la vest de Olt au fost construite castele la Cătunele, Vințu, Săcele, precum și marele castru de la Răcari ²⁸.

În timpul stăpînirii romane asupra unei părți a Daciei sistemul de fortificații a fost refăcut succesiv, în funcție de situația politico-militară sau de disponibilitățile administrației imperiale.

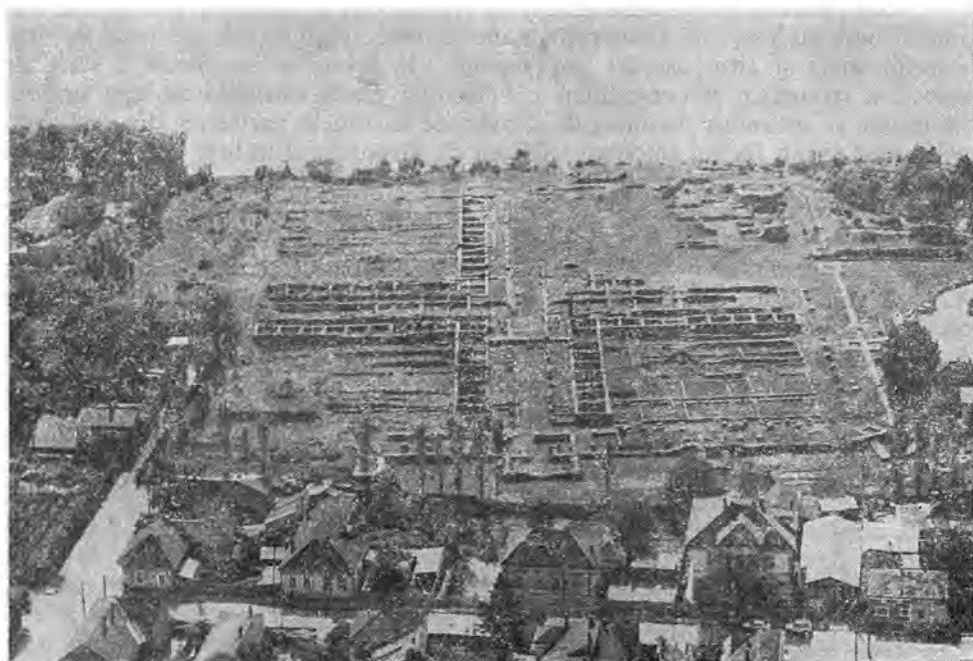
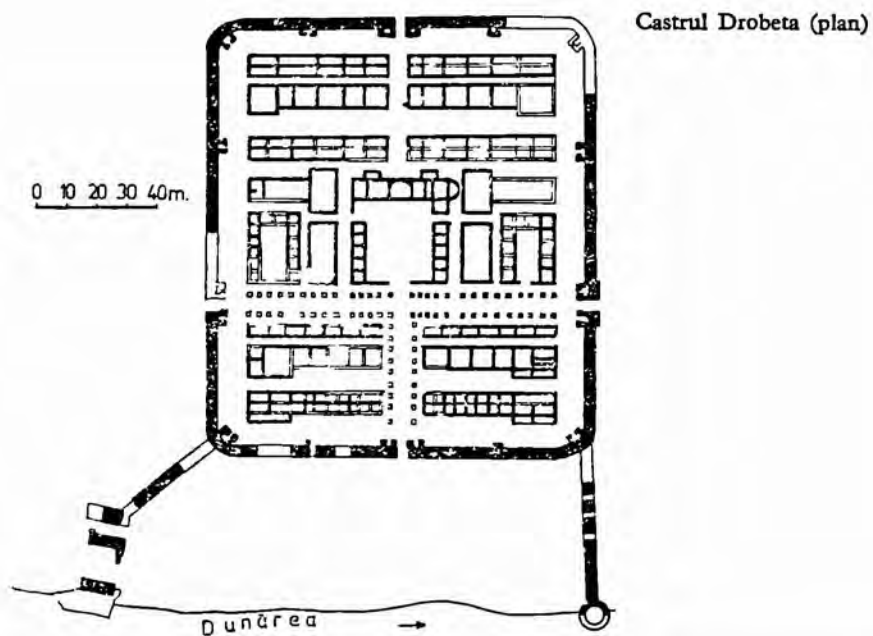
Componente ale sistemului militar roman din provincia Dacia și din cele două Moesii au fost, ca în toate provinciile romane, fortificațiile executate în jurul orașelor mari și altor așezări importante. Ele protejau nemijlocit o serie de obiective strategice și constituiau o veritabilă placă turnantă ce lega într-un tot unitar și armonios fortificațiile construite în zonele periferice din sud-vest, vest, nord și est, făcînd totodată legătura cu dispozitivul militar dintre Carpații Meridionali și Dunăre și cu cel din Moesia Inferior. În această zonă, ca un pivot al întregului sistem militar roman din Dacia, se găsea sediul de legiune de la *Apulum* (Alba Iulia), vechiul și renumitul centru dacic *Apoulon* al appulilor, unde a staționat, de la înființare pînă la părăsirea provinciei, *legiunea XIII Gemina*. Încă din primii ani de existență a provinciei, *Apulum* a devenit principalul ei centru militar și economic. Așezat în inima Daciei, la vărsarea Ampoiului în Mureș — punct unde se intersectau drumurile ce legau sudul cu nordul sau vestul cu estul provinciei —, orașul ocupa o poziție cheie, iar detașamentele legiunii XIII *Gemina* puteau să controleze practic toate comunicațiile importante și să intervină decisiv spre oricare punct cardinal în caz de revolte interne sau atacuri din exterior.

În timpul lui Marcus Aurelius sau Commodus, în orice caz între 160—180, canabele legiunii XIII *Gemina* de la *Apulum* au luat titlul de *municipium Aurelium Apulense* și imediat pe cel de *colonia Aurelia Apulense*, iar la începutul secolului al III-lea, sub Septimius Severus, a apărut o așezare urbană,

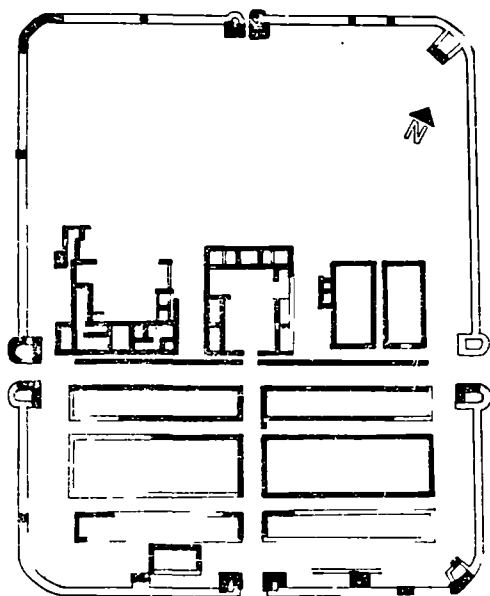
²⁶ D. Tudor, OR 4, p. 176—197, 321—325.

²⁷ Idem, *Or. Trg. Sat.*, p. 73—107.

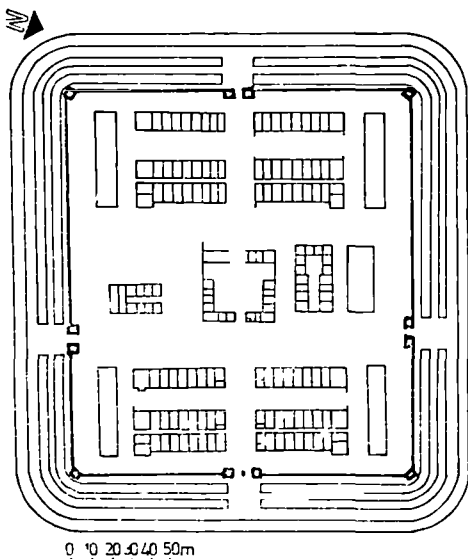
²⁸ A. Aricescu, *Armata*, p. 24—106.



Castrul Drobeta (fotografie aeriană de Al. S. Ștefan)



Castrul de la Buciumi (plan)



Castrul de la Slăveni (plan)

Municipium Septimium Apulense, transformată ulterior în *Colonia Nova Apulense* (supranumită de o inscripție și „Orașul de aur”)²⁹. Toate aceste acordări de titluri juridice veneau după declararea, în 124, a celor două orașe, Napoca și Drobeta, ca *municipia*. Transformările în statutul juridic al așezărilor de la Apulum și mai ales acordarea dreptului de cetățenie unor importante categorii de autohtoni și peregrini au înlesnit pătrunderea dacilor în legiune³⁰. Din cercetările efectuate pînă în prezent pe baza materialului epigrafic apare evidentă preponderența elementelor dace în legiune³¹.

Potaissa s-a dezvoltat treptat dintr-o importantă *statio* militară, vamală și rutieră. Coloniștii și veteranii romani așezați aici au găsit o densă populație dacă, alături de care au continuat să viețuiască, dovadă că vechiul toponim dac *Potaissa* (*Patavissa*), ca la multe alte localități din Dacia, s-a menținut și în perioada romană. O dată cu venirea legiunii V Macedonica, în jurul castrului acesteia au luat naștere canabele locuite de la început de o numeroasă populație autohtonă, precum și veterani și alți coloniști. La sfîrșitul secolului al II-lea *Potaissa* a primit titlul de *municipium*, iar apoi pe acela de *colonia*, dovadă a rapidei dezvoltări a așezării.

Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica a fost fondată prin colonizare imediat după războiul din 105—106. De la început orașul a primit rangul

²⁹ Al. Popa, *Evoluția istorică a celor două orașe de la Apulum*, în „Apulum”, 14, 1978, p. 65—71.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Roma — Milano, 1953, *Appendix*, B, p. 72—73, 93—94, 193—201.

juridic de *colonia*, drept italic, iar apoi a preluat în titulatură și numele de *Sarmizegetusa*, în amintirea fostei capitale a Daciei.

Napoca (Cluj-Napoca), întemeiat pe locul unei vechi așezări dacice, apare menționat pentru prima dată pe un stilp miliar descoperit la Aiton. Deși peste orașul antic s-au suprapus, succesiv, cel medieval și cel modern, unele sondaje arheologice i-au determinat planul aproximativ.

Drobeta (Drobeta-Turnu Severin) — așa cum o indică și numele, un *oppidum* dacic — a fost ocupată de romani probabil înainte de războiul din 101—102, dar amenajarea ei genistică sistematică a început în perioada următoare. În jurul castrului au luat naștere de la început canabele, care au fost incluse ulterior orașului. Având o poziție strategică și economică deosebită, ca punct obligatoriu de trecere între Moesia Superior și Dacia, Drobeta dispunea și de un port militar ³².

Alte așezări cu caracter semi-urban au fost cele de la *Romula* și *Sucidava*.

Romula, așezare care este astăzi aproape în totalitate distrusă și acoperită de satul Reșca (com. Dobrosloveni, jud. Olt), a fost construită pe o terasă a Oltului peste o veche așezare dacică și pare să fi dispus încă de la început



Stilpi miliari

de o incintă fortificată de pământ întărită cu șanț și val și aflată în mijlocul orașului. Această incintă a fost ocupată, alături de populația dacică autohtonă, de veterani și coloniști. În plus, din primele decenii ale secolului al II-lea, așezarea de la Romula dispunea și de unul sau două castele de pământ ³³.

Orașele ridicate în timpul stăpînirii romane asupra unei părți a Daciei, de cele mai multe ori prin dezvoltarea mai vechilor centre dacice, au avut un rol remarcabil în procesul preluării limbii latine de către populația băștinașă și al împrumuturilor reciproce de valori de civilizație. Ele au înflorit pe baza dezvoltării forțelor de producție din provincie, proces al cărui element definitoriu a fost efortul productiv al populației dacice. Înlesnind un transfer de bunuri materiale și spirituale în dublu sens cu satele dacice, orașele din provincia Dacia ca și din Moesia au reprezentat o formă înaltă a civilizației pe aceste meleaguri și au imprimat

un ritm dinamic împletirii între cele două civilizații.

Întregul sistem de fortificații și orașe la care ne-am referit, fiind conexas la o densă rețea de drumuri menită să ușureze deplasările rapide de trupe și aprovizionarea, a devenit totodată un important factor de circulație a mărfu-

³² D. Tudor, *Or. Trg. Sat.*, p. 73—107 (*Colonia Ulpia Traiana*), p. 222—242 (*Napoca*), p. 289—308 (*Drobeta*); pentru ultimul oraș vezi și M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII e.n.*, Craiova, 1980.

³³ D. Tudor, *Or. Trg. Sat.*, p. 342—361.

rilor, de vehiculare a valorilor materiale și spirituale, de progres economic și cultural³⁴.

Sistemul rutier din Dacia, racordat la principalele noduri de comunicații ale provinciilor dunărene și, prin acestea, la acelea ale întregului imperiu, avea — datorită configurației terenului — trei artere principale, de care se legau toate celelalte drumuri mai mici: prima — de la Lederata (Palanca) la Porolissum; a doua mergea pe malul drept al Oltului, pentru ca după traversarea munților să se îndrepte spre Apulum; cea de a treia făcea legătura pe la vest de Olt cu celelalte două artere.

Drumurile principale ale Daciei aveau legătură cu arterele mari de la sud de Dunăre. Astfel, trecînd fluviul în Moesia, pe la Oescus, se ajungea direct la drumul central care traversa această provincie și avea ca nod de trafic Serdica. De acolo se putea merge atît la Byzantium (care făcea legătura directă cu provinciile din Asia), cît și la Naissus (iar de acolo spre Macedonia și Italia). Spre ultima localitate conducea și artera dunăreană de la Drobeta, peste podul de piatră, prin Pontes.

Circulația oficială cu Roma se mai putea face din Moesia și din Dacia prin intermediul arterei dunărene de la Viminacium și Singidunum, care continua de-a lungul Savei prin Sirmium și Siscia pînă la Emona, de unde se trecea la Aquileia. Faptul că Dunărea era cuprinsă cu ambele maluri în granițele imperiului facilita mult circulația. Fluviul însuși forma o importantă arteră de comunicație pentru Classis Flavia Moesica.

Drumul de litoral cobora dinspre teritoriile nord-pontice avînd ca punct terminus orașul Byzantium — important nod de comunicație și mare centru economic, situat într-o poziție strategică de maximă importanță. În interiorul teritoriului dintre Dunăre și Mare legătura se făcea printr-un drum central pe direcția Marcianopolis—Noviodunum.

Privit în ansamblul său sistemul de drumuri din provinciile dunărene, înglobat în comunicațiile imperiului, cu legături spre toate direcțiile, apare ca o rețea foarte densă și astfel organizată, încît nici o localitate să nu rămînă izolată. Dezvoltarea lui a favorizat în largă măsură circuitul economic și a răspuns imperativelor strategice.

Ca orice trupe de ocupație, unitățile romane dislocate pe întreg teritoriul provinciei Dacia au adus daune materiale și morale mari poporului dac. Astfel, întreaga armată romană dislocată pe teritoriile dace a trebuit să fie întreținută de poporul dac, care a făcut eforturi materiale și financiare uriașe timp de 170 de ani. Vexațiile de tot felul, crunta represiune a oricărei încercări de ridicare la luptă pentru libertate și independență a poporului dac au menținut, tot timpul stăpînirii romane în provincia Dacia, o conjunctură încordată, explozivă.

Poporul dac nu s-a împăcat nici o clipă cu situația în care se găsea și în tot acest timp a dus o luptă dîrză, tenace, permanentă, soldată în cele din urmă cu eliberarea teritoriilor ocupate și reîntregirea Daciei în hotarele ei firești. Lupta de eliberare a poporului dac s-a întîrit pe măsura creșterii avîn-

³⁴ O privire generală asupra rețelei stradale din Dacia la M. Macrea, *Viața*, p. 149—157, iar din Moesia Inferior la Y. Todorov, *Le grande strade romane in Bulgaria*, Roma, 1937, și A. Aricescu, *Armata*, p. 134—178.

tului luptei dacilor liberi, a altor popoare, în condițiile adâncirii crizei interne a Imperiului roman. Ca un popor dîrz și viteaz, dacii nu s-au resemnat să fie subjugăți și exploatați în propria lor țară. Flacăra luptei de eliberare a fost întreținută în primul rînd de dacii din părțile nordice și răsăritene, datorită îndeosebi contactului permanent cu frații lor de dincolo de hotarele provinciei, în frunte cu costobocii spre nord și carpii spre răsărit.



Dac (statuie din epoca traiană, Roma)

Măsurile dure luate de Traian imediat după sfîrșitul războaielor urmăreau tocmai înăbușirea rezistenței dîrze opuse de daci împotriva invadatorilor. Acest fapt reiese cu claritate dintr-un pasaj din Lactantius care arată că Traian impusese dacilor un greu cens „ca pedeapsă pentru că rezistaseră cu încăpăținare”³⁵.

Neîmpăcîndu-se cu stăpînirea străină, dacii din provincie au declanșat la moartea lui Traian o puternică răscoală care a continuat și la începutul domniei lui Hadrian (117—138). Biograful lui Hadrian relatează că noul împărat a intenționat la un moment dat, sub presiunea luptelor duse de daci, să abandoneze cuceririle teritoriale făcute de predecesorul lui la nord de Dunăre³⁶. Dacă atunci provincia Dacia nu a fost pierdută de romani, aceasta s-a datorat intervenției hotărîte a armatei romane. În timpul primelor lupte însuși guvernatorul provinciei Dacia Quadratus Bassus, a căzut pe cîmpul de bătălie. Un papyrus egiptean menționează un „război dacic”³⁷ care nu poate fi altminteri interpretat decît ca o insurecție generală a dacilor din interiorul provinciei, combinată cu atacuri ale dacilor

liberi și sarmaților iazygi și roxolani. Pentru potolirea tulburărilor Hadrian a fost silit să ia măsuri cu totul excepționale. Astfel, împăratul a dat „provizoriu lui Marcus Turbo, după Mauretania, comanda asupra

³⁵ Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 23.

³⁶ SHA, *Hadrian*, 5, 2.

³⁷ C. Patsch, *Der Kampf*, p. 161.

REORGANIZAREA POLITICO-ADMINISTRATIVĂ ȘI MILITARĂ A PROVINCIEI DACIA ÎN ANII 118—122



Pannoniei și a Daciei, întărindu-l cu insignele prefecturii”³⁸. Încredințarea funcției unui general cunoscut prin „specialitatea” lui de a înfringe populațiile răsculate în Iudeea, Egipt, Mauretania dovedea gravitatea situației. Sosit pe teatrul de luptă din Dacia probabil la începutul anului 118, Turbo a înăbușit răscoala și a respins pe dacii liberi și iazygi, astfel încât în vara aceluiași an războiul era terminat. În același timp roxolanilor li s-au dat de către împăratul Hadrian stipendiile cerute, fiind atrași într-un sistem clientelar. Reorganizarea provinciei Dacia și împărțirea ei în trei subdiviziuni administrative³⁹, operație efectuată între anii 118 și 122, a constituit urmarea directă a acestei mari răscoale a dacilor. Tot o urmare nemijlocită a acesteia a fost retragerea trupelor romane din teritoriul subcarpatic de la est de Olt, o serie de lupte ale dacilor liberi cu trupele romane din teritoriile ocupate, precum și răscoale în interiorul provinciei Dacia. Astfel biograful lui Antoninus Pius (138—161) arată că în timpul domniei acestuia s-au răsculat o serie de provincii, între care și Dacia: „guvernatorii și generali săi supuseră pe germani, pe daci, pe iudei și multe alte neamuri revoltate. Chiar în Achaia și în Egipt au înăbușit răs-

³⁸ SHA, *Hadrian*, 6, 6.

³⁹ D. Tudor, *Răscoale*, p. 31—40; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 47—52.

REORGANIZAREA POLITICO-ADMINISTRATIVĂ ȘI MILITARĂ A PROVINCIEI DACIA ÎN ANII 168—169



coale”⁴⁰. Despre o răscoală în provincia Dacia în anul 143 combinată cu acțiuni de eliberare ale dacilor liberi avem mărturii precise. Panegiricul lui Aelius Aristide către Roma rostit în aprilie — iunie 144 vorbește de „nebunia geților”⁴¹. Prin aducerea unor noi trupe auxiliare în Dacia autoritățile romane au reușit să înăbușe răscoala⁴².

Și mai puternică a fost răscoala din 157—158 din nordul Daciei. Acțiunilor unite ale dacilor supuși cu cei liberi romanii le-au făcut față numai datorită unui efort militar excepțional. În urma luptelor Antoninus Pius a luat titlul de *Dacicus Maximus*⁴³, adică învingător al dacilor. Răscoala dacilor și eoul înăbușirii ei de către trupele romane sînt atestate de seria de monede bătute cu acest prilej, între care unele piese reprezintă Dacia ca roabă trîntită la picioarele lui Marte care o apasă cu piciorul.

Cu toate că răscoalele și lupta de rezistență a poporului dac au fost în cele din urmă înăbușite, totuși acțiunea de eliberare de sub ocupația romană, din ce în ce mai apăsătoare, nu a putut fi curmată. De altfel o nouă ocazie

⁴⁰ SHA, *Antoninus Pius*, 5, 10.

⁴¹ Aelius Aristides, 26, 70.

⁴² Ann. Ép., 1900, nr. 155.

⁴³ CIL, VIII, 12 513.

pentru o insurecție generală care s-a întins repede și la sud de Dunăre au fost războaiele „marcomanice”. Pe toată durata lor (anii 167—180) lupta de eliberare din provincii s-a împletit cu acțiunile declanșate de dacii liberi și de alte populații. Astfel s-a creat un vast front antiroman de la Marea Nordului și din Britannia pînă la Marea Neagră și Eufrat, precum și în Africa ⁴⁴. Frontierele nordice, estice și sudice ale Imperiului roman au fost presate cu putere, în această perioadă un rol important jucîndu-l mișcările și revoltele interioare.

Pentru a face față pericolului intern și extern în Dacia au fost aduse noi trupe: legiunea V Macedonica și detașamente din legiunile X Fretensis, XI Claudia, I Italica. Răscoala populației dace a fost foarte puternică. Însăși capitala provinciei, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, precum și alte centre, ca Tibiscum, s-au găsit într-o mare primejdie. O expresie dintr-un text al unei inscripții arată că Sarmizegetusa a trecut printr-un „dublu pericol” (ancipiti periculo) ⁴⁵ care poate fi interpretat ca pericolul venit în egală măsură din partea populației locale revoltate împotriva autorităților romane cît și din partea dacilor liberi și iazygilor raliați răsculaților. Villae-le și sanctuarele din jurul capitalei au fost complet distruse. La aceste acțiuni s-au alăturat dacii liberi și probabil vandalii germanici recent sosiți în preajma provinciei.

Focul răscoalei s-a întins și la sud de Dunăre, unde inscripțiile funerare vorbesc acum frecvent de *latrones* — exponenți ai unei mișcări populare cu caracter predominant social. Pentru restabilirea situației Marcus Aurelius a procedat la instituirea unui comandament unic pentru Moesia Superior și Dacia, încredințat generalului Claudius Fronto. Provincia Dacia a fost din nou reorganizată în trei subdiviziuni: *Dacia Porolissensis* (care-și păstrează, deci, vechiul nume), *Dacia Apulensis* (fosta Dacia Superior) și *Dacia Malvensis* (fosta Dacia Inferior) ⁴⁶.

În anul 170 răsculaților li s-au alăturat costobocii, care au efectuat un raid pînă în adîncul Peninsulei Balcanice ⁴⁷. Există unele indicii care sugerează că, folosindu-se de acest prilej, masele autohtone din estul Moesiei Inferior s-au răsculat și, distrugînd pietrele de hotar, au pus stăpînire pe pămînturile coloniștilor romani și ale celor bogați, cum s-a întîmplat în jurul cetății Ausdencensilor și la Tropaeum Traiani ⁴⁸.

În Dacia, în anul 170, Claudius Fronto a căzut în luptă cu dacii revoltați, vandalii germanici și iazygii ⁴⁹. Gravitatea situației este reliefată și de faptul că în anul 174 împăratul Marcus Aurelius a venit în Dacia unde a restabilit cu greu situația.

În anii următori și mai ales în timpul domniei lui Commodus, fiul lui Marcus Aurelius, luptele s-au intensificat îndeosebi în nordul provinciei. La sfîrșitul secolului al II-lea oștile Daciei libere în alianță cu burii dar și în înțelegere cu populația dacă revoltată în interior au încercat o nouă acțiune.

⁴⁴ SHA, *Marcus Antonius*, 22, 1.

⁴⁵ CIL, III, 7969; D. Tudor, *Răscoale*, p. 28—34; M. Macrea, *Viața*, p. 70; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 210.

⁴⁶ M. Macrea, *op. cit.*, p. 69—71.

⁴⁷ Gh. Bichir, *Ramura nordică a dacilor—costobocii*, în „Thraco-Dacica”, 4, nr. 1—2, 1983, p. 65—66.

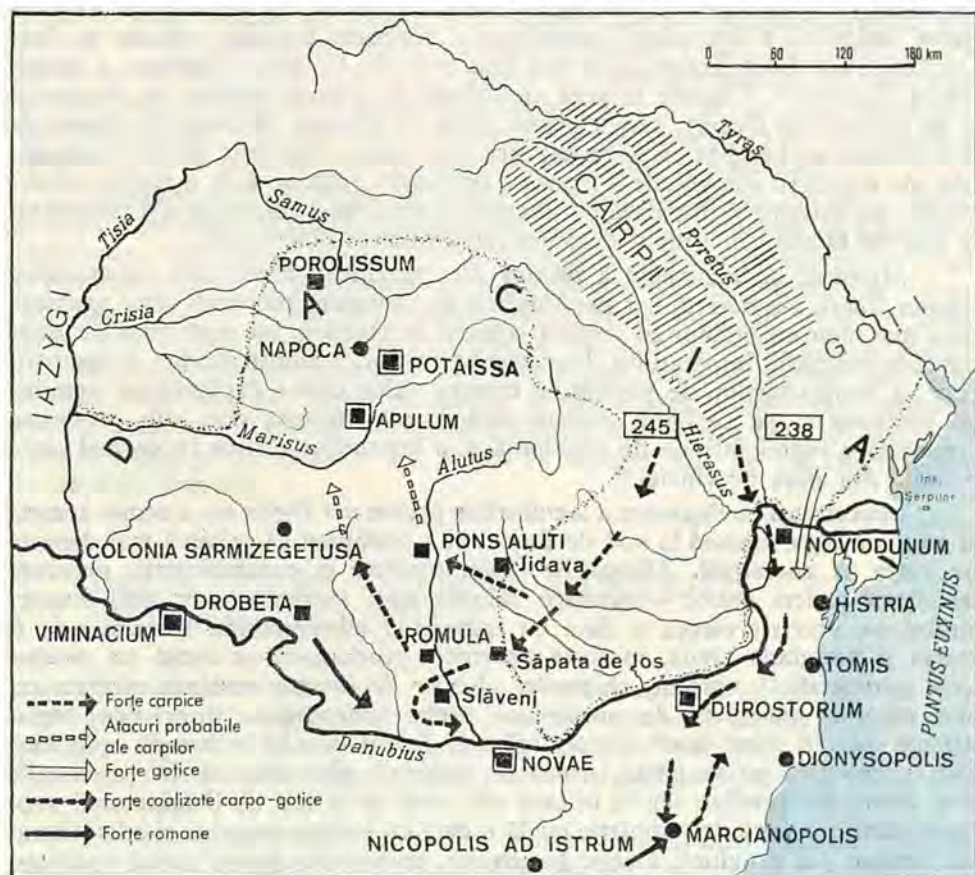
⁴⁸ CIL, III, 14 214, 12; St. Cl., 6, 1964, p. 192—200.

⁴⁹ CIL, VI, 31 640.

INCURSIUNEA COSTOBOCILOR (DACI LIBERI) DIN ANUL 170



INCURSIUNILE CARPILOR (DACI LIBERI) ȘI GOȚILOR DIN ANII 238 ȘI 245



Un sugestiv pasaj din *Viața lui Commodus* arată că „acest împărat, prin generalii săi, a învins pe mauri, pe daci și a restabilit stăpînirea în Britannia, Germania și Dacia, provincii care voiau să o înlăture”⁵⁰.

O dată cu domniile lui Septimius Severus (193—211) și Caracalla (211—217) regimul militar în provincia Dacia s-a înăsprit. De asemenea, au fost întărite frontierele cu scopul nu numai de a opri acțiunile întreprinse de dacia liberi pentru eliberarea provinciei, ci și pentru a împiedica legăturile trainice, firești între dacia din afara și cei aflați sub dominația Romei, în fapt același popor unitar etnic, lingvistic și cultural.

În secolul al III-lea lupta de eliberare a poporului dac a intrat într-o fază superioară, a dobîndit forme noi determinate de transformările sociale petrecute în provincia Dacia și în întregul imperiu.

⁵⁰ SHA, Commodus, 13, 5; despre mișcările din timpul lui Commodus, vezi și D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 211—212.

Atacurile carpilor și îndeosebi războiul purtat de aceștia împotriva imperiului la granițele estice ale provinciei Dacia (245—247) au determinat abandonarea definitivă a limesului Transalutan și replierea trupelor romane pe linia Oltului, unde Filip Arabul, care și-a luat titlul de *Carpicus Maximus*, a întărit orașul Romula⁵¹. Luptele interne combinate cu atacuri externe au continuat și pe vremea lui Decius, care a primit titlul de *Dacicus Maximus*⁵². Monedele bătute de acest împărat, ca și de cei care i-au urmat, dovedesc eforturile deosebite ale stăpînirii romane de a menține provincia precum și de a rezista adversarilor din interior și din afară. O intensitate maximă a atacurilor s-a înregistrat la sud de Dunăre în timpul domniei lui Gallienus (260—268).

Mișcarea de rezistență a dacilor din provincie, combinată cu atacurile dacilor liberi, l-a determinat pe Aurelian să considere pierdută orice speranță de a mai menține stăpînirea romană la nord de Dunăre, așa cum arată de altfel limpede biograful împăratului. Evacuarea trupelor, a administrației, a negustorilor, a proprietarilor de pământ, a tuturor celor care-i exploataseră nemilos pe băștinași și pe cetățenii romani sărăciți s-a efectuat deci sub presiunea crescîndă a luptei interne de rezistență și a loviturilor din ce în ce mai grele primite din afara provinciei⁵³.

Majoritatea covârșitoare a locuitorilor provinciei Dacia nu a urmat armata și administrația romană la sud de fluviu, ci a continuat să trăiască mai departe pe vatra sa ancestrală. Afirmatiile tîrzii, confuze și contradictorii, prezente în cîteva scrieri antice —afirmații reluate apoi tendențios de unii istorici străini —, potrivit cărora o dată cu trupele și administrația romană s-ar fi retras și populația civilă, în fosta provincie producîndu-se astfel un pretins „vid demografic”, umplut, chipurile, ulterior de diverse seminții migratoare, sînt complet infirmate de numeroase probe arheologice, lingvistice, toponimice etc. În acest sens este semnificativ faptul că nici o dovadă epigrafică sau arheologică nu se poate invoca în sprijinul afirmației că în provinciile nou create de Aurelian sau în oricare altă zonă de la sud de Dunăre ar fi avut loc o afliure masivă de populație civilă o dată cu sosirea trupelor și administrației retrase din provincia Dacia. În schimb, numeroase dovezi atestă realitatea că viața economico-socială la nord de Dunăre, pe teritoriul fostei provincii, ca și în celelalte arii de locuire dace —cu alte cuvinte, în întregul spațiu carpato-danubiano-pontic —, a continuat fără întrerupere și a evoluat firesc, în noile condiții, corespunzător vitalității etnice și individualității poporului român. Referindu-se la acei istorici de peste hotare care încearcă să susțină

⁵¹ CIL, III, 1031; acest război este pe la.g tratat de I. Piso, *Războiul lui Philippus cu carpii*, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 301—310.

⁵² CIL, III, 1176.

⁵³ Pentru problema părăsirii Daciei, din bogata literatură existentă, vezi: N. Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, vol. I, partea I, București, 1937 p. 376—408; M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, în AISC, 3, 1936—1940, p. 271—305; idem, *Părăsirea Daciei și problema continuității daco-romane în lumina izvoarelor numismatice*, în *Omagiu profesorului Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 912—921; idem, *Viața*, p. 445—450; A. Bodor, *Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia*, în „Dacoromania”, 1, 1973, p. 29—40; R. Vulpe, *Considerations historiques autour de l'evacuacion de la Dacia par Aurelian*, în „Dacoromania”, 1, 1973, p. 41—51.

ideea că după retragerea aureliană în spațiul carpato-danubiano-pontic s-ar fi creat un așa-zis vid de locuire, tovarășul Nicolae Ceaușescu arată: „Vidul nu pe aceste meleaguri a fost, ci, poate, în conștiința acestor istorici, care, servind interese străine de națiunile și popoarele lor, lucrând în interesul politicii imperialiste, de dominație, încearcă în continuare, ca și în trecut, să învenineze și să dezbine oamenii muncii de diferite naționalități”⁵⁴.

Ca rezultat al părăsirii teritoriilor dace nord-dunărene de către romani a devenit posibilă refacerea unității firești a Daciei aproximativ în hotarele ei anterioare, deși aspectele și mai ales conținutul vieții materiale și spirituale erau acum altele. În urma conviețuirii poporului dac cu coloniștii și armata romană, a împlinirii celor două civilizații începute încă din secolul al II-lea î.e.n. și atingând intensitatea maximă în secolele II—III e.n. în spațiul carpato-danubiano-pontic apăruse un nou popor, poporul român, moștenitor al celor mai înaintate virtuți ale dacilor și romanilor, animat, ca și strămoșii săi, de dragoste de adevăr și dreptate, distingându-se prin dârzenie și neînfricare în luptă, prin voința de a fi stăpîn pe destinul său, de a-și făuri viitorul în deplină libertate.

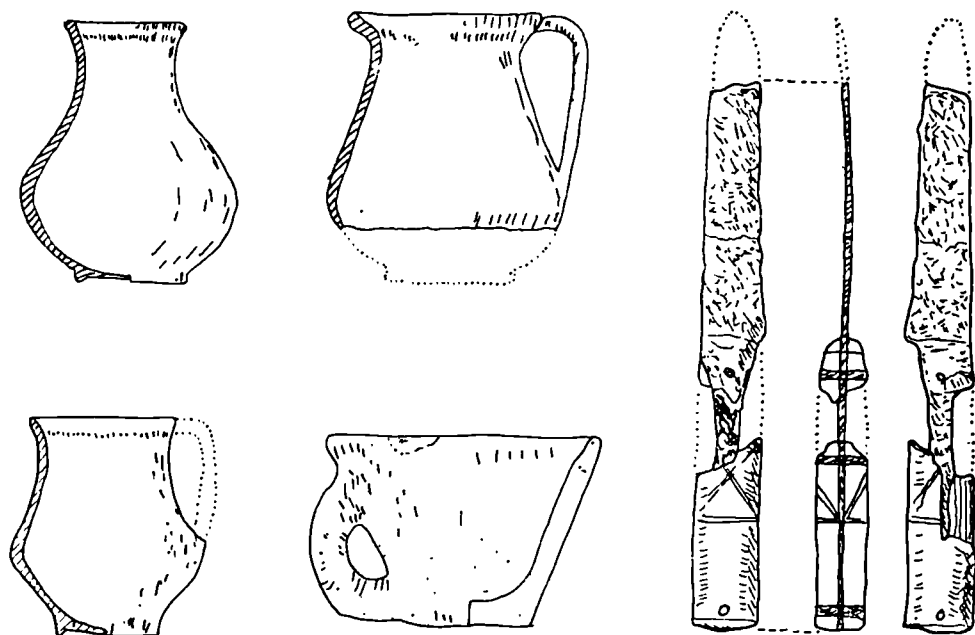
DACIA LIBERĂ ÎN LUPTA ÎMPOTRIVA EXPANSIUNII STRĂINE

O însemnătate deosebită pentru evoluția istorică a poporului dac după războaiele din 101—102 și 105—106 a avut-o existența Daciei libere care a polarizat lupta de eliberare a tuturor dacilor de sub stăpînire străină și, prin organizarea ei politică și militară, a perpetuat glorioasele tradiții ale statului dac centralizat.

Cercetările arheologice probează continuitatea și dezvoltarea economico-socială, politică, culturală și militară a statului dac liber pe acele teritorii care, după sfîrșitul războaielor cu romanii, rămăseseră neînglobate imperiului. El și-a continuat în mod activ existența pe traiectele cunoscute din epocile anterioare, cu modificări firești impuse de noua situație strategică și ambianța generală determinată atît de extinderea puterii romane la nord de Dunăre, cît și de mișcările repetate și intempestive de populații care au avut loc spre spațiul carpato-dunărean.

Ca rezultat al investigațiilor întreprinse în ultimele decenii s-au dobîndit valoroase informații despre istoria Daciei libere și a locuitorilor săi de la nord-est și est de Carpați (*costobocii* și *carpii*), în stăpînirea cărora au rămas întinse regiuni — spre nord pînă aproape de Lvov, spre est pînă la Nistru, spre sud pînă la linia atinsă de imperiu pe partea stîngă a Dunării maritime. Daciei libere îi aparțineau de asemenea ținuturile situate la nord și vest de Carpații Apuseni, pînă dincolo de riul Tisa. O situație particulară au avut-o dacii liberi din spațiul cuprins între Carpații Meridionali și Dunăre, la est de Olt, precum

⁵⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, București, 1980, p. 414.



Vase și obiecte de metal descoperite în așezarea dacilor liberi de la Văleni

și cei din teritoriile cuprinse între Carpații de curbură și Limanul Nistrului, care au intrat pentru perioade mai lungi sau mai scurte de timp sub dominație romană și, în general, au avut de suportat supravegherea — uneori severă — a imperiului.

Cu toate diferențele specifice de la zonă la zonă, Dacia liberă prezintă o sumă de caracteristici comune definitorii pentru stadiul atins în evoluția ei și, mai ales, pentru destinul avut după spargerea unității politice a spațiului carpato-danubiano-pontic în urma extinderii stăpînirii romane la nord de Dunăre. Analiza așezărilor și necropolelor dacilor liberi cercetate arheologic pune în evidență faptul că ei au rămas în continuare sedentari, avînd drept ocupații principale agricultura și creșterea vitelor⁶⁵. În așezările lor, ca cele descoperite la Văleni-Botești și Poiana-Dulcești (jud. Neamț), Lipița de Sus

⁶⁵ În ansamblul bibliografiei vaste privind dacii liberi se impun, prin valoarea lor deosebită, câteva lucrări de sinteză: Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; V. M. Cigilik, *Naseleniia verhnego Podnestrovia perviuh stoletii nașei eri (Plemena lipic'koi kul'turi)*, Kiev, 1975; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.*, Iași, 1982; vezi și S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia (r. Vede, reg. Argeș)*, în MCA, VIII, 1962; S. Du nitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, Satu Mare*, 1967; M. Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, în „Apulum”, 7, 1968, p. 180–187; E. Dörner, *Dacii și sarmarii din secolele II–III e.n. în vestul României*, în „Apulum”, 9, 1971; idem, *Dacii liberi din cîmpia Aradului și stadiul lor de romanizare în secolele II–IV e.n.*, în „Ziridava”, 3–4, 1974; V. Matei, *Așezarea dacilor liberi de la Panic, com. Hereclean, jud. Sălaj*, în MCA, XIV, 1980; Gh. Bichir, *Dacii liberi din Muntenia și relațiile lor cu romanii*, în „Thraco-Dacica”, 2, 1981.

(raion Rogatin, reg. Ivano-Frankovsk), Remezivčyan (raion Zoločev, reg. Lvov), Scheia și Botoșana (jud. Suceava), Țifești (jud. Vrancea), Panic-Bereclean (Jud. Sălaj), Medieșul Aurit (jud. Satu Mare), Colonești-Guești (jud. Olt), Bragadiru (sectorul agricol Ilfov), Mihai Bravu (jud. Giurgiu) și Militari-Mătăsaru-Tei (București), s-au descoperit unelte agricole, cuptoare, amenajări pentru animale și alte vestigii care atestă convingător ocupațiile de bază ale autohtonilor. O dată cu aceasta au înflorit în continuare meșteșugurile de cunoscută tradiție geto-dacă: olăritul, prelucrarea metalelor, torsul și țesutul, confecționarea obiectelor de podoabă și armelor. Se remarcă însă pătrunderea tot mai intensă în lumea dacilor liberi și a produselor romane — fenomen caracteristic pentru raporturile cu Imperiul roman, în special cu populația provinciilor Dacia și Moesia Inferior, unde trăiau mase considerabile de aceeași etnie cu ei; peste limitele teritoriale impuse de cuceritori, factori obiectivi și subiectivi presau irezistibil în direcția păstrării unității spațiului carpato-danubiano-pontic, așa cum aveau să se petreacă lucrurile și mai târziu, în toate epocile istorice, când stăpîniri străine s-au instituit asupra unor pămînturi românești. În linii generale și în această perioadă Dacia a fost cuprinsă de diverse fenomene istorice în întregimea ei, fie că era vorba de complexul proces al împlinirii propriei civilizații cu cea romană, fie că se desfășura accelerat omogenizarea lingvistică pe coordonatele preluării limbii latine.

Dezvoltarea forțelor și relațiilor de producție a stat la temelia organizării politice superioare la dacii liberi — statul. Ținînd seama de acest fapt există suficiente temeiuri pentru a considera că în anumite regiuni care s-au bucurat de condiții favorabile organizarea politică proprie s-a menținut și a continuat tradițiile statului dac de odinioară.

După impactul războaielor cu romanii, care crease o oarecare dezorganizare politică în lumea dacă liberă, încordarea tuturor forțelor în fața tendințelor expansioniste continui ale imperiului a permis o redresare ascendentă care avea să ducă la apariția statului dac liber. Asupra întinderii acestuia, a cuprinderii în cadrul hotarelor sale a cît mai multor comunități dacice avem informații fragmentare. Se poate afirma, totuși, pe baza rezultatelor descoperirilor și interpretărilor arheologice, că la sfîrșitul secolului al II-lea la est de Carpați organizarea politică evoluase spre forme statale, rezultate ale unei acțiuni unificatoare inițiate de carpi, adică de dacii de lîngă munții Carpați. O altă formațiune statală dacică a fost cea a costobocilor, localizați în bazinul superior al Prutului și Nistrului; o inscripție menționează un rege costoboc, Pieporus, împreună cu alți membri ai familiei regale⁵⁶, ceea ce certifică indubitabil existența unei organizări statale cu o stratificare socială conturată. În primele decenii de după cucerirea romană, de o formațiune statală proprie au dispus și dacii liberi din zona Munților Apuseni⁵⁷. În condiții complexe, în prima jumătate a secolului al III-lea s-a putut produce o acțiune mai amplă de unificare a formațiunilor politice de la est, nord și nord-vest de lanțul Carpaților.

⁵⁶ CIL, VI, 1801.

⁵⁷ Gh. Bichir, *Les Daces libres de l'Époque romaine à la lumière des données archéologique*, în „Thraco-Dacica”, București, 1976, p. 305—307.

Evident, vatra străbună de locuire a poporului dac nu a fost supusă doar agresiunii Imperiului roman, care rămânea totuși principalul factor de putere în zonă, ci și aceleia a altor neamuri, care au căutat să pătrundă în spațiul dacic. Astfel, în nord-vest și vest dacii liberi au avut de făcut față permanent vandalilor de neam germanic. În perioada dată în Cîmpia Panonică se găsea puternica și războinică formațiune a iazygilor, cu care dacii s-au aflat în relații cînd pașnice, cînd ostile, atît înaintea cuceririi romane, cît și mai ales în timpul existenței provinciei Dacia. Dinspre est dacii liberi au trebuit să facă față în secolele II—III încercărilor sarmaților roxolani de a pătrunde și a se așeza la răsărit de Carpați. Dar cel mai dur conflict l-au avut dacii liberi cu goții — neam germanic înstăpînit la jumătatea secolului al III-lea în stepele nord-pontice de unde a lansat atacuri împotriva vecinilor, îndeosebi a Imperiului roman. În faza inițială a luptelor cu goții, dacii liberi au etalat o putere militară considerabilă⁵⁸.

Organizarea militară a dacilor liberi a păstrat, în general, caracteristicile din epoca anterioară. Astfel, în structura oastei carpilor au existat cele două categorii de trupe, infanteria și cavaleria. Sub înrîurirea unor evoluții lăuntrice și a necesității de a răspunde presiunilor externe, potențialul militar al carpilor a crescut în așa măsură încît oștile lor puteau înfrunta, uneori de la egal la egal, puternice forțe militare romane. Astfel, ofensivele declanșate la mijlocul secolului al II-lea de carpi și costoboci au avut la bază o concepție proprie de ducere a luptelor, cu obiective precis determinate, momentele de atac fiind bine alese — de regulă atunci cînd o parte a trupelor romane erau angajate în conflict în alte zone. O ofensivă de anvergură strategică, ca cea executată de costoboci în anul 170, implică existența unei oștiri care dispunea nu numai de efective numeroase și de o bună pregătire, dar și de mijloace de ducere a operațiilor (armament, mașini de asediu) care au fost folosite, de exemplu, la asaltul unor castr fortificate din provinciile romane balcanice. Cu toate condițiile vitrege în care s-a aflat, încorsetată între Imperiul roman și lumea migratorilor din jur, Dacia liberă și-a apărut cu tenacitate existența împotriva tuturor vitregiilor istoriei. Statul dac liber a ajuns, în anumite perioade, să reprezinte o forță militară importantă, care a vădit suficiente disponibilități pentru a opri migratorii la hotarele proprii vetre de locuire și pentru a întreprinde unele acțiuni ofensive, constituind indirect și un zid protector pentru teritoriile provinciilor romane limitrofe.

Forma de organizare socială generalizată în masa dacilor liberi a fost ca și în cazul mării majorități a populației din provincia Dacia, obștea teritorială. Diferențieri sociale au existat, mai puțin evidente în mărimea locuințelor din așezările cercetate arheologic, dar pregnante în necropolele lor, în care alături de majoritatea mormintelor oamenilor de rînd, sărace în inventar, s-au găsit și morminte cu depuneri bogate de obiecte aparținînd unor fruntași ai comunităților. Indicii elocvente asupra diferențierilor sociale sînt, de asemenea, tezaurele de excepțională valoare descoperite la Muncelul de Sus, jud. Iași (trei tezaure cu monede de argint și unul format din 7 vase din același metal prețios), Săbăoani, jud. Neamț (garnitură de harnașament de paradă formată

⁵⁸ Petrus Patricius, *Istorii*, 8.

din piese de bronz placate cu foiță de argint), Măgura, jud. Bacău și Puriceni, jud. Neamț (două tezaure cuprinzând 2830 și respectiv 1170 monede de argint) etc.⁵⁹ Astfel de descoperiri atestă o evidentă stratificare în sinul societății din Dacia liberă, faptul că exista o pătură conducătoare, o aristocrație în mîna căreia se găseau puterea politică și conducerea militară.

Privite în ansamblu, relațiile dacilor liberi cu Imperiul roman au fost foarte complexe. Lungi perioade de timp ele au purtat amprenta bunei vecinătăți, atestate — printre altele — de efectuarea unor intense schimburi economice. Iradierea culturii și civilizației romane s-a efectuat în toate zonele de locuire a dacilor liberi, ceea ce a reprezentat premisa dezvoltării procesului de împletire a celor două civilizații, declanșat în spațiul carpato-danubiano-pontic și zămisirea aici, prin împletirea a două civilizații — dacă și romană —, a unui și aceluiași popor: poporul român. Nu au lipsit însă nici anumite perioade de încordare, de tensiune și confruntare militară. Dincolo de cauzele concrete posibile într-un moment sau altul (nerespectarea unor acorduri, mișcări de populație impuse de presiunile și invaziile migratorilor, antrenarea autohtonilor la expediții inițiate pe teritoriul roman de alte neamuri), luptele dacilor liberi cu imperiul, conjugate deseori cu tulburări interne în provincia Dacia, se înscriu — considerate din perspectiva istorică — drept o continuare a rezistenței anterioare a dacilor, rezistență care atinsese punctul culminant pe timpul marilor războaie de apărare din vremea lui Decebal.

ÎMPLETIREA CIVILIZAȚIILOR DACĂ ȘI ROMANĂ ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

Începînd cu secolul al II-lea î.e.n., lumea dacă, angajată într-un eroic efort de stăvilire a expansiunii străine, de eliberare a unor teritorii din vatra străbună de locuire, a fost în măsură să intre în contact, mai întîi pașnic, prin legături comerciale, apoi violent, prin dure confruntări armate, cu marea putere care se ridica amenințător dinspre sud-vest: Roma. Tendințelor expansioniste ale Romei, cărora le căzuseră victime atîtea popoare din vestul, nordul și sudul continentului nostru sau de pe alte continente (Africa, Asia), dacii le-au opus o rezistență tenace mai întîi prin puternicul și gloriosul stat centralizat și independent condus de Burebista, iar ulterior, în secolul I e.n., prin dîrze lupte pentru libertate și independență, printr-un eroism legendar dus pînă la sacrificiul suprem în apărarea integrității teritoriale și independenței.

Transformarea unei largi fișii din dreapta Dunării în provincia romană Moesia, la care s-a adăugat în anul 46 e.n. teritoriul dintre fluviu și mare, a însemnat începutul primei faze a conviețuirii și conlucrării între autohtonii daci, care constituiau baza etnică în teritoriile dintre Dunăre și Munții Balcani, pe de o parte, și noile autorități și coloniștii romani, pe de alta. După o perioadă

⁵⁹ Cf. I. Ioniță, *cf. cit.*, p. 82—83; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Circulația monetară la triburile libere de la răsărit de Carpați (sec. II—IV e.n.)*, în *Mem. Ant.*, 2, 1970, p. 281—336; V. Mihăilescu Bîrliba, J. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura, Bacău*, 1977.

de dure încleștări, o altă parte din vatra strămoșească a dacilor a fost anexată de către Imperiul roman: teritoriile nord-dunărene înglobate în provinciile Dacia și Moesia Inferior. În acest fel s-au creat condițiile ca pe o vastă arie, de la Munții Apuseni la Nistru și Marea Neagră, din nordul Carpaților Orientali și pînă la Munții Balcani, o mare parte din blocul dacic ancestral să intre într-un vast și complex proces de împletire cu elementul roman. Așa cum demonstrează izvoarele literare antice, confirmate de descoperirile arheologice, efectele împletirii nemijlocite a celor două civilizații timp de 170 de ani la nord de Dunăre și mai multe secole la sud de fluviu au fost decisive; în urma acestei îndelungate existențe comune s-a născut poporul român. „În luptele grele și în conviețuirea comună, timp de secole, a dacilor și a romanilor — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — s-a plămădit un popor nou, care a păstrat și dezvoltat însușirile și virtuțile cele mai bune ale înaintașilor săi”⁶⁰.

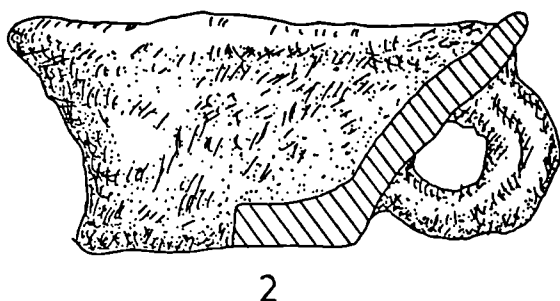
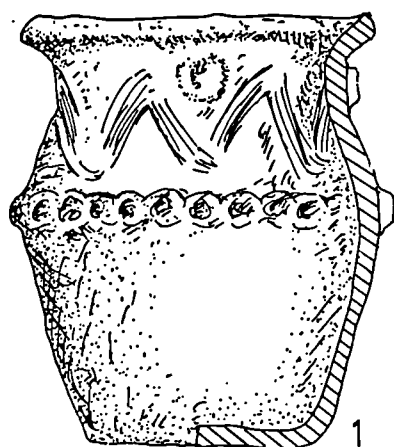
Etnogeneza românească s-a petrecut pe două planuri de bază: material și spiritual, ceea ce a însemnat atât preluarea unor elemente de civilizație de către romani de la daci, cît și invers, procesul de asimilare rapidă de către poporul dac a factorilor fundamentali de civilizație romană, de limbă și cultură materială. În aceasta a constatat esențialmente procesul plămădirii poporului român⁶¹.

În multe din așezările dace produsele romane au pătruns, coexistînd cu cele locale, dar dînd naștere și unor forme noi, de sinteză, originale, în spațiul provinciei. De altfel afluxul de produse romane în mediul rural dac dovedește faptul că acesta, deși în general a manifestat o tendință de conservare a tradițiilor vieții materiale și spirituale proprii, nu a fost refractar la înnoirile și progresele vremii. Atît denumirile satelor, cît și descoperirile arheologice confirmă că în mediul rural al provinciei Dacia băștinașii au continuat să reprezinte marea majoritate a locuitorilor. Alături de ei, în decursul timpului, datorită împroprietărilor repetate de veterani sau coloniști, prezența elementului roman a ajuns să devină o realitate. Simbioza pe planul vieții materiale și spirituale petrecută la sate a reprezentat un aspect major al amplului proces care a avut ca finalitate apariția unui nou popor, cel român. „Poporul român s-a format, în mod incontestabil, nu printr-o contopire biologică, ci prin preluarea de către geto-daci a limbii latine și a altor elemente ale vieții materiale și spirituale în perioada conviețuirii cu romanii, adică în secolele I—III e.n.”⁶². Astfel s-a format poporul român, care este vechi de peste 2 000 de ani, de cînd poporul dac a preluat limba și spiritualitatea latină. Acest proces

⁶⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 22, București, 1982, p. 7.

⁶¹ Din vasta literatură dedicată acestei probleme vezi V. Părvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, ediția a II-a, București, 1974; idem, *Dacia. Civilizațiile antice din pările carpato-danubiene*, ed. a IV-a, București, 1967, p. 129—155. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1945; M. Macrea, *Viața*, p. 256—269; I. Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice și sculpturale din așezările rurale ale provinciei Dacia*, în SCIVA, 25, nr. 4, 1974, p. 497—515; N. Gudea, *Cîteva aspecte și probleme privind procesul de romanizare în Dacia*, în „Apulum”, 13, 1975, p. 95—111; A. Aricescu, *Armata*, p. 188—200; D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, p. 228—252.

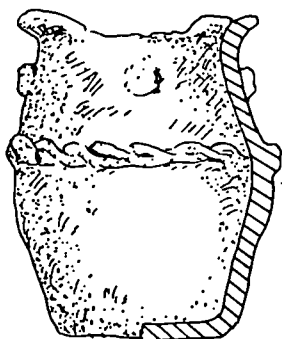
⁶² General-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, *Transilvania, străvechi pămînt românesc*, București, 1984, p. 16.



2



3



4

Ceramică dacică descoperită în castre
1, 4 Brețcu, 2 Orheiu Bistriței, 3 Micia.

s-a desfășurat în întregul spațiu carpato-danubiano-pontic și s-a petrecut profund și pe toate planurile vieții materiale și spirituale.

În procesul de contopire a celor două civilizații un rol important l-au jucat și așezările urbane. Cu o viață superioară din punct de vedere economic și cultural, orașul a constituit un punct de atracție pentru daci angrenați în diferite activități în mediul urban sau suburban și a servit ca element de legătură și contact din ce în ce mai intens cu satul. Mulți daci au lucrat în orașe ca meșteșugari sau au mijlocit, în calitatea lor de negustori, schimburile cu mediul rural. Prezența activă a elementelor dace la orașe este atestată de o serie de inscripții. Unii aristocrați de origine dacă își vor fi păstrat averile, și, de pe aceleași poziții de clasă, în calitate de proprietari de bunuri mobile sau funciare, se vor fi raliat noilor clase exploatare din provincie.

Preluarea unor elemente de cultură și civilizație romană de către populațiile supuse a fost, de altfel, un fenomen larg răspândit în cadrul imperiului și chiar dincolo de frontierele lui. Mecanismul preluării de către populația

autohtonă a unor astfel de elemente, fapt valabil fără îndoială și în cazul poporului dac, este zugrăvit cu o deosebită forță sugestivă de către Tacitus, care descrie astfel consecințele prezenței armatelor romane comandate de Agricola în Britannia: „Agricola sfătuia pe fiecare în parte, ajuta obștile să construiască temple, piețe și case [...] iniția în artele frumoase pe copiii șefilor de triburi și căuta să prefere inteligența naturală a britanilor talentelor dobândite ale gallilor. De aceea acești oameni, care pînă de curînd disprețuiau limba romanilor, începeau să se pasioneze acum pentru elocvența acestora. Acum ajunsese la cinste și portul nostru iar era la modă”⁶³.

Alături de fondul etnic — element definitoriu pentru conturarea individualității poporului român —, uneltele, ceramica dacică, care perpetuează în mare măsură forme și tehnici de lucru din perioada de dinainte de cucerirea romană, cu influențe definitorii în elementele de decor, culoare și forme (Cristești, Cașolț), piesele de podoabă (fibule, brățări, coliere, lanțuri) și de port, tezaurele monetare aparținătoare autohtonilor au constituit factori de substanță, aport de cultură materială și spirituală la vastul proces al simbiozei cu civilizația romană.

La sud de fluviu, în provincia Moesia Inferior, de asemenea cu o solidă bază etnică și culturală geto-dacă — atestată de numeroasele urme arheologice și de toponimele păstrate și preluate în epoca romană: *Aedabe*, *Cebrium*, *Oescus*, *Marisca*, *Muridava*, *Saprisara*, *Giridava*, *Emporium Piretensium* —, simbioza cultural-lingvistică cu elementul roman s-a accentuat din secolul I e.n. Succesivele transmutări de populație de la nord de Dunăre nu au făcut altceva decît să întărească și mai mult baza etnică dacică sud-dunăreană, pe al cărei solid trunchi s-a altoit, în secolele următoare, elementul roman. Beneficiind de o organizare municipală sau cvasi-municipală, precum și de menținerea vechilor structuri organizatorice — obștile —, dacii de la sud de Dunăre și-au desfășurat pe mai departe viața și munca, continuînd să producă bunuri materiale sau spirituale în vechea tradiție, așa cum o dovedesc cercetările arheologice de la Lom, Novae, Nova Cerna, Oriahovo, Staroselo, Enisala, Gura Canliei, Bugeac, Dervent, Histria, Dinogetia, Adamclisi, Sibioara, Ovidiu și altele.

Fenomenul de întrepătrundere cultural-lingvistică daco-romană desfășurat în Dacia și Moesia a avut consecințe notabile în chiar ansamblul vieții politico-militare a Imperiului roman. Ascensiunea dacilor în posturi importante ale administrației și armatei romane este probantă pentru profunzimea și rapiditatea asimilării limbii latine de către autohtonii din Dacia și, deopotrivă, pentru calitățile lor politice și militare remarcabile. Astfel, trupele din Moesia Inferioară care s-au revoltat împotriva lui Gallienus l-au proclamat împărat pe comandantul lor, Regalianus. *Historia Augusta* oferă următoarele informații semnificative despre originea și personalitatea acestui pretendent la puterea imperială: „Sigur este că Regalianus a fost un bărbat renumit în arta militară, dar de mult suspectat de Gallienus, fiindcă i se părea potrivit pentru conducere; se trăgea din poporul dac și, după cum se crede, era rudă cu Decebalus însuși”⁶⁴. Asemenea altor împărați din timpul „anarhiei mili-

⁶³ Tacitus, *Agricola*, 21.

⁶⁴ SHA, *Regalianus*, 10.

tare”, Regalianus a sfârșit curînd tragic, ucis de cei din anturaj în momentul în care s-a aflat că Gallienus se pregătea să ia împotriva rebelilor măsuri draconice⁶⁵. Dacă de origine, dar născut într-o familie modestă de păstori a fost și Marcus Acilius Aureolus care, datorită însușirilor lui excepționale, a făcut o carieră militară strălucită și a devenit pînă la urmă cel mai puternic oponent al lui Gallienus. Referindu-se la începuturile carierei lui, Zonaras scrie limpede: „Aureolus, care era din țara getică numită mai tîrziu Dacia și de neam neînsemnat (căci fusese mai înainte păstor), cum soarta hotărîse să-l înalțe, a intrat în armată și, fiind foarte priceput, a fost numit îngrijitor al cailor împăratului Valerianus”⁶⁶.

Gallienus, apreciîndu-i meritele, l-a numit comandant al cavaleriei — demnitate nou înființată —, în care calitate a avut un rol de seamă în luptele purtate pentru zdrobirea uzurpatorilor Ingenius, Macrinus și Posrtumus Proclamat împărat cu sprijinul trupelor illyre — formate în mare parte din traco-daci —, Aureolus și-a stabilit reședința la Mediolanum, unde a reușit să respingă toate atacurile date de forțele rămase credincioase lui Gallienus. Și-a găsit sfîrșitul ucis, se pare, în timpul domniei lui Claudius sau imediat după acesta, sub Aurelian. „Asupra acestui punct — se arată în *Historia Augusta* —, păreri istoricilor — chiar ale celor greci — sînt atît de diferite, încît unii susțin că Aureolus a fost omorît de Aurelian, fără voia lui Claudius; alții, din contră, că a făcut-o din ordinul și cu voința lui Claudius; alții, în sfîrșit, că a fost omorît de Aurelian ca împărat; iar alții, că aceasta s-a întîmplat anterior venirii acestuia la domnie”⁶⁷.

Ascensiunea unui mare număr de daci, traci și illyri spre vîrfurile ierarhiei politice și ale armatei — pentru că în afară de Regalianus și Aureolus au fost numeroși alții originari din regiunile dunărene care s-au ridicat la înalte demnități în viața imperiului — constituie unul dintre cele mai caracteristice fenomene care reflectă amploarea procesului de simbioză daco-romană.

Că este vorba nu de fapte izolate, ci de o prezență masivă a autohtonilor din Dacia în viața socială, politică și militară a imperiului o probează și numărul crescînd de unități militare recrutate din Dacia — consemnate în tabelul de mai jos⁶⁸ — pomenite de izvoarele literare și de inscripții ca participante la evenimente petrecute pînă în îndepărtate colțuri ale stăpînirii romane. În secolul al II-lea, unitățile militare recrutate din Dacia au depășit numeric pe cele recrutate din multe alte provincii, ceea ce este grăitor pentru potențialul demografic și intensitatea procesului de simbioză daco-romană care s-a desfășurat în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Pe lîngă unitățile incluse în tabel se cunoaște existența și a altor formațiuni neregulate de daci, atît de infanterie, cît și de cavalerie, recrutate pro-

⁶⁵ J. Fitz, *Ingenius et Regalianus*, Collection Latomus, vol. 81, Bruxelles, 1966.

⁶⁶ Zonaras, *Epitome historiarum*, XII, 24.

⁶⁷ HA, *Aurelianus*, 16.

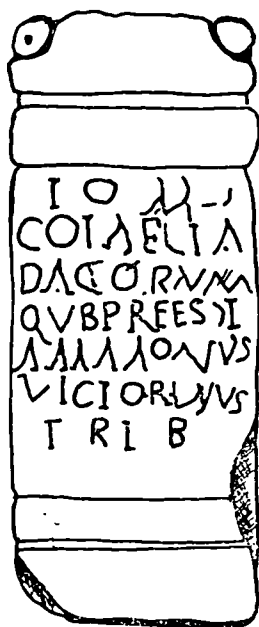
⁶⁸ Întocmit după I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia Traiană)*, București, 1980, p. 24—44; vezi și C. C. Petolescu, *Dacii în armata romană*, în RI, 33, nr. 6, 1980, p. 1043—1062; idem, *Geto-dacii în epoca romană în lumina izvoarelor epigrafice*, în „Thraco-Dacica”, 2, 1981, p. 221—223.

AUXILIA DACORUM
(unități recrutate în provincia Dacia)

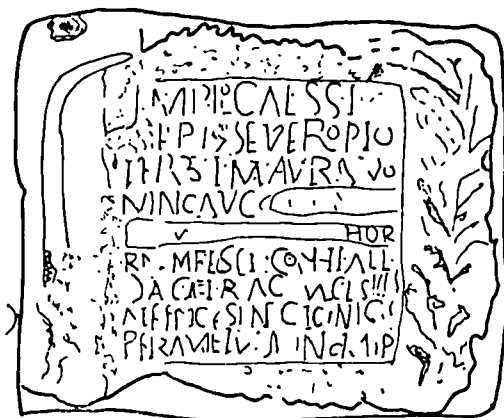
Nr. crt.	Numele unității	Observații
1	<i>Ala I Ulpia Dacorum</i>	Organizată de Traian; a staționat tot timpul în provincia Cappadocia
2	<i>Ala II Ulpia Dacorum</i>	Neatestată până acum direct, dar existența ei este sugerată de cifra de ordine I a unității precedente.
3	<i>Cohors I Ulpia Dacorum</i>	Organizată de Traian; a staționat în Syria
4	<i>Cohors I Aelia Dacorum milliaria</i>	Înființată de Hadrian sau de Antoninus Pius; a staționat tot timpul în Britannia, la Amboglana (azi Birdoswald)
5	<i>Cohors I Augusta Dacorum</i>	Neatestată până acum, dar existența ei este implicată cert de cifra de ordine II a unității înscrise la nr. 6
6	<i>Cohors II Augusta Dacorum p(ia) f(idelis) milliaria equitata</i>	A staționat probabil la Teutoburgium (azi Dalj, R.S.F. Iugoslavia) în Pannonia
7	<i>Cohors I Aurelia Dacorum</i>	Neatestată până acum direct, dar existența ei este implicată cert de cifra de ordine II a unității înscrise la nr. 8
8	<i>Cohors II Aurelia Dacorum</i>	Înființată de Marcus Aurelius Antoninus; a staționat, probabil, în Pannonia, temporar la Poetovio (azi Ptuj, R.S.F. Iugoslavia)
9	<i>Cohors gemina Dacorum milliaria</i>	A staționat la Civitas Montanensium (azi Mihailovgrad, R. P. Bulgaria) în Moesia Inferior

abil în primii ani după constituirea provinciei nord-dunărene. Formațiuni auxiliare de daci apar și pe unele inscripții fragmentare dar, din păcate, numele lor nu pot fi determinate deocamdată. La acestea se adaugă diversele *vexillationes* formate din unitățile romane care staționau în provincia Dacia, care ar fi posibil să indice și o apartenență etnică, nu numai teritorială, precum și numeroasele nume de daci (Decebalus, Bitus, Tarsa etc.) prezenți în diferite legiuni (XIII Gemina, I Italica, II Adiutrix, II Parthica, III Augusta, VII Claudia) și în alae (ala Gallorum, ala Hispanorum Campagorum, ala I Illyricorum) etc.

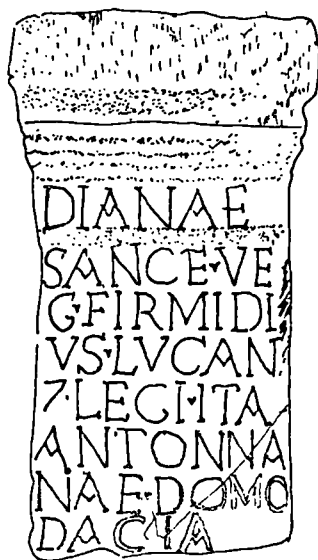
Datorită calităților lor militare tradiționale, bine cunoscute și apreciate la Roma, o serie de daci au fost incluși în garda imperială, atât în cohortele pretoriene, cât și în unitățile de cavalerie (*equites singulares*); în inscripții ei pot fi recunoscuți datorită nu numai numelor specifice, atunci când acestea s-au păstrat, ci și indicării precise a provinciei (*natus provincia Dacia, oriundus ex provincia Dacia*), a localității reședință a teritoriului din care fuseseră recrutați (Sarmizegetusa, Malva, Napoca etc.) sau a originii etnice (*natione Dacus*).



1



2



3



4

Inscripții referitoare la prezența dacilor în armata romană

1 altar votiv pus de Cohors I Aelia Dacorum milliaria la Birdoswald, Britannia; 2 inscripție de pe o construcție făcută de Cohors I Thracum civium Romanorum și Cohors I Aelia Dacorum la Birdoswald, Britannia; 3 altar votiv ridicat de G. Firmidius Lucanus, centurion în legiunea I Italica, originar din Dacia, descoperit la Montana, Moesia Inferior; 4 altar votiv ridicat de Marcus Ulpius Peregrinus din Napoca, tribunus în legiunea I Italica, descoperit la Novae, Moesia Inferior (după I. I. Rusu).

În complexul proces al etnogenezei românești a fost cuprinsă și Dacia liberă.

Arheologic se constată că în majoritatea locuințelor sau complexelor dacice și daco-carpice din secolele I—III se găsesc obiecte de import romane: ceramică, produse de lux, unelte, arme. Pe de altă parte, circulația de mărfuri și oameni dinspre Dacia liberă spre provincie era în relație directă cu nevoile reciproce de schimb în cadrul cărora dacii liberi primeau produse finite, în timp ce administrația romană era interesată în achiziționarea de materii prime și, deseori, recruți pentru armată. Perioada de la începutul secolului al II-lea și pînă la jumătatea secolului al III-lea a fost pentru Dacia liberă cea mai prosperă pe planul simbiozei culturii materiale și spirituale cu civilizația romană, avîntul vieții economice fiind stimulat și de o intensă circulație monetară și un înfloritor comerț cu cele două provincii: Dacia și Moesia Inferior.

Începînd, deci, cu secolul I pentru teritoriile din dreapta Dunării și secolul al II-lea pentru cele nord-dunărene, conviețuirea dacilor cu romanii a căpătat două aspecte fundamentale. Pe de o parte s-a petrecut un proces de întrepătrundere a civilizațiilor dacă și romană în teritoriile provinciale, populația locală adoptînd mai repede și într-o măsură decisivă forme de viață materială și spirituală romane, iar pe de altă locuitorii din Dacia liberă, în special cei din zonele limitrofe celor două provincii, au întreținut permanente relații cu imperiul, transmițînd sau primind de-a lungul a trei secole importante valori ale civilizației specifice. Astfel, ca urmare a unei evoluții complexe, s-a format poporul român. Transformarea unei părți a Daciei într-o provincie a Imperiului roman — cu toate aspectele negative pe care le-a avut —, conviețuirea dacilor cu romanii au dus „la împletirea celor două civilizații”⁶⁹, dacă și romană, au determinat o nouă înflorire economico-socială a acestor meleaguri, și-au pus amprenta asupra întregii evoluții istorice ulterioare a societății din acest spațiu geografic.]

„În îndelungata sa istorie de peste 2000 de ani”⁷⁰, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, poporul român a parcurs multe etape grele și importante, rămînînd statornic în străvechea vatră de viețuire dacică. „Carpații semeți, cu falnicii săi codri seculari, cu riurile sale milenare, au constituit leagănul de formare și dezvoltare a poporului nostru din cele mai îndepărtate timpuri. Carpații nu i-au despărțit, ci i-au unit întotdeauna pe locuitorii din cîmpiile de la răsărit și apus, de la miazăzi și miazănoapte.”⁷¹

Moștenitor direct al glorioaselor tradiții dace și a romanității din acest spațiu, poporul român își va dovedi în secolele următoare vitalitatea și puterea de rezistență în fața tuturor migratorilor care nu i-au mai putut modifica structural ființa etnică, limba și civilizația.

⁶⁹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 27.

⁷⁰ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Marii Adunări Naționale și Consiliului Național al Frontului Democrației și Unității Socialiste consacrată împlinirii a 40 de ani de la înfăptuirea actului revoluționar de la 23 August 1944*, 22 august 1984, București, 1984, p. 11.

⁷¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate* vol. 26, p. 431—432.



Decebal. Sculptură de Ion Jalea (foto Gh. Epuran)



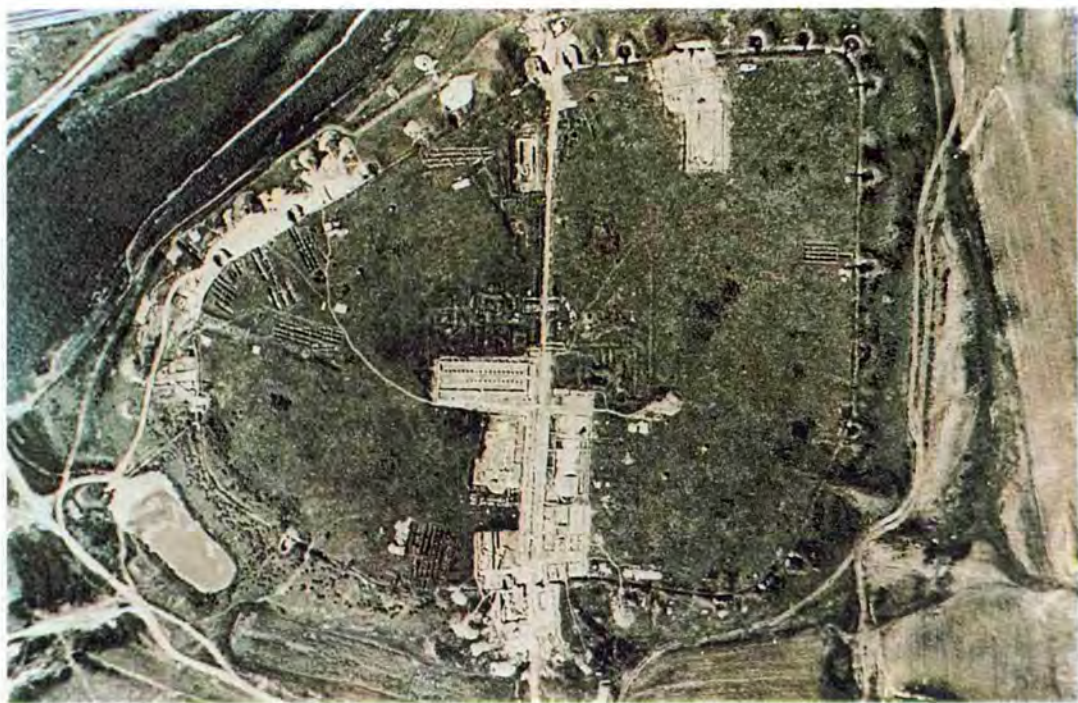
Castrul Drobeta (foto Gh. Epuran)

Ruinele podului construit de Apollodor din Damasc la Drobeta (foto Gh. Epuran)





Monumentul triumfal de la Adamclisi după reconstituire (foto Gh. Epuran)



Cetatea Tropacum (fotografie aeriană de Ion și Alexandru Barnea)



Biserica cnejilor români de la Densuș (foto Gh. Epuran)



Cetatea Dăbica (foto Mircea Rusu)

Cetatea de Colț (foto Radu Popa)



Confiscarea coroanei regatului Ungariei de către voievodul Transilvaniei în anul 1308 (facsimil din Cronica pictată)



Solia lui Basarab la Carol Robert
(miniatură din Cronica pictată)





Bătălia de la Posada. Fuga regelui Ungariei de pe cîmpul de luptă
(miniatură din Cronica pictată)

LUPTA DE REZISTENȚĂ A POPORULUI ROMÂN ÎMPOTRIVA INVAZIILOR POPULAȚIILOR MIGRATOARE (SFÎRȘITUL SECOLULUI AL III-lea — SECOLUL AL VII-lea)

În perioada care a urmat retragerii armatei și administrației romane, poporul român a fost nevoit să-și apere cu tenacitate aici, pe vatra sa permanentă de locuire, existența și libertatea, să-și dezvolte, în împrejurări extrem de vitrege, propria civilizație, să urce greu, dar inexorabil, spre trepte tot mai evolute de organizare socială, politică și militară, afirmându-și tot mai pregnant identitatea pe harta continentului european. Așa cum se arată în Hotărârea Plenei Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 26—27 octombrie 1977, în acea perioadă el „a trebuit să ducă o luptă îndârjită și necurmată pentru a-și păstra ființa, graiul și glia strămoșească. Muncind și creînd, pășind mereu înainte pe calea progresului și civilizației, poporul român a rezistat valului popoarelor migratoare, iar mai târziu cotropitorilor și agresorilor de tot felul, dominației străine. Lupta necurmată pentru dezvoltare de sine stătătoare, pentru afirmarea ființei sale naționale constituie o trăsătură caracteristică a întregii istorii a poporului român”¹. Valurile succesive ale populațiilor migratoare, aflate pe trepte inferioare de dezvoltare socială, s-au abătut secol după secol peste întinderea pământului românesc, pretinzând stăpîniri și dispărînd la fel de brusc cum apăruseră din istorie. Oamenii pământului românesc au rezistat eroic involburărilor istorice, afirmându-și cu putere în această luptă neîncetată dreptul lor inalienabil asupra vetrei străbune. Această statornicie în înfruntarea vitregiei istoriei, răspicată sa hotărîre de a-și modela distinct propriul destin, au adăugat valențe noi tradiționalelor trăsături morale și de voință afirmate în secolele anterioare de către înaintași. „Năvălirile popoarelor migratoare, distrugerile pricinuite de acestea, luptele îndelungate de apărare au provocat serioase rămîneri în urmă în dezvoltarea forțelor de producție, în evoluția civilizației pe aceste meleaguri; toate acestea nu au putut însă distruge ființa poporului nostru, nu l-au putut abate din drumul său istoric obiectiv”².

În epoca migrațiilor s-a relevat din nou capacitatea excepțională a poporului român de a-și conserva trăsăturile dăltuite de istorie, de a păstra formele

¹ „Scinteia”, 16 noiembrie 1977.

² Programul Partidului Comunist Român, p. 28.

sale proprii de organizare social-politică și militară. Civilizația de factură caracteristică unui popor sedentar, cu o vechime milenară s-a dovedit net superioară în raport cu gradul de evoluție la care se găseau migratorii. Tocmai această superioritate explică, înainte de toate, faptul că poporul nostru a reușit nu numai să-și conserve ființa proprie și limba aflată într-o neconținută evoluție, dar și să asimileze acele grupuri alogene care, după pătrunderea lor pe aceste meleaguri, s-au adaptat treptat la viața sedentară.

Un element important și caracteristic de unitate spirituală și mijloc de rezistență în raporturile cu migratorii și, nu mai puțin, probant pentru conștiința apartenenței spirituale la lumea și civilizația romană l-a constituit adoptarea creștinismului de către poporul român, el fiind cel mai vechi popor creștin din această parte a continentului. Implantat încă din secolele II—III în zonele geto-dace cucerite de romani prin prozeliti ai noii religii făcând parte din armată, administrație sau veniți aici în calitate de coloniști, creștinismul s-a extins rapid în secolul al IV-lea după edictul de la Milan, emis în anul 313, prin care a dobândit o recunoaștere oficială în Imperiul roman și a început, parțial, să beneficieze de sprijinul statului. Răspîndit, prin intermediul limbii latine, creștinismul a contribuit la uniformizarea vieții spirituale a poporului nostru la dimensiunile spațiului carpato-danubiano-pontic și i-a departajat *ab initio* pe români de populațiile migratoare păgîne.

Pătrunderea succesivă a migratorilor în vatra de locuire a poporului român și, uneori, dominația apăsătoare a acestora asupra unor teritorii mai mult sau mai puțin întinse au perturbat evoluția socială și politică a băștinașilor. Dar, în același timp, în mod obiectiv, succedarea continuă de neamuri migratoare și, deci, nepermanentizarea dominației politice a unuia sau altuia dintre acestea a ușurat dănuirea poporului român în spațiul său de locuire, a creat premise favorabile dezvoltării luptei sale de rezistență.

Existența uneia și aceleiași forme de organizare socială și politică a autohtonilor în perioada postaureliană în întregul spațiu carpato-danubiano-pontic — obștea teritorială³ — a constituit un puternic instrument de rezistență în fața populațiilor migratoare. De sorginte dacică, trainică și în perioada stăpînirii romane asupra unor teritorii nord-dunărene, obștea teritorială românească — cu anumite similitudini, dar cu evidente note originale față de asemenea organizări social-politice, îndeosebi cu comuna rurală bizantină — etala o serie de trăsături distincte: existența, alături de proprietatea colectivă asupra unor terenuri, ape, pășuni, păduri, etc., a proprietății private ereditare, pe familii, asupra unor loturi de pămînt și altor bunuri; autohtonismul membrilor, în obște nefiind admiși alogeni decît prin căsătorii și asimilare în colectivitate; reprezentarea solidară în raporturile cu diverse autorități suprapuse, adunarea obștei în frunte cu sfatul oamenilor „buni și bătrîni” decizînd în toate problemele colectivității (modificări în repartitia bunurilor, schimbarea locului așezării, apărarea, contribuțiile și altele). Prin astfel de trăsături, obștile românești erau nu numai esențialmente deosebite, dar și net superioare organizărilor de acest fel proprii unor populații migratoare. De exemplu, la neamurile germanice și slave dănuiau încă obștile

³ Problema obștilor teritoriale românești a fost reluată și dezbătută multilateral de Eugenia Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977.

gentilice, caracterizate prin absența proprietății private, acestea nedepășind în evoluția lor, atunci când au pătruns în spațiul carpato-danubiano-pontic, stadiul democrației militare. Originea geto-dacă-romană a obștilor autohtone este atestată, printre altele, de faptul că limba română a preluat din traco-dacă și latină toți termenii definitorii pentru această organizare și pentru diferențierile petrecute la un moment dat în sînul ei: din traco-dacă — vatră, cătun, moș, moșnean, răzeș etc.; din latină — gîntă și sat (în dublul sens, teritorial și demografic) ⁴.

Investigațiile arheologice furnizează dovezi importante relativ la existența obștilor sătești teritoriale. Astfel, în unele așezări locuințele apar dispuse grupat, corespunzător — după opiniile unor cercetători — familiilor din cadrul comunităților respective ⁵.

Comunitățile sătești s-au concentrat pe zone, în formațiuni mai puternice — uniunile de obști, „Romanii populare” cum le-a denumit marele istoric Nicolae Iorga —, care au cunoscut o dezvoltare ascendentă, spre forme social-politice superioare, în final statale. De regulă, „romaniile” s-au încheiat prin reunirea obștilor sătești grupate de-a lungul văilor unor rîuri, în depresiunile montane și din zonele deluroase, pe porțiuni de șes mai ferite de căile frecvent utilizate de migratori. Ele sînt cunoscute pînă tîrziu în plin ev mediu românesc ⁶ și sub numele de „țări” — alt termen de origine latină grăitor pentru autohtonă organizării adoptate de strămoșii noștri în vremurile acelea tulburi. „Romaniile populare” n-au fost caracteristice doar spațiului românesc — unde amintirea străvechii lor denumiri de „țări” se păstrează și azi — ci ele au dat trăsătura distinctivă unei mari părți a lumii romane europene începînd din secolul al IV-lea. Locuitorii din Gallia și chiar din Italia, de pe coasta Adriaticii sau din văile munților Balcani, de la Dunăre și Carpați ori din Sardinia — arată Nicolae Iorga — „nevoîți a se apăra și organiza ei înșiși, s-au constituit în democrații populare avînd mîndria de a reprezenta, înaintea unui dominator stabilit în vecinătatea lor sau pe însuși teritoriul lor, *Romaniile*, țări de romanitate națională, a căror amintire este perpetuată în numele *Romagnei* italiene, a romanșilor din Alpi, în acela de *Români*, românii *Peninsulei Balcanice* și ai teritoriului vechii Dacii” ⁷.

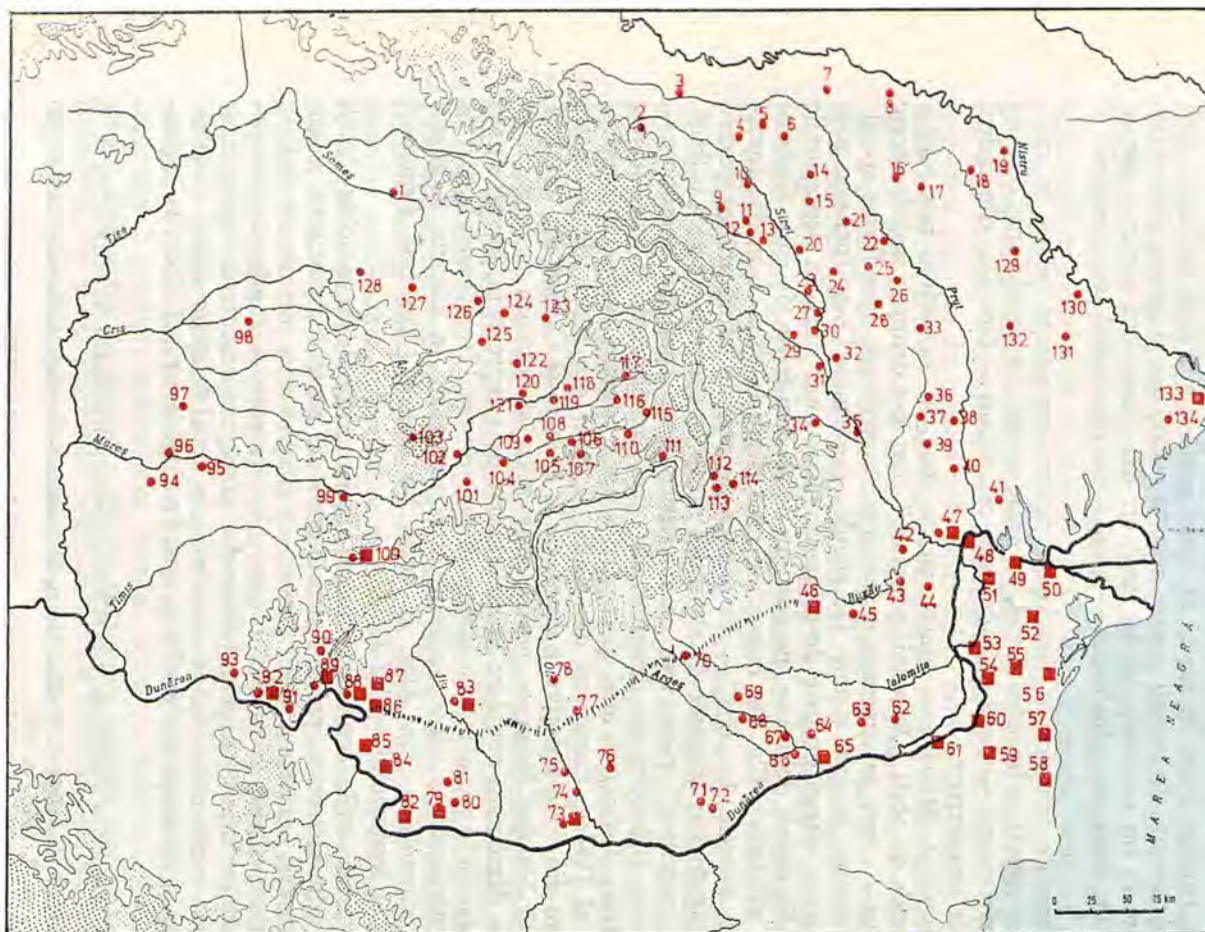
În toate teritoriile locuite de români, obștile teritoriale au exercitat funcții economice, administrative, politice și militare de o mare complexitate: asigurarea desfășurării normale a vieții economice și spirituale, menținerea ordinii, executarea unor lucrări de interes obștesc, întreținerea și angajarea potențialului de apărare împotriva primejdiilor din afară, reglementarea raporturilor cu autoritatea suprapusă — fie ea autohtonă, în cazul relațiilor dintre comunitatea satească și instituția de nivel superior, fie alogenă, atunci când viza legătu-

⁴ I. I. Russu, *Moștenirea traco-dacică oglindită în terminologia românească*, în SCIVA, 31, nr. 1, 1980.

⁵ Cf. Șt. Olteanu, *Arheologia și studiul structurilor medievale timpurii ale satului românesc*, în SCIVA, 30, nr. 3, 1979, p. 408.

⁶ Altele vor păstra amintirea vechii lor autonomii pînă în secolul al XX-lea, existența unor asemenea obști în zona Vrancei sau Cimpulungului Moldovenesc facilitînd studiul „pe viu” al organizării și funcționării lor.

⁷ Nicolae Iorga, *La Romanie danubienne et les barbares au VI^e siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire”, III, 1924, p. 36.



- 1 Apa, 2 Stefanovca, 3 Haideca, 4 Ibănești, 5 Concești, 6 Nichiteni, 7 Lipnic, 8 Ruda, 9 Botoșana, 10 Zvoriștea, 11 Rușii-Mânăstioarei, 12 Bosanci, 13 Udești, 14 Ripiceni, 15 Albești, 16 Sîncești, 17 Bălți, 18 Olișani, 19 Mateuți, 20 Dolhasen, 21 Buhăieni, 22 Cîrniceni, 23 Săbăoani, 24 Costești, 25 Bupuluc, 26 Iași, 27 Roman, 28 Borosești, 29 Mănoaia-Costișă, 30 Aldești, 31 Bacău, 32 Traian, 33 Budești, 34 Gh. Gheorghiu-Dej, 35 Adjudul-Vechi, 36 Vutcani, 37 Dodești, 38 Fălciu, 39 Epureni, 40 Suceveni, 41 Ialpug, 42 Racovița, 43 Dedulești, 44 Urleasca, 45 Gherăseni, 46 Pietroasele, 47 Barboși, 48 Dinogetia-Garvăn, 49 Noviodunum-Isaccea, 50 Aegysus-Tulcea, 51 Troesmis-Turcoaia, 52 Ibida-Slava Rusă, 53 Carsium-Hirșova, 54 Capidava, 55 Ulmetum-Pantelimon, 56 Histria, 57 Tomis-Constanța, 58 Callatis-Mangalia, 59 Tropaeum-Adamclisi, 60 Axiopolis-Cernavodă, 61 Sucidava-Muzait, 62 Radu Negru, 63 Nicolae Bălcescu, 64 Curcani, 65 Dafne-Oltenești, 66 Căscioarele, 67 Herăști, 68 București-d. Piscului, 69 Mogoșoia, 70 Mogoșani, 71 Izvorul, 72 Gogoșari, 73 Sucidava-Celei, 74 Slăveni, 75 Romula-Reșca, 76 Socetu, 77 Chilia, 78 Stănești, 79 Bistreț, 80 Cioroiu Nou, 81 Verbița, 82 Desa, 83 Răcari, 84 Izvoru Frumos, 85 Izvoarele, 86 Hinova, 87 Putinei, 88 Drubeta-Drobeta-Turnu Severin, 89 Dierna-Orșova, 90 Mehadia, 91 Svința, 92 Gornea, 93 Pojejena, 94 Perian, 95 Lipova, 96 Pecica, 97 Gura Vâii, 98 Oradea, 99 Micia-Veșel, 100 Sarmizegetusa, 101 Sebeș, 102 Alba Iulia, 103 Ampelum, 104 Obreja, 105 Mediaș, 106 Bratei, 107 Biertan, 108 Proștea Mică, 109 Feisa, 110 Porumbenii Mici, 111 Mercheașă, 112 Sfintu Gheorghe, 113 Comolău, 114 Reci, 115 Mugeni, 116 Bezid, 117 Sărățeni, 118 Cipău, 119 Iernut, 120 Potaișta-Turda, 121 Noșlac, 122 Sopor, 123 Archiud, 124 Sic, 125 Napoca-Cluj-Napoca, 126 Dej, 127 Porolissum-Moigrad, 128 Șimleu Silvaniei, 129 Vîrtopu Mare, 130 Gura Bicului, 131 Căușani, 132 Stolniceni, 133 Tyras, 134 Șiroca.

rile cu migratorii. Prin intermediul obștilor și uniunilor de obști cu rosturi politico-militare și social-economice bine conturate se asigura astfel continuitatea neîntreruptă de organizare politică a poporului nostru în spațiul carpato-danubiano-pontic. Obștile și uniunile de obști românești s-au impus în fața migratorilor și s-au afirmat ca centre puternice de păstrare a tradițiilor și obiceiurilor strămoșești, de conservare a civilizației și limbii, de apărare prin luptă armată sau prin mijloace nemilitare împotriva gravelor primejdii care amenințau atunci însăși ființa poporului nostru. Ele au constituit, totodată, un factor de unitate și unificator, căci, avînd aceeași substanță la locuitorii întregului spațiu carpato-danubiano-pontic, au înlesnit transferurile reciproce de membri, implicînd omogenizarea etno-culturală, au mobilizat peste orice alte deosebiri energiile autohtone, departajîndu-le de alogeni, și au determinat ca rezistența împotriva migratorilor să se desfășoare atotcuprinzător. La fel de importantă a fost funcția de asimilare a alogenilor pe care a exercitat-o permanent obștea, aici rezidînd una din explicațiile fundamentale ale continuității și vitalității remarcabile a poporului român în vatra sa de locuire. Astfel, obștile teritoriale au reprezentat practic cadrele conservării sistemului tradițional de organizare social-politică și militară, ale păstrării fondului etnic, limbii și civilizației poporului român.

Datorită identității de substanță a obștilor nord-dunărene cu organizarea rurală de la sud de Dunăre a fost favorizată menținerea, în continuare, a trăsăturilor etnice-lingvistice și de civilizație ce defineau poporul român în evoluția generală a romanității orientale. De altfel, organizarea politico-administrativă și militară romano-bizantină, ca și viața economico-culturală și religioasă din imperiu, în general, au continuat să exercite, tot timpul cît a mai existat o prezență romano-bizantină pe linia Dunării, înrîuriri în spațiul românesc, înscriindu-se printre factorii esențiali care au contribuit la consolidarea profilului distinct al poporului nostru.

Treptat, dezvoltarea lăuntrică a comunităților românești a determinat firești diferențieri de avuție, statut social și putere, care cu timpul au impulsionat spre forme de organizare socială și politică specifice feudalismului timpuriu⁸. Astfel, unii reprezentanți ai obștilor au ajuns să cîștige în importanță, să acumuleze averi apreciabile pentru perioada aceea și să-și asume pînă la urmă ereditar prerogative de conducere și comandă care fuseseră anterior eligibile, temporare și de factură populară, exercitate în numele și sub controlul nemijlocit al obștii. Acest proces de durată se va materializa în apariția cnezatelor și voievodatelor românești, atestate de izvoarele scrise în secolele IX-X, dar existente, așa cum rezultă din descoperirile arheologice, cu cîteva secole înainte. Pe acest fond a devenit posibilă dezvoltarea tumultuoasă a procesului de unificare statală pe străvechiul teritoriu dacic — proces al cărui punct culminant va fi marcat în secolul XIV de constituirea statelor feudale românești de sine stătătoare. „Au trecut sute de ani — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — în care s-a încheiat și cimentat comunitatea de interese economice, de teritoriu, de cultură și limbă ale poporului român. În această perioadă s-au creat condiții, deși cu o anumită întârziere, pentru trecerea la o organizare superioară

⁸ Cf. Lucian Chițescu, *Formarea și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în RI, 31, nr. 7, 1978, p. 1182 și urm.

— formarea celor trei principate românești: Țara Românească, Moldova și Transilvania. După cum este cunoscut, ele s-au născut și dezvoltat în lupta împotriva dominației străine, pentru unirea într-un stat puternic, în stare să facă față invaziilor străine, să-și asigure o dezvoltare de sine stătătoare.”⁹

ORGANIZAREA MILITARĂ A OBȘTIILOR ȘI ROMANIILOR POPULARE

Începînd cu ultimul sfert al secolului al III-lea în toate teritoriile dacice, indiferent de statutul avut anterior, obștile și romanii populare au îndeplinit, așa cum s-a mai arătat, pe lângă atribuțiile politice și funcțiile esențiale care vizau apărarea comunităților românești împotriva populațiilor migratoare. Pe teritoriile Daciei libere a fost vorba în fapt de o continuare, în noile condiții, a atribuțiilor militare exercitate neînterupt de obștile și formațiunile politico-statale ce ființaseră în toată perioada în care stăpînirea romană se instituise asupra unei părți a spațiului dacic nord-dunărean. În cuprinsul fostei provincii romane Dacia, obștile și romanii populare și-au asumat practic toate funcțiile de apărare pe care le exercitaseră la vremea lor autoritățile politice și militare romane. În acest chip a avut loc un proces de generalizare a organizării politice și militare pe bază de obști și romanii populare la scara întregului spațiu dacic, ceea ce a fost o expresie a omogenizării și unității așezămintelor fundamentale caracteristice poporului român.

Cercetările arheologice atestă că o serie de fortificații de pe teritoriul Daciei, înălțate în epoca bronzului și fierului, precum și cele ridicate în perioada intrării unei părți a Daciei sub stăpînire romană au fost utilizate de către obștile și uniunile de obști românești în scopuri defensive. Astfel, cu sau fără amenajări noi, cetatea dacică de la Odorheiu Secuiesc și cetatea din epoca bronzului de la Porumbeni Mici au protejat o numeroasă populație românească ce a înfruntat cu succes aici furtunile migrațiilor. Urme certe de locuire neînteruptă și după ultimul sfert al secolului al III-lea s-au descoperit, de asemenea, în interiorul sau în preajma castror de la Răcari (jud. Dolj), Slăveni (com. Gostavățu, jud. Olt), Ionești Govorii (jud. Vâlcea), Gilău, Bologa și Gherla (jud. Cluj), Hoghiz și Cincșor (jud. Brașov), Comalău și Olteni (jud. Covasna), Micia (jud. Hunedoara), Brîncoveni (jud. Mureș) etc.¹⁰. Zidurile fortificațiilor romane, chiar atunci cînd intraseră în ruină, creau cel puțin un sentiment de securitate în vremurile acelea atît de tulburi. Dar, totodată, adaptate posibilităților localnicilor, ele erau încă de folos în anumite împrejurări pentru a salva viața și avutul populației adăpostite în interiorul lor. Sub acest ultim

⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, p. 11.

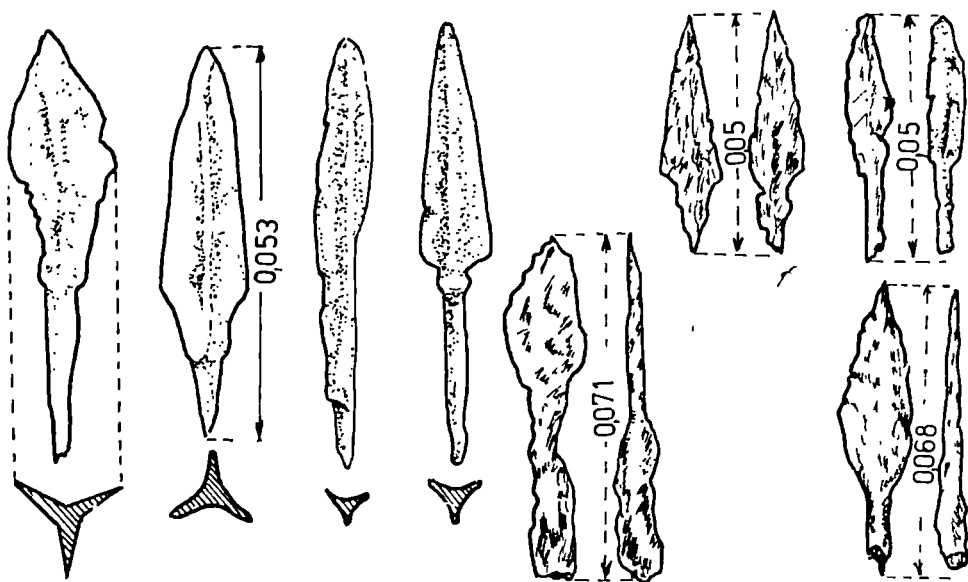
¹⁰ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 104–202; D. Tudor, *OR*, 4, p. 307 (*Slăveni*), p. 294 (*Răcari*) și în general p. 415–466; pentru o privire de ansamblu, vezi și L. Birzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1980, p. 46–69.

aspect, un interes deosebit prezintă castrul de la Răcari ¹¹, care a fost reamenajat de localnici în scopuri defensive prin lărgirea șanțului de apărare (de la 8 la 12 m), baricadarea porților cu ziduri de piatră legată cu lut, înălțarea unui val de pământ (înalt pînă la 2,50 m) peste zidul înconjurător și compartimentarea interiorului printr-un val avînd orientarea vest-est. Amploarea acestor lucrări constituie și un indiciu al organizării politice a obștii locale care le-a efectuat și care era relativ numeroasă, știut fiind că, de regulă, comunitățile sătești reuneau pînă la 40 de familii. Prin reamenajări defensive ulterioare, populația din zonă a transformat într-o veritabilă fortăreață și o construcție civilă: marele amfiteatru roman de la Sarmizegetusa, ale cărui intrări au fost baricadate. La Cioroiul Nou, un șanț și un val de pământ au fost construite la sfîrșitul secolului al III-lea pentru a adăposti populația în caz de primejdie; locuirea a continuat pînă în secolele IV—V, de cînd datează fragmentele ceramice de culoare neagră de factură romană descoperite în stratul de cultură respectiv, precum și monedele din perioada constantiniană ¹².

În majoritatea cazurilor, populația românească a trăit în așezări deschise. Dar existența unor vii preocupări în ceea ce privește securitatea așezărilor este atestată de preferința acordată adeseori de localnici terenurilor care ofereau condiții naturale favorabile apărării în caz de primejdie. O parte din așezări, ca cele de la Gura Idrici (jud. Vaslui), Cipău (jud. Mureș), Mănoaia (jud. Neamț), Cîrniceni (jud. Iași), sînt situate pe mici grinduri de pământ înconjurate de ape sau terenuri mlăștinoase și inundabile din luncile unor riuri. Altele, ca cele de la Horodiștea (jud. Botoșani) și Albești — „Cetate” (jud. Mureș), se află pe înălțimi cu pante abrupte greu de escaladat. Și mai mare este numărul așezărilor care — indiferent de forma de relief pe care se găseau — erau înconjurate de codri seculari (situație întîlnită frecvent în zonele de cîmpie și de podiș intra și extracarpatic). Pădurile, dealurile și munții au fost secole de-a rîndul pentru români locuri de refugiu și de salvare în vremuri de restriște, unde migratorii — îndeobște neamuri de stepă — arareori s-au încumetat să pătrundă. Se cuvine însă menționat faptul că cercetările multidisciplinare recente au modificat viziunea tradițională a retragerii, a fugii la munte sau în păduri a românilor din fața năvălirilor migratorilor. Funcția militară a obștilor teritoriale a făcut posibilă organizarea temeinică a luptei de rezistență. Numai în cazuri extreme și doar temporar se trecea la o retragere, premeditată și bine organizată, în fața unei invazii copleșitoare sub raport numeric. Așa cum este atestat documentar că s-au pîtrecut lucrurile în evul mediu tîrziu în cazul invaziilor tătărești sau otomane, această retragere ar fi implicat și în acest interval istoric doar femeile, copiii și bătrînii — împreună, desigur, cu avuția mobilă a așezărilor —, în timp ce populația validă pentru luptă, organizată ostășește, efectua acțiuni de supraveghere și hărțuire pe direcțiile de înaintare a dușmanului ori adăpostea sau, în caz de forță majoră, distrugea subzistențele pentru a nu cădea în mîinile năvălitorilor. Multitudinea și varietatea formelor și procedeele de rezistență aplicate împotriva năvălitorilor constituiau conti-

¹¹ D. Tudor, *Săpăturile lui Gr. C. Tocilescu în castrul roman de la Răcari (raion Fîlîși, reg. Oltenia)*, în „Apulum”, 5, 1964.

¹² D. Protase, *op. cit.*, p. 112, 126—127.



Virfuri de săgeată și de lance (sec. V—VII)

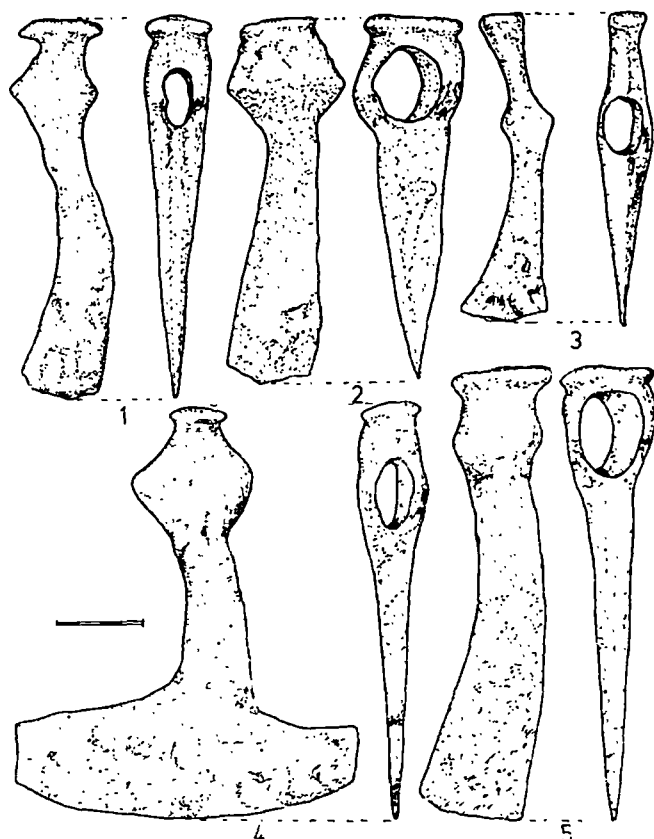
nuarea pe un plan și mai larg a tacticii de luptă tradiționale ce fusese moștenită de români de la strămoșii lor geto-daci.

În acord cu organizarea militară, cu formele și procedeele de luptă specifice a evoluat și armamentul pe care l-au utilizat românii în perioada migrațiilor. Printre altele, din secolele IV—VII, s-au descoperit *virfuri de săgeată* și de lance din fier, la Filiași (jud. Harghita), Cipău (jud. Mureș), Lețcani (jud. Iași), Șuletea (jud. Vaslui), Ocnița (jud. Bistrița-Năsăud), Pietroasele (jud. Buzău), Suceava — „Șipot”, Șcheia (jud. Iași), Botoșana (jud. Suceava)¹³ ceea ce atestă că aceste arme jucau un rol important în dotarea luptătorilor români, în majoritatea cazurilor ele fiind produse în ateliere locale. O arie de răspândire întinsă au avut *topoarele de luptă* din fier, îndeosebi cele prevăzute cu aripioare laterale și ceafă uneori lătită. Astfel de topoare s-au descoperit în așezările și necropolele de la Pietroasele (jud. Buzău), Arborea și Liteni (jud. Suceava), Nănești și Parincea (jud. Bacău), Birlălești, Fedești și Șuletea (jud.

¹³ Székely Zoltan, *Așezări din sec. VI—IX e.n. în sud-estul Transilvaniei*, în „Aluta”, 6—7, 1974—1975, p. 36 (virf de lance), 39 și 40 (virfuri de săgeată); Cătălina Bloșiu, *Considerații preliminare asupra necropolei birituale din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani-Iași*, în Cerc. Ist. Iași, SN, 4, 1973, p. 103 (virf de lance), 104 (virf de săgeată); C. Cihodaru, R. Vulpe, R. Petre, St. Kiss, *Cercetările arheologice de la Șuletea și Birlălești (raion Murgeni)*, în SCIV, 2, nr. 1, 1951, p. 223 (virfuri de săgeată); Șt. Dănilă, *Așezări vechi descoperite în jud. Bistrița-Năsăud*, în MCA, IX, București, 1970, p. 436 (virfuri de săgeată); Gh. Diaconu și colaboratorii, *L'ensemble archéologique de Pietroasele*, p. 213—214 (virf de săgeată); Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 20 (virfuri de săgeată), 35 (topoare).

Topoare (sec. VI—IX)

1 Hangu, 2 Nănești, 3 Fedești,
4 Tăvădăraști, 5 Arbore (după
D. G. Teodor).



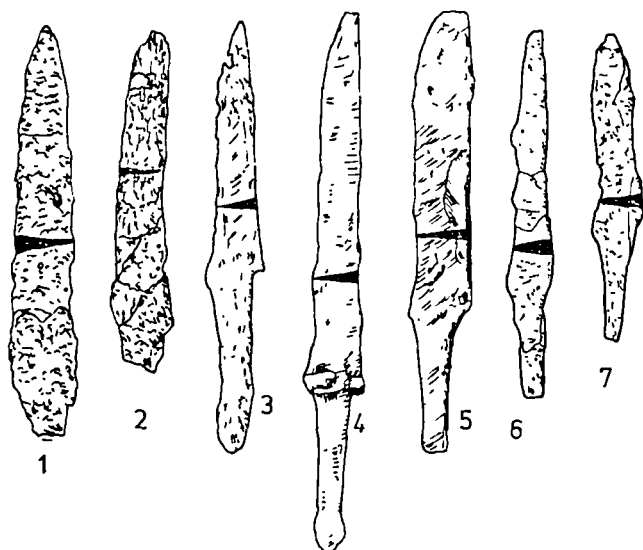
Vaslui), Surdulești (jud. Argeș), Rîmeț, Sebeș și Gîmbaș-Aiud (jud. Alba), Cîmpia Turzii (jud. Cluj), Bratei (jud. Sibiu) etc.¹⁴ S-au descoperit, de asemenea, un foarte mare număr de *cușite*, dintre care unele amintesc, prin mărime și format, de *sica* dacică¹⁵, precum și unele fragmente de săbii. În diferite săpături arheologice au fost găsite și *piese de harnașament* — (de exemplu, la Telița, jud. Tulcea)¹⁶. O piesă insolită, formată din plăci de lemn și fier căptușite cu o pojghiță de bronz, apreciată de specialiști drept *apărătoare-scut*, a fost recuperată din săpăturile executate în necropola Lețcani (jud. Iași)¹⁷. Românii

¹⁴ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 20; idem, *România carpatodunăreană în veacurile V—XI*, Iași, 1981, p. 35; Gh. Diaconu și colaboratorii, *op. cit.*, p. 213.

¹⁵ E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII*, București, 1977, *passim*; Gh. Diaconu și colaboratorii, *op. cit.*, p. 213; Gh. Diaconu, *Așezarea și necropola de la Gherăseni—Buzău* (Noi dovezi despre continuitatea populației autohtone de la Dunărea de Jos, în SCIVA, 28, nr. 3, 1977, p. 448; V. Palade, *Necropola din secolul IV și de la începutul secolului V e.n. de la Bîrlad—Valea Seacă*, în MCA, XIV, 1980, p. 413; Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, p. 103.

¹⁶ V. H. Baumann, *Cercetările arheologice din ferma romană de la Telița*, în MCA, XIV, 1980, p. 307.

¹⁷ Cătălina Bloșiu, *op. cit.*, p. 104.



Cuțite (sec. IV—VII)
1—2. Gherăseni, 3—7 Bratei.

au mai folosit în lupta de rezistență contra migratorilor, în mod tradițional, și *măciuci* din lemn, ca și unelte de muncă adaptate la nevoile luptei, cum au fost *coasele*, *furcile*, *secerile* etc.

În zonele rămase sub stăpînirea romană după retragerea armatei și administrației în timpul domniei lui Aurelian și în cele reintrate în secolele III—VI sub autoritatea imperiului a predominat, în continuare, armamentul roman binecunoscut, cu unele modificări tipologice determinate de evoluția artei militare și de contactele cu neamurile migratoare.

Proveniența armamentului folosit în luptele de apărare împotriva invaziilor este foarte diversă. O parte din arme sînt de factură romană, procurate de la atelierele și trupele care au avut garnizoane în fortificațiile menținute de imperiu pe ambele maluri ale Dunării. Apar frecvent și piese de tip „barbar” dobîndite prin schimb sau capturate în decursul conflictelor avute cu migratorii. Analiza tipologiei și a materialului din care sînt confecționate duce însă la concluzia că cea mai mare parte a armelor au fost făcute în ateliere locale românești. Metalurgia, care înflorise în perioadele dacă și romană, a fost practică pe o scară destul de largă de către români și în timpul migrațiilor. La Botoșana (jud. Suceava), Budureasca și Șirna (jud. Prahova), Sudiți (jud. Buzău), Sighișoara, București și în alte așezări s-au descoperit cuptoare și ateliere pentru reducerea minereurilor sau prelucrarea metalelor¹⁸.

Organizarea apărării împotriva repetatelor atacuri date de invadatori a constituit una dintre funcțiile esențiale ale comunităților sătești și uniunilor de obști în întreaga perioadă a migrațiilor. Obligația de a participa la lupte

¹⁸ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 21; Gh. Baltaș, *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara*, în „*Marisia*”, 9, 1979, p. 98—99; Șt. Olteanu, V. Teodorescu, N. Neagu, *Rezultatele cercetărilor arheologice de la Șirna-Prahova*, în *MCA*, XIV, 1980, p. 417—419; Gh. Diaconu, *Așezarea și necropola de la Gherăseni-Buzău (Noi dovezi despre continuitatea populației autohtone de la Dunărea de Jos)*, p. 455.

revenea, ca și pe vremea războaielor duse de daci, tuturor membrilor obștei capabili să poarte arme. O astfel de obligație se va menține și în epocile următoare, ca temelie a ridicării la luptele de apărare a oastei celei mari, a întregului popor, ceea ce atestă, în fapt, că rădăcinile doctrinei noastre militare actuale au o vechime de 2 000 de ani.

Nivelul relativ înalt de dezvoltare a societății românești, în comparație cu cel al migratorilor, sentimentul poporului nostru că era purtătorul unei străvechi civilizații, efortul făcut de unii împărați romani și apoi de cei bizantini de a câștiga poziții la nord de Dunăre, toate acestea au întreținut, au extins și au dinamizat lupta de rezistență a poporului român.

Existența „romaniilor populare”, a „țărilor” a implicat în mod necesar ființarea unei organizări militare adecvate, în măsură să constituie un pivot al efortului de apărare.

Continuitatea organizării militare românești s-a exprimat pregnant în utilizarea — în aceeași accepțiune sau cu anumite adaptări la noile realități — a unui mare număr de termeni proveniți din limbile latină și dacă pentru a defini stările de război și pace, organizarea militară, armamentul și echipamentul etc. Tabelele de mai jos cuprind o parte din acești termeni — fără îndoială că lor li se pot adăuga numeroși alții, importanți pentru ilustrarea continuității poporului român pe planul conservării structurilor ostășești tradiționale:

DOMENIUL	LIMBA	
	Latină	Română
Pace și război	pax, pacis praedor, praedari luctor, luctari pereo, perire moriō, morire vinco, vincere battuo, battere	pace prăda lupta pieri muri îvinge bate
Armată	hostis, hostis pedester, pedestris	dușman; în românește cu sens schimbat, oaste pedestru
Armament și echipament	palus, pali arcus, arcus sagitta, sagittae spatha, spathae matteuca, matteucae fustis, fustis scutum, scuti sella, sellae	paloș arc săgeată spadă, spată măciucă fuști scut șa

În cazul fondului lingvistic autohton, traco-geto-dacic, termenii sînt în stadiul actual al cercetărilor limitate, așa cum arată următorul tabel:

DOMENIUL ¹⁹	Fondul lingvistic preroman (substratul)
Arme și echipament	ghioagă
	mușca (și) zăbală
	custură
Război	carimb — inițial: a tăia, a lovi, a spinteca
	cotropi
	vătărna

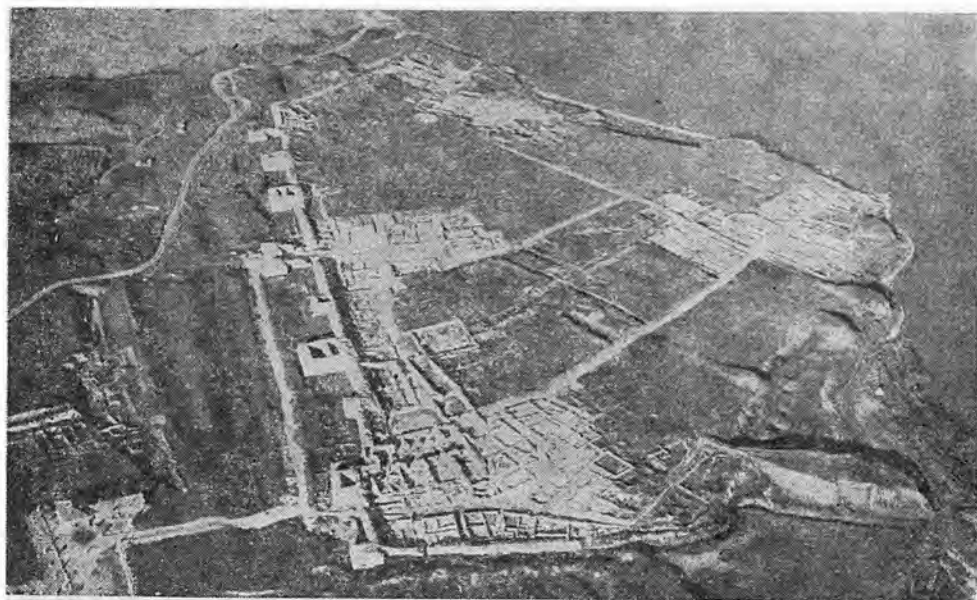
Disponibilitățile defensive ale fiecărei obști în parte erau, desigur, reduse comparativ cu potențialul de invazie al migratorilor, dar nu lipsite de eficacitate. Comunitățile sătești au putut face față incursiunilor unor grupuri de migratori împrăstiate după pradă sau chiar ale unor forțe inamice mai numeroase atunci când au reușit să aplice o tactică adecvată (hărțuirea, atacuri date prin surprindere, ambuscadele etc.). Că astfel au stat lucrurile o dovedește, printre altele, descoperirea unor morminte de războinici migratori care au pierit de moarte violentă, fiind uciși probabil în cursul unor lupte purtate în zonele respective.

În ansamblul rezistenței poporului român în fața valurilor migratoare, lupta cu arma în mână s-a îmbinat permanent cu alte forme de împotrivire și anume cu cele cu caracter nemilitar moștenite de la geto-daci; ascunderea avutului la care rîvneau invadatorii, retragerea vremelnică în zone mai ferite, concomitentă cu acțiuni de hărțuire a corpurilor de invazie dușmane etc.

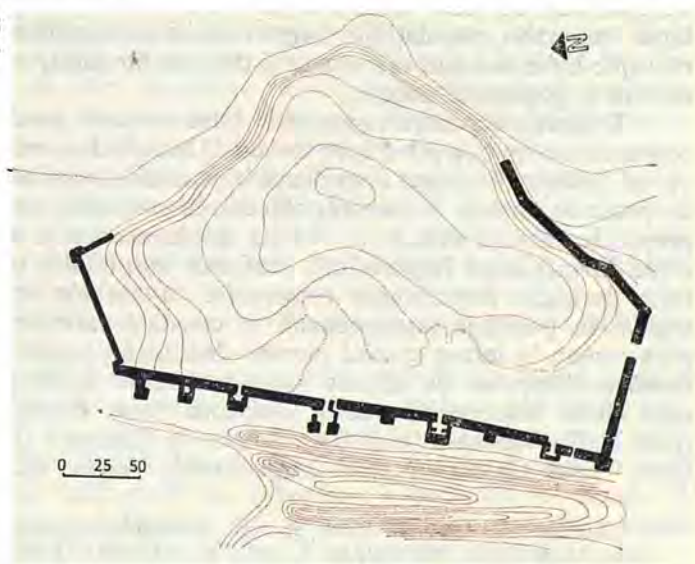
Un factor extern care a facilitat lupta de rezistență a poporului român împotriva migratorilor l-au constituit loviturile aplicate, pe cuprinsul unui interval de mai multe secole, de către Imperiul roman (apoi bizantin) neamurilor năvălitoare. În efortul de a păstra Dunărea ca limită nord-balcanică a Imperiului roman, împărații au construit un puternic aliniament fortificat de-a lungul fluviului, pentru controlul căruia au fost menținute la nord de acesta „capete de pod” (Drobeta, Sucidava, Dierna, Ostrovul Banului, Desa, Bistreț, Daphne, Barboși, Orlovka etc.) păstrate cu intermitențe și în secolele următoare. La începutul secolului al IV-lea Imperiul roman a reluat expansiunea la nord de Dunăre folosind pentru aceasta capetele de pod sus-amintite. În contextul acestei acțiuni de amploare se înscrie ridicarea fortificației numită „brazda lui Novac” construită pe o linie care mărginea prelungirile sudice ale dealurilor subcarpatice de la sud de munți ²⁰. Politica lansată de Constantin

¹⁹ Vezi I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, passim.

²⁰ Importante precizări privind traseul Brazdei lui Novac, la Cr. M. Vlădescu, în SMMIM, nr. 10/1977, 11/1978, 12/1979.



Cetatea Histria (plan;
fotografie aeriană de Al.
S. Ștefan)



cel Mare — și care va marca o puternică revenire în secolul al VI-lea în timpul lui Iustinian — nu a fost însă încununată de succes, practic Dunărea rămânând frontiera nordică a imperiului pînă la prăbușirea limesului danubian la începutul secolului al VII-lea.

Pentru poporul român prezența militară imperială la sud de Dunăre a marcat un factor de amplificare a luptei împotriva populațiilor migratoare,



Cetatea Sucidava (plan;
fotografie aeriană de Al. S.
Ștefan)



fiind o coincidență de interese în fața acestora: pe de o parte, românii erau interesați în orice sprijin extern care ar fi ușurat rezistența față de invadatori și respingerea lor; pe de altă parte, menținerea limesului danubian de către imperiu găsea în lupta de rezistență a poporului român un sprijin obiectiv, de o importanță cu totul deosebită. În acest context, al comunității de interese în lupta împotriva populațiilor migratoare, s-au manifestat obiectiv și legăturile multiple între românii din stînga și dreapta fluviului, asigurîndu-se dezvoltarea unitară a poporului nostru.

Definitiv pentru raporturile între românii nord și sud-dunăreni a fost cooperarea strînsă, pe multiple tărîmuri, începînd cu cel economic și terminînd cu cel militar. Prezența abundentă în așezările românești a unei variate game de produse romane (ceramică, obiecte de podoabă, unelte agricole, cumpărate preponderent din orașele și cetățile dunărene dar și din localități situate departe în interiorul imperiului) confirmă indubitabil menținerea, iar în anumite perioade amplificarea comerțului în ambele sensuri. Nu întîmplător, tocmai în perioada postaureliană se constată extinderea utilizării fierului de plug roman în întreg spațiul carpato-danubiano-pontic și apariția tot mai frecventă a obiectelor de import sau a imitațiilor confecționate de localnici, așa cum atestă descoperirile de la Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba), Grecești (jud. Dolj), Voineasa (jud. Olt), Șuletea și Bîrlălești (jud. Vaslui), Mesteacăn (com. Valea Chioarului, jud. Maramureș), Verbița (jud. Dolj) etc.²¹ Despre

²¹ C. Cihodaru, R. Vulpe, R. Petre, Șt. Kiss, *Cercetările arheologice de la Șuletea și Bîrlălești (raion Murgeni)*, în SCIV, 2, nr. 1, 1951, p. 217–228; D. Berciu, E. Comșa, S. Popescu-Ialomița, *Șantierul arheologic Verbicioara – Dolj*, în SCIV, 2, nr. 1, 1951, p. 243–248; Dan Gh. Teodor, *Regiunile răsăritene ale României în secolele VI–VII*, în Mem. Ant., 1, 1969, p. 181–206; Oct. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri arheologice și numismatice din Oltenia*, în MCA, IX, 1970, p. 491–501; I. Ioniță, *Elemente autohtone în cultura Sîntana de Mureș (sec. IV e.n.) din Moldova*, în „Carpica”, 4, 1971, p. 197–205; Ghenuță Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V–XIII* în Mem. Ant., 3, 1971, p. 479–495; Ghenuță Coman, Ruxandra Alaiba, *Săpăturile arheologice de la Gura Idrici – Vaslui*, în MCA, XIV, 1980, p. 450–454; V. Moga, I. Al. Aldea, *Cercetări arheologice la Ghirbom (com. Berghin, jud. Alba)*, în MCA, XIV, 1980, p. 283–285.

aceleași relații economice intense stau mărturie tezaurele și monedele răzlețe romane și romano-bizantine descoperite frecvent cu prilejul săpăturilor arheologice și care, astăzi, ajută la datarea mai exactă a așezărilor sau necropolelor ²².

Apărarea împotriva adversarilor comuni a constituit, așa cum s-a arătat, un tărîm important și semnificativ al raporturilor între românii din teritoriile nord și sud-dunărene.

REZISTENȚA POPORULUI ROMÂN ÎMPOTRIVA INVAZIILOR GOȚILOR, HUNILOR ȘI GEPIZILOR

Situația politică și militară din spațiul românesc a fost puternic influențată de marile invazii care s-au ținut lanț începînd din ultimele decenii ale secolului al III-lea și, mai ales, din cea de-a doua jumătate a celui următor. Rînd pe rînd, din imensitatea stepelor nord-pontice s-au revărsat spre sud sau spre vest numeroase populații migratoare războinice și prădalnice de origini etnice diferite, dar toate aflate pe o treaptă inferioară de dezvoltare (ele nu depășiseră stadiul organizării gentilice-tribale). Ocrotit de relieful prielnic apărării, poporul român și-a continuat existența și acțiunile de rezistență împotriva populațiilor migratoare. Structura comunităților românești a fost deci adaptată noilor condiții istorice și de aceea ea s-a dovedit viabilă. Satele au devenit, în noile împrejurări, celulele de bază ale organizării militare, ale căror forțe asigurau apărarea comunității respective; prin ridicarea la luptă a întregii populații dintr-un grup de mici formațiuni social-politice se asigura apărarea zonei lor de viațuire, de regulă bazinul unui rîu sau depresiuni intramontane. Astfel, lupta împotriva migratorilor a îmbrăcat un aspect de rezistență populară. „Descoperirile arheologice, dovezile materiale — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — confirmă în mod incontestabil că locuitorii de pe teritoriul patriei noastre și-au organizat o viață economică, socială și politică proprie — munții și pădurile oferindu-le condiții prielnice atît pentru existență, cît și pentru apărare — și au luptat vitejește pentru a-și păstra ființa, graiul și glia strămoșească, intrînd, totodată, în contact și conviețuind în mod pașnic cu unele grupări migratoare” ²³.

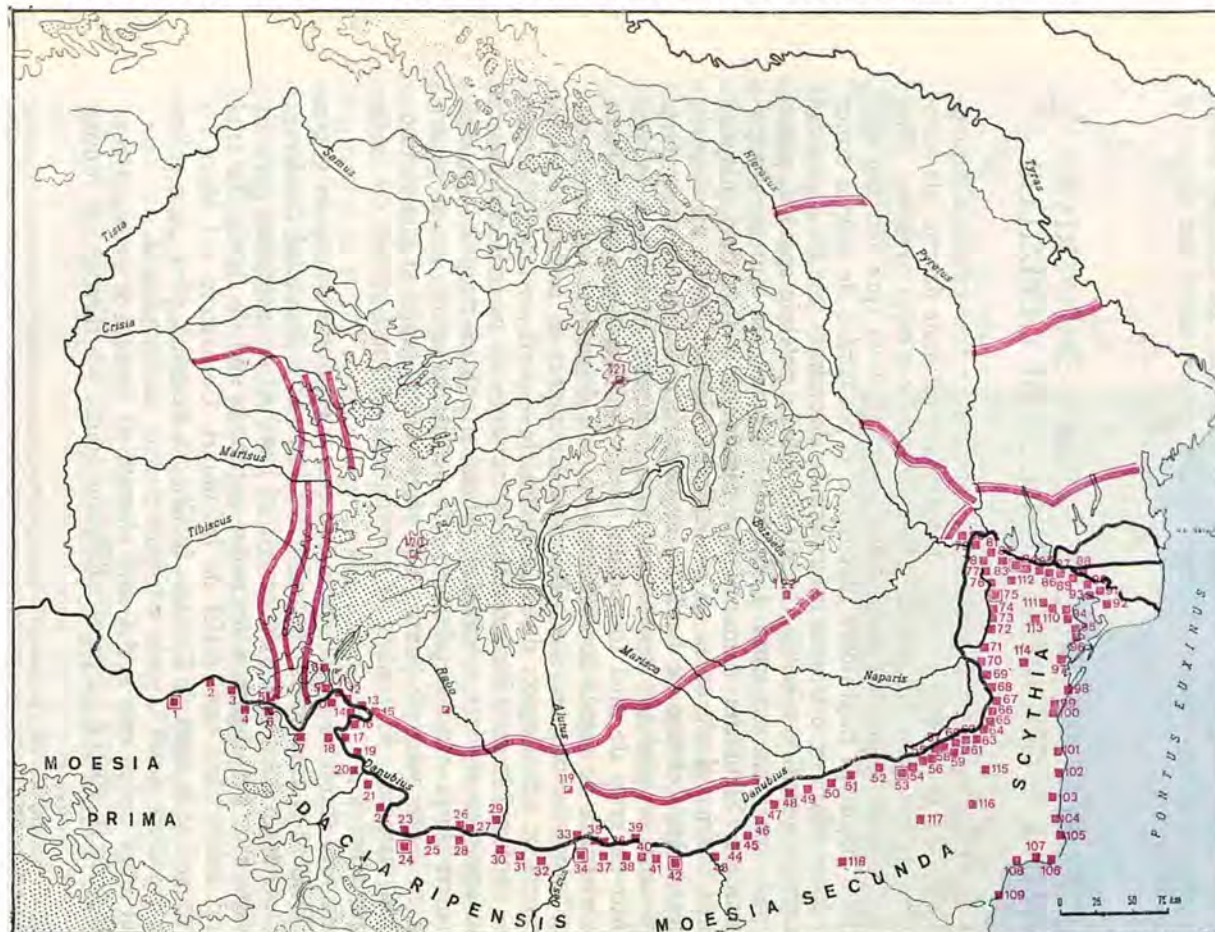
Spre sfîrșitul secolului al III-lea se constată o extindere a invaziei gotice la nord de Dunăre și înăsprirea atacurilor lor împotriva limesului dunărean. Împăratul Constantin cel Mare și succesorii lui imediați au întreprins periodic campanii militare de respingere a atacurilor goților la sud de fluviu. În anul 323, în cursul desfășurării unei astfel de înfruntări, Constantin cel Mare i-a urmărit pe vizigoți și la nord de Dunăre, în Cîmpia Română, pînă „la o colină acoperită de o pădure deasă”, unde a înfrînt decisiv oastea adversă.

Contrar unor opinii mai vechi, aria afectată de invazia și prezența conglomeratului gotic în spațiul carpato-danubiano-pontic s-a dovedit, în lumina

²² Oct. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, passim; C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, nr. 3, 1972, p. 375—415; idem, *Circulația monedelor romane postareliene în Dacia*, în SCIVA, 26, nr. 4, 1975, p. 441—485.

²³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, p. 35.

FORTIFICAȚII ROMANO-BIZANTINE LA NORD ȘI LA SUD DE DUNĂRE (SEC. IV—VI)



- 1 Viminacium, 2 Lederata, 3 Pincum, 4 Cuppae, 5 Gornea, 6 Novae, 7 Taliata, 8 Mehadia, 9 Dierna, 10 Transdierna, 11 Insula Banului, 12 Schela Cladovei (?), 13 Drobeta, 14 Transdrobeta, 15 Hinova, 16 Batoji, 17 Izvoru Frumos, 18 Aegeta, 19 Izvoarele, 20 Ad Aquas, 21 Doriticum, 22 Bononia, 23 Desa, 24 Ratiaria, 25 Almus, 26 Bistret, 27 Bistret, 28 Cebrium, 29 Zăvalu, 30 Augustas, 31 Varinia, 32 Valeriana, 33 Sucidava, 34 Oescus, 35 Islaz, 36 Islaz, 37 Utus, 38 Asamus, 39 Turris (?), 40 Securisca, 41 Dimum, 42 Novae, 43 Iatrus, 44 Sacidava, 45 Trimammium, 46 Sexaginta Prista, 47 Tegra, 48 Appiaria, 49 Nova Cerna, 50 Transmarisca, 51 Candidiana, 52 Tegulicium, 53 Durostorum, 54 Bugeac, 55 Derwent, 56 Canlia, 57 Cimbrianae, 58 Sucidava, 59 Satu Nou, 60 Alinum, 61 Beilic, 62 Sacidava, 63 Vlahi, 64 Rasova, 65 Cetatea Păturului-Cochirleni, 66 Axiopolis, 67 Seimeni, 68 Capidava, 69 Topalu, 70 Carsium, 71 Cius, 72 Beroe, 73 Peceneaga, 74 Traian, 75 Troesmis, 76 Carcaliu, 77 Arrubium, 78 Ijilia, 79 Dinogetia, 80 Barboși, 81 Luncavița, 82 Rachel, 83 Noviodunum, 84 Parcheș, 85 Somova, 86 Minerii, 87 Aegyus, 88 Ilganii de Jos, 89 Thalamonium, 90 Salovia, 91 Murighiol, 92 Dunavățu de Jos, 93 Sarinasuf (?), 94 Enisala, 95 6 Martie, 96 Argamum, 97 Histria, 98 Capul Midia (?), 99 Ovidiu, 100 Tomis, 101 Stratonis Turris, 102 Parthenopolis (?), 103 Callatis, 104 Timum, 105 Carum Portus, 106 Acres Castellum, 107 Bizone, 108 Dionysopolis, 109 Geranea (Cranea), 110 Babadag, 111 Topraichioi, 112 Niculițel, 113 Ibida, 114 Ulmetum, 115 Tropaeum, 116 Zaldapa, 117 Pal-matis (?), 118 Abritus.



Cetatea Dinogetia (fotografie aeriană de Al. S. Ștefan)

cercetărilor arheologice recente, limitată la câteva zone destul de clar conturate prin vestigiile culturii denumite Sîntana de Mureș. Astfel, la vest de Olt și în cea mai mare parte a podișului intracarpatic nu se cunosc vestigii aparținând acestei culturi, ci numai creații de cultură românească. Aceste creații au cunoscut o evoluție pregnantă și pe teritoriile intrate temporar în sfera dominației gotice. Se cunosc pînă acum aproximativ 300 de așezări la est de Carpați și 200 la sud de munți, precum și numeroase necropole care au aparținut cu certitudine locuitorilor băștinași. Aici a avut loc o intensă dezvoltare în toate sferele vieții și activității social-economice, așa cum probează producerea și folosirea, în continuare, a unor unelte de factură tradițională dacică și romană care s-au impus în epocă (fierul de plug, secera și coasa, rîșnița etc.)²⁴; ceramica prezentînd forme și decor de evidentă tradiție dacică și romană (dacice — fructiere, oale de diverse tipuri decorate uneori cu briuri în relief, butoni, alveole sau linii în val incizate, precum și binecunoscutele cești tronconice romane — lucrate îndeosebi la roata rapidă, cele mai răspîndite fiind vasele cenușii din pastă zgrunțuroasă de origine provincială etc.) este omniprezentă²⁵.

²⁴ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.*, Iași, 1982, p. 103; idem, *Elemente autohtone în cultura Sîntana de Mureș (sec. IV e.n.) din Moldova*, p. 205.

²⁵ B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 111–164; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.*, p. 103–105; I. Hica, *Urme de locuire din secolul al IV-lea e.n. la Cluj-Mănăstur*, în *În memoria Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 165–171; D. Berciu, B. Mitrea, *Unele date privind necropola de la Oinacu, Giurgiu*, în *Ilfov — file de istorie*, 1978, p. 99–104; M. Barbu, E. Dörner, *Cercetările arheologice de la Sîntana. Campania 1979*, în „Ziridava”, 12, 1980, p. 131–138.

Cuptoarele de olărie din această epocă sînt foarte asemănătoare cu cele întîlnite la daci sau în provinciile romane sud-dunărene. Tot populației autohtone îi aparține, neîndoios, atelierul de prelucrare a sticlei de la Komarov ²⁶.

Cercetările arheologice au oferit, totodată, noi argumente în sprijinul aprecierii că goții, aflați pe o treaptă inferioară de evoluție, și-au însușit principalele meșteșuguri caracteristice culturii mai avansate a băștinașilor abia după pătrunderea lor în zonele de viațuire ale poporului nostru. Tot în spațiul românesc a început procesul de creștinare a goților, cu toate consecințele materiale și spirituale pe care le avea acesta.

Datorită rezistenței neîncetate a poporului român, dezvoltată în forme și procedee variate, puterea gotică nu s-a putut stabili în spațiul nord-dunărean. Ea va dispărea de altfel, definitiv, cînd impactului neînterupt și puternic al luptei de rezistență românești i se va adăuga ampla lovitură militară aplicată prin invazia unui nou neam de migratori: hunii.

Dezlănțuită în anul 376, invazia hunică a produs în spațiul nord-dunărean o situație gravă. Vizigoții, amenințați de această revărsare a neamului turanic al hunilor, au încercat zadarnic să-i stopeze înaintarea la Nistru; sub conducerea lui Athanaric și cu sprijinul, desigur, al populației locale ei au construit în acest scop un val de pămînt numit într-un izvor literar „ziduri înalte” ²⁷. Fortificația ridicată nu a putut opri însă pătrunderea prădalnică a hunilor în zonele de podiș est-carpatic. Acest fapt a determinat migrația în masă a vizigoților la sud de Dunăre, ceea ce a semnat și încetarea prezenței gotice în spațiul nord-dunărean. Dovada incontestabilă a acestei realități este dispariția aproape bruscă a trăsăturilor gotice din structura culturii Sîntana de Mureș.

Cu toate efectele negative, succesiunea de invazii nu a influențat însă cursul firesc al vieții poporului nostru. O elocventă ilustrare a faptului că obștile locale și-au continuat existența în cadrele tradiționale, fiind adevăratele stăpîne ale teritoriului, o constituie textul unei scrisori din anul 374, cunoscută în literatura de specialitate sub numele de *Pătimirea sfîntului Sava Gotul*. Relațiile sociale din obștea teritorială la care face referire acest document sînt relevante ca fiind identice cu cele care au caracterizat pînă tîrziu în evul mediu viața unor asemenea comunități românești. Adunarea obștii sătești avea înputerniciri foarte largi, ea fiind în măsură să decidă în toate chestiunile privind supraviețuirea comunității, inclusiv în privința declanșării unei eventuale lupte de apărare. ²⁸ Autonomia și cota ridicată a libertății de decizie a acestor comuni-

²⁶ I. Ioniță, *op. cit.*, p. 102.

²⁷ Ammianus Marcellinus, XXXI, 3, 7. Specialiștii nu sînt unanimi în ceea ce privește localizarea acestei lucrări. Pe lîngă valul dintre localitățile Ploscuțeni pe Siret și Stoicani pe Prut, propus mai demult, în ultima vreme s-a argumentat de către unii specialiști că „zidurile înalte” sînt de căutat mai spre nord, identificîndu-le fie cu „Valul Moldovei de Sus” (întins pe aproximativ 140–150 km în linie dreaptă dinspre Verești și Udești, jud. Suceava, pînă la Nistru), fie cu „Valul Moldovei de Mijloc” (atestat începînd din zona satelor Victoria-Cîrniceni pe Prut pînă în zona orașului Pașcani pe Siret). Oricum, înălțarea unei lucrări de fortificație atît de ample într-un timp extrem de scurt nu a fost posibilă decît cu participarea băștinașilor din zona respectivă – fapt atestat de materialele de factură dacică și romană descoperite cu prilejul secționării valurilor sau a cercetărilor de suprafață efectuate de-a lungul lor, precum și în așezări apropiate, în forme specifice perioadei de existență a culturii Sîntana de Mureș.

²⁸ Dr. Ștefan Olteanu, *Dezvoltarea vieții materiale și sociale pe teritoriul vechii Dacii în epoca marilor migrații (sec. IV–VII)*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. 11, p. 67–73.

tați în raporturile cu migratorii rezultă neîndoielnic din relatarea cuprinsă în sursa amintită.

Existența obștilor și uniunilor de obști sătești românești este confirmată de alte izvoare. Descoperirile arheologice au evidențiat numeroase așezări sătești cu inventar agricol, meșteșugăresc, ceramică tradițională dacică pe toată întinderea spațiului românesc, cu necropole atestând rituri de înmormântare păstrate de la daci și romani. Viața acestor comunități teritoriale era deosebit de complexă, utilizându-se scrierea în limba latină așa cum se dovedește prin cele două inscripții descoperite în teritoriul intracarpatic, databile în secolul al IV-lea²⁹. Prima a fost găsită la Biertan, aproape de Mediaș, și este incizată pe un obiect aparținând unei biserici, iar secunda, descoperită lângă Deva, este o fibulă de argint cu inscripție laică. La fel de sugestive sînt știrile referitoare la corespondența bisericii ortodoxe băștinașe din stînga Dunării cu episcopatul din Cappadocia, care evidențiază prezența unei ordini ecleziastice, inclusiv sociale, la populația din Muntenia și sudul Moldovei în secolul al IV-lea. În aceeași vreme în teritoriul dintre Dunăre și mare se înființase un episcopat, lucru probat de prezența unui episcop de Tomis la conciliul de la Niceea (325).

Știrile istorice ilustrează și altă fațetă definitorie a vieții comunităților autohtone de la nord de Dunăre, anume rezistența opusă de ele migratorilor așezați temporar în vatra de locuire românească. În anul 334, băștinașii din partea de sud-vest a spațiului carpato-danubiano-pontic s-au răscolat împotriva sarmaților care pătrunseseră de dincolo de Tisa. Interpretarea izvorului antic — Ammianus Marcellinus — făcută de specialiști³⁰ arată că răsculații, care au cerut atunci sprijin de la sud de fluviu împotriva sarmaților, erau români. Această știre datînd încă din primele decenii ale secolului al IV-lea confirmă, pe de o parte, împotrivirea cu arma în mînă a poporului român în fața valurilor succesive ale migratorilor și, pe de altă parte, existența unei organizări militare capabile să susțină desfășurarea unui asemenea efort armat.

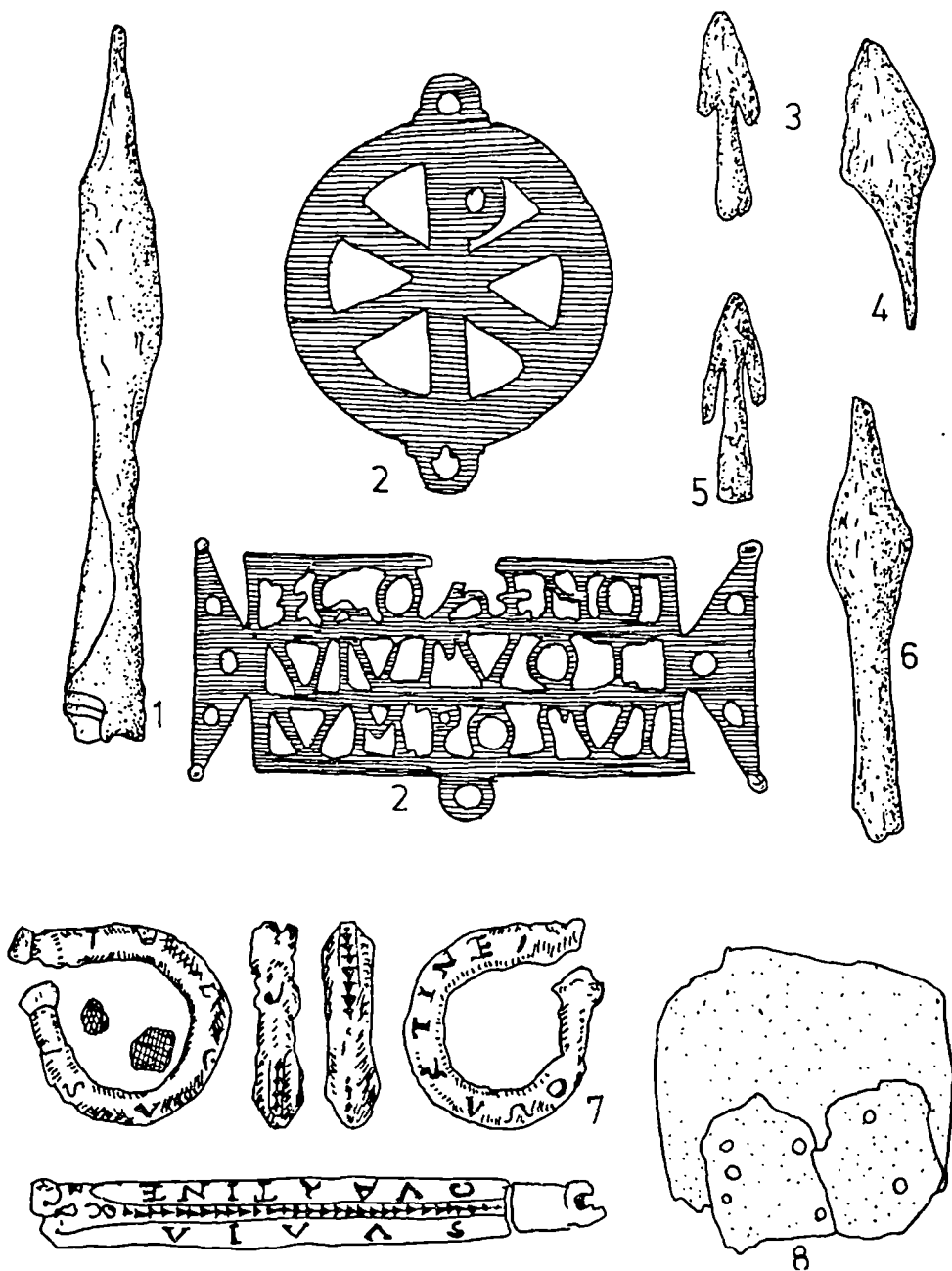
Datorită dirzei rezistențe românești, hunii, continuîndu-și migrația spre apus, și-au schimbat direcția de înaintare orientîndu-se spre nord, de unde au trecut apoi la vest de Carpații Păduroși debușînd în Cîmpia Pannonică. Un contact direct mai îndelungat al lor cu românii nu se sesizează în descoperirile arheologice și nici staționarea lor de mai lungă durată pe teritoriul românesc³¹.

Deși zonele românești prin care au trecut hunii, fie în timpul mișcării lor către Cîmpia Pannonică, fie mai tîrziu, cu prilejul unor expediții de pradă, au avut mult de suferit — unele așezări fiind nimicite de invadatori, iar altele părăsite precipitat de localnici care, așa cum procedaseră și în timpul invaziilor anterioare, și-au căutat salvarea în ținuturi mai depărtate de căile urmate de

²⁹ Existența unei populații latinesce, care utiliza scrisul în limba latină, este documentată din acest punct de vedere și în Muntenia, unde la Turnu Măgurele, Socetul (jud. Teleorman) și Curcani (jud. Călărași) s-au descoperit inscripții în limba latină pe piatră sau pe vase (Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 439–441).

³⁰ P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, Editura științifică, București, 1969, p. 75–76.

³¹ Vezi S. Dolinescu-Ferche, *On Socio-Economic Relations between Natives and Huns at the Lower Danube*, în *Relations*, p. 91–98.



Obiecte descoperite în așezări și necropole din sec. IV

1,8 vîrf de lance și fragment de apărătoare-scut ?) Leșcani; 2 donarium, Biertan; 3—6 vîrfuri de săgeată, Șuletea; 7 fibulă de argint transformată în inel, Micia.

migratori³² — arheologic se constată că în pofida stării de neliniște generalizate, viața și-a urmat cursul firesc. În acest sens se pot cita numeroase așezări care și-au continuat existența sau au fost întemeiate în plină perioadă de migrație hunică, printre care cele de la Tîrpești și Costișa (jud. Neamț), Botoșani — „Dealul Căramidăriei”, Iași — „Fabrica de Căramizi” și „Nicolina”, Bîrlad — „Valea Seacă”, Archiud (jud. Bistrița-Năsăud), Botoșana (jud. Suceava), Străulești-Măicănești (București), Băleni-Români (jud. Dîmbovița), Bacău — „Curtea Domnească”, Dodești (jud. Vaslui), Bratei (jud. Sibiu) etc.³³ Puțin numeroși, o perioadă relativ îndelungată după sosirea în pusta panonică, hunii — cu toată spaima pe care o insufleseră populațiilor din jur — nu au vădit un potențial militar deosebit. Abia în prima jumătate a secolului al V-lea, după ce Attila a preluat conducerea (445—453), hunii au ajuns să constituie o forță redutabilă. În anii 442 și 447 ei au întreprins două mari expediții de jaf de-a lungul Dunării, care au provocat mari distrugerii în așezările de pe ambele maluri. Fortificațiile existente nu au rezistat, căci, după cum scrie Procopius din Caesareea, ele „nu fuseseră făcute în așa fel încît să poată rezista vreunui atac, ci numai ca să nu rămînă țărmlu fluviului fără apărători [...] Mai tîrziu însă, cînd Attila năvăli cu oaste multă, el dărimă aceste întărituri pînă la pămînt, fără nici o greutate, și pustii cea mai mare parte a teritoriului roman fără să întîmpine vreo împotrivire”³⁴. Pe ambele maluri ale Dunării, 70 de localități și *castella*, printre care Sucidava, Hinova (jud. Mehedinți), Desa (jud. Dolj)³⁵ au fost pîrjolate de huni. Cu acest prilej, în fața Sucidavei, pe malurile rîului Utus, a avut loc una din cele mai crîncene bătălii, în urma căreia o fișie lată de circa 200 km de pe partea dreaptă a Dunării a intrat sub dominația hunilor³⁶. Ulterior pririvile lui Attila s-au îndreptat mai mult spre apusul Europei, deși nici părțile răsăritene ale continentului nu au fost scutite de raiduri de pradă hunice.

După moartea neașteptată a șefului hunilor, în 453, populațiile aflate pînă atunci sub stăpînirea lui au trecut sub dominația gepizilor, care, în lupta de lîngă rîul Nedao, desfășurată în anul următor, au reușit să-i învingă pe fiii lui Attila. După zonele pe care le dețineau atunci gepizii și aliații lor, suevi, skiri, sarmați etc., lupta ar fi putut avea loc undeva în părțile de nord ale bazinului carpato-dunărean. Bătălia de la Nedao se situează printre evenimentele

³² Cf. Ghenuță Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XIII*, în Mem. Art., 3, 1971, p. 479—484.

³³ *Ibidem*. Vezi și: I. Ioniță, *op. cit.*, p. 116; I. Mitrea, *Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în secolele V—VI e.n.*, în Mem. Ant., 2, 1970, p. 348—353; Șt. Dănilă, *Cronica săpăturilor și sondajelor arheologice efectuate pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud în perioada 1953—1973*, în File-Bistrița, 3, 1974, p. 458. V. Palade, *Necropola din secolul IV și de la începutul secolului V e.n. de la Bîrlad-Valea Seacă*, în MCA, XIV, 1980, p. 407—416; Luciana Muscă, Tib. I. Muscă, *Săpăturile arheologice de la Băleni-Români, jud. Dîmbovița*, în MCA, XIV, 1980, p. 423—429; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, p. 13—14.

³⁴ Procopius din Caesareea, *op. cit.*, IV, 5, 3—6.

³⁵ D. Tudor, *Itinerare arheologice și istorice oltene*, p. 76—77, 113—117; Oct. Toropu, Onoriu Stoica, *op. cit.*, p. 449.

³⁶ Marcellinus Comes, *Cronica*, XV, 5 (a. 447); Iordanes, *Getica*, 331. În anul 449 Theodosius al II-lea a încheiat un tratat de pace cu hunii, în urma căruia aceștia au părăsit teritoriile romane de la sud de Dunăre.

maiore ale perioadei migrațiilor, marcînd sfîrșitul supremației hunice și stabilirea unei constelații politico-militare germanice conduse de gepizi, care, în linii mari, urma să dureze timp de un secol, pînă la așezarea avarilor în Cîmpia Tisei.

Principali beneficiari ai victoriei de la Nedao, gepizii au înaintat spre sud și s-au așezat pe teritoriul cuprins între Tisa, Mureș și Munții Apuseni. Ei s-au extins apoi și mai spre sud, iar în anul 471, după plecarea ostrogoților, au ocupat Sirmium, una dintre fostele capitale ale Imperiului roman.

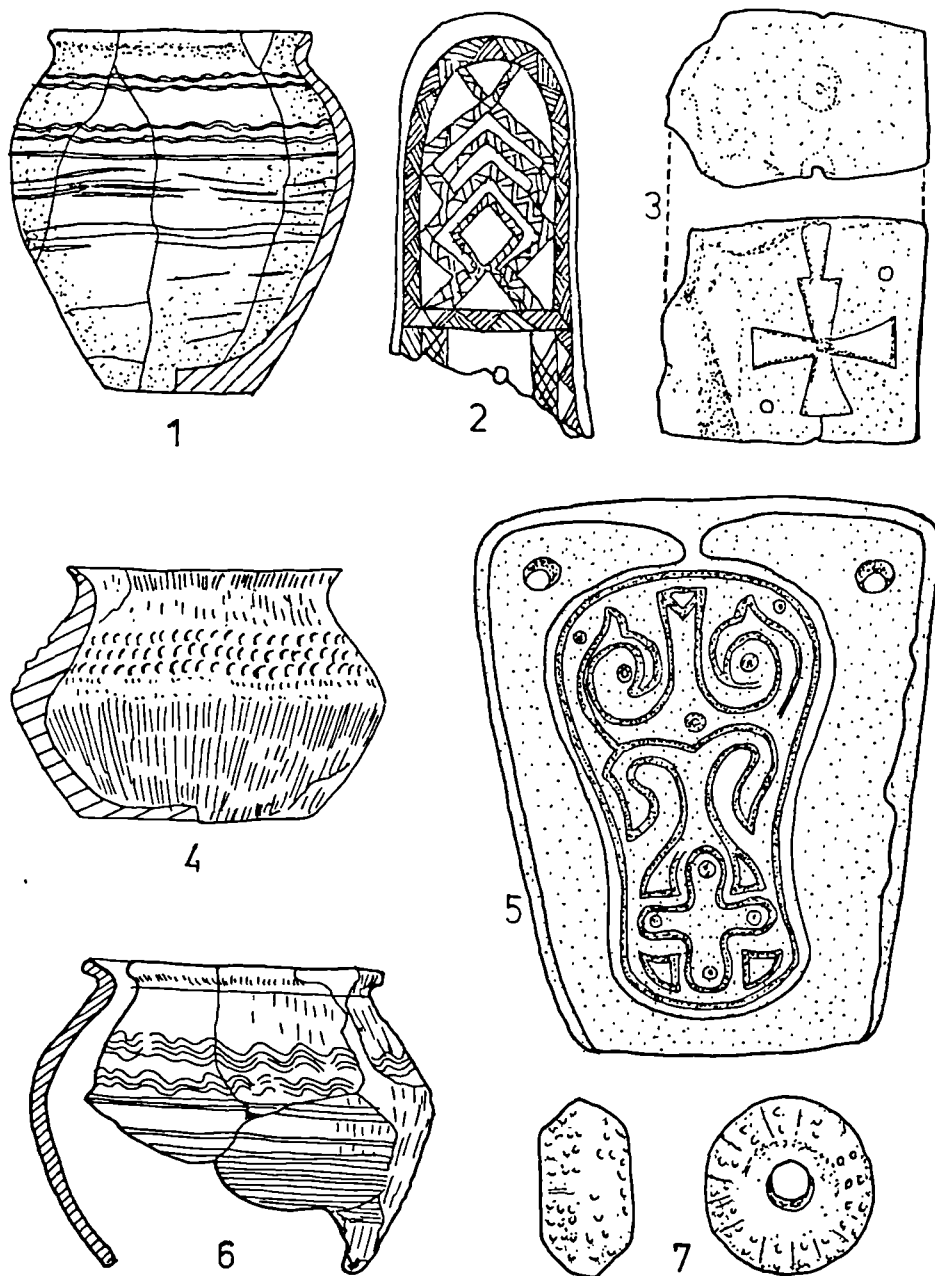
Populația băștinașă, legată de glie pînă la contopire, a împiedicat înstăpînirea migratorilor în spațiul ei de locuire. Cîmpia română s-a aflat, în continuare, în zona de influență a Imperiului roman (apoi bizantin), care a intervenit în repetate rînduri în regiunile de la nord de Dunăre și a exercitat permanent multiple înrîuriri culturale³⁷. În interiorul arcului Carpaților s-a instaurat o situație de relativă stabilitate și liniște.

În acest timp se înmulțesc și datele referitoare la viața și preocupările tradiționale ale poporului român, la relațiile lui cu gepizii³⁸. Semnificativă din acest punct de vedere este compararea obiectelor din cimitirele atribuite gepizilor în Cîmpia Tisei, cu cele descoperite în așezările și cimitirele din zonele intracarpătice. Față de fibulele digitale care se foloseau exclusiv în regiunea Tisei, în interiorul arcului carpatic se găsesc alături de acestea și fibule de fier cu arc, turnate, care trebuie atribuite localnicilor. O altă categorie de obiecte, absentă în regiunea Tisei și recunoscută în mod unanim ca specifică populației românești din bazinul carpato-dunăreano-pontic sînt *stilus*-urile folosite ca ace de păr; ele au fost găsite în numeroase locuințe de la Morești și, de asemenea, în cimitirul de la Band. Din analiza inventarelor funerare se constată că numărul mormintelor relativ bogate, cu arme și fibule, este mult mai mic decît al celor simple, ceea ce corespunde stratificării sociale a aceleiași populații pe care o indică și fibulele de fier și *stilus*-urile. De asemenea, marea majoritate a așezărilor, așa cum atestă inventarul descoperit, au aparținut românilor, care au perpetuat îndeletnicirile strămoșilor lor. Asimilarea grupărilor de gepizi de către autohtoni a fost înlesnită de creștinism, fapt care explică, printre altele, înmormîntarea frecventă a acestora cu localnicii în aceleași cimitire. Această situație s-a menținut pînă la mijlocul secolului al VII-lea, cînd ultimele resturi ale gepizilor au dispărut în masa populației românești.

Sfîrșitul puterii gepidice a fost legat, îndeosebi, de pătrunderea în prima jumătate a secolului al VI-lea, dinspre nord, a unei noi populații germanice, *longobarzii*, care s-au așezat în Pannonia. Imperiul romano-bizantin, prin jocul diplomatic tradițional, a alimentat continuu disputa dintre cele două grupuri de populații, în dorința de a evita o coalizare a forțelor lor. În anul 567, sub regele Alboin, *longobarzii*, în alianță cu o nouă populație, venită din stepele răsăritene — *avarii*, conduși de kaganul Baian —, au zdrobit oastea gepizilor și au pus capăt dominației acestora.

³⁷ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 27—42 (cu bibliografia).

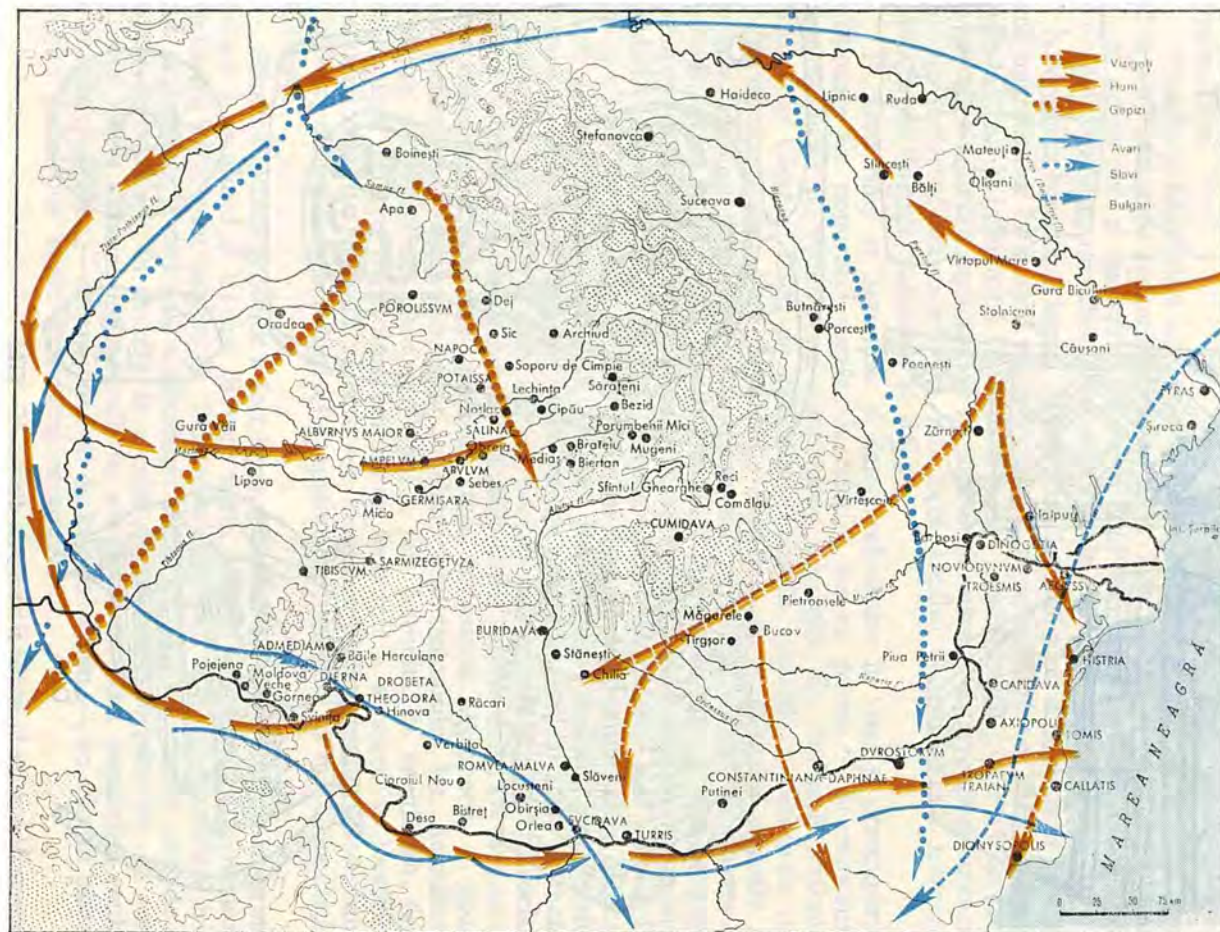
³⁸ Raporturile între autohtoni și gepizi la R. Harhoiu, *Aspects of the Socio-Political Situation in Transylvania during the 5th Century*, în *Relations*, p. 99—109.



Obiecte descoperite în așezări și necropole din sec. V—VIII

Vase: 1 Bpurenii, 4 Ipotești, 6 Bratei; tipare din piatră pentru podoabe: 3 Botoșana, 5 Traian; miner de os: 2 Ipotești; fusaiolă: 7 Dudești.

INVAZII ALE POPULAȚIILOR MIGRATOARE PE TERITORIUL ROMÂNESC (SEC. IV—VII)



În tot acest răstimp, formațiunile statale românești, „Romaniile populare”, au păstrat vie tradiția — pe care o vom vedea manifestată câteva secole mai târziu la Menumorut —, legăturilor lor politice strânse cu Imperiul roman, ca o contrapondere la dominațiile trecătoare ale migratorilor.

După retragerea armatei și administrației romane, poporul român a reputat succese istorice în efortul lui gigantic pentru supraviețuire — succese care au creat o bază superioară intensificării luptei ulterioare împotriva altor năvălitori. Astfel, datorită rezistenței lui tenace, poporul nostru a reușit să împiedice timp de secole spargerea unității teritoriului său de viață. Migratorii au stăpinit vremelnice, dar nu au reușit să „gotizeze”, să „hunizeze” sau să „gepidizeze” nici una din zonele românești în care și-au instituit autoritatea. Și mai important a fost faptul că trăsăturile definitorii ale poporului român, ale limbii și civilizației sale, generalizate la scara întregului spațiu carpato-danubiano-pontic, și-au dovedit vigoarea, ceea ce s-a reflectat în omogenizarea etnico-lingvistică și culturală a românilor. Concomitent, creștinismul s-a răspândit intens în toate zonele vechii Dacii. Legăturile între românii de la nord și de la sud de fluviu au continuat să se dezvolte în tot acest răstimp în lupta comună împotriva invaziilor migratorilor. Cercetările arheologice demonstrează pregnant această realitate prin vestigiile numeroase specifice plămădirii și dezvoltării ascendente a culturii vechi românești de caracter rural, pe toată vatra de locuire românească, expresie a existenței unuia și aceluiași popor, unitar în limbă, etnie, conștiință și civilizație.

REZISTENȚA POPORULUI ROMÂN ÎN TIMPUL NĂVĂLIRILOR AVARILOR, SLAVILOR ȘI BULGARILOR

Începînd de la mijlocul secolului al VI-lea, societatea românească a avut de înfruntat șocul migrațiilor avară, bulgară și slavă. Cei mai puternici migratori cu care s-au înfruntat românii în prima parte a acestei perioade au fost avarii — populație nomadă originară din Mongolia. Sub presiunea unor triburi turanice sau în căutarea de pășuni, aceștia au înaintat spre vest, atingînd către jumătatea secolului al VI-lea și teritoriile românești. După înfrîngerea gepizilor, centrul de putere al avarilor s-a deplasat în Cîmpia Pannonică, de unde, sub conducerea căpeteniei lor supreme — numite kagan — au efectuat repetate incursiuni la sud de Dunăre. Conflictele cu Imperiul bizantin l-au determinat pe kagan să ia sub autoritatea lui alte populații migratoare și să le asocieze la expedițiile de pradă. Un asemenea partener al avarilor au devenit triburile de bulgari, care aveau ca nuclee permanente de locuire spațiul dintre Munții Urali și Nipru. În cadrul mișcărilor de populații produse de acțiunile avare au fost antrenate, de asemenea, grupuri de triburi slave, consemnate de izvoarele vremii sub numele de anți și sclavini.

Repartiția geografică a descoperirilor arheologice aparținînd slavilor atestă că pătrunderea lor în spațiul carpato-danubiano-pontic s-a făcut pe două direcții: una dintre ele, pornind din teritoriile situate la nord, a urmat valea Siretului (de aici s-au produs, probabil, unele infiltrări de cete numerice mici în interiorul arcului carpatic); cea de-a doua direcție și-a avut originea

în teritoriile de la răsărit de Nistru, pătrunzînd ulterior pînă la Prut și, în continuare, urmînd cursurile inferioare ale Prutului, Bîrladului și Siretului, spre Cîmpia Română³⁹. Așa cum s-au petrecut lucrurile și în alte zone invadate de această populație, penetrația triburilor slave a avut un caracter violent și distructiv⁴⁰. În numeroase zone și pe o serie de alinamente, poporul român le-a opus o activă rezistență, ceea ce explică măsurile brutale de represalii adoptate de migratori împotriva localnicilor (fapt atestat, printre altele, de incendierea unor așezări situate pe direcțiile de înaintare ale slavilor). Aplicînd tactica lor tradițională, românii au îmbinat cu deplin succes lupta armată cu alte forme de rezistență, cum au fost ascunderea bunurilor și retragerea temporară în locuri mai ferite de invazii. Este semnificativ, din acest punct de vedere, că descoperiri de tezaurе îngropate în perioada respectivă s-au făcut frecvent tocmai în ariile de locuire românească pe care le-au călcat cetele de războinici slavi — la Horgești (jud. Bacău), Movileni și Cudalbi (jud. Galați), Unirea (jud. Ialomița), Plumbuita-București etc.

Pînă la mijlocul secolului al VI-lea prezența slavilor pe teritoriul românesc a îmbrăcat forma unor raiduri și expediții a căror țintă erau deseori zonele sud-dunărene aflate sub stăpînirea Imperiului bizantin. După asemenea expediții, cetele de slavi se reîntorceau la bazele lor permanente, aflate la est de Nistru. Tocmai de aceea urmele arheologice descoperite pînă acum sugerează o prezență efemeră a slavilor, ca și a bulgarilor, localizată pe direcțiile lor de înaintare spre provinciile romane și, îndeosebi, la vadurile pe care le-au folosit mai frecvent (cum era cel de la Reni, lîngă Galați, unde se constată chiar o anumită concentrare de vestigii slave și bulgare timpurii, semn că aici au fost instalate tabere provizorii înainte sau după incursiunile făcute peste fluviu)⁴¹.

Coroborarea surselor literare a îndreptățit încă demult istoriografiei noastre concluzia că spațiul carpato-danubiano-pontic continua să fie o regiune de intensă locuire și organizare social-politică a românilor, respingîndu-se teza unei dominații efective a migratorilor, inclusiv a avarilor, care nu aveau sub stăpînire directă decît „Ring”-ul pannonian. Nicolae Iorga arăta că „Este o regiune în întregime latină, în nici un fel greacă și încă fără slavi. Ea se întindea pînă la acel Calvomonte, acel Chaumont al Balcanilor, unde s-a strigat soldaților romani de origine elenică sau orientală « retorna fratre » în « limba băștinașilor », latina Orientului. Toate aceste întinderi [...] sînt, cu sau fără avari, o « Romanie » absolut autonomă, în afară de omagiul către Cezar, care era o invocare mai mult teoretică a acestui stăpîn. Ea se sprijinea pe această linie a Dunării unde existau comandanți militari permanenți în numele împăratului”⁴².

Prin analogie cu situația existentă în Occidentul european, în părțile care fuseseră abandonate de puterea militară și administrația romană și unde

³⁹ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 37–39.

⁴⁰ Idem, *Regiunile răsăritene ale României în secolele VI–VII*, p. 191.

⁴¹ Idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, p. 35.

⁴² Nicolae Iorga, *Les plus anciens États slavo-roumains sur la rive gauche du Danube (VII^e siècle)*, în „Revue des Études Slaves”, tome V, 1925, fasc. 3–4, p. 173.

în jurul centrelor religioase se constituise o viață de stat autonomă, s-a admis o realitate istorică similară în stînga Dunării, începînd de la sfîrșitul secolului al III-lea. Aici ordinea ecleziastică, implicit deci statală, se constituise din secolele IV—V sub înfrîurirea episcopatului de Tomis — temporar și aceea a celui din Caezareea Cappadociei — căreia îi era proprie existența unei miliții necesare apărării. În teritoriul dintre Dunăre și Mare, în secolul al IV-lea, localnicii „cu episcopul în fruntea lor, întrețineau o miliție care le aparținea în exclusivitate”⁴³. Rolul acestei miliții — organizație militară de tip popular, țărănesc a „Romaniilor populare” — era de a se împotrivi năvălirilor prădalnice ale migratorilor, de a face scut autonomiei locale și a asigura astfel securitatea existenței politico-sociale tradiționale. Imediat la sud de Dunăre — dar situația este valabilă și la stînga fluviului — deci în toată zona de locuire românească — cînd, sub Iustinian, Bizanțul a procedat la recucerirea limesului danubian, aici erau „democrațiile țărănești”, organizate în „terres”, „țările” românilor. Cei care le locuiau, agricultori și păstori, trăiau în „sate”, „fossatum”, de unde românescul „sat” — în opera lui Procopius, scrisă la 550, fiind chiar menționată existența unei așezări fortăreață Fossatum, alături de altele cu o rezonanță de limbă românească: Caputbovis, Skeptekasas (Șapte case) și altele. Această realitate, pregnant atestată în zonele sud-estului european prin surse documentare, se cuvine aplicată și în teritoriul românesc de la nord de Dunăre, fluviul nefiind o barieră pentru populația locală compactă.

Despre modul în care se desfășurau acțiunile militare de apărare pe teritoriul acestor „Romani populare” aflăm unele informații din manualele de tactică ale epocii, care arată cum trebuiau să lupte oștile bizantine împotriva slavilor stabiliți temporar în apropierea lor. Acestea — se arată în *Strategicon-ul* lui Mauricius (scris la începutul secolului al VII-lea) erau călăuzite în lupte de „așa-zișii refugiați [trecuți în Imperiul bizantin] trimiși să ne arate drumurile și să ne descopere pe cineva”, care sînt „romani”⁴⁴. Bizantinii știau deci că la nord de fluviu locuia o populație de limbă romană, fiind o probă documentară sigură a acestei realități istorice vechi de mai multe secole. Modul ei de luptă este învederat cel tradițional, adoptat și de slavii așezați vremelnice pe teritoriul românesc. Chiar oștile bizantine de la sud de Dunăre angajate în aceste secole în luptele împotriva migratorilor cuprindeau un însemnat număr de locuitori autohtoni, izvoarele atestînd în secolul al VI-lea mai multe cuvinte rostite de acești soldați „în limba părintească”: clisură, sculca etc.⁴⁵ Așadar, o organizare militară — sub formă de „miliții” cum a fost numită de unii istorici — însoțitoare a unei organizări ecleziastice și politice a fost caracteristică în această perioadă populației românești în întreaga sa vatră de locuire.

Cercetările pluridisciplinare recente care au demonstrat existența neîntreruptă a satelor comunitar agrare — a obștilor — le-au atribuit un „caracter confederal și războinic”. Aceste obști — s-a arătat — erau „capabile de acțiuni militare, fiind organizate confederal și dispunînd de o categorie socială de

⁴³ N. Iorga, *La Romania danubienne*, p. 46.

⁴⁴ Mauricius, 30, 25.

⁴⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 86.

căpetenii”, ele fiind „capabile să se organizeze și în forme statale”⁴⁶. Astfel, ele au putut să opună rezistență năvălitorilor asiatici, această țărănime a obștilor avînd neîntrerupt „rosturi militare”, fiind chemată — în evul mediu — „la oastea cea mare a țării”, cînd a probat virtuți militare care „nu se pot naște spontan dintr-o populație amorfă și inertă și nici dintr-una aservită”⁴⁷. Vestitele „republici” țărănești, de care vorbește Dimitrie Cantemir, sînt tocmai un vestigiu tîrziu al acestei „confederări” de obști, din vremurile anterioare întemeierii domniei în țările noastre medievale, ele fiind constituite în lupta împotriva năvălitorilor din perioada migrațiilor. Despre „Republica” Tigheciului, Dimitrie Cantemir arată că în vremurile de demult mobiliza la caz de nevoie circa 8 000 de luptători — în timpul său participînd la oastea țării cu 2 000 de călăreți — care întreceau „pe toți locuitorii Moldovei în vitejie”⁴⁸.

Cît de ridicat devenise stadiul de organizare politică, socială și militară a poporului român avea să se dovedească cu prisosință în cea de-a doua jumătate a secolului al VI-lea, cînd migrația slavilor a îmbrăcat forme noi. Anume, pe căile de invazie amintite mai sus, dinspre nord și de la est, peste Nistru, grupuri tot mai mari de slavi aveau să pătrundă nu în treacăt — ca în perioadele anterioare —, ci cu tendințe din ce în ce mai evidente de sedentarizare. Faptul că pînă acum nu s-a descoperit nici o așezare curat slavă probează că nou-veniții s-au stabilit de la început în vetrele de locuire ale localnicilor, cu care, mai devreme sau mai tîrziu, au ajuns să întreprindă relații pașnice.

Pe măsura intrării lor în aria de locuire a poporului român și a curgerii timpului petrecut aici, slavii au început să-i recepționeze din ce în ce mai puternic influența pe toate planurile — în cultură, mod de trai, organizare socială, limbă și spiritualitate. Asimilarea grupurilor slave rămase la nord de Dunăre de către poporul român s-a datorat, înainte de toate, superiorității civilizației românești; este fapt constatat arheologic că abia după trecerea la vest de Nistru slavii, intrînd pentru prima oară în contact cu realitățile românești, și-au însușit roata olarului, tipurile ceramice superior executate și ornamentate, uneltele agricole perfecționate, arhitectonica rurală specifică populației băștinașe sedentare etc.⁴⁹ Un al doilea factor esențial care explică desfășurarea acestui proces a fost, desigur, cel demografic. În toate zonele în care s-au stabilit, slavii au găsit o populație românească compactă și densă, ei constituind pretutindeni în raport cu aceasta o minoritate. Această situație rezultă

⁴⁶ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, București, 1980, p. 172.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 174.

⁴⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 303.

⁴⁹ Din vasta bibliografie privind evoluția complexă a relațiilor dintre băștinași și slavi în secolele VI—VII, cităm selectiv: Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 34—143; idem, *La pénétration des Slaves dans les régions du S—E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie*, în „Balcanoslavica”, 1, 1972, p. 29—40; idem, *Contribuții privind pătrunderea și stabilirea slavilor în teritoriile extracarpătice ale României*, în „Carpica”, 1979, p. 102—114; Ghenuță Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XIII*, p. 479—495; M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI—X)*, în „Apulum”, 9, 1971, p. 713—727.

atît din numărul mare al așezărilor băștinașe existente la venirea slavilor, cît și din analiza de detaliu a diverselor vestigii arheologice, care pune în lumină și o netă superioritate cantitativă, pe lingă cea calitativă, a creației materiale și spirituale a localnicilor în raport cu cea rămasă de la noii veniți. Un al treilea factor esențial care trebuie inclus în argumentarea explicației a rezidat, neîndoișor, în faptul că la mijlocul secolului al VI-lea societatea românească atinsese, în evoluția ei, acel grad de stabilitate, omogenizare și organizare social-politică care îi asigura rezistența și supraviețuirea în fața șocului produs de presiunile slave. Înfrîurirea inversă, exercitată de slavi asupra băștinașilor, s-a dovedit prea slabă pentru a se mai putea modifica substanța etnică și lingvistică a poporului român ⁵⁰.

S-a dovedit, de asemenea, deosebit de rezistentă în fața valurilor succesive de invazii organizarea social-politică superioară a românilor. Un rîu de la nord de Dunăre, amintit de un cronicar bizantin cu prilejul unei expediții militare efectuate împotriva slavilor la sfîrșitul secolului al VI-lea — Ilivakia — a fost localizat fie ca Ilfov, afluent al Argeșului, fie ca Ialomița. Nicolae Iorga nu a ezitat să vadă în această consemnare documentară, coroborată cu alte izvoare, o autonomie statală întinsă la vest de Ilivakia, pe care alte izvoare o vor aminti mai tîrziu, în secolul al XI-lea, sub numele de „Vlașca”, țara românilor. Atributele acestei entități statale românești existente în secolul al VI-lea erau prezența unui șef autohton și creștinismul în condițiile autorității nominale îndepărtate a avarilor din Pannonia ⁵¹.

Aceleași realități s-au reflectat pregnant și în individualizarea limbii poporului nostru — limba română — rezultată nemijlocit din evoluția latinei populare în vasta arie traco-geto-dacă nord și sud-dunăreană. Se poate aprecia, pe baza analizei situației etno-lingvistice din această arie, ca și prin comparație cu fenomenele petrecute în alte zone ale imperiului, că procesul de transformare a limbii latine în română a început, de fapt, imediat după cucerirea de către romani a teritoriilor traco-geto-dace ⁵². Limba dacilor a lăsat urme durabile și a înfrîurit latina orientală atît prin numărul considerabil de cuvinte

⁵⁰ Pe lingă lucrările de la nota precedentă, în legătură cu formarea poporului român a se vedea: A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884; G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937; S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959; C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, București, 1964; I. Nestor, *Les données archéologiques sur le problème de la formation du peuple roumain*, RRH, 3, 1964, p. 383–432; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972; Gh. Ștefan, *Formarea poporului român și a limbii sale*, București, 1973; M. Mușat, I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, p. 68–81.

⁵¹ Nicolae Iorga, *Les plus anciens États slavo-roumains sur la rive gauche du Danube (VII^e siècle)*, p. 175–176.

⁵² Despre formarea limbii române și, pe plan mai larg, despre evoluția latinei orientale, vezi: Al. Graur, *La romanité du roumain*, București, 1965; J. Herman, *Le latin vulgaire*, Paris, 1967; W. von Wartburg, *La fragmentation linguistique de la Romania*, Paris, 1967; E. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor daco-române*, București, 1968; I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974; H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris, 1976; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, 1981.

păstrate pînă astăzi în lexicul de bază al limbii române⁵³, cît și printr-o serie de modificări fonetice datorate modului specific în care dacii pronunțau limba cuceritorilor. Înfrîurirea substratului traco-geto-dacic (ca și al altor limbi vorbite de populații balcanice cucerite de romani: elina, illira etc.) a contribuit, în timp, alături de alți factori, la evoluția specifică a latinei populare în această zonă, dar nu i-a modificat fundamental nici gramatica, nici fondul lexical propriu. Individualizată tot mai mult în raport cu celelalte graiuri ale latinei, latina populară s-a transformat, treptat, într-o limbă romanică distinctă vorbită și înțeleasă în întreaga arie de locuire a poporului român, o limbă caracterizată printr-o excepțională bogăție, armonie și unitate. Valurile populațiilor migratoare, inclusiv cel slav, care s-au succedat pe pămîntul vechii Dacii nu au mai putut să schimbe caracterul latin al limbii române și cu atît mai puțin să o lichideze, așa cum nu reușiseră nici să disloce masa compactă a poporului nostru din vatra sa multimilenară; de altfel, împrumuturile slave păstrate în limba română din secolele VI—VII au fost nesemnificative și nu au participat la transformările fonetice care au marcat tranziția de la latina populară la română.

Toate acestea au avut o însemnătate decisivă pentru soarta poporului român, căci din cel de-al treilea sfert al secolului al VI-lea rolul Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos ca factor de respingere a presiunilor barbare s-a diminuat într-un ritm rapid.

Prăbușirea limesului danubian bizantin la începutul secolului al VII-lea — cu toate revenirile temporare ale imperiului în epoca ulterioară la Dunăre — a reprezentat un eveniment cu profunde înțelesuri pentru devenirea istorică a poporului român. Ceea ce pînă atunci fusese un factor obiectiv de sprijin al luptei de apărare a entităților statale românești împotriva năvălitorilor asiatici a dispărut. Dar poporul român se dovedise capabil să reziste *singur* presiunii periodice a neamurilor migratoare, să-și conserve astfel stăpînirea teritoriului de baștină, ființa etnică și limba, să asigure prin propriile forțe durabilitatea sa istorică. În teritoriile de bază ale vechii Dacii s-a păstrat aceeași realitate etnică românească unitară și o tradiție de organizare social-politică niciodată întreruptă. Supraviețuirea continuă a poporului român în cuprinsul străvechii Dacii considerată de unii cercetători un „miracol” al istoriei a fost de fapt rezultatul incontestabil al luptei de rezistență a românilor împotriva diverșilor invadatori, capacității lui excepționale de a-și apăra teritoriul propriu, etnia și limba în cursul mileniului I al e.n.

Într-adevăr, cu tot numărul mare de fortificații refăcute sau înălțate din temelii, paza frontierei dunărene, a Peninsulei Balcanice, a capitalei înseși și a întregului Imperiu bizantin în loc să fie întărită slăbea continuu, din cauza

⁵³ Aceste cuvinte se referă la domenii de viață esențiale și variate: omul și relațiile sociale (buză, grumaz, beregată, burtă, a se uita, a sugruma, a vătăma, a se bucura, a dezmierda, a răbda, moș, prune, copil etc.), locuința și gospodăria, uneltele (cătun, bordei, vatră, leagăn, gard, țarină, zestre, grapă, mătură, caier, carimb etc.), materia și fenomenele naturale (abur, morman, șir, scrum, amurg, boare, viscol etc.), flora (mazăre, gorun, brad, copac, butuc, strugure etc.), fauna (mînz, cirlan, vătui, mistreț etc.), ocupații ca păstoritul (baci, țarc, brînză, zăr, urdă etc.), adverbe, verbe și altele (cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 241 — 426). Termenii de uz militar au fost înfățișați mai sus (vezi p. 226).

scăderii treptate a efectivelor armatei, în urma expedițiilor mari și îndelungate și a cheltuielilor excesive în toate domeniile, care au dus la sleirea resurselor economice și financiare ale statului. Diplomația bizantină, abilă și mai puțin costisitoare, a suplinat parțial — dar nu era în măsură să înlocuiască — puterea militară care, alături de ea, impusese în trecut teamă și respect inamicilor imperiului. În aceste condiții, entitățile statale românești s-au împotrivit cu dârzenie și în forme variate incur iunilor prădalnice ale migratorilor — cu precădere ale avarilor — în spațiul carpato-dunărean. „În mai multe rînduri așezările din această zonă, atacate de către avari, au fost în măsură să-i respingă cu forțele lor proprii”⁵⁴, ceea ce constituie o dovadă, prin valoroasa rezistență opusă, a trăinicieii organizării lor social-politice și militare.

Lupta poporului român pentru afirmarea de sine stătătoare a fost, pînă la un punct, ușurată de faptul că, după prăbușirea dispozitivului militar bizantin de la Dunăre, sub loviturile avarilor și altor neamuri migratoare, masa slavilor care invadaseră o parte din teritoriile românești nord dunărene s-a deplasat în valuri succesive la sud de fluviu, unde s-a sedentarizat. Slavii rămași în număr substanțial redus la nord de Dunăre s-au topit astfel mai repede în masa poporului român. Arheologic se constată pregnant această evoluție în decursul întregului secol al VII-lea, cînd vestigiile slave se împuținează și devin treptat nesemnificative, civilizația românească impunîndu-se atotcuprinzătoare și armonios pe coordonatele ei tradiționale. Evoluția istorică a luat un curs diferit la sud de Dunăre unde, în zonele în care s-au așezat mai compact, slavii au reușit să lichideze, să disloce sau să asimileze treptat populația romanică băstinașă, din care nu vor mai supraviețui decît unele „însule” (aromânii, megleniții, istro-românii). Chiar și în condițiile înfățișate mai sus, între românii de la nord și sud de Dunăre au continuat să existe statornice legături.

Secolul al VII-lea a fost hotărîtor pentru configurația politică medievală a Peninsulei Balcanice. Încă de la mijlocul acestui secol marea uniune de triburi bulgare de pe Volga a intrat într-un proces de dezmembrare treptată, accentuat de atacurile populației chazarilor. Drept consecință, o parte a triburilor bulgare, sub conducerea lui Asparuch (sau Isperih), și-a început migrarea spre Peninsula Balcanică, desfășurată de-a lungul cîtorva decenii. După mai multe confruntări, împăratul bizantin a fost silit să încheie pace, recunoscînd elementul migrator pătruns în unele zone de la sud de Dunăre⁵⁵.

În această perioadă izvoarele literare furnizează tot mai frecvent informații referitoare la îndeletnicirile și preocupările poporului român. Așa cum s-a mai arătat, în opera lui Mauricius, *Strategikon*, se vorbește printre altele despre romanicii nord-dunăreni care serveau drept călăuze bizantinilor în expedițiile efectuate în teritoriile din partea stîngă a fluviului împotriva migratorilor⁵⁶. Referindu-se la aceeași perioadă, istoricii bizantini Teofilactus Simocatta⁵⁷ și Theophanes Confessor⁵⁸ menționează, în contextul narării luptelor

⁵⁴ N. Bănescu, *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, în Academia română, „Buletin de la section historique”, tome XIII, p. 4.

⁵⁵ Theophanes Confessor, A. M. 6173 (681).

⁵⁶ Mauricius, *Strategikon*, XI, 4, 31.

⁵⁷ Teofilactus Simocatta, II, 15.

⁵⁸ Theophanes Confessor, 6079 (587), p. 258, 1–22 (De Boor).

cu avarii, folosirea într-o unitate bizantină a expresiei „torna, torna fratre” (întoarce-te, întoarce-te frate!), probă incontestabilă a particularizării limbii române.

Cu privire la situația militară și administrativă a teritoriului dintre Dunăre și mare o deosebită importanță prezintă două informații ale împăratului și scriitorului Constantin Porfirogenetul. Prima atestă reacția imperiului împotriva slavilor și bulgarilor: după ce ei trecuseră Dunărea, „împăratul a fost silit să înalțe acest teritoriu la rangul de *themă* și să numească acolo un strateg [...] Trecerea Dunării de către barbari a avut loc către sfârșitul domniei lui Constantin Pogonatul”⁵⁹. Diocesa Tracia, din care făcea parte și fosta provincie Scythia, a fost transformată, astfel, în prima *themă* europeană imediat după invazia protobulgară. Ulterior, potrivit informațiilor aceluiași autor bizantin, *thema* Tracia a fost divizată în trei unități separate: *Bulgaria*, *Istros* și *Haemus*. Măsura este de natură să indice una dintre originile *themei* cunoscute mai târziu sub numele *Paristrion* sau *Paradounavon* și, totodată, să afirme recunoașterea în continuare a caracterului distinct pe care teritoriul dintre fluviu și mare continua să-l aibă și unde se desfășurau aceleași procese de organizare socială și politică statală ce aveau loc la scara întregului spațiu românesc.

În anul 688, împăratul Iustinian al II-lea (685—694) a atacat „sclaviniile și bulgariile” de pe teritoriul *themei* Tracia. Imperiul a continuat să păstreze anumite centre întărite, în special pe țărmul de vest al Mării Negre, iar în interior de-a lungul Dunării și în locuri apărate natural sau care își mențineau vechile fortificații. În aceste centre și pe teritoriile din jurul lor era grupată populația românească, a cărei viață economică și spirituală se desfășura în toată amploarea ei. Un indiciu cert pentru identificarea unor astfel de zone unde continuitatea de viață s-a menținut datorită populației românești, îl constituie păstrarea denumirilor localităților antice, fie sub forma lor originală, fie evoluată în decursul timpului.

O serie de descoperiri arheologice, al căror număr crește continuu, confirmă și împlinește știrile izvoarelor scrise. Dintre acestea, cele mai elocvente sînt unele sigilii bizantine de plumb, descoperite în zona Silistra—Călărași, la Constanța și la Isaccea. Primele aparțin unor înalți demnitari bizantini și indică mai mult decît niște simple relații comerciale sau politice de prietenie cu Bizanțul; ele atestă o prezență militară și politico-administrativă asupra ambelor maluri ale Dunării din regiunea în care au fost găsite. Astfel este sigiliul lui „Focas, spătar și strateg”, atribuit secolelor VII—IX și descoperit pe malul stîng al Dunării, la răsărit de Călărași, ceea ce confirmă existența legăturilor dintre românii de pe ambele maluri ale fluviului în această epocă. Alte două sigilii bizantine din aceeași perioadă, descoperite în împrejurimile sau chiar în cuprinsul orașului Silistra de astăzi, aparțin lui „Anatolios, spătar imperial și turmarh” și lui „Nichita, spatharo-candidat imperial și turmarh” care își îndeplineau înaltele funcții în regiunea respectivă. Celelalte sigilii din secolele VII—VIII cunoscute pînă acum de la Silistra, Constanța și Isaccea poartă numai numele, scris după moda timpului sub formă de monogramă, al funcționarului sau demnitarului bizantin căruia îi aparțineau. Chiar dacă titularii lor nu se aflau pe loc, ci în altă parte, foarte probabil că sigiliile folosite

⁵⁹ Constantin Porfirogenetul, *De thematibus*, /45/, 1, 8—31.

pentru corespondența în limba greacă ajunseseră, împreună cu scrisorile, în mîna unor căpetenii feudale locale care, la rîndul lor, foloseau un sistem asemănător pentru asigurarea autenticității și secretului informațiilor⁶⁰.

A doua categorie de descoperiri arheologice o formează monedele bizantine. Deși în perioada de timp discutată, și chiar mai tîrziu, raritatea acestora constituie un fenomen economic general, datorat unor cauze complexe, totuși circulația lor pe teritoriul românesc dintre Dunăre și Marea Neagră nu a încetat, ceea ce confirmă menținerea legăturilor cu Bizanțul și în cursul secolelor VII—VIII. Alte mărturii arheologice — îndeosebi ceramica — atestă, pe de o parte, continuarea culturii materiale românești, pe de alta exercitarea influenței unor centre bizantine mai dezvoltate din epocă⁶¹.

În decursul secolelor VII—VIII teritoriile românești nu au mai fost marcate de invazii de mari proporții ale migratorilor. În mișcarea lor spre Peninsula Balcanică, unele grupuri slave (în parte aduse de avarii stabilizați la vest de Carpații Apuseni, cu centrul în Cîmpia Pannonică) au rămas să trăiască alături de români, în masa cărora s-au integrat. Teritoriul intracarpatic a cunoscut în această epocă o dominație de la distanță a avarilor, în măsura în care aceștia au continuat să dijmuiască produsele locale și să controleze zonele bogate în zăcăminte de aur, fier și, mai ales, sare. În aceste condiții, germenii feudalismului și-au făcut treptat apariția, sesizabili între altele, arheologic, în dispunerea specială, pe criterii ierarhice, a diferitelor morminte din unele necropole ale epocii. O realitate similară atestă organizarea unor necropole slave cercetate arheologic, cum este cazul aceleia de la Nușfalău (jud. Sălaj). Predominația populației românești este atestată și de numeroasele cimitire de atunci, birituale, dar în care inhumația creștină ajunge uneori, ca la Izvoru (jud. Giurgiu), la proporția de 90 la sută.

Toate aceste fenomene social-politice au avut drept urmare mutarea centrului de greutate al conflictelor armate în Peninsula Balcanică. În consecință, cu excepția zonelor românești sud-vestice, teritoriile nord-dunărene au cunoscut în această perioadă o relativă liniște sub aspect militar, nemaifiind teatru de operații în confruntările epocii.

⁶⁰ I. Barnea, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos*, în SCIV, 17, nr. 2, 1966, p. 279—281.

⁶¹ DID, vol. II, p. 444, 446—502.

LUPTA FORMAȚIUNILOR POLITICE ROMÂNEȘTI PENTRU APĂRAREA AUTONOMIEI LOR (SECOLUL AL VIII-lea—MIJLOCUL SECOLULUI AL XIII-lea)

Confruntate cu invaziile migratorilor din secolele IV—VII, comunitățile sătești și uniunile de obști românești — „Romaniile populare” — au reușit să-și păstreze propria individualitate, clădită pe o civilizație agrară și meșteșugărească tradițională, superioară nomadismului semînțiilor în trecere. Treptat, în sinul comunităților rurale românești s-au adâncit diferențierile economice și sociale ce marcau, de fapt, ascendența relațiilor de producție feudale. Cercetările arheologice evidențiază, în așezări, deosebiri mai pronunțate decît în secolele anterioare între mărimea locuințelor și gradul lor de confort, iar în necropole, alături de mormintele simple specifice majorității populației, apariția relativ frecventă a altora cu un inventar mai bogat. Această evoluție s-a înscris organic în procesul general care marca, pe continent, statornicirea modului de producție feudal. Față de alte zone, însă, ei i-au fost proprii unele particularități în ceea ce privește ritmul (sub impactul, îndeosebi, al migrațiilor), tipul genetic ¹ și însăși fizionomia de ansamblu a eșafodajului social-economic. Astfel, în spațiul românesc obștile sătești au probat o capacitate de rezistență deosebită, multe din ele supraviețuind pînă în epoca modernă, iar țărănimii libere i-a revenit o pondere notabilă în ansamblul populației, ceea ce explică, printre altele, rolul hotărîtor pe care masele țărănești l-au avut atît în viața economică și spirituală, cît și în luptele împotriva cötropitorilor: „Întreaga noastră istorie — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — pune în evidență faptul că țărănimia a fost clasa care, vreme îndelungată, a dus pe umerii ei greul bătăliilor pentru păstrarea și afirmarea ființei poporului român, pentru dezvoltarea națiunii noastre, pentru libertate, neatîrnare și o viață mai bună,

¹ Se admit, îndeobște, trei tipuri genetice în ceea ce privește procesul de cristalizare a relațiilor de producție feudale în diferite zone europene: a) direct din orînduirea comunei primitive aflate în stadiul ei de destrămare; b) din sinteza elementelor de feudalism incipient existente în faza de destrămare a orînduirii sclavagiste cu cele apărute în cadrul societății „barbare”, cele două categorii avînd o pondere egală; c) prin aceeași sinteză de la punctul precedent, dar cu predominanța elementelor antice asupra celor „barbare” (cf. Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii. Secolele VIII—XI*, București, 1983, p. 208—209).

pentru transformarea revoluționară a societății. În ciuda atîtor furtuni ale istoriei, țărănimea a asigurat permanența neclintită a poporului nostru pe aceste meleaguri, păstrînd, totodată, comoara limbii și culturii naționale și înaltele virtuți ale spiritului popular. Ea a fost mult timp principala făuritoare a bunurilor materiale și spirituale, clasa care prin munca ei îndîrjită a făcut să renască, de atîtea ori, din cenușă și ruină țara distrusă și prădată de cîmpituri”². Țărănimea a constituit, totodată, baza efectivelor oștirii române în toate epocile. „Ori de cîte ori țara a fost în primejdie — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu —, țărănimea a pus mîna pe arme și a sărit la luptă fără să pregete, dovedind o înaltă conștiință patriotică, nestinsă dragoste pentru pămîntul strămoșesc, un impresionant spirit de jertfă.”³ Faptul că feudalismul românesc nu a cunoscut nici ierarhizarea rigidă din alte zone⁴, nici trăsăturile exacerbate ale celularismului domeniilor senioriale sau duritățile exploatarei feudalismului timpuriu specifice Occidentului a contribuit, de asemenea, la crearea unor condiții favorabile pentru participarea întregului popor la apărarea țării, în pofida adîncirii contradicțiilor proprii orînduirii social-economice din evul mediu.

În contextul acestei evoluții s-a accelerat și procesul de reunire a entităților statale atestate în secolele anterioare avînd o organizare superioară, de tipul cnezatelor și voievodatelor, încheiate inițial îndeobște în zonele mai îndepărtate de principalele căi de invazie. Cu timpul, acestea s-au extins teritorial, și-au sporit potențialul demografic, economic și militar și, firește, capacitatea de ripostă în fața invadatorilor. Unele așezări și cetăți, probabil reședințe ale conducătorilor, au cunoscut o evoluție mai rapidă, transformîndu-se în centre ce propulsau în zonele respective modul de viață specific începuturilor feudalismului românesc. Existența cnezatelor și voievodatelor pe întregul spațiu carpato-danubiano-pontic își regăsește o reflectare sugestivă în fenomenul concentrării zonale a așezărilor⁵, unele grupări de mari așezări ajungînd să înglobeze pînă la 60 de sate și suprafețe între 2 000 și 6 000 km². Asemenea grupări au fost identificate arheologic la est de Carpați (7—8), pe teritoriul dintre Dunăre și mare (2), la sud de Carpații Meridionali (12—14), în zona intracarpatică și în ținuturile românești situate la vest de Munții Apuseni (8—9) etc., atestînd existența formațiunilor statale ce au jucat un rol de seamă în efortul de unificare politică și rezistență împotriva cîmpiturilor în perioada premergătoare constituirii statelor feudale românești

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, p. 231—232.

³ Ibidem, p. 232.

⁴ Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 210—211.

⁵ Acest fenomen este amplu analizat de Șt. Olteanu, *Etapile de formare a statelor feudale românești și Structuri teritorial-politice românești în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII—XI*, în RI, 30, nr. 2, 1977, p. 313—330, și 32, nr. 2, 1979, p. 285—307. Mai pe larg cu privire la această fază a evoluției statale românești la: P. Diaconu, N. Constantinescu, *Programul Partidului Comunist Român despre procesul de formare a poporului român și a evoluției lui pînă la crearea primelor formațiuni feudale-statale*, în „Anale de istorie”, 21, nr. 5, 1975, p. 144—157; L. Chițescu, *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în RI, 31, nr. 7, 1978, p. 1177—1189.

de sine stătătoare. Neîndoielnic, cnezatele și voievodatele constituiau creații politice românești de îndelungată tradiție, reprezentând cadrul organizat de viață al românilor atât de la nord cât și de la sud de Dunăre, timp de sute de ani. Prin ele s-a realizat concentrarea efortului militar de apărare împotriva tuturor năvălitorilor în epoca migrațiilor.

Existența organizării politice românești de gen statal încă înainte de secolul al VIII-lea este probată și de un alt fapt, ținând de domeniul istoriei bisericii. La sinodul al VII-lea de la Niceea (767) a participat și un episcop, Ursus, care își exercita autoritatea în partea vestică a teritoriului românesc. Potrivit mai multor istorici români, Ursus a fost episcop al românilor din zonele vestice și sud-vestice, cu reședința la Morisena (Cenad), unde s-au descoperit urmele unei bazilici existente încă din secolele V—VI⁶. Or, ceea ce a caracterizat în evul mediu timpuriu statul pretutindeni a fost existența unei ierarhii ecleziastice — pe care acest episcop român o atestă —, ierarhie ce nu ar fi putut exista în cazul unui vid de organizare politică a poporului român.

Izvoarele scrise străine au început să reflecte tot mai frecvent realitățile social-economice, politice și militare românești, fără echivocuri în ceea ce privește descendența lor daco-romană și autohtonă în spațiul carpato-danubiano-pontic și balcanic. Una dintre cele mai vechi știri în acest sens — și ea însă oglindind realități anterioare — este cuprinsă în *Geografia* universală armenescă întocmită în secolul al IX-lea și atribuită lui Chorenat'i (Corenal) supranumit Kert'ogh — poetul —, care, în contextul descrierii Sarmatiei și Traciei, localizează clar „țara românilor” nord-dunăreni: „Țara sarmaților — scrie Chorenat'i — din care o parte este la răsărit de Zaghura care este țara bulgarilor, a germanilor [se întinde] înspre Oceanul nordic, pînă la țara necunoscută căreia îi zic Balak [Valah] și pînă la muntele Rivbia, de unde iese riul Donavis”⁷. Mai detaliat, ceva mai tîrziu *Gesta Hungarorum*⁸ consemnează existența, la finele secolului al IX-lea, a voievodatelor românești conduse de Menumorut, Gelu și Glad. O situație istorică specifică a făcut ca informații de epocă despre dezvoltări social-politice asemănătoare să se păstreze și pentru zona sud-estică a teritoriului românesc, cu referiri speciale la ținutul dintre fluviu și mare, unde conjuncturi aparte au pus în relație, timp de mai multe secole, o serie de forțe politice. Ca și în spațiul intracarpatic, la Dunărea de Jos atestările izvoarelor constată existența unor structuri politice, deja constituite, rod al unei evoluții neîncetate, după prăbușirea formei de organizare romano-bizantina în secolul al VII-lea. Prezența factorului determinant românesc este atestată și la răsărit de Carpați, unde cronicile bizantine, slave și altele încep tot mai des să localizeze o serie de evenimente caracteristice evoluției formelor de organizare politică specifice poporului nostru.

⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1980, p. 181—182.

⁷ Apud A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 15 și, în general, p. 15—117.

⁸ Anonymus, *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu (în continuare se va cita: *Gesta Hungarorum*), București, 1934, p. 90—98, 116—119.

ORGANIZAREA MILITARĂ A FORMAȚIUNILOR POLITICE ROMÂNEȘTI

Consolidarea formațiunilor politice românești din perioada respectivă ⁹ a fost pînă la un punct impulsionată de necesitățile imperioase pe care le-a resimțit poporul nostru de a-și apăra viața și avutul împotriva migratorilor. Formele de apărare specifice secolelor IV—VII — riposta cu armele a obștilor sătești, a „Romaniilor populare”, atunci cînd va fi fost posibil, refugiarea în păduri și alte locuri greu accesibile etc. — au evoluat, în mod necesar, dezvoltîndu-se o organizare militară distinctă, ca parte componentă a suprastructurii statale. Pe de altă parte, consolidarea formațiunilor politice românești a multiplicat posibilitățile poporului nostru de a riposta în fața migratorilor. Este semnificativ, de exemplu, că începînd din secolele VIII—IX și-au făcut din nou apariția așezările fortificate, iar armamentul a cunoscut dezvoltări semnificative tocmai în zonele în care au fluițat cnezatele, voievodatele și țările.

Concomitent cu știrile referitoare la evoluția instituțiilor politice ale românilor, izvoarele contemporane au început să cuprindă și informații despre organizarea lor militară ¹⁰. Oastea primelor cnezate și voievodate românești era formată din cavalerie ușoară, deosebit de rapidă și manevrieră, și din pedestre. În cetăți se găseau garnizoane însărcinate atît cu apărarea, cît și cu executarea unor lucrări de întreținere, refacere și consolidare a fortificațiilor. Pentru paza frontierelor se destinau detașamente speciale care cooperau cu populația satelor din zonele limitrofe ce primea, în schimbul acestei obligații militare, anumite scutiri de dări și prestații. În orice caz, în vremurile acelea tulburi, de neconținute invazii și atacuri ale migratorilor, cneji și voievozii românilor s-au îngrijit îndeaproape de apărarea fruntariilor, așa cum rezultă din faptul că migratorii maghiari care au invadat teritoriile stăpînite de Menumorut, Gelu și Glad s-au izbit de rezistență încă de la primii pași făcuți pe pămîntul românesc. Din aceleași cauze s-a încheiat de timpuriu un sistem de culegere și transmitere a informațiilor despre inamic; tocmai existența unui asemenea sistem i-a dat posibilitate, de exemplu, lui Gelu să-și strîngă rapid forțele principale și să întîmpine trupele ungare la scurt timp după ce acestea pătrunseseră prin Poarta Someșului, cu scopul de a le interzice înaintarea în adîncimea spațiului intracarpatic.

Funcțiile de șefi militari s-au permanentizat în această perioadă și au cunoscut o ierarhizare tot mai accentuată. Comanda supremă revenea voievo-

⁹ Pe lîngă lucrările citate, pentru detalii asupra organizării social-economice, politice și militare a românilor în perioada menționată, vezi și: I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, București, 1902; M. Comșa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, în St. Mat. — Ploiești, 2, 1969, p. 21—29; N. Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia)*, București, 1919; A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, București, 1936; Șt. Ștefănescu, *Reconstitution de la vie d'État sur le territoire de la Roumanie au cours de Haut Moyen Âge*, în RRH, 9, nr. 1, 1970, p. 3—8; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sudcarpatică (sec. III—XI)*, Craiova, 1976.

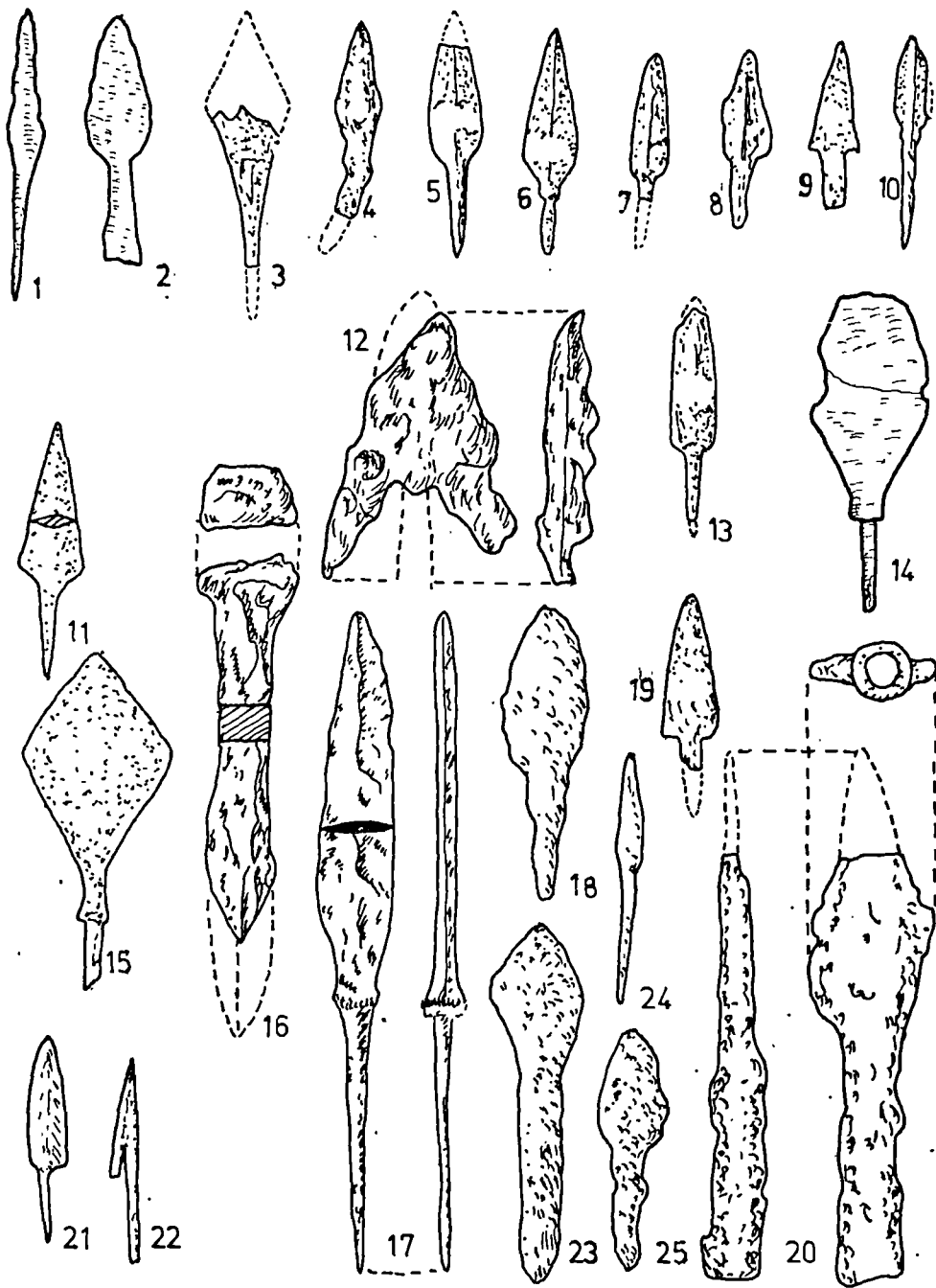
¹⁰ Referitor la organizarea militară a românilor în această perioadă, vezi General-maior dr. Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 54—64.

zilor, cărora li se subordonau cnejii „de vale” și de sate, potrivit atribuțiilor militare consacrate prin tradiție și amplificate în noile condiții istorice. Este foarte probabil, însă, că tot din acest timp s-a constituit, în jurul voievozilor, germentul unui aparat militar permanent aflat la dispoziția lor — chiar dacă acesta nu a putut fi prea numeros — necesar pazei personale și a reședințelor, transmiterii de ordine și, la nevoie, conducerii unor acțiuni militare.

Participarea la apărarea țării a rămas, în continuare, o obligație fundamentală pentru toți membrii societății capabili să poarte armele. Se știe că principiul mobilizării generale în cazuri de gravă primejdie a avut în evul mediu o largă adopțiune atât în estul, cât și în vestul Europei. Ceea ce a deosebit, din acest punct de vedere, realitățile militare românești de cele existente la alte popoare a fost faptul că la noi voievozii au aplicat efectiv principiul respectiv, participarea întregii populații la apărarea țării rămânând o permanență a istoriei autohtone, în timp ce pe alte meleaguri el nu s-a materializat decât în situații de excepție. În țările române aplicarea principiului ridicării la luptă a întregii populații capabile de efort militar a fost posibilă datorită caracteristicilor dezvoltării feudalismului evocate mai sus și s-a transformat într-o necesitate sub imperativul ducerii unor grele războaie de apărare, de regulă pe propriul teritoriu și împotriva unor invadatori superiori în efective, armament și materiale de război. În aceste condiții, salvarea libertății, independenței și integrității, care constituiau obiective vitale pentru toată societatea, a impus logic închegarea unui organism militar bazat pe participarea obligatorie a maselor, a tuturor claselor la apărarea țării, peste contradicțiile lăuntrice. În Apus, în condiții istorice deosebite — este suficient să amintim aici că o mare parte a războaielor evului mediu occidental s-au redus la interminabile conflicte între monarhi și feudali sau între state ce dispuneau de potențiale comparabile și că antagonismele sociale au căpătat un asemenea grad de acuitate încât feudalii au ajuns să considere înarmarea țărănimii o mai gravă primejdie decât atacurile adversarilor —, oștirile au evoluat pe alte traiecte; alcătuite din seniori și vasalii lor, mai târziu și din mercenari, ele au avut îndeobște efective reduse în raport cu masa populației și disponibilitățile economice pînă și în state puternice, ca Franța sau Anglia. Iată de ce, țările române nu se vor orienta spre constituirea unor oștiri de cavaleri sau de mercenari, de altfel insuportabil de costisitoare pentru ele, ci spre structuri compatibile cu realitățile și posibilitățile lor. Treptat, în relație intimă cu mobilizarea generală a populației, adică cu „oastea cea mare” a țării, s-a înfiripat și dezvoltat „oastea cea mică” formată din boieri și curteni, ambele fiind întâlnite apoi frecvent — ca o realitate” anterioară — în documentele emise de cancelariile domnești după formarea statelor feudale de sine stătătoare și prezente pe cîmpurile de bătălie în efortul consacrat apărării ființei poporului nostru.

ARMAMENTUL ȘI ECHIPAMENTUL

Izvoarele scrise, coroborate cu cercetările arheologice, atestă că în secolele VIII—XIII armamentul și echipamentul oștirilor române a înregistrat dezvoltări semnificative, datorită, pe de o parte, evoluției mai rapide a meta-



Virfuri de săgeată (sec. VIII—XI)

1 Bursuci, 2 Epureni, 3—10, 13—19 Bucov, 11 Fundu Herței, 12, 16, 17 Castelu, 14 Mînzătești, 15 Comănești, 18, 21—25 Dinogetia, 20 Obîrșia.

lurgiei și artei prelucrării metalelor în noile centre economice și așezările fortificate ce marcau urbanizarea specifică epocii medievale, iar, pe de altă parte, necesităților noi, generate de progresele instituției militare românești înseși și cele apărute în acest domeniu pe plan european. Astfel, în această epocă armele tradiționale, multe din ele de factură populară¹¹, moștenite din perioadele anterioare, ca arcurile cu săgeți, praștiile, măciucile, ghioagele etc. au cunoscut o mare diversitate tipologică, iar altele, precum coifurile și cămășile de zale, au avut o utilizare la scară mai largă¹².

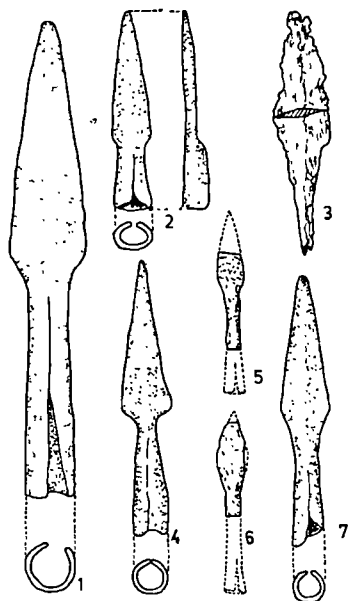
Principală armă din înzestrarea luptătorilor — atât călăreți, cât și pedestri — era *arcu cu săgeți*. În *Gesta Hungarorum* se afirmă chiar că oștenii lui Gelu „nu au decît arcuri și săgeți” dar aceasta constituia o simplificare, căci armamentul folosit de români era, chiar în vremea primelor lupte împotriva ungurilor, mult mai variat. Răspîndirea largă a arcului este atestată de descoperirile frecvente de vîrfuri de săgeți făcute în așezări fortificate sau deschise din toate zonele țării: Obîrșia Nouă (jud. Olt), Fundu Herței (jud. Botoșani), Brateiu (jud. Sibiu), Dinogetia (jud. Tulcea), Bucov (jud. Prahova), Cordeni, Epureni, Mînzătești, Negrești și Dodești (jud. Vaslui), Radovanu și Curcani (jud. Călărași), Dăbîca (jud. Cluj), Ungra, Racoșu de Jos (jud. Brașov), Probotă (jud. Iași), Prodănești, Comănești și Tîrgu Bujor (jud. Galați), Ostrovu Mare (jud. Mehedinți), Satchinez (jud. Timiș), Peteni (jud. Covasna), Cîmpineanca (jud. Vrancea), București, Piatra Neamț — „Bitca Doamnei”, Davideni și Izvoare — Bahna (jud. Neamț), Sînmiclăuș (jud. Alba), Păciul lui Soare, Capidava (jud. Constanța), Arad — Vladimirescu și altele¹³. Tipologic, vîrfurile de săgeți

¹¹ „Populațiunea — mai ales de la țară — și-a păstrat armele (cu atît mai mult cu cît cele mai multe erau unelte de care aveau nevoie în viața zilnică) pe care le putea fabrica singură. Putem fi siguri că putea dispune cel puțin de: măciuci sau ghioage, sulite (parte făcute numai din prăjini ascuțite și pirlite în foc), arce cu săgeți (acestea cu vîrfuri de metal, mai rar piatră, sau numai din vergele sau trestii ascuțite și pirlite în foc), praștii, scuturi, topoare și seceri. Acea populație știa să le minuiască cu îndemînare căci era nevoită să le folosească des” (General R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, București, 1947, p. 52).

¹² O sinteză a descoperirilor de arme din perioada respectivă la Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii. Secolele VIII—XI*, p. 190—197.

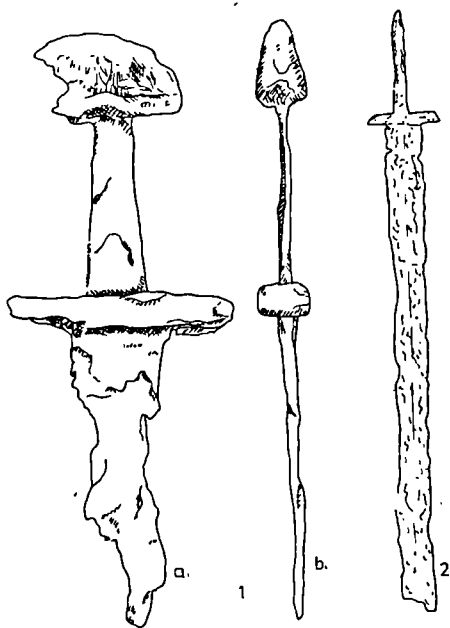
¹³ M. Chișvasi-Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, în MCA, VI, 1959, p. 567—573; M. Comșa, E. Gheannopoulos, *Unelte și arme din epoca feudal-timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în SCIV, 20, nr. 4, 1969, p. 425—435; Dan Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Cordeni (jud. Vaslui)*, în MCA, IX, 1970, p. 327; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, p. 77, 109; Ghenuță Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XIII*, în Mem. Ant., 3, 1971, p. 490; M. Comșa, C. Deculescu, *Un depozit de unelte și arme descoperit la Curcani, jud. Ilfov*, în SCIV, 23, nr. 3, 1972, p. 471—472; P. Diaconu, S. Baraschi, *Objects of Bone and Antler from Păciul lui Soare*, în „Dacia”, NS, 17, 1973, passim; Ghenuță Coman, R. Maxim, *Raport asupra săpăturilor de salvare de la Negrești (județul Vaslui)*, în MCA, XIII, 1979, p. 334; M. Barbu, M. Zdroba, *Cercetările arheologice de la Arad — Vladimirescu*, în MCA, XIII, 1979, p. 294; Gh. Anghel, M. Blăjan, *Săpăturile arheologice de la Sînmiclăuș — „Grușor”*, com. Șona, jud. Alba, *Raport preliminar*, în MCA, XIII, 1979, p. 282; Margareta Constantin, Panait I. Panait, *Cercetarea feudalismului timpuriu pe teritoriul orașului București*, în MIM, 3, p. 15; Székely Zoltán, *Cercetări arheologice în necropola feudală de la Peteni (sec. XII). Date arheologice preliminare*, în MCA, XIV, 1980, p. 506; Al. Rădulescu, *Cercetările arheologice de la Satchinez, jud. Timiș*, în MCA, XIV, 1980, p. 528; Gabriel Crăciunescu, *Așezarea feudală din Ostrovu Mare — km. 875*, în MCA, XIV, 1980, p. 648; R. Popa, R. Ștefănescu, *Șantierul arheologic Ungra, jud. Brașov*, în MCA, XIV, 1980, p. 501; P. Diaconu, C. Custurea, Th. Papasima, P. Vlădilă, *Rezultatele săpăturilor arheologice din insula Păciul lui Soare*, în MCA, XIV, 1980, p. 494—495; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 103.

prezintă o remarcabilă diversitate: rombice, cu vârful rotunjit și tub de înmănușare; conice sau foliform-romboidale cu peduncul; bipiramidale avînd patru muchii și prevăzute cu peduncul sau tub de înmănușare; cu două aripioare și tub de fixare de formă conică; triunghiulare alungite avînd partea care se înfige în coadă lățită; foliacee cu nervură mediană și spin etc.



Virfuri de suliță și de lance (sec. VIII—XI)

1, 7 Fundu Herței, 2 Chircești, 3 Sopor-Iacobi, 4 Tudora, 5—6 Bucov.



Spade, sec. X—XI, descoperite la Biha-reia (1 a, b) și Ernei (2)

Deși mai rar descoperite în așezări și necropole, *sulițele* și *lăncile* au fost folosite frecvent în lupte de oștile române din întregul spațiu carpato-danubiano-pontic. Astfel, în așezarea de la Bucov (jud. Prahova) s-au găsit trei virfuri de suliță în stare fragmentară, din care două avînd lama în formă de frunză, oval applatizate în secțiune, iar unul cu lama ușor romboidală. Virfuri de lance s-au descoperit la Tudora și Fundu Herței (jud. Botoșani), Dodești, Bîrlălești și Chircești (jud. Vaslui), Dragosloveni (jud. Vrancea), Piatra Neamț — „Bîtea Doamnei” (jud. Neamț), Dinogetia și altele ¹⁴.

¹⁴ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuș-Garvăn*, București, 1967, p. 334 și urm.; M. Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni (jud. Vrancea)*, în SCIV, 20, nr. 3, 1969, p. 432; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 77; C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bîtea Doamnei*, p. 446.

Importante sînt, de asemenea, descoperirile de *săbii* și *spade*, cu frecvență crescîndă din secolul al X-lea și a căror tipologie și datare sînt în general favorizate de variația în timp a formei gărzii și a butonului terminal. Piese costisitoare în epocă, datorită procesului complex de fabricare, folosirea săbiilor și a spadelor s-a prelungit de regulă pe parcursul a mai multor generații de luptători. Multe dintre exemplarele cunoscute sînt de factură occidentală, carolingiană, fapt ce atestă legăturile întreținute în epocă de către români cu zonele centrale și vestice ale Europei, iar altele, sub această influență, produse în ateliere locale. Descoperirea unui atelier la Șelimbăr (jud. Sibiu) atestă că, în prima jumătate a veacului al XIII-lea, armurierii români acumulasera cunoștințele și stăpîneau tehnicile necesare fabricării lor. Sînt cunoscute piese de pe o arie teritorială largă, mai importante fiind acelea de la Fundu Herței (jud. Botoșani), Biharea (jud. Bihor), Dăbica (jud. Cluj), Morești și Ernei (jud. Mureș), Micloșoara și Bodoc (jud. Covasna), Bîta Doamnei (jud. Neamț, patru exemplare), Cîmpineanca (jud. Vrancea), Dinogetia, Grind (Călan, jud. Hunedoara) și Alba Iulia¹⁶. În cîteva cazuri s-au descoperit și *buterole*.

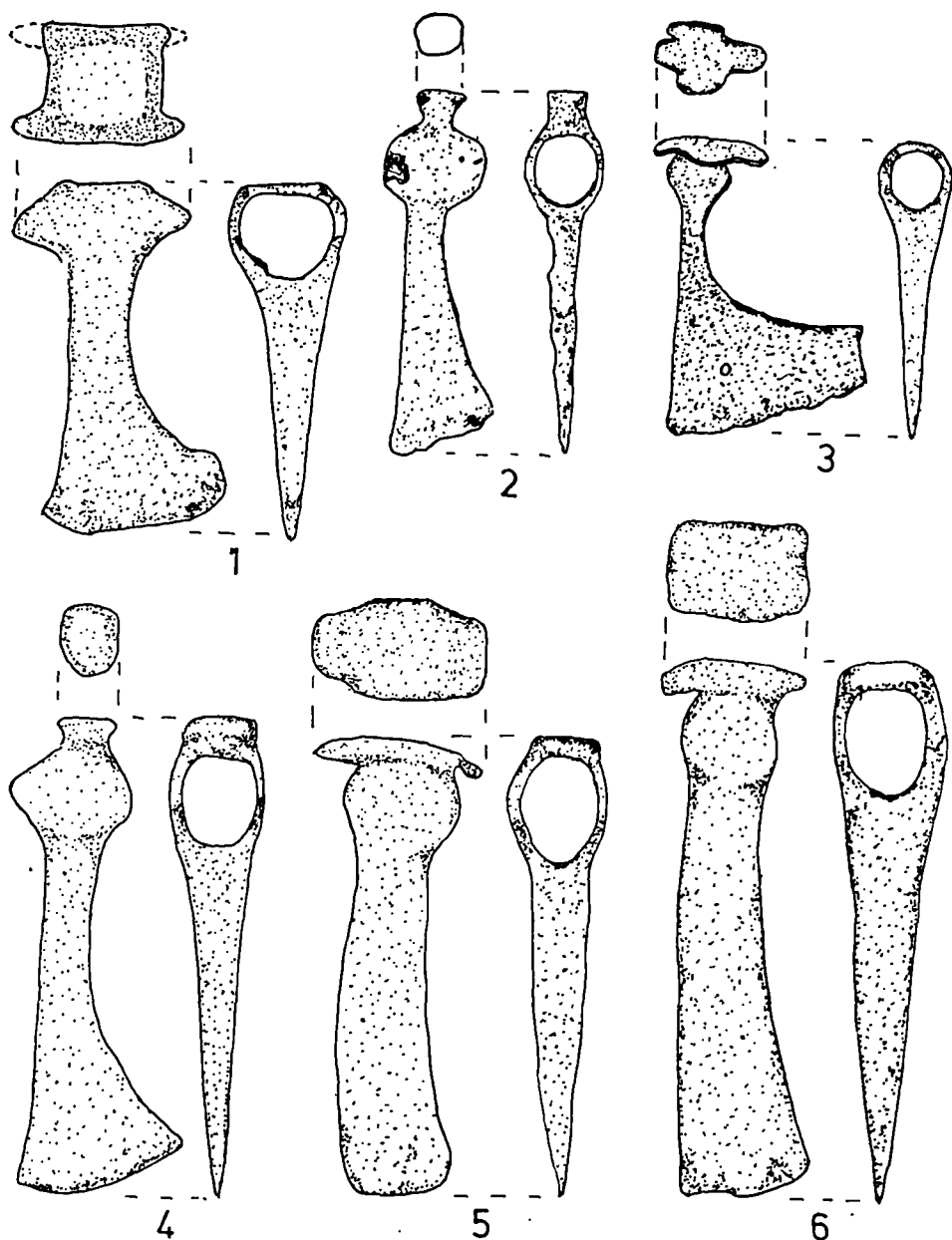
O răspîndire relativ largă au avut *topoarele de luptă*¹⁶, a căror diversitate tipologică — reflectînd tradiții locale sau influențe din alte zone — este remarcabilă. Ilustrativ în acest sens este depozitul de unelte și arme de la Dragosloveni (jud. Vrancea), în care cele cinci piese descoperite prezintă între ele deosebiri notabile (deși sînt confecționate în același atelier local), atît în ceea ce privește tăișul (lat, dispus asimetric față de corp; îngust și ușor curbat; îngust; în formă de vîrf de suliță, descriind în secțiune un romb; în formă de vîrf de lance) și părțile laterale ale găurii de fixare, cît și muchia (dreptunghiulară; dreptunghiulară și masivă; alungită, ca un trunchi de piramidă aplatizat, cu capătul puțin curbat; la una din piese lipsește muchia). Aceeași diversitate tipologică se constată la piesele descoperite în localitățile Vîrtop (jud. Dolj), București, Păcuilui Soare (jud. Constanța), Fundu Herței (jud. Botoșani), Curcani și Radovanu (jud. Călărași), Cîmpineanca (jud. Vrancea), Arbore și Liteni (jud. Suceava) etc.

Începînd cu prima jumătate a secolului al XIII-lea, în dotarea oștirilor din cnezatele și voievodatele românești își face apariția *buzduganul de bronz* sau *de fier*. Capetele de buzdugan „aveau, de obicei, patru colți dispuși simetric pe partea mediană și flancați deasupra și dedesubt de alți colți cu dimensiuni mai reduse, fie în patru muchii, fie sferoidali, uniți cîteodată de nervuri segmentate, cu rol mai mult ornamental. La unele piese tubul de fixare a cozii era mult prelungit spre partea inferioară”¹⁷. Se cunosc însă și piese de dimensiuni mai reduse și lipsite de colți. Din ambele tipuri s-au descoperit mai multe buzdugane la Cozănești și Vatra Moldoviței (jud. Suceava), Vasileu (raion.

¹⁶ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *op. cit.*, p. 334 și urm.; C. Scorpan, *op. cit.*, p. 446; R. Popa, *O spadă medievală din Valea Streiului și cîteva considerații istorice legate de ea*, în „Sargetia”, 9, 1972, p. 75–88; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, p. 77.

¹⁷ V. Spinei, *op. cit.*, p. 103–104; I. Mitrea, V. Nămoșanu, *Cercetări arheologice în așezarea de la Cîmpineanca*, în St. Cerc. Șt. — Bacău, 1974, p. 62; M. Comșa, E. Gheannopoulos, *op. cit.*, p. 617–618; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 77–109.

¹⁷ V. Spinei, *op. cit.*, p. 104.



Topoare din fier (sec. X—XII)

1 Birlălești, 2 Suceava, 3 Fedești, 4 Țolici, 5 Liteni, 6 Arbore (după V. Spinei).

Zastavna, reg. Cernăuți, R.S.S. Ucraineană), Piatra Neamț, „Bîtea Doamnei”, Dinogetia etc ¹⁸.

Folosirea în continuare a *praștiei* este atestată de descoperirea în mai multe așezări a unor bile de formă sferoidală făcute din lut ars ¹⁹ care, alături de pietrele de dimensiuni mici și rotunde culese special, serveau drept proiectile pentru această armă străveche.

Ca urmare a adîncirii diferențierilor sociale, a creșterii potențialului economic și militar al formațiunilor statale românești, precum și sub înrîurirea modificărilor petrecute pe un spațiu geografic mai vast în ceea ce privește armamentul și arta militară, se constată utilizarea unor mijloace de protecție superioare, care aveau să cunoască o răspîndire mai largă începînd din cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea: *scuturi, cămăși de zale și coifuri* ²⁰.

Piese de harnașament sînt, în această perioadă, pe cît de numeroase, pe atît de variate. Astfel, *pintenii* apar în număr relativ mare în diversele așezări și fortificații de pe teritoriul românesc. Tipologia lor, binecunoscută astăzi, face din ei un element important în datarea descoperirilor arheologice. Exemplarele cunoscute aparțin tipului de pînten terminat cu un vîrf metalic alungit, spin, cu capătul ascuțit sau de forme tronconice și piramidale. Încadrîndu-se în categoria pîtenilor carolingieni cu o arie largă de răspîndire în epocă, unii dintre ei sînt placați cu foițe de aur, ca în cazul descoperirilor de la Dăbîca. Celelalte exemplare cunoscute datează din secolele IX—XIII, ulterior fiind înlocuite de tipul pîtenilor cu furcă și rozetă, și provin din descoperiri de la Breaza (jud. Brașov), Sighișoara — „Dealul Viilor”, Lechința de Mureș (jud. Mureș), Miercurea Ciuc — „Jigodin” și Reci (jud. Covasna), Piatra Craivii (jud. Alba), Șeitin (jud. Arad), Piatra Neamț — „Bîtea Doamnei” (jud. Neamț), „La Metereze” — Dridu și altele ²¹. *Scărișe de șa și zăbale din fier, psalii* etc. s-au descoperit, printre altele, la Dragosloveni (jud. Vrancea), Piatra Neamț — „Bîtea Doamnei” și Izvoare (com. Bahna, jud. Neamț) ²².

O mare parte din armele descoperite pînă acum au fost confecționate în ateliere locale, de către meșteșugari români, așa cum probează nu numai analiza tipologică, ci și descoperirea unor importante depozite de unelte și arme

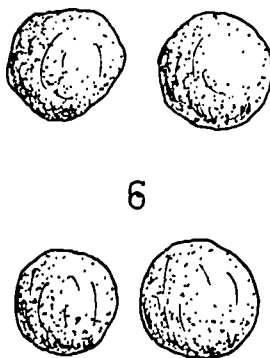
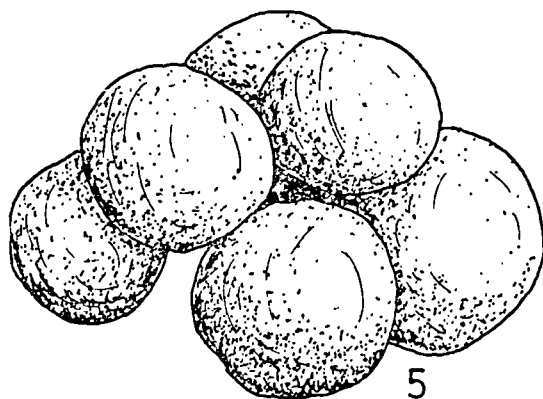
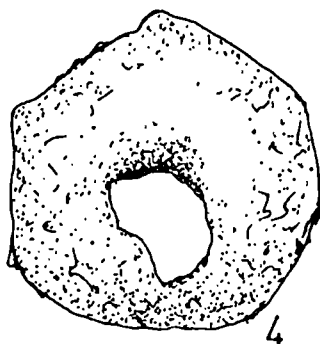
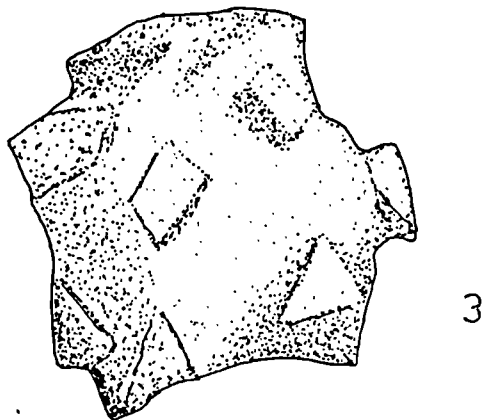
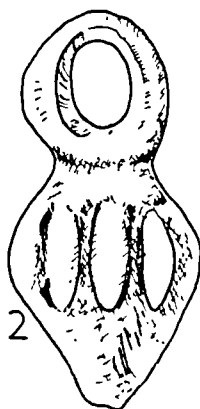
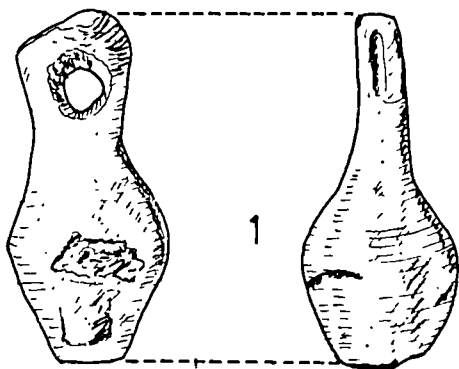
¹⁸ *Ibidem*. Vezi și idem, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în SCIV, 21, nr. 4, 1970, p. 601; C. Scorpan, *op. cit.*, p. 447; Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *op. cit.*, p. 338—340.

¹⁹ P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 144; Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *op. cit.*, p. 344.

²⁰ V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, p. 601; Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, vol. I, București, 1968, p. 141.

²¹ Din numeroasele studii care semnalează descoperiri de pîteni, cităm: Florea Costea, *Obiecte metalice descoperite în cetatea de pe Măgura Codlei*, în „Cumidava”, 2, 1968, p. 79—82; M. Davidescu, *Cetatea Grădeșului*, în „Drobeta”, 1978, p. 120, C. Scorpan, *op. cit.*, p. 447—449.

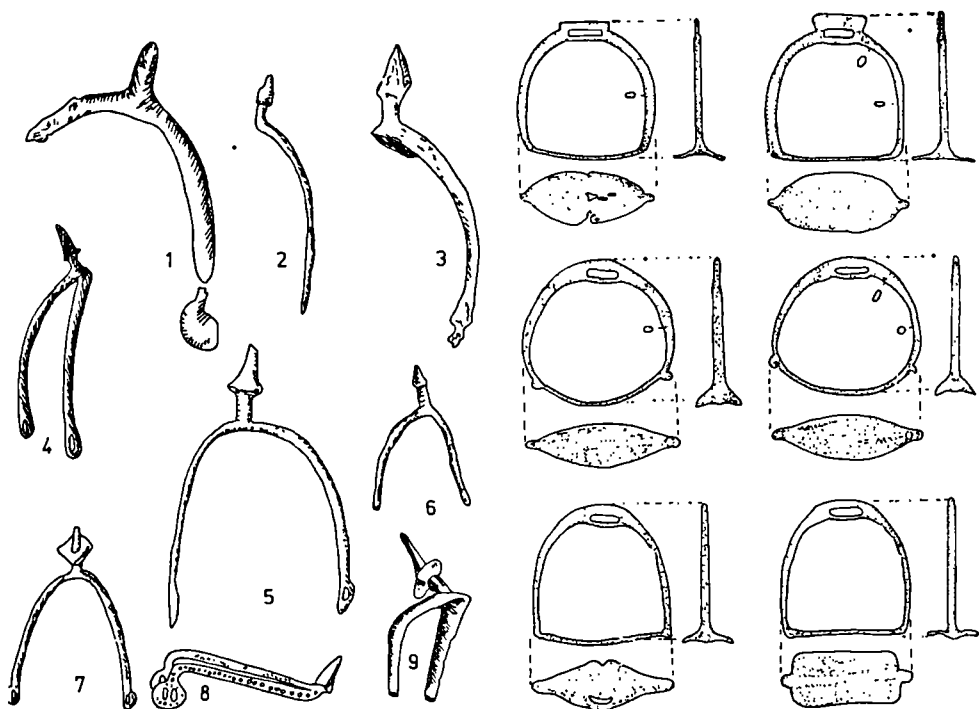
²² M. Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni* (jud. Vrancea), în SCIV, 20, nr. 3, 1969, p. 434—435; Constantin Scorpan, *op. cit.*, p. 449; I. Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI—IX e.n.*, în „Carpica”, 12, 1980, p. 97; V. Spinei, *op. cit.*, p. 109; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 109. Unele din piesele descoperite s-ar putea, însă, să nu fi aparținut autohtonilor.



Armament descoperit la Păcuil lui Soare (sec. XI)
1—4 greutăți de cnut, 5 proiectile de catapultă, 6 bile de praștie.

în preajma sau în interiorul unor ateliere de fierărie, ca cele de la Dragosloveni și Cimpineanca (jud. Vrancea), Curcani și Radovanu (jud. Călărași), Bucov (jud. Prahova) ²³.

În unele zone oștirile române au utilizat și unele arme și mașini de asediu care începuseră să se răspândească îndeosebi în vestul Europei și pe teritoriile înglobate în Imperiul bizantin, ca *arbaletele*, *balistele* și *catapultele*.



Pinteni (sec. IX — prima jumătate a sec. XIII)

1 Breaza, 2 Dăbâca, 3 Șeitin, 4 Miercurea Ciuc, 5 Reci, 6 Lechința de Mureș, 7—8 Bitca Doamnei, 9 Piatra Craivii.

Scări de șa, sec. XII—XIII, descoperite la Bitca Doamnei (după V. Spinei)

Așa cum rezultă din analiza armelor epocii, oastea românească a dispus în secolele VIII—XIII de toate categoriile de armament cunoscute pe plan european. Stratificarea socială tot mai accentuată și cu precădere închegarea în acest context a clasei feudale au determinat răspândirea mai largă a unor categorii de arme și mijloace de protecție de înaltă tehnicitate în epocă și costisitoare, cum erau săbiile, zalele, coifurile. Dar, în condițiile în care masa oștenilor continua să fie alcătuită din țărănime, armamentul de tip popular rămânea încă preponderent. Marea diversitate a armamentului și calitățile

²³ M. Comșa, C. Deculescu, *op. cit.* p. 469—473; M. Comșa, Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 425—435; M. Comșa, E. Gheannopoulos, *op. cit.*, p. 617—621.

sale îngăduiau desfășurarea tuturor categoriilor de acțiuni impuse de evoluția situației militare, asigurau reale posibilități de manevră grupărilor de forțe, precum și folosirea celor mai variate forme și procedee în câmpul tactic și strategic. Faptul că în dotare se aflau mijloace de luptă la îndemîna tuturor celor capabili de a purta arme crea posibilitatea să se desfășoare rezistența generală, pe întregul teritoriu, ceea ce conferea războaielor de apărare un caracter de masă, popular.

Fortificațiile. Concentrările demografice și evoluția ascendentă a organizării statale românești, la care ne-am referit mai sus, au creat noi resurse, superioare, și pentru dezvoltarea lucrărilor de fortificații, a căror execuție implica angajarea unor forțe de muncă importante, o anumită specializare și, fără îndoială, o conducere capabilă să-și exercite autoritatea pe un teritoriu mai întins. Datorită amplificării investigațiilor arheologice, pe teritoriul locuit de români între secolul al VIII-lea și mijlocul secolului al XIII-lea, pînă la invazia mongolă, s-a putut identifica un număr crescînd de fortificații, în parte amintite — dar adeseori fără localizări precise sau detalii — și de unele izvoare narative.

Deși foarte deosebite ca întindere, plan, modalități de construcție, fortificațiile din această perioadă pot fi grupate în două tipuri principale ²⁴:

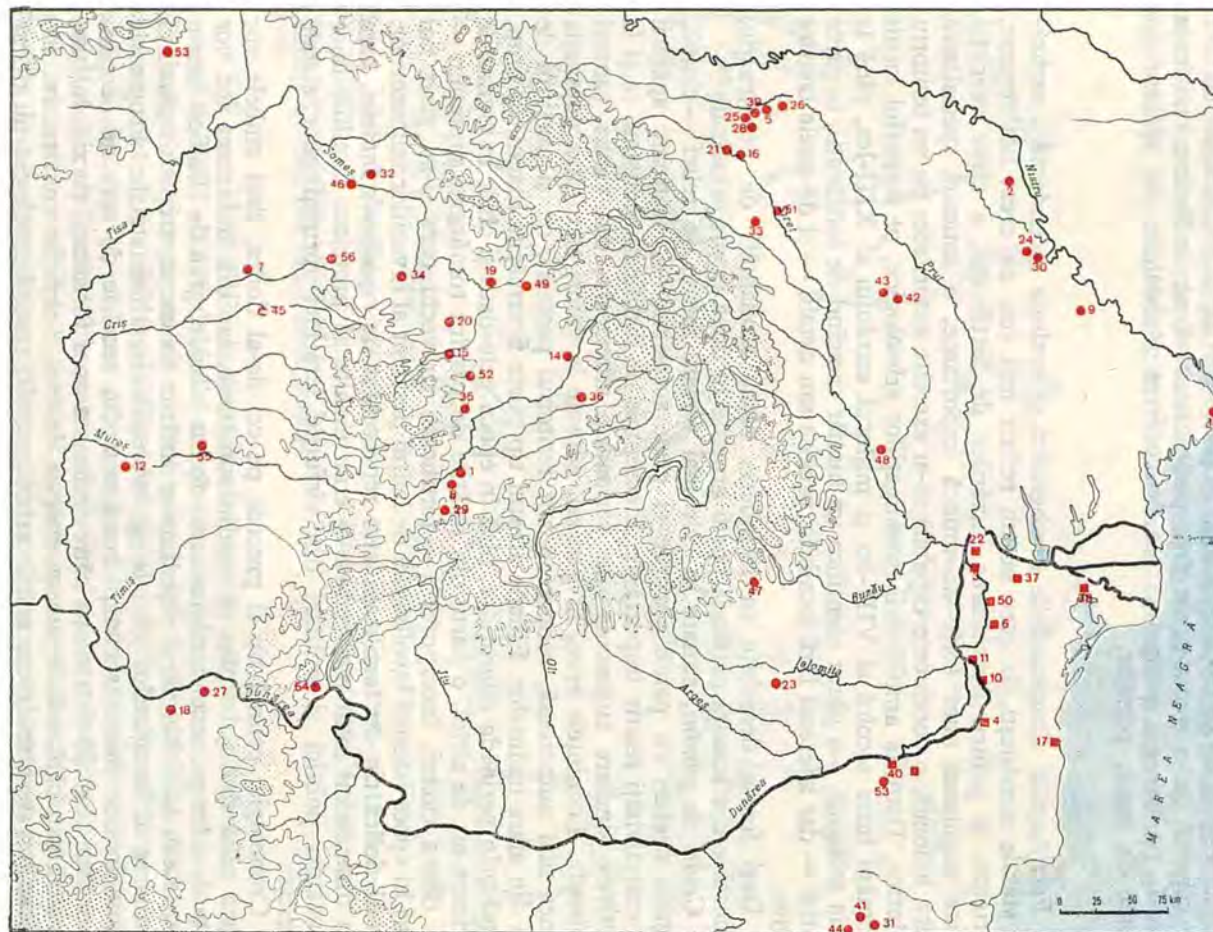
Cetăți de pămînt, situate în cele mai variate forme de relief — cîmpii, podișuri, dealuri cu pante abrupte și greu accesibile —, destinate apărării unor colectivități relativ importante. Elementele de fortificație constau, ca și la obiectivele similare cunoscute din perioadele anterioare, din valuri, șanțuri și palisade. Locuințele erau, în general, adosate la valuri sau, cînd populația devenea mai numeroasă, acopereau atît teritoriul protejat, cît și porțiuni de teren din afara incintelor. Filația acestui tip poate fi urmărită înapoi, în timp, trecînd prin perioada migrațiilor, pînă în epoca geto-dacă și chiar în vremurile anterioare ei; de altfel, o parte din cetățile de pămînt românești suprapun — și în cîteva cazuri, încorporează — fortificații străvechi care și-au găsit noi rosturi în epoca istorică involburată de lanțul nesfîrșit al invaziilor migratorilor.

Al doilea tip de fortificații este reprezentat de *reședințele întărite*, care aveau dimensiuni mult mai reduse și erau menite să protejeze familiile unor conducători politici și militari din vîrfurile ierarhiei formațiunilor statale românești.

Cronologic, primul tip îl precede pe cel de-al doilea, deși ambele vor coexista pînă tîrziu, în plin ev mediu românesc, iar din îmbinarea lor vor rezulta de-a lungul secolelor interesante forme hibride, greu de clasificat într-o categorie sau alta. Numărul reședințelor întărite va crește, treptat, oglindind accentuarea diferențierilor sociale și evoluțiile ierarhiei statale. Progresele obținute în dezvoltarea societății românești din secolele de care ne ocupăm aici vor face posibilă și tranziția către realizarea unor fortificații de zid, înălțate din piatră sau cărămidă legate cu mortar de var. Tehnicile constructive ale fortificațiilor atestate de cercetările arheologice în spațiul românesc nu diferă

²⁴ Cf. R. Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 37—38.

FORTIFICAȚII ROMÂNEȘTI DIN SEC. VIII—XIII



1 Alba Iulia, 2 Alcedar, 3 Arrubium, 4 Axiopolis, 5 Baranca, 6 Beroc, 7 Biharea, 8 Blandiana, 9 Calfa, 10 Capidava, 11 Carsium, 12 Cenad, 13 Cetatea Albă, 14 Chinari, 15 Cluj-Mănăstur, 16 Cobla, 17 Constanța, 18 Cuvin, 19 Cuzdrioara, 20 Dăbca, 21 Dersca, 22 Dinogetia, 23 Dridu, 24 Echimauti, 25 Fundu Herții, 26 Horodiștea, 27 Horom, 28 Ibanesti, 29 Laz, 30 Lucasevca, 31 Madara, 32 Medieșu Aurit, 33 Merești, 34 Moigrad, 35 Moldovenești, 36 Morești, 37 Noviodunum, 38 Nufăr, 39 Oroftiana, 40 Păciul lui Soare, 41 Pliska, 42 Pocreaca, 43 Poiana cu Cetate, 44 Preslav, 45 Salca, 46 Satu Mare, 47 Slon, 48 Strimba, 49 Șirioara, 50 Troesmis, 51 Tudora, 52 Turda, 53 Ujgorod, 54 Ursica (Orșova), 55 Vladimirescu, 56 Voivozi.

în substanța lor de acelea aplicate pe întregul teritoriu al Europei centrale și răsăritene, ceea ce reflectă, în general, stadii apropiate de dezvoltare economică, politică și militară, ca și o serie de influențe reciproce.

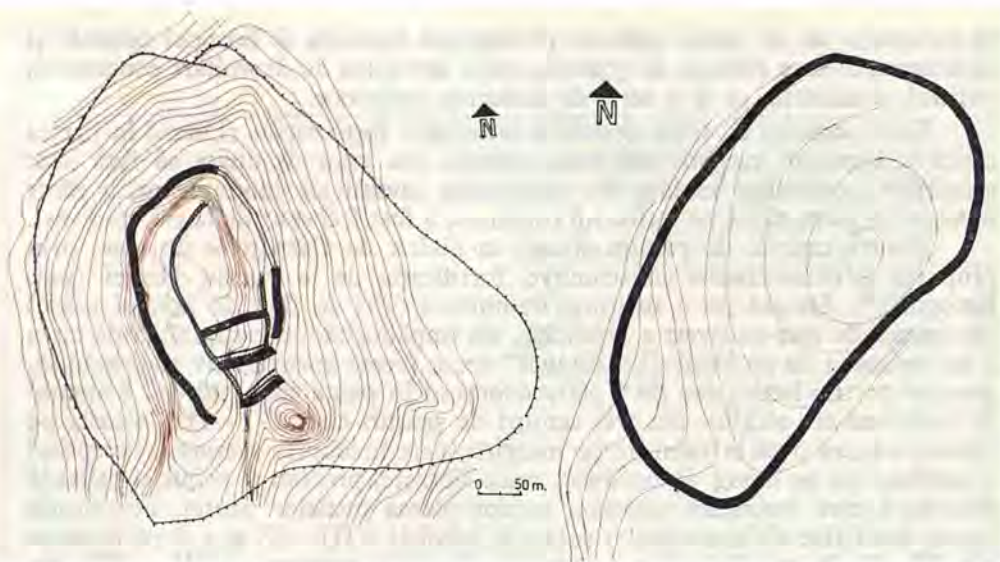
O importanță cu totul deosebită au avut-o fortificațiile ridicate în partea estică a spațiului carpato-danubiano-pontic. Ele erau destinate să facă scut așezărilor localnicilor în fața des repetatelor invazii ale migratorilor, a căror direcție de pătrundere pe teritoriul românesc a fost frecvent de la est spre vest.

Dintre cetățile de pământ situate la răsărit de Carpați se impune, prin proporții și caracteristici constructive, fortificația de la Fundu Herței (jud. Botoșani)²⁵. Situată pe o înălțime dominantă (291 m față de nivelul mării) din partea de vest-sud-vest a localității, azi împădurită, cu o suprafață de circa 2 ha, așezarea de pe locul „La Redută” are o formă aproximativ trapezoidală, abruptă pe trei laturi, cea de a patra coborînd în pantă spre sud-est. Sistemul de întărituri era alcătuit din trei centuri de șanțuri cu val (I—III), situate pe panta de acces pînă la valul de pe margine, care înconjura așezarea, exceptînd o porțiune de pe latura de nord-est, unde lipsește, precum și printr-o palisadă exterioară care înconjura cetățuia, în apropierea poalelor pantei. Fortificația a avut două faze de construcție: prima în secolele VIII—IX și a doua în secolele IX—X. Primei faze îi corespund două valuri transversale (II și III), cu șanțurile respective și cu o palisadă exterioară. Cele două valuri au fost înălțate cu pământul scos din fața lor și consolidate pe panta dinspre șanț cu pietre, pentru a împiedica scurgerea pământului din val înspre șanț. Marginile așezării au fost întărite numai cu o palisadă, așezată direct pe solul de călcare. Accesul se făcea pe la mijlocul valului III, unde se afla o întrerupere lată de 2,30 m, flancată de gropi de pari. În dreptul intrării șanțul nu este întrerupt, folosindu-se pentru trecere probabil un pod de lemn. O altă întrerupere s-a observat între capătul de sud-vest al valului transversal II și marginea cu palisadă din acest loc a așezării. În interiorul fortificației s-au constatat resturile unei locuiri relativ intense, cu locuințe simple de tip semibordei, ceramică, săpăligi, cuțite, cuie, virfuri de săgeți din fier și altele. Pe crestele valurilor a fost construită o palisadă formată din două rînduri de birne groase, paralele, în spațiul interior fiind depus pământ bătătorit. Tot din prima fază datează o palisadă dispusă la marginile așezării, direct pe solul inițial de călcare, și — probabil — un șanț adînc săpat la piciorul pantei promontoriului. Distrusă prin incendii, fortificația a fost refăcută în secolul al X-lea, cînd i s-a adăugat un al treilea șanț transversal cu valul respectiv, iar în locul palisadei care înconjura așezarea s-a înălțat un val mai mic. În secolul următor, în împrejurări rămase nelămurite, fortificația a fost din nou distrusă prin incendiu și și-a încetat definitiv existența.

Tot la est de Carpați a fost descoperită și cercetată o fortificație, în multe privințe, interesantă: *Piatra Neamț* — „*Bitca Doamnei*”²⁶, care, situată pe cul-

²⁵ M. Petrescu-Dimbovița, Dan Gh. Teodor, V. Spinei, *Les principaux résultats des fouilles archéologiques de Fundu Herței (Roumanie, départ. de Botoșani)*, în *Arch. Pol.*, 16, 1971, p. 363—383; Dan Gh. Teodor, *Natives and Slavs in the East-Carpathian Regions of Romania in the 6th-10th Centuries*, în *Relations*, p. 162—167.

²⁶ C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bitca Doamnei*, p. 441—456; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, p. 88—89.



Cetatea de la Fundu Herței (plan)

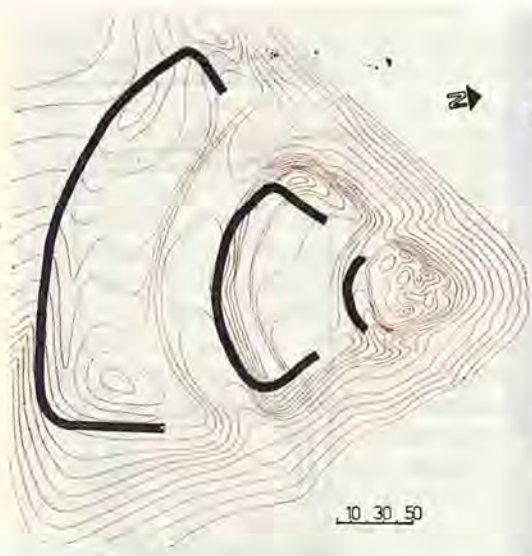
Cetatea de la Moldovenești (plan)

mea unui deal cu pante abrupte — unde cu secole în urmă ființase o cetate dacică —, domina valea Bistriței și artera de comunicație ce se întindea de-a lungul acesteia. Pe panta accesibilă a dealului, deasupra unui zid de piatră geto-dacic, s-a înălțat un val de pământ cu palisadă din birne de lemn. La circa 200 m de val panta era secționată transversal de trei șanțuri adânci de aproximativ 3 m, a căror vechime nu s-a putut preciza cu certitudine, ele fiind fie contemporane valului, fie anterioare, săpate de daci, dar eventual refolosite. Potrivit opiniilor specialiștilor, cetatea a funcționat în ultima parte a secolului al XII-lea și primele patru decenii ale secolului următor, fiind părăsită probabil în anul 1241 sub amenințarea forțelor mongole care se îndreptau spre trecătorile Carpaților.

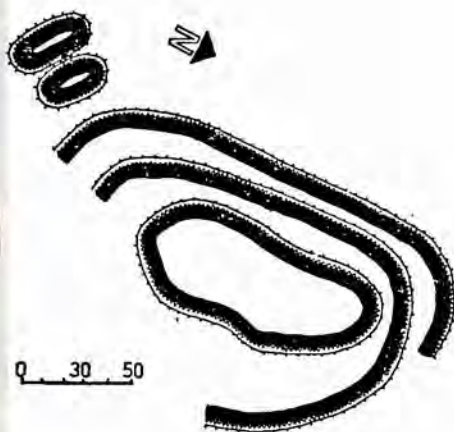
Așezări fortificate prezentând caracteristici comparabile au fost descoperite, de asemenea, în preajma localităților *Baranga* — Hudești, *Ibănești*, *Horodiștea*, *Dersca* și *Tudora* (jud. Botoșani); contemporane cu ele și de aceeași factură tipologică au fost unele fortificații situate între Prut și Nistru, ca cele de la *Calfa*, *Lomaciști*, *Hotomel* etc.²⁷

Pe teritoriul Transilvaniei și Banatului, *Cronica anonimă* amintește cetățile *Biharea* și *Satu Mare* în voievodatul lui Menumorut, *cetatea de lângă Someș* (nenominalizată) a lui Gelu și cetățile lui Glad: *Orșova* (Urschia, Ursua), *Horom* (Haram) și *Cuvin*. Pe lângă acestea, izvoare literare mai târzii și cercetările arheologice atestă numeroase alte fortificații puternice de pământ și

²⁷ Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, p. 70—72, 102—103; idem, in *Slov. Arch.*, 26, nr. 1, 1978, p. 69—77; V. Spinei, *op. cit.*, p. 83—91.



Cetatea de la Dăbica (plan)



Cetatea de la Proștea Mare (plan)

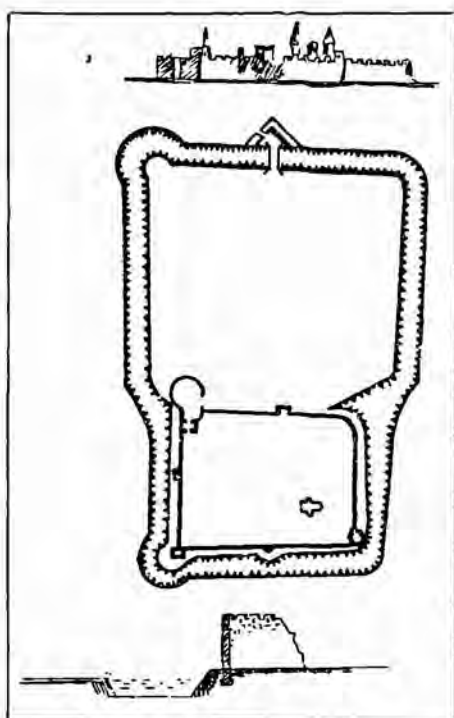
lemn care au jucat un rol însemnat în lupta poporului român pentru libertate și independență: *Alba Iulia* și *Blandiana* (jud. Alba), *Morești* (jud. Mureș), *Dăbica* și *Moldovenești* (jud. Cluj), *Cluj-Mănăstur*, *Șirioara* (jud. Bistrița-Năsăud), *Cenad* (jud. Timiș) etc.

Situată pe o terasă ce străjuie valea riului Lonea, afluent al Someșului Mic, cetatea *Dăbica*²⁸ a avut o existență îndelungată, din secolul al IX-lea până în cel de-al XV-lea, suferind repetate distrugeri, refaceri și transformări. În faza inițială, o întinsă suprafață a fost înconjurată cu un șanț de apărare adânc de 1,30 m și lat la bază de circa 2 m. Pământul scos din șanț a fost utilizat pentru construirea unui val lat de 5 m și înalt de 1—1,5 m. Întrucât aceste dimensiuni nu asigurau suficientă protecție, s-a săpat un al doilea șanț (cu o adâncime foarte neregulată, între 1 m și 3,25 m, și lat de 4—5 m), pământul obținut fiind folosit pentru supraînălțarea valului existent și lățirea lui până la 8 m. Cu intermitențe, probabil în zonele mai vulnerabile, pe creasta valului a fost dispusă o palisadă alcătuită din stâlpi groși de 50 cm, înfipti vertical, legați prin birne dispuse orizontal și împletituri de nuiiele. Cetate voievodală la sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea, *Dăbica* a făcut parte, împreună probabil cu fortificațiile contemporane de la *Cluj-Mănăstur*, *Moldovenești* și altele, din puternica formațiune statală condusă de voievodul Gelu.

²⁸ Șt. Pascu, M. Rusu ș.a., *Cetatea Dăbica*, în AMN, 5, 1968, p. 158—180; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 45—47. Pentru o tratare de sinteză asupra fortificațiilor din Transilvania, vezi Șt. Matei, P. Iambor, *Observații privind așezările fortificate din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în AMN, 17, 1980, p. 507—515.



Cetatea de la Cluj — Mănăstur
(fotografie aeriană de T. Szabo)



Cetatea de la Cenad (plan din sec. XVII)

Un rol notabil a revenit în cadrul voievodatului lui Menumorut fortificației de la *Biharea*²⁹. De proporții relativ mai modeste, cu șanțuri și valuri de pământ obișnuite la așezările întărite din vremea aceea, avea un plan dreptunghiular cu laturile de aproximativ 150×115 m. Din păcate, cealaltă cetate amintită de izvoarele narative în voievodatul Crișanei, *Satu Mare*, nu a fost identificată pînă acum pe teren.

Dintre cetățile bănățene înălțate în perioada voievodatului românesc condus de Glad și apoi de urmașii acestuia, pînă la mijlocul secolului al XIII-lea, este mai bine cunoscută, datorită investigațiilor arheologice sistematice efectuate pînă acum, fortificația de la *Arad — Vladimirescu*³⁰. Terenul jos și plat, de cîmpie, i-a determinat pe constructori să aleagă pentru cetate o mică insulă situată între două brațe ale Mureșului (azi secate datorită drenărilor), loc de refugiu din vechime, unde în secolele VIII—IX ființase o așezare româ-

²⁹ Cf. M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în *AIIA*, 3, 1960, p. 7—25; S. Dumitrașcu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din anul 1978 de la Biharea*, în *MCA*, 13, 1979, p. 297—307; S. Dumitrașcu, L. Borcea, *Sondajul arheologic din iulie 1973 în cetatea de la Biharea*, în „*Crisia*”, 4, 1974, p. 57—64.

³⁰ M. Barbu, E. Ivanof, *Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII—XI*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 72—79; M. Barbu, M. Zdroba, *Cercetările arheologice de la Arad—Vladimirescu*, în *MCA*, 13, 1979, p. 291—296; M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Arad—Vladimirescu. Campania 1980*, în „*Ziridava*”, 12, 1980, p. 151—163; M. Rusu, *Cetățile Aradului*, în „*Ziridava*”, 12, 1980, p. 165—168.

nească bine dezvoltată, ai cărei locuitori se îndeletniceau cu agricultura, creșterea vitelor, vânătoarea și pescuitul, practicînd totodată meșteșuguri tradiționale: confecționarea uneltelor din fier, lemn și os, torsul și țesutul etc. Fortificația are o formă trapezoidală cu colțurile rotunjite, întregul ei teritoriu fiind înconjurat cu un șanț de apărare în formă de albie. Pămîntul scos prin săparea acestui șanț a fost tasat și bătut pe un grătar de birne, obținîndu-se astfel un val continuu a cărui înălțime, în pofida aplatizării datorate lucrărilor agricole și intemperiiilor, mai atinge încă în zona lui nord-vestică 3—3,5 m. Palisada era alcătuită dintr-un schelet de birne groase dispuse atît longitudinal, legate între ele, cît și transversal sau oblic; compartimentele dintre acestea au fost umplute cu pămînt bine bătut scos tot din șanțul de apărare. După un violent incendiu, care a distrus fortificația, s-au efectuat la Arad—Vladimirescu noi lucrări constructive de refacere și întărire a cetății: valul de pămînt a fost lățit și înălțat, pentru consolidarea lui fiind implantați din loc în loc stîlpi verticali groși de 30—40 cm; șanțul de apărare a fost îngustat și adîncit; s-a reamenajat drumul de rond interior etc.

Cercetările întreprinse pînă acum atestă că fortificațiile românești din secolele VIII—XIII identificate în Cîmpia Română, zonă de întinsă și neîntreruptă viețuire românească, prezintă aceleași caractere tipologice întîlnite la cetățile contemporane din celelalte provincii istorice ale românilor. La *Dridu* (jud. Ialomița)³¹, de exemplu, pe un pînten de terasă situat pe malul drept al Ialomiței, mărginit spre est și nord-est de pante abrupte avînd dimensiuni de 12—25 m, a fost descoperită o importantă așezare fortificată care a cunoscut în evoluția ei două faze distincte — prima de la mijlocul secolului al XI-lea pînă la mijlocul celui următor, iar a doua începînd din ultima parte a secolului al XII-lea pînă în vremea invaziei mongole. Pentru protejarea vieții și avutului lor împotriva atacurilor migratorilor, locuitorii au săpat un șanț menit să bareze accesul spre așezare. După o scurtă întrerupere cauzată probabil de atacurile barbare — o asemenea ipoteză pare să-și găsească atestarea în descoperirea osemintelor unui mongoloid depuse într-un mormînt situat izolat, în afara așezării și necropolei localnicilor — românii și-au refăcut locuințele pe aceeași vatră, dar într-un spațiu mai restrîns, în partea de nord-est a promontoriului; în această a doua fază, șanțul de apărare a fost restaurat și adîncit.

Fără a înlocui complet cetățile de pămînt și lemn menite să ocrotească în caz de primejdie comunități întregi, și-au făcut treptat apariția, așa cum s-a arătat mai sus, o serie de fortificații de dimensiuni mai reduse, destinate unor grupări restrînse de feudali și familiilor lor sau constituind reședințe ale conducătorilor unor structuri sociale și politice. În unele situații, asemenea fortificații au reprezentat puncte de supraveghere și rezistență la graniță sau în anumite zone de importanță militară deosebită (vaduri la marile cursuri de apă, noduri de comunicație, trecători carpatine etc.).

³¹ Cf. V. Enăchiuc-Mihai, *Cercetări arheologice pe teritoriul comunei Dridu, punctul „La metereze”*, în RI, 34, nr. 3, 1981, p. 507—512.

Astfel, la *Voivozi*³², în Bihor, a funcționat în secolele XII—XIII un important complex fortificat românesc. Platoul pe care erau ridicate construcțiile medievale din lemn a fost protejat prin înălțarea unei palisade alcătuite dintr-un perete de birne suprapuse așezate orizontal. Susținerea sa era realizată cu ajutorul unor stâlpi dispuși din loc în loc, de o parte și de alta a peretelui. Lăcașurile birnelor, de obicei câte două paralele, au fost săpate în stinca platoului. Reconstituirea formei inițiale, ca și în cazul altor descoperiri de acest gen, a căror structură era din lemn, material ușor perisabil, rămâne în domeniul ipotezelor de lucru. Atât înălțimea cât și grosimea pereților de lemn erau însă menite să asigure apărătorilor posibilitatea de a-i împiedica pe virtualii atacatori de a se apropia și a pătrunde în interiorul fortificației. Un sistem asemănător, protejind însă o așezare deschisă, reședință a cnezilor din veacurile XII—XIII, pare să fi existat și în Hațeg, la *Streisîngeorgiu* (jud. Hunedoara)³³.

Din categoria cetăților de pământ, cu val și șanț de apărare, de dimensiuni mai mici, un exemplu tipic îl constituie fortificația românească de la *Sarasău* (jud. Maramureș)³⁴. Cetățuia, cu diametrele de 28 și respectiv 23 m, se afla în imediata apropiere a unei așezări medievale românești, amîndouă fiind datate în secolele XII—XIII. Ea a servit drept loc de refugiu pentru familia de cnezi maramureșeni din Sarasău, bine cunoscută din documentele scrise de la începutul veacului al XIV-lea.

În aceeași zonă românească cercetările arheologice au pus în evidență o altă construcție din lemn, protejată cu palisadă: turnul locuință al cnezilor din *Cuhea*³⁵, a cărui primă fază de existență se datează spre mijlocul secolului al XIII-lea.

Ca reședință feudală, atribuită voievodului Seneslau, la sud de Carpați este atestat complexul de monumente de la *Curtea de Argeș*, datat în jurul anului 1200, compus dintr-o construcție delimitată de o incintă de piatră și o biserică de curte.

Rămîn, cel puțin în actualul stadiu al cercetărilor, un unicat printre fortificațiile românești din secolele IX—X, cetățile de la *Slon* (jud. Prahova)³⁶. Aici, în punctul „La Ciugă”, pe un platou nu prea înalt, au fost descoperite urmele unei fortificații din blocuri de piatră fasonată cu mortar avînd planul aproximativ trapezoidal, adaptat terenului și dispunînd de turnuri circulare de colț și un turn la intrare; pe unele porțiuni ale construcției s-au folosit

³² R. Popa, *Tours d'habitation au commencement du Moyen Âge Roumain*, în „Bulletin de l'Institut International des Châteaux Historiques”, München, 34, 1979, p. 115—126. O interesantă sinteză asupra aceluiași tip de fortificații pe întregul teritoriu al Transilvaniei: A. A. Rusu, *Donjoane din Transilvania*, în AMN, 17, 1980, p. 177—197.

³³ R. Popa, *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer Geschichte der 11—14. Jahrhunderte im Süden Transilvaniens*, în „Dacia”, NS, 20, 1976, p. 37—61.

³⁴ Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, passim.

³⁵ R. Popa, *Tours d'habitation au commencement du Moyen Âge Roumain*, p. 115—126.

³⁶ M. Comșa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*, 2, 1969, p. 21—29; idem, *Un knézat roumain des X^e—XII^e siècles à Slon-Prahova (Étude préliminaire)*, în „Dacia”, NS, 22, 1978, p. 303—317; idem, *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Slon—Prahova (campania 1978)*, în MCA, 13, 1979, p. 309—310. Ultimele cercetări au evidențiat faptul că fortificațiile de piatră au fost precedate de o întăritură de pământ cu palisadă, databilă în secolul al VIII-lea.



Ruinele cetății de la Păcuiul lui Soare (fotografie de Ion Miclea)

și cărămizi. Demolată, probabil la mijlocul secolului al IX-lea, în împrejurări neelucidate, ea a fost înlocuită de o nouă cetate, avînd planul asemănător (traseul lor era diferit numai pe laturile de nord și sud). În aceeași zonă, pe Dealul Grohotișului, au fost găsite urmele unor construcții din pietre legate cu pămînt, completate probabil la timpul său cu o suprastructură de lemn. Centru al unei formațiuni statale românești, fortificațiile erau menite totodată să supravegheze una dintre cele mai importante căi de comunicație între zonele de la sud și nord de Carpații Meridionali. Materialul utilizat — cărămizi și blocuri de piatră fasonată, în general tehnica de construcție și concepția care au stat la baza planului fortificațiilor atestă, după cum s-a remar-

cat în literatura de specialitate, certe influențe bizantine³⁷. O dovadă în plus că voievodatele românești nord-dunărene continuau să întrețină, deși vremurile erau precare, relații complexe, inclusiv politice și militare, cu imperiul constantinopolitan.

În zonele dunărene și-au continuat existența și în această perioadă cetățile de piatră mai vechi, cunoscute din perioada anterioară. Unele fortificații, refăcute parțial, probează că tradiția tehnicii romane a zidăriei nu dispăruse; uneori ca materie primă s-au refolosit blocurile vechi, eventual — ca la *Căpi-dava* — îmbinate cu pământ. Un caz aparte îl constituie cetatea de la *Păcuiul lui Soare* (jud. Constanța)³⁸, înălțată de către bizantini, azi pe o insulă a Dunării. Construcția a fost pusă în legătură cu acțiunile militare desfășurate în vremea lui Ioan Tzimiskes, în anii 971—976, funcționalitatea ei primară fiind aceea de bază navală a flotei bizantine. Cetatea era de formă aproape rectangulară, cu ziduri lungi între 200—250 m, construite în întregime din blocuri ecarisate, legate cu mortar. Grosimea zidului de incintă la temelie era de 5,90 m, iar în elevație de 4,20 m. Cercetările arheologice au pus în lumină un important debarcader pentru navele flotei militare a themei dunărene. Descoperirea este deosebit de semnificativă atât pentru arhitectura militară a epocii, cât și pentru importanța acordată de Imperiul bizantin controlului Dunării.

Zona Dunării — arteră de legături intense pașnice care au prilejuit de-a lungul istoriei atâtea schimburi și sinteze între felurite culturi și civilizații, dar și de importanță militară excepțională, ca loc de repetate competiții, confruntări și conflicte, a suscitat firesc interesul formațiunilor statale românești limitrofe. Fie pătrunderea unor migratori dinspre est spre vest sau chiar în sens invers pe marea arteră dunăreană, fie primejdiile ce puteau veni de la sud de fluviu au determinat ridicarea pe malul stîng a unor fortificații cunoscute din izvoarele narrative sau documentate arheologic. În afara cetăților lui Glad, amintite deja, ca *Orșova*, *Horom* (așezată ipotetic pe malul stîng, între confluentele râurilor Nera și Caraș cu fluviul) sau *Keve* (pe același mal, posibil în dreptul Semendriei), se cunosc și alte cetăți înșirate pe linia Dunării, datînd din secolele IX—XIII. Astfel, la *Culă*³⁹, deal ce străjuiește intrarea pe malul românesc al Dunării spre Clisură (com. Pescari, jud. Caraș-Severin) s-a descoperit un val de apărare aplatizat (suprapus unei vechi fortificații dace) databil cu material ceramic în secolele VIII—IX; pe același loc, mai tîrziu, în secolul al XIII-lea, s-a înălțat o fortificație din piatră care a durat pînă prin secolul al XVI-lea⁴⁰. Nu este exclus ca aici să se afle în realitate *Horom* sau *Cuvîn* (neidentificate încă în teren acolo unde se presupune că au existat).

În strînsă legătură cu diferite evenimente militare, izvoarele narrative consemnează și alte cetăți, ca cele ridicate de teutoni în Țara Bîrsei și micile

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare, I. Cetatea bizantină*, București, 1972; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare, II. Așezarea medievală*, București, 1977.

³⁹ Șt. Matei, I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în „Banarica”, 2, 1973, p. 141—155; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Descoperiri arheologice prefeudale și feudale timpurii în zona superioară a Clisurii*, în „Crisia”, 4, 1974, p. 49.

⁴⁰ *Ibidem*.

fortificații sătești, în curs de cercetare. O asemenea cetate, situată pe valea Crișului Alb, este descrisă în cronica lui Rogerius, care arată că era construită din pământ, cu o incintă circulară, palisadă și turnuri din lemn. Iureșul mongol din 1241 avea să demonstreze, însă, că fortificațiile de pământ și lemn, astfel cum fuseseră ele concepute în perioadele de pînă atunci, nu erau în măsură să-i protejeze pe apărători în cazul unor atacuri puternice și bine executate. Ca urmare, de la mijlocul secolului al XIII-lea avea să se treacă în ritm rapid la amplificarea lucrărilor de fortificație (îngroșarea și supraînălțarea valurilor, adîncirea și lărgirea șanțurilor de apărare, îmbinarea palisadelor și turnurilor într-un sistem complex de structuri din lemn etc.) și, mai ales, la construirea unor puternice cetăți de piatră.

Ridicarea unui număr considerabil de fortificații de către toate cnezatele și voievodatele românești, dispuse în întreaga vatră de viață românească, constituie una din cele mai elocvente dovezi ale stadiului înalt atins în evoluția statală și pe plan mai larg în cea social-politică a poporului nostru. Numai în condițiile existenței unui asemenea stadiu a fost posibilă concentrarea unui notabil potențial uman și material în vederea apărării și întreprinderea unor lucrări ample de lungă durată, pe baza unor concepții militare înaintate. În cuprinsul voievodatelor, fortificațiile — indiferent de mărimea sau destinația lor nemijlocită — s-au articulat practic în autentice sisteme care garantau securitatea și integritatea teritoriului asupra cărora acestea își exercitau autoritatea. Faptul că efortul constructiv în domeniul respectiv a fost orientat potrivit unei concepții militare unice, la nivelul fiecărei formațiuni statale, este dovedit, printre altele, de înălțarea unor cetăți în puncte de însemnătate strategică: pe direcțiile cele mai probabile de pătrundere a adversarilor (Arad—Vladimirescu în Poarta Mureșului, Sătmărușul pentru a străjui Poarta Someșului etc.); în pasuri și în puncte obligate de trecere (Slon — Prahova, Urschia, Bîta Doamnei — Neamț, Păcuil lui Soare — Constanța, Isaccea — Tulcea); reședințe voievodale și centre economice (Dăbîca — Cluj, Alba Iulia etc.). Continuînd și dezvoltînd arta construirii fortificațiilor, conducătorii politici și militari, meșterii din secolele VIII—XIII au înălțat cetăți de o deosebită complexitate, adaptate destinației, terenului, materialelor de construcție existente în zonă, armamentului de epocă și modului vremii de purtare a războiului. Mărimea fortificațiilor, unele închizînd o suprafață considerabilă (Arad — Vladimirescu, Dăbîca, Păcuil lui Soare), conturează mărimea garnizoanelor care se puteau cifra de la cîteva zeci la mai multe sute de luptători.

Valoarea lucrărilor de fortificație s-a vădit cu prilejul eroicelor lupte de apărare purtate de voievodatele lui Menumurut, Gelu, Glad, Ahtum, Jula, cînd cetăți, precum Biharea, Satu Mare, Dăbîca, Arad — Vladimirescu, Morisena (Cenad) au rezistat vreme îndelungată unor grele asedii.

Judecînd după desfășurarea unora dintre războaie — cum au fost cele purtate de voievozii români din partea de vest a țării — cetățile erau folosite ca noduri de rezistență în timpul invaziilor (eventual și de concentrare a forțelor proprii), spre a fragmenta, provoca pierderi și întîrzia înaintarea inamicului; între timp, forțele principale ale oștirii române executau acțiuni de întîmpinare la hotare și hărțuire, împiedicau aprovizionarea adversarului și pregăteau efortul decisiv de respingere a agresiunii.

Arta militară a românilor în evul mediu timpuriu. Desfășurarea procesului de dezvoltare statală, pe temelia structurii feudale, precum și evoluția oștirilor românești în contextul noilor realități survenite în purtarea războaielor pe continentul european s-au repercutat favorabil și asupra artei militare românești, care a conservat trăsăturile fundamentale dăltuite în trecut, adaptându-le realităților vremii. În acest sens, generalul Radu Rosetti sublinia că „arta militară românească din secolul al XIII-lea — deci și dezvoltarea ei ulterioară — se aseamănă și izvorăște, mai cu seamă, din arta militară a populației Daciei din secolul al III-lea, care artă militară este la rîndul său continuarea firească a artei războiului, născută din arta vînatului, a celor mai vechi locuitori ai Daciei”⁴¹. Continuînd și dezvoltînd formele și procedeele de luptă tradiționale — întinderea de curse, ambuscade pe direcția de înaintare a inamicului, hărțuirea, rezistența fermă pe diferite alinamente și zone, tactica „pămîntului pîrjolit” etc. —, care-și demonstraseră eficacitatea, se ajunge în secolele VIII—XIII la aplicarea pe scară largă, atît în cîmpul tactic cît și în cel strategic, a ofensivei și apărării, contraofensivei și urmăririi, în maniere variate și originale — retrageri simulate și contraatacuri impetuoase — care țineau seamă judicios de situațiile concrete în care aveau loc războaiele. Cu toată existența pluralității statale, arta militară a poporului român și-a păstrat în aceste secole un caracter unitar datorită faptului că în fiecare zonă în parte românii au aplicat aceleași forme și procedee de luptă.

Judecînd după datele de care dispunem astăzi, principala formă a acțiunilor de luptă practică de strămoșii noștri a fost apărarea. O apărare activă, așa cum atestă războaiele cu ungurii duse de oștile voievodatelor conduse de Menumorut, Gelu și Glad, în care s-au folosit, după împrejurări, hărțuirea, evacuarea populației și bunurilor de pe direcțiile principale de înaintare a inamicului, atacurile date prin surprindere, îndeosebi la punctele obligate de trecere, combinate cu rezistența pe cetăți sau obstacole naturale. Sub imperiul necesității desfășurării operațiilor militare românii au executat și acțiuni ofensive cu caracter decisiv.

În fața unor oștiri superior înarmate și, adeseori, mult mai numeroase, dar cu o tactică standardizată, pe care românii au ajuns să o cunoască bine și să-i găsească antidoturile corespunzătoare, s-a recurs adeseori la stratageme și procedee ingenioase grație cărora strămoșii noștri au reușit în epocă victoriei de prestigiu.

Folosirea judicioasă a terenului s-a înscris, de asemenea, printre performanțele remarcabile ale artei militare românești din secolele care au precedat constituirea statelor feudale de sine stătătoare. Organizarea apărării în trecători sau pe cursurile mai importante de apă, în păduri etc. este consemnată de izvoarele vremii — uneori sesizîndu-i semnificația — aproape cu prilejul fiecărui război de apărare susținut de cnezatele și voievodatele românești.

În comparație cu alte armate medievale din vestul Europei românii s-au dovedit posesori ai unei tactici superioare, caracterizată printr-o gamă foarte variată de forme și procedee. I-a obligat la aceasta nu numai superioritatea în forțe și mijloace de care dispuneau mulți din adversarii lor, dar și

⁴¹ Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, p. 57.

faptul că erau confrunțați cu inamici foarte deosebiți în ceea ce privește arta militară (unguri, bizantini, cruciați etc.). Toate acestea au stimulat inteligența, spiritul creator și inovația în domeniu, căci orice abordare rutinieră ar fi putut fi dezastruoasă pentru oștirile noastre.

Continuitatea în domeniul artei militare a decurs în mod necesar din perenitatea obiectivelor fundamentale ale războaielor purtate de români: apărarea gliei strămoșești, neacceptarea sub nici o formă a ingerințelor și dominației străine, asigurarea unui asemenea cadru internațional în care românii să se poată bucura în deplină libertate de roadele propriei munci, să-și dezvolte instituțiile sociale și politice potrivit tradițiilor și propriilor aspirații și să-și aducă o contribuție originală la tezaurul culturii universale, la întreținerea unor relații bazate pe respect, stimă și conlucrare cu celelalte popoare.

REZISTENȚA VOIEVODATELOR BIHORULUI, TRANSILVANIEI ȘI BANATULUI ÎMPOTRIVA INVAZIILOR

Procesul firesc de unificare politică la scara întregului spațiu românesc a fost perturbat de dese invazii ale migratorilor. În pofida acestor injoncțiuni externe, unele de o gravitate extremă, care puneau în primejdie însăși existența statalității românești, poporul nostru a reușit să depășească grelele vicisitudini istorice, desfășurând fără înfricare o glorioasă luptă de rezistență împotriva invadatorilor.

În secolele VIII—XIII poporul român va avea de înfruntat, în continuare, tentativele de pătrundere pe vatra sa de locuire ale slavilor și bulgarilor, la care s-au adăugat noi populații în migrație dinspre răsărit — triburile ungare, pečenegii, uzii și cumanii —, urmate de invazia mongolă (tătară).

În ansamblul acestui efort militar prodigios, la loc de frunte s-a situat rezistența pe care voievodatele românești au opus-o triburilor ungurilor în primele decenii de după sosirea lor în Cîmpia Panonică și apoi, după întemeierea statului medieval ungar, tendințelor acestuia de expansiune către răsărit ⁴². Rezistența în fața expansiunii ungare și zădărnicierea ei au constituit o permanență a istoriei românești din aceste secole și a îmbrăcat formele cele mai diverse, adaptate timpului și împrejurărilor concrete. Rezultatul nemijlocit al acestei împotriviri ferme și îndelungate a fost asigurarea existenței neîntrerupte și conservarea caracterului românesc al structurilor politice din întregul spațiu carpato-danubiano-pontic.

Efortul militar românesc desfășurat în primele decenii ale secolului al X-lea s-a amplificat continuu, îmbrăcînd forma unor războaie de apărare, urmate de rezistența armată opusă de români tendințelor expansioniste inițiate ulterior de regii unguri, ceea ce a făcut ca voievodatul Transilvaniei să se mențină pe harta Europei ca o entitate politică distinctă.

⁴² Referitor la rezistența poporului român în această perioadă, vezi: General-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, *Transilvania, străvechi pământ românesc*, p. 41—45.

Map of Romania illustrating the migration routes of various ethnic groups during the 9th to 12th centuries. The map shows the following regions and voivodates:

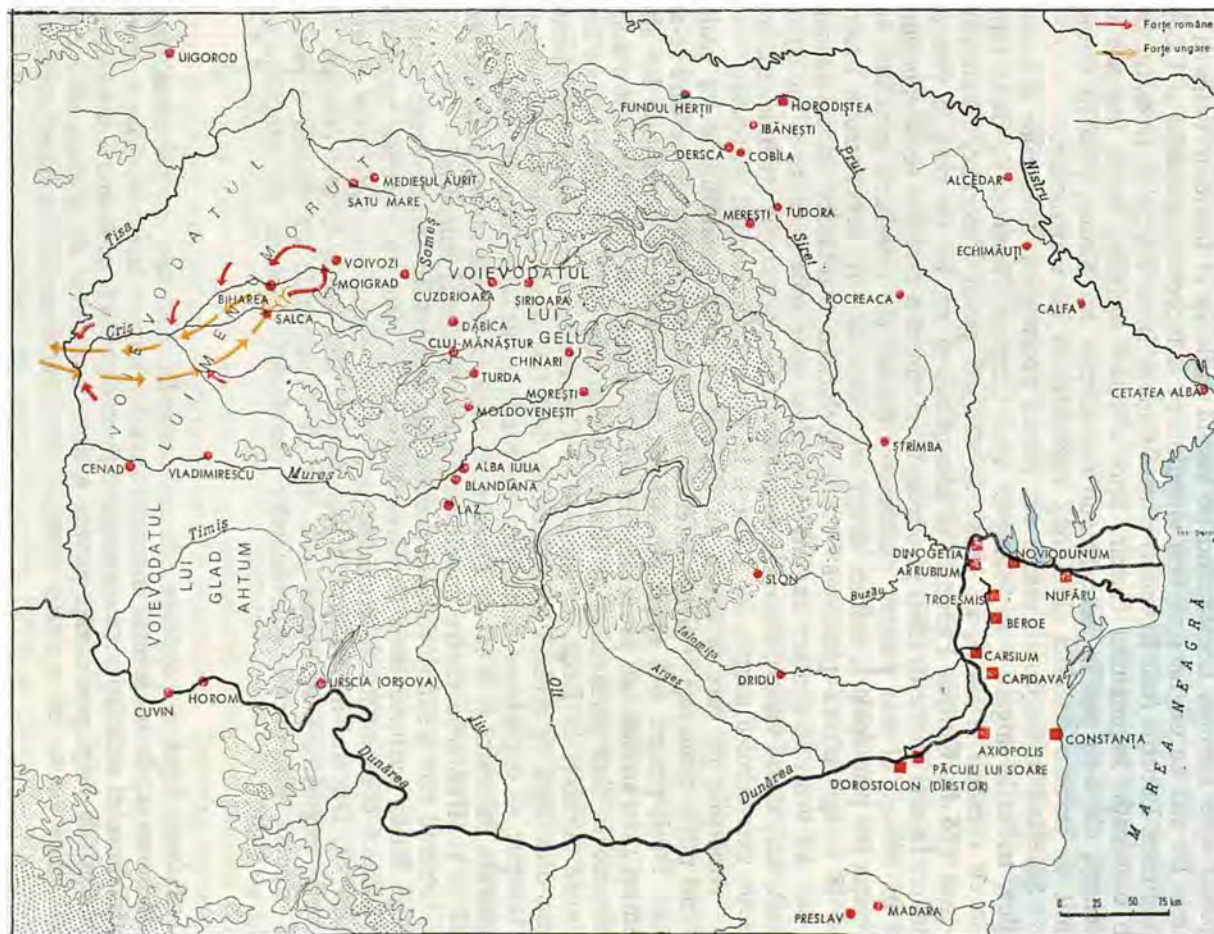
- TARA MARAMURESULUI
- VOIEVODATUL LUI GELU
- VOIEVODATUL TRANSILVANIEI
- VOIEVODATUL LUI GLAD-AHTUM
- TARA SEVERINULUI
- VOIEVODATUL LUI
- LITOVOI
- CNEZATUL LUI IOAN
- CNEZATUL LUI FARCAS
- VOIEVODATUL LUI SENESLAU
- TARA ROMANILOR
- TARA CISEI
- VRANDEA
- TARA BRODINICILOR
- ROMANILOR
- FORMATIUNEA LUI SASEA
- FORMATIUNEA LUI SESLAY
- FORMATIUNEA LUI TATOS
- TARA CARVUNEI
- BOLOHOVENII
- VALAHIA
- BLOKUMANALAND (TARA ROMANILOR)

Legend:

- Orange arrow: Migrația ungarilor sec IX-XII
- Red dashed arrow: Secui
- Blue solid arrow: Migrația pecenegilor
- Blue dashed arrow: Migrația cumanilor

Scale: 0 25 50 75 km

**PRIMELE LUPTE PURTATE DE OASTEA LUI MENUMORUT PENTRU STĂVILIREA EXPANSIUNII UNGARE
 ÎN PARTEA DE NORD-VEST A TERITORIULUI ROMĂNESC**



După cum se știe, triburile ungare de origine finougriacă și-au avut ținuturile de baștină în Asia, într-o zonă cuprinsă între Munții Altai și nordul Iranului, de unde, sub presiunea altor migratori și în căutarea de pradă s-au deplasat spre Europa, nomadizînd pe cursul mijlociu al fluviului Volga și pe Kama. De aici au migrat spre vest ajungînd pe la începutul secolului al IX-lea în regiunea Lebedia (sau Levedia) situată undeva între Nipru și Don, intrînd sub dominația kaganatului chazar. Spre sfîrșitul aceluiași secol, împinse de pecenegi, ele s-au pus în mișcare sub conducerea lui Almoș, pînă în ținutul numit de izvoare Atelkuz (Etelköz), neidentificat cu certitudine.

Suferind înfrîngerii succesive din partea pecenegilor, bulgarilor și bizantinilor, triburile ungare s-au îndreptat spre Carpații Păduroși și, după lupte grele cu românii și slavii, au reușit să străbată pasul Vereczke, pătrunzînd în anul 896 în Cîmpia Panoniei și încropindu-și un fel de ring la vest de Dunăre. În acel moment, aflați pe o treaptă inferioară a evoluției sociale, organizați în triburi, ei mai păstrau puternice trăsături ale orînduirii gentilece, iar ocupația lor principală îi definea drept crescători de vite, seminomazi, practicînd și o agricultură primitivă⁴³. Sub înfrîurirea realităților înconjurătoare cu care au venit în contact ungurii au evoluat spre sedentarizare și închegare statală, dar, multă vreme, atacurile de pradă au fost principala lor îndeletnicire, atracția exercitînd-o asupra lor Italia și în general Occidentul european.

Ambițiile pe care le aveau au depășit cu mult posibilitățile lor reale, ei fiind puțin numeroși⁴⁴ și net inferiori în raport cu popoarele pe care le-au atacat. Deși, pentru a-și spori potențialul, au antrenat în expedițiile lor alte neamuri „sau străine sau provenite din robii”, ungurii au suferit în vest o mare înfrîngere în fața germanilor la Riade, în Saxonia (933) și, ulterior, au fost definitiv zdrobiți la Lech, în anul 955. Concomitent cu aceste evenimente și mai ales după ce accesul spre Occident le-a fost interzis, căpeteniile ungare au început să organizeze incursiuni de pradă și pe alte direcții, inclusiv în Peninsula Balcanică și la est de Dunăre. O dată cu aceasta au intrat într-o fază nouă și confruntările dintre statele românești și acești migratori.

Primul care a suferit șocul invaziei a fost ducatul lui Salanus, care cuprindea un întins teritoriu între Dunărea Mijlocie și Tisa, cu o densă populație românească consemnată de cronicile ungare sub denumirea „Pastores Romanorum”⁴⁵. Ducatul lui Salanus a fost, în cele din urmă, treptat cîștigat iar atacurile ungurilor s-au extins și la est de Tisa unde au primit o puternică ripostă din partea voievodatelor românești conduse de Menumorut, Gelu și Glad.

Primele lupte de apărare ale voievodatului bihorean de sub conducerea lui Menumorut. În momentul începerii invaziei ungare la est de Tisa voievodatul Bihorului se înfățișa ca o autentică putere politică, economică și militară, dispunînd de largi posibilități pentru a duce un război de apărare de lungă durată. Prevăzător în spiritul tradiției și determinărilor istorice concrete,

⁴³ Anonymus, *op. cit.*, p. 73.

⁴⁴ Simon de Kéza, *op. cit.*, p. 72.

⁴⁵ Anonymus, *op. cit.*, p. 32–33.

voievodul Menumorut a luat din vreme măsuri pentru organizarea unei puteri militare concomitent cu pregătirea teritoriului pentru apărare. Bizuindu-se pe tăria oastei sale, el a făcut cunoscut solilor lui Árpád, fără echivoc, hotărîrea de a apăra libertatea și integritatea pămîntului românesc: „Iar ducele Menumorut — se arată în *Gesta Hungarorum* — i-a primit (pe soli — n.n.) cu bună-voință și încercîndu-i cu diferite daruri, a treia zi le-a spus să se întoarcă acasă. Totuși, le-a dat răspunsul, zicîndu-le: Spuneți lui Árpád, ducele Hungariei, domnului vostru: datori îi sîntem ca un amic unui amic, cu toate ce-i sînt necesare fiindcă e om străin și duce lipsă de multe. Teritoriul însă ce l-a cerut bunei voințe a noastre nu i-l vom ceda niciodată, cîtă vreme vom fi în viață. Și ne-a părut rău că ducele Salanus i-a cedat un foarte mare teritoriu, fie din dragoste, cum se spune, fie din frică, ceea ce se tăgăduiește. Noi însă, nici din dragoste și nici de frică nu-i cedăm din pămînt nici cît un deget, deși a spus că are un drept asupra lui. Și vorbele lui nu ne tulbură inima că ne-a arătat că descinde din neamul regelui Athila, care se numea biciul lui Dumnezeu. Și chiar dacă acela a răpit prin violență această țară de la strămoșul meu, acum însă, grație stăpînului meu, împăratul din Constantinopol (afirmația atestă suzeranitatea bizantină și conștiința unei multisecolare tradiții statale — n.n.), nimeni nu poate să mi-o mai smulgă din mîinile mele. Și, spunîndu-le acestea, le-a dat drumul să plece”⁴⁶.

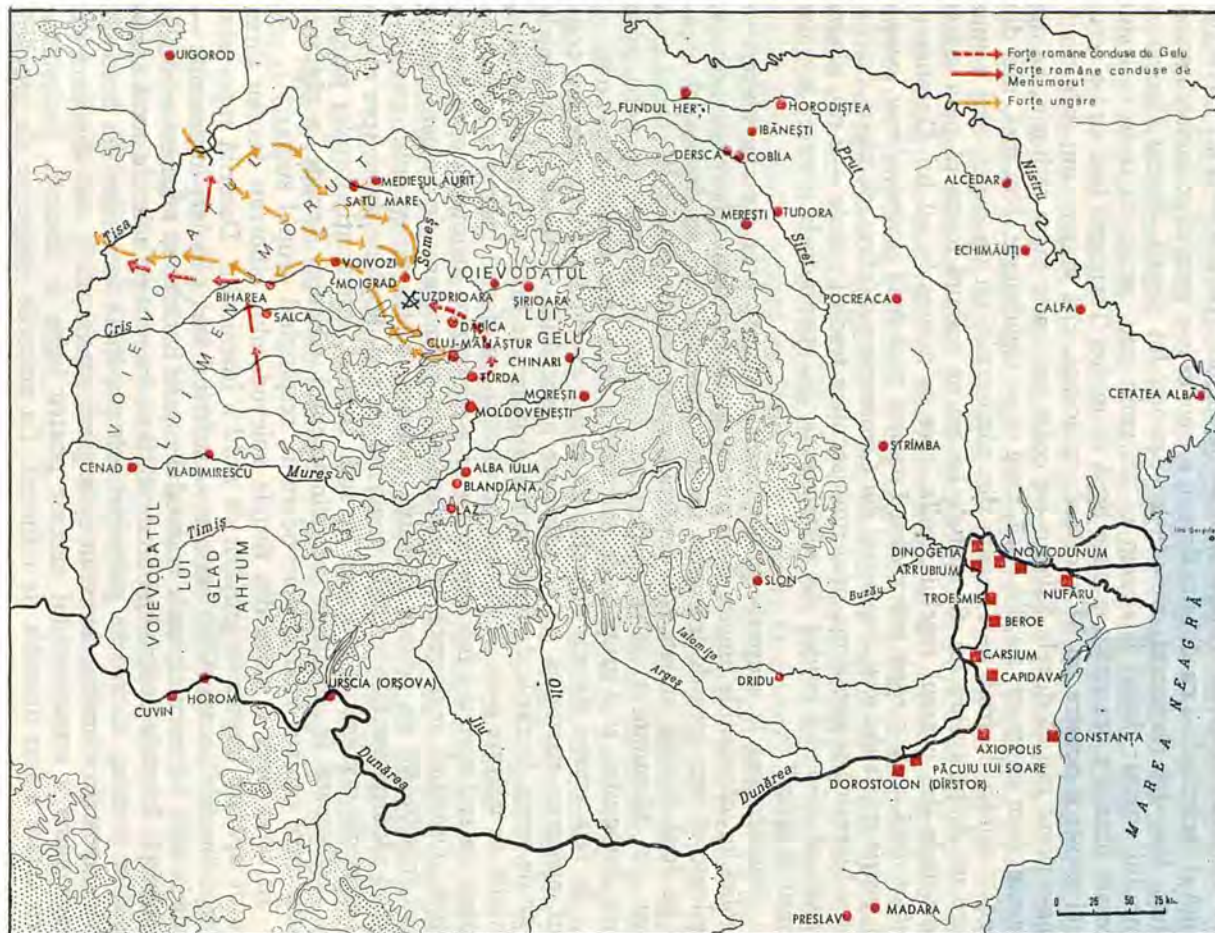
Nerenunțînd la scopurile cotropitoare declarate prin cererile ultimative ale soliei lor, căpeteniile ungare și-au pus în mișcare în timp relativ scurt oastea, conștiente că vor avea de înfruntat un stat puternic. Ele au desfășurat ofensivă pe două direcții, situate la o depărtare apreciabilă în spațiu, în scopul de a obliga pe Menumorut să-și disperseze forțele: o grupare de nord, spre Poarta Someșului, și o grupare de sud care înainta spre cetatea de scaun.

În fața acestei situații deosebit de critice voievodul Menumorut a conceput apărarea strategică pe o adîncime apreciabilă, apelînd la avantajele oferite de teren, lucrările de fortificație și ridicarea la luptă a întregii populații. Acțiunile de apărare s-au desfășurat pe direcții, cu efortul îndreptat împotriva grupării de sud spre a-i măcina forțele și a-i interzice înaintarea spre cetatea Biharea. Opunînd rezistență la obstacole cu formațiuni de valoare relativ redusă, combinate cu riposte ofensive violente, oastea voievodului român a reușit să zădărnicească încercările ungurilor de a-și deschide drum spre obiectivul strategic urmărit de gruparea de sud. În final, intervenția forțelor principale, desfășurate în adîncime pe aliniamentul Crișului Repede, a zăgăzuit invazia către centrul vital al voievodatului, respingînd grupul sudic.

În acest timp o parte din forțele voievodatului bihorean duceau dîrze lupte de apărare împotriva grupării de nord a inamicului. Datorită raportului de forțe favorabil, ungurii au înaintat — suferind însă pierderi importante — pînă la cetatea Sătmărulei, unde voievodul român hotărîse să angajeze o bătălie de proporții. Luptele pentru apărarea cetății au început pe căile de acces apropiate spre aceasta, la care au participat atît populația așezărilor din zonă cît și, prin ripostele ofensive, detașamentele garnizoanei cetății, care dispunea de întreaga gamă a armamentului necesar pentru lupta la distanță. Înceștarea pentru cetate a fost deosebit de crîncenă. La atacurile insistente ale grupării

⁴⁶ *Ibidem*, p. 91.

LUPTELE DE APĂRARE PURTATE DE OȘTILE CONDUSE DE GELU ȘI MENUMORUT PENTRU STĂVILIREA EXPANSIUNII UNGARE ÎN PARTEA DE NORD-VEST A TERITORIULUI ROMÂNESC



dușmane, apărătorii au răspuns cu salve de săgeți, proiectile de piatră și materiale incendiare. Eficiența acestor riposte s-a concretizat în respingerea repetată, cu mari pierderi pentru inamic, a atacurilor asupra cetății, garnizoana rezistând eroic vreme de patru zile.

După înfruntarea din zona Sătmarului, urmată de o perioadă de refacere, forțele grupării inamice de nord, unite cu resturile celei de sud, dându-și seama că nu vor fi în stare să cucerească voievodatul lui Menumorut, s-au îndreptat în căutare de pradă spre Poarta Meseșului, unde au primit o ripostă hotărâtă din partea oastei voievodatului Transilvaniei de sub domnia lui Gelu ⁴⁷.

Luptele de apărare ale voievodatului Transilvaniei. Atacul spre interiorul arcului carpatic a marcat o nouă fază a agresiunii triburilor războinice ungare. El s-a declanșat sub conducerea lui Tuhutum, care a încercat să pătrundă în bazinul transilvănean. Tuhutum — se consemnează în cronică — „cum era el un om șiret, după ce a prins să aflu de la locuitori despre bunătatea țării de dincolo de păduri, unde domnia o avea un anume Blac (vlah-român — n.n.) Gelu, a început să ofteze, dacă n-ar putea cumva să dobândească, printr-o favoare din partea ducelui Arpad, țara de dincolo de păduri, pentru sine și pentru urmașii săi” ⁴⁸. După relatarea aceleiași cronici, Tuhutum a trimis o iscoadă în teritoriile de pe Someșul mijlociu stăpânite de Gelu; la întoarcere, iscoada „i-a vorbit multe domnului său despre bunătatea acelei țări: că pământul acela e udat de cele mai bune riuri, al căror nume și folos le-a amintit pe rând, că din nisipul lor se culege aur, că aurul din acea țară este cel mai bun aur, că de acolo se scoate sare și materii sărate [. . .]” ⁴⁹. În consecință, primind și consimțământul lui Arpad, o oaste ungară a pornit, sub conducerea lui Tuhutum, campania împotriva voievodatului lui Gelu.

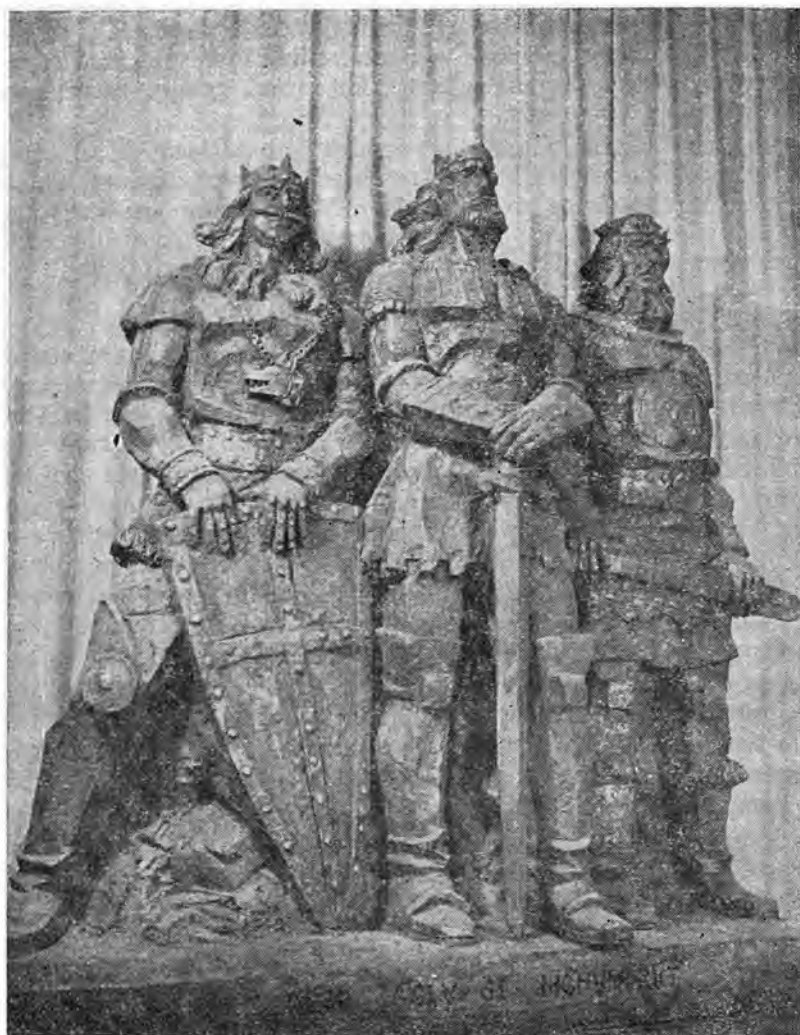
Informat despre pericolul ivit la hotare, voievodul Gelu și-a strâns oastea și a pornit în grabă spre Poarta Meseșului, cu intenția de a rezista în acel loc năvălitorilor. Trupele ungare, alcătuite din călărime, au trecut rapid munții, astfel încât cele două grupări militare au ajuns față în față pe riul Almaș. „Gelu, ducele ultrasilvan [. . .] și-a strâns armata — se consemnează în *Cronica lui Anonymus* — și, foarte repede, a pornit călare în calea lui (a căpeteniei maghiare Tuhutum — n.n.) pentru a-l opri la porțile Meseșului [. . .] Și s-au luptat între ei cu înverșunare” ⁵⁰. A fost o înclăștare plină de dramatism, pe timpul căreia voievodul Gelu a fost copleșit și mai apoi a căzut vitejește în luptă pe când încerca să se refugieze în cetatea lui de lângă Someș, pentru a continua acolo rezistența. Numele acestui erou a rămas peste secole înscris în memoria neamului românesc ca un exemplu de bărbăție și spirit de dăruire pînă la jertfa supremă închinată cauzei sacre a libertății poporului nostru și a vetrei străbune.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 91—93.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 95.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 96.



Gelu, Glad,
Menumorut
(grup statuar)

În situația creată, Tuhutum a fost acceptat la cîrma voievodatului Transilvaniei, care și-a păstrat independența față de uniunea de triburi ungare din Panonia.

Încercările repetate făcute de căpeteniile triburilor ungare de a-și subordona Transilvania au fost respinse, urmașii lui Tuhutum fiind obligați, pentru a-și păstra poziția, să se identifice total cu aspirațiile politice, culturale și religioase ale voievodatului românesc intracarpatic.

Noi lupte de apărare ale voievodatului bihorean. După moartea lui Gelu, o mică parte a oastei ungare a rămas în noile teritorii. Majoritatea forțelor a

pornit spre Cîmpia Panonică, unde își avea reședința Arpad. Din mers, ele au încercat din nou să ocupe unele teritorii stăpînite de Menumorut, dar ducele Bihorului luase între timp măsurile necesare pentru o ripostă energetică. Evocînd acest moment, cronica arată că ungurii „au voit să treacă peste Criș ca să dea lupte cu Menumorut, dar sosînd soldații lui Menumorut le-au împiedicat trecerea”⁵¹. Se pare că oastea lui Menumorut i-a urmărit pe agresori pînă la hotare, căci —după cum relatează cronica mai departe— Tosu și Zobolsu (Szabolcs) „pe cînd treceau cu plutele peste râul Tisa au trimis înainte soli la ducele Arpad ca să-i anunțe bucuria de a fi scăpat”⁵². După acest conflict, o perioadă relativ îndelungată de timp ungurii nu au mai îndrăznit să pornească împotriva țării lui Menumorut. În schimb, ei au cotoit restul teritoriilor stăpînite de Salanus, apoi și-au extins dominația spre nord și sud, ajungînd vecini pe linia Tisei cu voievodatele românești ale lui Menumorut și Glad.

Războiul de apărare purtat de voievodul bănățean condus de Glad. Spre sfîrșitul primei jumătăți a secolului al X-lea ungurii au atacat teritoriul românesc stăpînit de voievodul Glad, care cuprindea întregul Banat, de la Mureș pînă la Dunăre. Invadatorii au trecut Tisa pe la „Kenesna” (identică cu actuala localitate Kanizsa) și au înaintat spre est, în direcția Timișului, unde au fost întîmpinați de oastea voievodului bănățean. Forțele române aveau și sprijinul unor trupe bulgare și pecenege. Potrivit cronicii, în timp ce oastea ungară era alcătuită exclusiv din cavalerie, cea comandată de Glad avea în compunere atît călăreți, cît și pedestrași.

Voievodul român a socotit că era necesar să aplice o lovitură puternică adversarului pe aliniamentul râului Timiș. În acest scop, el a interzis forțelor principale ale inamicului trecerea râului, dar a fost lovit în flanc de un detașament ungar care a trecut Timișul în aval. Confruntarea a fost deosebit de înverșunată, în încheștarea cu dușmanul avîntîndu-se fără preget toți comandanții oastei bănățene, dintre care cinci au căzut eroic în luptă⁵³.

După această primă încheștare de anvergură, cînd rezistența românilor în fața forței de izbire a cetelor ungare a frînt acestora elanul agresiv, făcîndu-le să înainteze cu prudență, Glad a hotărît să aplice tactica tradițională a hărțuirii dușmanului. Acesta a fost siliț, în cele din urmă, să accepte tratativele cu voievodul bănățean aflat în cetatea sa de la Cuvin, de unde conducea acțiunile militare împotriva invadatorului. Rezultatul tratatelor s-a materializat în menținerea individualității voievodatului bănățean. Astfel se explică faptul, subliniat atît de Cronică notarului anonim, cît și de alte izvoare, că urmașii lui Glad au continuat să fie voievozi ai Banatului pe parcursul secolului al X-lea, ultimul dintre ei, Ahtum, care a stăpînit după anul 1000, fiind descendent al lui Glad. Obligată să părăsească teritoriul voievodatului lui Glad, oastea ungară și-a continuat expediția de pradă coborînd de-a lungul Dunării,

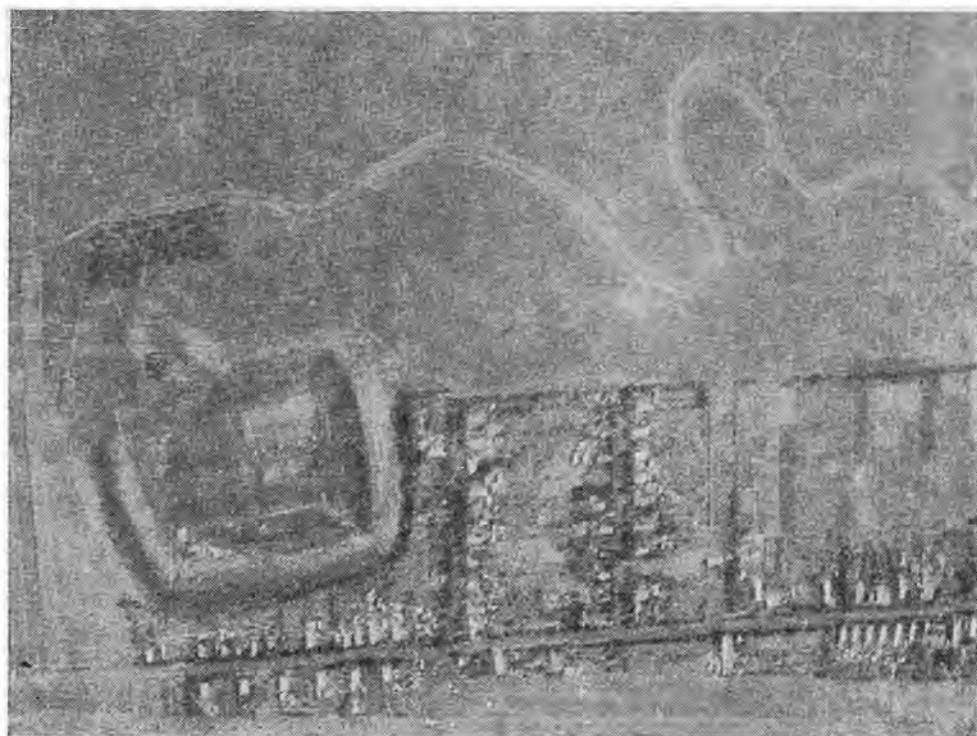
⁵¹ *Ibidem*, p. 97.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 110.

LUPTELE DE APĂRARE PURTATE DE OASTEA LUI GLAD PENTRU STĂVILIREA EXPANSIUNII UNGARE ÎN SUD-VESTUL TERITORIULUI ROMĂNESC



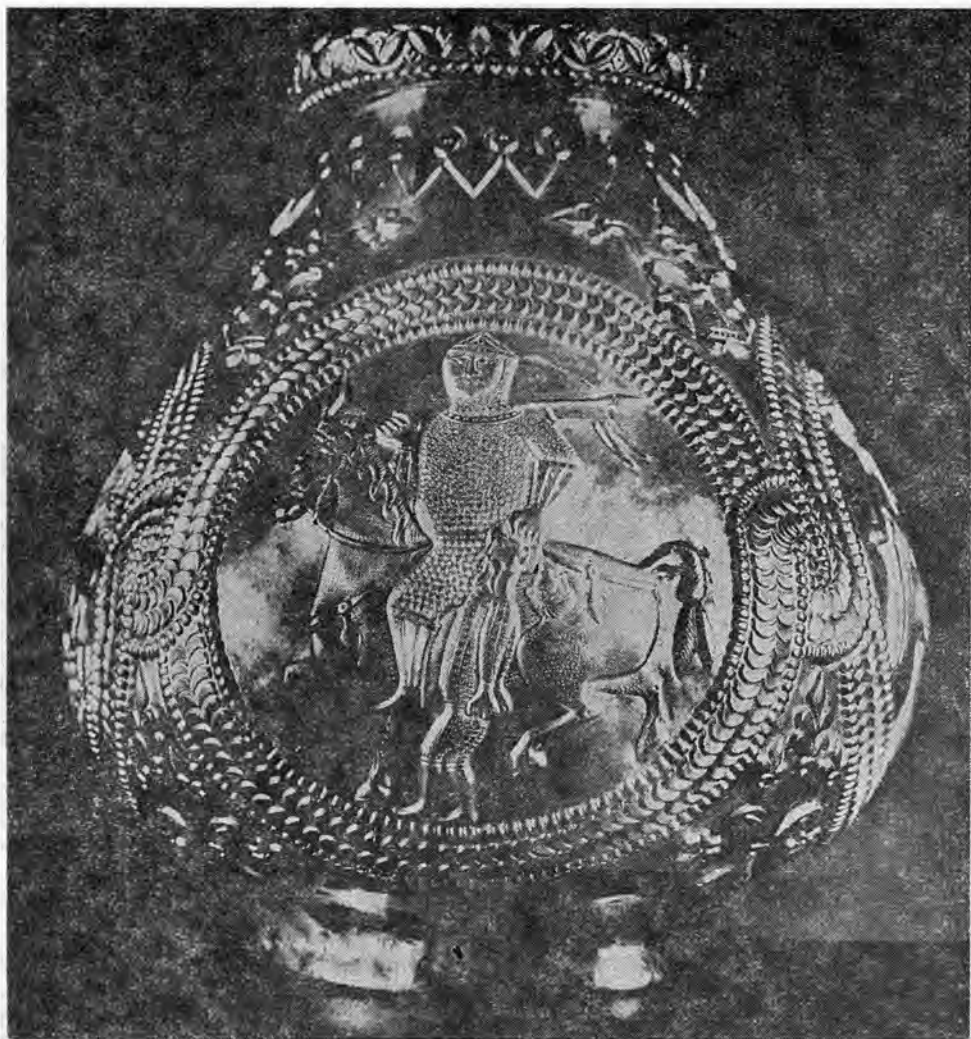


Cetatea Biharea (fotografie aeriană)

pe malul stîng, și apoi, trecînd fluviul, a pătruns în interiorul Peninsulei Balcanice, jefuind pînă în Tracia și Macedonia.

Ultimele lupte de apărare purtate sub conducerea lui Menumorut. Atacurile ungare împotriva teritoriilor lui Menumorut au fost reluate în anii 906—907. Puternice forțe invadatoare ungare comandate de Usubuu și Velec, cărora li s-a alăturat un detașament important de secui⁵⁴, au pătruns pe teritoriul voievodatului. În fața acestei noi și periculoase invazii, Menumorut a hotărît ca o parte din forțele sale să fie destinate apărării cetății Bihor, în timp ce altă parte, sub conducerea personală a voievodului, să se regroupeze în „codrul Ygfon” (identic cu zona muntoasă dintre Crișul Repede și Barcău), prielnic unei apărări îndelungate la care putea să participe masiv întreaga populație

⁵⁴ Populație eterogenă turco-asiatică, ajunsă pe Tisa în împrejurări încă neelucidate, cel mai probabil antrenată de alți migratori, secuii au pătruns treptat și în teritoriile românești de la est de riu, unde sub influența poporului nostru au început să se sedentarizeze, preluînd o serie de elemente de civilizație superioară, între care scrisul. Ungurii, după sosirea în Cîmpia Panoniei, și-au subordonat treptat comunitățile de secui forțîndu-le să ia parte la expedițiile lor prădalnice și folosindu-le ca trupe de sacrificiu.



Luptător (reprezentare pe un vas din tezaurul de la Sinnicolau Mare, foto I. Miclea)

aptă să poarte arme. Ostașii bihoreni le-au opus năvălitorilor o primă rezistență la riul Iozășel, iar apoi s-au apărat cu tenacitate în interiorul cetății Biharea. Eroica rezistență a oștenilor români asediați a durat — spune *Gesta Hungarorum* — 13 zile, timp în care au produs pierderi grele invadatorilor. Aceștia n-au putut să obțină succesul decisiv în cursul asediului. Tratatative de pace care s-au angajat în a 13-a zi au avut ca rezultat o soluție de compromis. Voievodului bihorean i s-a recunoscut individualitatea — care va fi atestată documentar la mijlocul secolului următor —, fiica lui Menumorut căsătorindu-se cu Zulta (Zoltan), fiul lui Arpad. Continuitatea de existență a voievodului

românesc al Bihorului a fost un rezultat nemijlocit al acestei eroice lupte de rezistență desfășurate în fața invaziei dușmane. Descoperirea în apropiere de cetatea Biharea a unor morminte de călăreți unguri, cu inventarul specific (piese de harnașament: zăbale, scărițe de sa) și cu resturi de cai sacrificați ritual depuse la picioarele morților, a fost legată de pierderile grele suferite de invadatori în cursul asediului cetății Bihor⁵⁵.

În lumina informațiilor existente, desfășurarea războaielor de apărare pe care voievodatele românești au fost silite să le susțină la finele secolului al IX-lea și în prima jumătate a celui de-al X-lea împotriva năvălitorilor unguri oferă posibilitatea de a se formula câteva concluzii. O primă concluzie se referă la caracterul de expediții de pradă pe care l-au avut de la început acțiunile triburilor războinice ungare. O altă concluzie constă în faptul că respectivele expediții nu au avut consecințe grave, imediate sau de perspectivă, asupra autohtonilor și a organizațiilor social-politice ale acestora. Voievodatele conduse de Menumorut, Gelu și Glad, care s-au împotrivit cu hotărâre năvălitorilor, producându-le pierderi apreciabile, și-au conservat existența de sine stătătoare, continuându-și dezvoltarea românească specifică. Din punctul de vedere al modificărilor demografice, se impune constatarea că izvoarele scrise nu fac nici o mențiune privind instalarea efectivă la această dată a unor grupuri ungare în regiunile pe care le-au străbătut expedițiile lor militare. Faptul este pe deplin explicabil prin însuși caracterul societății ungare din acea epocă — societate de păstori nomazi, cu o organizare tribală, fără putința de a se dispersa și de a instala colectivități în regiunile de deal, de munte sau de păduri. Descoperirile arheologice confirmă această realitate, urmele prezenței ungare din secolul al X-lea descoperite sporadic la limita vestică a Transilvaniei reducându-se la câteva necropole de călăreți compuse dintr-un număr mic de morminte. De altfel, în deceniile care au urmat evenimentelor descrise, expedițiile ungare au fost îndreptate cu predilecție spre regiunile mult mai bogate din sudul Europei.

Rezultatul principal al eroicelor lupte de apărare purtate de poporul român împotriva repetatelor atacuri prădalnice ale triburilor ungare a constat în păstrarea ființei și independenței tuturor statelor românești care au intrat în contact nemijlocit cu acești migratori. Astfel poporul român a barat calea de expansiune ungară spre est și sud-est, îndeplinind aceeași misiune europeană pe care o reprezentase rîposta germană pentru oprirea pătrunderii invadatorilor spre Occidentul european. Cu toate că tentativele căpeteniilor ungare de a-și extinde dominația în regiunile adiacente nu au lipsit nici în secolele următoare, practic din acest moment acești migratori au fost obligați să-și găsească sălaș permanent în pusta panonică, ambițiile depășindu-le potențele. În aceste împrejurări în spațiul românesc nord și sud-dunărean a continuat fără întrerupere, într-un ritm accentuat, procesul dezvoltării economice, sociale și politice, al centralizării statale, al afirmării independente a românilor în concertul popoarelor europene.

⁵⁵ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 59.

ROMÂNII ȘI RELAȚIILE LOR CU IMPERIUL BIZANTIN (SEC. X)

Procesul de consolidare și dezvoltare a voievodatelor românești în spațiul carpato-danubiano-pontic și balcanic nu a putut fi întrerupt de ultimele migrații ale unor populații asiatice: pecenegii, uzii, cumanii. Fenomen de amploare, aceste migrații au survenit într-un moment în care relațiile dintre formațiunile statale sud-est europene erau definite în special de eforturile Imperiului bizantin de a lichida încheierea politică bulgară sud-dunăreană și de rezistența formațiunilor statale românești în fața expansiunii ungarilor după așezarea lor în Cîmpia Panonică.

Dunărea a rămas și în această perioadă o mare arteră de circulație continentală, iar gurile fluviului au continuat să fie stăpînite de bizantini. În secolul al IX-lea, o dată cu reorganizarea controlului imperial asupra coastelor nord-pontice, unități ale flotei bizantine supravegheau țărmul de vest al Mării Negre, fiind puse sub conducerea unui demnitar care purta titlul de *comes*. Comandamentul flotei se afla în acest timp la Lykostomion (Lykostomo, Lykostoma), de pe brațul Chilia.



Vas de lut din sec. X,
cu inscripția „Petre”

Cronicile bizantine care relatează prezența imperială la Dunărea de Jos transmit, totodată, știri prețioase privind existența poporului român în întreg spațiul carpto-danubiano-pontic și balcanic. Astfel, învățatul împărat bizantin Constantin Porfirogenetul (913—959) menționează supraviețuirea vechilor hidronime Siret (Séretos), Prut (Brutos), Nistru (Danastris)⁵⁶, semn al continuității românești, al neîncetatei locuiri a autohtonilor în zonele est-carpatice.

La sud de Dunăre românii din Balcani și Pind, vlahii izvoarelor bizantine, s-au afirmat în secolul al X-lea prin structuri politice distincte, autonomii locale — „*Vlahii*” — în cadrul Imperiului bizantin. Cea mai cunoscută structură de acest fel era „domnia românilor din Elada” atestată în anul 980 de un hrisobul al împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul, reproduc de scriitorul bizantin Kekaumenos⁵⁷. Conducătorul acestei structuri politice românești era Niculiță cel Bătrîn. Textul documentului atestă totodată existența unei organizații ostășești proprii a românilor din Pind — „*Vlahia Mare*”⁵⁸.

În cea de-a doua jumătate a secolului al X-lea voievoodatele românești de la nord de Dunăre s-au aflat, din nou, în vecinătatea nemijlocită a Imperiului bizantin. În timpul domniei lui Nicephor al II-lea Phocas (963—969) forțele bizantine au inițiat unele acțiuni în scopul eliminării primejdiei bulgare și împingerii frontierei nordice a imperiului pînă la Dunăre.

În contextul acestei orientări, după un procedeu mai vechi al diplomației bizantine, împăratul Nicephor Phocas a făcut apel la sprijinul militar al unui partener pe care nu-l socotea pericolos: statul kievian condus de cneazul Sviatoslav I (957—972). Dar acesta și-a dezvăluit curînd propriile intenții expansioniste, încercînd să se înstăpînească asupra unor teritorii de la Dunărea de Jos și din Balcani⁵⁹. Începînd din aprilie 971, prin înaintări succesive armata bizantină a măcinat forțele kievene, ocupînd totodată vestul teritoriului formațiunii politice bulgare, provocînd lui Sviatoslav o înfrîngere decisivă la Dorostolon (iulie 971).

Victoria obținută de împăratul Ioan Tzimiskes a avut ca rezultat, pe de o parte, eliminarea pericolului kievian, iar pe de alta, reîncorporarea la imperiu a unei întinse părți a formațiunii politice bulgare; țarul Boris al II-lea (969—972) a fost dus în captivitate la Constantinopol. În contextul acestor evenimente au fost puternic implicate formațiunile politice românești, care, desfă-

⁵⁶ Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, ed. Vasile Grecu, București, 1971, p. 9, 17, 19, 60, 63.

⁵⁷ George Murnu, *Prima apariție a românilor în istorie*, în George Murnu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, ed. Nicolae-Șerban Tanașoca, București, 1984, p. 67—77; cf. Fontes, vol. III, p. 42—45.

⁵⁸ *Soveti i rasskazi Kekavmena. Socinenie vizantiiskogo polkovodca XI veka*, ed. G. G. Litavrin, Moscova, 1972, p. 587—588.

⁵⁹ Leo Diaconus, *Historiae*, IX, 2, Bonn, 1828; G. Cedrenus, *Historiarum compendium*, II, Bonn, 1839, p. 372 și urm.; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, ed. a 3-a, München, 1963, p. 242; DID, vol. III, p. 71—72. Oastea kieviană a intervenit, într-adevăr, la Dunărea de Jos în anul 968, cînd a ocupat o serie de localități. În 969 oastea comandată de Sviatoslav a apărut din nou în zonă, iar după numai un an ea a invadat teritoriile de la sud de Balcani, semănînd panica pînă în capitala imperiului. Profitînd de situația creată, cneazul kievian a pretins noului împărat, Ioan I Tzimiskes (969—976), să-i cedeze toate provinciile europene, inclusiv Constantinopolul, și să se retragă în Asia. Confruntat cu această nouă și redutabilă primejdie, printr-un mare efort militar Imperiul bizantin a reușit să-și redrezeze pozițiile în întreaga Peninsulă Balcanică.

șurînd acțiuni pe cont propriu sau în alianță cu una sau alta din părțile aflate în conflict au căutat să-și întărească autonomia și să se afirme distinct, ca autentici și singuri stăpînitori ai teritoriilor de la nord și de la sud de Dunăre.

Printre formațiunile statale românești care au tratat cu împăratul bizantin sînt amintite de izvoarele vremii acelea cu centrul la Constantea și alte așezări întărite⁶⁰, locuite de populația românească, organizată politic în frunte cu șefi locali și deosebită de triburile în migrație. Este vorba fără îndoială de ceea ce Nicolae Iorga denumea cu termenul „Vlașca de la Dîrstor”. Aceste relatări constituie o dovadă în plus pentru continuitatea de viață a populației românești și a legăturilor de totdeauna dintre locuitorii ambelor maluri ale Dunării.

Sub haina autorității bizantine, pe teritoriul dintre Dunăre și Mare populația românească a continuat să-și dezvolte organizarea sa autonomă în forme ce aveau aceeași substanță ca în întregul spațiu românesc, ceea ce va face posibilă ulterior consemnarea în izvoare a unor state românești mai puternice, capabile să înfrunte cu forțe sporite atît populațiile migratoare pătrunse în zonă (pecenegii, uzii, cumanii) cît și să-și afirme caracterul lor de sine stătător față de stăpînirea Bizanțului. Efortul de consolidare politică românească s-a sprijinit pe sistemul de fortificații din Dobrogea — Aegyssus, Noviodunum, Dinogetia, Arrubium, Troesmis, Beroe, Carsium, Capidava, Axiopolis, Vecina, Dorostolon — ai cărui apărători erau românii⁶¹.

LUPTELE PURTATE DE ROMÂNI PENTRU STĂVILIREA EXPANSIUNII UNGARE (ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XI-lea)

La sfîrșitul secolului al X-lea și la începutul celui următor, în partea de vest a spațiului carpato-danubiano-pontic s-a înregistrat o intensificare a presiunilor agresive externe. Noile atacuri ale ungurilor se produceau într-o situație istorică mult modificată de aceea care existase în urmă cu un secol. Ele nu mai veneau din partea unor călăreți nomazi dornici de pradă, ci beneficiau acum de organizarea imprimată de o structură statală încheată în ultimii ani ai secolului al X-lea și care, după creștinarea ungurilor în timpul primului lor rege, Ștefan I (997—1038), avea să se integreze treptat în rînduile Europei feudale. Condițiile erau diferite și datorită faptului că la Dunărea de Jos crescuse între timp și influența Bizanțului.

Luptele românilor împotriva noului val al agresiunii ungare s-au desfășurat atît în Banat, cît și în interiorul bazinului transilvănean. În legătură cu aceasta se cuvine menționat faptul că năvălirea ungară a avut de întîmpinat, ca și mai înainte, rezistența organizată a entităților statale specifice românilor — voievodatele — și că acestea au supraviețuit eroic noilor vicisitudini istorice.

⁶⁰ Georgios Kedrenos, *Compendiu de istorii*, în *Fontes*, vol. III, p. 141.

⁶¹ N. Bănescu, *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos*, în „Academia română. Discursuri de recepție”, LXXII, 1938, p. 22—23; DID, vol. III, p. 72—74; Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958; Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, București, 1967; P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*

Informațiile cele mai detaliate asupra Banatului de la începutul secolului al XI-lea și asupra războiului de apărare dus de localnici sub conducerea voievodului Ahtum împotriva oastei regelui Ștefan I sînt cuprinse în *Legenda Sfîntului Gerard*, păstrată în mai multe versiuni⁶². Încrezător în tăria oastei bănățene, compusă din luptători nobili și oameni din popor, în dreptatea cauzei pentru care lupta — apărarea pămîntului străbun — Ahtum nu a ezitat să înfrunte cu armele agresiunea ungară. Potrivit aceluiași izvor, poziția pe care se situa Ahtum își sporea trăinicia prin legăturile pe care le avea voievodatul bănățean cu Imperiul bizantin.

Izvoarele scrise invocă drept motiv al războiului pornit de regatul ungar împotriva voievodului bănățean faptul că acesta din urmă ar fi împiedicat coborîrea plutei cu sare pe Mureș, supunînd — în mod firesc — transporturile la vămi și instalîndu-și paznici de-a lungul riului, pînă la Tisa. Este vorba, desigur, cel mult de o cauză imediată sau doar de un pretext al conflictului. Această relatare este însă interesantă prin aceea că ea confirmă faptul că stăpînirea lui Ahtum se întindea pînă la Crișul Alb — mult mai la nord decît fusese cîrmuirea lui Glad. Aceasta explică și mutarea centrului voievodatului bănățean la Morisena (Cenad), pe malul stîng al Mureșului. Rădăcinile mai adînci și reale ale conflictului nu sînt greu de întrevăzut, de vreme ce expansiunea spre răsărit ca și spre sud, în Peninsula Balcanică, au constituit una dintre constantele politicii regatului „apostolic” ungar.

Asupra evenimentelor militare legate de împotrivirea dîră a luptătorilor voievodatului bănățean în fața forțelor trimise contra lor de regele Ștefan I, informațiile izvoarelor de epocă sînt concludente. Rezistența opusă de oastea lui Ahtum trebuie să fi fost destul de complexă, îmbrăcînd aspecte variate, deoarece soarta confruntării nu s-a putut decide pe cîmpul de luptă. Locul voievodului Ahtum, ucis mișelește în timpul conflictului, a fost luat de unul dintre conducătorii oastei sale, Sunad⁶³.

Continuarea luptelor de apărare ale voievodatului transilvănean. Între timp a avut de înfruntat noi agresiuni ungare și voievodatul românesc din interiorul arcului carpatic.

Cronicile din secolele XIII—XIV, cu deosebire cele redactate la Curtea ungară, prezintă aceste conflicte ca desfășurîndu-se între două state cu forțe sensibil egale, voievodatul transilvănean fiind mereu desemnat ca un „principat foarte întins și foarte bogat”: „regnum [. . .] latissimum et opulentissimum”⁶⁴, cîrmuit de urmașii voievodului Gelu ce aparțineau dinastiei Giuleștilor. După respingerea atacurilor migratorilor unguri la începutul secolului al X-lea, voievodatul Transilvaniei a înregistrat o dezvoltare remarcabilă pe plan intern, însoțită de o creștere a prestigiului său pe plan internațional, fapt reflectat, printre altele, și de consemnarea, către sfîrșitul secolului al X-lea, a voievodului în izvoarele vremii sub titulatura de „rex”⁶⁵. Tot o dovadă

⁶² Cf. E. Glück, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în *Studii privind istoria Aradului*, p. 101—151.

⁶³ *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*, în *Scriptores*, II, p. 489—492.

⁶⁴ *Cronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 32.

⁶⁵ *Chronicon Rythmicum Henrici de Mûgeln*, cap. 14, 19, 25, în *Scriptores*, II, p. 132, 148—150, 256.

a recunoașterii însemnătății internaționale a statului român transilvănean au fost relațiile strânse întreținute de acesta cu Imperiul bizantin. În cadrul lor s-a definit și mai pregnant statutul de independență al Transilvaniei, ca stat român consolidat și prin înființarea (947) episcopiei ortodoxe la Alba Iulia, această cetate devenind centru politic, spiritual și confesional tradițional al românilor transilvăneni.

Pentru a face față noilor tentative agresive ale ungarilor, voievozii din familia Giuleștilor au acordat o mare atenție întăririi puterii militare a voievodatului, dezvoltând oștirea și extinzând sistemul de fortificații. Între altele se remarcă amplele lucrări de la Dăbîca, important punct strategic prin care se asigura controlul cursului Someșului, ca și cele de la Alba Iulia, cetatea de scaun a voievodatului, cu rol militar notabil pentru apărarea văii Mureșului.

Îmbinînd mijloacele de apărare proprii cu o înțeleaptă politică externă, bazată în bună măsură pe relațiile cu Bizanțul, voievozii transilvăneni — începînd de la Iula cel Bătrîn, la mijlocul secolului al X-lea și pînă la Iula al IV-lea, în ultimul sfert al secolului al XI-lea — au reușit ca timp de peste o sută de ani să respingă repetatele acțiuni agresive ungare, apărînd și consolidînd independența Transilvaniei. În șirul eforturilor militare de apărare purtate cu energie de români se înscriu înfruntările duse împotriva regalității arpadiene din anii 1002—1003, 1046, 1060—1063, 1069—1070 etc. Bătăliile în cîmp deschis — cum a fost aceea de la Chiraleș, după 1077, unde printre conducătorii oștirii române s-a remarcat Osul — s-au îmbinat cu rezistența pe fortificații — Dăbîca, Alba Iulia —, iar alături de formele specifice apărării s-au executat adeseori viguroase riposte ofensive, dintre care unele, cum a fost aceea de după 1068, s-au transformat în contraofensive în cadrul cărora inamicul înfrînt a fost urmărit cu vigoare în adîncimea teritoriului său, pînă în Panonia ⁶⁶.

Eșecul noilor tentative ungare de a se înstăpîni în Transilvania și Banat — prima fiind, așa cum s-a arătat la locul potrivit, cea din vremea lui Menumorut, Glad și Gelu — a avut rezultate istorice de cea mai mare însemnătate pentru români. Organizarea politică românească în Transilvania și Banat s-a menținut în pofida permanentei agresivități și mereu sporitei amenințări externe reprezentate de expansionismul regatului „apostolic” ungar. Din cele subliniate mai sus se impune o concluzie de substanță: „Voievodatul constituie, în epoca medievală, și de o parte și de alta a Carpaților, un produs specific românesc. Această specificitate care a caracterizat viața și organizarea politică a Transilvaniei (la 1176 găsim atestat primul ei voievod, numit Leustachius) a făcut ca principatul să aibă, după aprecierea geografului maghiar Jenő Kálnoky, « o istorie aparte de cea a Ungariei ». « Transilvania și Ungaria — consideră cu deplin temei istoricul maghiar A. Szilágyi — nu s-au confundat niciodată și totdeauna ele au format două țări diferite »” ⁶⁷.

Voievodatele Banatului și Transilvaniei au suportat cu succes noul val al agresivității ungare, afirmîndu-se ca state independente puternice, asigurînd cadrul prielnic dezvoltării social-politice românești.

⁶⁶ *Cronicon Pictum Vindobonense*, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 175—176.

⁶⁷ General-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 45—46.

ÎMPOTRIVIRE A ROMNILOR ÎN FAȚA INVAZIILOR PECENEGILOR, UZILOR ȘI CUMANILOR

Viabilitatea statalității românești s-a demonstrat o dată mai mult în efortul poporului român de a anihila ultimele valuri migratoare ale unor populații extrem de războinice revărsate din adâncurile Asiei: pecenegii, uzii, cumanii. La mijlocul secolului al X-lea, când din stepele nord-pontice au început să pătrundă mai frecvent pe teritoriul românesc, pecenegii — neam turcic, ca atâtea altele antrenate în valul migrațiilor — nu depășiseră stadiul tribal, duceau o viață nomadă și se ocupau cu creșterea animalelor, îndeosebi a cailor. Războinicii lor erau iscusiți arcași și se luptau călări, lovind cu săgeți din mișcare ⁶⁸.

Invazia pecenegilor a avut, cel puțin în prima perioadă, un caracter foarte distructiv. Pe direcțiile lor de înaintare se constată arheologic devastarea așezărilor românești — ceea ce face dovada neîndoielnică a rezistenței opuse de locuitori năvălitorilor — și concentrarea lor în zone mai ferite, de regulă deluroase și submontane, ocolite de neamurile de stepă migratoare. Ulterior este de presupus că s-a ajuns la relații ceva mai pașnice, pecenegii mulțumindu-se cu obținerea unui tribut din partea locuitorilor autohtoni.

Pentru a întări apărarea în calea invaziilor pecenege, sistemul de fortificații din ținutul cuprins între Dunăre și mare — thema Paristrion — a fost modificat și completat, îndeosebi prin construirea a două valuri de pământ care au dublat apărarea naturală a văii Carasu, precum și a unui lanț de fortărețe pe malul drept al fluviului. Aceste întărituri, cunoscute sub denumirea de *valul mare de pământ*, în lungime de 54 km, și *valul de piatră*, de 59 km, se întindeau de la sud de *Axiopolis* (Hinog-Cernavodă) până la *Constantia* (Constanța), prezentând avantajul unui aliniament de apărare scurt, care, spre deosebire de fluviu, își păstra aceeași valoare și eficacitate în tot cursul anului ⁶⁹.

În anul 1027 pecenegii au făcut prima mare incursiune de pradă la sud de Dunăre. Începând din 1032 astfel de incursiuni s-au ținut lanț, extinzându-se treptat spre teritoriul dintre Dunăre și mare, care, în anul 1036, a fost cumpulit pustiit în trei rînduri. Potrivit cronicii lui Kedrenos, pecenegii „au distrus

⁶⁸ Pe lângă arcul cu săgeți, ei foloseau sabia (arareori amintită de izvoarele narative, dar descoperită frecvent în inventarul mormintelor luptătorilor), sulita, securea și praștia — în general armament ușor, care le asigura o deosebită mobilitate. În cronică lui Psellos se remarcă — drept caracteristică pregnantă — lipsa oricărui armament defensiv din echipamentul pecenegilor (V. Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în SCIVA, 25, nr. 3, 1974, p. 394—395). Limitele unor infiltrații pecenege în spațiul românesc pot fi jalonate, cu aproximație desigur, de cercetările arheologice, în special ținând seama de mormintele atribuite unor călăreți ai acestei populații cu morminte care au un inventar caracteristic. Astfel, pe teritoriul de la est de Carpați s-a delimitat o arie de prezență pecenegă temporară, cuprinzând localitățile Todireni (jud. Botoșani), Proboța, Grozești (jud. Iași), Birlad, Pozonești (jud. Vaslui), Berești, Umbrărești (jud. Galați), Tuzla (raion Tatarbunar, reg. Odessa, R.S.S. Ucraineană). Din cele zece morminte de călăreți descoperite până acum la sud de Carpați, patru se grupează în zona Brăila (Lișcoteanca, Rîmnicelu), iar șase în apropierea Bucureștilor (Curcani, Jilava, Tangiru, Oltenița, Movilița, Lacul Tei) (M. Sînpetru, *Le Bas-Danube au X^e siècle de notre ère*, în „Dacia”, N.S., 18, 1974, p. 257; N. Harțușche, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Lișcoteanca*, în MCA, 14, 1980, p. 76—77).

⁶⁹ P. Diaconu, *Les Petchénégues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970, p. 34—38.



Arme și piese de echipament și harnașament orientale (pecenege și cumane)

Virfuri de săgeată: 3—5 Curcani, 7—14 Păcuil lui Soare; topor de luptă: 6 Curcani; zăbală și cataramă: 1—2 Curcani; coif de fier placat cu argint aurit: 15 Moscu.

cu totul ce le-a stat în cale ucigînd în masă pe cei prinși și supunînd la chinuri de nepovestit pe cei robiți”⁷⁰. Relatarea este confirmată de cercetările arheologice: la Capidava și Dinogetia s-au descoperit gropi comune conținînd numeroase schelete aruncate de-a valma, dintre care unele decapitate. În urma invaziilor din 1036 așezările de la Capidava și Dervent (jud. Constanța) și-au încetat definitiv existența. Așezarea de la Dinogetia a fost, de asemenea, distrusă de incendiu în 1036, dar majoritatea locuitorilor ei au reușit să se salveze și să revină după scurt timp pe aceleași locuri.

Între 1036 și 1046 (sau 1048) pecenegii nu au mai efectuat expediții de pradă peste Dunăre, iar așezările de pe teritoriul dintre Dunăre și mare au cunoscut o scurtă perioadă de prosperitate. Întreruperea invaziilor pecenege la sud de Dunăre s-a datorat slăbirii puterii lor, îndeosebi în urma înfrîngerii suferite în anul 1036 din partea oștirii conduse de Iaroslav, cneazul Kievului, a luptelor cu uzii, a conflictelor interne, toate acestea determinîndu-i să încheie un tratat de pace cu bizantinii.

Timp de un deceniu (aproximativ între 1037—1046) pecenegii și-au îndreptat atacurile spre nord, devastînd teritorii întinse din bazinele mijlocii

⁷⁰ Georgios Kedrenos, *Compendiu de istorii*, în *Fontes*, III, București, 1975, p. 149—150.

și inferioare ale Siretului, Prutului și Nistrului. Și aici populația românească s-a opus invaziei migratorilor, folosind cu pricepere fortificațiile înălțate anterior împotriva altor invadatori, îndeosebi a slavilor. Amploarea rezistenței este atestată elocvent de vestigiile arheologice descoperite la Mateuți, Echimăuți, Alcedar și alte fortificații în jurul cărora se polarizase efortul de apărare al populației românești din zonele respective.

Invazia pecenegă în spațiul românesc a prilejuit unele consemnări de o importanță majoră în izvoarele narrative ale epocii, acestea fiind probatorii pentru continuitatea existenței poporului nostru la nord de Dunăre și, deopotrivă, pentru legăturile sale tradiționale cu Imperiul bizantin. Pe această linie, cu prilejul unei expediții întreprinse de oastea bizantină împotriva pecenegilor, în anii 1048—1049, cronicarul Ioan Mauropus arăta că pecenegii au venit în Dacia peste „cei ce sălășluiseră mai înainte acolo”, față de care „stăpînitorii noștri din vechime (împărații romani și bizantini — *n.n.*) nu și-au preocupat grija”⁷¹. Rezistența poporului român ca și presiunile exercitate asupra lor de o nouă populație turanică pătrunsă dinspre răsărit în spațiul carpato-danubiano-pontic, uzii, au determinat majoritatea forțelor pecenege să se refugieze la sud de Dunăre.

După ce fuseseră folosiți o vreme ca aliați de către cnezii ruși împotriva cumanilor, uzii au străbătut cu repeziciune, prin 1064—1065, Cîmpia Română și Dobrogea, unde au provocat mari distrugerii, pătrunzînd apoi în Peninsula Balcanică. În legătură cu această invazie a fost pusă a doua incendiere a așezării de la Dinogetia și ascunderea unui tezaur de obiecte de podoabă și monede bizantine⁷². Forțele militare bizantine din themele Paristrion și Bulgaria au fost zdrobite, iar comandanții acestora luați în captivitate. Pînă la urmă însă uzii au fost înfrinți; o parte din triburile lor au fost colonizate de bizantini în Macedonia, iar altele, care au reușit să se salveze, s-au raliat pecenegilor.

După trecerea meteorică a uzilor, în spațiul românesc a pătruns în scurtă vreme populația migratoare care dăduse impuls invaziei acestora — cumanii⁷³. Treptat, uniunile de triburi nou venite — și ele de neam turanic — s-au stabilit în unele zone de la est și sud de Carpați. De aici s-au întins și în zonele înconjurătoare, unde au exercitat o dominație mai mult sau mai puțin efectivă, prelungită pînă în secolul al XIII-lea⁷⁴. Această dominație s-a întretesut sau s-a suprapus pînă la un punct cu aceea a pecenegilor, care, deși mult slăbiți, au avut unele perioade de revenire activă în conflictele militare din sud-estul european.

⁷¹ *Fontes*, III, p. 5.

⁷² P. Diaconu, *op. cit.*, p. 79—99.

⁷³ Idem, *Les Cumans au Bas-Danube au XI^e et XII^e siècles*, București, 1978.

⁷⁴ Organizarea militară, dotarea războinicilor și tactica de luptă la cumani prezentau aceleași caracteristici întîlnite și la migratorii precedenți; ca o noutate aparte, totuși, cronicile bizantine au remarcat marea mobilitate a războinicilor călăreți cumani, care porneau în obișnuitele expediții neînsoțiți de care, bagaje și familii, putînd, în consecință, să străbată rapid distanțe mari, să-și atace prin surprindere adversarii și, la nevoie, să se retragă în grabă pentru a evita luptele cu forțe superioare lor. Ei se asemănau cu uzii, fiind totodată, ca și aceștia, foarte pricepuți în trecerea cursurilor de apă cu ajutorul unor mijloace improvizate: „un burduf de piele, umplut cu paie, foarte bine închis”, „il leagă de coada calului și, folosindu-se de cal precum corabia de pinze, navighează lesne și trece de pe o parte pe cealaltă a întinderii de ape a Istrului” (Nicetas Choniates, în *Fontes*, III, p. 249—251).

Rezistența eroică a poporului român în fața repetatelor invazii străine — sub dublul ei aspect: alungarea sau asimilarea năvălitorilor — a făcut cunoscută organizarea statală autohtonă, care este consemnată direct și în unele izvoare străine păstrate din epocă. Astfel, impactul cuman asupra poporului român și rezistența acestuia împotriva noului invadator și-au aflat consemnarea în cea mai veche dintre cronicile turce pînă astăzi cunoscută: *Oguzname-Analele hanului Oguz*. Frescă a istoriei popoarelor turce din zona Asiei Centrale în secolele VII î.e.n. — XI e.n, respectiva cronică, scrisă într-un stil metaforic, amintește în felul următor evenimentele petrecute în secolul al XI-lea: „Cînd Qipçaq [personificarea poporului cuman] a crescut mare și a devenit voinic, țările Urus [rușilor], Ulak [românilor], Mağar [maghiarilor] și Başqurd [bascurzilor] au devenit dușmane și n-au vrut să se supună. Atunci [Oguz Han] i-a oferit lui Qipçaq mult popor și numeroși nōqeri [ostași] și i-a poruncit să meargă în părțile Ten [Don?] și Itil [Volga] și să le aducă sub ascultare”⁷⁵.

Predominanța politică a românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic reiese și din semnalările precumpănitoare ale românilor în izvoarele scandinave. Legăturile dintre țările nordice și Bizanț, întreținute și în secolul al XI-lea pe străvechiul drum de la varegi la greci, au pus în contact oamenii nordului cu românii. O inscripție din secolul al XI-lea de la Sjonhem (insula Gotland, Suedia) pomenește faptele unor Blakumen, etnonim în care se recunosc blaci — vlahii sau românii. Saga lui Eymund, a Sf. rege Olaf, Cercul lumii (Heimskringla), saga lui Egil și Asmund, toate din literatura medievală timpurie islandeză, relevă rolul politico-militar al Țării Românilor (Blökumannaland), al românilor (Blökumenn) în complicatele relații dintre tyrkir (turci = pecenegi), Gardarike (cnezatele ruse), Hünaland (Ungaria)⁷⁶.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea izvoarele bizantine amintesc de asemenea cu detalii prețioase existența unor importante formațiuni politice românești la Dunărea de Jos care reușiseră să-și impună autonomia față de stăpînirea bizantină. Astfel, prin anii 1072—1074 formațiunea care-și avea centrul la Dristra era condusă de un iscusit comandant, Tatu (Tatous, Tetrys). Acesta, organizînd cu pricepere apărarea cetății sale principale și bizuindu-se pe sprijinul populației din împrejurimi, a reușit să respingă încercările forțelor bizantine, conduse de vestarchul Nestor, de a-i supune din nou. O luptă asemănătoare au desfășurat alți doi conducători ai unor entități politice românești, Sesthlav și Sacea (Satz), care aveau sub autoritatea lor zone întinse din ținutul cuprins între Dunăre și Mare, precum și din nord-estul Peninsulei Balcanice, inclusiv puternicul centru economic, politico-militar și cultural reprezentat de Vecina. Din aceeași perioadă cronicile au consemnat numele lui „Pudilă, fruntaș al românilor” care se afla angajat alături de bizantini în luptele împotriva cumanilor. Un proces similar de dezvoltare politică autonomă, mai accentuată decît în perioada anterioară, s-a petrecut și în spațiul românesc de la est de Carpați, unde, în pofida deselor perturbații provocate atît de migratorii pecenegi, uzi, cumani, cît și de tentativele de cotropire întreprinse de cnezatele Hali-ciului și Kievului, statalitatea românească era atestată de cronicile scandinave,

⁷⁵ Cf. Mehmet Ali Ekrem, *O mențiune inedită despre românii din secolul al IX-lea, în „Oguzname” cea mai veche cronică turcă*, în SCIVA, 31, nr. 2, 1980, p. 287—294.

⁷⁶ Victor Spinci, *Moldova în secolele XI—XIV*, p. 77—78.

cum s-a mai arătat, sub numele de „Țara Românilor” (Blökumannaland). Forța militară a acesteia a fost în măsură să împiedice anexarea de către cele două cnezate a unor teritorii românești și implicit să contribuie substanțial la eșuarea planurilor lor de expansiune spre sud, unde obiectivul principal urmărit erau Bizanțul și moștenirea lui.

Între timp, poporul român a fost confruntat cu noi acte agresive ale regalității ungare.

Un fenomen caracteristic a fost angajarea unor largi forțe românești de la nord și de la sud de Dunăre, care în unele perioade au colaborat și cu alte popoare. Revelator în acest sens este episodul din anul 1166, când concomitent cu acțiunea unei grupări de forțe bizantine urcând Dunărea spre Ungaria, dinspre litoralul pontic a fost dirijată prin pasurile carpatine și Transilvania spre Cîmpia Panonică o a doua grupare de forțe, compusă din trupe bizantine și „o mare mulțime de vlahi, despre care se spune că sînt colonii de demult ai celor din Italia”. Complet surprinsă de acțiunile celei de-a doua grupări, care urmasse un itinerar mai puțin folosit, oastea ungară a fost decisiv înfrîntă⁷⁷.

Coroborarea știrilor culese din diversele izvoare străine ale epocii evidențiază o realitate istorică predominantă a secolelor IX—XII în spațiul carpato-danubiano-pontic — rezistența puternică a formațiunilor politice românești în fața diverselor și permanentelor încercări străine de a-și impune dominația politică: în est împotriva ultimilor migratori sau cnezatelor de Kiev și de Halici, în vest în fața amenințătoarei expansiuni maghiare, în sud și sud-est contra tendințelor imperiale bizantine. În tot acest răstimp românii și entitățile lor statale au desfășurat o luptă neîncetată pentru conservarea ființei lor etnice și politice, și-au afirmat dreptul lor istoric asupra vetrei străbune. Secolele IX—XII se relevă în istoria națională ca răstimpul unei îndelungate și eroice lupte de apărare împotriva invaziei străine, rezistență care a reliefat capacitatea excepțională a alcătuirilor statale românești de a răspunde amenințărilor externe, de a supraviețui unei continuu și de cele mai multe ori copleșitoare presiuni militare agresive, de a reface țara după cumplitele pierderi provocate de devastările migratorilor. Evenimentele ce vor urma vor dovedi convingător că statalitatea românească de vechime milenară se afla pe linia ascendentă a progresului, că nu va întârzia să joace un rol de prim rang în sud-estul continentului.

CONSTITUIREA STATULUI ROMÂNNO-BULGAR AL ASĂNEȘTILOR

Evenimentele politico-militare din cel de-al treilea pătrar al secolului al XII-lea, participarea românilor din nord-estul Peninsulei Balcanice și de la Dunărea de Jos la războiul împotriva Ungariei din anul 1166 marcau evoluția istorică ascendentă și apropiata împlinire a construcției statale independente

⁷⁷ Ana Comnena, *Alexiada*, în *Fontes*, III, p. 115; *Chronicon Henrici de Mügelin*, cap. 3, în SRH ed. E. Szentpétery, vol. II, Budapestini, 1938, p. 109—111; *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV*, cap. 89, în SRH, ed. E. Szentpétery, vol. I, Budapestini, 1937, p. 348—349.

a românilor sud-dunăreni. Temeiurile acestea se aflau în dezvoltarea economico-socială și structurarea politică feudală a autonomiilor românești, deja cristalizate teritorial în două din principalele zone de compactă locuire românească, Țara românilor din Balcanii Orientali și Vlahia Mare tesaliană.

Mișcarea de emancipare politică a românilor sud-dunăreni nu a fost un fenomen istoric izolat, ci o trăsătură comună multora din popoarele balcanice în primele două secole ale mileniului al doilea al erei noastre. Paralelisme semnificative cu lupta românilor se constată la slavii occidentali din Zeta (Dio-clea), pe coasta adriatică din preajma lacului Škodër, apoi în Serbia (Rascia), obiectivul acțiunii fiind obținerea independenței față de Imperiul bizantin. O diferență trebuie totuși marcată: dacă politica sîrbă de făurire a neatîrnării a căutat și obținut alianța regatului Ungariei, în conflict vechi cu Bizanțul⁷⁸, lupta românilor din zona Balcanilor Orientali a găsit sprijin la românii de la nord de Dunăre și, într-o etapă ulterioară, a antrenat populația bulgară din Peninsula Balcanică, uneori local și pe cea grecească.

Efortul românesc sud-dunărean pentru constituirea statului independent a îmbrăcat forma unei ample răscoale condusă de frații români Petru și Asan împotriva dominației bizantine, izbucnită în anul 1185 în Balcanii Orientali. Ea a fost rezultatul unui proces ce se amorsase treptat. Chiar un cronicar bizantin contemporan evenimentelor, Nicetas Choniates, sublinia că românii și altădată s-au sumețit, măsurîndu-se cu romeii (bizantinii)⁷⁹. Ridicarea la arme a românilor sud-dunăreni avea antecedente și în Vlahia Mare din Pind. De la pomenirea lor generică drept vlahii din thema Bulgariei de la Ohrida, într-un hrisov al lui Vasile al II-lea, la 1019, se va ajunge la răscoala generală din anul 1066 a românilor, provocată de politica fiscală a Imperiului bizantin. Structura politică locală, cu celnici, corespunzători cnejilor nord-dunăreni sau chiar voievozilor, reușiți în adunări, a îngăduit organizarea rapidă a unei oștiri proprii, condusă de Niculiță și Berivoi Românul — ambii din Larissa — și de Slavotă al lui Carmalac, oaste capabilă să ducă acțiuni de însemnătate strategică, să asedieze și să ocupe fortificații. Aceasta a fost prima acțiune militară de anvergură a românilor sud-dunăreni „liberi și uniți în forța lor colectivă”⁸⁰. Ea a impus Bizanțului abolirea impozitelor abuzive și, implicit, respectarea vechii lor autonomii.

Revolta din anul 1185 a relevat caracteristici noi, a marcat o evidentă maturizare politică în comparație cu cele anterioare.

Una dintre trăsăturile situației generale în care s-a desfășurat ridicarea românească a fost declinul monarhiei bizantine odată cu moartea lui Manuel I Comnenul (1180). Imperiul a fost atacat de forțele ungare în Dalmația, Croația și Sirmium (1181), pe direcția Belgrad-Niș-Serdica, de cele sîrbe (1183) și de normanzii sicilienii care au înaintat de la Dyrrhachium spre Thessalonice — ultima localitate fiind ocupată la 24 august 1185.

⁷⁸ M. Dinić, *The Balkans, 1018–1499*, în *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, Cambridge, 1975, p. 519–520.

⁷⁹ Cf. George Murnu, *Românii din Bulgaria medievală*, în George Murnu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, p. 163; *Fontes III*, p. 255.

⁸⁰ George Murnu, *Kekaumenos și românii în veacul al XI-lea*, în G. Murnu, *op. cit.*, p. 105.

Cumpărarea, de către noua dinastie bizantină a Angelilor, a păcii cu Ungaria — care renunța la pretențiile sale asupra văii Moravei — s-a tradus printr-o gravă sporire a impozitelor, ceea ce a constituit scînteia declanșatoare a unei revolte antibizantine de mari proporții în zona munților Haemus (Balcani). Noile sarcini financiare puse de guvernul central bizantin au îngreuiat oeste măsură situația populației române din Haemus. Românii „încredințați de inaccesibilitatea ținutului și bizuindu-se pe fortărețele care sînt și foarte numeroase și ridicate pe stînci abrupte”⁸¹ au conceput un plan de rezistență față de noul regim fiscal.

Inceputurile mișcării de eliberare condusă de Petru și Asan. În fruntea acțiunii s-au afirmat de la început prin excepționale calități politice și militare frații Petru și Asan, care datorită faptului că și în trecut apăraseră consecvent drepturile și libertățile poporului lor, se bucurau de un mare prestigiu și exercitau o autoritate reală necontestată.

O delegație condusă de Petru și Asan, trimisă în tabăra armatei bizantine — aflată în vremea aceea în campanie contra normanzilor —, nu a reușit să înlăture grelele dări și nici să obțină dreptul de înrolare în armată al localnicilor deopotrivă cu romeii (bizantinii) și o pronoia (feud) în munți sau chiar „toparhia Moesiei”. Cererea din urmă avea semnificația unei depășiri a cadrului vechii autonomii locale și începutul afirmării politice proprii. La reîntoarcerea delegației în munți, cei doi frați au organizat ridicarea generală împotriva Imperiului bizantin. Forțele militare ale revoltei, după o primă încercare nereușită de cucerire a vechii cetăți Preslav, au declanșat atacuri de mai mică anvergură asupra altor localități bizantine, pentru distrugerea unor eventuale baze de lansare a ofensivei imperiale împotriva ținutului lor (iarna 1185/1186). La venirea primăverii o oaste bizantină sub conducerea împăratului Isaac al II-lea a atacat fortăreața montană a vlahilor revoltați și după înfrîngerea unei rezistențe îndrîjite și-a impus controlul asupra defileelor. Cu o parte a forțelor lor frații Petru și Asan s-au retras la nord de Dunăre. Prin distrugerea recoltei tocmai strînse de localnici și amenințarea oștirii sale, împăratul a socotit că a obținut „pacificarea” dorită, întorcîndu-se apoi la Constantinopol.

De la nord de Dunăre, conducătorii români au obținut un important sprijin militar, înrolînd numeroși luptători, printre care și cumani. Cu noile forțe, în primăvara anului 1187 Petru și Asan au revenit la sud de Dunăre, ocupînd treptat fortificațiile din zonă. Curînd pozițiile române s-au consolidat și mișcarea a cuprins și ținuturile locuite de bulgarii din Balcanii Mari. Armata bizantină trimisă împotriva lor, incapabilă să înăbușe revolta, s-a răsculat.

În vara aceluiași an, armata bizantină s-a concentrat la Adrianopol pentru a intra în campanie împotriva românilor și aliaților lor. Aceștia trecuseră munții Balcani, probabil prin pasul Poarta de Fier (Demir Kapu), cu intenția de a ataca orașul Constantinopol, forțînd Marele Zid al lui Anastasie, și atinseseră

⁸¹ Nicetas Choniates, *Despre Isac Anghelos*, I, 4, in *Fontes*, vol. III, p. 255.

împrejurimile Agathopolisului (Ahtopol). Armata bizantină s-a deplasat de la Adrianopol spre nord, pe valea riului Tundja, pentru a ocupa și închide defileele Balcanilor, spre a tăia astfel retragerea oastei Asăneștilor. Un corp al armatei bizantine a primit misiunea de a supraveghea pasurile orientale, de la valea Tundjei către Anchialos, pe țărmul Mării Negre. Forțele principale în frunte cu împăratul Isaac și-au continuat înaintarea pe drumul dintre Diamopolis (Jamboli) și Beroe (Stara Zagora), unde fusese semnalată prezența oastei române și cumane în preajma Lardeei.

La 11 octombrie 1187 armata bizantină a surprins principalele forțe ale Asăneștilor — formate din peste 6 000 de luptători, care duceau cu ei și o coloană de 12 000 prizonieri — în apropiere de Lardeea. Într-o primă ciocnire trupele române și cumane, după o tactică obișnuită, s-au retras, căutând să-i atragă pe bizantini într-o acțiune de urmărire, ceea ce le-ar fi dezorganizat dispozitivul de luptă. Ca în multe alte cazuri, această tactică a reușit și unitățile bizantine dispersate au fost surprinse de un contraatac al românilor și aliaților lor. Doar intervenția gărzii imperiale a restabilit situația și a permis armatei bizantine să se regrupeze. La adăpostul nopții oastea română s-a retras în munți ⁸².

După lupta de la Lardeea, corpurile de oaste ale Asăneștilor au întreprins numeroase incursiuni spre văile Mariței, Tundjei și Aitosului, fragmentând forțele bizantine, împiedicându-le să se concentreze și să acționeze încheșat. Astfel, tactica aplicată de Asănești, adecvată raportului de forțe și condițiilor de teren, a făcut ca trupele imperiale să sufere mai multe eșecuri. Sub imperativul acestora comandamentul bizantin a decis aplicarea unei noi strategii. Potrivit acesteia, trupele bizantine își propuneau să întoarcă, prin vest, pe la Triaditza (Serdica/Sofia), pozițiile controlate de forțele lui Petru și Asan, spre a tăia astfel căile de comunicație dintre Haemus și valea Dunării, de unde forțele răscolate primeau un sprijin substanțial.

Comandamentul român a descifrat la timp intențiile bizantinilor și a luat măsurile impuse de situație. În primul rînd, oastea Asăneștilor a făcut eforturi pentru a păstra sub control căile de comunicație și a zădărnici tentativele bizantine de a izola nucleul puterii lor militare. În al doilea rînd, sistemul de fortificații a fost consolidat, iar garnizoanele cetăților au fost întărite pentru a putea rezista unor asedii de durată. În al treilea rînd, au fost pregătite detașamente de hărțuire capabile să desfășoare acțiuni independente.

Ca urmare, în primăvara anului 1188, armata bizantină nu și-a putut pune în aplicare planul de campanie stabilit. Forțele principale ale acesteia au fost fixate în jurul cetății Lovitzonului (Loveč), apărată cu succes, vreme de trei luni de zile, de oastea Asăneștilor, care a provocat grele pierderi inamicului ⁸³. Aflat în dificultate împăratul a fost nevoit să ordone retragerea și să recunoască printr-un acord, ca stare de fapt, exercitarea autorității Asăneștilor asupra unui întins teritoriu din Balcani. Aceasta a avut semnificația atestării existenței statului sud-dunărean condus de Asănești, a cărui capitală a devenit cetatea Tyrnavon (Tîrnovo).

⁸² *Ibidem*, p. 262—265.

⁸³ Nicetas Choniates, *op. cit.*, p. 255—267; Georgios Akropolites, *Istoria*, în *Fontes* vol. III, p. 396—399.

Consolidarea statului româno-bulgar condus de Asănești (1189—1204).
Un nou factor politico-militar a intervenit în complicatele relații balcanice în anul 1189. Sultanul Egiptului și Siriei, Salah-ad-Din (1163—1193) — Saladin al cronicarilor și romanelor cavalierești — cucerind Palestina cu Ierusalimul (2 octombrie 1187), a provocat declanșarea celei de-a treia cruciade (1189—1192). Itinerarul forțelor cruciate, în frunte cu împăratul Frederic I de Hohenstaufen plecat spre Țara Sfântă, a străbătut Peninsula Balcanică; deși se temea de consecințele negative ale prezenței trupelor străine, potrivit unui tratat încheiat la Nürnberg (toamna 1188) împăratul Isaac al II-lea Anghelos a acceptat, totuși, deplasarea lor pe teritoriul bizantin.

În vara anului 1189 cruciații au depășit frontiera regatului Ungariei, fiind bine primiți la Naissos (Niș) de marele jupan al Serbiei, Ștefan Nemanja. Ostilitatea tot mai vizibilă a Curții constantinopolitane față de cruciadă, concretizată curînd printr-un tratat de alianță politică și militară între bazileul Isaac al II-lea și sultanul Salah-ad-Din, l-a determinat pe Frederic I să încerce crearea unei coaliții ostile bizantinilor. În contextul dat, o delegație a fraților Petru și Asan a participat la negocierile purtate în acest scop de conducătorul sîrb cu împăratul romano-german. Ea a oferit ca sprijin militar o oștire al cărei efectiv număra 40 000 de luptători români și cumani, revendicînd în schimb insistent de la Frederic I recunoașterea titlului de împărat al Greciei pentru Petru.

Formarea unei coaliții generale antibizantine nu s-a produs totuși; Frederic I, cu oastea sa, a cucerit rapid Philippopolis și Adrianopolul și, prin amenințarea unui atac combinat terestru și naval asupra Constantinopolului, a determinat Curtea bizantină să renunțe la orice rezistență (februarie 1190).

Marșul cruciat în Peninsula Balcanică a sporit dezorganizarea administrativ-militară bizantină și a dat un răgaz binevenit pentru consolidarea domniei Asăneștilor. El s-a dovedit suficient pentru refacerea fortificațiilor din Balcani, care au fost înconjurate acum, poate și sub influența cruciată, cu noi incinte de ziduri, prevăzute din loc în loc cu turnuri.

O dată scăpat, însă, de forțele cruciate, care s-au îndreptat spre Palestina, împăratul Isaac Anghelos a reînceput acțiunile militare împotriva statului Asăneștilor. Noua campanie bizantină declanșată în primăvara anului 1190 era îndreptată, de data aceasta, asupra cetății Tîrnovo. Pentru a realiza surprinderea și a evita înfruntarea directă cu oștirea română și bulgară, care controla eficient trecătorile Balcanilor, comandamentul imperial a decis o largă manevră de întoarcere pe la est a dispozitivului de apărare al oastei Asăneștilor. Deplasîndu-se de-a lungul litoralului pontic la nord de Anchialos și urcînd foarte probabil valea Kamčijeji, armata bizantină, sub comanda celor mai capabili generali de care dispunea imperiul, s-a îndreptat spre Tîrnovo pe drumul Preslavului.

Fără să angajeze vreo luptă de anvergură cu adversarii, forțele române și bulgare au hărțuit cortinuu armata bizantină, care nu a reușit să cucerească niciuna din cetățile situate în perimetrul munților. După aproape două luni de la începerea campaniei, insuccesele cît și temerea de un atac româno-cuman venit de peste Dunăre au determinat comandamentul imperial să ordone retragerea la sud de munți, pe cea mai scurtă dintre căile aflate între Tîrnovo și Beroe. La trecerea peste munți, probabil în defileul Trjevna, coloana bizantină

avea următoarea alcătuire: avangarda era condusă de protostratorul Manuel Kamytzes și de Isaac Comnenul, iar ariergarda de sebastocratorul Ioan Ducas; la centru, după carele cu provizii, bagaje și slujitori, se aflau trupe de elită în frunte cu basileul Isaac al II-lea și fratele său Alexios Anghelos. În locul cel mai îngust al trecătorii, după ce avangarda și o parte a coloanei trecuseră, trupele Asăneștilor au atacat centrul forțelor inamice. Rostogolind bucăți de stincă în zone dinainte alese, luptătorii conduși de frații Petru și Asan au coborât treptat în defileu, pe pantele abrupte, și au acționat viguros pentru a izola centrul coloanei imperiale. După câteva încercări de ripostă, lipsite de vreo perspectivă, corpul central al armatei bizantine — amenințat cu încercuirea — și-a căutat izbăvirea într-o fugă dezordonată spre ieșirea din trecătoare, călcându-și în picioare propria avangardă: „Și de aici a ieșit învâlmăseală și fiecare căuta mai întâi să se salveze pe sine, astfel încât dușmanii îi chinuiau pe cei prinși ca pe niște vite îngrămădite într-un țarc și-i ucideau fără încetare pe aceia care le cădeau în mână”⁸⁴.

Într-un suprem efort garda imperială, croindu-și drum cu săbiile prin rîndurile propriilor trupe și coloane de vite, a izbutit să scoată pe împărat și suita lui din încercuire. Isaac al II-lea a ajuns la avangarda sa, continuînd apoi retragerea spre Beroe. Ariergarda sebastocratorului Ducas a renunțat să mai forțeze defileul, controlat acum de trupele Asăneștilor, reușind să se strecoare pe un alt drum — printr-un pas mai estic, probabil Hanköi.

Victoria însemnată obținută de forțele Asăneștilor asupra trupelor bizantine conduse de basileul însuși a provocat o puternică deprimare la Constantinopol și în provinciile imperiului, accentuînd deprecierea autorității centrale. Spre a exploata această situație, oastea Asăneștilor a atacat și distrus garnizoanele bizantine de la Anchialos și Varna, apoi a coborât din Balcanii Apuseni și a zdrobit rezistența bizantină la Triaditza (care a fost parțial distrusă), la Stumpion (Stob) și în împrejurimile Naissosului. Ofensiva lor s-a corelat cu acțiunile militare antibizantine ale oștirii marelui jupan al Serbiei, Ștefan Nemanja, îndreptate spre Scopje (Skoplje). O dată cu aceasta noi teritorii au fost eliberate și înglobate statului Asăneștilor.

În toamna anului 1190, pentru a face față situației, armata bizantină a intrat din nou în acțiune. S-au luat măsuri pentru refacerea Varnei, refortificarea cu turnuri a Anchialosului și instalarea în aceste cetăți a unor garnizoane mai puternice. Un corp de observație a fost lăsat în zona centrală a teatrului de acțiune, la Philippopolis, pentru a respinge eventualele noi incursiuni ale românilor și bulgarilor efectuate uneori în cooperare cu cumanii. Cu restul forțelor, Isaac al II-lea s-a îndreptat prin Triaditza spre Valea Moraviei; în preajma Naissosului, armata bizantină a înfrînt decisiv oastea sîrbă. Expediția de restabilire a autorității imperiale a continuat în josul Moravei pînă la Dunăre. Conștient că forța militară a Imperiului bizantin este insuficientă pentru a lichida concomitent statul româno-bulgar și jupanatul sîrbesc, bazileul a fost silit să apeleze la alianța cu regatul ungar, ambelel puteri fiindu-le comună politica de dominație asupra altor popoare. Nu departe de vărsarea Savei în fluviu, Isaac al II-lea Anghelos s-a întîlnit cu aliatul său, regele Bela al III-lea

⁸⁴ Nicetas Choniates, *op. cit.*, p. 269.

al Ungariei, negociind un plan de acțiune militară comună. Astfel s-a conturat primejdia ca pe lângă forțele Imperiului bizantin, statul Asăneștilor să aibă de înfruntat în continuare și potențialul agresiv al Ungariei. Din acest moment românii, atît de la nord cît și de la sud de Dunăre, trebuiau să lupte pe două fronturi dar împotriva acelorași adversari, pentru a-și apăra libertatea și independența.

Datorită înrăutățirii vremii împăratul și cei din anturajul său au revenit la Constantinopol, apărarea platformei sudice a munților împotriva incursiunilor forțelor Asăneștilor fiind încredințată unui corp de oaste bizantină dislocat în zona Philippopolis-Beroe. Toate acestea au făcut ca autoritatea Asăneștilor să se limiteze la ținuturile munților Balcani, stare de lucruri menținută și în anii 1191 și 1192.

Folosind însă cu pricepere reizbucnirea rivalităților interne din Imperiul bizantin, soldate cu demiterea și orbirea lui Constantin Anghelos (1193), forțele române, bulgare și cumane au reînceput acțiunile ofensive către Philippopolis, Adrianopol și Triaditza. Trupele bizantine dislocate pentru apărarea marelui drum Triaditza-Philippopolis-Beroe-Anchialos nu au putut face față puternicei ofensive declanșate de trupele Asăneștilor în anul 1194; corpul de vest, condus de Alexios Gidos, a fost nimicit în cea mai mare parte, comandantul cu puțini luptători aflîndu-și scăparea prin fugă, iar corpul de est, comandat de Vasilius Vataztes, a fost distrus complet, în frunte cu comandantul său, la Arcadiopolis (Lüle Burgas).

Înfrîngerile suferite l-au determinat pe împărat să pregătească, în martie 1195, o nouă campanie împotriva statului Asăneștilor, solicitînd cu acest prilej cooperarea trupelor regelui Bela al III-lea al Ungariei. Alături de forțele romeice chemate sub arme au fost înrolați în armata bizantină și numeroși mercenari. Planul de campanie prevedea, cu probabilitate, realizarea joncțiunii trupelor bizantine cu cele ungare — ce urmau să sosească prin Vidin — în zona occidentală a munților Balcani. Dar campania proiectată nu a mai avut loc: la 8 aprilie 1195 bazileul Isaac al II-lea a fost detronat și orbit de fratele său mai mare, Alexios Anghelos-Comnen, care s-a proclamat împărat (1195—1203). Noul suveran a trimis la vatră forțele pregătite pentru campanie și a inițiat negocieri cu Asăneștii. La rîndul lor, regele Ungariei, Bela al III-lea, și ulterior fiul său, Emeric (1195—1204), și-au îndreptat efortul militar asupra ținuturilor sîrbești, subordonîndu-și Rascia și Bosnia și impunîndu-și suzeranitatea asupra marelui jupan sîrb Vîkan Nemanja (1202).

Dezorganizarea lăuntrică bizantină și victoriile obținute de forțele Asăneștilor împotriva armatelor imperiale au determinat pe frații Petru și Asan să nu accepte condițiile de pace propuse de împăratul bizantin și să inițieze noi campanii la sud de Balcani. Înfrîngînd armata bizantină de la Strymon (Struma), al cărei comandant a fost capturat, oastea Asăneștilor a eliberat și întărit mai multe cetăți din zona Serres (Serrai). În anul 1196 oștiria Asăneștilor a coborît din nou valea Strymonului pînă în preajma Serresului, eliberînd ținuturile străbătute; trupele sebastocratorului Isaac Comnenul, care atacaseră nesăbuit pozițiile dinainte pregătite ale românilor și bulgarilor, au fost încercuite și nimicite. Comandantul bizantin a căzut în captivitate, fiind dus ulterior în capitala statului Asăneștilor, Tîrnovo, o dată cu revenirea în munți a oștirii românilor și bulgarilor.

În aceste împrejurări, bazileul Alexios al III-lea și consilierii săi au încercat să obțină prin suprimarea conducătorilor români ceea ce nu reușiseră pe calea armelor. Folosindu-se de unele neînțelegeri interne manifestate la Tîrnovo, ei au susținut un grup de complotiști în fruntea căruia se afla un conducător de origine română ca și Asăneștii, Ivanco. Cei doi frați, Petru și Asan, au fost asasinați (1196—1197), dar tentativa bizantină de a ocupa Tîrnovo cu sprijinul lui Ivanco a eșuat. Demoralizată, armata imperială, păstrînd vie amintirea dezastrului din anul 1190, a refuzat să se angajeze în trecătoarea Trjevna, revenind în tabăra ei de la sud de munți. Ivanco, asediat la Tîrnovo de forțele celui de-al treilea dintre frații Asănești, Ioniță, și lipsit de sprijinul bizantin a fost silit să fugă, refugiindu-se la Constantinopol (1197). Ioniță, noul domn român al ținutului Haemusului, a reluat incursiunile în interiorul ținuturilor controlate de bizantini la sud de Balcani.

Afirmarea miștară a românilor de pe Strumița. Succesele politico-militare ale statului Asăneștilor din zona munților Balcani au avut un puternic ecou în rîndurile populației românești dintr-o altă zonă a peninsulei — Vlahia Mare tesalică. În această etapă de dezagregare tot mai accentuată a autorității centrale bizantine s-au revoltat mai întîi românii (vlahii) de pe Strumița, avînd în frunte pe un pronoiar de același neam cu ei, Dobromir Hîrsu (Chrysos), incursiunile lor îndreptîndu-se asupra văii Strymonului și a împrejurimilor Serresului (1197—1198).

În primăvara anului 1199 imperialii bizantini au pregătît o campanie contra forțelor lui Hîrsu. Ea a trebuit să fie amînată însă, deoarece în luna aprilie forțe cumane, împreună cu un detașament românesc de la nord de Dunăre, au trecut fluviul și, după ce au străbătut Balcanii Orientali, s-au îndreptat spre Tracia sud-estică pentru a ataca, în ziua de Sfîntu Gheorghe, tîrgurile din preajma Kuperionului (lîngă Cörlü). Acțiunea nu a izbutit întrucît cei sosiți la tîrg au întocmit în jurul bisericii o tabără de care, apărîndu-se cu succes (23 aprilie 1199). Altă parte a forțelor nord-dunărene s-au îndreptat spre Rodosto, de unde au revenit apoi în preajma Kuperionului. Coloana nord-dunărenilor, după ce a împrăștiat detașamentul bizantin de la Byzia (Vize), care o atacase la înapoierea spre munți, s-a retras pe malul stîng al fluviului.

Răgazul obținut prin amînarea declanșării campaniei bizantine împotriva lor a fost folosit de forțele române conduse de Hîrsu pentru a ocupa vechea cetate Prosakos, de pe Axios (Vardar). Situată deasupra riului pe o înălțime aproape inaccesibilă, cetatea a fost refortificată de noii stăpînitori și prevăzută cu un zid înaintat ce bara singura cale de acces, creîndu-se astfel o largă incintă, un platou montan împădurit, în stare să adăpostească mulți oameni și vite, apărât totodată și cu baliste.

La sfîrșitul primăverii anului 1199, armata bizantină, reunită la Kypsella, întărită cu un corp de oaste trimis de emirul selgiucid al Ancyrei (Ankara), Muhy-al-Din, s-a îndreptat pe marele drum de-a lungul țărmurilor Egeei, de la valea Mariței la Thessalonic urcînd apoi pe Axios spre Prosakos. În pofida propunerilor făcute de unii sfetnici de a supune mai întîi zona înconjurătoare, împăratul Alexios al III-lea a decis să concentreze eforturile asupra centrului

LUPTELE PURTATE DE OASTEA IMPERIULUI ROMÂNNO-BULGAR
CU ARMATA BIZANTINĂ ÎN PENINSULA BALCANICĂ



forțelor conduse de românul Hîrsu. În timpul marșului, folosindu-se mai cu seamă corpul turc selgiucid, au fost devastate ținuturile vlahe, arzîndu-se bucatelile adunate pe cîmp, dărîmîndu-se fortificațiile satelor și luîndu-se prizonieri. În ciuda intervenției unora dintre militarii bizantini — poate vlahi — împăratul nu a acceptat răscumpărarea prizonierilor de la luptătorii selgiucizi.

După un stăruitor efort, trupele bizantine au reușit să ocupe zidul ce bara trecerea spre cetatea Prosakos, dar lipsa uneltelor de geniu și tirul precis al catapultelor mînuite de români le-au împiedicat să pătrundă pînă la incinta interioară. Într-o ieșire efectuată pe timp de noapte, forțele lui Hirsu au distrus balistele instalate de bizantini pe colinele din preajma cetății, provocînd totodată panică în tabăra imperială.

Neputința de a obține o decizie militară grabnică l-a făcut pe Alexios al III-lea să recunoască stăpânirea lui Dobromir Hîrsu asupra cetăților Prosakos și Strumița, cu ținuturile înconjurătoare (vara 1199).

Revolta românilor din bazinul superior al Maritzei. O puternică răscoală a românilor s-a declanșat în primăvara anului 1200, în alianță cu domnul român din Haemus, Ioniță, și în bazinul superior al Maritzei sub conducerea lui Ivanco, pe care bizantinii, spre a-l câștiga, îl numiseră comandant militar la Philippopolis. Trupele bizantine trimise împotriva oastei lui Ivanco, sub comanda protostratorului Manuel Kamytzes, după un succes local — cucerirea cetății Kritzimos (Kričim) — au fost încercuite și înfrînte. Întregul masiv al Rodopilor, pînă către țărmurile Egeei și muntele Paggaion, a trecut astfel sub controlul românului Ivanco, bizantinii păstrînd marele drum sud-balcanic doar pînă la Philippopolis.

În vara aceluiași an armata bizantină, concentrată la Kypsella, avînd în fruntea ei pe împărat, a pornit prin Adrianopol spre Philippopolis pentru a se înfrunta cu forțele lui Ivanco. După cucerirea cetății Stenimachos (Stanimaka) bazele a început totuși tratative cu Ivanco, deoarece își dăduse seama că efectivele sale erau insuficiente pentru a obține decizia pe cîmpul de luptă. Conducătorul revoltei românilor din bazinul superior al Maritzei și masivul Rodopi a solicitat recunoașterea autorității sale asupra ținuturilor pe care le controla; în cursul negocierilor însă, el a fost atras într-o cursă și luat prizonier. Comanda a fost preluată de fratele său, Mitu, dar acesta nu a putut să continue multă vreme rezistența în fața ofensivei bizantine, armata imperială reușind să preia controlul în bazinul superior al Maritzei.

Luptele din anii 1201—1204. Restaurat și întărit după evenimentele din anii 1196—1197, statul Asăneștilor a reluat în primăvara anului 1201, cu sprijin cuman, acțiunile militare împotriva Imperiului bizantin. Acțiunile militare s-au desfășurat cu predilecție în zona sud-estică a Peninsulei Balcanice. Spre a face față situației, curtea bizantină a solicitat intervenția militară a cnezatelor de Halici și Volynia, împotriva aliaților nord-dunăreni ai Asăneștilor. Această intervenție, determinată și de tentativa de a redeschide drumul comercial de la Marea Baltică la Bizanț, a fost întreprinsă de cneazul Haliciului și Volyniei, Roman Mstislavici (1199—1205). În felul acesta, după Ungaria și Imperiul bizantin, Asăneștii și aliații lor au avut de înfruntat și un al treilea adversar — cnezatele slave ale Haliciului și Volyniei. Angajarea acestor noi forțe de partea bizantinilor nu a avut nici un rezultat practic, din cauza unui atac întreprins de forțele cneazului Riuric al II-lea de Cernigov (1174, 1180, 1195—1202), care se aliase cu cumanii, împotriva Haliciului.

Între timp oastea lui Ioniță, echipată cu armuri de aramă, a asediat și cucerit cetatea Constantia, situată lângă Kostenet, în munții Rodopi. După demantelarea fortificațiilor acesteia, forțele românilor și bulgarilor s-au deplasat pe țărmul Mării Negre unde, folosind un ingenios pod mobil, au asediat și cucerit cetatea Varna, după trei zile de lupte. Succesul forțelor lui Ioniță a fost ușurat de faptul că o parte a trupelor bizantine era blocată în Tesalia, unde

românii conduși de Hirsu obținuseră sprijinul fostului protostrator Manuel Kamytzes, răsculat împotriva lui Alexios al III-lea.

În primăvara anului 1202, ca urmare a strălucitelor victorii obținute, a prestigiului internațional pe care și-l câștigaseră, deplin consolidați în teritoriile aflate sub autoritatea lor, Asăneștii au smuls curții bizantine recunoașterea oficială a statului lor independent. În același an, Ioniță, aflat de mai multă vreme în corespondență cu papa Inocențiu al III-lea (1198—1216), a solicitat Curții pontificale romane coroana și titlul de împărat al românilor și bulgarilor ce urma să consacre pe plan internațional prezența statului Asăneștilor pe harta Europei medievale, rod al unui efort politico-militar de aproape două decenii. După îndelungi tratative, frinate se pare din pricina unui conflict de frontieră între regatul Ungariei și statul Asăneștilor (1202—1204), precum și de pregătirile și desfășurarea Cruciadei a IV-a, la 8 noiembrie 1204 legatul papal, cardinalul Leo de Santa-Croce, a încoronat pe Ioniță, supranumit și Caloian, rege al românilor și bulgarilor ⁸⁵.



Inel-pecete al împăratului românilor și bulgarilor Ioniță „Caloian”

Istoriografia a stabilit demult locul statului Asăneștilor în configurația politică a sud-estului Europei. Austriacul Constantin von Höfler arăta în 1879 că „Imperiul bulgar în sensul adevărat al cuvîntului a fost numai cel vechi, care e despărțit de stăpînirea Asăneștilor prin domnia sîngeroasă a lui Vasile Bulgaroctonul și prin stăpînirea romeică [...] Ridicarea din anul 1186 porni de la vlahi, se sprijini mai ales pe cumani, tîrî cu sine pe bulgari, și astfel acest imperiu bulgaro-vlah se deosebește esențial de cel dintîi; este un imperiu mai cu seamă vlah, care se numește bulgar pentru că frații vlahi au reușit să se impună și ca stăpînitori ai bulgarilor” ⁸⁶.

Războiul din 1205—1207 între statul Asăneștilor și Imperiul latin de la Constantinopol ⁸⁷. Bazele acordului realizat între statul Asăneștilor și Imperiul bizantin, care creaseră un cadru favorabil normalizării situației din Balcani, au fost surpate datorită gravelor evenimente provocate de intervenția cruciată în peninsulă. Renunșînd la obiectivul inițial, care constituise însăși rațiunea întrunirii lor, cruciații s-au îndreptat împotriva Constantinopolului, cucerindu-l la 17 iulie 1203. Conte de Flandra a fost încoronat ca împărat latin al

⁸⁵ Hurmuzaki—Densușianu, vol. I, partea 1, p. 2—50.

⁸⁶ Constantin von Höfler, *Die Wlachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden*, „Sitzungsber., der K. Wien. Akad. der Wiss”. phil.-hist. XCV, 1879, p. 244—245, apud Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 82.

⁸⁷ Analiza detaliată a evenimentelor, văzută prin prisma izvoarelor occidentale directe, la Jean Longnon, *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris, 1949.

Bizanțului sub numele de Balduin I — act care a inaugurat o etapă nouă în evoluția politică din Peninsula Balcanică. Noul suveran, transplantînd aici stări de lucruri specifice lumii occidentale, a favorizat constituirea a numeroase principate teritoriale, seniorii de tip apusean avînd în frunte diverși conducători politici și militari ai cruciadei, păstrîndu-și o formală suveranitate asupra lor.

Constituirea în Bizanț a unei puteri ostile statului său l-a determinat pe Ioniță să ia măsuri ferme de apărare și, totodată, să concentreze o oaste puternică pe care a dirijat-o spre Constantinopol.

Chemate de populația din Adrianopol, răscolată contra stăpînirii venețiene, forțele împăratului Ioniță, sprijinite de un corp de 14 000 de luptători cumani, s-au îndreptat spre oraș aproape concomitent cu o mică oaste a cruciaților (martie 1205). Ajunsă sub zidurile orașului răscolat, oastea cruciată în frunte cu împăratul Balduin I și dogele Enrico Dandolo nu a putut începe asediul decît la trei din porțile cetății. În preajma sărbătorii de Paști (10 aprilie), în tabăra cruciată de sub zidurile Adrianopolului a sosit vestea apropierei forțelor împăratului Ioniță.

După unele ciocniri de mai mică importanță, la 14 aprilie 1205, în cursul unei violente lupte, împăratul Balduin I de Flandra a fost capturat iar cavalerii din preajma sa uciși. În urma acestei acțiuni, tabăra latină a fost atacată de oastea împăratului Ioniță.

Dîndu-și seama că orice rezistență era de prisos, în cursul nopții de 14 spre 15 aprilie, latinii au decis abandonarea taberei și retragerea spre cel mai apropiat port, Rodosto, situat la Marea de Marmara. Prin Pamphilion și Chariopolis, urmărite de detașamentele românilor, bulgarilor și cumanilor, trupele latine au ajuns în marș forțat la Rodosto. În aceste împrejurări, Henri de Hainaut, fratele împăratului captiv, a revenit din Asia Mică și a luat conducerea Imperiului latin, în fapt a orașelor Constantinopol, Rodosto și Selybria, precum și a localităților din Anatolia; Tracia răzvrătită s-a alăturat lui Ioniță și i-a recunoscut autoritatea.

Ulterior împăratul Ioniță și-a îndreptat forțele asupra regatului Tesalonicului, condus de marchizul Bonifaciu de Montferrat (1204—1207), reușind să-l cucerească în urma unui atac impetuos dat prin surprindere. Continuîndu-și ofensiva, trupele sale au ocupat Serres și Verria, iar regatul Tesalonicului a fost practic dezorganizat. Împăratul Ioniță a revenit spre Balcani, trecînd prin Philippopolis (vara 1205). Rezultatul principal al campaniei a fost destrămarea stăpînirilor latine succesoare Imperiului bizantin, reduse la cîteva „insule” și, îndeosebi, instaurarea controlului Asăneștilor asupra Vlahiei Mari tesalice.

În vara anului următor (1206) o invazie cumană în Tracia (2—4 aprilie) a fărîmițat forțele latine, doar Byzia și Selybria, Adrianopol și Didymoteichon reușind să reziste. I-a urmat o nouă campanie condusă de Ioniță. Forțele românilor și bulgarilor — apreciate de regentul Henri de Hainaut la 100 000 de luptători — au început în vară asediul cetății Didymoteichon. Posesor al unei arte militare la nivelul vremii, comandamentul oastei Asăneștilor a decis să se efectueze o remarcabilă lucrare genistică pentru a abate o parte din apele Mariței și a goli astfel șanțurile de apărare ale cetății, lipsind totodată garnizoana inamică

de apă potabilă. Concomitent, în jurul zidurilor au fost amplasate numeroase catapulte.

Deși asediul a trebuit să fie ridicat, datorită faptului că în ajutorul cetății a sosit un puternic corp de oaste condus de regent însuși, modul în care a fost conceput și parțial aplicat, ca și lucrările genistice efectuate se înscriu în pagini memorabile ale iscusinței militare românești.

La începutul lui martie 1207, înțeles se pare și cu împăratul Theodor I Laskaris al Niceei (1204—1222), suveranul statului românilor și bulgarilor a reintrat în campanie împotriva Adrianopolului, forțele lui fiind precedate, ca și în anul anterior, de o invazie cumană împinsă pînă sub zidurile Constantinopolului. Armata Asăneștilor era alcătuită din 33 000 de militari, constituiți în 36 de corpuri și dotați cu sulite lungi de fier din Boemia ⁸⁸.

În iulie 1207 Henri de Hainaut s-a aventurat cu un corp de oaste spre a prăda ținuturile de pe pantele meridionale ale Balcanilor. Această incursiune a primit o hotărîtă ripostă din partea oastei Asăneștilor, care se bucura de sprijinul larg al populației.

Într-o ambuscadă organizată de muntenii români din preajma Mosynopolisului, corpul de oaste al Thessalonicului a fost complet nimicit, însuși regele Bonifaciu de Montferrat pierzîndu-și viața (4 septembrie 1207). Folosindu-se de starea de confuzie care survenise, forțele împăratului Ioniță, cu sprijinul unui corp nord-dunărean, au pătruns în adîncimea posesiunilor regelui Salonicului. La începutul lui octombrie oastea Asăneștilor se afla în tabără sub zidurile Thessalonicului, unde pregătea un asediu decisiv împotriva garnizoanei greco-latine conduse de regina Maria de Ungaria. Dar, la 8 octombrie 1207, împăratul Ioniță a căzut victima unui complot inițiat de nepotul său, Borilă. Astfel a dispărut unul dintre cei mai mari conducători politici și comandanți de oști din istoria poporului român. Sub impactul evenimentelor tragice survenite, oastea Asăneștilor a început imediat retragerea spre Balcani. Cu moartea împăratului Ioniță statul românilor și bulgarilor a intrat într-o nouă etapă a dezvoltării lui, fiind lipsit însă un timp de strălucirea datorată în bună măsură pînă atunci eminentului conducător român care a intrat în tradiție sub numele popular de Caloian.

Din campaniile militare purtate în această etapă de armata Asăneștilor, izvoarele epocii transmit un episod semnificativ pentru valoarea militară a luptătorilor români. La refuzul împăratului latin al Constantinopolului, Henri de Hainaut, de a lua în căsătorie pe fata lui Borilă, sfetnicii săi l-au consiliat: „Ba Sire [. . .] s-o faceți, pentru că acești oameni sînt cei mai temuți și cei mai tari ai întregului Imperiu și chiar ai pămîntului” ⁸⁹.

Printr-un efort politico-militar de două decenii, în complexele împrejurări internaționale ale Europei sud-estice, statul Asăneștilor și-a probat trăinicia. Țara Românilor din Haemus a fost centrul în jurul căruia, printr-un proces de unificare, s-a constituit împărăția românilor și bulgarilor, statul Asăneș-

⁸⁸ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 75.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 76.

tilor. Realitățile teritoriale sud-dunărene, existența celor două mari zone de locuire compactă românească — Vlahia din Haemus și Vlahia Mare din Pind —, despărțite geografic de populații slave sau slavizate, cum erau bulgarii, au impus angrenarea acestora în noua creație statală, colaborarea popoarelor în lupta împotriva imperiilor bizantin și latin de la Constantinopol.

Caracterul român și bulgar al statului Asăneștilor este relevat și de cele două tradiții politice, esențial diferite, ale celor două popoare. În corespondența împăratului românilor și bulgarilor cu scaunul pontifical, temeiul argumentării statalității stătea în propria tradiție politică. Răspunzând motivației invocate de Ioniță Caloianul — ce se intitula „domn și împărat a toată Bulgaria și Vlahia”⁹⁰ —, papa Inocențiu al III-lea recunoștea trănicia argumentării fiindcă „spui că-ți tragi strămoșii din șirul nobililor romani” („te, qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse”)⁹¹. Sub formele de ceremonial și aparat, care erau ale vremii, bizantine, ideea dominantă era aceea a imperiului medieval al romanității orientale. În raport cu supușii bulgari ai împăratului român Ioniță, cancelaria papală amintea și cealaltă tradiție, de dată mai recentă, a primului țarat bulgar.

Statul Asăneștilor a reprezentat cea mai puternică afirmare politică medievală a românilor sud-dunăreni, ale cărei ecouri au răzbătut în întreaga Europă, prin cele mai variate surse istorice.

Lupta pentru libertate și unificare politică a determinat statul Asăneștilor să adopte o strategie la nivelul întregii arii a Peninsulei Balcanice, cu implicații decisive și în ținuturile învecinate, în marile desfășurări internaționale ale vremii. Sprijinită de românii nord-dunăreni, puterea Asăneștilor a constituit, la rîndul ei, un veritabil suport al statalității din spațiul carpato-danubiano-pontic.

NOI LUPTE ALE STATELOR ROMÂNEȘTI PENTRU APĂRAREA LIBERTĂȚII ȘI INDEPENDENȚEI LOR

Ascensiunea statului Asăneștilor a contribuit, fără îndoială, la afirmarea politică și militară a românilor în sud-estul european, demonstrînd că atît la sud de Dunăre, cît și la nord de marele fluviu, românii erau angajați în același efort uriaș pentru existența și consolidarea statală.

Indiferent de denumirile care i s-au dat (vlahi, volohi, blahi etc.), în cronicile și în celelalte documente de epocă se consemna tot mai frecvent și mai amplu faptul că în spațiul carpato-danubiano-pontic rămînea neclintit legat de pămîntul strămoșilor săi un popor viguros, tenace și viteaz, care își croia prin propriile forțe destinul său istoric. Pe parcursul secolului al XII-lea și în primele decenii ale secolului al XIII-lea, românii au cunoscut, în consens cu prefacerile sociale și politice petrecute pe întregul continent european,

⁹⁰ Hurmuzaki — Densușianu, vol. I, partea 1, p. 28.

⁹¹ *Ibidem*, p. 3, 33.

evoluții semnificative în procesul de dezvoltare a feudalismului. Acesta a fost sensul istoric al stratificării sociale, atestată deopotrivă de izvoarele diplomatice și narative (care amintesc de existența la români a unor „mai mari ai pământului — maiores terrae — concomitent cu masa populației țărănești — rustici) ⁹² și de cercetările arheologice și, mai ales, al afirmării distincte, pe tot teritoriul românesc, a confederațiilor de obști, a cnezatelor „de sat” și „de vale” (care reuneau, de regulă, mai multe cnezate „de sat” situate într-o zonă bine determinată geografic), a „țărilor” ce s-au menținut pînă tîrziu în plin ev mediu.

Apariția și afirmarea cnezatelor și voievodatelor, a țărilor, marca o etapă necesară spre formarea statului român unificat independent, etapă care a fost însă afectată de repetatele invazii străine venite din numeroase direcții. Căci aceste invazii au avut, ca una dintre cele mai negative consecințe, împiedicarea evoluției naturale spre reunirea treptată a formațiunilor politice existente într-un organism statal unic, cu frontiere așezate la limitele firești ale vetrei de locuire românești. Este adevărat că la sfîrșitul secolului al XII-lea și în primele decenii ale celui următor, pînă la invazia mongolă, spațiul românesc nu a mai fost călcat de noi migratori. În schimb, însă, el a devenit tot mai vizibil loc de confruntare între diverse puteri vecine care, favorizate de anumite conjuncturi istorice, dispuneau de un potențial ce le îngăduia să promoveze o politică expansionistă și să tindă a-și institui dominația asupra unor teritorii străine. Cea mai gravă primejdie a continuat să fie în epoca aceea expansiunea ungară, care a căutat sistematic să pătrundă la est de Tisa, iar, în anumite perioade, și peste Dunăre. Iată de ce, rezistența în fața expansiunii statului ungar a ajuns să focalizeze, în măsură crescîndă, potențialul militar al românilor.

Ca și în secolele anterioare, șocul expansiunii ungare a fost resimțit cu precădere de statele românești limitrofe regatului arpadian. Autohtonii românilor la răsărit de Tisa era un fapt istoric de necontestat, reflectat elocvent în izvoarele epocii, inclusiv în cele de la curtea regală ungară. Pe temeiul acestora Niçolae Iorga aprecia cu îndreptățire că în conștiința politică a vremii era ferm reflectată realitatea potrivit căreia voievodatul românesc al Transilvaniei și Ungaria reprezentau „o vecinătate între două teritorii deosebite”. Pentru cancelaria arpadiană numele însuși al țării din interiorul arcului carpatic — „Terra Ultrasilvana” (1111), termen folosit de altfel și de Anonymus —, subliniază aceeași idee. Ea indică totodată o direcție de invazie de pe Tisa spre Poarta Someșului. Analiza textului celei mai vechi cronici a ungarilor referitoare la rezistența românilor sub Menumorut, Glad și Gelu îl îndreptățește pe Ioan Moga să afirme: „ceea ce nu se poate contesta din textul lui Anonymus este faptul că, în timpul primei jumătăți a secolului al XII-lea, înainte de colonizarea saxonilor, în vremea cînd Anonymus culegea informațiile sale asupra împrejurărilor din Transilvania exista [...] o masă compactă românească autohtonă avînd în fruntea sa un voievod al românilor” ⁹³. Atunci cînd Terra Ultrasilvana a devenit Transilvania, noțiune apărută în prima jumătate a veacului al XII-lea în Legenda Sfîntului Gerard, încercarea arpadiană de a

⁹² DRH, D, vol. I, p. 46; *Chronicon terrae Prusiae*, în Emil. C. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voievod cu Carol Robert*, în „Revista istorică”, XXI, 1935, p. 243.

⁹³ Ioan Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944, p. 124.

impune țării un principe a eșuat lamentabil. Ca rezultat al întregii evoluții istorice anterioare și a obiceiului țării instituția românească autohtonă a voievodatului s-a impus, corespunzător relațiilor din lumea feudală, cu ierarhizările politice specifice, inclusiv pe plan internațional. Raportul dintre Transilvania și regatul Ungariei era caracterizat prin prezența în fruntea țării a unui voievod, nobil, vasal al regelui. În izvoarele diplomatice sau narative, cu deosebire cele ungare, Transilvania era indicată cu denumirea generală de „țara” (țară) sau „regnum” (stat) sau, în chip mai circumstanțiat, ducat (voievodat). Așa cum a demonstrat Nicolae Iorga în monumentală sa sinteză, românii și-au conceput întotdeauna țara în legătură cu întregul pământ locuit de neamul lor. De aceea numele propriu, românesc, al voievodatului din interiorul arcului carpatic a fost Țara Românească, o parte a mării țări românești existentă pretutindeni unde se aflau români.

Alături de instituția voievodatului organizarea politică proprie a Transilvaniei se exprima și prin adunările stărilor țării. În secolele XIII—XIV au avut loc mai multe adunări ale stărilor voievodatului Transilvaniei. La una dintre acestea, desfășurată în primăvara anului 1291 la Alba Iulia, au participat toți nobilii, românii, sașii și secuii din părțile Transilvaniei, scopul adunării fiind „îndreptarea stării acestora”⁹⁴. Românii sînt atestați ca participanți și la adunarea generală a stărilor țării desfășurată în primăvara anului 1355 la Turda. Continuitatea prezenței românești în forul țării era rezultatul unui proces istoric, o semnificativă afirmare de vitalitate politică. Aceste adunări de stări aveau corespondențe în celelalte țări române, exprimînd unitatea dezvoltării politice în întregul spațiu carpato-danubiano-pontic. Adunările stărilor din voievodatul Transilvaniei, desfășurate adesea la Turda, aveau o variată competență, în special în reglementarea raporturilor de proprietate. Pricinile se judecau după „legea și vrednicul de laudă obicei al țării”⁹⁵. Un act voievodal transilvan marca tranșant distincția între pricinile judecate de adunarea stărilor Transilvanici ca for suprem și judecățile de la „curtea regească”, prin dezbaterea „regelui, prelaților și baronilor țării lui”⁹⁶, Ungaria fiind deci — după însăși litera documentului — o altă țară decît Transilvania.

La vest de Tisa și în bazinul superior al acestui rîu se aflau și alte țări românești. Maramureșul, Ugocea, Beregul, Oașul, Ardudul (Codru), Chechișul și Finteușul sînt menționate în diplome drept păduri (sylvae), care în accepțiunea epocii desemnau organizarea politică autohtonă. Denumirea Țara Maramureșului este consemnată într-o diplomă de la 1290. În prima jumătate a secolului al XIV-lea titlul voievodal maramureșan a fost deținut de Codrea, cneaz de Cîmpulung pe Tisa, Bogdan de Cuhea, viitorul domn al Moldovei, Oprea, fiul lui Codrea și Ioan, fiul lui Iuga, din spița Bogdăneștilor. Voievodul era ales de „comunitatea românilor”, o adunare a „cnezilor Țării Maramureșului”, care aveau corespondențe atestate documentar și în Beregul (malul Tisei) vecin. Alegerea și celelalte treburi ale țării se făceau în adunare

⁹⁴ Hurmuzaki—Densușianu, vol. I, partea 1, p. 510—511.

⁹⁵ DRH, C, vol. X, p. 368.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 320.

potrivit „obiceiului îndătinat al românilor”⁹⁷. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, corespunzător evoluției procesului de feudalizare din societatea românească, în Țara Maramureșului funcția voievodală a tins să devină ereditară. Formularea unui document al vremii despre un drum „ducînd din Maramureș spre Ungaria” denotă individualitatea teritorială a voievodatului față de regatul ungar⁹⁸.

În sudul voievodatului transilvan se afla o altă țară românească, amintită de un act din 1224, care se întindea „de-a lungul întregului spațiu indicat de document, între Orăștie și Baraolt și este fără îndoială că ea mergea pînă în Banat”⁹⁹. Ținuturi însemnate din această țară, precum și țărilor Hațegului și ale Oltului transilvan (Făgărașul), au fost antrenate în procesele de formare a voievodatelor lui Litovoi și Seneslau și mai apoi de constituire a domniei Țării Românești.

Statălitărea românească de la est de Tisa, din bazinul carpatic, a avut de făcut față în secolele XII—XIV presiunii monarhiei ungare. Această presiune s-a exercitat și pe căi demografice, prin colonizări de populații alogene care s-au constituit într-o tentativă politică a regalității ungare de rupere a unității blocului etnic românesc.

Pe teritoriul românesc transilvan au venit și s-au așezat treptat mici grupuri de maghiari care au pătruns pe cîteva artere de comunicație — văile Someșului și Mureșului — atrași de rodnicia pămîntului și de zăcămintele de sare necesare turmelor lor. Potențialul lor demografic a fost atît de redus încît nu a putut să afecteze omogenitatea etnică românească a Transilvaniei și, în consecință, să asigure realizarea scopurilor politice agresive urmărite de feudalitatea ungară. Ca urmare a acestei stări de fapt s-a apelat la populații din alte zone geografice, recrutîndu-se din rîndurile acestora așa numiți „oaspeți” — cum erau denumiți în documentele vremii.

Sub regele Geza al II-lea (1141—1161), în unele zone intracarpătice au venit agricultori, meșteșugari și neguțători din ținuturile Flandrei și Mosellei, francezo-germani, foarte apropiați etno-lingvistic populației actuale a marelui ducat al Luxemburgului, atunci denumiți *Flandrenses* și *Teutonici*. La începutul secolului al XIII-lea au sosit și coloniști de pe malul drept al Rinului, numiți saxoni. Prin extensie, românii i-au numit pe toți ceilalți coloniști germanici sași. Implantările de sași s-au efectuat pe valea Mureșului mijlociu, noii veniți stabilindu-se la Cricău, Ighiu, Romos, Alba Iulia, în depresiunea Sibiului, pe valea Hîrtibaciului, în bazinul Someșului Mare și al Bistriței. O dată cu venirea saxonilor au pătruns spre bazinul superior al Mureșului și secuii, care au avut un rol preponderent militar.

Organizarea „scăunală” atît a secuilor cît și a sașilor este, după opinia lui Nicolae Iorga, preluată din străvechea organizare politico-administrativă românească. „Sașii — sublinia Nicolae Iorga — au găsit în Ardeal o organizație patriarhală de o vechime străveche. Această organizație și-au însușit-o și ei, fiind împărțiți în *Scaune* (Stühle) care împreună alcătuiră mai tirziu Univer-

⁹⁷ Ioan Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV—XV*, Sighet, 1900, p. 30—32, 33—34.

⁹⁸ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 208.

⁹⁹ Ioan Moga, *op. cit.*, p. 42.

sitas Saxonum [. . .] Ce sînt însă asemenea scaune? Voievodul nostru avea, ca rost de căpetenie în afară de conducerea oștirilor pentru rege, dreptul de a judeca. Fiecare *județ* era un *scaun*. Căci ce înseamnă însuși numitul județ altceva decît scaunul de judecată al judeului, locul unde judecătorul acesta funcționa [. . .] Voievodul dar este de datină românească, scaunele din Ardeal sînt și ele de datină românească”¹⁰⁰.

La începutul aceluiași secol al XIII-lea se constată o nouă afirmare militară a românilor transilvani în probleme de interes mai larg, dunărean. Astfel, în anul 1210 un corp expediționar condus de Ioachim de Sibiu a venit în ajutorul stăpînitorului de la Tîrnovo, Borilă, nepotul lui Ioniță Caloian. Un document din 1250¹⁰¹ îngăduie o cunoaștere relativ amănunțită a desfășurării acestei campanii. O rebeliune izbucnită la Vidin — care nu este exclus să fi constituit începutul luptei pentru domnie a pretendentului Ioan-Asan — a silit pe Borilă să ceară sprijin extern. Corpul de oaste transilvan a fost alcătuit din români, saxoni, secui și pecenegi, foarte probabil din întreaga Transilvanie. După traversarea Carpaților și a Dunării (unde la est de gura Jiului), corpul de oaste transilvan și-a continuat înaintarea spre Vidin pe malul drept al fluviului. Rebelii din Vidin au încercat să opună o primă rezistență pe malurile râului Ogost, dar au fost înfrinți. Luptele au continuat apoi sub cetatea Vidinului, unde printr-un atac executat pe timp de noapte forțele corpului expediționar au reușit să pătrundă, după grele lupte, pe două dintre porțile orașului; cetatea cucerită a fost predată țarului de la Tîrnovo, Borilă Asan. Mențiunea documentară de mai sus probează rolul politic important jucat de români în voievodatul Transilvaniei și reprezintă, totodată, o dovadă a vitalității organizării social-politice și militare proprii. Respectiva atestare documentară, referitoare la rolul militar românesc în voievodatul Transilvaniei, deschide șirul unei frecvente menționări în izvoarele narative păstrate — pentru că multe dintre ele vor fi distruse de marea invazie tătară din 1241 — a existenței unei puternice oștiri transilvănene. Acest fapt, la care se adaugă realitatea istorică a existenței voievodatului ca instituție politică specific românească, conturează caracterul distinct românesc, autonomia Transilvaniei în epocă.

Politica expansionistă a regalității arpadiene în sud-estul Europei a fost sprijinită de unele ordine călugărești catolice cu caracter militar. Astfel, instalarea teutonilor s-a efectuat în anii 1211—1212 în Țara Bîrsei (Terra Borza) cu misiunea expresă de a extinde dominația Ungariei¹⁰². Teritoriul respectiv, o veche țară românească, se întindea de la Hălmeag și Ungra la Micloșoara, apoi pe Olt pînă la confluența Prejmerului, iar de la izvoarele acestuia pînă la ale Timișului și pe cursul apei Bîrsei pînă la Hălmeag¹⁰³. Întărindu-și pozi-

¹⁰⁰ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 40—41.

¹⁰¹ DRH, D, vol. I, p. 28—29.

¹⁰² Hurmuzaki—Densușianu, vol. I, partea 1, p. 56—59. Trebuie remarcat că noii veniți în Transilvania și-au legitimat existența prin diplome regale; doar existența românilor și organizarea lor social-politică nu au avut nevoie de asemenea recunoașteri formale, dovadă concludentă a anteriorității lor absolute.

¹⁰³ Adolf Armbruster, *Nachspiel zur Geschichte des deutschen Ordens im Burzenland*, în RRH, 18, nr. 2, 1979, p. 286.

țiile, cavalerii teutoni au încercat să-și creeze în zona respectivă un stat propriu, subordonând teritoriul controlat de ei papalității. Aceasta i-a adus în conflict nu numai cu populația românească a voievodatului Transilvaniei, dar și cu interesele expansioniste ale regatului ungar¹⁰⁴. Prezența episodică a cavalerilor teutoni pe pământul românesc a luat sfârșit în anii 1225—1226, când, alungați cu forța din Țara Birsei, s-au deplasat în Prusia Orientală.

Ulterior papalitatea, urmărindu-și propriile scopuri de prozelitism catolic, a încercat să vină în sprijinul politicii expansioniste a regatului Ungariei prin înființarea unei episcopii în zona Carpaților de Curbură. Dar în această zonă din sud-estul transilvan și dincolo de munți existau de mult formațiuni politice românești și reacția față de catolicism a fost rapidă¹⁰⁵. În anul 1234, într-o scrisoare adresată regelui ungar, papa Grigore al IX-lea recunoștea că în nou înființata dioceză „se găsesc niște popoare numite români, care deși sînt creștini [...] au niște pseudo-episcopii de rit grecesc”¹⁰⁶. Or, este evident că existența unei asemenea ierarhii bisericești, recunoscută pe plan internațional de Patriarhia constantinopolitană, nu putea fi în afara unei organizări statale proprii. O diplomă din anul 1222 semnalează, de altfel, „Țara Brodnichilor” de la est de Carpați.

O presiune politico-militară a regatului Ungariei s-a exercitat și în zona Porților de Fier. Pe frontiera dunăreană din preajma Belgradului și în aval pe fluviu expansiunea ungară a căutat să găsească, un timp, căi pașnice de reglementare a raporturilor cu Imperiul Asăneștilor, al cărui potențial militar nu îl putea ignora.

Aflat atunci la apogeul puterii sale, sub Ioan Asan al II-lea (1218—1241), statul Asăneștilor a promovat la început o politică de alianță cu Ungaria și s-a menținut în expectativă față de Imperiul latin de la Constantinopol. În anul 1228, sub amenințarea forțelor împăratului grec de la Tesalonic, Teodor Anghelos (1224—1230), care cucerise Adrianopolul, curtea latină s-a apropiat de Ioan Asan al II-lea, alcătuiindu-se planul unei alianțe între cele două stăpîniri. Pentru a asigura tronul Bizanțului minorului Balduin al II-lea de Courtenay s-a propus chiar conferirea regenței constantinopolitane împăratului românilor și bulgarilor, a cărui fiică, Elena, ar fi urmat să devină soția monarhului latin.

Desfășurarea evenimentelor, ce contracara marile proiecte ale împăratului Teodor Anghelos, l-a determinat pe acesta din urmă să încalce vechea alianță cu Ioan Asan al II-lea și să intre în război cu el. Confruntarea, a cărei miză era supremația politico-militară în Peninsula Balcanică, a fost hotărîtă prin bătălia de la Klocotnitsa (1230). După descrierea cronicarului bizantin Georgios Akropolites, contemporan evenimentelor, victoria oștirii lui Ioan Asan al II-lea, sprijinită de trupe cumane, a fost decisivă. O mare parte a forțelor Tesalonicului par să fi fost încercuite în urma unei manevre reușite, însuși Teodor Anghelos căzînd prizonier cu mulți dintre demnitarii săi. Colapsul imperiului thessolanician a permis lui Ioan Asan al II-lea să pornească fulgerătoare campanii în Tracia,

¹⁰⁴ DRH, D, vol. I. p. 7—8.

¹⁰⁵ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Eucurști, 1969, p. 260.

¹⁰⁶ Hurmuzaki—Densușianu, vol. I, partea a 2-a, p. 132.

Macedonia, Vlahia Mare, Epir, Albania, alipindu-și multe din posesiunile Anghelilor, printre care Adrianopolul, Didymoteichon, Boleron, Serres, Pelagonia, Ohrida, Bitolia, Prosakos, Prilapos, Elbanon, cu ținuturile înconjurătoare. Detașamente din oștirea sa au acționat în Illyricum și în Albania până în preajma cetății Dyrrhachium (Durrës). Dominator al căii Skoplje — Naissos — Belgrad, statul Asăneștilor s-a impus ca un factor politico-militar decisiv și în lumea sirbească, până atunci influențată de monarhia epirotesalonită. Apogeul statului Asăneștilor, atins acum, a fost consemnat de Ioan Asan al II-lea într-o inscripție din biserica celor Patruzeci de Martiri înălțată de el la Tîrnovo, în care se înfățișa drept stăpînitor al tuturor țărilor de la Adrianopol până la Dyrrhachium, al celor grecești, albaneze și sirbești; lumea francă fusese mărginită prin forța sa la Constantinopol și împrejurimi, dar și acolo cuvîntul său era ascultat și temut.

Profitînd de angajarea potențialului de luptă al Asăneștilor în sudul Peninsulei Balcanice, regatul Ungariei a declanșat acțiuni agresive la Dunăre, îndeosebi în zona Porților de Fier. Ca urmare, în anul 1230, prințul moștenitor arpadian Bela a asediat Vidinul. În conjunctura marcată de rivalitatea și conflictul cu statul Asăneștilor s-a creat, în preajma anului 1233, banatul de Severin ¹⁰⁷.

Din orizontul românesc est-carpatic, dar tot în legătură cu politica expansionistă a Ungariei arpadiene, Cronica rusă de la minăstirea Sf. Ipatie descrie în mai multe rânduri participările politico-militare ale cnezilor bolohoveni; în anii 1231 și 1235 ei sînt alături de trupele arpadiene în luptele cu Daniil Romanovici, cneazul Haliciului. Români din bazinul superior al Prutului și Nistrului, bolohovenii aveau ca centru principal așezarea eponimă denumită într-un document din anul 1472 „sat al românilor” („villa Valachorum”).

De la prima mențiune din 1150 a unei localități a bolohovenilor se constată procesul de maturizare socială și politică prin organizarea tradițională românească cnezială. Ea va supraviețui chiar și dincolo de hotarele statului românesc est-carpatic prin numeroase așezări unde se aplică *jus valahicum* (dreptul românesc). După interpretarea lui D. Onciul, același ținut al românilor bolohoveni ar fi coincis cu locul interceptării și capturării la 1164 a unui prinț bizantin, Andronic Comnenul, de către români la hotarele Haliciului ¹⁰⁸.

Politica expansionistă a regatului Ungariei în spațiul carpato-danubiano-pontic s-a izbit, cum s-a văzut, de rezistența tot mai înverșunată a formațiunilor statale românești de pe ambele versante ale Carpaților și de la Dunăre, aflate, în parte din cauza amplificării neconținute a acestui pericol extern, într-un rapid proces de unificare și consolidare politică.

Datorită dirzei rezistențe desfășurate pe parcursul mai multor decenii, statele românești au zădărnicit tentativele regalității arpadiene, Imperiului latin și thessalonician și cnezatului de Halici de a le anihila existența politică și de a le știrbi integritatea teritorială. Dispunînd de o forță militară apreciabilă, rezultat al evoluției ascendente a organizării lor pe traiectul centralizării și

¹⁰⁷ Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, p. 49—89.

¹⁰⁸ Emil Kalužniacki, *Historische Notizen*, în Franz Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Wien, 1879, p. 40—41; Hurmuzaki — Densușianu, vol. II, partea a 2-a, p. 219; Dimitre Onciul, *Originile principatului Moldovei*, în idem, *Scrieri istorice*, vol. I, p. 690; Th. Holban, *Contribuții la problema originii și localizării bolohovenilor*, în „Studii”, 21, nr. 1, 1968, p. 21—27.

unificării, statalitatea românească a ieșit biruitoare în confruntarea cu agresiunile străine concentrice, conservându-și trăsăturile tradiționale.

Vigoarea alcătuirilor statale a constituit un cadru propice pentru perpetuarea omogenității etnice și de civilizație românești pe vatra permanentă de locuire a poporului nostru, în condițiile în care au pătruns și s-au stabilit grupuri etnice străine. Destinul populațiilor nou venite s-a identificat de acum înainte cu acela al poporului nostru în aceeași patrie, Țara românilor, unitatea, integritatea și independența căreia vor deveni condiția fundamentală a existenței și evoluției lor progresive, sub imperativul intereselor comune inseparabile.

Stadiul de dezvoltare atins de statalitatea românească, bogatul tezaur de experiență politică și militară acumulat de poporul nostru în decursul secolelor i-au permis să înfrunte curînd una dintre cele mai grele încercări abătute asupra lui în perioada premergătoare întemeierii statelor independente: invazia tătaro-mongolă.

REZISTENȚA ROMÂNEASCĂ ÎN FAȚA MARII INVAZII MONGOLE (TĂTARE) DIN ANII 1241—1242

Impactul cu mongolii ¹⁰⁹ a constituit prima mare confruntare armată a evului mediu românesc în care au fost antrenate concomitent și împotriva aceluiași invadator forțe de pe întregul teritoriu al țării. Prin angajarea formațiunilor politice existente în spațiul românesc la mijlocul secolului al XIII-lea, momentul la care ne referim a constituit o verificare importantă a vitalității lor statale și a potențialului lor militar, într-un conflict armat de însemnătate universală.

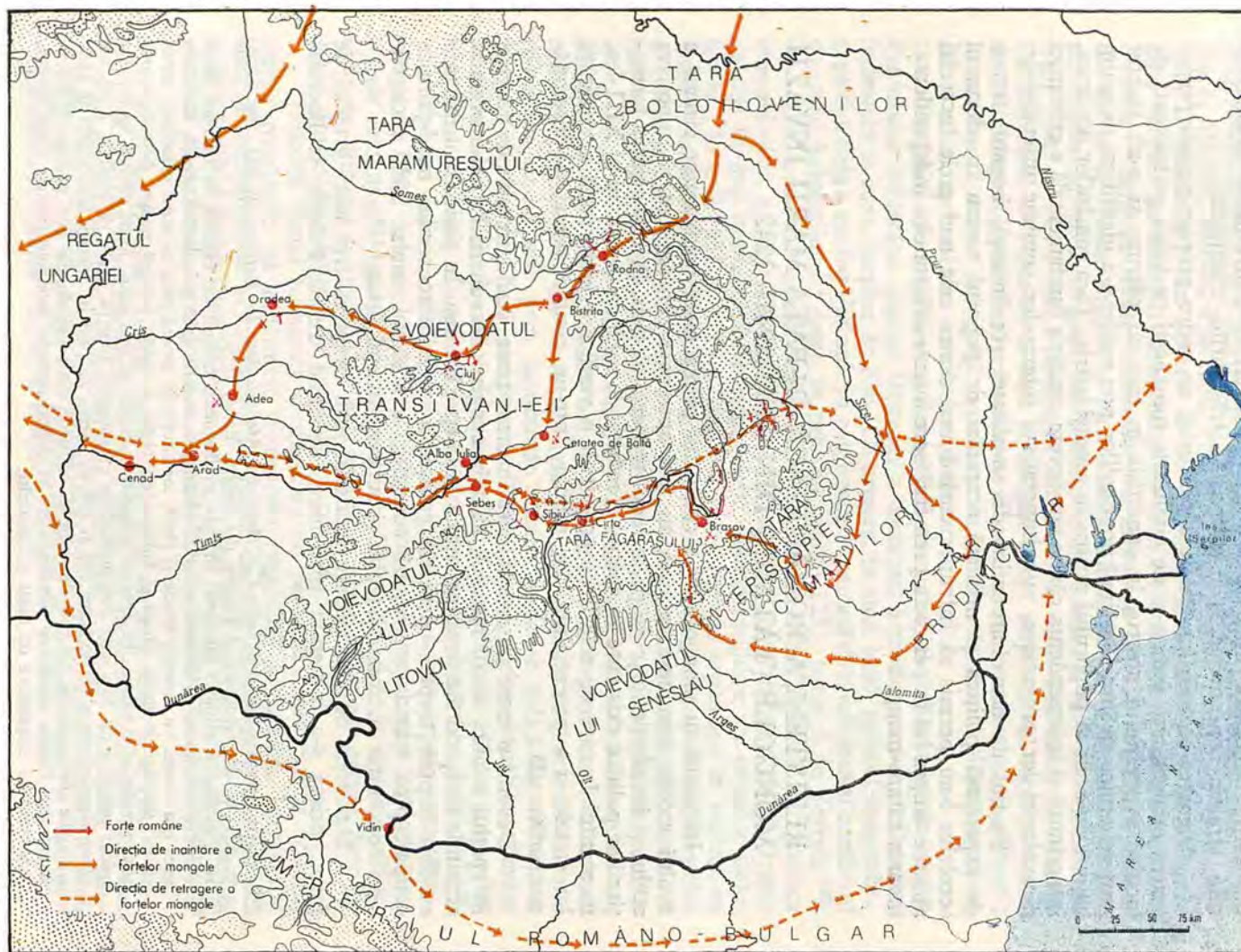
Devenit o mare putere militară în urma unor serii succesive de cuceriri în spațiul asiatic, statul mongol, aflat la apogeul dezvoltării lui, și-a orientat acțiunile începînd din preajma anului 1235 spre Europa. În perioada următoare au fost supuse treptat cnezatele rusești și cucerite teritoriile nord-pontice ocupate pînă atunci de grupuri cumane; la sfîrșitul anului 1240 mongolii s-au concentrat în zona Kievului și au pregătit noi invazii ¹¹⁰.

Din zona de concentrare mongolă s-au desprins trei mari grupări de forțe: prima s-a îndreptat spre nord, invadînd treptat Polonia și Boemia;

¹⁰⁹ Pentru aspectele generale, vezi: C. Cahen, *Les Mongols dans les Balkans*, în RH, 146, 1924, p. 55—59; R. Grousset, *L'Empire des steppes*, Paris, 1960.

¹¹⁰ În organizarea armatei mongole, în care predominau trupele de călăreți, se detașau două corpuri principale, cu misiuni specifice în lupte: cavaleria grea și cavaleria ușoară. Cavaleria grea era dotată cu armuri, spade și lănci, iar cavaleria ușoară avea ca armă principală arcul, și ca auxiliar o sulită lungă și subțire, cu cîrlig la capăt, folosită pentru dezechilibrarea adversarului aflat călare. În dotarea trupelor mongole se mai aflau: arme ușoare, ca securea mică; măciuca de fier, care era purtată la cîngătoare; arcurile grele, de pînă la 7 kg, ale căror săgeți aveau o bătaie între 180 și 400 de metri. În plus în dotarea individuală se aflau scuturile confecționate din piei de animale, coifurile din piele sau din fier, precum și săbiile încovoiate. Pentru asediarea fortificațiilor, în cadrul armatei mongole existau trupe aparte, înzestrate cu dispozitive de asalt și catapulte.

INVAZIA MONGOLĂ(TĂTARĂ) DIN ANII 1241-1242 PE TERITORIUL ROMÂNESC



a doua, sub conducerea lui Batu-han, comandantul suprem, și a lui Subotai, a traversat pasul Vereczke și pe direcția cea mai scurtă s-a îndreptat spre centrul Ungariei; în sfârșit a treia a invadat pământul românesc. Încercarea trupelor palatinului Ungariei de a-i opri pe mongoli în zona pasului Vereczke a eșuat, forțele invadatoare înaintînd în ritm alert pînă în fața Pestei, unde au sosit la 15 martie¹¹¹, rămînînd în așteptarea trupelor ce acționau în spațiul românesc.

Gruparea de forțe sud-vestică a pătruns treptat la est de Carpați. O primă confruntare avusese deja loc între românii bolohoveni și invadatori. Supuși în același timp presiunii forțelor cneazului Haliciului, bolohovenii au fost siliți să predea o parte din recoltă trupelor mongole (tătare), după consemnarea letopisefului de la mănăstirea Sf. Ipatie¹¹². Înainte de 31 martie mongolii se aflau pe poziții în vecinătatea pasurilor Carpaților Orientali.

Forțe desprinse din această grupare, sub conducerea prințului gingis-hanid Bochetor, s-au îndreptat, după traversarea Siretului, spre sud¹¹³, unde au copleșit într-o luptă o oaste românească avînd în sprijin contingente de cumani. Oștenii români și cumani care au supraviețuit acestei înclăștări s-au retras, probabil prin pasul Tabla Buții, către zonele de sud-est ale Țării Birsei.

Concomitent cu acțiunile întreprinse de Bochetor, alte forțe mongole, puse sub conducerea lui Bugek, au coborît de-a lungul Siretului. Aici ele au avut de înfruntat o puternică rezistență din partea formațiunii politice românești existente în zonele limitrofe Carpaților de curbură. La această fază a invaziei se referă informațiile aflate în cuprinsul cronicii lui Rașid od-Din privind pătrunderea mongolilor pe „drumul karaulaghilor prin munții de acolo”, întîlnirea cu „popoarele de vlahi” (ulaghi) și luptele purtate cu aceștia¹¹⁴.

Faptul că românii s-au opus cu dirzenie mongolilor este consemnat lapidar în relatarea unui contemporan al evenimentelor, italianul Rogerius, care arată că Bochetor a reușit să ocupe ținutul respectiv numai „după ce a supus oastea ce se strînsese la luptă”¹¹⁵. După grelele confruntări cu forțele române din bazinul inferior al Siretului trupele mongole au continuat înaintarea prin zonele deluroase de la sud de Carpații Meridionali, ajungînd la „hota-rele lui Miselav” (foarte probabil voievodul român Seneslau). Statul românesc de la sud de Carpați, dispunînd de forțe mult mai puternice decît cele care îi înfruntaseră pe tătari pînă atunci, a reușit, după lupte îndîrjite, să bareze înaintarea invadatorilor spre vest. Ca urmare, tătarii s-au abătut din drum și s-au îndreptat spre Transilvania.

În interiorul arcului carpatic au pătruns concomitent două grupuri mongole. În nord, forțele conduse de Čadan au străbătut munții, urmînd

¹¹¹ Rogerius, *Carmen miserebile*, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1935, p. 71—72.

¹¹² Victor Spinei, *op. cit.*, p. 79.

¹¹³ Rogerius, *op. cit.*, p. 72.

¹¹⁴ Fâzıl ol-lah Rașid od-Din, în A. Dăcei, *Invazia tătarilor din 1241—1242 în ținuturile noastre după Djami'ot-Tevarikh a lui Fâzıl ol-lah Rașid od-Din*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 194.

¹¹⁵ Rogerius, *op. cit.*, p. 72.



Ruinele mănăstirii cisterciene de la Cîrța

valea Bistriței, reușind să ajungă în ziua de 31 martie 1241 pe versantul transilvănean al Carpaților, în preajma localității Rodna, pe care au ocupat-o printr-o stratagemă.

Evitînd să atace acea „mulțime nenumărată” de români, secui și sași care îi măcinaseră forțele potrivit tacticii străvechi românești prin lupte de hărțuire și ambuscade, „prin păduri și munți afară din oraș”, Cadan s-a retras aparent, atacînd apoi Rodna prin surprindere în momentul în care orășenii sărbătoreau deja victoria. Orașul a fost nevoit să-i pună la dispoziție un contingent de 600 de luptători auxiliari ¹¹⁶. Această grupare și-a continuat apoi înaintarea către Bistrița, iar după aceea spre un alt oraș, probabil Cetatea de Baltă. De aici forțele comandate de Cadan s-au divizat, o parte îndreptîndu-se de-a lungul Someșului, spre Cluj, iar alta coborînd pe malul Tîrnavei și luînd-o spre Alba Iulia și Sebeș. Datorită rezistenței populației locale înaintarea s-a făcut într-un ritm destul de lent, trupele de invazie punînd stăpînire cu dificultate pe localitățile Cluj și Alba Iulia, după data de 11 aprilie.

Concomitent, în sudul Transilvaniei avea loc invazia forțelor mongole conduse de Bochetor. Traversarea Carpaților (31 martie 1241) s-a făcut prin

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 33.

luptă, pasurile montane fiind apărate împotriva invadatorilor de către români și secui („Olaci et Siculi”), după mărturia cronicii lui Johannes Longus din Ypres¹¹⁷. Voievodul Transilvaniei, românul Pousa, și-a concentrat principalele forțe pentru a interzice debarșarea tătarilor în interiorul arcului carpatic prin trecătoarea Tabla Buții — pasul „Tătarului” — în Țara Birsei. Concentrarea oastei voievodului Pousa în această zonă nu era întâmplătoare, deoarece trecerea prin pasul din munții Buzăului se dovedise încă din anii anteriori ai invaziilor cumane (1211—1220) deosebit de periculoasă pentru voievodat. Cu toate că au suferit pierderi notabile, tătarii au reușit să reia înaintarea pe un itinerar care urma linia Oltului transilvan pe la Feldioara, Ungra și Hălmeag, ținuturile străbătute de invadatori fiind jefuite și devastate. Trecerea lor prin Țara românească a Făgărașului a fost marcată prin distrugerea violentă a mănăstirii cisterciene de la Cîrța. În ziua de 11 aprilie 1241 mongolii au pătruns în orașul Sibiu. Data respectivă a fost apreciată de sursele istorice, care s-au păstrat, ca moment cheie al desfășurării invaziei. După ce au devastat împrejurimile Sibiului, forțele mongole ale lui Bochetor s-au deplasat spre valea Mureșului, pentru a face joncțiune cu gruparea tătară a lui Cadan în zona Cenadului. În centrul Transilvaniei rezistența împotriva tătarilor a continuat, așa cum o arată izvoarele de epocă, în special *Cîntecul de jale* scris de Rogerius, în care se relatează evenimentele de după 11 aprilie.

O asemenea rezistență au opus garnizoana și populația cetății Cluj (castrum Clusa). În perioada următoare grupul lui Cadan a părăsit drumul Someșului și traversînd munții Apuseni a ajuns în fața cetății Oradea. Deși fortificația se afla parțial ruinată, garnizoana și populația au organizat aici o apărare eroică și dramatică. Mongolii au înconjurat cetatea, au instalat șapte catapulte în fața unuia dintre zidurile nou construite, asupra căruia au aruncat continuu proiectile de piatră pînă la crearea unei breșe. Ca urmare a dărîmării zidului și, o dată cu el, a turnurilor de strajă laterale, cetatea a fost cucerită, numai după ce marea majoritate a luptătorilor își jertfiseră viața în confruntarea inegală cu înamicul. Cei care au putut scăpa cu viață s-au refugiat în pădurile din apropiere, continuînd lupta de rezistență mai multe zile la rînd.

În urma unui scurt popas în zona localității Oradea, grosul forțelor mongole s-a îndreptat spre sud-vest. Pe parcursul acestor înaintări au fost semnalate de cronică lui Rogerius acțiuni de rezistență ale populației locale, cu precădere în unele zone în care se aflau lucrări de fortificații. Astfel, în apropierea satului Adea (așezare azi dispărută, com. Sinteia Mare, jud. Arad), de pe malul Crișului Alb, comunitățile locale, unite sub conducerea voievodului român din Geroth, s-au apărat în interiorul unei întărituri alcătuite din palisade cu traseu circular. Drumurile de acces spre interior erau controlate de trei turnuri de lemn, aflate probabil deasupra intrărilor. Fortificația nu a fost îndeajuns de eficace în fața unei invazii de amploarea celei mongole. Existența sa atestă posibilitățile concrete de împotrivire ale structurilor sociale și politice ale românilor în calea expansiunii străine.

¹¹⁷ A. F. Gombos, *Catalogus Fontium*, vol. II, Budapesta, 1937, p. 1332. Rezistența românilor și secuilor este relatată și de alți cronicari, înainte de Johannes Longus din Ypres, printre care Marino Sanudo cel Bătrîn.

Întârziată în înaintarea sa și cu potențialul diminuat datorită dirzelor rezistențe de care s-a izbit pretutindeni pe pământul românesc, gruparea mongolă care acționase în spațiul carpato-danubiano-pontic nu a mai putut ajunge la vreme pentru a se reuni cu celelalte două grupări care pătrunseseră între timp în regatul Ungariei și a participa împreună cu ele la marea bătălie de pe riul Sajo (11 aprilie 1241), unde întreaga oaste a regelui Bela al IV-lea a fost zdrobită.

În 1242 trupele invadatoare s-au retras spre bazele inițiale de plecare. Cu acest prilej, pe teritoriile românești nord și sud-dunărene au avut loc acțiuni intense ale localnicilor împotriva diverselor grupări mongole. Izvoarele de epocă amintesc, de exemplu, luptele purtate de români și secui în Transilvania, precedate de închiderea pasurilor din Carpații Orientali, acțiuni care au îngreuiat trecerea trupelor de invazie și le-au pricinuit pierderi importante. În același timp, la sud de Dunăre, o însemnare contemporană pe o carte înregistra trecerea în 1242 a „tătarilor nelegiuți” în vremea lui Căliman I Asan, iar cronica rimată a lui Philippe Mouskes le nota înfrângerea de către un rege al vlahilor.

CONTINUAREA EFORTURILOR ROMÂNILOR PENTRU AFIRMAREA STATALĂ INDEPENDENTĂ

Vatra românească suferise în timpul mării invazii mongole din 1241—1242 distrugeri incalculabile. O serie de așezări fuseseră pîrjolite și devastate, iar numeroși locuitori masacrați, duși în captivitate sau nevoiți să se refugieze temporar în zone greu accesibile trupelor de invazie. Surprins de acele evenimente în Transilvania, Rogerius a lăsat următoarea însemnare despre viața unei comunități locale ce s-a retras din calea năvălitorilor: „Și era aci, la o depărtare de zece mile, lîngă o pădure, un sat numit Frata în limba poporului și mai jos de pădure ca la patru mile un munte minunat și înalt, în vîrful căruia se afla o îngrozitoare stîncă de piatră. O mare mulțime de bărbați și de femei s-au adăpostit acolo, care ne-au primit bine și cu lacrimile în ochi ne-au întrebat de pătaniile noastre [. . .] Ne-au îmbiat în sfîrșit cu pîine neagră care era coaptă din făină și din coajă de stejar măcinată: nouă însă ni s-a părut mai gustoasă decît orice prăjitură ce am mîncat vreodată. Am rămas deci acolo o lună de zile și n-am îndrăznit să ne îndepărtăm, dar trimiteam totdeauna dintre oamenii mai sprinteni cîte o iscoadă să vadă și să cerceteze nu cumva va mai fi rămas vreo parte din tătari[. . .] sau nu cumva să se întoarcă iară, întinzînd vreo cursă, după obiceiul lor, ca să prinză și celelalte rămășițe ale poporului care scăpaseră cu fuga din calea lor”¹¹⁸. Urmările politice imediate ale invaziei au fost, de asemenea, deosebit de grele, aducînd perturbații evidente în procesul dezvoltării cnezatelor și voievodatelor românești.

Îndepărtarea tuturor acestor efecte negative, reintrarea în „normal” și, implicit, pe făgașul firesc al evoluției economice și politice ascendente conturate de prefacerile care avuseseră loc în secolele anterioare s-a dovedit o operă

¹¹⁸ Rogerius, *op. cit.*, p. 96—97.

extrem de grea, complexă și prelungită în timp. Căci, pe de o parte, refacerea de pe urma unor distrugerii atât de grave a depășit puterile unei singure generații. Pe de altă parte, prezența mongolă a continuat, vreme îndelungată încă, să se resimtă în spațiul carpato-danubiano-pontic nu numai prin incursiuni devastatoare repetate — unele de amploare —, ci și printr-o dominație nominală exercitată asupra unei părți a teritoriului românesc și a altor zone din sud-estul și centrul Europei. După marea invazie din 1241, în imediata vecinătate a spațiului românesc, în stepele nord-pontice, s-a afirmat forța politico-militară a hanatului tătăresc al Hoardei de Aur. Aceasta își exercita controlul politic — menținut prin raiduri militare periodice — în regiunea Dunării de Jos, și a încercat să-și extindă dominația asupra teritoriilor intra și extracarpătice. Cunoscuta relatare de misiune a călugărului Willem van Ruysbroeck, trimisul regelui Franței, Ludovic cel Sfânt, în hanatul Hoardei de Aur constituit de Batu, indică vasele ținuturi dominate de mongoli, din stepele nord-pontice pînă în Balcani: „de la gura Tanaisului [Donul] spre occident pînă la Dunăre totul le este supus, și chiar dincolo de Dunăre către Constantinopol, Blachia — care este țara lui Asan — și Bulgaria Mică pînă în Sclavonia, toate le plătesc lor tribut”¹¹⁹.

Poporul român și-a adus propria contribuție la luptele purtate după invazia din 1241—1242 pentru lichidarea amenințării mongole. De altfel, incursiunile mongolilor în general nu au afectat în egală măsură toate teritoriile românești. Vecinătatea amenințătoare a Hoardei de Aur nu va putea împiedica procesul firesc al cristalizării statelor feudale românești independente Țara Românească și Moldova. Partea de vest a Munteniei și Oltenia, de exemplu, s-au aflat la periferia zonei de exercitare a autorității hanilor, în timp ce Moldova a suferit în unele regiuni o stăpînire mongolă efectivă, iar multe din invaziile spre vest porneau din sau treceau peste ținuturile de la est de Carpați. O situație deosebită a avut și Transilvania, supusă în continuare la invazii mai mult sau mai puțin ample, dar oricum rămăasă în afara stăpînirii mongole.

Un curs mai rapid spre redresarea economică și spre dezvoltarea instituțiilor politice și militare ale românilor se constată, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea și la începutul celui următor, tocmai pe teritoriile aflate mai la adăpost: Oltenia și partea de vest a Munteniei. Trecînd peste șocurile invaziei, cnezatele și voievodatele românești de aici au cunoscut o consolidare economică tot mai accentuată, sporuri de populație notabile, reflectate în dezvoltarea așezărilor, în general, și a centrelor lor politice, cum era cel de la Argeș, în special, însoțite uneori și de extinderi teritoriale importante. Pentru aceste cnezate și voievodate prezența mongolă, netransformată în dominație efectivă, a fost într-un anumit sens un factor care le-a înlesnit acțiunile de consolidare și eforturile de emancipare, căci loviturile date de hani statului ungar, aflat cîteva decenii într-o situație precară, au îndepărtat o vreme primejdia arpadiană. Ulterior, contradicțiile dintre mongoli și unguri au jucat același rol, deoarece au redus într-o măsură presiunile și ale unora, și ale celorlalți, facilitînd efortul poporului român de afirmare statală independentă. Spre sfîrșitul secolului al XIII-lea, cînd își relansa expansiunea în spațiul româ-

¹¹⁹ Hurmuzaki — Densușianu, vol. I, partea 1, p. 265 — 266.

nesc, regalitatea ungară avea să găsească aici o situație politică și militară substanțial modificată, deoarece cnezatele și voievodatele românești acumulasera între timp suficiente forțe pentru a riposta viguros vechiului adversar.

Mai lent, dar ireversibil, au evoluat în perioada respectivă formațiunile politice de la est de Carpați, aflate în imediata vecinătate a puterii mongole. Evoluția politică românească a găsit condiții mai prielnice în teritoriile din nordul Moldovei, depărtate de liniile principale de forță ale puterii hanilor. Oricum, dezvoltarea formațiunilor politice românești este atestată atât arheologic, cât și prin mărturii scrise.

Transilvania, revenindu-și de pe urma șocului tătaro-mongol, și-a intensificat eforturile pentru consolidarea lăuntrică — proces în care existența structurilor românești străvechi a jucat un rol esențial —, ceea ce i-a permis să desfășoare cu succes lupta împotriva politicii agresive promovate de regatul ungar.

În evoluția istorică a poporului român, secolele VIII—XIII au marcat mari prefaceri economice și sociale, politico-militare, o accelerare a procesului dezvoltării care, într-un răstimp relativ scurt și în pofida conjuncturii internaționale adesea nefavorabile, s-a înscris pe liniile firești de propășire ale civilizației continentale. Atunci când în Europa anului 1000 începea „vremea catedralelor”, a unei pașnice înfloriri a civilizației, sud-estul continentului a continuat să fie teatrul pustiitoarelor invazii ale ugro-finicilor, turcicilor — pecenegi, uzi, cumani. Rezistența poporului nostru în fața succesivelor valuri migratoare a constituit în mod obiectiv o pavază Occidentului medieval. În secolele XII—XIV s-a produs o remarcabilă afirmare politică românească, românii fiind elementul cel mai dinamic în sud-estul Europei. Construcția statală românească independentă, ilustrată de domnia Asăneștilor la sud de Dunăre, de statele unificate Țara Românească, Moldova și Dobrogea, alături de mai vechiul voievodat al Transilvaniei, va fi marele eveniment istoric din această parte a Europei. Poporul român își ocupa astfel locul politic ce i se cuvenea în Europa, potrivit civilizației sale multimilenare, potențialului său demografic și, nu în ultimul rînd, organizării ostășești și artei sale militare.

Toate aceste evoluții au demonstrat, o dată mai mult, viabilitatea statalității românești în întregul spațiu carpato-danubiano-pontic și au deschis perspective favorabile dezvoltării succeselor istorice obținute de poporul român în afirmarea sa liberă și independentă pe harta Europei medievale.

O ETAPĂ DECISIVĂ ÎN EFORTUL POPORULUI ROMÂN PENTRU CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE INDEPENDENTE

Retrospectiva istorică atestă pregnant că, în substanța ei, evoluția socială, politică și militară a românilor s-a desfășurat totdeauna ca un proces unitar. O unitate spațială, căci acest proces a cuprins, în toate epocile, întreaga vatră de locuire românească. O unitate temporală, pentru că el a cunoscut pretutindeni nu numai aceeași succesiune a etapelor devenirii, ci și pentru că etapele respective s-au consumat în liniile lor esențiale între aceleași borne cronologice. În decursul uneia și aceleiași perioade istorice s-a derulat acum două milenii procesul etnogenezei românești în tot spațiul carpato-danubiano-pontic. În decursul uneia și aceleiași perioade istorice s-a afirmat și dezvoltat statalitatea românească pe întregul teritoriu locuit de poporul nostru. Și tot în decursul uneia și aceleiași perioade istorice s-au maturat condițiile obiective și subiective necesare dezvoltării cu succes a luptei pentru constituirea și afirmarea statelor feudale de sine stătătoare — etapă nouă, superioară, și totodată condiție obligatorie pentru emanciparea poporului român.

Statele feudale românești de sine stătătoare aveau în urmă o îndelungată și strălucită tradiție care urca la statul dac centralizat și independent condus de Burebista în secolul I î.e.n. și mai înainte de acesta în primele entități statale ale geto-dacilor. Obștile și romaniile populare, cnezatele și voievodatele — expresie a forței politice creatoare și a vitalității istorice a poporului nostru — au reprezentat în tot cursul mileniului I cadrul de organizare a luptei de rezistență împotriva populațiilor migratoare și au asigurat existența neîntreruptă a ființei etnice și propriiei civilizații. Ridicarea pe o treaptă superioară a propriiei organizări politice, posibilă în noile condiții istorice, reprezenta o cerință obiectivă a dezvoltării interne a poporului român, o exigență a aplicării cu succes a efortului militar de apărare a gliei străbune.

Această ultimă etapă, decisivă pentru afirmarea independentă a românilor, a fost sinonimă în esență cu un proces de contopire treptată a cnezatelor și voievodatelor existente, astfel încât în final să se realizeze pe un plan teritorial mai larg organizarea statală cu funcțiile interne și externe caracteristice. Ingerințele unor factori exteriori, cum erau puterea mongolă dominatoare, și mai ales politica de cotropire promovată de regii Ungariei, au marcat puternic

întregul proces de încheiere statală românească de sine stătătoare căci, pe de o parte, acești factori au făcut să se suprapună momentului intern al unificării politice un moment extern, care a impus poporului român să desfășoare, ca și până atunci, o grea luptă împotriva agresiunii străine, ca principală piedică în calea împlinirii aspirațiilor lui la o existență statală liberă. Pe de altă parte, ei au contribuit, mai presus de orice cauze interne (cum era structura social-economică specifică feudalismului), la constituirea pe vatra românească nu a unui, ci a mai multor state, care aveau să coexiste și să coopereze apoi, timp de secole, până în epoca în care s-a putut realiza idealul fundamental al neamului nostru: un popor, un teritoriu, un stat unitar, independent și singur stăpîn pe destinele sale. Dar pluralismul statal nu a fost în evul mediu caracteristic doar românilor, iar amenințările externe conjugate nu explică pe de-a întregul cauzele existenței mai multor state românești în pofida unității spațiului carpato-danubiano-pontic atât de des atestată istoric. Împrejurări similare au determinat existența mai multor state germane, spaniole sau italiene, ruse, unificarea lor într-o singură entitate politică producându-se mult mai târziu, în unele cazuri în epoca modernă. Acest fapt nu a afectat — așa cum a fost și în cazul poporului român — unitatea etnică, lingvistică, economică sau culturală a popoarelor respective, nu a determinat apariția sau existența unui popor german deosebit de cel bavarez ori napolitan altul decît cel italian. După cum, în cazul românesc, moldovenii, muntenii, transilvănenii sau dobrogenii — numiți astfel după zonele geografico-istorice de locuire — au alcătuit și alcătuiesc unul și același popor, indivizibil, căruia unitatea teritorială economică, etnică, lingvistică și de tradiție istorică îi conferă un loc distinct în cadrul comunității europene.

SISTEMUL MILITAR ROMÂNESC ÎN SECOLELE XIII—XIV

În condițiile înfățișate mai sus factorului militar i-a revenit un rol important în efortul depus de poporul român pentru afirmarea statală de sine stătătoare, pentru consolidarea continuității, pentru apărarea drepturilor sale istorice asupra gliei strămoșești milenare. Numai dispunînd de o oaste puternică voievodatul românesc al Transilvaniei și-a putut apăra și întări existența împotriva regatului Ungariei, căruia i-a provocat în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea și la începutul celui următor o serie de înfrîngeri răsunătoare. Aceeași epocă a fost decisivă pentru maturizarea oștirii celorlalte țări române: Țara Românească, Moldova și Dobrogea.

Organizarea oastei. Evoluția organizării militare românești s-a derulat, în linii esențiale, în aceleași ritmuri și a reflectat aceleași caracteristici generale sau particularități locale care, potrivit situației diferitelor zone, au marcat și procesele social-politice. În lupta împotriva repetatei agresiuni mongole sau ungare voievodatele românești și-au dezvoltat potențialul defensiv, ajungînd să dispună de efective militare importante. Este semnificativ faptul că

în această epocă se consemnează în documente participarea unor efective românești atît din interiorul arcului carpat, cît și de la sud și de la est de munți, pînă la țărmul occidental al Mării Negre, alături de oștirile altor state la evenimente militare de rezonanță internațională.

Diploma Ioaniților de la 1247 dă detalii asupra organizării militare pe teritoriul românesc de la sud de Carpați, prevăzînd ca românii să ajute „cu mijloacele lor ostășești” (*cum apparato suo bellico*) pe cavaleri în orice acțiune de apărare a Țării Severinului¹. Unele clauze ale diplomei priveau participarea unei cincimi din oștile române ale voievodatelor lui Litovoi și Seneslau la acțiunile militare împotriva tătarilor. În eventualitatea organizării campaniilor în imediată vecinătate, obligația de *auxillium* incumba participarea unei treimi din oștenii voievodatelor românești. Clauzele relevante de diploma din 1247 evidențiază un stadiu evoluat de organizare militară românească la sud de Carpați. Date concrete asupra vreunei participări în sensul prevederilor din actul amintit nu au fost, însă, păstrate de izvoarele timpului.

Evenimentele ulterioare, din primele decenii ale veacului al XIV-lea, confirmă existența unor oștiri voievodale puternice, bazate pe elementul țărănesc preponderent, acei *rustici*, amintiți de *Cronica Pictată* de la Viena și de relatarea lui Petrus de Dusburg. Transilvania a cunoscut o dezvoltare a sistemului militar influențată de condițiile complexe de evoluție a acestui stat românesc². Oastea voievodului și diferitele categorii sociale ale populației cu obligații militare au participat la diverse campanii, fără ca asupra sistemului de cooperare să existe informații mai detaliate.

Principalele categorii sociale din Transilvania supuse recrutării erau alcătuite de mica nobilime și țărănimea liberă sau semidependentă (iobagii liberi, naturali, iobagii cetăților, oamenii cetăților), cărora le erau comune îndatoririle de ordin militar: de a sluji în oastea voievodală, de a apăra și întreține fortificațiile. Organizarea zonală, în frunte cu un comandant al cetății (*praefectus castris*), căruia îi era subordonat conducătorul direct al oștirii (*dux, princeps exercitus*), cuprindea unități militare organizate pe principiul împărțirii zecimale, în centurii, conduse de sutași (*centuriones*) și formațiuni mai mici, însumînd zece oameni, comandate de un hotnog (*hodnogio*). Menționarea lor în documentele de epocă este frecventă, registrul de la Oradea amintind oamenii cetăților Bihor (1215), Arad (1208) și Dăbîca (1219), centurionatul din cetatea Cluj (1208), iobagii cetății Crasna (1219) etc.

Vechile structuri social-politice românești și-au păstrat organismele militare recrutate teritorial pe sate și văi, sub conducerea cnezilor locali. Ele au participat la acțiunile oastei voievodale ca unități aparte, izvoarele menționînd în mod expres astfel de realități.

Chiar și în interiorul „scaunelor” secuiești existau sate românești, aflate sub jurisdicția cnezilor cu îndatoriri militare proprii. Un document din 1301 specifică, de pildă, datoria țăranilor români din Odorhei pentru apărarea cetății din zonă.

¹ DRH, D, vol. I, p. 25–26.

² Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, Cluj, 1972, p. 148–159, 167–172, 203–247.

Începînd din prima jumătate a secolului al XIII-lea organismul militar al Transilvaniei a cunoscut modificări determinate de restructurările de ordin social, de feudalizarea accentuată. Astfel, vechiul sistem de mobilizare a fost înlocuit treptat, criteriul participării la oaste devenind dreptul feudal, obligație ce decurgea din posedarea unor beneficii. Vechile categorii militare au decăzut, iobagii cetăților intrînd fie în rîndurile nobilimii, fie — cei mai mulți — în acelea ale țărănimii dependente.

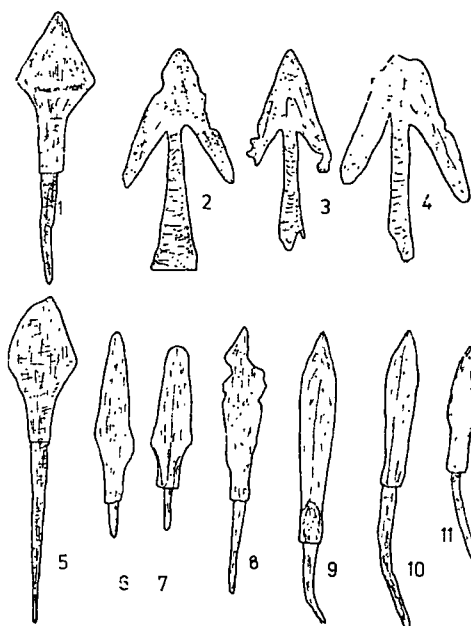
Spre mijlocul secolului al XIII-lea forțele militare ale voievodatului Transilvaniei s-au diversificat și mai mult, dezvoltîndu-se noi categorii care aveau atribuții comparabile vasalilor mici din occidentul Europei. O parte din cnejii români — pomeniți frecvent în documentele vremii — au intrat cu timpul în rîndurile nobilimii, dar cei mai numeroși, care s-au opus silnicilor feudalității, au fost deposezați treptat de pămînturile lor și au decăzut, trecînd în categoria țărănimii dependente. Chiar în aceste condiții, însă, rolul militar al românilor a rămas considerabil. În acest sens, este deosebit de semnificativ faptul că participarea la oaste a cnezimii din țările românești, din Banat, Hațeg, Maramureș etc. s-a făcut îndeobște în cadrul unor unități distincte; numeroși români vor fi pomeniți în documentele medievale pentru virtuțile lor ostășești și faptele de arme remarcabile săvîrșite pe cîmpurile de bătălie.

Tot o oaste încheată, de tip feudal, remarcă izvoarele, fără detalii însă, în regiunea pontică a teritoriului românesc, în Țara Cărvunei ce cuprindea sudul teritoriului dintre Dunăre și Mare. Ea putea furniza un corp expediționar de 1000 de „oșteni aleși” capabili să întreprindă o campanie de mari proporții, în cursul căreia să execute marșuri de durată, asedii și acțiuni de luptă în cooperare. Dispunînd de cîteva baze navale însemnate, Țara Cărvunei a întreținut o flotă militară formată din galere.

*Arme și piese de echipament*³. Înzestrarea oștilor, calitatea și răspîndirea armamentului prezintă trăsături comune în țările române în perioada secolelor XIII—XIV. Așa cum atestă frecvența descoperirilor de arme, piese de echipament și harnașament, față de epoca anterioară nu au survenit în acest domeniu schimbări mari, cu excepția modificării ponderii diverselor categorii de armament.

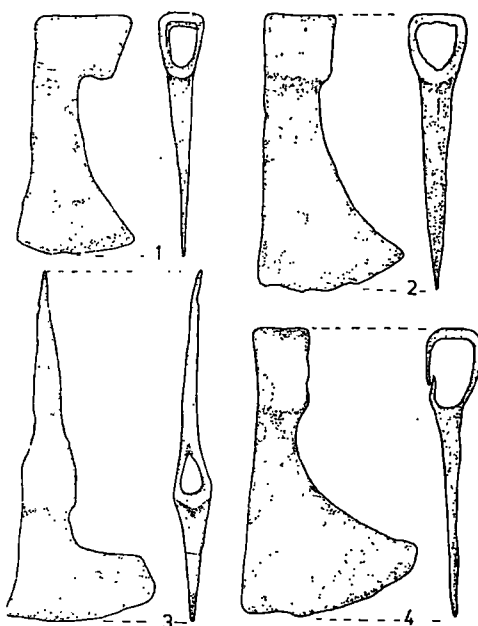
Arcul a rămas arma ofensivă cu cea mai largă răspîndire. În înzestrarea ostașilor lui Basarab I se afla arcul de tip oriental, forma comună acoladată și forme simple cu eficiență mai redusă. Primele mențiuni despre producerea arcurilor provin din Transilvania: un document din 1266 amintește în ținutul Cenadului ca o categorie distinctă pe „meșterii de arcuri”. În cursul veacului al XIV-lea s-a trecut la formarea de bresle ale producătorilor de arme, care ulterior încep să figureze tot mai des în documentele vremii. Vîrfuri de săgeți, prezentînd aceeași diversitate excepțională de forme cunoscute din secolele anterioare (cu lama plată triunghiulară, foliiformă, romboidală, prevăzută sau nu cu nervură mediană, cu peduncul sau cu tub de înmănușare etc.) s-au

³ În lipsa unei lucrări de sinteză datele au fost extrase din rezultatele parțiale publicate în SCIV, SCIVA, MCA, „Dacia”, din periodicele muzeelor locale etc.



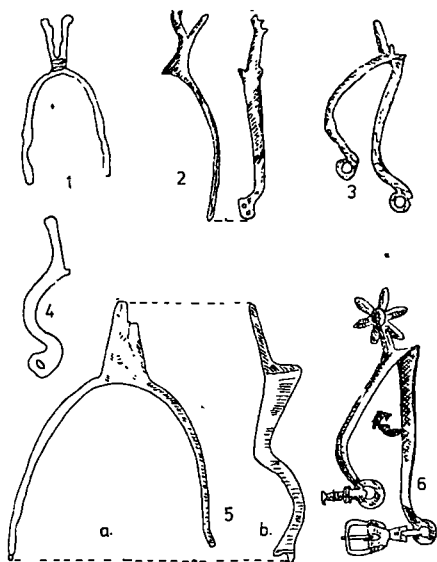
Virfuri de săgeată descoperite în cetatea de la Măgura Codlei (sec. XIII—XIV)

Tipuri: 1, 5—8 cu peduncul și lamă ovală în secțiune, 2—4 cu tub de înmănușare și aripioare, 9—11 cu peduncul și lamă romboidală în secțiune.



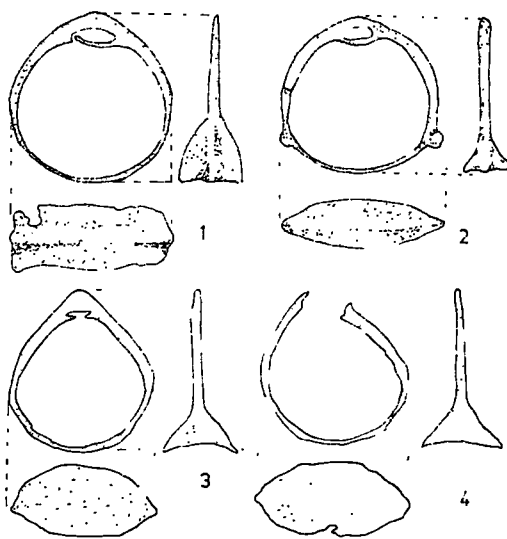
Topoare de fier (sec. XIII)

1—3 Cozânești, 4 Vatra Dornei (după V. Spinei)



Pinteni (sec. XIII—XIV)

1, 4 Cuhea, 5 (a, b) Sîncrăieni, 2 (a, b) Cetățeni, 6 Piatra Craiului, 3 Sopon-Iacobeni

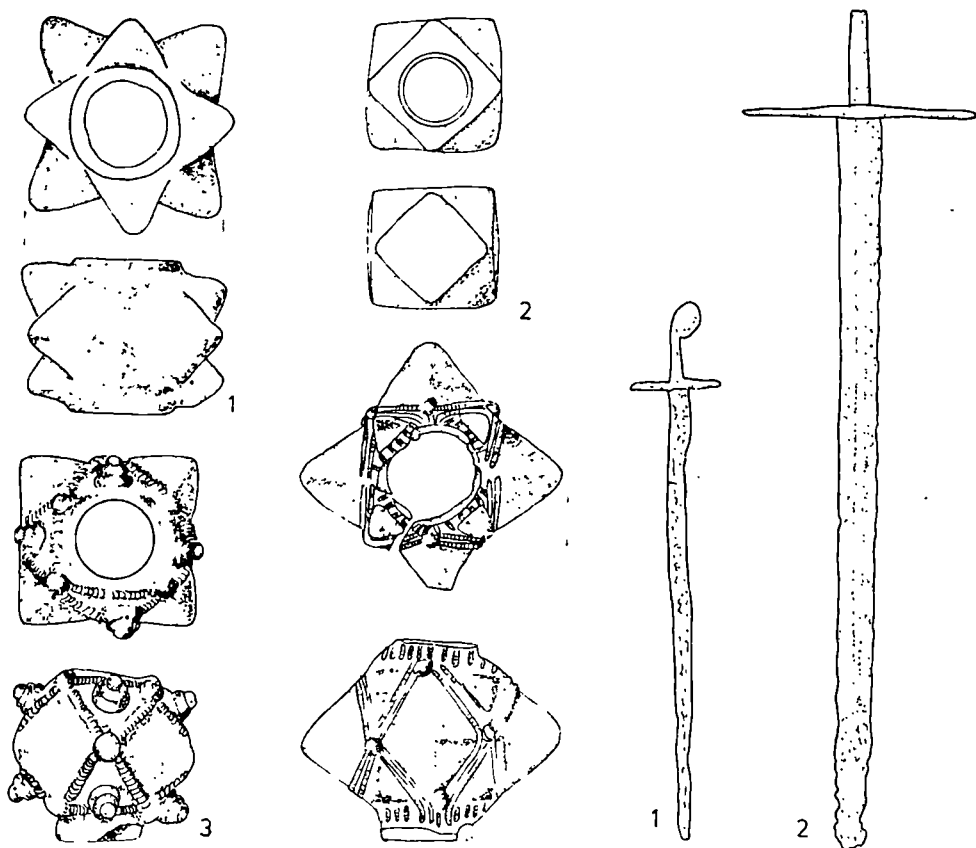


Scări de șa (sec. XIII—XIV)

1—2 Coșna, 3—4 Vatra Moldoviței — „Hurghișca” (după V. Spinei)

descoperit la Cetățeni (jud. Argeș), Tăuți (jud. Alba), Măgura Codlei (jud. Brașov), Ostrovu Mare (com. Gogoșu, jud. Mehedinți) etc ⁴.

Superioare în multe privințe arcurilor, *arbaletele* sînt tot mai mult folosite și continuă să se răspîndească în toate zonele, așa cum o dovedesc bolții descoperiți frecvent îndeosebi în așezări întărite și cetăți, printre care Șieu Măgheruș (jud. Bistrița-Năsăud), Măgura Codlei (jud. Brașov), Cetățeni (jud. Argeș), Păcuilui Soare (jud. Constanța), Suceava și altele ⁵.



Capete de buzdușan din fier (1—2) și bronz (3—4) (sec. XIII)

1 Vatra Moldoviței, 2 Bitca Doamnei, 3 Cozânești, 4 nordul Bucovinei (după V. Spinei)

Spade (sec. XIII—XIV)

1 Turdaș — „Albiori”, 2_Grid

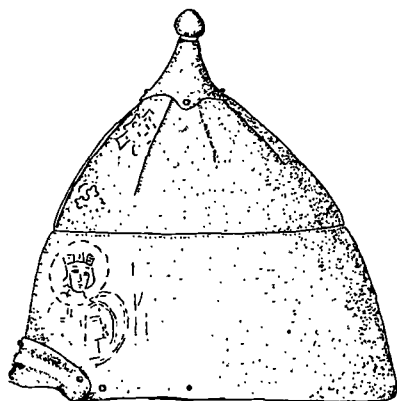
⁴ D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic Cetățeni*, în MCA, 8, 1962, p. 75; Fl. Costea, *Obiecte metalice descoperite în cetatea de pe Măgura Codlei*, în „Cumidava”, 2, 1968, p. 80—81; Gh. Anghel, I. Berciu, *Cetatea feudală de la Tăuți (județul Alba)*, în Ses. Com. Muz., vol. II, București, 1970, p. 203; G. Crăciunescu, *Așezarea feudală din Ostrovu Mare — km 875*, în MCA, XIV, 1980, p. 648.

⁵ N. Vlăssă, St. Dănilă, *Săpăturile de la Șieu-Măgheruș*, în „Apulum”, 6, 1967, p. 40; Fl. Costea, *op. cit.*, p. 84; D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 75.

O largă utilizare au avut, în continuare, *lăncile* și *sulițele* — descoperite, printre altele, la Gura Humorului, Vatra Moldoviței și Ostra (jud. Suceava) —, *cuștile* (pumnale) și *topoarele de luptă* — întâlnite atât izolat, cât și în depozite, de multe ori împreună cu capete de *buzdugan* din fier ⁶.

O proliferare neobișnuit de rapidă se constată în ceea ce privește *săbiile* și *spadele*, descoperite în toate zonele românești: Vatra Moldoviței — „Hurghișca” și Coșna (jud. Suceava), Cetățeni și Curtea de Argeș (jud. Argeș), Turdaș — „Albiori” (jud. Alba), Grid (jud. Hunedoara) etc ⁷. Tipologia variată, occidentală și orientală, a pieselor atestă existența unor relații economice și militare întinse între români și alte popoare europene și asiatice. Se poate admite, însă, că unele piese — îndeosebi provenite din descoperiri izolate — au aparținut unor luptători din rindurile migratorilor sau altor neamuri care au întreprins în epocă expediții de pradă și cucerire în teritoriile românești.

Organizarea militară superioară a formațiunilor politice românești din perioada premergătoare cuceririi statelor feudale independente și-a găsit o expresie grăitoare și în eforturile făcute pentru înzestrarea oștenilor cu mijloace de protecție perfecționate apărute, sporadic, încă din deceniile care au precedat marea invazie tătară din 1241: *cămășile de*



Coif din fier cu incrustații aurite descoperit la Vatra Moldoviței — „Hurghișca” (după V. Spinei)

zale, *platoșele* și *coifurile*. Este semnificativ faptul că, pe lângă câteva descoperiri izolate, asemenea piese au fost găsite în importante depozite de arme de la Vatra Moldoviței, Coșna și Ostra (jud. Suceava), a căror constituire nu ar fi fost de conceput fără efortul economic considerabil al unui organism statal ⁸.

În sfârșit, prezența *pieselor de harnașament* probează rolul deosebit care revenea cavaleriei în compunerea oștirilor românești. *Pintenii* apar și în această perioadă în număr relativ mare, prezentând, în continuare, formele cunoscute. Dar, din secolul al XIV-lea, se preferă evident tipul de pinteți cu furcă și rozetă, descoperirile de acest fel fiind frecvente: Băiceni (jud. Iași), Cetățeni (jud. Argeș), Păcuiul lui Soare (jud. Constanța), Streisîngiorgiu (jud. Hunedoara), Măgura Codlei (jud. Brașov), Enisala (jud. Tulcea), Cuhea (jud. Maramureș), Pescari (jud. Caraș-Severin), Sîncrăieni (jud. Harghita), Dridu — „La Metereze” (jud. Ialomița), Baia (jud. Suceava) etc ⁹.

⁶ V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 195—196; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983, p. 194.

⁷ *Ibidem*. Vezi și D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 75; R. Popa, *O spadă medievală din Valea Streului și câteva considerații istorice legate de ea*, în „Sargetia”, 9, 1972, p. 75—88.

⁸ V. Spinei, *op. cit.*, p. 195—196.

⁹ *Ibidem*. Vezi și Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 75; Fl. Costea, *op. cit.*, p. 79—80; Șt. Matei, I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în „Banatica”, 2, 1973, p. 154; Dan. Gh. Teodor, Emilia Zaharia, *Noi date arheologice referitoare la tirgul Baia*, în MCA, XIV, 1980, p. 360.

Dezvoltarea ascendentă a meșteșugurilor, care au înregistrat în secolele XIII—XIV diferențieri tot mai importante, a făcut posibilă producerea, în atelierele locale, a unor categorii și tipuri variate de armament. Încă din această perioadă se conturează rolul deosebit al Transilvaniei ca producătoare de arme atât pentru nevoile proprii, cât și pentru teritoriile românești de la sud și est de Carpați¹⁰, ceea ce avea să constituie o expresie semnificativă a cooperării în domeniul apărării între țările române pe parcursul întregului ev mediu. Nu au lipsit însă nici importurile de material de proveniență bizantină și occidentală (îndeosebi armuri, spade și buzdu-gane)¹¹.

Fortificațiile. Concomitent cu creșterea gradului de înzestrare cu armament și echipament, dezvoltarea fortificațiilor a cunoscut în veacul al XIII-lea și prima jumătate a celui următor aspecte calitativ noi¹².

Istoria fortificațiilor din spațiul de la sud de Carpați este evidențiată atât de documente, cât și de rezultatele cercetărilor arheologice. Astfel, mențiunile Diplomei Ioaniților, chiar dacă nu redau expres numele unor cetăți, sugerează existența lor în cadrul voievodatelor românești.

În Țara Severinului au fost cercetate arheologic trei fortificații, care aparțineau, cu probabilitate, voievodatului local: una a fost identificată la *Drobeta-Turnu Severin* în colțul sud-vestic al castrului roman, a doua în grădina publică a aceluiași oraș, iar ultima — *cetatea Grădeșului*, faza a II-a — la circa 20 km vest de celelalte. Toate au funcționat din veacul al XIII-lea. Prima și ultima cetate prezintă planuri cu trasee poligonale neregulate, apropiate de forma ovală, și au în interiorul incintelor câte un turn circular; analogiile le apropie de construcțiile contemporane din lumea bizantino-balcanică. Incinta cea mai veche a cetății medievale a *Severinului* are planul aproximativ rectangular, prezentînd la colțuri, în interiorul laturilor, turnuri pătrate. Pînă de zidărie sprijinite de latura dinspre Dunăre a cetății închideau calea de acces pe malul fluviului.

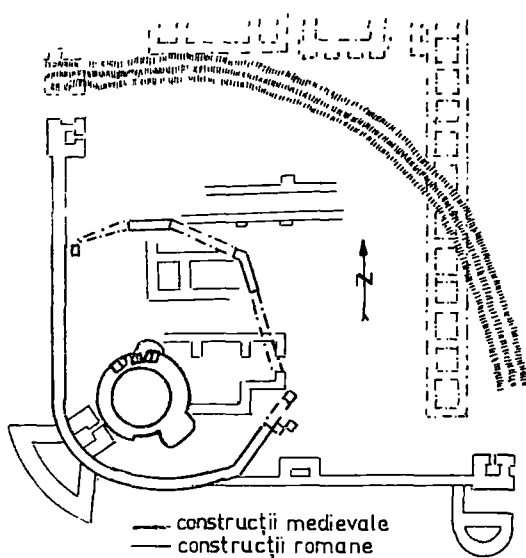
Pe cursul superior al râului Dîmbovița, într-o poziție cheie pe calea de acces spre Transilvania, la *Cetățeni* (jud. Argeș)¹³, cercetările arheologice au

¹⁰ V. Spinei, *op. cit.*, p. 207—213.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Pentru cetățile din Oltenia și Muntenia, vezi sinteza istorico-arheologică a lui Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII—XIV)*, București, 1981; pentru cele din Moldova — materialul abundent analizat de C. C. Giurescu, în *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene (din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1967, și de V. Spinei, în *Moldova în secolele XI—XIV*; pentru Transilvania — Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1982. Probleme generale privind evoluția fortificațiilor pe ansamblul teritoriului românesc sînt abordate în: Al. Arăroiu, *Fortificațiile medievale din România (contribuții la problema dezvoltării feudalismului pe teritoriul României)*, în St. Cerc. Șt. — Bacău, 1972, p. 47—57; Gh. Anghel, *Considerații generale privind tipologia cetăților medievale din România din secolul al XIII-lea pînă la începutul secolului al XVI-lea*, în „Apulum” 19, 1981, p. 151—163; *idem*, *Considerații privind tipologia bisericilor și mănăstirilor fortificate din țările române (sec. XIII—XVII)*, în „Apulum”, 20, 1982, p. 155—173; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările românești*, vol. I, București, 1959; Gr. T. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I—II, București, 1963—1965.

¹³ D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic Cetățeni*, în MCA, VII, 1962, p. 73—86; L. Chițescu, *Cercetări arheologice la Cetățeni, jud. Argeș*, în Cerc. Arh. — București, 2, 1976, p. 155—188.



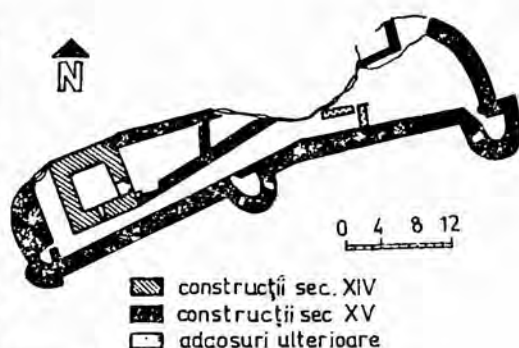
evidențiat lucrări de fortificație importante; drumul putea fi controlat de garnizoana așezată pe vârful monticulului învecinat, remarcat încă din secolul al XVI-lea de călătorul și eruditul francez Jacques de Bongars și consemnat în jurnalul său sub denumirea Cetățuia lui Negru Vodă¹⁴. Un zid de apărare din piatră proteja platoul de pe vîrf. Materialele arheologice descoperite situează construirea fortificației în cursul secolului al XIII-lea.

Numărul construcțiilor cu caracter militar din secolul al XIII-lea a fost desigur mai mare, cunoașterea și localizarea lor rămînînd o sarcină a cercetărilor arheologice de profil, focalizate asupra centrelor social-politice în jurul cărora s-au dezvoltat cnezatele și voievodatele românești de la sud de Carpați.

În prima jumătate a veacului al XIV-lea, epoca încheierii procesului de unificare a principatului Țării Românești și a obținerii independenței sale, sînt pomenite noi fortificații. În timpul luptelor de apărare desfășurate în 1330 este amintit *castrum Argyas* (cetatea Argeș), care a fost asediat, fără succes, de oastea ungară, localizat la Curtea de Argeș¹⁵. De asemenea, în cursul campaniei din 1330 ostașii români au construit fortificații semi-permanente, de tipul prisăcilor (*indagine*s), blocînd oastea inamică în defileul montan.

¹⁴ Călători străini, vol. III, p. 161.

¹⁵ S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă 1241) — 1242) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotorpirii ungare, în Constituirea statelor feudale românești, Eucurești, 1980, p. 82.*



Cetatea Poienari (plan)

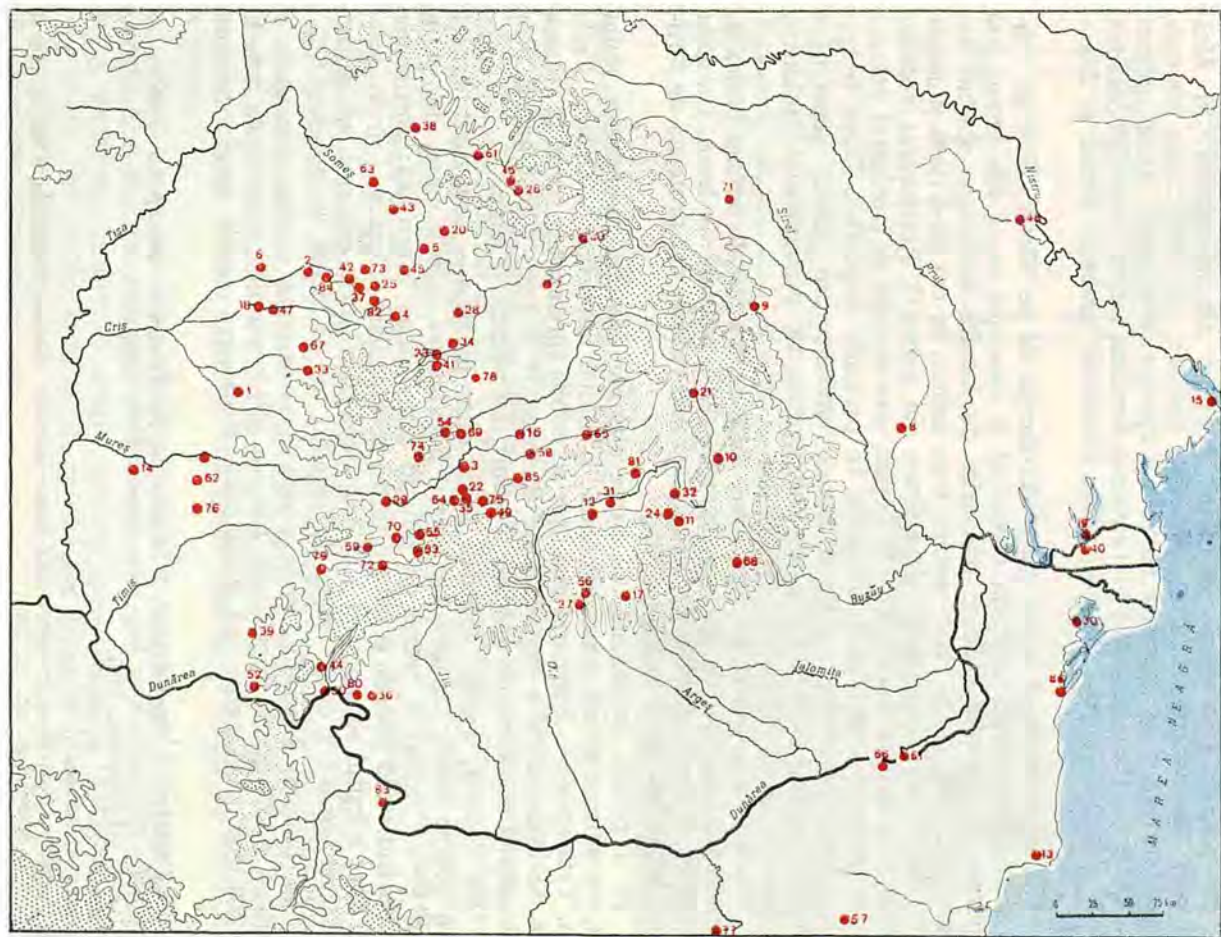
Biserica fortificată a cneșilor Căndea, Suseni

În aceeași vreme, în apropiere, la *Poienari* (jud. Argeș)¹⁶, s-a înălțat primul element al viitoarei cetăți—un turn avînd planul patrulater ($8,15 \times 8,5$ m) construit direct pe stîncă, din piatră brută cu mortar, întărită cu grinzi de lemn, cu trei nivele—, fortificație de refugiu, în caz de primejdie, a familiei voievodale. Analogiile constructive o apropie de tipul cetăților cneziale românești din Banat și Hațeg.

Cercetările arheologice efectuate în ultima vreme au adus precizări importante în ceea ce privește complexul fortificațiilor ridicate spre sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XIV-lea în zona bisericii voievodale de la *Cîmpulung* (jud. Argeș). La distanța de 12—14 metri, lăcașul de cult era protejat de un zid de împrejmuire format din bolovani mici legați cu mortar, gros de circa 0,70 m. La sud de acesta s-a înălțat un val de apărare lat de 8—8,80 m, amenajat din bolovani cu pămînt, pămînt sau pămînt cu pietriș; urmele unui schelet lemnos pot proveni fie de la materialul folosit pentru consolidarea

¹⁶ Gh. I. Cantacuzino, *Cetatea Poienari*, în SCIV, 22, nr. 2, 1971.

FORTIFICAȚII DIN SEC. XIII—XIV PENTRU APĂRAREA PĂMÂNTULUI ROMÂNESC



1 Adea, 2 Adrian, 3 Alba Iulia, 4 Almașu, 5 Aranyos, 6 B.harea, 7 Bistrița, 8 Birlad, 9 Bitca Doamnei, 10 Bodoc, 11 Brașov, 12 Breaza, 13 Caliacra, 14 Cenad, 15 Cetatea Albă, 16 Cetatea de Biltă, 17 Cetățeni, 18 Cheresig, 19 Cilia, 20 Chioar, 21 Ciceu, 22 Clinic, 23 Cluj, 24 Codlea, 25 Crasna, 26 Cuhea, 27 Curtea de Argeș, 28 Dăbica, 29 D-va, 30 Erisala, 31 Făgăraș, 32 Feldioara, 33 Fieniș, 34 Florești, 35 Girbova, 36 Grădeț, 37 Halmășd, 38 Hust, 39 Ilidia, 40 Licostomo, 41 Lita, 42 Marca, 43 Mădieșu Aurit, 44 Mehădia, 45 Moigrad, 46 Onc-ști, 47 Oradea, 48 Orhei, 49 Orlat, 50 Orșova, 51 Păciul lui Soare, 52 Pescari, 53 Peștera Bolii, 54 Piatra Craivii, 55 Piatra Roșie, 56 Poienari, 57 Preslav, 58 Proștea Mare, 59 Răchitova, 60 Rodna, 61 Sărășu, 62 Satchinez, 63 Satu Mare, 64 Săsciori, 65 Sighișoara, 66 Siliștea, 67 Slanicolau de Beius, 68 Slon, 69 Stremț, 70 Subcetate, 71 Suceava, 72 Suseni, 73 Șimleu Silvaniei, 74 Tăuș, 75 Tilișca, 76 Timișoara, 77 Tîrnovo, 78 Turda, 79 Turnu Ruieni, 80 Turau Severin, 81 Ungra, 82 Valcău, 83 Vidin, 84 Voivozi, 85 Vurpăr, 86 Zănavarda (Vadu).

valului, fie de la o palisadă suprapusă lui. În sfârșit, spre exterior, la 2—2,50 m de val a fost săpat un șanț ale cărui dimensiuni nu se pot preciza după urmele identificate pînă acum ¹⁷.

Pe măsura respingerii invaziilor repetate ale mongolilor, în Moldova s-au dezvoltat noi centre politice și militare, cu fortificațiile aferente, din care mai apoi s-a creat un sistem de apărare prin cetăți. Astfel, printre așezările, la origine civile, care s-au extins și fortificat treptat s-au aflat *Suceava*, *Orheiul Vechi*, *Neamțul*, poate *Birladul*, *Cernăuții*, probabil *Țețina* și *Hmielovul*, *Siretul*, *Tighina* etc.

Un loc deosebit îl ocupă marea fortificație de pe Nistru, *Hotinul*, ridicată pentru protejarea centrului comercial și episcopal ce se afla într-o fază de puternică dezvoltare. Peste nivelurile de locuire anterioare, datînd din secolele VIII—XIII, în jurul așezării s-au înălțat, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea, ziduri de apărare din piatră ¹⁸. Restaurarea vechilor fortificații de aici, ca și a celor de la Țețina, este asociată de cronicarul polonez Jan Dlugosz refluxului tătar accentuat în perioada respectivă. După letopișeul rus al lui Bychovec ¹⁹, ele au rămas românilor din „țările” Șepenișului și Bolohovenilor, consemnate drept componente ale principatului Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Aflată în plin proces de dezvoltare, *Suceava* ²⁰ a fost, în aceeași perioadă, înconjurată cu un șanț de apărare suprapus de o palisadă de lemn. Cu acest prilej așezarea s-a concentrat pe o suprafață mai redusă, dar protejată de fortificație, însumînd 3—4 hectare.

Pe o poziție dominantă, cu pante abrupte datorate meandrelor râului Răut, s-a afirmat un alt centru economic și militar important — *Orheiul Vechi* (com. Trebugeni) ²¹. Porțiunea mai ușor accesibilă spre așezare (care, în vremea aceea, se întindea pe o suprafață de aproximativ 2 km²) a fost barată prin două șanțuri succesive de apărare și valuri din pămînt și lemn.

La *Costești*, pentru apărarea locuitorilor așezării — care, fiind situată într-o poziție joasă, căpătase cu timpul o extindere relativ mare, de peste 4 km² — s-a ridicat o cetate de refugiu într-o zonă învecinată; fortificația era construită din pămînt și avea o formă rectangulară. Ceva mai tîrziu, probabil spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, după distrugerea orașului, s-a ridicat în aceeași zonă o a doua cetate de pămînt, tot de formă rectangulară ²².

La limanul Nistrului, unde ocupa o importantă poziție strategică, a cunoscut o dezvoltare impetuoasă *Cetatea Albă*, numită în izvoarele vremii *Asprocastron*, *Akkerman* sau *Moncastro*. Renașterea vechii așezări romane

¹⁷ Gh. I. Cantacuzino, Sp. Cristoceza, T. Mavrodin, Șt. Trimbaciu, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la fosta curte domnească din Cîmpulung, din anii 1975—1977*, în St. Com. — Cîmpulung, 1981.

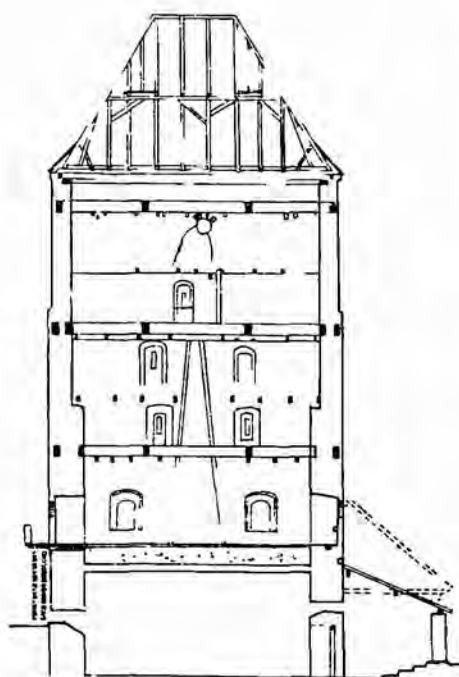
¹⁸ V. Spinei, *op. cit.*, p. 220.

¹⁹ Apud C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 235.

²⁰ M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 34 și urm.; V. Spinei, *op. cit.*, p. 220.

G. D. Smirnov, *Iz istorii starogo Orneia*, în „Izvestiia”, Chișinău, nr. 4(70), 1960, p. 77—88; V. Spinei, *op. cit.*, p. 222.

²² L. L. Polevoi, *Poselenie XIV v. u. s. Kostești*, în „Zapiski Odesskogo arheologicheskogo obșcestva”, 2, (35), 1967, p. 119—130; V. Spinei, *op. cit.*, p. 222.



Turnul locuință de la Cîlnic (plan și fotografie)

Tyras sub bizantini în legătură cu marele comerț pe Marea Neagră a atras la Cetatea Albă neguțatori occidentali și orientali, chiar și sub dominația mongolă (tătară) a Hoardei de Aur. O dată cu refluxul mongol de la mijlocul secolului al XIV-lea o realitate mai profundă este treptat evidențiată: aceea a existenței unei țări românești lângă Marea Neagră, al cărei centru fortificat firesc a fost Cetatea Albă²³. Din păcate, etapele inițiale de construcție a acestei fortificații au rămas deocamdată neprecizate.

În Transilvania arhitectura militară a evoluat în strînsă legătură cu evenimentele politice și militare în care a fost antrenat voievodatul. Situația istorică de o complexitate aparte a determinat în această zonă apariția unui mare număr de fortificații, diversificate sub aspect arhitectural și funcțional, coexistînd în timp construcții de mai mică întindere, din pămînt și lemn, cu fortificațiile de piatră.

Raportat la evoluția politică și militară a voievodatului transilvănean și a regiunilor alăturate, categoria de fortificații care s-a răspîndit treptat pe întreg spațiul au constituit-o cetățile care vor intra treptat în posesiunea nobilimii locale. Este cazul, între altele, al cetăților *Hust* în Maramureș (trecută în posesiunea Drăgoșeștilor), *Hunedoara*, *Subcetate* din județul Hunedoara (în posesiunea Cîndeștilor) etc.

²³ Cf. Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în SMIM, 6, 1973.

Concomitent cu procesul de întărire a feudalității au fost construite fortificații care aparțineau unor categorii diferențiate din rîndurile acesteia: mare nobilime (*Cheresig*, jud. Bihor, 1289), cler (*Tăuși*, jud. Alba, 1320), greavi sași (*Cîlnic*, jud. Alba, circa 1260—1270) etc.

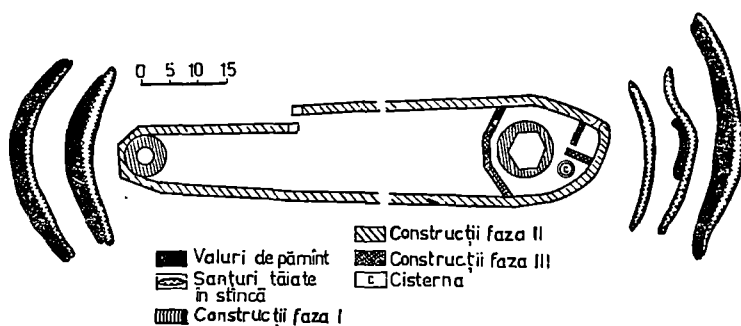
Fortificațiile construite de feudalitatea românească sînt cunoscute, în special, în urma cercetărilor arheologice efectuate în Bihor, Maramureș, Hațeg și Banat. Toate sînt expresia gradului înalt de dezvoltare economică și socială a „țărilor” românești, reflectînd existența unor structuri militare autohtone cu rol important în viața voievodatului. Tipologic aceste fortificații se încadrează dezvoltării întregii arhitecturi militare transilvănene, pe care de altfel o ilustrează, descrierea lor fiind relevantă pentru potențialul militar al epocii.

Trecerea la construcții de piatră, pregnantă după invazia mongolă din 1241—1242, s-a făcut treptat, într-o etapă intermediară realizîndu-se construcții mixte, care utilizau, în continuare, valul de pămînt și șanțul exterior, nucleul central al fortificației fiind însă din piatră. În mediile feudalității românești sînt cunoscute mai multe asemenea fortificații. Tipul consacrat îl constituie turnul donjon de piatră, cu trei sau patru nivele, accesul în interior făcîndu-se de regulă cu ajutorul unei scări mobile, la unul dintre nivelele superioare. Grosimea zidurilor atingea pînă la doi metri, latura unui asemenea turn (de plan pătrat, cel mai adesea) variînd între 7 și 10 m. Între cetățile datate mai timpuriu și cu incinte înconjurătoare din val de pămînt se află fortificațiile cneziale de la *Oncești* (jud. Maramureș), *Răchitova* (jud. Hunedoara), *Turnu*



Turnul de intrare al cetății de la Săsciori

„Cetatea lui Negru
Vodă” de la Breaza
(plan)



Ruini (jud. Caraș-Severin)²⁴; toate sînt turnuri de locuire, în primele lor faze, numai temporară.

De tip deosebit este reședința fortificată de la *Cuhea*, din Maramureș, a familiei voievodului Bogdan: cu bază de piatră și elevația din lemn, situată pe un promontoriu, ea era apărată de o palisadă din stîlpi groși de stejar înălțată la baza pantei. Pantele au fost și ele amenajate defensiv, sporindu-li-se înclinarea naturală.

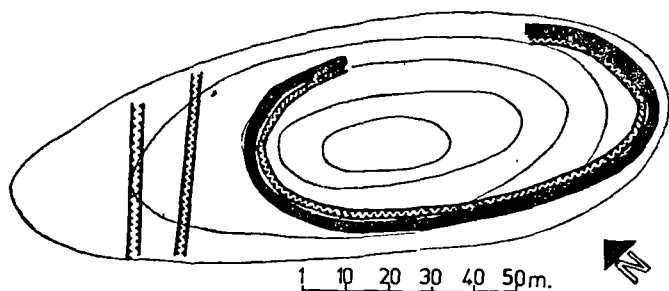
În Țara Făgărașului, una dintre fortificațiile mari cercetate — *cetatea lui Negru Vodă* de la Breaza (jud. Brașov)²⁵ — se înscrie, prin caracteristicile constructive, într-o arie asemănătoare. Și în acest caz, din prima fază de construcție (cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea) datează un turn circular și, poate, un al doilea, asemănător, dar cu laturile încăperii interioare în hexagon. Spre sfîrșitul veacului o incintă din piatră a legat cele două turnuri, alcătuind o fortificație cu plan elipsoidal. Și în acest caz construcțiile de piatră coexistă cu elemente de apărare din pămînt, extremitățile incintei fiind protejate cu valuri și șanțuri situate la 10, 15, 20 de metri și chiar 170 m depărtare spre a împiedica înaintarea atacatorului pînă sub zidurile fortificației.

Alături de reședințele întărite și de cetăți, o a treia categorie de fortificații au constituit-o, după mărturia izvoarelor, bisericile de piatră, plasate cronologic între cele dintîi construcții de zid transilvănene. Printre cele mai importante cercetate se înscrie biserica fortificată de la *Suseni* (jud. Hunedoara), importantă ctitorie a familiei de cnezi hațegani Cîndea, situată într-un defileu al Rîului de Mori, după cum arată și vechiul nume al locului — Gîtu-tura Rîului de Mori. Altarul de formă rectangulară al monumentului este suprapus de un masiv turn de piatră, cu laturile de 7 și respectiv 6,80 m și cu trei etaje. Accesul la primul etaj se făcea prin exteriorul turnului, ale cărui ziduri laterale erau prevăzute cu mai multe ferestre mici de tragere. Construcția lui este datată în prima jumătate a veacului al XIV-lea.

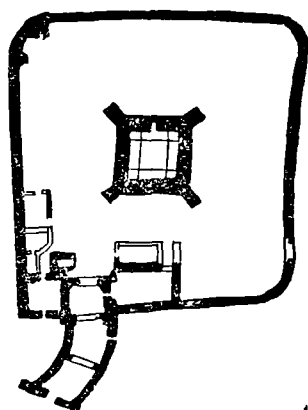
Atît numărul, cît și eficacitatea pe plan militar a construcțiilor înălțate de feudalitatea românească transilvăneană au crescut în continuare, proporțional cu evoluția capacității economice a cnezimii.

²⁴ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Descoperiri arheologice prefeudale și feudale timpurii în zona superioară a clisurii*, în „Crisia”, 4, 1974, p. 49.

²⁵ Th. Năgler, *Cercetări în cetatea de la Breaza (Făgăraș)*, în St. Com. — Sibiu, 14, 1969.



Cetatea de la Șieu-Măgheruș (plan)



Cetatea de la Girbova (plan)

De-a lungul întregii perioade a secolelor XIII—XIV, documentele remarcă și un proces invers, de limitare forțată a puterii militare a cnejilor români transilvăneni de către nobilimea și regalitatea ungară. Unul din exemplele cele mai revelatoare îl constituie situația cetății *Medieș* (*castrum Megessalla*), situată pe malul drept al Someșului, în zona Țării Oașului²⁶. Construită probabil în veacul al XII-lea, cetatea a fost luată de feudalitatea ungară de la români. Evenimentul, desigur una dintre cotropirile feudale clasice ale epocii și care a luat o formă conflictuală, s-a petrecut în primele decenii ale secolului al XIII-lea.

Într-o sferă mai largă, de restrângere a privilegiilor nobiliare și de creștere a rezistenței voievodatului Transilvaniei în fața presiunilor regatului ungar, se înscrie o hotărâre regală din 1291, care prevedea expres „să se dărîme cu desăvîrșire turnurile sau întăriturile ridicate deasupra bisericilor sau înălțate în alte locuri în scop de vătămare”²⁷. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1298, hotărîrea era din nou și explicit formulată într-un act asemănător: „Întăriturile și cetățuile ridicate din nou, fără învoirea regelui, sau cele care au fost mai dinainte, din care se aduc pagube, sau se bănuiește că s-ar pricinui pagube în viitor, sau chiar cele pentru care moșiile lor nu sînt îndestulătoare și cele mai mici [întărituri], ridicate pe biserică și minăstiri, să fie dărîmate fără nici o zăbavă”²⁸. Nu există nici o îndoială că măsurile priveau, în primul rînd, fortificațiile aparținînd cnezimii românești din Hațeg, Banat și alte zone, care juca un rol esențial în lupta împotriva tendințelor dominatoare ale regatului ungar. În condițiile politice ale sfîrșitului de veac XIII, în plin proces de accentuare a autonomiei voievodatului, respectarea acestor prevederi era însă departe de a reprezenta o realitate și evenimentele ulterioare, împreună cu mărturiile arheologice și documentare, confirmă acest lucru.

²⁶ Aloisio Tăutu, *Vechimea românilor din Țara Oașului*, în „Buna vestire” (Roma), 1966—1967, p. 13—16.

²⁷ DIR, C, vol. 2, p. 362—363.

²⁸ *Ibidem*, p. 445.

Fortificațiile comunităților sătești sînt mai puțin cercetate pentru această perioadă. Izvoarele scrise le menționează, totuși, în momentele de mare primărie, ca în cazul invaziei mongole (tătare) din 1241—1242.

În aceeași etapă istorică — mijlocul secolului al XIII-lea — jumătatea celui de-al XIV-lea — și-au continuat existența, suferind unele distrugerii sau transformări, fostele fortificații bizantine de la Dunărea de Jos și Marea Neagră²⁹. Un factor politic nou, însemnat pentru refacerea unora dintre cetăți — *Ġanavarda* (sud de Vadu), *Enisala*, *Licostomo*, *Hîrșova* — a fost prezența genovezilor în Pontul Stîng după 1261.

O importanță deosebită a continuat să aibă cetatea *Dîrstorului* (Dorostol/Silistra), articulație economică și politică esențială a Munteniei cu Dobrogea sudică. Caracterul redus al cercetărilor arheologice, de altfel extrem de dificile din cauza construcțiilor actuale, face însă imposibilă încadrarea tipologică a cetății. Cu totul altfel se înfățișează situația fortificației fluviale de la *Păcuiul lui Soare*, poate Vecina/Vicina, ale cărei vechi ziduri bizantine apărau încă așezarea din interior.

Cursul inferior al Dunării era mai departe străjuit de cetățile de la *Hîrșova*, amenajată între doi colți de stîncă deasupra albiei fluviului, *Isaccea*, la răsărit de orașul actual, și *Chilia-Licostomo*, caracterizată drept „castrum” în documentele vremii.

Dominînd un important nod de comunicații între Dunăre și mare, la confluența iezeralui Babadagului cu lacul Razim, cetatea de la Enisala, identificată de unii cercetători cu Bambola hărților medievale italiene, înfățișează o incintă semicirculară cu turnuri poligonale exterioare puternice.

Cea mai sudică și unica fortificație de litoral din această perioadă cercetată pînă astăzi, aceea de pe promontoriul *Caliacra*, era apărată din vechime de două ziduri ce barau accesul la reductul construit deasupra mării. Puțuri și galerii permiteau comunicația către amenajările portuare de pe plajă.

Situația generală a fortificațiilor din țările române în această etapă a evului mediu reflectă accentuarea procesului de unificare statală.

VOIEVODATUL TRANSILVANIEI ÎN LUPTĂ PENTRU INDEPENDENȚA DEPLINĂ

Începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea istoria politico-militară în aria transilvană a fost caracterizată de manifestări tot mai accentuate în direcția asigurării evoluției de sine stătătoare a voievodatului Transilvaniei³⁰. Acest proces s-a produs în relație directă cu scăderea potențialului agresiv al regalității ungare, devenită acută mai ales după marea invazie mongolă

²⁹ A. Ghiță, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII—XV)*, în RI, 34, nr. 10, 1981; R. Ciobanu, *Un monument istoric puțin cunoscut: cetatea feudală de la Hîrșova*, în BMI, 39, nr. 1, 1970; idem, *Cetatea Enisala*, în BMI, 40, nr. 3, 1971.

³⁰ I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, în AIIN — Cluj-Napoca, 10, 1945; I. Lupaș, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar. Voievodul Ladislau (1291—1315)*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, București, 1930; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. a 2-a, p. 186—202.

(tătară) din 1241—1242, exprimând totodată efortul societății românești din întreg spațiul carpato-danubiano-pontic pentru unificare statală și constituirea principatelor de sine stătătoare.

Inviaza mongolă (tătară) din 1241—1242 a avut consecințe social-politice, economice și pe alocuri chiar demografice în Transilvania ca și în regiunile limitrofe. Influența politico-militară a hanatului Hoardei de Aur a determinat un proces de autonomizare a unor teritorii largi aflate anterior sub presiunea politică și confesională a feudalității regatului ungar. Procesul a fost facilitat considerabil și de slăbirea internă a autorității regale ungare, ca și de solicitarea acestora către alte orizonturi geografice mai depărtate, în special spre Europa centrală. Pe linia vechii sale tradiții politice voievodatul Transilvaniei și-a manifestat pregnant în această perioadă caracterul distinct față de regatul ungar.

Un veritabil război pentru consolidarea și dezvoltarea autonomiei Transilvaniei față de coroana ungară a avut loc între 1264 și 1268, când regele Bela al IV-lea nu a ezitat să solicite și ajutorul Hoardei de Aur pentru a supune voievodatul. În luptele din anii 1264—1265 și 1267—1268 oastea regală ungară a fost pusă în dificultate, conflictul încheindu-se la 1269 printr-un tratat de pace. Voievodatul Transilvaniei, a cărui autoritate se întindea pînă la Tisa, devenea și *de jure* un stat aparte, ce păstra cu regatul Ungariei doar relații dinastice.

În perioada anilor 1260—1270 sînt semnalate participări militare transilvănene³¹ la o serie de conflicte desfășurate în exteriorul voievodatului. În 1263 voievozii Transilvaniei, Ladislau și Nicolae, au comandat un corp de oaste venit în ajutorul țarului Bulgariei, Constantin Tich, confruntat cu presiunea militară bizantină. În aceeași vreme regatul ungar și-a organizat dominația asupra regiunii Mačva și a Bosniei, prin sistemul banatelor vasale³². În vecinătatea acestei zone, în nord-vestul Bulgariei, s-au produs conflicte repetate cu cîrmuitorul local, Iacob Sventislav, în cursul cărora a fost afectat și teritoriul banatului de Severin. De-a lungul a cinci campanii amintite documentar oastea voievodatului Transilvaniei — a cărui autoritate se întindea și asupra, banatului de Severin — a ocupat temporar mai multe cetăți de la sud de Dunăre, între care Vidinul și Plevna.

Concomitent, în cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea, asupra Transilvaniei a continuat să planeze primejdia incursiunilor mongolilor (tătarilor). Hanatul Hoardei de Aur se afirma ca unul dintre factorii politici activi din sud-estul Europei, sub impulsul prințului Noqai, autoritatea sa impunîndu-se în Bulgaria și în raporturile cu Imperiul bizantin, prin presiuni sau intervenții militare directe. Nu a făcut excepție nici Transilvania, documentele vremii menționînd meritele deosebite ale unor luptători în respingerea invaziilor³³.

Una din cele mai puternice invazii în Transilvania a forțelor Hoardei de Aur a avut loc în ianuarie—martie 1285. Izvoarele, cronici și documente,

³¹ M. Holban, *Despre Țara Severinului și banatul de Severin în secolul al XIII-lea*, p. 85—89.

³² A. Sacerdoțeanu, *Originea băniei și a „banilor” la români*, în „Historica”, 2, 1971.

³³ DIR, C, vol. II, p. 54—55.

semnalează principalele zone și localități care au avut de suferit din cauza tătarilor: Bihor, Dej, Bistrița, Turda, Remetea Trascăului (jud. Alba), Cluj, Brașov etc. Roland Borșa (voievod în trei rînduri între 1284 și 1294) cu oastea țării, inclusiv secuii, s-a opus, reușind să împiedice cucerirea unor cetăți și să elibereze o parte a prizonierilor.

Alături de gravele pierderi provocate de invazie, care prelungindu-se pînă la Pesta a accentuat starea precară politico-militară a regatului feudal ungar, desfășurarea evenimentelor a favorizat efortul politico-militar al Transilvaniei pentru afirmare de sine stătătoare. Roland Borșa, exponent al puternicei feudalități bihorene, s-a impus cu autoritate, asumîndu-și prerogative suverane, Transilvania fiind denumită în documentele vremii cu termenul de *regnum*. Alături de Roland Borșa se afla un vicevoievod, care exercita atribuții judecătorești, asistat de trei judecători ai statului transilvan (*iudices regni Transilvaniae*). Ființa, de asemenea, cu atributele specifice noului statut internațional al țării, adunarea nobiliară a statului transilvan (*congregatio generalis nobilium regni Transilvaniae*). Semn al afirmării în aceste condiții a populației românești majoritare în Transilvania este și participarea românilor la viața politică de zi cu zi a voievodatului în deplină egalitate cu locuitorii de alte etnii stabiliți între timp în acest spațiu.



Ruinele cetății de la Mehadia

În anul 1290, o dată cu urcarea pe tron a ultimului reprezentant al dinastiei arpadiene, Andrei al III-lea, regatul ungar a lansat o politică agresivă de amploare pentru a anihila statutul independent afirmat de voievodatul Transilvaniei. În pofida eforturilor militare considerabile făcute de către regatul ungar autonomia voievodatului a fost menținută, fapt evident și prin rolul constant jucat de adunarea stărilor transilvane în rezolvarea treburilor țării. În cadrul acesteia, semn al importantului rol politic și militar avut în menținerea individualității voievodatului, au luat parte românii, împreună cu nobilii sași și secui (dieta Transilvaniei din 11 martie 1291). Acte din același an au reconfirmat privilegiile locale mai vechi. Transilvania continua, deci, și în noile condiții, să păstreze o largă autonomie, fapt reflectat, între altele, de persistența titulaturii de *regnum* (stat) în actele vremii.

Situația politică de sine stătătoare³⁴ a voievodatului Transilvaniei a devenit deosebit de evidentă în timpul crizei dinastice a regatului ungar, declanșată o dată cu stingerea dinastiei arpadiene în anul 1301. Pe fondul luptelor pentru coroană între diverși pretendenți la tronul Ungariei, autoritatea voievodului a căpătat proporții asemănătoare aceloră din deceniul nouă al veacului al XIII-lea. În aceste împrejurări, pînă la instalarea în 1310 a dinastiei angevine la conducerea regatului ungar, independența voievodatului Transilvaniei — și în legătură firească, rolul de excepțională însemnătate politică și militară al românilor — a fost afirmată cu putere. Chiar unul din pretendenții la coroana ungară, Otto de Bavaria, a fost luat prizonier și s-a aflat un timp sub paza unui voievod al românilor (1307). Cu același prilej, voievodul Transilvaniei a confiscat coroana Ungariei. Noul rege angevin, Carol Robert de Anjou, a fost nevoit să recunoască Transilvaniei prerogative largi ce o defineau ca țară distinctă de Ungaria.

Luptele acerbe purtate împotriva regatului Ungariei în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea au contribuit decisiv la afirmarea independentă a Transilvaniei, la dezvoltarea legăturilor ei cu celelalte țări românești și la creșterea prestigiului ei în spațiul sud-est european. Practic, voievodul Transilvaniei a exercitat *de facto* și *de jure* toate prerogativele unui suveran de sine stătător, începînd cu cele executive și legislative și terminînd cu cele militare și de politică externă în general. El a reglementat conform intereselor statului transilvan raporturile cu papalitatea și cu țările vecine, a încheiat alianțe politice și militare, cum a fost aceea cu Serbia, a jucat un rol de arbitru în conflictele interne din Ungaria, contribuind uneori decisiv la victoria sau înfrîngerea unuia sau altuia dintre competitorii la coroana regatului vecin; pe plan intern voievodul, asistat de organisme reprezentative constituite după obiceiul țării, a dispus neîngrădit în problemele structurii instituționale a statului și a celei ecleziastice, a reglementat drepturile de proprietate, a organizat și folosit puterea militară proprie spre a apăra independența Transilvaniei.

³⁴ Cu privire la eforturile transilvănene pentru autonomie vezi pe larg la Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 186–202; cu documentele și istoriografia problemei: general-locotenent dr. Ilic Ceaușescu, *Transilvania, străvechi pămînt românesc*, *passim*.

CONSTITUIREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI INDEPENDENTE. RĂZBOIUL VICTORIOS PURTAT LA 1330 ÎMPOTRIVA AGRESIUNII UNGARE

Către mijlocul secolului al XIII-lea, pe teritoriul dintre Carpații Meridionali și Dunăre statalitatea românească se cristalizase în voievodatul lui Litovoi din Țara Severinului, incluzând Țara Hațegului, cnezatele lui Ioan și Farcaș, toate pînă la Olt, iar dincolo de riu, în Țara voievodului Seneslau³⁵, extinzîndu-se și acesta peste munți. Pluralitatea statală, specifică lumii medievale, nu diminuea progresele înregistrate de organizarea politică, unificarea cnezatelor din zone largi, precum Oltenia și parte din Muntenia, încălecînd Carpații Meridionali. State cu un rol notabil în politica internațională sud-est europeană, ele erau confruntate cu tendințele expansioniste la Dunărea de Jos și în peninsula Balcanică ale Hoardei de Aur și ale regatului Ungariei. În aceste circumstanțe, românii au inclus cu inteligență arsenalului rezistenței în fața agresiunii străine politica anihilării reciproce a tendințelor cotropitoare ale unor state care aspirau să-și instituie dominația în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Luptele conduse de Litovoi împotriva expansiunii ungare. Un important efort militar românesc în această direcție s-a întreprins în deceniul opt al secolului al XIII-lea din inițiativa voievodului Litovoi. Potrivit documentelor, în intervalul 1272—1276 voievodul Litovoi, împreună cu frații săi, încercînd să-și asigure autonomia deplină, și-a integrat stăpînirii sale un teritoriu aflat „dincolo de munți”. Este foarte probabil ca acest teritoriu să fi făcut parte din banatul Severinului pe care, ca străvechi pămînt românesc, voievodul Litovoi continua să-l considere în întregime o componentă inseparabilă a statului său. Această acțiune, ca și refuzul voievodului român de a mai plăti regelui Ladislau al IV-lea al Ungariei (1272—1290) obligațiile provenite din raporturile feudale de vasalitate au determinat Curtea arpadiană să organizeze o expediție militară represivă pusă sub conducerea magistrului Gheorghe. Pentru a respinge oastea inamică, Litovoi a hotărît să o întîmpine în Țara Hațegului, în ținuturile nordice ale statului său. În acest scop și-a deplasat forțele în zona respectivă, înfrîntarea avînd loc într-un teren frămîntat, posibil pe valea râului Bărbat, ce păstrează prin tradiție numele unuia dintre conducătorii oștirii române, fratele și urmașul la domnie al voievodului. Nu este exclus ca, potrivit tradiției strămoșilor lor, care înfruntaseră pajurile romane pe aceleași meleaguri, forțe ale voievodului Litovoi să fi desfășurat acțiuni de rezistență și hărțuire împotriva oastei ungare pe direcții de înaintare ale acestora și pe aliniamente succesive, favorite de condițiile de teren, înaintea bătăliei generale de pe râul Bărbat. În așteptarea forțelor principale voievodul român și-a desfășurat efectivele de care dispunea inițial într-un dispozitiv articulat cu pedestrima la centru, cu misiunea de a interzice pătrunderea inamicului spre pasul Merișor, iar cavaleria la flancuri, pentru a-i asigura libertatea de acțiune.

³⁵ DRH, D, vol. I, p. 3—7.

Angajarea forțelor principale a fost deosebit de crâncenă, balanța înclinînd cînd în favoarea uneia, cînd a celeilalte părți. O dovadă a caracterului dur al confruntării a fost rănirea în luptă a unuia dintre comandanții oastei inamice, comitele Petru zis Pirus³⁶. Numai introducerea în bătălie a ultimelor rezerve a permis inamicului să înfrîngă dîrza rezistență românească; Litovoi a căzut eroic în luptă. Izvoarele istorice îngăduie concluzia că și în aceste condiții victoria oastei inamice nu a fost decisivă, ceea ce explică faptul că între Bărbat, unul dintre frații voievodului căzut în luptă, și regele ungar au avut loc tratative, în urma cărora statul românesc de la vest de Olt și-a păstrat individualitatea și deplina autonomie. În planul relațiilor internaționale ale vremii legătura de vasalitate, ca și restabilirea situației anterioare conflictului au semnificația unui raport vasalic destul de elastic între voievodatul dinastiei lui Litovoi și regatul arpadian.

Comentariile istorice asupra documentelor amintite relevă apreciable diferențe de interpretare³⁷. Indiferent, însă, dacă — așa cum s-a considerat uneori — voievodul român al diplomelor din 1285/1288 a fost una și aceeași persoană cu Litovoi cel pomenit la 1247, sau numai un urmaș al său — cum s-a susținut alteori —, voievodatul românesc de la vest de Olt a fost acela implicat în evenimente.

Rezistența eroică opusă de români a consolidat existența statului românesc din dreapta Oltului, avînd o însemnătate cardinală în dezvoltarea procesului de unificare statală la sud de Carpați și în întemeierea domniei Țării Românești. Pentru evoluția ulterioară a voievodatului lui Bărbat o importanță deosebită a avut desfășurarea evenimentelor din spațiul intracarpatic, unde voievozii, prin încercarea de a obține autonomia completă a Transilvaniei, au creat o situație care a favorizat continuarea procesului de unificare statală românească dintre Carpați și Dunăre. În acest cadru și fructificînd la maximum conjuncturile externe prielnice, la sfîrșitul secolului al XIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIV-lea procesul de reunire a micilor cnezate și voievodate situate la sud de munți s-a accelerat, conducînd în fapt la formarea statului feudal al Țării Românești.

Afirmarea independentă a Țării Românești sub Basarab I. Întemeietorul familiei domnitoare a Țării Românești, marele voievod Basarab I, fiul lui Tihomir, este menționat pentru prima dată în contextul evenimentelor din jurul anului 1320. Sub lunga sa domnie, de peste trei decenii, aveau să se facă pași decisivi în acțiunile întreprinse pentru unificarea teritorială firească a noului stat românesc și pentru consolidarea poziției lui internaționale, culminînd cu zdrobirea pretențiilor de dominație ale regalității ungare și cucerirea deplinei neatrîrnări.

Proeminent om politic și comandant militar, Basarab I a asigurat trăinicie lăuntrică statului său și, în contextul măsurilor generale adoptate pentru apărarea acestuia, a făcut eforturi deosebite pentru a păstra sub sceptrul lui stră-

³⁶ DRH, D, vol. I, p. 34–35.

³⁷ A. Sacerdoțeanu, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, în AUB-Ist., 9, 1957.

vechiul ținut românesc al Severinului, care avea o însemnătate strategică pentru Țara Românească, barînd totodată expansiunea ungară spre Peninsula Balcanică. În domeniul politicii externe, exercitîndu-și plenar prerogativele de suveran al unui stat independent, marele voievod s-a orientat spre alianțe durabile, ce puteau contribui la zăgăzuirea expansiunii principalului inamic extern, Ungaria, și în perspectivă la lichidarea pericolului tătar. În acțiunile duse de el pentru apărarea libertății și independenței țării s-au îmbinat armonios metodele politico-diplomatice cu cele militare, intransigența și suplețea, realismul și spiritul de anticipație.

În Transilvania și în teritorii vecine acesteia politica Țării Românești a contribuit la întreținerea unei stări de spirit tot mai pronunțate anti-angevină, locuitorii voievodatului văzînd în Basarab I un exponent al propriilor interese. Astfel, un document din anul 1325 consemna opinia potrivit căreia forța politică și militară a regelui Ungariei, Carol Robert de Anjou, „nu poate întru nimic să stea împotriva și să se compare cu puterea lui Basarab”³⁸.

În prima parte a domniei sale marele voievod român și-a concentrat eforturile pentru eliberarea ținutului românesc al Porților de Fier și a controla în felul acesta un nod strategic de comunicații internaționale asupra cărora se îndreptau tendințele de cîmpire ale mai multor state. Oastea românească a întreprins mai multe campanii, între care una (circa 1320) a avut ca obiectiv puternica cetate a Mehădiei care închidea valea Cernei. Un aliat constant al Țării Românești împotriva adversarilor comuni s-au dovedit a fi în această perioadă despotatul de la Vidin și, ulterior, țaratul bulgar de Târnovo. Alianțele politice au fost întărite potrivit obiceiului larg răspîndit în epocă prin legături de rudenie: fiica lui Basarab I, Teodora, s-a căsătorit cu Ioan Alexandru, nepot de soră al despotului Mihail Șişman de Vidin, devenit mai târziu țar al Bulgariei.

Politica independentă promovată de Basarab I a provocat o îngrijorare crescîndă cercurilor conducătoare ungare care au încercat, inițial prin presiuni diplomatice, să-i impună voievodului român statutul de vasal față de regele Carol Robert de Anjou. În acest scop s-au efectuat mai multe schimburi de solii în primăvara anului 1324 care au diminuat întrucîtva tensiunea dintre cele două state — într-o diplomă angevină din 26 iulie 1324 Basarab I era numit „voievodul nostru Transalpin”³⁹ —, dar nu au eliminat cauzele profunde ale contradicțiilor dintre ele, căci Ungaria nu renunțase la planurile ei expansioniste. Chiar în anul următor — reflectînd rapida deteriorare a raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria — într-un document oficial ungar se amintea de „Basarab transalpinul, necredincios al sfintei coroane”⁴⁰.

Între timp Țara Românească a continuat să strîngă legăturile cu adversarii din Balcani ai Ungariei și, îndeosebi, cu țaratul Bulgariei. Expresia acestei politici a constituit-o participarea, în vara anului 1330, a unui corp de oaste al voievodului Basarab la războiul dintre țaratul bulgar și regatul sîrb, cauzat de competiția celor două puteri pentru unele teritorii sud-dunărene. Forțele române au luat parte la bătălia de la Velbüzd (Kjüstendil), în bazinul superior

³⁸ DRH, D, vol. I, p. 37—38.

³⁹ *Ibidem*, p. 36—37.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 37—38.

al Strumei, la 26 iunie 1330⁴¹. Moartea țarului Mihail al III-lea Șişman în urma rănilor primite în luptă și intervenția sîrbească în Bulgaria (1330—1331) au lipsit Țara Românească de o alianță prețioasă tocmai în etapa confruntării decisive cu Ungaria angevină.

Războiul de apărare al Țării Românești împotriva Ungariei (1330). Analizînd evoluția tot mai gravă a relațiilor cu regatul ungar și, informat la timp asupra pregătirilor de război pe care le făcea Carol Robert, marele voievod român a înțeles că evenimentele se derulau implacabil spre un conflict militar și, în consecință, a adoptat măsurile impuse de împrejurări pentru a da o ripostă zdrobitoare adversarului și a salva independența și integritatea țării. Exponent al unei tradiții multimilenare de apărare a pămîntului străbun prin războiul întregului popor, voievodul de la Argeș a conceput un vast plan de ripostă axat pe ideea unei active și elastice defensive la care alături de oastea țării să fie angajată întreaga populație aptă să poarte armele. Planul strategic prevedea ca, în final, după ce potențialul ofensiv al inamicului avea să fie diminuat, să se aplice acestuia o lovitură nimicitoare în cadrul unei bătălii decisive.

Evenimentele au confirmat întru totul justetea evaluărilor și realismul planului conceput de domnul român. În septembrie 1330, sub conducerea regelui Carol Robert de Anjou, o puternică oaste ungară, sprijinită de un corp cuman, a invadat Țara Românească pe la Severin, cu scopul mărturisit „să alunge din țara aceasta pe Basarab sau cel puțin să dea în posesiune țara acestuia unuia din curtenii săi”. Astfel Ungaria a încălcat grosolan acordurile anterioare stabilite între cele două state, declanșînd neprovocată agresiunea împotriva pașnicului său vecin. În această politică regele Ungariei a fost încurajat și pînă la un punct sprijinit nemijlocit de papalitate, care urmărea să se folosească de forța militară a „regatului apostolic” pentru a-și extinde propria influență asupra spațiului românesc.

Animat de o înaltă responsabilitate pentru destinul poporului român și dorind să evite marile pierderi de vieți omenești și distrugerii de bunuri materiale, inerente unui război de asemenea amploare, Basarab I a încercat, pînă în ultimul moment, prin noi tratative, să găsească o soluție politică. *Cronica pictată* amintește de o întrevedere între solii lui Basarab și regele Ungariei; domnul român ar fi oferit o sumă de 7 000 de mărci de argint⁴² pentru a se evita conflictul armat. Carol Robert a respins însă această propunere, în ciuda opoziției realiste a unuia dintre nobilii din oaste. „Să spuneți așa lui Bazarad — s-a adresat regele soliei —, că el e păstorul oilor mele și eu, din ascunzișurile sale, de barbă îl voi scoate”⁴³.

Forțele române au ripostat dîrz agresorului încă de la hotare, purtînd lupte grele la cetatea Severinului, încercînd să oprească înaintarea acestuia în adîncimea teritoriului Țării Românești. Pe măsură ce războiul a căpătat

⁴¹ St. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Intemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 30—31.

⁴² Oct. Iliescu, *Despre natura juridică și valoarea despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert (1330)*, în SMMIM, 5, 1962.

⁴³ *Cronica pictată de la Viena*, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 234.

ampluare, oastea română a aplicat inamicului întreaga diversitate de forme și procedee de luptă ale războiului popular: manevra în câmpul strategic și tactic, ripostele ofensive și retragerile simulate, hărțuirea și ambuscadele, atacurile date prin surprindere la punctele obligate de trecere etc. Pe direcția de înaintare a oastei ungare și cumane — care a urmat un itinerar situat pe căile de comunicație de la liziera sudică a pădurilor subcarpatice — recoltele au fost ascunse sau distruse, furajele arse, fântinile otrăvite și populația evacuată, astfel încât oastea ungară nu a mai avut de unde să-și procure subzistențe, nici nu a mai găsit vreo așezare unde să se adăpostească. Situația disperată în care ajunsese oastea ungară este viu zugrăvită în Cronica pictată de la Viena: „neputînd regele și ai săi să găsească de mîncare [. . .] au început să sufere în curînd de foame regele însuși, ostașii și caii”⁴⁴.

Ziua victoriei forțelor române nu mai era departe. Între timp, Basarab I a adoptat noi măsuri pentru a întări apărarea capitalei sale — obiectivul principal spre care ținuse de la început oastea invadatoare. Astfel se face că atunci cînd au sosit la Argeș, forțele inamice, epuizate și demoralizate, au fost ușor oprite în fața fortificațiilor capitalei Țării Românești, nemaiavînd disponibilitățile necesare finalizării unui asediu. Dîndu-și seama de iminența unui dezastru, comandamentul ungar a încercat să cîștige timp inițiînd tratative cu domnul român, dar acesta nu s-a lăsat înșelat, ci a continuat pregătirile pentru

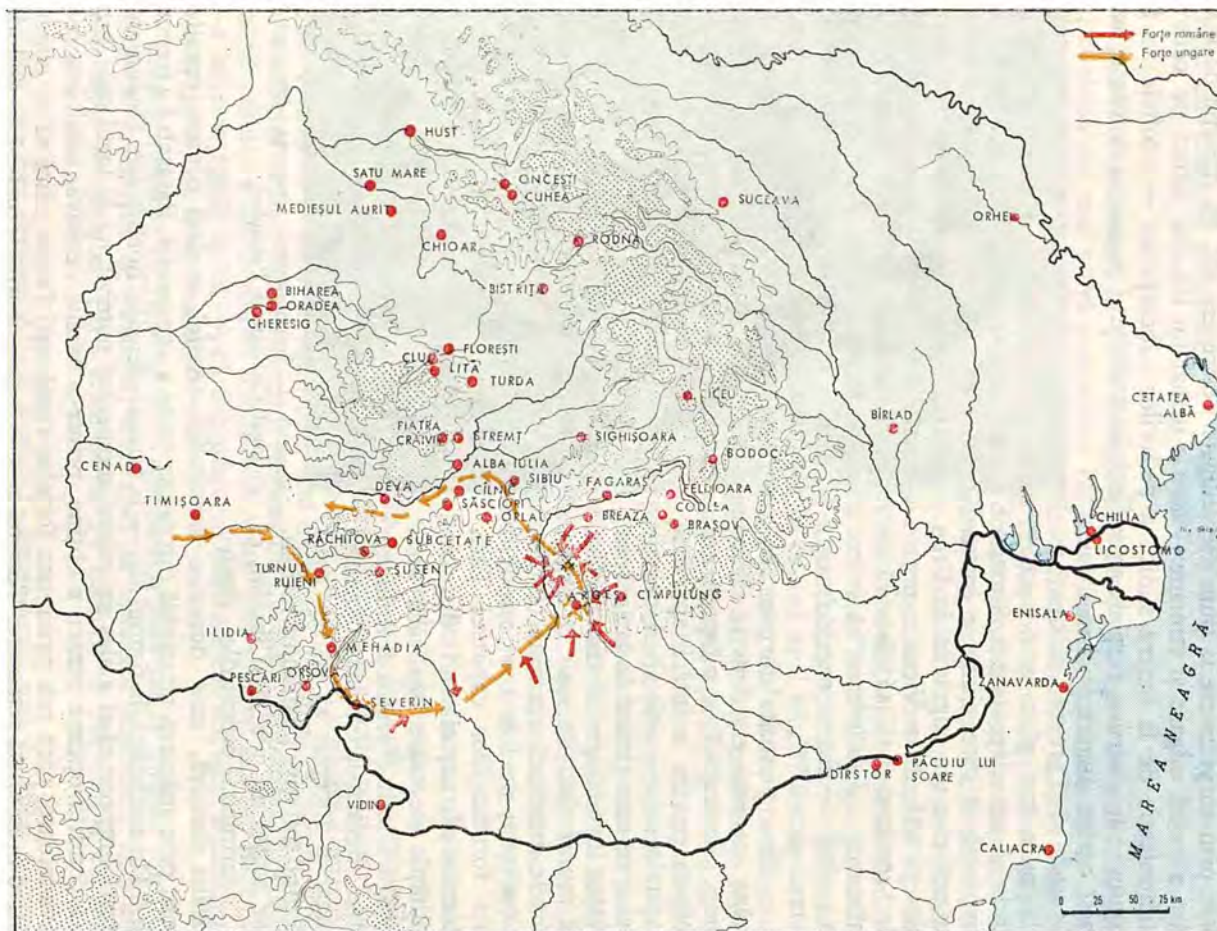


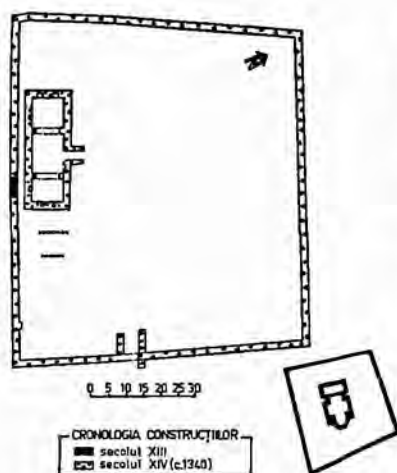
Basarab I Întemeietorul (portret imaginat de pictorul Constantin Petache)

bătălia decisivă, care devenise inevitabilă. Astfel, o dată obținut rezultatul dorit prin apărarea strategică din prima parte a campaniei, Basarab I a trecut — ca și Dromichaites, la timpul său — la acțiuni ofensive hotărîtoare. Documentele atestă limpede că el a ales nu numai momentul potrivit, ci și locul care întrunea condiții optime pentru a obține, printr-o bătălie decisivă, nimicirea oștirii invadatoare, care sub presiunea forțelor românești fusese silită să se angajeze într-o precipitată retragere. Terenul ales — o cale „cotită și închisă de amîndouă

⁴⁴ *Ibidem*.

RĂZBOIUL DIN 1330 PENTRU INDEPENDENȚA ȚĂRII ROMÂNEȘTI





Cetatea Argeșului (plan și fotografie)

părțile de rîpe înalte de jur împrejur”⁴⁵, cum se spune în Cronică, sau, ceea ce este același lucru, „niște locuri strîmte și păduroase” — cum precizează un act emis ulterior⁴⁶ —, a fost ingenios pregătit pentru bătălie de oștenii români, care au ridicat la extremitățile lui puternice fortificații de campanie (*indagines*), în așa fel încît, o dată pătrunsă acolo, armata lui Carol Robert să nu mai aibă putința nici de înaintare, nici de retragere. Se știe că în ceea ce privește localizarea bătăliei s-au formulat opinii diferite, căutîndu-se de regulă zonele ce poartă în prezent denumirea de Posada⁴⁷. Fapt este că locul trebuie să se fi situat pe drumul cel mai scurt dintre cetatea de la Argeș și Transilvania. O serie de date de natură toponimică și geografică pledează chiar pentru o localizare mai strînsă, fie undeva între Sălătrucu și Perișani, fie — cum se propune, mai recent de către unii istorici — pe drumul care leagă Cetatea Argeșului de rîul cu același nume⁴⁸.

Străbătînd drumul de întoarcere într-o stare de spirit dezolantă, oastea ungară a sosit la locul care i se pregătise — și fără să presimtă ce o aștepta — într-o zi de vineri, „în ajunul fericitului Martin”, cum precizează cronicarul anonim. Atunci, ca un trăsnet ivit din senin, s-au abătut asupra ei loviturile nimicioare ale românilor: „mulțimea nenumărată a românilor sus pe rîpe a

⁴⁵ Ibidem, p. 234.

⁴⁶ DIR, C, vol. III, p. 350.

⁴⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 179.

⁴⁸ I. Conea, *Țara Loviștei. Studiu de geografie istorică*, București, 1934; D. Motoc, *Unde s-a semnat actul de naștere al Țării Românești. Contribuții la localizarea bătăliei din 9–12 noiembrie 1330*, în „File vilcene”, 1973, p. 85–106. Din vasta bibliografie consacrată acestei bătălii, vezi și: Dr. Nicolae Stoicescu, dr. Florian Tucă, *1330. Posada*, București, 1980; N. A. Constantinescu, *Bătăliile mari ale românilor. I. Bătălia de la Posada, 1330, 9–12 noiembrie*, București, 1930; I. Lupaș, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare*, Cluj, 1933; P. I. Cruceană, *Puncte de vedere privind localizarea Posadei*, în RI, 33, nr. 10, 1980.

alergat din toate părțile și a aruncat săgeți asupra oastei regelui, care se găsea în fundul unei văi adânci, ce nici nu se putea numi vale, ci mai curînd un fel de corabie strîmtă, unde din pricina înghesuiei cei mai sprinteni cai și ostași cădeau din toate părțile în luptă. Căci din pricina urcușului prăpăstios din acea vale nu se puteau sui în contra românilor pe nici una din rîpele de pe amîndouă laturile drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă, fiind făcute acolo prisăci, ci erau cu totul prinși ostașii regelui ca niște pești în vîrșe ori în mreajă”⁴⁹.

Patru zile (9—12 noiembrie) a durat bătălia, fără ca pentru armata ungară să se ivească vreo șansă de scăpare: „Cădeau — tineri și bătrîni, principii și nobili fără nici o deosebire. Căci această tristă întîmplare a ținut mult, de la ziua a șasea a săptămînii pînă la ziua a doua a săptămînii viitoare, în care zile soldații aleși așa se izbeau unii de alții, precum în leagăn se leagănă și se scutură pruncii sau cum se clatină trestii de vînt. Și a fost aci un cumplit dezastru, căci au căzut o mulțime de ostași, de principii și de nobili și numărul lor nu se poate socoti [. . .]”⁵⁰. Au pierit atunci sau au fost răniți, străpunși de săgeți, tăiați de spade sau zdrobiți de stîncile și copacii pe care îi prăvăleau românii asupra lor, numeroși demnitari de seamă din ierarhia statului angevin și a bisericii catolice, unii dintre ei sfințnici apropiați ai lui Carol Robert.

Regele însuși a reușit să se salveze doar printr-o stratagemă, sacrificîndu-și o parte din oamenii pe care îi avea în anturaj și garda sa personală: „Iar regele — notează cronicarul — își schimbase însemnele armelor sale, cu care s-a îmbrăcat Deseu, fiul lui Dionisie, pe care crezîndu-l românii a fi însuși regele l-au omorît cu cruzime. Și însuși regele de abia a scăpat cu cîțiva inși”, care „primeau asupra lor toate loviturile de sabie și de săgeți, numai să scape viața regelui de lovitura morții”⁵¹. O dată ieșiți din vîltoarea bătăliei, Carol Robert de Anjou, micul grup de sfințnici și luptătorii unguri scăpați cu viață, au pornit în goana cailor, fără să-și îngăduie nici o clipă de popas, pînă cînd s-au văzut în siguranță, departe de hotarele Țării Românești.

Resturile oastei ungare, cu întregul armament, echipament și bagaje, au fost capturate de ostașii lui Basarab: „românii au dus mulți prizonieri, atît răniți cît și neatinși, și au pus mîna pe foarte multe arme și haine de preț ale tuturor celor căzuți și bani în aur și argint și vase prețioase și brîuri de sabie și multe pungi cu groșite late și mulți cai cu șei și cu frîie ce toate le-au luat și le-au dus la Bazarad voievod”⁵². Undeva, pe cîmpul de bătălie, s-a pierdut atunci și unul dintre sigiliile regatului Ungariei.

Așa s-a încheiat, printr-o strălucită biruință a oastei române, războiul din anul 1330. A fost, după expresia lui Nicolae Iorga, „o biruință mare și întreagă, rodnică în urmări, fiindcă lupta se dădea în direcția naturală a dezvoltării noastre și pe pămîntul nostru, ocrotitor pentru ai săi”⁵³.

Principalul fruct al victoriei reputate în noiembrie 1330 de oștenii conșuși cu măiestrie de voievodul Basarab a fost, desigur, consacrarea indepen-

⁴⁹ *Cronica pictată de la Viena*, p. 235.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 236.

⁵² *Ibidem*, p. 235—236.

⁵³ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, București, 1970, p. 43.

denței complete a Țării Românești. I-a fost dat generației marelui Basarab să împlinească pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre aspirațiile la o existență statală liberă pentru care luptaseră și se jertfiseră, preferînd să piară decît să trăiască în sclavie, Gelu, Litovoi și alți înaintași.

Ctitorirea Țării Românești de sine stătătoare a avut o însemnătate crucială pentru accelerarea dezvoltării ulterioare economice, politice și culturale a românilor și, totodată, pentru apărarea libertății lor împotriva invaziilor străine, a politicii de asuprire și dominație promovate de diverse state expansioniste în zona sud-estului european. Ea a reprezentat o barieră în calea expansiunii regalității ungare, aliată cu biserica catolică, spre Dunăre și mai departe, în adîncul Peninsulei Balcanice. Chiar dacă statul feudal ungar nu a renunțat ulterior la politica lui de dominație și asuprire sau la visurile de a se mări cu sabia pe seama vecinilor de la sud, înfrîngerea zdrobitoare suferită la Posada i-a diminuat considerabil potențialul expansionist, creînd un răgaz pe care românii și alte popoare sud-est europene l-au folosit intens pentru a-și consolida statele și a-și multiplica propria capacitate de ripostă. Totodată, Țara Românească de sine stătătoare a devenit un factor important în efortul conjugat al popoarelor sud-est europene pentru eliminarea prezenței mongole, precipitîndu-i declinul și refluxul spre spațiile nord-pontice.

Războiul din 1330 constituie un moment crucial și în evoluția militară a poporului român. El a demonstrat că o oaste mică, formată în majoritate din țărani, cum era cea condusă de Basarab, putea să zdrobească armata unei mari puteri feudale superioară atît în resurse economice și tehnice, cît și în experiența de război.

Luptele care au culminat cu marea bătălie de la Posada au atestat plener înaltul nivel atins în dezvoltarea artei militare românești⁵⁴. În această ordine de idei, analiza istorică bazată pe faptele cunoscute demonstrează că victoria oștirii române s-a datorat nu hazardului, ci superiorității ei în ceea ce privește calitatea comandanților și a masei de ostași, concepția strategică și tactică aplicată de la începutul pînă la sfîrșitul campaniei, virtuțile moral-volitiv și iscusința în lupte a combatanților etc. — factori care au înclinat pînă la urmă balanța de forțe în favoarea lui Basarab. Este suficient să amintim că spre deosebire de Carol Robert de Anjou și de sfetnicii lui, care au comis încă din faza inițială a războiului o gravă eroare de calcul, subestimîndu-și complet adversarul, Basarab a apreciat lucid raportul de forțe și, pornind de la această realitate, a adoptat formele și metodele de luptă care se impuneau. Pe parcurs, Basarab și colaboratorii săi cei mai apropiați au dovedit mobilitate în gîndire, adaptabilitate la dese schimbări de situație, spirit creator și stăpînire de sine. Ei nu au cedat nici un moment inițiativa, impunînd adversarului planul de luptă prestabilit de voievodul Țării Românești și de sfetnicii săi. Aplicarea magistrală a apărării strategice elastice, a tacticii „pămîntului pîrjolit” în prima parte a campaniei, îmbinarea formelor de luptă politice cu cele militare, folosirea cu măiestrie a unor forme și procedee de luptă ca ambuscada și surprin-

⁵⁴ General-maior dr. Ilie Ceașescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români*, p. 91—92.

derea, exploatarea la maximum în folosul defensivei a avantajelor terenului, utilizarea corespunzătoare a fortificațiilor de campanie și permanente, toate acestea ilustrează că arta militară românească era pe deplin maturizată în epoca aceea, ca rezultat al veacurilor de acumulări cantitative și calitative, păstrate și transmise din generație în generație și devenite elemente componente definitorii pentru gândirea și practica militară autohtonă⁵⁵.

Războiul din 1330 a demonstrat din plin că „în lupta pentru apărarea țării a fost aplicată tactica războiului întregului popor dus împotriva unui agresor superior pe plan militar” și „că metoda războiului întregului popor este singura soluție pentru apărarea independenței patriei”⁵⁶.

Ecoul evenimentelor din 1330 și, în aceeași măsură, efectele lor aveau să se prelungească mult în timp. În Ungaria, de exemplu, descurajarea după victoria decisivă reputată de luptătorii români asupra armatei lui Carol Robert a fost puternică. Ani în șir documente oficiale parafate de rege și de alți înalți demnitari au revenit, obsedant, asupra mării drame din 1330, căutându-i mereu explicații și, mai ales, scuze, dar recunoscând în fond întotdeauna proporțiile dezastrului: „spre marea noastră nesocotire și a sfintei coroane — se spune într-un act emis de Carol Robert cu data de 26 noiembrie 1332 — acest Băsarab, necredinciosul nostru român, mînat de un gînd rău, fără să se teamă și fără a ține seama că acei ce încearcă a se împotrivi stăpînului lor firesc se vădesc a se împotrivi fățiș rînduielilor dumnezeiești, nu s-a înfricoșat să ducă la îndeplinire nelegiuirile urzite în taina cugetului său, și s-a împotrivit Majestații Noastre ca un răzvrătit și trădător, cu o cutezătoare îndrăzneală, într-o luptă în care capetele a nu puțini dintre nobilii țării noastre, ce străluceau prin focul unei credințe curate, au întîmpinat primejdia morții; în care nespusa vărsare a singelui lor a dat pe față credința multor supuși [și] din care s-au tras nu puține robiri, cazne, pieiri și primejdii pentru neamul unguresc”. Într-un limbaj asemănător și cu un conținut nu mult diferit au fost redactate și celelalte acte.

Papalitatea a căutat insistent să contribuie la refacerea moralului și prestigiului atît de zdruncinate ale regalității ungare și, mai ales, la relansarea politicii ei agresive. Într-o scrisoare adresată de papa Ioan al XII-lea lui Carol Robert, la 11 iulie 1334, se spunea: „pentru ca voi să vă însuflețiți spre apărarea credinței catolice împotriva schismaticilor și a acelor necredincioși [. . .] vă dăm vouă tuturor și fiecăruia în parte, care s-ar întîmpla să moară pentru apărarea credinței catolice în război sau luptă împotriva schismaticilor, tătarilor, păgînilor și celorlalte suszise neamuri amestecate de necredincioși, ori după aceea a rănilor primite în acel război sau luptă, deplină iertare de toate păcatele voastre de care vă veți căi într-adevăr și vă veți mărturisii”⁵⁷.

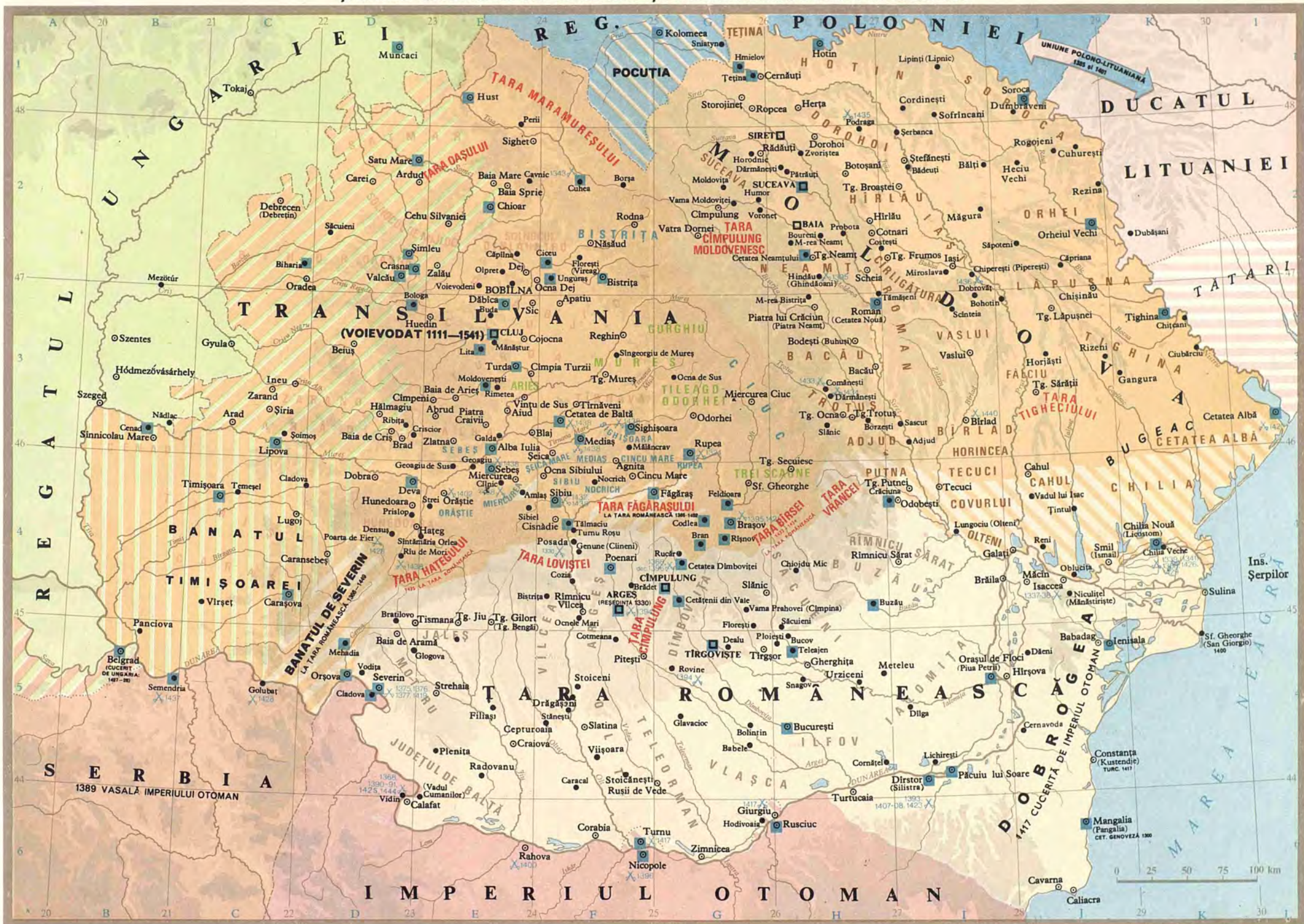
Războiul din 1330, încheiat printr-o categorică victorie românească, a încărcat contenciosul relațiilor dintre regatul Ungariei și Țara Românească. Ocupația Severinului de către trupele regale ungare nu a rezistat dezastrului ungar din defileul carpatin de la 9 — 12 noiembrie 1330. Numai printr-o nouă acțiune ungară, poate dusă prin surprindere, cetatea a recăzut în mîinile

⁵⁵ General-maior dr. Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 71—72.

⁵⁶ General-maior dr. Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁷ DIR, C, vol. III, p. 287, 328.

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SEC. XIV ȘI PRIMĂ JUMĂTATE A SEC. XV



- | | | | | | |
|--|-----------------|---|------------------------------------|------------------------------|--------------------|
| Țara Românească în timpul lui Mircea cel Bătrîn | Moldova | Pocuția, stăpînită vremelnic de Alexandru cel Bun | Transilvania (voievodat 1111—1541) | Comitatele apusene (Partium) | Banatul Timișoarei |
| Orașe reședință domnească | Orașe și țiguri | Alte localități | Cetăți | Bătălii | Tratat |
| TARA BIRSEI Țări ILFOV Județe PUTNA Ținuturi CLUJ Comitate DOORHEI Scaune secuiești SIBIU Scaune săsești | | | | | |

monarhiei angevine (1335)⁵⁸. Situația creată prin agresiune nu s-a menținut însă, dregătoria de ban de Severin dispărând curînd din documentele cancelariei regatului Ungariei.

Un pasaj al cronicii memorialistice a împăratului Ioannes Cantacuzino relevă constanța alianței dintre Țara Românească și țaratul bulgar în deceniul următor. Astfel, sub anul 1332, cronica amintită consemna: bazileul Andronic al III-lea „socotind însă că va avea de luptat numai împotriva misiunilor [bulgarilor], mergea cu îndrăzneală contra lor. Pe cînd se îndepărtau s-a auzit răsunînd o trîmbiță scită [. . .]. Dar împăratul, crezînd că nu sînt sciții (căci nici nu încălcase pacea pe care o aveau cu el), ci sînt geții [românii] de dincolo de Istru care, înarmați la fel cu sciții, sînt cel mai adesea arcași călări, sosiți într-ajutor și folosindu-se de trîmbița scită, ca să răspîndească spaimă și în care încrezîndu-se și Alexandru [țarul bulgar] — a purces și dînsul, cu încredere, împotriva lor”⁵⁹.

Deși în împrejurarea amintită s-a dovedit totuși că tătarii intervineau în ajutorul bulgarilor, nu este mai puțin adevărat că în cercurile politice bizantine alianța politico-militară între Țara Românească și Bulgaria era cunoscută și luată în considerare în raportul de forțe sud-est europene.

Abia la sfîrșitul deceniului al patrulea al secolului o schimbare categorică a politicii Hoardei de Aur, marcată și de instalarea controlului direct asupra Vecinei în ultimul sector al Dunării de Jos, a produs o apropiere între Țara Românească și monarhia angevină. O înțelegere efectivă s-a produs în vara anului 1344 între principele moștenitor Nicolae Alexandru și regele Ludovic I de Anjou sosit în Transilvania cu o puternică armată. Consfințită de legătura feudală, înțelegerea politică avea în vedere rezistența în fața agresivității mongole (tătare) manifestată prin raiduri devastatoare în bazinul Carpaților Orientali. Un contingent transilvan se instala la Severin și noile relații între cele două state se ameliorau astfel încît într-un document din anul 1347 al regelui Ludovic I al Ungariei, „necredința” marelui voievod Basarab I era socotită de domeniul trecutului. Față de noua situație, suveranul sîrb Ștefan Dușan reacționa prompt, privilegiul acordat raguzanilor în septembrie 1349 specificînd interdicția tranzitului prin țara sa a armelor spre Țara Românească⁶⁰.

Schițînd astfel direcția politică a acțiunii antimongole care, în a doua jumătate a secolului, a dus la unificarea cu Țara Românească a teritoriului de la gurile Dunării, marele voievod Basarab I a închis ochii la Cîmpulung la velearul 6860 (1351/1352).

În conștiința poporului nostru figura marelui voievod Basarab I a rămas pentru totdeauna încrustată ca model de înflăcărat patriot, ilustru conducător de țară și comandant de oști care a conferit o nouă strălucire multimilenarei noastre arte militare. Respectat de prieteni și temut de dușmani, faima numelui lui și a faptelor poporului pe care l-a cîrmuit cu înțelepciune s-a răspîndit în

⁵⁸ Un ban efemer de Severin este menționat în lista finală a marilor dregători în trei acte regale, din 19 mai, 22 iunie 1335 și 11 noiembrie 1336. Vezi N. Iorga *Istoria românilor*, vol. III, p. 180; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, p. 136–138.

⁵⁹ *Fontes*, vol. III, p. 485.

⁶⁰ S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 94–95.

toată Europa medievală, din Peninsula Balcanică, de la Constantinopol, Tîrnovo, Skopje, la curtea papală de la Avignon în sudul Franței, și de aici pe țărmurile Mării Baltice la reședința magistrului Ordinului teuton. Lumea medievală a luat astfel o dată mai mult cunoștință de faptele glorioase ale poporului român pe care nici unul din seismele istoriei nu-l putea clinti din vatra strămoșască.

CONSTITUIREA VOIEVODATULUI INDEPENDENT AL MOLDOVEI

O dată depășită perioada de recul determinată de șocul invaziei mongole, structurile social-politice și militare românești din zonele est-carpatiche și-au continuat — deși mai lent — procesul de maturizare, în permanent conflict cu regatul Ungariei și hanatul tătăresc sau folosind contradicțiile și rivalitatea dintre ele. Spre sfîrșitul acestei etape istorice, în spațiul românesc est-carpatic se vor face simțite tot mai puternic și acțiunile regatului polon.

Trebuie arătat că, cu toate distrugerile produse în 1241—1242, tătarii au fost interesați să mențină în teritoriile cucerite de la est de Carpați vechile forme locale de organizare care să asigure perceperea tributului de la producători, în primul rînd a produselor agricole și a vitelor, și predarea lor către Hoarda de Aur. Mecanismul exploatării economico-fiscale de către tătari a ținuturilor supuse lor a ajuns la metode înalte pentru epoca respectivă, implicînd recensăminte periodice la care se înregistrau toți locuitorii obligați să plătească dări sau să presteze diferite munci. Pe măsura așezării raporturilor dintre tătari și populațiile ajunse sub controlul lor, relațiile de exploatare economică pe calea tributului au fost lărgite, dar uneori și completate cu relații de colaborare, mai ales în ceea ce privește vîrfurile sociale ale populației autohtone. La fel ca în vremea dominației cumane, s-a deschis drumul pentru o anumită categorie de relații cărora Nicolae Iorga le-a dat definiția de „colaborația militară dintre români și tătari”⁶¹.

Încă din anul 1247, călugărul franciscan Giovanni de Piano del Carpini, în drumul de înapoiere de la curtea hanului, întîlnea doi „duci” cu numele de Roman și Olaha⁶². Acesta din urmă a fost considerat drept voievod român din părțile Moldovei, cu atît mai mult cu cît în anul 1253 trimisul regelui Franței la Sarai, Willem van Ruysbroeck, semnala prezența românilor la curtea lui Sartak, fiul hanului Batu⁶³. De altfel, după scurta perioadă de criză legată de reorganizarea, la mijlocul secolului al XIII-lea, a întinsului imperiu mongol, regiunile apusene ale acestuia au fost controlate vreme îndelungată (între 1259 și 1299), de către prințul tătar Noqai, ceea ce a asigurat o anumită stare de echilibru și de liniște internă. Asemenea condiții, care îngăduiau în anumite

⁶¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 5—57.

⁶² Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 156—157.

⁶³ A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII^e siècle*, Paris, 1930, *passim*.

limite și afirmarea unor interese locale, explică posibilitatea angajării la 1277 a unor forțe militare românești provenite probabil din părțile de nord ale Moldovei într-un conflict cu „prutenii” (rutenii), conflict datorită căruia rutenii nu au putut veni în ajutorul lui Ottokar al II-lea al Boemiei în războiul purtat de acesta cu împăratul Rudolf de Habsburg⁶⁴.

Existența unor forțe armate românești organizate, capabile să se angajeze într-un atare conflict presupune, desigur, proveniența lor dintr-o regiune în care viața medievală se desfășura în forme stabile, cu căpetenii acceptate sau recunoscute și, deci, cu o structură socială-politică feudală proprie destul de avansată. Valabilă pentru partea de nord a Moldovei, pe temeiul episodului din 1277, constatarea poate fi extinsă și asupra regiunilor din sud, de care se interesa scaunul papal la 1279 în încercarea de a reorganiza fosta episcopie a cumanilor, cu precizarea că pe atunci nu mai existau acolo, la „hotarele tătarilor”, locuitori catolici⁶⁵. Progresele societății românești de la răsărit de Carpați în a doua jumătate a secolului al XIII-lea sînt ilustrate și de descoperiri arheologice, îndeosebi de tezaurele de la Cotnari, Voinești, Oțeleni și Hlincea (Iași)⁶⁶, martore ale nivelului de civilizație locală.

Stadiul înaintat de organizare politică românească din teritoriile de la est de Carpații Orientali la începutul secolului al XIV-lea rezultă și din relatarea despre captivitatea prințului Otto de Bavaria, unul dintre pretendenții la tronul Ungariei. El a fost mai întîi prizonierul voievodului Transilvaniei, Ladislau Kán, și apoi al românilor de „dincolo de pădure”. Pentru acest episod, plasat de cronică rimată a lui Ottokar de Styria în anii 1307—1308, s-au propus localizări diferite, printre care și nordul Moldovei⁶⁷. Opinia se întemeiază pe împrejurarea că Otto de Bavaria, după fuga din captivitate, s-a refugiat la ruda sa, cneazul Haliciului, care a întreprins apoi o campanie de represii împotriva românilor. De vreme ce acest din urmă detaliu pledează pentru plasarea „țării românilor” în vecinătatea Haliciului, Maramureșul și partea de nord a Moldovei pot fi luate în egală măsură în considerare. Dar chiar dacă „țara” românească de la 1307—1308 era Maramureșul, stadiul de organizare reflectat poate fi extins fără rezerve și asupra părții de nord moldovene, deoarece alte informații de epocă dovedesc în mod clar evoluția paralelă, în condițiile unor strînse și permanente legături, a societății românești din partea de nord a Transilvaniei și a aceleia din partea de nord a Moldovei. Această realitate este atestată, printre altele, și de depozitele de arme și de echipament militar des-

⁶⁴ Idem, *În jurul unei lupte a românilor cu rutenii în anul 1277*, în „Arhivele Olteniei”, 13, 1934, p. 276—286; G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 166—172.

⁶⁵ Hurmuzaki—Densușianu, vol. I, partea 1, p. 429—430; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. XIX și nota 2.

⁶⁶ M. M. Popescu, *Obiecte de podoabă din sec. XII—XIV în colecția secției de artă veche românească a Muzeului de artă al R. S. României*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de artă, iunie 1966*, București, 1966, p. 25 și urm.; D. Gh. Teodor, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești—Iași*, în *Arh. Mold.*, 1, 1961, p. 245—269; idem, *Obiecte de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Oțeleni*, în *Arh. Mold.*, 2—3, 1964, p. 343—361.

⁶⁷ I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 12.

coperite, ca și de toponimia care păstrează amintirea multor „drumuri tătărești”. Chiar luînd în considerare doar împrejurările care au dus la ascunderea lor, aceste depozite nu pot fi înțelese în afara condiționării lor de către realitățile locale, deoarece respectivele „drumuri tătărești” legau între ele ținuturi locuite de românii de pe cele două versante ale munților.

Cu un voievodat românesc din partea de nord a Moldovei este pusă în legătură și informația din cronica lui Jan Dlugosz, după care, în anul 1326, românii i-ar fi ajutat pe polonezi, alături de alte popoare învecinate (printre care rutenii și lituanienii), în conflictul militar dintre regele Vladislav Lokietet și markgraful de Brandenburg⁶⁸.

Din coroborarea știrilor aflate în izvoarele scrise cu rezultatele cercetărilor arheologice reiese că în partea de nord a Moldovei existau, la începutul secolului al XIV-lea, cel puțin trei „țări” românești. Una dintre ele era identică cu Țara Șepenițului, mulți istorici punînd această „țară” românească în legătură cu o altă informație a cronicii lui Dlugosz, indicată de autor ca petrecută în anul 1359, după care atunci s-ar fi desfășurat un conflict între Petru și Ștefan, fiii unui voievod cu numele tot de Ștefan, dintre care primul ar fi primit ajutor din partea ungarilor, iar al doilea din partea polonezilor⁶⁹. Coincidența datei cu aceea a „întemeierii” Moldovei de către Bogdan I face neîndoielnică realitatea existenței „țării” românești a Șepenițului, care și-a conservat ulterior unele din particularitățile sale în cadrul statului medieval al Moldovei.

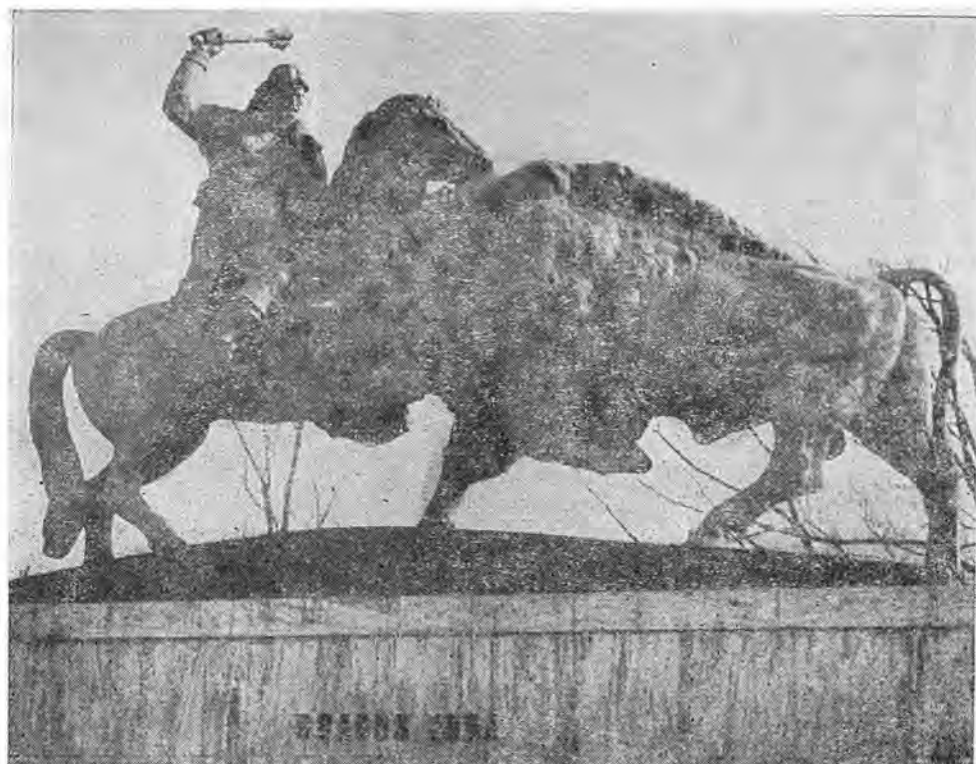
Mai la sud, în regiunea Sucevei, pe un teritoriu care se întindea de la Rădăuți și pînă spre Fălticeni și din părțile Cîmpulungului pînă în valea Siretului, se afla o structură teritorial-politică pe care descoperirile mai noi de la Suceava par să o plaseze, ca începuturi sesizabile arheologic, încă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Constatarea că la Suceava exista pe la anul 1300 o așezare importantă, prevăzută cu fortificații (palisadă cu val și șanț de apărare), a dus la concluzia că aici se afla o reședință feudală aparținînd unui conducător politic și militar. Caracterul de centru voievodal pe care l-a avut Suceava încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea explică în bună măsură alegerea ei drept capitală a Moldovei către sfîrșitul secolului următor.

Tot în partea de nord a Moldovei se mai afla o structură teritorială românească cu începuturi ce coboară, cu siguranță, în epoca de dinaintea formării statului medieval, aceea a Cîmpulungului. Patru secole mai tîrziu, în vremea lui Dimitrie Cantemir, Cîmpulungul Moldovenesc continua să fie socotit ca un fel de „republică țărănească” cu tradiții proprii și autonomie recunoscute de domnie, într-o situație similară aflîndu-se și „țara” Vrancei sau Codrul Tîgheciului, din părțile sudice ale Moldovei⁷⁰.

⁶⁸ I. Minea, *op. cit.*, p. 11–12.

⁶⁹ C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, în RIR, 10, 1940, p. 238–245; I. I. Nistor, *Lucius Aprobianus, eroul Țării Șepenițului*, în AARMSI, s. III, 23, 1940–1941, p. 133.

⁷⁰ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Gh. Guțu, M. Holban, N. Stoicescu, București, 1973, p. 300–303.

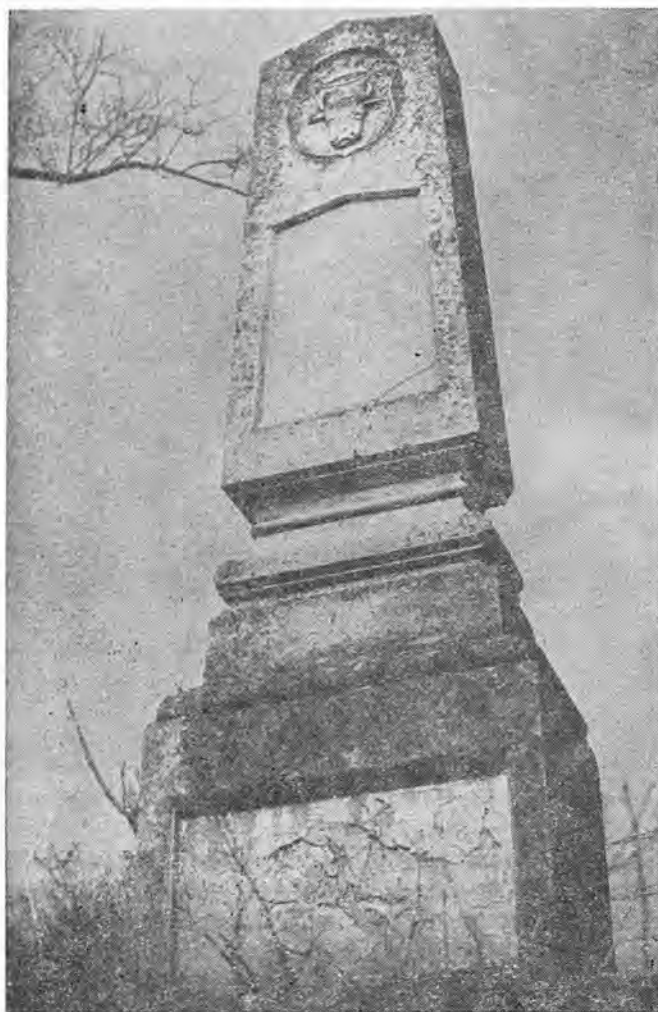


Dragoș Vodă (sculptură de I. Jalea, Cimpulung Moldovenesc)

Structurile teritorial-politice românești din partea de sud a Moldovei, care au rezistat șocului determinat de invazia tătarilor, s-au manifestat tot mai puternic în noile condiții apărute la începutul secolului al XIV-lea. Informațiile scrise referitoare la ele se datorează în bună măsură reluării ofensivei conjugate a regatului ungar și a scaunului papal la răsărit de Carpați o dată cu deceniul al treilea al acestui din urmă secol.

O primă campanie ungară a avut loc în anul 1324, pe teritoriul fostului episcopat al cumanilor, sub conducerea lui Phynta de Mende, ca măsură de siguranță și de sondare a realităților de dincolo de munți⁷¹. Chiar de la această primă acțiune angevină la răsărit de Carpați au luat parte trupe românești transilvănene, printre care cele provenind din Maramureș, unde relațiile feudalității românești cu Carol Robert de Anjou luaseră un curs favorabil în anii 1317—1320. Se poate presupune în același timp că feudalitatea românească de la marginile dinspre Moldova ale Transilvaniei nu a așteptat inițiativele regale ci, încă din această vreme, a utilizat drumurile cunoscute și folosite din-

⁷¹ DIR, C, vol. II, p. 135; Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973, p. 60—61.

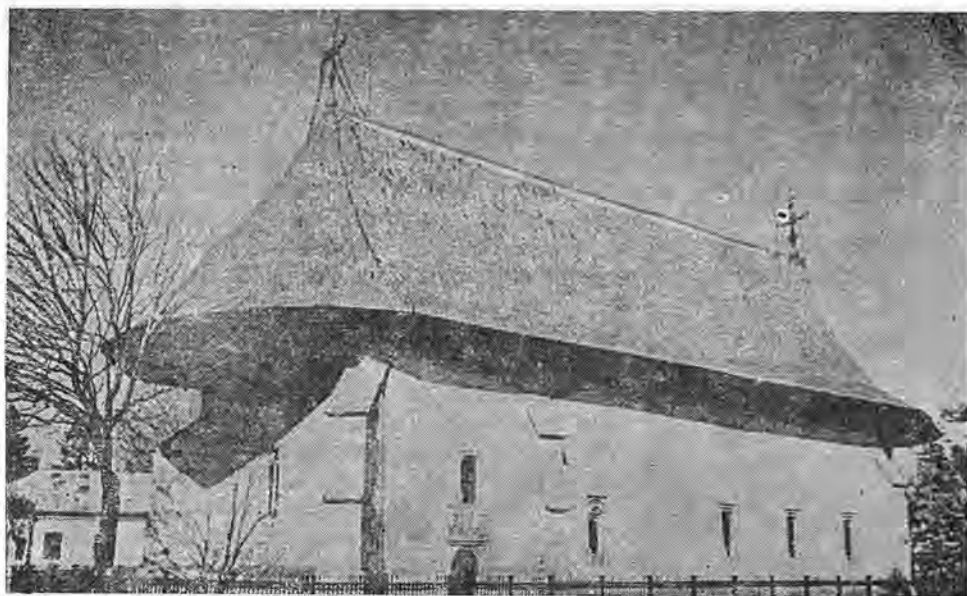


Bogdan I Întemeietorul
(monument memorial, com.
Cîrlibaba, jud. Suceava)

totdeauna de români, pregătind „descălecarea” de mai târziu sau „descălecînd” deja în zonele favorabile inițierii ulterioare a unor acțiuni de mai mari proporții.

Cercetările de geografie și demografie istorică dovedesc în mod convingător că așa-numitele descălecări nu au fost deplasări masive de populație din interiorul în exteriorul arcului carpatic, ci au constat din stabilirea în mediul românesc extracarpatic a unor nuclee de organizare militară și politică românească venite din Transilvania.

În contextul încercărilor papalității de a reînființa, cu ajutorul regatului angevin, episcopia cumanilor, documentele consemnează informații despre societatea românească din sudul Moldovei. Într-o scrisoare a papei se vorbește,



Biserica din Rădăuți

printre altele, de „puternicii acelor părți” (*potentes illarum partium*) care au ocupat, cîndva înainte de 1332, „moșiile, bunurile și drepturile episcopiei și ale bisericii” acestei episcopii a Milcoviei⁷². Asemenea informații evidențiază faptul că la răsărit de Carpați regalitatea angevină nu intra în contact doar cu forța militară a tătarilor, ci mai întîi cu aceea a românilor, care erau organizați în formațiuni social-politice viabile.

Legăturile strînse statornicite între românii din Maramureș și cei din nordul Moldovei au cunoscut o nouă fază la mijlocul secolului al XIV-lea. Dragoș din Bedeu, cneaz maramureșan (atestat documentar încă din 1336), a fost acceptat de formațiunea statală românească din nordul Moldovei ca domn (1352—1353 după unele informații ale letopiseșului anonim al Moldovei). În asigurarea urcușului său spre înalta demnitate, Dragoș s-a sprijinit nu numai pe „vitejii” maramureșeni care l-au însoțit sau pe eventualele ajutoare primite de la voievodul Transilvaniei, ci, în primul rînd, pe forțele locale interesate în acel moment în instalarea unei autorități care să asigure îndepărtarea definitivă a dominației tătare. Calitatea de român a lui Dragoș, relațiile mai vechi ale Maramureșului cu Moldova, ca și alte „descălecări” care s-au produs mai demult, au favorizat acceptarea lui de către cercurile politice conducătoare românești de la răsărit de Carpați. La cîțiva ani după înscăunarea lui Dragoș în fruntea statului medieval Moldova, în zona din jurul Siretului își exercita autoritatea Sas, fiul lui Dragoș. Letopiseșele moldovenesti îi acordă

⁷² Hurmuzaki—Densușianu, vol. I, partea 1, p. 622.

lui Sas patru ani de domnie; lui i-a urmat fiul său mai mare, Balc, numit de izvoare și Baliță, pentru o perioadă încă mai scurtă, deoarece evenimente a căror dată nu poate fi plasată decât cu probabilitate au dus la alungarea lui Balc și a rudelor sale din Moldova.

Profitând de nemulțumirile izbucnite în acea epocă în Moldova, Bogdan din Cuhea (actuala comună Bogdan Vodă, din jud. Maramureș), fost voievod al Maramureșului pînă în anul 1343 și devenit în acel an principalul exponent



Piatra de mormînt a lui Bogdan I pusă de Ștefan cel Mare la Rădăuți

al luptei pentru conservarea autonomiei românești a Maramureșului împotriva coroanei ungare, a trecut la răsărit de munți, în fruntea unei cete de luptători. Data evenimentului este plasată de izvoare la 1359. La fel ca și în cazul lui Dragoș, succesul acțiunii lui Bogdan s-a întemeiat nu atît pe numărul luptătorilor care-l însoțeau, originari din mediul feudalității românești maramureșene, cît pe acceptarea și sprijinirea lui de către localnicii de la răsărit de Carpați, aflați în conflict cu dominația angevină. Însăși menționarea „descălecării” lui Bogdan I în cronica oficială de la curtea lui Ludovic I indică acțiunea lui Bogdan ca avînd caracterul de „întemeiere”, produsă împotriva voinței și intereselor regalității feudale a Ungariei.

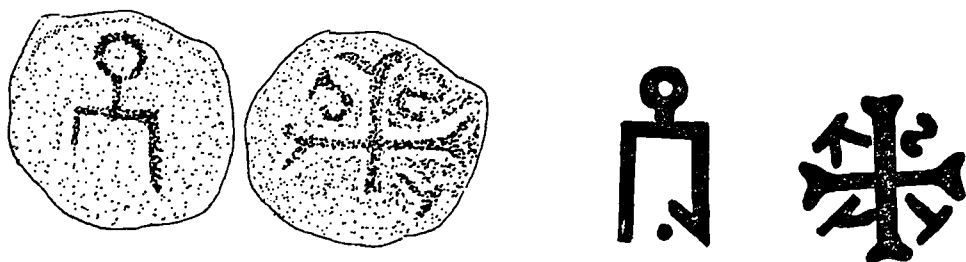
Izvoarele scrise nu consemnează pentru anii domniei lui Bogdan I (c. 1359—1365) alte evenimente în afara celor legate de respingerea atacurilor declanșate din inițiativa regelui Ungariei, Ludovic I de Anjou. Ținînd seama că tătarii, aflați în conflict cu lituanienii și învinși decisiv în 1363 la Apele Albastre de trupele marelui cneaz Olghierd, nu par să fi intervenit eficace în acești ani în Moldova, este limpede că în aceste condiții autoritatea lui Bogdan I s-a extins treptat spre sud și spre est, astfel încît unul dintre urmașii săi, Roman I (1391—1394), se putea intitula cu legitimă mîndrie domn „de la munte pînă la mare”.

Constituirea la est de Carpați a celui de-al treilea stat românesc, Moldova, a reprezentat o nouă victorie istorică în lupta poporului nostru pentru consolidarea statalității avînd ca perspectivă refacerea unității politice a Daciei străvechi. Existența Moldovei va fi o pavază pentru celelalte două țări surori împotriva invaziilor dinspre răsărit

și miazănoapte, așa cum existența Țării Românești și Transilvaniei va fi o pavază pentru Moldova în calea invaziilor dinspre sud și vest. Cu forțele reunite, țările române, rezemate de o parte și de alta a lanțului carpatic, vor rezista vreme de secole tuturor încercărilor, evoluînd firesc, implacabil, spre marele act unificator de la 1600, înfăptuit sub sceptrul lui Mihai Viteazul.

AFIRMAREA POLITICO-MILITARĂ INDEPENDENTĂ A ROMÂNILOR PE PĂMÎNTUL DINTRE DUNĂRE ȘI MARE

Către mijlocul secolului al XIII-lea populația autohtonă din teritoriile românești pontice — larga fișie litorală dintre Dunăre și Mare — aflate sub dominația mongolo-tătără ⁷³, exprimată specific prin tribut, a asigurat supraviețuirea unor vechi structuri statale locale. Aici, ca și în alte părți ale spațiului românesc, au existat „țări”, unele dintre ele pomenite documentar încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea ⁷⁴, care au jucat un rol de seamă în procesul de unificare statală a ținuturilor dintre Dunărea maritimă și Deliorman.



Monedă a Țării Românilor de la Dunărea maritimă emisă la Isaccea (începutul sec. XIV); alăturat reproducerea însemnelor monetare (avers și revers)

În deceniul al cincilea al secolului al XIV-lea pământul românesc dintre Limanul Nistrului și Deliorman continua să fie dominat spre miazăzi, pînă la Vecina, de tătarii Hoardei de Aur, sub care evoluau senioriile locale și coloniile genoveze de la Vecina, Chilia (Lycostomo), Cetatea Albă (Moncastro). În colțul sud-estic, către capul Caliacra, se afla Țara Cărvunei — nume specific românesc —, stat condus de Balica.

În 1346, arhonteles Cărvunei, Balica, solicitat de împărăteasa regentă a Bizanțului, Ana de Savoia, a trimis la Constantinopol un corp expediționar de 1 000 de ostași, puși sub comanda fraților săi, Theodor și Dobrotiță. Acțiunea politico-militară urmărea apărarea împăratului minor Ioan al V-lea Paleolog (1341—1391) și a susținătorilor lui împotriva rebeliunii nobiliare conduse de marele domestikos Ioan Cantacuzino, proclamat în 1341 bazileu. În drumul spre capitala imperială cei doi conducători din Cărvuna au izbutit să obțină adeziunea cetăților de pe litoralul pontic la cauza împăratului Ioan al V-lea împotriva partidei cantacuzine.

⁷³ Cf. A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII^e siècle*, Paris, 1930, p. 158; DID, vol. III, p. 341; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 140 și n. 18.

⁷⁴ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. I. Dobrotici*, în AARMSI, s. II, 26, 1914, p. 1043—1044.



Cetatea de la Enisala (plan)

Reușita corpului expediționar a impresionat populația din Constantinopol; cei doi frați au fost primiți sărbătorește în capitală; Dobrotiță, căsătorit cu fiica marelui duce Alexios Apokaukos, a fost numit strateg al armatei imperiale.

Cu forțele proprii și cu cele imperiale, Dobrotiță s-a îndreptat împotriva cetății Selybria (Silivri) apărată de o garnizoană cantacuzină condusă de protostratorul Phrakases. Necunoscând litoralul Mării Egee, destul de accidentat, impropriu desfășurării cavaleriei, Dobrotiță a fost înfrânt. Reîntors cu oastea sa la Constantinopol și rămas în serviciul împărătesei regente, Ana de Savoia, lui Dobrotiță i-a fost încredințată apărarea puternicei cetăți *Midia* (Midje) de pe litoralul pontic. Fratele său, Theodor, cu partea rămasă din corpul expediționar, s-a reîntors în Țara Cărvunei⁷⁵. În vara anului 1348, după realizarea unei înțelegeri între Ioan Cantacuzino



Monedă a statului românesc dobrogean emisă în timpul domniei lui Dobrotiță

⁷⁵ Ioan Cantacuzino, *Istoriei*, în *Fontes*, vol. III, p. 491—493

Însemnele statului românesc dobrogean reprezentate pe un vas smălțuit descoperit la Păcuilui lui Soare



și Ioan al V-lea Paleolog, lui Dobrotiță (iunie 1348) i s-au recunoscut meritele, fiind socotit printre „cei mai de vază”⁷⁶ conducători politici și militari ai vremii.

Noua situație a lui Dobrotiță s-a materializat prin acordarea sau recunoașterea de către împărat a unei *pronoia* (feud), modalitate bizantină a relației feudale suzeran-vasal. La două decenii de la aceste evenimente, un act al Patriarhiei din Constantinopol îl înfățișează pe conducătorul român ca despot al unui stat întins spre sud, pe litoralul pontic pînă la *Kozeakon* și *Emona* (Emine)⁷⁷, unificat în jurul Țării Cărvunei. Un document din 1372 constată existența statului lui Dobrotiță (numit despotat) între Dunăre și Marea Neagră. Nicolae Iorga socotea că numele domnului Dobrogei „ca și acela de Balica (din Balea) al fratelui, îl arată de rasă românească”⁷⁸.

În deceniile următoare, reflectînd necesitatea obiectivă a realizării unității statale române, între toate statele românești s-au dezvoltat relații tot mai strînse de colaborare și întrajutorare frățească, pentru organizarea în comun a rezistenței în fața puterilor expansioniste înconjurătoare. În acest context, cînd expansiunea otomană devenise o amenințare directă și pentru poporul român, statul dobrogean s-a unit cu Țara Românească sub sceptrul marelui voievod Mircea cel Bătrîn, eveniment cu profunde semnificații pentru devenirea istorică a poporului nostru.

⁷⁶ Ioan Cantacuzino, *Istorie*, p. 493, 945.

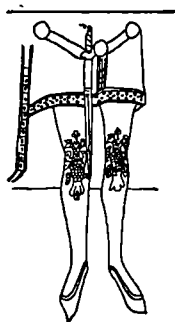
⁷⁷ Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, vol. I, p. 367–369. După o inscripție găsită la Adjemler, zona Varnei ar fi fost deja stăpînită de arhonte Balica (cf. O. Mărculescu, *Cavarna medievală și modernă*, în „Analele Dobrogei”, 16, 1936, p. 69).

⁷⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 230.

Existența statului dobrogean constituit în aceeași perioadă istorică cu Țara Românească și Moldova întregea în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea statalitatea românească la scara întregului spațiu carpato-dunăreano-pontic. Străvechi pământ românesc, parte inseparabilă a vechiului spațiu dacic, Dobrogea a fost și a rămas permanent pentru poporul român deschiderea naturală, firească, prin Marea Neagră, spre orizonturi geografice mai îndepărtate, spre toate continentele lumii.

SEMNIFICAȚIA ISTORICĂ A LUPTELOR DE APĂRARE PURTATE DE OȘTILE ROMÂNE PÎNĂ ÎN CEA DE A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-lea

Născut acum două mii de ani în spațiul dacic, purtător al unei strălucite civilizații, rezultate din împletirea a două ilustre civilizații antice, dacă și romană, poporul român și-a clădit, prin secole, o individualitate inconfundabilă. Trăsăturile ei distinctive — iubirea nețărnută față de glia străbună, nestinsa dragoste de libertate, excepționala capacitate statală, ampla deschidere către valorile civilizației umane, statornicia și sentimentul prietenesc față de neamurile și popoarele vecine — au conferit un profil distinct colectivității românești, conturându-i un rol și o importanță remarcabile în istoria europeană, cu deosebire a sud-estului continentului.



Acvilă bicefală — simbol al unirii despoției lui Dobrotiță cu Țara Românească — reprezentată pe costumul lui Mircea cel Bătrîn. Frescă din naosul bisericii mari a mănăstirii Cozia (detalii)

Confruntat secole de-a rindul cu grele încercări prilejuite de poftele hrăpărețe ale multor invadatori, încă din perioada plămădirii sale ca entitate de neam, limbă, obiceiuri și mod de viață, poporul român a trebuit să-și conserve cu tenacitate ființa și să-și apere cu strășnicie graiul și vatra strămoșească. Valurile succesive de migratori n-au putut împiedica ființarea statalității pe teritoriul vechii Dacii și nici afirmarea ei în cadrul Țării Românești, Moldovei, Transilvaniei și Dobrogei. Organizarea țărilor române i-a consolidat poporului nostru identitatea politică, bazată pe unitatea sa etnică, de limbă, teritoriu, viață economică, cultură, a creat condițiile necesare dezvoltării forțelor de producție, ridicării societății pe trepte superioare de civilizație materială și spirituală.

În focul luptelor pentru existență și libertate s-au încheșat, iar apoi s-au afirmat, pe un plan tot mai amplu, și primele instituții militare autohtone. Atât izvoarele scrise, cât și cele arheologice, atestă că aceste instituții au fost menite de la început apărării pământului și muncii pașnice a poporului român. Luptînd pentru realizarea idealurilor sale de libertate, unitate și independență, pentru dreptul de a fi stăpîn în propria țară, nerîvnind niciodată



















la bunul altuia, poporul român s-a dovedit a fi dintotdeauna promotorul ideilor de bună vecinătate, de neamstec în treburile altora, de pace, înțelegere și conviețuire cu alte țări și popoare. Oștirii sale i-au fost străine scopurile agresive. Din epocile cele mai îndepărtate care ne-au jalonat istoria, au apărut, iar după aceea s-au conturat, cu evidență, acele trăsături definitorii pentru întreaga istorie a oastei românești: caracterul ei de masă, imprimat de participarea la luptă a țărănimii; capacitatea de a aplica forme și procedee de luptă apte să-i asigure biruirea unor adversari superiori din punct de vedere numeric, ca dotare cu armament sau prin experiența pe care o posedau în purtarea războaielor. Se poate spune că, înfruntând furtunile și adversitățile istoriei, poporul român și-a făurit, încă de la începuturile existenței sale, un fel propriu de a lupta, în care au fost sintetizate elemente de strategie și tactică militară moștenite de la strămoși și mereu îmbogățite în epocile care au urmat. Tocmai hotărîrea neclintită de a nu precupeți nimic pentru apărarea ființei proprii și nestinsa sa dragoste de libertate i-au conferit poporului român calitatea de redutabilă stavilă în fața unor puternici adversari.

Analiza datelor și faptelor confirmă plenar adevărul rostit de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, comandantul suprem al forțelor noastre armate: „[. . .] armata a slujit întotdeauna interesele poporului, a constituit forța de bază a luptei împotriva dominației străine, pentru cucerirea și apărarea independenței”⁷⁹.

Oștile române, exprimînd fidel voința și sentimentele întregului popor, au avut, pe toată durata existenței lor, conștiința și convingerea că individualitatea, libertatea, propășirea țării, în condițiile unor adversități concentrice, nu pot fi asigurate decît printr-o permanentă stare de veghe, prin angajarea la nevoie a unei lupte necruțătoare cu agresorii, pînă la izgonirea lor completă de pe pămîntul patriei. Așadar, libertatea și neatîrnarea țării, refuzul robiei, credința în dreptatea cauzei pe care o apărau au fost elemente de forță, motivațiile adînci care au adunat sub steag și au condus în luptă și de atîtea ori la biruință oștile române.

⁷⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 9, București, 1974, p. 338.

SEMNE CONVENȚIONALE

	castru de legiune permanent
	orașe, cetăți, așezări mai importante
	capitală
	castru de trupe auxiliare permanent
	fortificații preistorice și dacice
	valuri
	loc de bătălie
	oraș asediat
	loc de concentrare de forțe
	castre de campanie (ulterior abandonate)
	loc de tabără
	castellum
	stație militară, mansio
	port (fluvial, maritim)
	turnuri de pază
	graniță de provincie
	frontiera Imperiului roman în Dacia
	șanț

A. PERIODICE

- AAP — Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica et Philologica, Sofia.
- AARMSI — Analze Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București.
- ACMIT — Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- Acta Ant. Hung. — Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
- Acta Arch. Hung. — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
- Actes I — Actes du Premier Congrès des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia, 1972.
- Actes II — Actes du II^e Congrès International des Études Sud-Est Européennes, Athènes, 1972.
- Actes VII — Actes du VII^e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 21—27 Août 1966, Praga, 1970—1971.
- Actes VIII — Actes du VIII^e Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistoriques, Beograd, 9—15 Septembre 1971, Belgrad, 1973.
- AIHA — Cluj-Napoca. — Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.
- AIHA — Iași. — Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași.
- AIIN — Cluj. — Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj.
- AISC — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
- Akten XI — Akten der XI Internationalen Limeskongresses, Székesfehérvár, 1976, Budapest, 1977.
- AMN — Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- AMP — Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- Ann. Ép. — Année Épigraphique, Paris.
- Ant. Class. — L'Antiquité Classique, Louvain.
- Arch. Esp. — Archivo Español de Arqueología, Madrid.
- Arh. Mold. — Arheologia Moldovei, Iași-București.
- Arh. Olt. — Arheologia Olteniei, Craiova.
- Arh. Rozhl. — Archeologické rozhledy, Praga.
- Arh. Sofia. — Arheologija, organ na Arheologii Institut i Muzej, Sofia.
- AUB — Ist. — Analele Universității București, seria științe sociale (istorie), București.
- AUI — Ist. — Analele științifice ale Universității Iași, Istorie, Iași.
- Ber. RGK — Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
- BMI — Buletinul monumentelor istorice, București.
- BSNR — Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- BSh — Bulletin de la Section Historique. Académie Roumaine, București.
- Bull. Inst. Chat. — Bulletin. Institut International des Chateaux Historiques.
- Cerc. Arh. — București. — Cercetări arheologice. Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România, București.
- Cerc. Ist. — Iași. — Cercetări istorice. Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
- Contribuții — Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, Deva, 1956.

- Eph. Dac.
- Evk. — Széged
File — Bistrița
File
Folia Arch.
Forschungen
Godisnik — Sofia
Jahreshefte
Journ. NESTud,
JRS
Kwartalnik
MCA
Mem. Ant.
MIM
Muz. Naț.
- NC
NEH
Papers
Probl. Muz.
RA
RÉSEE
RH
RI
RIR
Riv. Fil.
RM
- RMM — MIA
- RREI
RRH
Sbornik
SCIA
SCIV (SCIVA)
SCN
Ses. Muz. Ist.
- Sitzberichte
- Slov. Arch.
- SMIM
SMMIM
Sources
- St. Art. Ist.
St. Balc. — Sofia
St. Cerc. Șt. — Bacău
St. Cerc. Șt. — Cluj
St. Com. — Alba Iulia
St. Com. Antr.
St. Com. — Cîmpulung
St. Com. — Pitești
St. Com. — Satu Mare
- Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, București — Roma.
— A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
— File de istorie. Muzeul județean Bistrița.
— File din istoria unui vechi ținut românesc, Constanța, 1971.
— Folia Archaeologica, Budapest.
— Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu.
— Godišnik na Narodnij Arheologičeskij Muzej, Sofia.
— Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Institut, Wien.
— Journal of Near Eastern Studies.
— Journal of Roman Studies, London.
— Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Warszawa.
— Materiale și cercetări arheologice, București.
— Memoria Antiquitatis. Muzeul arheologic Piatra Neamț.
— Materiale de istorie și muzeografie, București.
— Muzeul Național. Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România, București.
— Numismatic Chronicle, London.
— Nouvelles Études d'Histoire, București, 1955.
— Papers of the British School at Rome, Roma.
— Probleme de muzeografie, București.
— Revista aromânească, București.
— Revue des études sud-est européennes, București.
— Revue Historique, Sofia.
— Revista de istorie, București.
— Revista istorică română, București.
— Rivista di Filologia e di Istruzione classica.
— Revista muzeelor. Consiliul Culturii și Educației Socialiste, București.
— Revista Muzeelor și Monumentelor, Monumente istorice și de artă, București.
— Revue Roumaine d'Études Internationales, București.
— Revue Roumaine d'Histoire, București.
— Sbornik Prace Filosofické Fakulty Brnenské University, Brno.
— Studii și cercetări de istoria artei, București.
— Studii și cercetări de istorie veche (Studii și cercetări de istorie veche și arheologie), București.
— Studii și cercetări de numismatică, București.
— Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie, 1964, București, 1971.
— Akademie der Wissenschaften in Wien. Philologisch-Historische Klasse, Sitzberichte, Wien.
— Slovenská Archeologia, Časopis slovenskej Akadémie vied. Bratislava.
— Studii și materiale de istorie medie, București.
— Studii și materiale de muzeografie și istorie militară, București.
— Sources archéologiques de la civilisation européenne, Colloque international — Mamaia (Roumanie), 1—8 septembre 1968, București, 1970.
— Studii și articole de istorie, București.
— Studia Balcanica, Sofia.
— Studii și cercetări științifice. Seria istorie-filologie, Bacău.
— Studii și cercetări științifice. Seria științe sociale, Cluj.
— Studii și comunicări, Alba Iulia.
— Studii și comunicări de antropologie, București.
— Studii și comunicări. Muzeul orașenesc Cîmpulung Muscel.
— Studii și comunicări. Muzeul județean Argeș, Pitești.
— Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare.

- Št. Zvesti — Študijné Zvesti Arheologického Ústavu Slovenskej Akadémie
vied. Nitra.
Stud. Clas. — Studii Clasice, București.
VDI — Vestnik Drevnei Istorii, Moskva.

B. IZVOARE, LUCRĂRI DE SINTEZĂ, MONOGRAFII

- Călători străini — *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968.
CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
DID — *Din istoria Dobrogei*, vol. I, București, 1965; vol. II, București, 1968; vol. III, București, 1971.
DIR — *Documente privind istoria României*. A. *Moldova*, vol. I, București, 1954; B. *Țara Românească*, vol. I, București, 1953; C. *Transilvania*, veac XI—XIII, vol. I, București, 1951; veac XIII, vol. II, București, 1952; veac XIV: vol. I, București, 1953; vol. II, București, 1953; vol. III, București, 1954; vol. IV, București, 1955.
DRH — *Documenta Romaniae Historica*, seria A, vol. I, București, 1975; seria B, vol. I, București, 1966; seria D, vol. I, București, 1977.
Fontes — *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, vol. I, București, 1964, vol. II, București, 1970, vol. III, București, 1975, vol. IV, București, 1982.
HA — *Historia Augusta*, Leipzig, 1955.
Hurmuzaki — Densușianu — *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, ed. N. Densușianu, București, 1887; vol. I, 2, București, 1890.
IDR — *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I—III/2; V, București, 1975—1980.
M. Macrea, Viața — Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.
Relations — *Relations between the Autochthonous Population and Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, 1975.
SRH — *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I—III, ed. J. G. Schwandtner, Vindobonae, 1746; vol. I—II, ed. Emericus Szentpétery, Budapestini, 1937—1938.

termeni de specialitate sau de circulație restrânsă

A

- ACROPOLĂ** (gr. akropolis), partea cea mai înaltă a unui oraș, de obicei având fortificație proprie, unde se găseau cele mai importante edificii publice.
- AMBUSCADĂ** (fr. embuscade), procedeu tactic care constă în dispunerea mascată a unor detașamente (subunități) pe direcția cea mai probabilă de înaintare a inamicului și atacarea acestuia prin surprindere; de obicei *a.* se execută cu efective mici și în timp scurt.
- ARBALETĂ** (fr. arbalète), armă medievală compusă dintr-un arc de oțel sau lemn și dintr-o coardă montate pe un pat de lemn; întinderea arcului și coardei se realiza cu un resort sau manivelă. Mergând uneori până la dimensiuni mari (2—3 m) *a.* era superioară arcului prin lungimea bății, precizia ochirii și forța de izbire și pătrundere datorată și vârfului metalic (bolț) al săgeții.
- ARIES** (lat.), vezi *berbec*.
- AUXILIUM** (lat., pl. *auxilia*), categorie de unități din armata romană constituite în afara legiunilor, recrutate în provincii din rândul locuitorilor care nu erau cetățeni romani. În Imperiul roman târziu termenul indica o categorie de trupe de infanterie de frontieră. În evul mediu *a.* definea una dintre principalele obligații ale contractului vasalic — aceea de a da ajutor militar suzeranului.

B

- BALISTĂ** (lat. ballista), mașină de război folosită în antichitate și evul mediu pentru a arunca sulite, bolovani, plumb, butuci de lemn etc. asupra adversarului.
- BARBAR** (gr.), străin, adică negrec sau neroman. La origine termenul nu avea sensul peiorativ dobândit ulterior.
- BAZILICĂ** (lat.), edificiu public destinat administrării justiției sau care servea ca loc de întâlniri pentru afaceri, agreement etc.; ulterior, lăcaș de cult specific pentru perioada paleocreștină.
- BAZILEU** (gr.), 1. în Grecia antică, conducător de gintă, de fratrie, de trib sau uniune de triburi, apoi rege ereditar; 2. în Imperiul bizantin, împărat. Titlul de *b.* în sensul de rege e aplicat în documentele epigrafice și unor conducători geto-daci.
- BERBEC**, mașină de război întrebuințată în antichitate la spargerea zidurilor și a porților unei cetăți; era confecționat dintr-un trunchi de copac placat, de regulă, la una din extremități cu metal (turnat, uncori, sub forma unui cap de berbec).
- BERMĂ** (fr. berme), taluz îngust de pământ între baza unui zid de incintă, val etc. și șanțul de apărare.
- BOMBARDĂ** (fr. bombarde), mașină de război medievală pentru aruncarea unor proiectile, de obicei din piatră, propulsate prin destinderea unor arcuri sau corzi; piesă de artilerie medievală (sec. XIV) compusă dintr-un suport rudimentar din lemn pe care era prinsă o

* Întocmit de: colonel dr. *Al. Gh. Savu*, *Mihail Zahariade*, *Sergiu A. Iosipescu*, locotenent-major *Mircea Dogaru*.

țevă, de obicei de bronz, cu pereți groși, lisă în interior, închisă la unul din capete și prevăzută aici cu un orificiu pentru aprinderea încărcăturii de pulbere ce propulsa un proiectil de piatră sau fier.

BURGUS (lat.), fortificație romană de mici dimensiuni, constind de obicei dintr-un turn.

BUTEROLĂ, capătul inferior, de regulă modelat decorativ, al unei teci de sabie.

C

CAPILLATI, vezi *comati*.

CAPITLU (lat. *capitulum*), reuniunea demnitarilor ecleziastici (canonici), de obicei alcătuind consiliul unui episcop, însărcinat cu rezolvarea afacerilor diocezei, între care și a problemelor legate de proprietățile funciare.

CASTEL (lat. *castellum*), locuință feudală fortificată, apărată de obicei cu șanț, cortine și turnuri.

CASTELLUM (lat.), fortificație romană de dimensiuni mijlocii, destinată unui detașament dintr-o unitate.

CASTRU (lat.), fortificație romană destinată unor garnizoane mari, de regulă formate dintr-o singură unitate sau din subunități ale acesteia. Se cunosc două categorii: *c. aestiva*, de marș sau etapă, și *c. stativa*, care serveau ca garnizoane permanente; de regulă cele din prima categorie erau de pământ, în timp ce *c. din a doua* categorie se construiau din piatră.

CATAFRACTARI (gr.), călăreți înzăuați; caii erau, de asemenea, acoperiți cu o rețea de zale.

CATAPULTĂ, mașină de război folosită în antichitate și evul mediu la atacul cetăților; era acționată cu ajutorul unui sistem de pîrghii și putea să arunce la câteva sute de metri pietre grele sau butoaie cu substanțe inflamabile.

CELT, topor din bronz folosit ca unealtă și armă, cu gaură de înmănușare longitudinală.

CNEMID (gr. *κνέμις*), element al armurii, destinat apărării piciorului pe porțiunea cuprinsă între gleznă și genunchi; avea forma unei jumătăți de carimb de cizmă care proteja partea frontală a gambei.

COHORTĂ (lat.), subunitate în legiune ori unitate auxiliară de infanterie (*c. peditata*) sau cavalerie (*c. equitata*); efectivul ei era de 500 de oameni, (*c. quingenariae*) și, în mod excepțional, de 1 000 (*c. milliariae*). Unele dintre *c.* aveau destinații specifice: *c. funditorum* — de prăstieri, recrutați de obicei din Insulele Baleare; *c. praetoriae* — inițial făceau parte din garda imperială, mai târziu folosite și ca trupe auxiliare; *c. urbanae* — jucau rolul de poliție urbană la Roma.

COMATI (lat.), nume dat categoriei oamenilor de rînd, liberi, din cadrul societății geto-dace; umblau cu capul descoperit și purtau plete lungi, de unde și numele respectiv, ca și cel de *capillati* sub care apar în alte izvoare antice.

COMES (lat.), în armata romană, din sec. II—III, ofițer, însoțitor (un fel de aghiotant) al împăratului; în armata romană târzie, ofițer superior subordonat guvernatorului unei provincii; în evul mediu, conducătorul unui comitat sau dregător al curții monarhului, îndeplinind diverse misiuni.

CONCENTRARE DE TRUPE, gruparea pe un spațiu restrîns a unor forțe și mijloace de luptă înainte sau după îndeplinirea unei misiuni de luptă.

CRENEL (fr. *crener*), deschizătură neacoperită sau acoperită, amenajată în parapetul sau în pereții lucrărilor de fortificație pentru a permite executarea adăpostită a observării și a focului cu armamentul de care dispun apărătorii.

CULTURĂ (în arheologie), 1. totalitatea vestigiilor vieții materiale și spirituale a oamenilor din vechime; 2. ansamblu de așezări de pe un anumit teritoriu locuit de aceeași populație care a folosit aceleași elemente de *c.* (ceramică, unelte, arme etc.).

CURTINĂ (fr. *courtine*), în arhitectura militară antică și medievală, porțiunea de zid de incintă cuprinsă între două turnuri succesive.

D

DAVA (geto-dac), așezare fortificată care servea drept centru al unei formații teritoriale; termenul, echivalent la autorii greci antichi cu *polis* (oraș-cetate), apare ca sufix în numele unui mare număr de localități din Dacia.

- DENDROCRONOLOGIE**, metodă de datare absolută a unor vestigii arheologice prin numărarea inelelor anuale de creștere a copacilor.
- DIADOHI** (gr.), nume dat generalilor lui Alexandru cel Mare, care după moartea acestuia, au purtat între ei îndelungate lupte pentru împărțirea și stăpânirea teritoriilor înglobate anterior imperiului macedonean.
- DIOCEZĂ** (gr.), unitate teritorial-administrativă în Imperiul roman târziu creată prin reforma administrativă a lui Diocetian; era condusă de un *vicarius praefecti praetorio* cu atribuții strict civile.
- DOMINAT** (lat.), sistem de guvernare în Imperiul roman târziu, bazat pe puterea absolută a împăratului (*dominus*), instituit de Diocetian în anul 285.
- DRACO** (gr. *drakon*), „balaur”, „șarpe”. Este pomenit în diferite izvoare antice și reprezentat sub forma unui cap de lup metalic cu trup de șarpe din pînă pe Columna lui Traian, vase ceramice etc. ca steag de luptă al geto-dacilor.
- DUX** (lat.), 1. comandant al unei provincii de frontieră în Imperiul roman târziu; 2. în evul mediu, denumire dată în izvoarele de limbă latină voievodului.

E

- ECHIPAMENT**, totalitatea obiectelor necesare pentru îmbrăcarea (echiparea) militarilor.
- EFFECTIVE MILITARE**, numărul de militari din compunerea unei armate, mari unități, unități etc.
- EMPLECTON** (gr.), amestec de pământ și pietre-bolovani neregulați de talie mijlocie, nisip etc. cu care se umplea spațiul dintre cei doi paramenți din piatră ai unui zid; *e.* cu mortar făcea corp comun cu paramenții.

F

- FALANGĂ** (gr.), formație de infanterie din Grecia antică, formată din hopliți așezați în rânduri lungi, compacte și avînd centrul și aripa dreaptă mai puternice. A apărut mai întîi la greci. Ca o particularitate, *f.* tebană avea aripa stîngă mai puternică, iar hopliții erau înarmați cu sulite lungi. La macedoneni *f.* era mai compactă și mai greoaie, dar mai puțin vulnerabilă, avînd flancurile apărute de infanteria ușoară și de cavalerie.
- FALX** (lat.), seceră, coasă. Sub această denumire sînt cunoscute săbiile curbe, grele, folosite de luptătorii daci.
- FOCUL GRECESC**, amestec incendiar compus din silitră, sulf, rășină și alte substanțe ușor inflamabile propulsat asupra obiectului vizat cu ajutorul unei artificii sau sifon; avea avantajul de a nu putea fi stins cu apă ci numai cu nisip sau pământ umed. Descoperirea sa, vehiculată de arabi, a fost preluată și perfecționată în sec. VII de greci — de unde denumirea —, devenind principala și cea mai redutabilă „armă secretă” a acestora.
- FOEDUS** (lat.), tratat de alianță; de aici denumirea *foederati* dată de romani unor populații barbare obligate prin tratat să contribuie la apărarea frontierelor imperiului.
- FOSSA** (lat.), șanț (de apărare).

G

- GENTILES** (lat.), termen care desemna, în Imperiul roman târziu, grupurile de barbari transplantate sau acceptate pe teritoriul statului roman; unele aveau obligații militare; în evul mediu a format cuvîntul *gentilom*, persoană de calitate.

H

HARNAȘAMENT, totalitatea obiectelor (pieselor) necesare pentru înhămarea și înșăuarea calului, ca: zăbale, pintenii, scări de șa etc.

HĂRȚUIRE, acțiune dusă de către trupe, prin atacuri repetate de mică amploare, pentru a neliniști pe inamic, a-i scădea moralul și a-l împiedica în executarea unor activități.

I

IMPERATOR (lat.), titlu acordat unui comandant militar victorios pe câmpul de luptă, aclamat de soldați. La sfârșitul sec. I e.n. a devenit un nume comun, desemnându-l pe *princeps* care era și comandantul suprem al armatei, cu puteri practic nelimitate; în evul mediu, denumirea latină a împăratului.

IMPERIUM (lat.), termen juridico-politic desemnând puterile absolute ale unui comandant militar.

J

JONCTIUNE, locul unde se realizează legătura pe timpul ducerii unei acțiuni de luptă între subunități, unități, mari unități etc. care inițial au acționat pe direcții separate sau din direcții opuse.

L

LEGIUNE (lat.), mare unitate de infanterie în armata romană, formată din cetățeni romani, având în componere zece cohorte (prima *milliaria*, celelalte *quingenariae*). În timpul lui Hadrianus efectivul *l.* a crescut la peste 7 000 de oameni; în sec. II—III *l.* dispunea și de un corp de cavalerie. După reformele lui Constantin I, o *l.* din armata operațională avea un efectiv de 1 000 de militari, iar una *ribariensă* de 3 000 de militari.

LIMES (lat.), sistemul frontierei fortificate romane (sau al unui segment de frontieră, constituind un sistem strategic unitar); apărut de *limitanei*, localnici impropriați în preajma limesului și scutiți de impozite în schimbul serviciului militar.

LUCRĂRI DE FORTIFICAȚIE, lucrări genistice care se execută în scopul de a contribui la ducerea cu succes a luptei, la întrebuițarea mai eficace a armamentului și a tehnicii de luptă, la sporirea stabilității în conducerea trupelor și pentru a asigura protecția personalului, armamentului și tehnicii de luptă împotriva mijloacelor de distrugere folosite de inamic. În funcție de rolul, terenul, materialul și modul de execuție, *l.d.f.* pot fi *permanente* (executate, de regulă, din timp, cu materiale rezistente, în locuri greu accesibile etc.) și *de campanie* (lucrări simple realizate îndeobște pe timpul pregătirii și ducerii acțiunilor de luptă, folosindu-se de obicei materialul existent în zonă).

LUCRĂRI GENISTICE, termen generic pentru lucrările de fortificație, mascare, baraje și distrugeri, drumuri, poduri, treceri etc.

M

MIJLOACE DE LUPTĂ, parte a potențialului militar al unei armate care se referă la armament și tehnică de luptă.

MIJLOACE DE PROTECȚIE INDIVIDUALĂ, echipament destinat protecției militarilor împotriva mijloacelor de luptă și distrugere folosite de inamic; *m.d.p.i.* au evoluat de-a

lungul secolelor în funcție de dezvoltarea armamentului și tehnicii de luptă; în antichitate și evul mediu principalele *m.d.p.î.* erau coiful, armura și scutul.

MONOXILĂ (gr.), luntre făcută prin scobirea unui trunchi de copac; este una dintre cele mai vechi tipuri de ambarcație cunoscute în istorie.

N

NECROPOLĂ (gr.), teren pe care s-au descoperit morminte sistematic organizate, înmormintarea fiind săvârșită după un ritual precis; nu sînt considerate *n. înmormintările accidentale*, cum ar fi cele colective, arituale, după lupte, molime etc. Se disting *n. tumulare* (cu tumuli deasupra mormintelor) și *n. plane*; după ritualul folosit — *n. de înhumare*, *n. de incinerare* și *n. mixte*.

O

OBIECTIV STRATEGIC, zonă de mare importanță geografică (strimtori, lanțuri de munți, treceri peste fluviu etc.), economică și militară (raioane de dislocare a marilor unități, grupări principale de trupe etc.) a căror cucerire sau distrugere (neutralizare) duce la îndeplinirea unor scopuri parțiale ori totale ale războiului.

OBSTACOL NATURAL, obiect de pe teren și elemente ale reliefului (înălțimi cu pante abrupte, ripe, păduri dese, lacuri întinse, cursuri de apă, mlaștini etc.) care provoacă întârzierea sau oprirea deplasării trupelor îngreunând, în acest fel, desfășurarea acțiunilor de luptă ale inamicului și favorizînd consolidarea apărării.

OPUS (lat.), termen care desemnează în arhitectura greco-romană tipurile de zidărie și de finisaj: *o. quadratum*, zidăria din blocuri paralelipipedice (cu ritm regulat de alternare, un bloc pe lung și altul pe lat sau cu ritm de alternare neregulat); *o. testaccium*, zidul din cărămidă; *o. vittatum*, zidul cu paramentul din șiruri de blocuri mici de piatră cu fețele doar cioplite, nu netezite cu dalta; *o. incertum*, zidul din bolovani sumar ciopliți, poligonali, așezați pe înălțimea unei asize; *o. caementicium*, betonul ciclopean roman, constînd din aruncarea de mortar de var cu nisip și cu agregat în care se cuprind și pietre neregulate de mici dimensiuni, formînd un empleton; *o. mixtum*, zidărie în care alternează pe înălțime panouri în *o. incertum* sau *quadratum* cu zone orizontale pe toată lățimea zidului de *o. testaccium*.

P

PALINOLOGIE (gr.), știință care se ocupă cu studiul polenului și al sporilor actuali și fosili. Studiile palinologice efectuate în cadrul cercetărilor arheologice contribuie la stabilirea cadrului fitogeografic și climatic al unei anumite perioade istorice, la evoluția ocupațiilor și modului de hrană în comunitățile umane primitive etc.

PALISADĂ (fr.), elementul de fortificație constînd din pari groși și lungi bătuți în pămînt, legați între ei cu scinduri, frînghii etc. și avînd între spații împletituri de nuiiele, iar uneori umplutură de pămînt bătut; *p.* se construia de regulă pe culmea valului de apărare.

PARAMENT (lat.), fața exterioară (interioară) a unui zid.

PEREGRINI (lat.), provinciali liberi, aparținînd oricărei forme de autonomie locală, cărora nu li s-a acordase cetățenia romană.

PILEATI, vezi *tarabostes*.

PINTEN, 1. ridicătură mică de teren (ca înălțime și întindere) care constituie o prelungire a crestei; 2. piesă de harnășament prinsă la călcîiul încălțămintei pentru a îmboldi calul din mers.

POLIS (gr.), inițial, în lumea greacă arhaică, partea înaltă, întărită a unei așezări (devenită ulterior *acropolis*), în jurul căreia cu adaosul populației rurale din împrejurimi se înfiripă „cetatea”; ulterior, prin extindere, oraș-stat, formă de organizare politică proprie lumii antice grecești.

POTENȚIAL MILITAR, totalitatea forțelor și mijloacelor de luptă armată pe care un stat le poate afecta pregătirii și ducerii războiului; forțele militare destinate să acționeze în război, gradul lor de înzestrare tehnică și de instruire, precum și posibilitățile de mobilizare (economică, tehnico-științifică, moral-politică și militară).

PREPOSIT (lat. *praepositus*), titlu în ierarhia medievală a bisericii catolice desemnând conducătorul unei comunități religioase de clerici sau călugări, ori, în mod special, pe șeful unui *capitlu* (v.)

PRISACĂ (sl.), fortificație medievală semipermanentă, alcătuită din baricade de copaci tăiați și prăbușiți astfel încât coroanele să li se împletească, plasată de obicei în trecători sau pe căile obligate de trecere, la frontiere. Cunoscute în documentele medievale latine sub numele *indagines*.

PSALIE, piesă dublă de zăbală, adesea decorată.

R

RHYTON (gr.), vas de forma unui cap de animal, animal întreg sau corn folosit pentru libații.

ROMEI (gr.), denumirea pe care și-o dădeau cetățenii Imperiului bizantin.

S

SICA (lat.), pumnal. Sub acest nume este cunoscut și pumnalul dacic de fier, cu lama ușor încovoiată.

SPATHA (lat.), spadă, în dotarea armatei romane în sec. II—III, în trupele de cavalerie, și IV—VI în legiuni.

STAT MAJOR, organ care ajută pe comandant în conducerea trupelor, format dintr-un număr variabil de ofițeri, sub conducerea unui șef. Deși modern, termenul de *s.m.* este folosit de istorici și pentru organismul având rol similar existent la unele armate antice.

STIPENDIUM (lat.), soldă, plată. Avea și înțelesul de serviciu militar sau de tribut.

STRATAGEMĂ, procedeu întrebuintat în război pentru a înșela pe inamic.

STRATEG (gr.), comandant de oaste, magistrat în Grecia antică; în situații de excepție *s.* era investit cu puteri discreționare. În Imperiul bizantin, conducător civil și militar al unei *theme*.

STRATIOTAI (gr.), trupe de infanteriști în armata romano-bizantină recrutate de obicei din rindul populației locale; în armata bizantină, soldați-țărani care primeau loturi de pământ cu titlu ereditar, în schimbul obligațiilor militare.

SURPRINDERE, rezultatul unei acțiuni concepute și organizate astfel încât să aibă un caracter neașteptat pentru inamic în ceea ce privește acțiunea întreprinsă, amplasarea ei, locul, momentul și mijloacele cu care se realizează; *s.* permite lovirea inamicului pe neașteptate, provoacă panică în rândurile lui, îi paralizează voința și îi reduce brusc capacitatea de luptă, îi dezorganizează conducerea trupelor și creează condiții favorabile chiar pentru nimicirea unor forțe superioare ale acestuia.

T

TARABOSTES (geto-dac), nobili geto-daci; ca semn distinctiv purtau capul acoperit cu o căciulă, de unde numele de *pileati* dat de romani.

TESTUDO (lat.), procedeu tactic utilizat de formațiunile de luptă romane, care se apărau cu scuturile ținute deasupra capetelor și pe laturile formației, acestea constituind un fel de carapace de broască țestoasă.

THEMĂ (gr.), unitate militară și apoi circumscripție militar-administrativă bizantină, condusă de un strateg sau duce numit de împărat și dependent direct de acesta.

TUMUL (lat.), în arheologie are înțelesul de movilă de pământ ridicată deasupra unui mormânt cu scopul de a-l proteja.

TURN (lat.), element de fortificație constând dintr-o construcție, masivă sau goală în interior, din zid sau lemn.

U

URMĂRIRE, acțiune de luptă a trupelor în ofensivă, adoptată în scopul nimicirii inamicului care se retrage.

V

VAL (lat.), element de fortificație constând dintr-o ridicătură continuă de pământ. De regulă fortificațiile cu *v.* dispuneau și de un șanț complementar. Multe *v.* erau întărite și înălțate cu palisade de lemn sau zid de chirpici, iar pe culmea lor se găsea un drum de strajă.

VETERAN (lat.), soldat din toate categoriile de trupe eliberat din cadrul armatei romane prin *honesta missio* după încheierea anilor de serviciu militar. Titlul de *v.* implica anumite privilegii materiale (împroprietărire în provincii, gratificații bănești, unele imunități fiscale) și juridice.

Pentru întocmirea glosarului au fost utilizate îndeosebi lucrările: *Dicționar enciclopedic român*, vol. I—IV, București, 1962—1966; *Dicționar militar, termeni tactic-operativi*, București, 1972; *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976; R. Florescu, H. Daicoviciu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980; V. Breban, *Dicționar al limbii române contemporane*, București, 1980; *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982; C. Daremberg, E. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, Paris, 1877—1926; *Paulys Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1897, sq.

I. LUCRĂRI TEORETICE

- x x x *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975.
- CEAUȘESCU, NICOLAE, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 1—3, București, 1968—1969.
- CEAUȘESCU, NICOLAE, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4—26, București, 1970—1984.
- CEAUȘESCU, NICOLAE, *Istoria poporului român*, culegere de texte, București, 1983.
- CEAUȘESCU, NICOLAE, *Apărarea națională a Republicii Socialiste România*, culegere de texte, București, 1983.
- MARX, K., *Capitalul*, vol. I, București, 1956.
- MARX, K., *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956.
- ENGELS, F., *Opere militare alese*, vol. 1—2, București, 1962—1965.
- ENGELS, F., *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 4-a, București, 1950.
- LENIN, V. I., *Despre război, armată și știința militară*, vol. 1—2, București, 1957—1958.

II. IZVOARE

- AMMIANUS MARCELINUS, *Istorie romană*, ed. David Popescu, București, 1982.
- BEŠEVLIJEV, V., *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964.
- CAESAR, *Războiul galic. Războiul civil*, București, 1964.
- x x x *Catalogus fontium historiae Hungariae*, vol. I—III, Budapesta, 1937—1938.
- x x x *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968.
- COMNENA, A., *Alexiada*, vol. I—II, București, 1978.
- x x x *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III (partea I, II; III 1-2 + Supplementum), Berlin, 1863—1902.
- x x x *Cronicle slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.
- CUNTZ, O., *Itineraria Romana, I: Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, Leipzig, 1929.
- DESSAU, H., *Inscriptiones Latinae Selectae*, vol. I—III, Berlin, 1892—1916.
- DIO CASSIUS, *Istoria romană*, vol. I—II, București, 1974—1977.
- DLUGOSZ, I., *Historia Polonica*, tom. I—II, Leipzig, 1711—1712.
- x x x *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I, București, 1975; *B. Țara Românească*, vol. I, București, 1966; *D. Relații între țările române*, vol. I, București, 1977.
- x x x *Documente privind istoria României, A. Moldova*, veac XIV—XV, vol. I, București, 1954; *B. Țara Românească*, veac XIII, XIV, XV, vol. I, București, 1953; *C. Transilvania*, veac XI, XII, XIII, vol. I, București, 1951; veac XIII, vol. II, București, 1952; veac XIV, vol. I—IV, București, 1953—1955.
- DÖLGER, F., *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, vol. I—IV, München, 1924—1960.
- x x x *Historia Augusta*, ed. David Popescu, Constantin Drăgulescu, București, 1977.
- HURMUZAKI, E. de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. 1—2, București, 1887—1890.
- x x x *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*. Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu. Seria primă, vol. I, *Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tablițele cerate*,

- adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de I. I. Russu, București, 1975; vol. II, *Oltenia și Muntenia*, culese, traduse în românește, însoțite de comentarii și indici de Gr. Florescu, C. C. Petolescu, București, 1977; vol. III, *Dacia Superior*, 1. *Zona de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de I. I. Russu, Milena Dușanić, N. Gudea, V. Wollmann, București, 1977; *Dacia Superior*, 2. *Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*. Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de I. I. Russu, I. Piso, V. Wollmann, București, 1980; *Dacia Superior*, 3. *Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de I. I. Russu în colaborare cu O. Floca și V. Wollmann, București, 1984. Seria a doua, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, vol. I, *Histria și împrejurimile*, culese, traduse, însoțite de comentarii și indici de D. M. Pippidi, București, 1983; *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. V, *Capidava, Troesmis, Noviodunum*, adunate, traduse, însoțite de comentarii și indici de Em. Doruțiu-Boilă, București, 1980.
- IORGA, N., *Studii și documente*, vol. I—II, București, 1901.
- x x x *Izvoarele istoriei României (Fontes historiae Daco-romanae)*, vol. I—IV, București, 1964—1982.
- x x x *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. I—XV, București, 1934—1939.
- LUKINICH, F., GÁLDI, L., *Documenta historiae valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Chr.*, Budapesta, 1941.
- MAURICIUS, *Arta militară*, ed. H. Mihăescu, București, 1970.
- MIHALYI, I., *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, tom. I, Sighet, 1900.
- MUȘAT, M., *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, culegere de texte, București, 1980.
- PASCU, Șt. *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII—XIV*, Sibiu, 1944.
- PLUTARH, *Vieți paralele*, ed. N. I. Barbu, vol. I—IV, București, 1960—1969.
- POPESCU, Em., *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976.
- PROCOPIUS DIN CEZAREEA, *Războiul cu goții*, ed. H. Mihăescu, București, 1963.
- x x x *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. I. G. Schwandtner, vol. I, Viena, 1766.
- x x x *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentépetery, vol. I—II, Budapesta, 1937—1938.
- STRABON, *Geografia*, vol. I—III, ed. Felicia Vanț-Ștef, București, 1973—1983.
- TACITUS, vol. I—III, ed. N. I. Barbu, București, 1958—1964.
- THUCYDIDES, *Războiul peloponesiac*, ed. N. I. Barbu, București, 1966.
- URECHE, Gr., *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958.
- ZIMMERMANN, F., WERNER, C., MÜLLER, Fr., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1892.

III. LUCRĂRI DE SINTEZĂ, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE

- ANTIP, C., general-maior, *Războiul popular în istoria universală*, București, 1976.
- BRÉHIER, L., *Le monde byzantin*, vol. I—III, Paris, 1969—1970.
- CEAUȘESCU, I., general-locotenent dr., *Transilvania, străvechi pământ românesc*, București, 1984.
- CEAUȘESCU, I., general-maior dr., *Hărțuirea în acțiunile de uptă duse în războiul întregului popor pentru apărarea patriei*, București, 1981.
- CEAUȘESCU, I., general-maior, dr., *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei a români, Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, 1980.
- CHILDE, V. G., *De la preistorie la istorie*, București, 1967.
- CHRISTESCU, V., *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937.
- x x x *I Daci. Mostra della civiltà daco-getica in epoca classica*, Roma, 1979.
- DAICOVIGIU, C., *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1945.
- DAICOVICIU, H., *Dacii*, București, 1965.
- x x x *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic — secolul al X-lea)*, sub red. D. M. Pippidi, București, 1976.
- x x x *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982.
- x x x *Enciclopedia classica*, Torino, 1957—1963.

- x x x *File din istoria militară a poporului român*. Studii. Coordonator general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, București, vol. 2/1974, 4/1977, 10/1982, 11/1983, 12/1984.
- x x x *Geschichte der Kriegskunst*, Berlin, 1973.
- x x x *Geschichte und Militärgeschichte*, Frankfurt am Main, 1974.
- GIURESCU, C. C., GIURESCU, D. C., *Istoria românilor*, vol. I, București, 1974.
- x x x *Histoire générale des civilisations*, 5-e éd., tom. 1—3, Paris, 1967—1968.
- IONESCU, Gr., *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982.
- IORGA, N., *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, tom. I, *Histoire Ancienne*, Paris, 1926.
- IORGA, N., *Istoria Românilor*, vol. I—III, București, 1936—1937.
- IORGA, N., *Istoria armatei românești*, București, 1970.
- x x x *Istoria poporului român*, sub red. acad. A. Oțetea, București, 1970.
- x x x *Istoria României*, vol. I—II, București, 1960—1962.
- x x x *Istoria României*, compendiu, sub red. Șt. Pascu, București, 1969.
- MACREA, M., *Viața în Dacia romană*, București, 1969.
- MĂRGHITAN, L., *Banatul în lumina arheologiei*, vol. I, Timișoara, 1979.
- OLTEANU, C., general-maior dr., *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români*, București, 1979.
- MUȘAT, M., ARDELEANU, I., *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983.
- x x x *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, préparé sous la direction du Colonel Al. Gh. Savu, Bucarest, 1976.
- PANAITESCU, P. P., *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969.
- PÂRVAN, V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982.
- PÂRVAN, V., *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ed. a 4-a revăzută și adnotată, București, 1967.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.
- PIPPIDI, D. M., BERCIU, D., *Din istoria Dobrogei*, vol. I, București, 1965.
- ROSETTI, R., *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947.
- RUSSU, I. I., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană*, București, 1981.
- STOICESCU, N., *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei, dovezile continuității*, București, 1980.
- x x x *Trepte de civilizație românească*, București, 1982.
- TUDOR, D., *Scurtă istorie a Daciei*, București, 1979.
- VĂȚĂȘIANU, V., *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959.
- VULPE, R., BARNEA, L., *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968.
- ZIMMERMANN, H., *Veacul întunecat*, București, 1983.

IV. LUCRĂRI SPECIALE

CAP. I. ÎNCEPUTURILE FENOMENULUI MILITAR ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

- BERCIU, D., *Contribuții la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961.
- BERCIU, D., *Cultura Hamangia. Noi contribuții*, București, 1966.
- BITIRI, M., *Paleoliticul în Țara Oașului*, București, 1973.
- BITIRI, M., CÂRCIUMARU, M., *Atelierul de la Mitoc-Valea Izvorului și locul lui în cronologia paleoliticului României*, în SCIVA, 29, nr. 4, 1978, p. 463—480.
- BORONEANȚ, V., *Date noi privind paleoliticul din Cîmpia Română în lumina descoperirilor de la Ciupereni-Teleorman*, în Izvoare arheologice bucureștene, București, 1978, p. 12—15.
- BORONEANȚ, V., *Recherches archéologiques sur le culture Schela Cladovei de la zone des „Portes de Fer”*, în „Dacia”, NS, 17, 1973, p. 5—39.
- BRUDIU, M., *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974.
- BRUDIU, M., ISTRATE, M., *Probleme noi în așezarea paleolitică Mălușteni (jud. Vaslui)*, în MCA, XIII, 1979, p. 21—24.
- CHIRICĂ, V., *Ateliere paleolitice și epipaleolitice de prelucrare a uneltelor*, în Mem. Ant., 2, 1970, p. 6—18.

- CHIRICĂ, V., *Considerații cu privire la paleoliticul final de pe teritoriul României*, în Cerc. Ist.-Iași, 8, 1977, p. 109—123.
- COMȘA, E., *Date despre unelte de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României (Istoricul problemei, tipuri — funcționalitate)*, în SCIV, 23, nr. 2, 1972, p. 245—262.
- COMȘA, E., *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974.
- DĂNILĂ, Șt., MARINESCU, G., *Unelte, arme și obiecte de piatră șlefuită, descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud (I—II)*, în File — Bistrița, 3, 1974, p. 11—56; 4, 1976, p. 24—56.
- DAVIE, M., *La guerre dans les sociétés primitives*, Paris, 1939.
- DRAGOMIR, I. T., *Așezarea neolitică fortificată din aria aspectului cultural Stoicani-Aldeni de la Suceveni*, în Mem. Ant., 3, 1971, p. 143—154.
- DUMITRESCU, M., DUMITRESCU, Vl., *Șantierul arheologic Traian*, în MCA, IX, 1970, p. 39—57.
- DUMITRESCU, Vl., *Arta preistorică în România*, București, 1974.
- DUMITRESCU, Vl., *K voprosu o kremnevyyh toporah v Moldove*, în „Dacia”, NS, 5, 1961, p. 95—104.
- DUMITRESCU, Vl. și colaboratorii, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954.
- FLORESCU, A. C., *Observații asupra sistemului de fortificare al așezărilor cucuteniene din Moldova*, în Arh. Mold., 4, 1966, p. 23—37.
- GARAȘANIN, M., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în Ber. RKG, 39, 1958, p. 1—130.
- JUNGBERT, B., *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (I)*, în AMN, 15, 1978, p. 1—17.
- MARINESCU, Fl., *Așezări fortificate neolitice din România*, în St. Com.-Sibiu, 14, 1969, p. 7—30.
- MARINESCU-BÎLCU, S., *Cultura Precucuteni pe teritoriul României (mileniul IV î.e.n.)*, București, 1974.
- MARINESCU-BÎLCU, S., *Tipurile de așezări și sistemele lor de fortificație în cuprinsul culturii Precucuteni*, în Mem. Ant., 4—5, 1972—1973, p. 55—66.
- MATEESCU, C. N., *Contributions à l'étude des fossés néolithiques du Bas-Danube; la fosse de la station de Vădastra*, în Actes VII, 1970, p. 452—457.
- MATEESCU, C. N., *Săpături arheologice la Vădastra (1960—1966)*, în MCA, IX, 1970, p. 67—74.
- MOGOȘANU, Fl., *Paleoliticul din Banat*, București, 1978.
- MORINTZ, S., *Tipuri de așezări și sisteme de fortificație și împrejmuire în cultura Gumelnița*, în SCIV, 13, nr. 2, 1962, p. 273—284.
- NECRASOV, O., *Originea și evoluția omului*, București, 1973.
- NESTOR, I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în Ber. RKG, 22, 1932, p. 11—181.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S., NICOLĂESCU-PLOPȘOR, D., *Le prépaléolithique, la plus ancienne étape du processus de travail conscient de l'homme*, în Actes VII, 1970, p. 241—243.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, D., WOLSKI, W., *Elemente de demografie și ritual a populațiile vechi din România*, București, 1975.
- PĂUNESCU, Al., *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., *Cetățuia de la Stoicani*, în MCA, I, 1953, p. 13—155.
- URSULESCU, N., *Topoarele perforate din cadrul culturii Criș de pe teritoriul României*, în „Carpica”, 5, 1972, p. 69—78.
- VLASSA, N., *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976.
- VULPE, Al., *Die Äxte und Beile in Rumänien*, vol. I—II, München, 1970—1975.
- VULPE, R., *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957.

CAP. II. EVOLUȚIA MILITARĂ A NEAMURILOR NORD-TRACE

- ALEXANDRESCU, A. D., *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în „Dacia”, NS, 10, 1966, p. 117—189.
- ARICESCU, A., *Depozite de unelte, arme și podoabe de bronz din Dobrogea (sec. XIII—VII î.e.n.)*, în „Pontica”, 3, 1970, p. 25—76.
- BADER, T., *Apărătorul de braț în bazinul carpato-dunărean*, în St. Com. — Satu Mare, 2, 1972, p. 8—100.

- BADER, T., *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978.
- BERCIU, D., *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974.
- BUZDUGAN, C., *Pumnale hallstattiene tirzii pe teritoriul României*, în Cerc. Arh. — București, 1976, p. 239—273.
- COJA, M., *Zidul de apărare al cetății Histria și împrejurările istorice ale distrugerii lui în secolul al IV-lea î.e.n.*, în SCIV, 15, nr. 3, 1964, p. 383—400.
- CONDURACHI, Em., *L'ethnogenèse des peuples balkaniques: Les sources écrites*, în St. Bal.-Sofia, 5, 1971, p. 249—269.
- DANOV, H., *Tracia antică*, București, 1976.
- DAVIDESCU, M., *Tezaurul de podoabe tractice de la Hinova — județul Mehedinți*, în Arh. Olt, NS, 1, 1981, p. 41—44.
- DUMITRESCU, Vl., *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961.
- FERENCZI, Șt., *Cîteva considerații asupra problemei cetăților de pămînt din Transilvania și din părțile marginase*, în „Apulum”, 5, 1965, p. 115—126.
- FLORESCU, A. C., RAȚĂ, S., *Complexul de cetăți traco-getice (sec. VI—III î.e.n.) de la Stîncești-Botoșani*, în St. Mat. — Suceava, 1, 1969, p. 9—21.
- FLORESCU, A. C., *Le problème des établissements hallstattiens fortifiés dans la zone orientale de la Roumanie*, în Actes VII, 1971.
- x x x *Histria. Monografie arheologică*, vol. I—V, București, 1954—1979.
- MORINTZ, S., *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în RI, 30, nr. 8, 1977, p. 1465—1488.
- MORINTZ, S., *Contribuții arheologice a istoria tracilor timpurii. I., Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978.
- NÉMETI, I., *Coiful de bronz de la Pișcolț*, în St. Com. — Satu Mare, 2, 1972, p. 113—117.
- NESTOR, I., *Sur les débuts de la métallurgie du cuivre et du bronze en Roumanie*, în NEH, 1955 p. 45—64.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, D., WOLSKI, W., *Considerații geomorfologice și hidrografice asupra fortificațiilor natural întărite din Cîmpia Română în Hallstatt și La Tène*, în St. Com. Antr., 8, nr. 1, 1971, p. 3—12.
- PÂRVAN, V., *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în BSH, 10, 1923, p. 23—47.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., *Depozitele de bronzuri în România*, București, 1977.
- PÎPIDI, D. M., *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967.
- PIPIDI, D. M., *Scythica minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucarest — Amsterdam, 1975.
- POPESCU, D., *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944.
- PREDA, C., *Callatis*, ed. a II-a, București, 1968.
- PREDA, C., *Una nuova tomba a volta scoperta presso Mangalia — Callatis*, în „Dacia”, NS, 6, 1962, p. 157—173.
- PREDA, Fl., *Noi contribuții arheologice la cunoașterea sistemului de apărare a orașului Callatis*, în AUB-Ist., 17, 1968, p. 27—36.
- ROMAN, P., *Cultura Coșofeni*, București, 1976.
- ROMAN, P., *Zur Kulturellen Grundlage der Thrakischen Bronzezeit*, în „Thraco-Dacica”, București, 1976, p. 53—58.
- ROMAN, P., NÉMETI, I., *Cultura Baden în România*, București, 1978.
- RUSU, M., *Începuturile metalurgiei fierului în Transilvania*, în *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 349—360.
- STOIAN, I., *Tcmitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962.
- VULPE, Al., *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele „în cruce”*, în SCIV, 15, nr. 4, 1964, p. 457—466.
- VULPE, Al., *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, în SCIV, 24, nr. 2, 1973, p. 217—237.
- VULPE, Al., *Necropola hallstatiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București, 1967.
- VULPE, Al., TUDOR, E., *Cu privire la topoarele de metal cu gaură de înmănușare transversală*, în SCIV, 21, nr. 4, 1970, p. 417—427.

CAP. III. AFIRMAREA GETO-DACILOR ÎN ISTORIA MILITARĂ A LUMII ANTICE

- ALEXANDRESCU, A. D., *Autour des fouilles de Zimnicea*, în „Thracica”, 3, 1974, p. 47—64.
- ALEXANDRESCU, P., *Călătoria lui Herodot la Marea Neagră*, în „Pontica”, 11, 1978, p. 27—34.
- ALEXANDRESCU, P., *Retragerea lui Darius din expediția „scitică”*, în SCIV, 7, nr. 3—4, 1956, p. 319—342.
- AVRAM, A., NISTOR, Gh. VLAD, *Apărarea teritoriului în orașele grecești și problemele zonei pontice*, în SCIV, 33, nr. 4, 1982, p. 365—376.
- BERCIU, D., *Romania before Burebista*, Londra, 1967.
- DAICOVICIU, H., *Daces et Gètes dans les sources antiques*, în „Thraco-Dacica”, 3, 1982, p. 144—146.
- DUMITRIU, S., *Événements du Pont Euxin de la fin du VI^e siècle av. n.è. reflétés dans l'histoire d'Histria*, în „Dacia”, NS, 8, 1964, p. 133—144.
- PETRE A., *Geții și dacii din Scythia Minor, documentații în izvoarele scrise, de la Sofocle la Strabo*, în „Pontica”, 7, 1974, p. 9—26.
- PREDA, C., *Unele considerații privind geții din Dobrogea în secolele VI—IV î.e.n.*, în „Thraco-Dacica”, 3, 1982, p. 19—24.
- SANCTIS, G. de, *Il messaggio figurato degli Sciti a Dario*, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 110—111.
- SIMION, G., *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VI^e au I^{er} siècle av.n.è.*, în „Thraco-Dacica”, București, 1976, p. 143—163.
- VASILIEV, V., *Sciții agatârși pe teritoriul României*, București, 1980.
- VULPE, Al., *Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec. VII—V î.e.n. în spațiul carpato-dunărean*, în Mem. Ant., 2, 1970, p. 115—213.

CAP. IV. REZISTENȚA GETO-DACĂ ÎN FAȚA EXPANSIUNII MACEDONENE

- MINNS, E. H., *Scythians and Greeks. A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine*, Cambridge, 1913.
- MOMIGLIANO, A., *Dalla spedizione scitica di Filippo alla spedizione scitica di Dario*, în „Athenaeum”, NS, 5, 1933.
- NICORESCU, P., *La campagne de Filip II en 339 n.è.*, în „Dacia”, 2, 1925.
- PREDA, C., *Unele considerații privind geții din Dobrogea în secolele VI—IV î.e.n.*, în „Thraco-Dacica”, 3, 1982, p. 19—24.
- SUCEVEANU, Al., *Unele probleme politico-economice din Dobrogea secolelor V—IV î.e.n.*, în „Pontica”, 5, 1972, p. 89—101.
- TARN, W. W., *Hellenistic Military and Naval Developments*, Cambridge, 1930.
- TROHANI, G., NEMOIANU, L., *Istoria politică a geto-dacilor în secolele VI—II î.e.n.*, în RI, 34, nr. 2, 1981, p. 271—283.
- VULIĆ, M., *Alexandre le Grand sur le Danube*, în *Xenia, Hommage International à l'Université Nationale de Grèce*, Athena, 1912, p. 181—193.
- VULPE, R., *Studia Thracologica*, București, 1976.

CAP. V. GETO-DACII ÎN PERIOADA INVAZIILOR CELȚILOR, SCIȚILOR ȘI BASTARNILOR (SECOLELE III—II î.e.n.)

- BABEȘ, M., *Aux origines du peuple roumain: les Gètes et les Daces*, în „Archeologia”, Dijon-Paris, 91, 1976, p. 20—27.
- BABEȘ, M., *Dacii și bastarnii*, în Mem. Ant., 2, 1970, p. 215—236.
- CRIȘAN, I. H., *Despre agatârși*, în AMN, 4, 1967, p. 439—443.
- CRIȘAN, I. H., *Once more about the Scythian problem in Transilvania*, în „Dacia”, NS, 10, 1966, p. 133—146.
- FLORESCU, A. C., *Unele considerații asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mil. I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, în Cerc. Ist. — Iași, SN, 2, 1971, p. 103—117.
- FILIP, J., *Keltové ve střední Evropě*, Praha, 1956.
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA, V., *The akinakai of Moldavia. A new discovery*, în „Thraco-Dacica”, București, 1976, p. 101—116.

- NESTOR, I., *À propos de l'invasion celtique en Transylvanie*, în „Dacia”, 9—10, 1941—1944, p. 547—549.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S., *Antiquités celtiques en Oltenie. Répertoire*, în „Dacia”, 11—12, 1948, p. 17—33.
- POPESCU, D., *Autour de la question des Scythes en Transilvanie*, în „Dacia”, NS, 6, 1962, p. 443—456.
- POPESCU, D., *Celții în Transilvania*, în „Transilvania”, 75, 1944, p. 639—666.
- RUSSU, I. I., *Zoltes și Rhemaxos. Tracii, sciții și Istria în sec. III—II î.e.n.*, în „Apulum”, 6, 1967, p. 123—144.
- RUSU, M., BANDULA, O., *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ciunești, Baia Mare*, 1970.
- x x x *Skifi i sarmati*, Kiev, 1977.
- SYME, R., *Lentulus and the Origin of Moesia*, în JRS, 24, 1934, p. 113—137.
- VASILIEV, V., *Die Skythengruppe in Siebenbürgen*, în „Apulum”, 15, 1977, p. 23—44.
- VASILIEV, V., *Poziția cronologică și semnificația cultural etnică a săgeților scitice din aria carpatică*, în „Apulum”, 12, 1974, p. 48—60.
- VULPE, R., *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în NEH, 1, 1955.
- ZIRRA, V., *Aspects of the relations between Dacians and Celts in Transylvania (4th — 2nd centuries B.C.)*, în *Relations*, p. 24—34.
- ZIRRA, V., *Les Celtes dans le Nord-Ouest de la Transylvanie*, în *Actes VII*, vol. II, Praga, 1971.

CAP. VI. FORMAREA STATULUI DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT. POLITICA MILITARĂ A DACIEI ÎN EPOCA LUI BUREBISTA

- BABEȘ, M., *Unitatea și răspîndirea geto-dacilor în lumina documentelor arheologice (secolele al II-lea î.e.n. — I e.n.)*, în SCIVA, 30, nr. 3, 1979, p. 327—346.
- BAZARCIUC, V. V., *Cetatea geto-dacă de la Bunești — Dealul Bobului*, jud. Vaslui, în MCA, XIV, 1980, p. 164—177.
- BERCIU, D., *Burebista — mare personalitate a lumii antice*, în Arh. Olt., 1, 1981, p. 53—58.
- BERCIU, D., *Burebista și tradiția statală*, în RI, 33, nr. 6, 1980, p. 1027—1042.
- CĂPITANU, V., URSACHI, V., *Descoperiri geto-dace în județul Bacău*, în „Crisia”, 2, 1972, p. 97—114.
- CHIȚESCU, L., *Cetatea de piatră de la Cetățeni, jud. Argeș — centrul unei formațiuni statale geto-dace dinaintea Burebista*, în „Muzeul Național”, 5, 1981, p. 71—76.
- CONDURACHI, Em., *Burebista, personalitate politică și militară de primă mărime a lumii antice*, în SMMIM, 13, 1980, p. 5—14.
- CONDURACHI, Em., *Burebista, successeur du programme politique de Mithridate VI Eupator, roi du Pont*, în „Muzeul Național”, 5, 1981, p. 17—24.
- CONDURACHI, Em., *Burebista și orașele pontice*, în SCIV, 4, nr. 3—4, 1953, p. 515—524.
- CRÎȘAN, I. H., *Problema locuirii geto-dacilor pe teritoriul Slovaciei în lumina recentelor descoperiri arheologice (sec. VI—V î.e.n. — sec. III—IV e.n.)*, în Arh. Mold., 6, 1969, p. 91—109.
- CRÎȘAN, I. H., *Statul geto-dac*, București, 1977.
- CRÎȘAN, I. H., *Burebista și epoca sa*, ed. a 2-a, București, 1977.
- CRÎȘAN, I. H., *Locul complexului din Munții Orăștiei în civilizația geto-dacă*, în „Sargetia”, 13, 1977, p. 149—153.
- CRÎȘAN, I. H., *Ziridava — centrul dacilor din cîmpia Aradului*, în „Ziridava”, 11, 1979, p. 87—96.
- DAICOVICIU, C., DAICOVICIU, H., *Sarmizegetusa. Cetățile și așezările dacice din Munții Orăștiei*, ed. a 2-a, București, 1962.
- DAICOVICIU, H., *Burebista și Dobrogea*, în „Pontica”, 4, 1971, p. 89—96.
- DAICOVICIU, H., *Le caractère de la société et de l'État daces à l'époque classique*, în „Thraco-Dacica”, București, 1976, p. 241—247.
- DAICOVICIU, H., *Epoca clasică a civilizației daco-getice*, în RI, 33, nr. 3, 1980, p. 421—442.
- DAICOVICIU, H., GLODARIU, I., *Puncte de reper pentru cronologia cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei*, în AMN, 13, 1976, p. 71—80.
- DUMITRAȘCU, S., *Dacian Fortifications in Crișana*, în „Thraco-Dacica”, 1976, p. 259—264.
- FERENCZI, Al., *Cetăți antice din județul Ciuc*, Cluj, 1939.
- FERENCZI, G., FERENCZI, I., *Cetatea dacică de la Odorheiu Secuiesc*, în „Crisia”, 1972, p. 59—63.

- FERENCZI, I., *Amplasarea cetăților dacice din Munții Sebeșului (Considerații geomorfologice și topografice)*, în „Apulum”, 14, 1976, p. 45—64.
- GLODARIU, I., *Așezarea dacică și daco-romană de la Slimnic*, în AMN, 9, 1972, p. 119—140.
- GLODARIU, I., IAROSLAVSCHI, E., *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979.
- GOSTAR, N., *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969.
- GOSTAR, N., *Les citadelles daces en Moldavie*, în Actes, VII, vol. II, p. 912—913.
- GOSTAR, N., *Dinaștii daci de la Burebista la Decebal*, în SCIVA, 35, 1, 1984, p. 45—53.
- HOMORODAN, N., *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980.
- IONIȚĂ, I., *Despre unele formațiuni teritoriale ale dacilor liberi de la est de Carpați (sec. II—III e.n.)*, în „Muzeul Național”, 5, 1981, p. 103—108.
- LEAHU, V., *Geto-dacii, popor în Europa antică*, în „Muzeul Național”, 5, 1981, p. 61—70.
- LUPU, N., *Cetatea dacică de la Tilișca*, în MCA, VIII, 1962, p. 477—484.
- MACREA, M., BERCIU, I., *La citadelle dacique de Căpîlna*, în „Dacia”, NS, 9, 1965, p. 201—231.
- MACREA, M., FLOCA, Oct., LUPU, N., BERCIU, I., *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
- MARINESCU, Fl., *Tipologia arhitecturii militare geto-dacice*, în SMMIM, 12, 1979, p. 114—123.
- MARINESCU, Fl., *Forța militară a geto-dacilor*, în SMMIM, 13, 1980, p. 25—74.
- MĂRGHITAN, L., *Vestigii dacice de pe cursul mijlociu al Mureșului*, în „Sargetia”, 7, 1970, p. 11—19.
- MĂRGHITAN, L., *Fortificații dacice și romane. Sistemele de pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*, București, 1978.
- MEDELEȚ, F., *Știri antice asupra fortificațiilor la daco-geți*, în „Tibiscus”, 1, 1970, p. 33—40.
- PETRE, A., *Cucerirea orașelor pontice de către Burebista*, în „Pontica”, 4, 1971, p. 97—104.
- POPESCU, D., *Tezaure de argint dacice (I—II)*, în BMI, 40, 1971, nr. 4, p. 19—32.
- PREDA, Fl., *Cu privire la unele aspecte ale unității lumii geto-dace, în 60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, București, 1978, p. 7—16.
- SUCEVEANU, Al., *À propos d'Argedava à la lumière d'une inscription inédite*, în RRH, 14, nr. 1, 1975, p. 111—118.
- SUCEVEANU, Al., *Burebista et la Dobroudja*, în „Thraco-Dacica”, 4, nr. 1—2, 1983, p. 45—58.
- SUCEVEANU, Al., *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, în AMN, 15, 1978, p. 107—114.
- SZÉKELY, Z., *Cetatea dacică de la Covasna*, în SCIV, 23, nr. 2, 1972, p. 201—214.
- SZÉKELY, Z., *Contribuții la problema așezărilor și cetăților dacice din sud-estul Transilvaniei*, în „Cumidava”, 3, 1969, p. 99—122.
- ȚOROPU, O., *Cîteva date privitoare la așezarea întărită de la Cîrligei-Bucovăț (jud. Dolj)*, în SMMIM, 6, 1973, p. 3—9.
- TRYNKOWSKI, J., *La chute de Burebista*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 381—388.
- TURCU, M., *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979.
- URSACHI, V., *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, în Mem. Ant., 1, 1969, p. 104—118.
- URSACHI, V., *Noi elemente de fortificații în așezarea dacică de la Brad, jud. Bacău*, în MCA, XIV, 1980, p. 178—182.
- VULPE, R., *Piroboridava. Considerațiuni arheologice și istorice asupra cetății de la Poiana, în Moldova de Jos*, București, 1931.
- VULPE, R., VULPE, E., *Les fouilles de Tinosu*, în „Dacia”, 1, 1924, p. 166—223.
- VULPE, R., *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*, în St. Com. — Pitești, 1, 1968, p. 33—35.

CAP. VII. CONFRUNTĂRI MILITARE ÎNTRE DACI ȘI ROMANI ÎN PERIOADA 44 î.e.n. — 85 e.n.

- BERCIU, D., *Buridava dacică*, București, 1981.
- CHIRILĂ, E., *Relațiile dintre daci și romani pînă la expediția lui Marcus Vinicius*, în AMN, 1, 1964, p. 125—136.

- CHIȚESCU, M., *Unele aspecte ale relațiilor dintre Dicomēs și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice. (O problemă de geografie istorică)*, în SCIV, 19, nr. 4, 1968.
- CONDURACHI, Em., *Classis Flavia Moesica, au I^{er} siècle de n.è.*, în Actes IX, p. 83—88.
- CONDURACHI, Em., *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, în SCIV, 9, nr. 1, 1958, p. 119—130.
- COSTEA, Fl., *Dacii în Țara Birsei*, în „Aluta”, 6—7, 1974—1975, p. 17—25.
- DAICOVICIU, C., *La politique étrangère des „rois” daces*, în RREI, 1—2, 1967, p. 145—161.
- DAICOVICIU, H., *Dacia de la Burebista la cucerirea română*, Cluj, 1972.
- DAICOVICIU, H., „Regatul” lui Rhemaxos, în AMN, 4, 1967, p. 445—447.
- DAICOVICIU, H., TRYNKOWSKI, I., *Les rois daces de Burebista à Décébale*, în „Dacia”, NS, 14, 1970, p. 159—166.
- PIPPIDI, D. M., *À propos du Basileus Rhemaxos*, în AAP, I, 1963, p. 91—98.
- PREDA, Fl., *Noi dovezi privind relațiile Histriei cu geții nord-dunăreni*, în „Apulum”, 12, 1974, p. 568—572.
- PREMERSTEIN, A., von, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în „Jahreshefte”, 1, 1898, p. 145—196.
- PROTASE, D., *Unde a fost „regatul” lui Dicomēs?*, în SCIV, 21, nr. 1, 1970, p. 84—96.
- SANIE, S., *Civilizația romană și romanitatea la est de Carpați în secolele II î.e.n. — III e.n.*, Iași, 1981.
- SUCEVEANU, Al., *Din nou despre cariera lui Marcus Arruntius Claudianus*, în SCIVA, 30, nr. 1, 1979, p. 51—52.
- VULPE, R., *Les Gètes de la rive gauche du Bas Danube et les Romains*, în „Dacia”, NS, 4, 1960, p. 309—332.

CAP. VIII. RĂZBOAIELE PURTATE DE DACIA, SUB CONDUCEREA LUI DECEBAL, PENTRU STĂVILIREA EXPANSIUNII ROMANE

- ALEXANDRESCU-VIANU, M., *Le relief de la stèle du „Captor Decebal”*, în RESEE, 13, nr. 4, 1975, p. 595—598.
- ALEXANDRESCU-VIANU, M., *Le programme iconographique du monument triomphal d'Adamclissi*, în „Dacia”, NS, 23, 1979, p. 123—130.
- BAKO, G., *Date privind campania romană din anul 105 în sud-estul Transilvaniei*, în „Cumidava”, 8, 1974—1975, p. 33—38.
- BARADEZ, J., *Le trophée d'Adamclissi témoin de deux politiques et de deux stratégies*, în „Apulum”, 9, 1971, p. 505—522.
- BICHIR, Gh., *Relațiile dintre sarmați și geto-daci la sfârșitul secolului I e.n.*, în SCIVA, 17, nr. 2, 1976, p. 203—214.
- BODOR, A., *Dacian Slaves and Freedmen in the Roman Empire and the Fate of the Dacian Prisoners of War*, în AAP, 1, 1963, p. 45—52.
- CARCOPINO, J., *Les richesses des Daces et le redressment de l'Empire Romain sous Trajan*, în „Dacia”, 1, 1924, p. 28—34.
- CICHORIUS, C., *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin, vol. I—IV, 1896—1900.
- CULICĂ, V., *Un relief de plumb privitor la luptele împăratului Traian pentru cucerirea Daciei*, în SCIV, 23, nr. 4, 1972, p. 651—659.
- DAVIES, G. A. T., *Trajan's First Dacian War*, în JRS, 7, 1917, p. 74—97.
- FERENCZI, I., *Unele aspecte geografice ale luptei de independență a dacilor împotriva romanilor (101—102; 105—106)*, în „Sargetia”, 13, 1977, p. 13—18.
- FINK, R. O., *Hunt's pridianum: British Museum Papyrus 2851*, în JRS, 48, 1958, p. 102—116.
- FLORESCU, Fl. B., *Monumentul de la Adamklissi*, București, 1959.
- GLODARIU, I., *Itinerarii posibile ale cavaleriei maure în războaiele dacice*, în *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 151—164.
- GOSTAR, N., *Cetățile dacice din Moldova și cel de-al doilea război dacic*, în Mem. Ant., 1, 1969, p. 93—104.
- IORDĂNESCU, A., *Lusius Quietus*, București, 1941.
- JONES, H. S., *The historical interpretation of Trajan's Column*, în Papers, 5, 1910, p. 435—461.
- LEPPER, F. A., *Trajan's Parthian War*, Oxford, 1948.
- MOISIL, C., *Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei*, în DSNR, 23, 1929, p. 11—28.

- PARIBENI, R., *L'ordinamento della conquista di Traiano*, in „Dacia”, 2, 1925, p. 1—21.
- PÂRVAN, V., *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, ed. a II-a, îngrijită și adnotată de Radu Vulpe, București, 1974.
- RĂDULESCU, A., BĂRBULESCU, M., *De nouveau sur les légats de Trajan en Mésie Inferieure entre 103 et 108 de n.è.*, in „Dacia”, NS, 25, 1981, p. 353—358.
- RICHMOND, I. A., *Trajan's Army on Trajan's Column*, in *Papers*, 13, 1935, p. 1—40.
- ROSSI, L., *Trajan's Column and the Dacian Wars*, Ithaca, New York, 1971.
- RUSSU, I. I., *Comorile regelui Decebal*, in „Sargetia”, 4, 1966, p. 97—106.
- ȘASEL, I., *Trajan's Canal at the Iron Gate*, in *JRS*, 63, 1973, p. 80—86.
- SÂMPETRU, M., *Trofeul lui Traian de la Adamclisi pe monede ale orașului Tomis*, in *SCIVA*, 30, nr. 3, 1979, p. 367—376.
- SPEIDEL, M., *The Captor of Decebalus. A new Inscription from Philippi*, in *JRS*, 60, 1970, p. 142—153.
- STUCCHI, S., *Contributto alla conoscenza della topografia dell'arte e della storia della Colonna Traiana. Il viaggio marittimo di Traiano all'inizio della seconda guerra dacica*, Udine, 1960.
- SYME, R., *Rhine and Danube Legions under Domitian*, in *JRS*, 18, 1928, p. 41—55.
- SZÉKELY, Z., *Date referitoare la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani și persistența elementului dacic*, in „Cumidava”, 4, 1970, p. 49—58.
- TUDOR, D., *Decebal și Traian*, București, 1977.
- TUDOR, D., *Ouverture „officielle” de la dernière guerre entre Trajan et Decebal*, in „Dacia”, NS, 23, 1979, p. 93—114.
- VULPE, R., *La Valachie et la Basse Moldavie sous les Romains*, in „Dacia”, NS, 5, 1961, p. 365—394.

CAP. IX. EVOLUȚIA POLITICO-MILITARĂ A DACIEI ÎN SECOLELE II—III.

- x x x *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde romain. Travaux du VI^e Congrès international d'études classiques, Madrid, septembre 1974*, București-Paris, 1976.
- ARICESCU, A., *Drumul de la Noviodunum la Callatis în lumina itinerariilor antice*, in „Pontica”, 8, 1975, p. 315—327.
- ARICESCU, A., *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977.
- BARNEA, I., ȘTEFAN, Gh., *Le limes Scythicus des origines à la fin de l'antiquité*, in *Actes*, IX, p. 15—25.
- BENEA, D., *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IV-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983.
- BERCIU, I., CLOȘCA, B. L., *Apulum, centru de iradiere a romanității în Dacia*, in „Apulum”, 13, 1975, p. 643—651.
- BICHIR, Gh., *Les relations entre Daces libres et Romains aux II^e—IV^e siècle de n.è. à la lumière des recherches archéologiques*, in *Actes*, VII, vol. II, p. 1034—1038.
- BICHIR, Gh., *Carpini în istoriografia română și străină*, in *SCIV*, 22, nr. 2, 1971, p. 179—197.
- BICHIR, Gh., *Relations between the Sarmatians and the free Dacians*, in *Relations*, 1976, p. 55—66.
- BICHIR, Gh., *Les Sarmates au Bas-Danube*, in „Dacia”, NS, 21, 1977, p. 167—197.
- BICHIR, Gh., *Chronologie et datation de la civilisation Militari-Chilia*, in „Dacia”, NS, 24, 1980, p. 157—180.
- BICHIR, Gh., *Dacii liberi în secolele II—IV e.n.*, in *RI*, 33, nr. 3, 1980, p. 443—470.
- BICHIR, Gh., *Dacii liberi din Muntenia și relațiile lor cu romanii*, in „Thraco-Dacica”, 2, 1981, p. 73—92.
- BODOR, A. A., *Împăratul Aurelian și părăsirea Daciei*, in *St. Hist.*, 1, 1972, p. 3—16.
- CEAUȘESCU, I., *Unele considerații de ordin militar în procesul de împletire a celor două mari civilizații antice — dacă și romană*, in „Muzeul Național”, 5, 1981, p. 25—33.
- CHEESMAN, G. L., *The Auxilia of the Roman Army*, Oxford, 1914.
- CHIȚESCU, M., *Tezaure romane ascunse pe vremea lui Antoninus Pius în Dacia*, in *SCIV*, 22, nr. 3, 1971, p. 401—410.
- CIZEK, E., *Epoca lui Traian*, București, 1980.
- DAICOVICIU, C., DAICOVICIU, H., *La Dacie et sa romanité*, in *Sources*, p. 246—255.
- DAICOVICIU, C., *Romanisierung Daziens*, in *Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben, Altheim Festschrift*, Band 1, Berlin, 1969, p. 535—547.

- DAICOVICIU, H., PISO, I., *Sarmizegetusa et les guerres marcomannes*, în RRH, 16, nr. 1, 1977, p. 155—159.
- DEMOUGEOT, Em., *La formation de l'Europe et les invasions barbares*, vol. I, *Des origines à l'avènement de Dioclétien*, Paris, 1969.
- DÖRNER, E., *Dacii și sarmații din sec. II—III în vestul României*, în „Apulum”, 9, 1971, p. 681—692.
- DORUȚIU-BOILĂ, E., *Incursiunea carpilor din anul 214 e.n.*, în SCIV, 24, nr. 3, 1973, p. 435—441.
- DUMITRAȘCU, S., *Dacii și neamurile germanice din nord-vestul Daciei*, în *Semicentenarul Partidului Comunist Român în județul Bihor*, Oradea, 1971, p. 359—381.
- FERENCZI, Șt., *Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia*, în Stud. Com. — Satu Mare, 1969, p. 91—110.
- FITZ, J., *Ingenius et Regalianus*, Collection Latomus, vol. 81, Bruxelles, 1966.
- FORNI, G., *Il Reclutamento delle Legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano-Roma, 1953.
- FORNI, G., *Contributo alla storia della Dacia Romana*, Pavia, 1958.
- FORNI, G., *Limes*, în E. de Rugiero, *Dizionario Epigrafico di Antichità romane*, vol. IV, fasc. 34—40, Roma, 1959—1962, p. 1074—1280.
- GEROV, E., *Romanizmat među Dunava i Balkana ot Hadrian do Konstantin Veliki*, II, în Godišnik-Sofia, 42, 19^o0/1952, p. 17—122; 48, 1952/1953, p. 307—415.
- GUDEA, N., *Sistemul defensiv al Daciei romane*, în „Apulum”, 12, 1974, p. 182—190.
- GUDEA, N., *Citeva aspecte și probleme în legătură cu procesul de romanizare în Dacia*, în „Apulum”, 13, 1975, p. 95—113.
- GUDEA, N., *Observații în legătură cu faza de pământ a castrelor din Dacia*, în AIIA—Cluj-Napoca, 18, 1975, p. 71—87.
- GUDEA, N., *Despre importanța colonizării în Dacia*, în SCIVA, 30, nr. 3, 1979, p. 393—398.
- IONIȚĂ, I., *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.*, Iași, 1982.
- LÁSZLÓ, A., *Dacii pe teritoriul Slovaciei*, în AUI-Ist., 11, 1965, p. 107—116.
- LUTTWAK, E. N., *The Grand Strategy of the Roman Empire. From the first century A.D., to the third*, Baltimore-Londra, 1976.
- MACREA, M., PROTASE, D., *Tezaurul de monede imperiale romane de la Geomal și invazia carpilor din 242 e.n. în Dacia*, în St. Cerc. Șt. — Cluj, nr. 3—4, 1954, p. 495—507.
- MACREA, M., *Apărarea graniței de vest și nord-vest a Daciei pe timpul împăratului Caracalla*, în SCIV, 8, nr. 1—4, 1957, p. 215—252.
- MACREA, M., *Les Daces à l'époque romaine à la lumière des récents fouilles archéologiques*, în „Dacia”, NS, 1, 1957, p. 205—220.
- MACREA, M., *Exercitus Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie romaine*, în „Dacia”, NS, 8, 1964, p. 145—160.
- MACREA, M., *Monedele și părăsirea Daciei*, în *De la Burebista la Dacia Postromană*, Cluj-Napoca, 1979, p. 167—193.
- MITREA, B., *Tezaurul monetar de la Ruși-Sibiu și acțiunea carpilor împotriva stăpînirii romane din Dacia în timpul lui Filip Arabul*, în SCIV, 4, nr. 3—4, 1953, p. 611—640.
- MITREA, B., *Contribuții numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.*, în SCIV, 7, nr. 1—2, 1956, p. 159—178.
- MOGA, M., *Detasamentele legiunii a XIII-a Gemina în Dacia*, în „Apulum”, 10, 1972, p. 151—164.
- MOGA, M., BENEĂ, D., *Tibiscum și războaiele marcomanice*, în „Tibiscus”, 5, 1979, p. 133—140.
- PÂRVAN, V., *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, în AARMSI, 36, 1914, p. 93—130.
- PETOLESCU, C. C., *Întinderea provinciei Dacia Inferior*, în SCIV, 22, nr. 3, 1971, p. 411—424.
- PETOLESCU, C. C., *Dacii în armata romană*, în RI, 33, nr. 6, 1980, p. 1043—1062.
- PETOLESCU, C. C., *Geto-dacii în epoca romană în lumina izvoarelor epigrafice*, în „Thraco-Dacica”, 2, 1981, p. 221—224.
- PISO, I., *Războiul lui Philippus cu carpii*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 301—308.
- PREDA, C., *Tezaurul de la Dîmbău și tulburările pricinuite de daci în 143 sub Antonin Piu*, în SCN, 1, 1957, p. 113—131.
- PROTASE, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966.

- PROTASE, D., *Problema colonizării de daci liberi și carpi în Dacia romană*, în SCIV, 23, nr. 4, 1972, p. 593—609.
- PROTASE, D., *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie. Contribuție la problema continuității în Dacia*, București, 1976.
- PROTASE, D., *Autohtonii în Dacia*, București, 1980.
- RUSSU, I. I., *Les Costoboces*, în „Dacia”, N.S., 3, 1959, p. 341—352.
- RUSSU, I. I., *Auxilia Provinciae Daciae*, în SCIV, 23, nr. 1, 1972, p. 63—79.
- RUSSU, I. I., *Dacia și Panonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973.
- RUSSU, I. I., *Daco-geții în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia Traiană)*, București, 1980.
- SANIE, S., *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, Iași, 1981.
- SĂVEANU-SAUCIUC, T., *Împăratul Traian și Marea Neagră*, în RIR, 16, 1946, p. 119—128.
- SUCEVEANU, Al., *La défense du littoral de la Dobroudja à l'époque romaine (I^{er} — III^e siècle de n.è.)*, în RRH, 13, nr. 2, 1974, p. 217—238.
- SUCEVEANU, Al., *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977.
- TRYNKOWSKI, J., *Urmările demografice ale cuceririi Daciei de către romani*, în AMN, 13, 1976, p. 81—88.
- TUDOR, D., *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.
- TUDOR, D., *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971.
- TUDOR, D., *Oltenia romană*, ed. a 4-a, București, 1978.
- VLĂDESCU, CRISTIAN M., *Armata romană în Dacia inferioară*, București, 1983.
- VULPE, R., *Considérations historiques autour de l'évacuation de la Dacie*, în Dacoromania, 1, 1975, p. 41—51.
- WEBSTER, G., *The Roman Imperial Army of the 1st and 2nd centuries A.D.*, Londra, 1969.
- WINKLER, I., *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice și sculpturale din așezările rurale ale provinciei Dacia*, în SCIVA, 25, nr. 4, 1974, p. 497—515.

CAP. X. LUPTA DE REZISTENȚĂ A POPORULUI ROMÂN ÎMPOTRIVA INVAZIILOR POPULAȚIILOR MIGRATOARE (SFÎRȘITUL SECOLULUI AL III-lea — SECOLUL AL VII-lea)

- BARNEA, Al., BARNEA, I., BOGDAN-CATĂNICIU, I., MĂRGINEANU-CÎRSTOIU, M., PAPUC, Gh., *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, București, 1979.
- BĂRZU, L., *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1980.
- BĂRZU, L., *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, București, 1973.
- BENEA, D., *Officina militară de la Dierna (sec. III—IV e.n.)*, în AMN, 13, 1976, p. 205—214.
- BENEA, D., *Vexilații ale legiunii a V-a Macedonica la Drobeta în secolele III—IV*, în AMP, 1, 1977, p. 173—179.
- BERCHEM, D., van, *L'armée de Dioclétien et la réforme constantinienne*, Paris, 1952.
- BLOȘIU, C., *Considerații asupra necropolei birituale din secolul al IV-lea e.n. de la Lețcani-Iași*, în Cerc. Ist. — Iași, SN, 4, 1973, p. 93—115.
- BRĂTIANU, G. I., *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937.
- BREZEANU, S., *Les Roumains et „le silence des sources” dans le „millénaire obscur”*, în RRH, 21, nr. 3—4, 1982, p. 387—403.
- CHITĂSCU, L., *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în RI, 31, nr. 7, 1978, p. 1177—1190.
- CIHODARU, C., VULPE, R., ROMAN, P., KISS, Șt., *Cercetările arheologice de la Șuletea și Bârlălești (rn. Murgeni)*, în SCIV, 2, nr. 1, 1951, p. 217—228.
- CIUGUDEANU, H., *Mormântul unui călăreț avar de la Măgina, jud. Alba*, în SCIVA, 25, nr. 3, 1974, p. 457—459.
- COJA, M., *Cercetări pe malul lacului Razelm. Epoca romană și romano-bizantină*, în „Peuce”, 2, 1971, p. 179—189.
- COMȘA, M., *Unele considerații privind organizarea socială în regiunile din nord-vestul României în secolele IV—IX*, în „Crisia”, 4, 1974, p. 65—72.
- DAICOVICIU, C., PETROVICI, E., ȘTEFAN, Gh., *La formation du peuple roumain et de sa langue*, București, 1963.

- DIACONU, Gh., *Noi descoperiri privind prezența romană la nordul Dunării în secolul al IV-lea*, în RI, 33, nr. 6, 1980, p. 1063—1070.
- DIACONU, Gh., *Tirgșor. Necropola din secolele III—VI e.n.*, București, 1965.
- DIACONU, Gh., *Unitatea culturii materiale și spirituale a populației daco-romane în secolele III—VI*, în RI, 30, nr. 2, 1977, p. 301—311.
- DICULESCU, C., *Die Gepiden, Forschungen zur Geschichte Daziens im Frühen Mittelaltetum zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Halle, 1922.
- DICULESCU, C., *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923.
- DOLINESCU-FERCHE, S., *Așezări din secolele III—VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974.
- DOLINESCU-FERCHE, S., *Ciurel, habitat des VI^e — VII^e siècles de notre ère*, în „Dacia”, NS, 23, 1979, p. 179—230.
- DOMĂNEANȚU, C., SION, A., *Incinta romană tîrzie de la Histria. Încercare de cronologie*, în SCIVA, 33, nr. 4, 1983, p. 377—394.
- DUDAȘ, Fl., *Un mormînt autohton din sec. III—IV e.n. descoperit la Arad-Grădiște*, în Ziridava, 5, 1975, p. 13—18.
- DUNĂREANU-VULPE, E., *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967.
- FLORESCU, Gr., *Cetatea Turnu*, în RIR, 15, nr. 4, 1945, p. 432—463.
- GAJEWSKA, H., *Topographie des fortifications romaines en Dobroudja*, Wroclaw-Warşovia, 1974.
- GIMBUTAS, M., *The Slavs*, Londra, 1976.
- GROSSE, R., *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920.
- GUDEA, N., *Gornea. Așezări din epoca romană și romană tîrzie*, Reșița, 1977.
- IONIȚĂ, I., *Elemente autohtone în cultura Sintana de Mureș (sec. IV e.n.) din Moldova*, în „Carpica”, 4, 1971, p. 197—206.
- JONES, A. H. M., *The Later Roman Empire 284—602*, Oxford, 1964.
- MĂRGHITAN, L., *Vestigii arheologice ulterioare veacului al IV-lea descoperite pe cursul mijlociu al Mureșului*, în „Crisia”, 4, 1974, p. 33—37.
- MITREA, I., *Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în secolele V—VI e.n.*, în Mem. Ant., 2, 1970, p. 345—367.
- MULLEN MAC, R., *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire*, Cambridge-Massachusetts, 1963.
- MUSSET, L., *Les invasions: le vagues germaniques*, ed. a II-a, Paris, 1969.
- NESTOR, I., *La pénétrations des slaves dans la péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historique et archéologiques (I)*, în RÉSÉE, 1, nr. 1—2, 1963, p. 41—67.
- NESTOR, I., *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în RRH, 3, nr. 3, 1964, p. 383—401.
- ODOBESCU, A., *Tezaurul de la Pietroasa*, în *Opere*, vol. IV, București, 1976.
- OLTEANU, Șt., *Etapela procesului de formare a statelor feudale românești*, în RI, 30, nr. 2, 1977, p. 313—330.
- POPESCU, Em., *Inscripțiile din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976.
- PROTASE, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966.
- x x x *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations*, București, 1975.
- RÉMONDON, R., *La crise de l'empire romain de Marc Aurèle à Anastase*, Paris, 1964.
- RIKMAN, E. A., *Pamjatnik epohi vslikogo pereselenija narodov po raskopkam poselenija i moghilnika cernjahovskoj kultury u sela Budeșty*, Chișinău, 1967.
- ROMAN, P., FERCHE, S., *Cercetările de la Ipotești (jud. Olt). Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e.n. în Muntenia*, în SCIVA, 29, nr. 1, 1978, p. 73—93.
- RUSSU, I. I., *Elemente traco-getice în Imperiul roman și Byzantium (veacurile III—VII). Contribuție la istoria și romanizarea tracilor*, București, 1976.
- RUSU, M., *Aspects des relations entre les autohtones et les migrants (III^e—IX^e siècles)* în RRH, 19, nr. 2—3, 1980, p. 247—266.
- RUSU, M., *The Prefeudal Cemetery of Noslac (VIth—VIIth centuries)*, în „Dacia”, NS, 6, 1962, p. 269—292.
- SCARDIGLI, P., *Die Goten. Sprache und Kultur*, München, 1973.
- SCHMIDT, L., *Die Ostgermanen*, München, 1969.
- SEVIN, H., *Die Gepiden*, München, 1955.

- STEIN, E., *Histoire du Bas-Empire*, tom. I, Paris, 1959.
- SUCEVEANU, AL., *Observations sur la stratigraphie des cités de la Dobrogea aux II^e—IV^e siècles à lumière des fouilles d'Histria*, în Dacia, NS, 13, 1969, p. 329—365.
- ŞADURSCHI, P., „Troianul” Moldovei de Sus, în MCA, XIV, 1980, p. 321—334.
- ŞTEFAN, Gh., *La legio I Iovia et la défense de la frontière danubienne au IV^e siècle de n.è.*, în NEH, 1, 1955.
- SZEKELY, Z., *Aşezări din sec. VI—IX e.n. în sud-estul Transilvaniei*, în „Aluta”, 6—7, 1974—1975, p. 35—48.
- SZEKELY, Z., *Săpăturile arheologice de la Porumbeni Mici*, în MCA, VIII, 1962, p. 25—32.
- ŞTEFAN, Gh., *Formarea poporului român şi a limbii sale*, Bucureşti, 1973.
- TEODOR, Dn, Gh., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978.
- THOMPSON, E. A., *A History of Attila and the Huns*, Oxford, 1948.
- TOCILESCU, Gr., *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900.
- TOROPU, O., *Romanitatea tirzie şi străromânii în Dacia traiană sud-carpatică (secolele III—XI)*, Craiova, 1976.
- VLASSA, N., *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul al IV-lea e.n.*, în SCIV, 16, nr. 3, 1965, p. 501—518.
- WERNER, J., *Die Longobarden in Pannonien*, München, 1962.
- ZAHARIA, Eug., *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei*, Bucureşti, 1977.
- ZAHARIADE, M., *Ammianus Marcellinus (27, 5, 2), Zosimos (4, 11) şi campania lui Valens din anul 367 împotriva goţilor*, în SCIVA, 34, nr. 1, 1983, p. 57—70.
- ZAHARIADE, M., *Legio II Herculia*, în RÉSÉE, 22, nr. 3, 1983, p. 109—121.
- ZAWADZKI, T., *L'idée de la reconquête de la Dacie*, în „Dacoromania”, Jahrbuch für östliche latinität, Freiburg-München, 1, 1973, p. 65—68.

CAP. XI. LUPTA FORMAȚIUNILOR POLITICE ROMÂNEȘTI PENTRU APĂRAREA AUTONOMIEI LOR (SECOLUL AL VIII-lea — MIJLOCUL SECOLULUI AL XIII-lea)

- AHRWEILER, H., *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII^e—XV^e siècle*, Paris, 1966.
- BARBU, M., ZDROBA, M., *Noi contribuții privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în „Ziridava”, 8, 1977, p. 7—28.
- BARNEA, I., *Sigilii bizantine de la Noviodunum*, în SCN, 5, 1975, p. 159—162.
- BĂNESCU, H., *Les duchés byzantines de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucureşti, 1946.
- BĂNESCU, N., *Un problème d'histoire médiévale. Création et caractère du second Empire Bulgare (1185)*, Bucureşti, 1943.
- BOGDAN, I., *Originea voievodatului la români*, Bucureşti, 1902.
- BREZEANU, S., „*Imperator Bulgarie et Vlachiae*”. În jurul genezei şi semnificației termenului „Vlachia” din titulatura lui Ioniță Asan, în RI, 33, nr. 4, 1980, p. 651—674.
- CAHEN, C., *Les Mongols dans les Balkans*, în RH, 146, 1924, p. 55—59.
- COMȘA, E., BOGDAN, D., PANAITESCU, P. P., *Inscripția slavă din Dobrogea din anul 943*, în „Studii”, 4, nr. 3, 1951, p. 122—129.
- COMȘA, M., *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, în St. Mat. — Ploiești, 2, 1969, p. 21—29.
- COMȘA, M., *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)*, Bucureşti, 1978.
- DECEI, A., *L'invasion des tartares de 1241/1242 dans nos régions selon le Djami — Ot Tevarich de Fäzl Ol-lah Räsîd Od Din*, în RRH, 12, nr. 1, 1973, p. 101—121.
- DIACONU, P., *Les Coumans au Bas-Danube aux XI^e et XII^e siècles*, Bucureşti, 1978.
- DIACONU, P., *Les pechenègues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970.
- DIACONU, P., VÎLCLEANU, D., *Păciul lui Soare. I. Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972.
- DIETEN, J. van, *Niketas Choniates. Erläuterungen zu den Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Berlin-New York, 1971.
- × × × *Études byzantines et post-byzantines*, I, Bucureşti, 1979.
- × × × *L'Europe aux IX^e—XI^e siècle. Aux origines des Etats nationaux*, Varşovia, 1968.

- FLORESCU, Gr., *Cetatea Turnu*, în RIR, 15, 1945, p. 432—464.
- FLORESCU, Gr., FLORESCU, R., DIACONU, P., *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958.
- GLÜCK, E., *Une source précieuse de l'histoire de la Roumanie: le manuscrit „Deliberatio” (XI siècle)*, în RRH, 2, 1979, p. 259—275.
- GROUSSET, R., *L'empire des steppes*, ed. a IV-a, Paris, 1960.
- IAMBOR, P., MATEI, Șt., *Cetatea feudală timpurie de la Cluj-Mănăstur*, în AIIA — Cluj-Napoca, 17, 1975, p. 292—304.
- IAMBOR, P., *În legătură cu localizarea cetății Sîmniclăuș (Turda)*, în AMN, 14, 1977, p. 309—314.
- IORGA, N., *Istoria românilor din peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia)*, București, 1919.
- IORGA, N., *Istoria vieții bizantine. Imperiul și civilizația. După izvoare*, trad. M. Holban, București, 1974.
- IORGA, N., *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Șerban Papacostea, București, 1984.
- LONGNON, J., *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris, 1949.
- MATEI, Șt., IAMBOR, P., *Observații privind așezările fortificate din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în AMN, 17, 1980, p. 507—515.
- MOGA, I., *Les roumains de Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944.
- MORAVCSIK, G., *Byzantinoturcica*, vol. I—II, Berlin, 1958.
- MURNU, G., *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare (980—1259). Studiu istoric după izvoare bizantine*, București, 1913.
- MUSSET, L., *Les invasions: le second assaut contre l'Europe chrétienne (VII^e—XI^e siècles)*, Paris, 1965.
- NECȘULESCU, C., *Năvălirile uzilor prin țările române în Imperiul bizantin*, în RIR, 9, 1939, p. 185—204.
- OLTEANU, Șt., *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI)*, București, 1983.
- OSTROGORSKY, G., *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956.
- PANAITESCU, P. P., *Les relations bulgaro-roumaines au Moyen Âge*, în RA, 1, 1929, p. 3—25.
- PASCU, Șt., *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I—II, Cluj-Napoca, 1972—1980.
- PASCU, Șt., RUSU, M. și colab., *Cetatea Dăbica*, în AMN, 5, 1968, p. 153—202.
- PETRE, A., *Date noi în legătură cu valurile antice de apărare din Dobrogea*, în BMI, 42, nr. 2, 1973, p. 27—31.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M., TEODOR, D., SPINEI, V., *Les principaux résultats des fouilles archéologiques de Fundul Herței (Roumanie, départ. de Botoșani)*, în Arch. Pol., 116, nr. 1—2, 1971, p. 363—383.
- RUSU, M., *Cetățile transilvănene din sec. IX—XI și importanța lor istorică*, în „Ziridava”, 10, 1978, p. 159—171.
- RUSU, M., *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în AIIA — Cluj-Napoca, 3, 1960, p. 7—25.
- RUSU, M., *Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie*, în RRH, 21, nr. 3—4, 1982, p. 351—385.
- RUSU, M., DĂNILĂ, Șt., *Cetatea feudală timpurie de la Șirioara (sec. IX—XI)*, în File — Bistrița, 1972, p. 47—66.
- SACERDOȚEANU, A., *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, București, 1936.
- SACERDOȚEANU, A., *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933.
- SAUNDERS, J. J., *The History of the Mongol Conquests*, Londra, 1971.
- SÎMPETRU, M., *Le Bas-Danube au X^e siècle de notre ère*, în „Dacia”, NS, 18, 1974, p. 239—264.
- SÎMPETRU, M., ȘERBĂNESCU, D., *Mormintul de călăreț nomad descoperit la Curcani*, în SCIV, 22, nr. 3, 1971, p. 443—455.
- SPINEI, V., *Antichitățile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, în SCIVA, 25, nr. 3, 1974, p. 389—415.
- STRAKOSCH-GRASSMANN, G., *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893.
- ȘTEFAN, Gh., BARNEA, I., COMȘA, M., COMȘA, E., *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericița — Garvăn*, București, 1967.
- ȘTEFĂNESCU, Șt., *Reconstitution de la vie d'état sur le territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Âge*, în RRH, 9, nr. 1, 1970, p. 3—8.

- TĂUTU, Aloisio, *Le conflit entre Jóhanitsa Asen et Eméric roi de Hongrie (1202—1204) (Contribution à l'étude du problème du second empire Valaque)*, Città del Vaticano, 1964 (extras).
- TEODOR, Dan, Gh., *Les établissements fortifiés des régions est-carpathiques de la Roumanie aux VIII^e—XI^e siècles de notre ère*, în Slov. Arch., 23, nr. 1, 1978, p. 69—77.
- TEODOR, Dan, Gh., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978.
- VASILESCU, A., *Drumurile „stărești” în lumina noilor descoperiri arheologice din județul Suceava*, în St. Mat. — Suceava, 1969, p. 43—65.
- ZAHAIRIA, E., *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

CAP. XII. O ETAPĂ DECISIVĂ ÎN EFORTUL POPORULUI ROMÂN PENTRU CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE INDEPENDENTE

- ANGHEL, Gh., *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972.
- ANGHEL, Gh., *Considerații generale privind tipologia cetăților medievale din România din secolul al XIII-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, în „Apulum”, 19, 1981, p. 151—163.
- ANGHEL, Gh., *Considerații privind tipologia bisericilor și mănăstirilor fortificate din țările române, sec. XIII—XVII*, în „Apulum”, 20, 1982, p. 155—173.
- AVRAM, Al., *Fortificații medievale din Crișana*, în „Biharea”, 1973, p. 191—225.
- BERCIU, I., ANGHEL, Gh., *Cetatea feudală de la Piatra Craivii*, în Apulum, 5, 1965, p. 309—322.
- BINDER, P., *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în „Cumidava”, 1, 1967, p. 121—135.
- BOGDAN, I., *Despre cnezii români*, București, 1903.
- BRĂTIANU, Gh. I., *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980.
- CANTACUZINO, Gh. I., *Cetatea Poenari*, în SCIV, 22, nr. 2, 1971, p. 263—289.
- CANTACUZINO, Gh. I., *Elemente de caracter bizantino-balcanic în fortificațiile medievale din Țara Românească*, în BMI, 40, nr. 3, 1971, p. 24—31.
- CHIHAI, P., *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974.
- CHIȚESCU, L., *Cercetări arheologice la Cetățeni, jud. Argeș*, în Cerc. Arh. — București, 2, 1976, p. 155—188.
- CIOBANU, R. Șt., *Cetatea Enisala*, în BMI, 40, nr. 1, 1971, p. 21—30.
- COMȘA, M., CONSTANTINESCU, Gh., *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragoslaveni (jud. Vrancea)*, în SCIV, 20, nr. 3, 1969, p. 425—436.
- CONSTANTINESCU, N., *Die Chronologie der Denkmäler im Fürstenhof Argeș (13.—14. Jh.) und ihre historische Bedeutung*, în „Dacoromania”, 4, 1977—1978, p. 257—282.
- CONSTANTINESCU, N., *Curtea de Argeș, 1200—1400. Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984.
- CONSTANTINIU, F., *Geneza feudalismului românesc; încadrare tipologică*, în RI, 31, nr. 7, 1978, p. 1215—1225.
- x x x *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980.
- COSTEA, F., *Obiecte metalice descoperite în cetatea de pe Măgura Codlei*, în „Cumidava”, 2, 1968, p. 79—89.
- CRUCEANĂ, P. I., *Puncte de vedere privind localizarea Posadei*, în RI, 33, nr. 10, 1980, p. 1971—1979.
- DAVIDESCU, M., *Cetatea Severinului*, în BMI, 39, nr. 3, 1970, p. 9—14.
- DECEI, A., *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978.
- DRAGOMIR, I. T., *Cetatea medievală de la Enisala. Unelte, arme și obiecte de podoabă*, în „Danubius”, 6—7, 1972—1973, p. 29—47.
- DRAGOMIR, S., *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, [București], 1959.
- DRĂGAN, N., *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933.
- ELIAN, Al., *Les rapports byzantino-roumains. Phases principaux et traits caractéristiques*, în „Bizantinoslavica”, 19, nr. 2, 1958, p. 212—225.
- GOROVEI, Șt. S., *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973.
- HOLBAN, M., *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981.
- HOLBAN, M., *Variations historiques sur le problème des cnèzes roumains de Transylvanie*, în RRH, nr. 5, 1965, p. 901—923.
- HÓMÁN, B., *Gli Angioni di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938.

- ILIESCU, O., *Despre natura juridică și valoarea despăgubirilor oferite de Basarab Voievod regelui Carol Robert (1330)*, în SMMIM, 5, 1962, p. 133—150.
- IORGA, N., *Veneția în Marea Neagră. I. Dobrotici*, București, 1914.
- IOSIPESCU, S., *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (sec. XIV)*, în RI, 32, nr. 10, 1979, p. 1959—1978.
- IOSIPESCU, S., „*La Colonia delli romani negri che dicono valacchi*”. *La romanité des roumains dans la conscience européenne du XV^e siècle*, în RRH, 18, nr. 4, 1979, p. 673—685.
- JIREČEK, C., *Geschichte der Serben*, vol. I, Gotha, 1911.
- LĂZĂRESCU, E., *Notă despre documentele Țării Birsei și Cavalerii Teutoni*, București, 1934.
- LĂZĂRESCU, E., *Despre piatra de mormint a comitelui Laurențiu și câteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în SCIA, 4, nr. 1—2, 1957, p. 109—127.
- LUPAȘ, I., *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar. Voievodul Ladislau (1291—1315)*, în *În memoria fraților Alex. și Ion I. Lepădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 397—403.
- MATEI, Șt., UZUM, I., *Cetatea de la Pescari*, în „Banatica”, 2, 1973, p. 141—156.
- MATEI, Șt., UZUM, I., *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia*, în AMN, 9, 1972, p. 555—564.
- MINEA, I., *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)*, în Cerc. Ist. — Iași, 5—7, 1929—1931, p. 324—343.
- MOGA, I., *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944.
- MOGA, I., *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Cluj — Sibiu, 1944.
- NÄGLER, Th., *Așezarea sașilor în Transilvania și aportul lor la dezvoltarea societății feudale românești*, în *Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română*, vol. I, București, 1976, p. 55—69.
- NÄGLER, Th., *Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu*, în AARMSI, 1979, p. 9—16.
- NÄGLER, Th., *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraș)*, în St. Com. — Sibiu, 14, 1969, p. 89—117.
- ONCIUL, D., *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I—II, București, 1968.
- PALL, Fr., *Românii din părțile sătmărene (ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377*, AIIA — Cluj-Napoca, 12, 1969, p. 7—33.
- PAPACOSTEA, Ș., *La formation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în RRH, 17, nr. 3, 1978, p. 387—407.
- PAPACOSTEA, Ș., *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în SMIM, 6, 1973, p. 43—59.
- PASCU, Șt., *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I—II, Cluj-Napoca, 1971—1979.
- PINTEA, V., *Cu privire la așezarea feudală de la Sopor-Iacobeni*, AMN, 4, 1967, p. 525—541.
- POPA, R., *Noi cercetări de arheologie medievală în Maramureș. Șantierul Sarasău*, în SCIV, 22, nr. 4, 1971, p. 601—626.
- POPA, R., *Streisingeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei*, în BMI, 46, nr. 1, 1978, p. 9—32.
- POPA, R., *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Âge*, în RRH, 14, nr. 2, 1975, p. 291—314.
- POPA, R., *Tours d'habitation au commencement du Moyen Âge roumain*, în Bull. Inst. Chat., 34, 1978, p. 115—126.
- POPA, R., *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.
- RUSU, A. A., *Considerații istorice asupra cetăților din Sălaj*, în AMP, 2, 1978.
- RUSU, A. A., *Donjoane din Transilvania*, în AMN, 17, 1980, p. 177—197.
- RUSU, M., *Castrum, urbs, civitas (Cetăți și „orașe” transilvănene din sec. IX—XIII)*, în AMN, 7, 1971, p. 197—203.
- RUSU, M., DĂNILĂ, Șt., *Cetatea feudală timpurie de la Șirioara, File-Bistrița*, 2, 1972, p. 47—66.
- SACERDOȚEANU, A., *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, în AUB. — Ist., 9, 1957, p. 27—43.
- SACERDOȚEANU, A., *Considerations sur l'histoire des Roumains au Moyen Âge*, Paris, 1929.
- SACERDOȚEANU, A., *Guillaume de Rubrouk et les Roumains au milieu du XIII^e siècle*, Paris, 1930.
- SĂCARĂ, N., *Donjonul de la Turnu-Rueni*, în „Banatica”, 3, 1975, p. 303—309.
- SĂCARĂ, M., *Turnul medieval din Ciacova*, în „Tibiscum”, 1, 1971, p. 157—172.
- SCORPAN, C., *L'ensemble archéologique féodal de Bitca Doamnei*, în „Dacia”, NS, 9, 1965, p. 441—454.

- SPINEI, V., *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982.
- SPINEI, V., *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din sec. al XII-lea până în prima jumătate a sec. al XIV-lea*, în SCIV, 21, nr. 4, 1970, p. 595—617.
- STAHL, H. H., *Les anciennes communautés villageoises roumaines — aservissement et pénétration capitaliste*, București — Paris, 1969.
- STOICESCU, N., TUCĂ, Fl., 1330. *Posada*, București, 1980.
- ȘTEFĂNESCU, Șt., „*Întemeierea*” Moldovei în istoriografia românească, în „Studii”, 12, nr. 6, 1959, p. 35—54.
- TĂUTU, Aloisio, *Vechimea românilor din Țara Oașului. Cinci documente papale*, Roma, 1967 (extras).
- TEODOR, Dan Gh., *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în „Dacia”, NS 9, 1965, p. 325—335.
- THEODORESCU, R., *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974.

INDICE GENERAL*

A

- Academia de Științe Sociale și Politice*: X.
Academia Militară: IX, XVI.
Academia Republicii Socialiste România (Academia Română): X, XVI.
Achaia, ținut în Grecia antică, provincie romană: 197.
Acmonia (Augmonia), așezare antică în Dacia, localizată probabil la Zăvoi, jud. Caraș-Severin: 157.
Acornion, fiul lui *Dionysios*, grec din Dionysopolis, trimis al lui Burebista pe lângă Pompei: 125.
Actium, promontoriu în Grecia; bătălia de la ~: 131.
Adamclisi, sat, com., jud. Constanța: 153, 163—165, 210; bătălia de la ~: 171.
Adea, cat, com. Sinte Mare, jud. Arad: 319.
Ad Pannonios, localitate în Dacia, identificată cu actuala Teregova, jud. Caraș-Severin: 156, 189.
Adrian, George, general român, teoretician militar: XV, XL.
Adrianopol (Hadrianopolis), localitate antică în Tracia, azi Edirne, Turcia: 297, 298, 301, 304, 306, 307, 313, 314.
Aedabe, cetate antică pe malul drept al Dunării, neidentificată: 210.
Aegysus, cetate getică, apoi romană și romano-bizantină, localizată la Tulcea: 136, 139, 191, 288.
Aelius Aristides, retor grec (sec. II e.n.): 198.
Aelius Catus (*Sextus Aelius Catus*), comandant roman la Dunăre: 136.
Africa: 2, 4, 187, 199, 207.
Agathocles, fiul lui Lisimach: 76.
Agathocles, fiul lui *Antiphilos*, comandant cu depline puteri al teritoriului la Histria: 87.
Agathopolis, oraș în Tracia, azi Ahtopol, R.P. Bulgaria: 298.
Agatirși, populație de origine iraniană: 58, 59; alianța militară între ~ și sciți: 58, 59.
Agighiol, sat, com. Valea Nucarilor, jud. Tulcea; tezaurul de la ~: 45.
Agis III, rege al Spartei (338—331 î.e.n.): 72.
Agricola (*Q. Glitius Agricola*), guvernator al Pannoniei, participant la războiul dintre daci și romani din 101—102: 156, 210.
Ahtum, voievod al Banatului pe la anul 1000: 271, 281, 289.
Ailios, rege scit (sec. II î.e.n.): 85.
Aiton, sat, com., jud. Cluj: 194.
Aitos, riș: 298.
Aiud, oraș, jud. Alba: 30, 82; vezi și *Brucla*.
Aizis (Azizis), așezare în Dacia, localizată ipotetic la Fîrlug, jud. Caraș-Severin: 156.
Akinakes, vezi *Armament*.
Akkerman, vezi *Cetatea Albă*.
Akropolites, *Georgios*, cronicar bizantin: 313.
Akrosas, „rege” scit: 85.
Ala: ~ Gallorum: 212; ~ Hispanorum Campanorum: 212; ~ I Illyricorum: 212; ~ I Pannoniorum: 174; ~ I Ulpia Dacorum: 212; ~ II Ulpia Dacorum: 212.
Alani, populație migratoare de origine iraniană, ramură a sarmaților: 137.
Alba, județ: 32, 45, 82, 97, 100, 103, 108, 111, 117, 119, 223, 228, 254, 258, 265, 328, 329, 336, 341.
Alba Iulia, municipiu, reședința jud. Alba: 256, 290, 310, 311, 318; cetatea ~: 265, 271.
Albania: XXX, 314.

* Întocmit de: colonel dr. Al. Gh. Savu, Mihail Zahariade, lt.-maj. Mircea Dogaru, dr. Dorina Rusu, Margareta Boacă, Maria Georgescu, Cornel Scafes, Monica Fiscuteanu, Irina Gușu.

- Albești*, sat, com. suburbană, municipiul Sighișoara, jud. Mureș; fortificația prefeudală de la ~: 221.
- „*Albiori*”, punct arheologic pe teritoriul com. Turdaș, jud. Alba: 328, 329.
- Albocensi*, trib dacic: 184.
- Alboin*, rege al longobarzilor (569—572): 236.
- Alburnus Maior*, așezare romană, centru de exploatare aurifere, azi com. Roșia Montană, jud. Alba: 186.
- Alcedar*, sat, azi în R.S.S. Moldovenească, U.R.S.S.; cetatea de pământ medievală de lângă ~: 293.
- Aldești*, sat component al com. suburb. Berești-Meria, orașul Berești, jud. Galați: 18.
- Alexandru III cel Mare*, rege al Macedoniei (336—323 î.e.n.): 65—72, 75.
- Alexandru Ioan Cuza*, domn al Principatelor Române Unite (1859—1866): XII, XXIII, XLI.
- Alexandru Macedon*, vezi *Alexandru III cel Mare*.
- Alexios III Anghelos-Comnen*, împărat bizantin (1195—1203): 300—302, 304, 305.
- Aliobrix*, castru și statio de flotă în Moesia Inferior, localizat la Orlovka, azi în R.S.S. Ucraineană: 226.
- Almaș*, riu: 279.
- Almos*, căpetenie maghiară (sec. IX): 276.
- Aluniș*, sat, com., jud. Mureș: 34.
- Alutus*, riu, azi Olt: 184.
- Amărăști*, sat, com. Farcaș, jud. Dolj: 184.
- Amboglanna*, localitate antică la nordul Angliei, azi Birdoswald: 212, 213.
- Ammianus Marcellinus*, istoric roman (c. 330—c. 400): 233.
- Ampelum*, localitate în Dacia, identificată la Zlatna, jud. Alba: 189; castrul ~: 189.
- Amphipolis*, localitate antică, situată la vărsarea Strumei în M. Egee, azi Amphipolis în Grecia: 89.
- Ana de Savoia*, soția lui Andronic III Paleologul, regentă bizantină: 361, 362.
- Anastasius I*, împărat bizantin (491—518): 297.
- Anatolia*, regiune istorică în centrul Asiei Mici: 306.
- Anatolios*, demnitar bizantin, spătar imperial și turmarh: 246.
- Anchialos*, oraș în Tracia, azi Pomorie, R.P. Bulgaria; cetatea grecească ~: 85, 298—301.
- Ancyra*, veche denumire a orașului Ankara, Turcia: 302.
- Andrei III*, rege al Ungariei (1290—1301): 342.
- Andrid*, sat, com., jud. Satu Mare; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 35.
- Andronic Comnen (Andronikos I)*, pretendent la tronul Bizanțului (1164): 314; împărat bizantin (1183—1185): 353.
- Andronic Comnen (Andronikos III)*, împărat bizantin (1328—1341): 353.
- Anghelos*, dinastie bizantină: 297, 314.
- Anglia*: 252.
- Angustia*, castru în Dacia, localizat la Brețcu, jud. Covasna: 185, 190, 209.
- Anonymus*, cronicar la curtea regelui maghiar Bela al III-lea: 279, 309.
- Ansamblul artistic „Doina” al Armatei*: XVII.
- Antigonos I Gonatas*, rege al Macedoniei (277—240/239): 83.
- Antigonos (Monophthalmos)*, diadoh macedonean, rege al Asiei Mici, Siriei și Mesopotamiei (306—301 î.e.n.): 72—74.
- Antigonos*, sol al lui Filip V la bastarni: 72—74, 89.
- Antipatros*, general macedonean: 70, 72.
- Antiphilos*, cetățean histrian: 87.
- Antoninus Pius (Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius)*, împărat roman (138—161 e.n.): 190, 197, 198, 212.
- Antonius Marcus*, militar roman în Dacia: 130, 131.
- Anți*, grup de triburi slave: 239.
- Apa*, sat, com., jud. Satu Mare: 31—34.
- Apa Grădiștii*, riu: 111, 116.
- Apahida*, sat, com., jud. Cluj: 82.
- Apaturios*, cetățean histrian: 122.
- „*Apărarea patriei*”, organ central de presă al Ministerului Apărării Naționale: XVII.
- Apele Albastre*: 360.
- Aphrodisias*, cetate grecească în apropiere de Constantinopol, neidentificată: 51.
- Apokaukos, Alexie*, strateg, mare duce al Imperiului bizantin, socru lui Dobrotici (?—1345): 362.
- Apollodor din Damasc*, arhitect, constructor al podului peste Dunăre de la Drobeta (c. 60—125 e.n.): 169.
- Apollonia Pontica*, colonie milesiană, azi Sozopol, R.P. Bulgaria: 85, 89, 97, 98, 122; alianța militară între ~ și Histria: 122.
- Apoulon*, centru politic dac pe teritoriul actualului municipiu Alba Iulia: 191.
- Appian*, istoric grec (sec. II e.n.): 53, 131.
- Appiaria*, localitate în Moesia Inferior, azi Riahovo, R.P. Bulgaria: 191.
- Apuli*, trib dac cu centrul la Apoulon: 191.
- Apulum*, castru, centru militar și politic în Dacia, azi Alba Iulia, jud. Alba: 187, 191, 193, 195.
- Apus*, denumire antică a râului Caraș: 156.
- Apuseni*, vezi *Munții Apuseni*.
- Aquileia*, localitate antică în Italia, oraș-port la Marea Adriatică: 195.
- Arad*, județ: 6, 29, 30, 45, 82, 254, 258, 319.
- Arad*, municipiu, reședința jud. ~: 82, 189, 266, 267, 271;
- Aradul Nou*, cartier al municipiului ~: 83.
- Aradul Nou*, vezi *Arad*.

- Arborea*, sat, com. George Enescu, jud. Botoșani: 222, 223, 256, 257.
- Arcadiopolis*, oraș în Tracia, azi Lüle Burgas, Turcia: 301.
- Archiud*, sat, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud: 235.
- Arcidava* (Argidava), cetate dacică, castru, azi Vărădia, jud. Caraș-Severin: 156, 185, 189.
- Arda*, vezi *Arteskos*.
- Ardud*, sat, com., jud. Saru Mare; țară românească medievală (Codru): 310.
- Argeș*, cetate, vezi *Curtea de Argeș*.
- Asia*, județ: 17, 103, 223, 328, 329, 331.
- Argeș*, riu: 98, 108, 349.
- Argidava*, vezi *Arcidava*.
- Arhiva Ministerului Apărării Naționale*: XVII, XXVII.
- Ariapeithes*, rege scit (sec. V î.e.n.): 61.
- Ariovistus*, conducător sueb (sec. I î.e.n.): 119.
- Aristagoras fiul lui Apaturios*, cetățean histrian: 122.
- Aristomachos*, locuitor din Histria: 86.
- Armament și echipament*: arbaletă: 206, 259, 260, 285, 328; arc: 32, 43, 221, 254, 291, 292, 315, 326; armură (cască, cnemide, coif, galea, lorica, platoșă, zale): 33, 40, 43, 64, 82, 103, 137, 258, 260, 292, 315, 329; buzdugan: 32, 256, 327, 328; car de luptă: 34, 39, 40, 82; ciocan: 328; ghioagă: 254; lance: 32, 64, 82, 101, 234, 255, 315, 327; mașini de război (baliste, catapulte): 103, 104, 206, 259, 260, 302; măciucă: 32, 224, 254, 315; piese de harnășament: 34, 43, 54, 100, 104, 206, 223, 260, 285, 292, 329; praștie: 254, 258, 259, 291; pumnal: 32, 42, 54, 82; sabie (akinakes, cuțit de luptă, falx, machairai, pugio, sicca): 54, 82, 99, 101, 137, 163, 223, 224, 255, 256, 260, 315; secure: 39, 291, 315; spadă (gladius, spatha): 32—35, 39, 41, 42, 64, 329; sulită (hasta, pilum, sarissa, virfuri de pietre cioplite): 32, 39, 102, 137, 255, 291, 315, 327; topor de luptă (celt): 30—32, 222, 256, 257, 312.
- Armeni*, popor: 177.
- Armenia*, regat antic în vestul Asiei Mici: 124; provincia romană ~: 124.
- Armeniș*, riu: 156.
- Arpad*, căpetenie maghiară (890—907): 276, 279, 281, 284.
- Arpașu de Sus*, sat, com. Cîrșoara, jud. Sibiu; așezarea fortificată dacică de la ~: 107.
- Arrian* (*Flavius Arrianus*), istoric grec (c. 95—175): 66, 67, 177.
- Arrubium*, castru, fortificație romano-bizantină, localizate la Măcin, jud. Tulcea: 288.
- Arteskos*, denumire antică a riului Arda: 62, 87.
- Arsura*, sat., com., jud. Vaslui; cetatea geto-dacică de la ~: 88.
- Arutela*, castru, identificat la Păușa, localitate componentă a orașului Călimănești, jud. Vilcea: 190.
- Asan I*, conducător al răscoalei românilor și bulgarilor din Haemus, creatorul statului româno-bulgar (1187—1196): XII, 297—300, 302.
- Asănești*, dinastie de origine română în statul româno-bulgar: 295, 299, 301, 302, 304—308, 322.
- Asia*: 2, 4, 28, 56, 70, 72, 195, 207, 276, 294; ~ centrală: 25.
- Asia ionică*, vezi *Asia* și *Asia Mică*.
- Asia Mică*, peninsula: 25, 27, 39, 55, 60, 72—74, 81, 306.
- Asmund*, erou legendar scandinav: 294.
- Asparuch* (*Ispereh*), căpetenie bulgară (679/681—701): 245.
- Asprocastron*, vezi *Cetatea Albă*.
- Ateas* (*Atheas*, *Ataias*, *Ataia*), rege scit (sec. IV î.e.n.): 50, 64, 65.
- Atelkuz* (*Etelköz*), regiune istorico-geografică localizată ipotetic la est de Nistru: 276.
- Atena*, oraș-stat în Grecia antică: 61, 84—86, 92.
- Athanaric*, rege vizigot (?—381): 232.
- Attila* (*Athila*, *Atila*), căpetenie a hunilor (434—452): 235, 277.
- Atel*, sat, com., jud. Sibiu; tezaur descoperit la ~: 185.
- Augustus* (*Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus*), împărat roman (27 î.e.n.—14 e.n.): 103, 136, 141.
- Aurelian* (*Lucius Domitius Aurelianus*), împărat roman (270—275): 202, 211, 224.
- Aureolus* (*Marcus Acilius Aureolus*), general al lui Gallienus, împărat roman de origine dacică: 211.
- Ausdecensi*, trib dac în sudul Dobrogei: 199.
- Austria*: XIII, XXX, XXXI.
- Avari*, populație migratoare de origine turanică: 236, 239, 240, 245—247.
- Averescu*, *Alexandru* (1859—1938), mareșal și om politic român: XV.
- Avignon*, localitate în Franța: 354.
- Axiopa*, vezi *Axiopolis*.
- Axiopolis*, port, castru și fortificație romano-bizantină, localizate la Hinog-Cernavodă, jud. Constanța: 288, 291.
- Axios*, denumirea antică a riului Vardar: 302.

B

- Babadag*, oraș, jud. Tulcea: 47, 339; cetatea geto-dacă de la ~: 47.
- Babilon*, oraș antic situat pe malul Eufratului: 72.
- Bacău*, județ: 30, 33, 37, 38, 101, 119, 207, 222.
- Bacău*, municipiu: 235.

- Bahna*, com., jud. Neamț: 254, 258.
- Baia*, sat, com., jud. Suceava: 329; așezarea paleolitică de la ~: 15.
- Baian*, khagan al avarilor (c. 568—605): 236.
- Balc*, voievod român în Maramureș și în Moldova (1359): 360.
- Balcani*, vezi *Munții Balcani* și *Peninsula Balcanică*.
- Balcanii Apuseni*, vezi *Munții Balcani*.
- Balcanii Mari*, vezi *Munții Balcani*.
- Balcanii Mici*, vezi *Munții Balcani*.
- Balcanii Orientali*, vezi *Munții Balcani*.
- Balcic*, oraș, azi în R.P. Bulgaria: 51. Vezi și *Dyonysopolis*.
- Baldwin I de Hainaut*, conte de Flandra, primul împărat latin al Constantinopolului (1204—1205): 306.
- Baldwin II de Courtenay*, împărat latin al Constantinopolului (1228—1261): 313.
- Baleare*, insule: 153.
- Balica*, conducător al statului românesc dobrogean (?—1347?): 361, 363.
- Balișă*, vezi *Balc*.
- Balta Verde*, com., jud. Mehedinți: 41.
- Banat*: XXV, XXIX, XXX, 46, 264, 273, 281, 288—290, 311, 326, 332, 336, 338.
- Banatul de Severin*, unitate administrativ-teritorială medievală: 314, 340, 343.
- Band*, sat, com., jud. Mureș: 29, 236.
- Baranga*, sat, com. Hudești, jud. Botoșani: 264.
- Baraolt*, oraș, jud. Covasna: 311.
- Barboși*, localitate, azi contopită cu municipiul Galați: 108; așezarea fortificată geto-dacă de la ~: 108; castrul de la ~: 191, 226.
- Barcău*, riu: 283.
- Basarab I*, domn al Țării Românești (c. 1310—1352): XII, XI, 326, 344—351, 353.
- Basarabi*, comună, jud. Dolj: 41.
- Basarabi*, cultură din Hallstatt mijlociu: 40, 41.
- Basarabia*: XXII, XXV.
- Basurd*, denumire medievală a bascurzilor: 294.
- Bassus* (*C. Iulius Quadratus Bassus*), consul roman, comandant al provinciei Siria, apoi guvernator al Daciei (117): 196.
- Bastarni*, populație migratoare de neam germanic: 80, 85, 87—89, 122, 133, 137, 144; confruntarea între ~ și geto-daci: 87—90; invazia ~: 87—90.
- Batu*, comandant suprem al oastei mongole în timpul invaziei din 1241—1242, han al Hoardei de Aur (?—1256): 317, 321, 354.
- Baumebonne*, localitate în Franța: 13.
- Bazarad*, vezi *Basarab I*.
- Băiceni*, sat, com. Cucuteni, jud. Iași: 45, 56, 329; așezarea fortificată neolitică de la ~: 45, 56.
- Bălcescu, Nicolae* (1819—1852), om politic, istoric, economist și gânditor democrat-revoluționar român: X, XV, XXIII, XL, XLI.
- Băleni-Români*, sat, com., jud. Dimbovița: 235.
- Bălgrad*, vezi *Alba Iulia*.
- Bălțați*, sat, com., jud. Iași; așezarea fortificată paleolitică de la ~: 15.
- Băneasa*, sat, com. Salcia, jud. Teleorman; castrul de la ~: 191.
- Bănița*, sat, com. suburb. a municipiului Petroșani: 116, 117; cetatea geto-dacă de la ~: 116, 118, 119.
- Bărbat*, fratele lui Litovoi, voievod român (c. 1277—c. 1290): 343, 344.
- Bărnăușu Simion* (1808—1864), gânditor și om politic român, unul din fruntașii revoluției de la 1848—1849 din Transilvania: XXIII.
- Bătarci*, sat, com., jud. Satu Mare: 29, 30.
- Beidaud*, sat, com., jud. Tulcea; cetatea geto-dacă de la ~: 57.
- Bela III*, rege al Ungariei (1172—1196): 300, 301.
- Bela IV*, rege al Ungariei (1235—1270): 314, 320, 340.
- Belareca*, riu: 156.
- Belene*, ostrov al Dunării: 67.
- Belene*, vezi *Dimum*.
- Belgrad*, oraș, capitala R.S.F. Iugoslavia: 296, 313, 314; vezi și *Singidunum*.
- Bereg*, comitat: 310.
- Berești*, oraș, jud. Galați: 291.
- Berghin*, sat, com., jud. Alba: 228.
- Bernadea*, sat, com. Bahnea, jud. Mureș; așezarea fortificată dacică de la ~: 108.
- Beroe*, castru și fortificație romano-bizantină, identificate la Piatra, com. Ostrov, jud. Tulcea: 184, 288, 299—301.
- Beroe*, oraș roman și bizantin, azi Stara Zagora, R. P. Bulgaria: 298.
- Berzobis*, castru, localizat la Berzovia: 156, 184, 189; vezi și *Berzovia*.
- Berzovia*, comună, jud. Caraș-Severin: 156, 184, 189; vezi și *Berzobis*.
- Biblioteca Centrală a Ministerului Apărării Naționale*: XVII.
- Bicaz*, pas în Carpații Răsăriteni: 2, 119.
- Bicilis*, nobil dac din anturajul lui Decebal: 155, 172.
- Biertan*, sat, com., jud. Sibiu: 233, 234.
- Biharea*, sat, com., jud. Bihor; cetatea de pământ medievală de la ~: VII, 255, 256, 264, 266, 271, 277, 283, 284, 325, 341.
- Bihor*, cetate, vezi *Biharea*.
- Bihor*, județ: 33, 35, 82, 256, 268, 336; voievodatul românesc din ~: 273, 276, 285.
- Birdoswald*, vezi *Amboglana*.
- Bistra*, riu: 148, 156, 157; defileul ~: 148.
- Bistret*, sat, com., jud. Dolj; castrele de la ~: 226.

- Bistrița*, localitate, azi în jud. Bistrița-Năsăud; cetatea medievală de la ~: 341.
- Bistrița*, riu: 110, 264, 311, 318.
- Bistrița-Năsăud*, județ: 45, 117, 222, 235, 265, 328.
- Bithynia*, regiune geografico-istorică în nord-vestul Asiei Mici: 39.
- Bitola*, vezi *Heraclea Lyncestis*.
- Bitolia Prosakos*, posesiune a dinastiei Anghelilor: 314.
- Bizantini*: 273, 290–308, 363.
- Bizanț*, imperiu, vezi *Imperiul bizantin*.
- Bizanț* (*Bizantion*, *Bizantium*), oraș, vezi *Constantinopolis*.
- Bizone*, colonie grecească pe țărmul Mării Negre, azi Cavarna, R. P. Bulgaria: 51, 87.
- Bicu*, sat, com. Ipatele, jud. Iași: 42.
- Bîrlad*, așezare feudală, azi municipiu, jud. Vaslui: 235, 291; fortificația medievală de la ~: 334.
- Bîrlad*, riu: 240.
- Bîrlălești*, sat, com. Epureni, jud. Vaslui: 222, 228, 255, 257.
- Bîrsa*, riu: 312.
- Bîrsești*, localitate componentă a municipiului Tirgu Jiu, jud. Gorj: 42, 57.
- Bîrzava*, riu: 155.
- „*Bitca Doamnei*”, punct orografic pe terit. municipiului Piatra Neamț, reședința jud. Neamț: 110, 119; așezarea medievală de la ~: 254–256, 258, 260, 263, 271; cetatea geto-dacă de la ~: 110, 119; fortificația medievală de la ~: 271, 328.
- Blac*, vezi *Români*.
- Blacumen*, vezi *Români*.
- Blachia*, vezi *Statul româno-bulgar*.
- Blandiana*, sat, com., jud. Alba; fortificația medievală de la ~: 265.
- Blandiana*, statio în Dacia, localizată la Vințu de Jos, jud. Alba: 184, 191.
- „*Blidar*”, punct orografic în apropierea com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara; cetățile geto-dace de la ~: 97, 116–119.
- Blöckmannaland*, denumire dată în izvoarele medievale nordice ținuturilor locuite de români: 295.
- Boarța*, sat, com. Șeica Mare, jud. Sibiu; fortificația din epoca bronzului de la ~: 184.
- Bobîlna*, sat, com., jud. Cluj: XIV, 45; fortificația hallstattiană de la ~: 45.
- Bochetor*, comandant în oastea mongolă: 317–319.
- Bocșa Română*, sat desființat, înglobat la orașul Bocșa, jud. Caraș-Severin; fortificația hallstattiană de la ~: 45.
- Boemia*, zonă istorico-geografică: XXXI, 307, 315, 355; vezi și *Cehoslovacia*.
- Bogdan I*, domn al Moldovei (1359–1365): XII, XLI, 310, 337, 356, 358, 360.
- Bogdan*, Ioan (1864–1919), filolog și istoric român, inițiatorul studiilor de slavistică din România: X.
- Bogdănești*, sat, com., jud. Bacău; fortificația din epoca bronzului de la ~: 37.
- Bogdănești*, dinastie domnitoare în Moldova: 310.
- Boii*, trib celtic: 120.
- Boleron*, posesiune a dinastiei Angelilor: 314.
- Bologa*, vezi *Rescolum*.
- Bolohoveni*, vezi *Români*.
- Bonifaciu*, marchiz de Montferrat, rege latin al Tesalonicului (1204–1207): 306, 307.
- Bongars*, Jacques de ~, călător și erudit francez din sec. XVI: 331.
- Borilă*, nepot al lui Ioniță, împărat (țar) al românilor și bulgarilor (1207–1218): 307, 312.
- Boris II*, țar al bulgarilor (969–972): 287.
- Boroșneu Mare*, sat, com., jud. Covasna; castrul de la ~: 190.
- Boșorod*, sat, com., jud. Hunedoara; cetatea geto-dacă de la ~: 100, 158. Vezi și „*Piatra Roșie*”.
- Botoșana*, sat, com., jud. Suceava: 222, 224, 235, 237.
- Botoșani*, județ: 6–9, 18, 19, 205, 222, 254–256, 263, 291.
- Botoșani*, oraș, jud. Botoșani: 235.
- Boureni*, sat, com. Moșca, jud. Iași: 42.
- Brad*, comună jud. Mureș: 82.
- Brad*, oraș, jud. Hunedoara: 351.
- Brad*, sat, com. Negri, jud. Bacău: 58; cetatea geto-dacă de la ~, identificată ipotetic cu Zargidava: 38.
- Bragadiru*, sat desființat înglobat satului Vidra, sect. agr. Ilfov: 205.
- Brandenburg*, markgraf: 356.
- Brașov*, județ: 45, 100, 119, 221, 254, 258, 328, 329, 337.
- Brașov*, oraș medieval, azi municipiu, reședința jud. ~: XXV, 45; cetatea medievală de la ~: VII, 341.
- Brateiu*, sat, com., jud. Sibiu: 223, 224, 235, 237, 254.
- Brazda lui Novac* (de Nord, de Sud), val de pământ roman (sec. IV): 226.
- Brăhășești*, sat, com., jud. Galați; fortificația geto-dacă de la ~: 88.
- Brăila*, județ: 45.
- Brăila*, municipiu, reședința jud. ~: 291.
- Breaza*, sat, com. Lisa, jud. Brașov: 260; fortificația medievală de la ~: 337.
- Brennus*, căpetenie celtă: 82.
- Brefcu*, vezi *Angustia*.
- Brindisi*, vezi *Brundisium*.
- Britannia*, provincie romană: 187, 199, 201, 210, 212, 213.
- Brîncoveniști*, sat, com., jud. Mureș: 298; castrul de la ~: 190, 221.

Brodnici, vezi *Români*.

Brucia, așezare romană în Dacia, identificată ipotetic la Aiud, jud. Alba; 82, 184.

Brundisium, port antic la Marea Adriatică, azi Brindisi: 169.

Brutus (*Marcus Iunius Brutus*), om politic roman (85—42 î.e.n.): 127, 131; alianța militară între ~ și Coson: 131.

Buciumi, sat, com., jud. Sălaj: 293; castrul de la ~: 185, 189, 193.

Bucov, sat, com. suburb. a municipiului Ploiești, jud. Prahova: 253—255, 260.

Bucovina: XXII, XXV, XXIX, 28.

București, municipiu, capitala Republicii Socialiste România: XXVII, 16, 101; fortificațiile moderne de la ~: XV, XXIV; fortificația neolitică de la Măgurele ~: 10, 205, 224, 235, 254, 256.

Budapesta, oraș, capitala Republicii Populare Ungare; operația de la ~: XXXI.

Budești: comună, jud. Călărași: 38.

„*Budureasca*”, punct orografic pe terit. sat. Vadu Săpat, com. Fintinele, jud. Prahova: 77, 104, 224.

Bug, fluviu: 53, 71, 122. Vezi și *Hypanis*.

Bugeac, regiune istorico-geografică situată în partea de sud a teritoriului dintre Prut și Nistru: XXII.

Bugek, căpetenie mongolă în 1241: 317.

Bugiulești, veche denumire a satului Tetoiu, com. Tetoiu, jud. Vilcea; 4, 5.

Buhalnița, sat, com. Ceplenita, jud. Iași: cetatea geto-dacică de la ~: 88.

Bulci, sat, com. Bata, jud. Arad; statio de la ~: 189.

Bulgari: 239, 240, 246, 250, 301, 307; vezi și *Bulgaria*, *Statul româno-bulgar*.

Bulgaria (*Republica Populară* ~): XXVII, XXX; thema bizantină ~: 24, 246, 293, 296; ~ Mică: 321; statul medieval ~: 340, 346, 353.

Bumbești-Jiu, sat, com., jud. Gorj: 185; castrul de la ~: 165.

Bunești, sat, com. Mintiu Gherlii, jud. Cluj: 35.

Burebista, rege al Daciei (c. 82—44 î.e.n.): VIII, IX, XII, XL, 79, 80, 84, 90, 92—95, 97—99, 104—106, 110, 116, 119—124, 127—129, 132, 135, 138, 140, 141; statul lui ~: 80, 84, 91, 92, 94, 95, 97, 120; armata lui ~: 98—104, 125—127, 143, 154, 323; războaiele geto-dacilor sub ~: 121, 142.

Buri, populație migratoare de neam germanic: 158, 160, 161, 199.

Buridava, așezare în Dacia, localizată la Stolnicieni, localitate componentă a municipiului Rîmnicu Vilcea, jud. Vilcea; cetatea dacică ~: 110, 130.

Buridavensi, trib dacic: 184.

Bursuci, sat, com. Epureni, jud. Vaslui: 253.

Butuceni, sat, azi în R.S.S. Moldovenească; cetatea geto-dacică de la ~: 88.

Buzău, județ: 38, 110, 222, 224.

Buzău, pas în zona Carpaților de curbură: 119.

Byhor, vezi *Biharea*.

Byhovec, letopiseșul lui ~: 334.

Byzia, oraș în Tracia, azi Vize, Turcia: 302, 306.

Byzantion, oraș antic, azi Istanbul, Turcia: 65, 67, 85, 195; vezi și *Constantinopolis*, *Bizanț*.

Byzantium, vezi *Byzantion*.

C

Cadan, căpetenie mongolă: 317—319.

Caecina Severus (*Aulus Caecina Severus*), comandant al armatei Moesiei (sec. I e.n.): 134, 135.

Caesar (*Caius Iulius Caesar*), om politic, general roman (102—44 î.e.n.): 120, 124, 127, 130, 240.

Caesarea, localitate antică în Cappadocia: 241.

Calbor, sat, com. Beclean, jud. Brașov: 186.

Calfa, localitate, azi în R.S.S. Moldovenească: 264.

Caliacra, punct de escală în portulanele medievale, localizat la Capul Caliacra, azi în R. P. Bulgaria: 339; cetatea medievală de la ~: 339, 361.

Callatis, colonie grecească, oraș roman și romano-bizantin, azi Mangalia, jud. Constanța: 51, 65, 73, 74, 85, 121.

Callicrates, comandant al flotei histriene: 85.

Callidromus, sol al lui Decebal: 163, 171.

Caloian, vezi *Ioniță Asan*.

Calvomonte, localitate antică în Tracia, neidentificată: 240.

Camminius Rufus, cetățean roman în corespondență cu Plinius cel Tânăr: 178.

Cantemir, *Dimitrie*, domn al Moldovei (1693, 1710—1711): X, XII, XV, XXII, XL, XLI, 242, 356.

Capidava, castru, fortificație romano-bizantină și bizantină, localizate la Capidava, com. Topalu, jud. Constanța: 184, 191, 254, 270, 288, 292.

Cappadocia, regiune geografico-istorică în Asia Mică: 212, 233, 241.

Caput Bovis, localitate la sud de Dunăre, neidentificată: 241.

Caput Bubali, statio localizată ipotetic la Cornușel, com. Păltiniș, jud. Caraș-Severin: 156, 184.

Caput Stenarum, castru localizat la Boița, jud. Sibiu: 190.

Caracalla (*Marcus Aurelius Antoninus Caracalla*), împărat roman (211—217): 201.

Caransebeș, oraș, jud. Caraș-Severin: 156.

- Carasu*, riu: 291.
Caraș, riu: 270.
Caraș-Severin, județ: 38, 45, 46, 131, 156, 157, 270, 329, 337.
Carmalac, român din Balcani: 296.
Carol I Robert de Anjou, rege al Ungariei (1308—1342): 342, 345, 346, 349—352, 357.
Carpați, vezi *Munții Carpați*.
Carpi, ramură a dacilor: 196, 201—203, 206.
Carpini (*Giovanni Piano del Carpini*) c. 1182—c. 1252), franciscan: 354.
Carsium (*Carso*), castru, fortificație romano-bizantină și bizantină, localizate la Hirșova, jud. Constanța: 191, 288.
Casa Centrală a Armatei: XVII.
Casimcea, sat, com., jud. Tulcea: 10, 25.
Casinu Nou, sat, com. Plăieșii de Jos, jud. Harghita; cetatea dacică de la ~: 119.
Cassandru, general macedonean, rege al Macedoniei (306—297 î.e.n.): 72.
Cassius (*Caius Cassius Longinus*), om politic roman: 127, 131.
Cassius, Dio (*Dion Cassius Cocceianus*) (150—235) istoric grec (150—235): 53, 103, 132, 133, 145, 153, 156, 164, 169, 171, 173, 174, 182.
Castelu, sat, com., jud. Constanța: 253.
Castra Traiana, statio în Dacia, identificată ipotetic la Simbotin, com. Dăești, jud. Vilcea: 172.
Cașolț, sat, com. Roșia, jud. Sibiu: 184, 185, 210.
Caucaz, vezi *Munții Caucaz*.
Cazanele, sector al defileului Dunării: 153; ~ Mari: 8.
Călan, vezi *Aquae*.
Călărași, județ: 16, 17, 38, 233, 254, 256, 260.
Călărași, municipiu, reședința jud. ~: 9.
Căliman I Asan, împărat al statului româno-bulgar (1241—1246): 320.
Călugăreni, sat, com., jud. Giurgiu: XIV.
Călugăreni, sat, com. Eremitu, jud. Mureș; castrul de la ~: 190.
Căpîlna, sat, com. Săsciori, jud. Alba: 97, 114, 119; cetatea dacică de la ~: 97, 101, 114, 117—119.
Căscioarele, sat, com., jud. Călărași: 7, 9, 10, 12.
Cășeu, vezi *Samunn*.
Cășvana, sat, com., jud. Suceava: 32.
Cătălina, înălțime pe terit. com. Cotnari, jud. Iași: 47, 48. Vezi și *Cotnari*.
Cătuțele, sat, com., jud. Gorj: 165; castrul de la ~: 165, 191.
Căpânaș, înălțime pe terit. com. Tilișca, jud. Sibiu: 117. Vezi și *Tilișca*.
Ceahlău, sat, com., jud. Neamț: 7.
Ceașescu, Nicolae (n. 1918), secretar general al Partidului Comunist Român, președinte al Republicii Socialiste România, comandant suprem al forțelor armate române: VII—XII, XIV—XVI, XVIII, XX, XXII, XXV, XXVII, XXXV—XXXIX, XLI, XLII, 3, 26, 147, 203, 208, 220, 229, 248, 249, 365.
Ceburum (*Ciabrum*), castru în Moesia Inferior, apoi Dacia Ripensis, localizat la Dolni-Ţibar, R. P. Bulgaria: 210.
Cebus, vezi *Ciabrus*.
Cedonia, localitate în Dacia romană, localizată ipotetic la Sibiu, jud. Sibiu: 184.
Cehoslovacia: XIII, XVII, XXVII, XXX—XXXII, 35.
Celei, vezi *Sucidava*.
Celți (gali, galatii), ramură a indo-europenilor de limbă kentum, așezată în vestul și centrul Europei: 53, 80, 84, 119, 124, 177; luptele ~ cu geto-dacii: 81—84, 120, 124, 125; luptele ~ cu romanii: 155; invazia ~: 118—124.
Cenad, sat, com., jud. Timiș: 184, 189, 250, 265, 266; statio de la ~: 184.
Cenad, comitat: 319.
Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară: IX, XVI.
Centrul de Științe Sociale Sibiu: IX.
Centum Putei, castru localizat ipotetic la Surducu Mare, com. Forotic, jud. Caraș-Severin: 189.
Cerna, riu: 156, 345.
Cernat, *Alexandru* (1828—1893), general român: XLI.
Cernatu, sat, com., jud. Covasna; așezarea fortificată geto-dacică de la ~: 119.
Cernavodă, cultură din epoca bronzului: 24, 25.
Cernăuți, oraș și regiune, azi în R.S.S. Ucraineană: 258, 334.
Cernica, com., sect. agr. Ilfov: 7.
Cernovăț, riu: 156.
Certiae, localitate în Dacia, identificată cu castrul din com. Romita, jud. Cluj: 184.
Cetatea Albă (*Akkerman*, *Asprocastron*, *Maurocastron*, *Moncastron*), cetate medievală în Moldova, azi Belgorod-Dnestrovski, R.S.S. Ucraineană; XV, 51, 121, 334, 335, 361. Vezi și *Tyras*.
Cetatea de Baltă, comitat: 318.
„Cetatea Bud”, punct orografic lângă Odorheiu-Seuiesc, jud. Harghita; fortificația dacică de la ~: 108.
Cetățeni, sat, com., jud. Argeș: 103, 109; cetatea dacică de la ~: 109, 179; cetatea medievală de la ~: 327—330.
„Cetățica”, punct orografic pe terit. com. Ceahlău, jud. Neamț: 7; vezi și *Ceahlău*.
„Cetățuia”, punct orografic pe terit. sat. Arpașu de Sus, com. Arpașu de Jos, jud. Sibiu; fortificația dacică de la ~: 107.

- „*Cetățuia Înaltă*”, înălțime lângă Costești; turnul dacic de la ~: 114.
- Cetățuia lui Negru Vodă*, vezi *Cetățeni*.
- „*Cetățuie*”, punct orografic pe terit. sat. Băiceni, com. Cucuteni, jud. Iași: 45. Vezi și *Băiceni*.
- „*Cetățuie*”, punct orografic pe terit. sat. Răcățiu, com. Horgești, jud. Bacău: 102—104. Vezi și *Răcățiu*.
- Charaspes*, rege scit (sec. II î.e.n.): 85.
- Chariopolis*, oraș în Anatolia: 306.
- Charnabon*, „rege” geto-dac menționat de Sofocle: 90.
- Chatti*, populație de origine germanică: 150.
- Chazari*, popor: 276.
- Chechiș*, sat, com. Bălan, jud. Sălaj: 310.
- Cheresig*, sat, com. Girișu de Criș, jud. Bihor; cetatea medievală de la ~: 336.
- Chersones*, peninsulă: 60, 62.
- Chilia*, braț al Dunării: 286.
- Chilia* (Licostomo), cetate medievală la gurile Dunării, azi Kilija, R.S.S. Ucraineană: VII, XV, 339, 361.
- Chioar*, cetate medievală pe terit. com. Remeștea Chioarului, jud. Maramureș: XV.
- Chirales* (Kyrielys), înălțime în nord-vestul Transilvaniei, nelocalizată; lupta de la ~: 290.
- Chircești*, sat, com. Miclășeni, jud. Vaslui: 255.
- Chișindiu*, oraș, azi în R.S.S. Moldovenească: XXX.
- Choniates*, *Nicetas* (mijl. sec. XIII — c. 1213), cronicar bizantin: 296.
- Chronicon Pictum Vindobonense*, vezi *Cronica pictată*.
- Chrysos*, vezi *Dobromir Hirsu*.
- Giabrus*, denumire antică a râului Țibar, R. P. Bulgară: 145.
- Giandag*, vezi *Orbelon*.
- Ciceu-Corabia*, sat, com. Petru Rareș, jud. Bistrița-Năsăud: 45; fortificația hallstattiană de la ~: 45, 47.
- Cichorius*, *Conrad*, istoric și epigrafist german: 153.
- Ciconi*, trib tracic: 39.
- Cimbala*, sat desființat înglobat la satul Izvoru Berheciului, com. Izvoru Berheciului, jud. Bacău: 59.
- Cimbrianae*, castru în Moesia Secunda, identificat ipotetic la Bugeac, com. Ostrov, jud. Constanța: 210.
- Cimmerieni*, populație migratoare de origine scitică: 54.
- Cincșor*, sat, com. Voila, jud. Brașov; castrul roman de la ~: 190, 221.
- Cinciș*, sat component al com. suburb. Teliucu Inferior, municipiul Hunedoara, jud. Hunedoara: 186.
- Cioclovina*, sat, com. Boșorod, jud. Hunedoara; fortificațiile dacice de la ~: 105.
- „*Ciocuța*”, înălțime în apropiere de Costești, jud. Hunedoara; turnurile dacice de la ~: 114.
- Cioroiu Nou*, vezi *Aquae*.
- Cincu*, sat, com., jud. Brașov: 29.
- Cinedus Candidus*, militar roman în Dacia: 368.
- Cipău*, sat, com. Iernut, jud. Mureș: 184, 222.
- Ciuc*, depresiune: 119.
- Ciumbrud*, sat aparținând orașului Aiud, jud. Alba: 59.
- Ciunești*, sat, com. Sanislău, jud. Satu Mare: 8, 11, 82, 83.
- Ciuperceni*, sat, com. suburb. a orașului Turnu Măgurele, jud. Teleorman: 5, 6.
- Civitas Montanensium*, oraș în Moesia Inferior, azi Mihailovgrad, R. P. Bulgaria: 212.
- Cilnic*, sat, com., jud. Alba; cetatea medievală de la ~: 335, 336.
- Cimpia Pannonică*: 206, 233, 235, 239, 247, 273, 281, 283, 286, 295.
- Cimpia Română*: 7, 86, 134, 229, 236, 240, 267, 293.
- Cimpia Tisei*: 236.
- Cimpia Turzii*, oraș, jud. Cluj: 223.
- Cimpineanca*, sat, com. suburb. a orașului Focșani, jud. Vrancea: 254, 256, 260.
- Cimpulung*, oraș, jud. Argeș: 191, 332.
- Cimpulung la Tisa*, sat, com., jud. Maramureș: 310, 353.
- Cimpulung Moldovenesc*, oraș, jud. Suceava: 356.
- Cimpuri-Surdac*, sat, com. Gurasad, jud. Hunedoara; cetatea dacică de la ~: 110.
- Cindea*, familie de cneji din Hațeg: 323, 335, 337.
- Cindești*, sat, com., jud. Vrancea: 119.
- Cintecul de jale*: (al lui Rogerius): 319.
- Circea*, sat, com. Coșoveni, jud. Dolj; așezarea fortificată neolitică de la ~: 16.
- Cirlibaba*, sat, com., jud. Suceava: 358.
- Cirniceni*, sat, com. Țigănești, jud. Iași: 221.
- Cirfa*, sat, com., jud. Sibiu: 319; mănăstirea cisterciană de la ~: 318.
- Cladova*, sat, com. Păuliș, jud. Arad: 6.
- Classis Flavia Moesica*: 156, 195.
- Classis Flavia Pannonica*: 156.
- Claudius Tiberius, Maximus*, ofițer roman: 174, 175, 211.
- Claudius II (Marcus Aurelius Claudius)*, împărat roman (268—270): 138.
- Claudius Livianus (Tiberius Claudius Livianus)*, prefect al pretoriului (sec. II e.n.): 156, 166.
- Cleanov*, sat, com. Carpen, jud. Dolj: 7.
- Clearchos*, fiul lui Aristomachos, locuitor din Histria: 86.

- Cleopatra*, regină a Egiptului (51–30 î.e.n.): 132.
- „*Climente*”, peșteră pe terit. sat. Dubova, com. Plavișevita, jud. Mehedinți: 7, 8.
- Clondicus*, rege bastarn (sec. II î.e.n.): 89.
- Cloșca*, conducător al răscoalei țărănești din 1784–1785: XIV.
- Cluj*, județ: 35, 45, 82, 184, 221, 223, 254, 256, 265, 271; comitatul ~: 576, 586.
- Cluj-Mănăstur*, vezi *Cluj-Napoca*.
- Cluj-Napoca*, municipiu, reședința jud. ~: 30, 194; cetatea medievală de la Cluj-Mănăstur, cartier al ~: 318, 319, 325, 341.
- Cobor*, sat, com. Ticușu, jud. Brașov: 33.
- Codrea*, cneaz român: 310, 311.
- Codru*, vezi *Ardud*.
- Cohorta*: ~ I Aelia Dacorum Milliaria: 212, 213; ~ I Augusta Dacorum: 212; ~ I Aurelia Dacorum: 212; ~ II Aurelia Dacorum: 212; ~ III Campestris: 190; ~ I Cretum: 190; ~ III Delmatarum: 190; ~ I Flavia Ulpia Hispanorum: 190; ~ II Flavia Bessorum: 190; ~ Gemina Dacorum Milliaria: 212; ~ I Hispanorum: 190; ~ II Hispanorum: 190; ~ IV Hispanorum: 190; ~ VIII Raetorum: 190; ~ I Thracum Civium Romanorum: 213; ~ I Ulpia Brittonum: 190; ~ I Ulpia Dacorum: 212; ~ I Vindelicorum: 190.
- Codru Tighicului*, ținut, azi în R.S.S. Moldovenească: 356.
- Colonești*, sat, com., jud. Vrancea: 205.
- Colonia Ulpia Traiana*, vezi *Sarmizegetusa*.
- Columna lui Traian*, vezi *Traian (Marcus Ulpius Traianus)*.
- Comalău*, sat desființat, com. Reci, jud. Covasna; castrul de la ~: 190, 221.
- Comănești*, sat, com. Cavadienești, jud. Galați: 253, 254.
- Commodus (Lucius Aelius Aurelius Commodus Antoninus)*, împărat roman (180–192): 191, 199, 201.
- Comosicus*, mare preot, rege geto-dac (sec. I î.e.n.): 129.
- Congresul de la Berlin* (1878): XXIV.
- Consiliul Apărării Republicii Socialiste România*: XXXVIII, XXXIX.
- Constantești*, cetate bizantină, identificată ipotetic cu Daphne: 287. Vezi și *Daphne*.
- Constantia*, cetate medievală localizată lângă Kostenet, R. P. Bulgaria: 291, 304.
- Constantin*, vezi *Constantin cel Mare*.
- Constantin Anghelos*, împărat bizantin (1185–1193): 301.
- Constantin Brâncoveanu*, domn al Țării Românești (1688–1714): XII, XXII, XLI.
- Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus)*, împărat roman (306–337): 96, 226, 227, 229.
- Constantin IV Pogonatul*, împărat bizantin (668–685): 246.
- Constantin VII Porfirogenetul*, împărat bizantin (913–959): 246, 287.
- Constantin Șerban*, domn al Țării Românești (1654–1658): XXII.
- Constantin Tich*, țar al Bulgariei (1257–1277): 340.
- Constantinopol*, vezi *Constantinopolis*.
- Constantinopolis*, oraș antic și medieval, capitala Imperiului roman de răsărit și bizantin, azi Istanbul, Turcia: 277, 287, 288, 297, 299–302, 305–308, 314, 321, 353, 361–363.
- Constanța*, județ: 6, 17, 254, 256, 270, 271, 292, 328, 329.
- Constanța*, municipiu, reședința jud. ~: 51, 54, 246; vezi și *Tomis*.
- Copăcenii*, vezi *Praetorium*.
- Cordeni*, sat desființat, înglobat la satul Vinetești, com. Oltenesti, jud. Vaslui: 254.
- Corillus*, rege geto-dac: 129.
- Corint*, oraș-stat în Grecia antică: 133.
- Cornelius Lentulus, L.*: 136.
- Cornești*, sat, com. Orțișoara, jud. Timiș: 29, 45; fortificația hallstattiană de la ~: 45.
- Corni*, sat, com. Liteni, jud. Suceava: 41.
- Coslogeni*, cultură din epoca bronzului: 27, 32.
- Coson*, rege geto-dac (sec. I î.e.n.): 131.
- Costești*, sat, com. Oraștioara de Sus, jud. Hunedoara: 100, 102, 104, 111–116; cetatea dacică de la ~: 100–102, 111–119, 324.
- Costin, Miron* (1633–1691), cronicar român, mare logofăt al Moldovei: X.
- Costinești*, vezi *Parthenopolis*.
- Costișa*, sat, com., jud. Neamț: 37; cetatea din epoca bronzului de la ~: 37, 236.
- Costoboci*, ramură a geto-dacilor: 196, 200, 203, 206.
- Coșna*, sat, com. Dorna Candrenilor, jud. Suceava: 329; fortificația medievală de la ~: 329; depozitul de arme de la ~: 327, 329.
- Coșovenii*, vezi *Circea*.
- Cotiglet*, sat, com. Leica, jud. Bihor: 11.
- Cotiso*, rege geto-dac (sec. I î.e.n.): 132, 133.
- Cotnari*, sat, com., jud. Iași: 355; cetatea geto-dacică de la ~: 47, 48, 88.
- Coțofenești*, sat, com. Vărbilău, jud. Prahova: 45.
- Coțofeni*, cultură din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului: 25.
- Covasna*, județ: 119, 221, 254, 256, 258.
- Cozânești*, sat desființat înglobat la satul Filipești, com. Bogdănești, jud. Bacău: 256, 327, 328.
- Cozia*, masiv muntos în Carpații meridionali: 100, 190, 365; minăstirea ~: VII, 42.

- Cozla*, sat, com. Letca, jud. Sălaj: 119.
Crassus (Marcus Licinius Crassus), om politic roman, consul: 124, 134.
Cremona, oraș în Italia; lupta de la ~: 139.
Cricău, sat, com., jud. Alba: 311.
Cristești, com. suburb., municipiul Tg. Mureș, jud. Mureș: 59, 184, 185, 210; castrul de la ~: 190.
Criș, riu: 281; ~ Alb: 271, 289, 319; ~ Repede: 277, 283.
Crișan, conducător al răscoalei de la 1784—1785: XIV.
Crișana: XXV, XXIX, 30, 266; vezi și *Bihor*.
Criton, medic grec, participant la războaiele daco-romane: 97, 181.
Crivăț, sat, com. Budești, jud. Ilfov; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 38.
Croația: 296.
Cronica anonimă: 264.
Cronica pictată (Chronicon Pictum): 325, 347, 349.
Cronica de la mănăstirea Sfintu Ipatie: 314, 317.
Cuban, ținut în sudul U.R.S.S.: 28.
Cucuș, sat, com. Beriu, jud. Hunedoara; așezarea fortificată dacică de la ~: 108.
Cucuteni, cultură neolitică: 24.
Cucuteni-Băiceni, sat, com., jud. Iași: 9, 10, 17, 19.
Cudalbi, sat, com., jud. Galați: 240.
Cugir, oraș, jud. Alba: 103.
Cuhea, sat medieval, azi com. Bogdan Vodă, jud. Maramureș: 268, 310; fortificația medievală de la ~: 327, 329, 337, 360.
Cuina Turcului, sat Dubova, com. Plavișevia, jud. Mehedinți: 7, 8; așezarea fortificată din epoca paleolitică de la ~: 15, 19.
Cumani, populație migratoare de origine turcică: 273, 286, 287, 291—293, 301, 306, 307, 322, 357.
Cumidava (Comidava), castru, localizat la Rîșnov, jud. Brașov: 184, 190, 191.
Curcani, sat, com., jud. Călărași: 233, 254, 256, 260, 291, 292.
Curtea de Argeș, cetate, reședința voievodală a Țării Românești în sec. XIV: 268, 321, 329, 331, 346, 347, 349.
Curteni, sat, com. Oltenesci, jud. Vaslui: 35.
Cuvin (Kewe, Kevu), cetate a voievodului Glad, localizată cu probabilitate între Pancevo și Palanca (R.S.F. Iugoslavia): 264, 270, 281.
 XX, 30, 54, 96—98, 104, 105, 119—121, 124—127, 129—132, 135, 138—145, 147—149, 151—156, 159, 161, 165, 167, 168, 170, 171, 173—175, 177, 179, 182, 184—191, 193—199, 201—203, 205—207, 210—213, 216, 219, 239, 243, 272, 364; provincia romană ~: XXII, 179—214, 437, 471; ~ *Apulensis*: 199, 386; ~ *Inferior*: 199; ~ liberă: 181, 187, 188, 199, 203—207, 214, 221; ~ *Malvensis*: 199; ~ *Porolissensis*: 199; ~ *Superior*: 199; ~ *Traiana*: 202.
Daci liberi, vezi *Geto-daci*.
Dacia, lucrare a împăratului Traian referitoare la războaiele daco-romane din 101—102 și 105—106: 156.
Dalj, localitate în R.S.F. Iugoslavia: 212.
Dalmația, regiune istorico-geografică, provincie romană și romano-bizantină, azi în R.S.F. Iugoslavia: 296.
Dan II, voievod al Țării Românești (1422—1431): XII.
Danaster vezi *Nistru*.
Dandolo, Enrico, doge al Veneției (1192—1205): 306.
Danubiu, vezi *Dunărea*.
Danubius, vezi *Dunărea*.
Daos, vezi *Davos*.
Daphne, cetate romano-bizantină în Moesia Secunda, neidentificată: 226.
Dapyx, rege geto-dac în Dobrogea (sec. I i.e.n.): 133.
Darius I, rege al perșilor (522—486 i.e.n.): 50, 53, 56—60, 71.
Davideni, sat, com. Țibucani, jud. Neamț: 254.
Dăbica, sat, com., jud. Cluj: 256, 258, 260; cetatea medievală de la ~: 254, 265, 271, 290, 325.
Dealul, sat, com., jud. Harghita; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 37.
„Dealul Bogat”, punct orografic pe terit. sat. Racu, com. Siculeni, jud. Harghita: 108. Vezi și *Racu*.
„Dealul Bolii”, punct orografic în com. Bănița jud. Hunedoara; cetatea dacică de la ~: 116.
„Dealul cu Bani”, punct orografic pe terit. sat. Sacalasău Nou, com. Derna, jud. Bihor: 108. Vezi și *Sacalasău Nou*.
„Dealul Grădiștii”, punct orografic pe terit. com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara 114. Vezi și *Sarmizegetusa*.
„Dealul Grohotișului”, punct orografic în jud. Prahova: 269.
„Dealul Viei”, punct orografic în com. Traian, jud. Neamț; așezarea fortificată neolitică de la ~: 19.
„Dealul Vîilor”, punct orografic pe terit. municip. Sighișoara, jud. Mureș: 258.

D

Daci, vezi *Geto-daci*

Dacia (regatul dac, prin extensiune, teritoriul locuit de geto-daci): VII—IX, XIX,

- „Dealul lui Vodă”, punct orografic în hotarul comunei Cotnari, jud. Iași: cetatea de pe ~: 48.
- Debrețin*, localitate în R. P. Ungară: XXI, ofensiva armatei române la ~: XXXI.
- Decebal* (*Decebalus*), rege al Daciei (87—106 e.n.): IX, XII, XLI, 79, 97, 99, 102, 103, 106, 110, 117, 119, 123, 129, 141, 142, 144—150, 152—155, 159—174, 177—179; armata lui ~: 149, 178.
- Decebalus*, cetățean roman de origine dacă: 212.
- Deceneu*, mare preot și rege dac (sec. I î.e.n.): 129.
- Decius*, ofițer roman (*prepositus*) în Scythia: 202.
- Dej*, municipiu, jud. Cluj: 341.
- Deliorman*, denumire turcească a mării păduri dobrogene: 361.
- Delphi*, centru religios în Grecia antică: 81.
- Demetrios Poliorketes*, rege al Macedoniei (294—287 î.e.n.): 72, 76.
- Demir Kapu* vezi *Poarta de Fier*.
- Dersca*, sat, com., jud. Botoșani; cetatea de pământ medievală de la ~: 264.
- Dervent*, așezare medievală pe malul Dunării, lângă Ostrov, jud. Constanța, azi dispărută: 210, 292.
- Desa* sat, com., jud., Dolj: 226, 235.
- Deseu*, cavaler în armata lui Carol Robert: 350.
- Deva*, municipiu, reședința jud. Hunedoara; cetatea medievală de la ~: XV, 233.
- Devnia*, vezi *Marcianopolis*.
- Dezmir*, sat, com. Apahida, jud. Cluj: 30.
- Diamopolis*, localitate medievală azi Iambol, R. P. Bulgaria: 298.
- Dicomes*, rege geto-dac (sec. I î.e.n.): 132.
- Dictatul fascist de la Viena*: XXVIII, XXX, XXXI.
- Didymoteichon*, oraș în Tracia, azi Didymotichon, Grecia: 306, 314.
- Diegis*, căpetenie dacă, fratele regelui Decebal: 150, 155.
- Dierna* (Tierna, Zernis, Zernes), castru și fortificație romano-bizantină, localizate la Orșova, Veche, jud. Mehedinți: 156, 226.
- Dinogetia*, fortificație romană și romano-bizantină, localizată pe ins. Bisericuța, jud. Tulcea: 191, 210, 231, 253—256, 258, 288, 292, 293.
- Dioclea*, vezi *Zeta*.
- Diodor din Sicilia*, istoric grec (c. 90—20 î.e.n.): 73, 74, 76, 78.
- Diodoros*, fiul lui Thrasykles, locuitor din Histria: 86.
- Dion Chrysostom*: 146.
- Dionisie*, tatăl lui Deseu, vezi *Deseu*: 350.
- Dionysopolis*, colonie grecească și oraș roman azi Balci, R. P. Bulgaria, 51, 122, 125.
- Direcția Generală a Arhivelor Statului*: X
- Direcția Superioară Politică a Armatei*: XXXV.
- Ditrău*, pas în Munții Carpați: 119.
- Diurpaheus* (*Duras*), rege dac (68/69—87 e.n.): 139, 143—145, 155.
- „*Dimbău*”, punct orografic pe terit. sat. Bernadea, com. Bahnea, jud. Mureș: 108; vezi și *Bernadea*.
- Dimbovița*, județ: 17, 235.
- Dimbovița*, riu: 330.
- Dmbovnic*, riu: 5.
- Dirjov*, riu: 5, 6.
- Dirstor*, vezi *Durostorum*.
- Długosz*, *Jan*, cronicar polon (1415—1480): 334, 356.
- Doberos*, localitate antică, azi Dojran, R. P. Bulgaria: 62.
- Dobolii de Jos*, sat, com. Ilieni, jud. Covasna: 42.
- Dobrina-Ravna*, grup cultural traco-getic: 57.
- Dobrogea*: XXI, XXIV, XXV, XXIX, 24, 25, 27, 133, 288, 293, 324, 339, 363, 364.
- Dobrosloveni*, sat, com., jud. Olt: 194.
- Dobrotești*, sat, com. Amărăștii de Sus, jud. Dolj: 7.
- Dobroțiță*, despot, creator al statului românesc dobrogean (c. 1348—1386): XVI, XLI, 324, 361—364.
- Dodești*, sat, com. Vișoara, jud. Vaslui: 235, 254, 255.
- Doja*, *Gheorghe*, conducător al războiului țărănesc din 1514: XIV.
- Dolj*, județ: 16, 41, 184, 221, 228, 235, 256.
- Dolna Vania* localitate, R. P. Bulgaria: 62.
- Domitian* (*Titus Flavius Domitianus*), împărat roman (81—96 e.n.): 139, 143, 144, 147, 149—151, 154, 156, 168, 179.
- Don*, fluviu: 28, 276, 294, 321.
- Donuca*, denumirea antică a masivului muntos Rila, R. P. Bulgaria: 89.
- Dorostolon*, vezi *Durostorum*.
- Dragoslavele*, sat, com., jud. Argeș: XXV.
- Dragosloveni*, sat, com. Dumbrăveni, jud. Vrancea: 255, 256, 258, 260.
- Drajna de Jos*, sat, com. Drajna, jud. Prahova: 29.
- Drajna de Sus*, sat, com. Drajna, jud. Prahova; castrul de la ~: 191.
- Drava*, riu: 69.
- Drăgășani*: oraș, jud. Vâlcea: 190.
- Drăgoșești*: familie de voievozi maramureșeni (sec. XIV): 335.
- Drencova*, sat, com. Berzasca, jud. Caraș-Severin; fortificația geto-dacică de la ~ 46.
- Dridu*, sat, com., jud. Ialomița: 258, 267, 329.
- Dristra*, vezi *Durostorum*.
- Drobeta* (*Drubeta*), castru, fortificație romano-bizantină și medievală localizate la Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți: 156, 162, 163, 165, 169, 171, 184, 189, 192, 193,

195, 226. Vezi și *Severin*.
Dromichaetes rege geto-dac (sec. IV—III î.e.n.): XII, 72, 75—80, 86, 90, 348.
Dubova, sat, com. Plavișevîța, jud. Mehedinți: 8.
Ducas, Ioan, sebastocrator bizantin: 300.
Dudești, sat, com., jud. Brăila: 237.
Dunărea, fluviu: XXIII, 1—3, 15, 24, 27, 28, 39, 40, 52, 53, 56, 57, 60, 61, 63—65, 67—71, 73, 75, 79, 81, 84—86, 89, 97, 121, 124, 128, 131—134, 136—141, 143—145, 152, 153, 156, 159, 161, 162, 165, 169, 170, 174, 179, 183, 184, 187, 189, 190, 191, 195, 196, 199, 202, 204, 207, 208, 210, 214, 219, 220, 224—227, 229, 232, 233, 235, 236, 240—243, 245—247, 249, 250, 270, 276, 281, 287, 291—293, 295—298, 301, 302, 308, 309, 312, 314, 320, 321, 326, 330, 339, 340, 343, 344, 351, 361, 363; ~ de jos: 13, 27, 28, 54, 60, 153, 250, 287, 288, 294, 321, 343, 353; ~ maritimă: XXX, 61, 64; ~ 35, 98, 120.

Durostorum (Dirstor, Dorostolon, Dorostolos, Dristra), castru, fortificație romano-bizantină și bizantină, localizate la Silistra, azi în R. P. Bulgaria: 89, 163, 191, 246, 257, 288, 294, 339.

Dürres, vezi *Dyrrhachium*.

Dyrrhachium, localitate antică și medievală, azi Dürres, R. P. Albania: 124, 125, 296, 314.

E

Echimăuți, localitate medievală, azi Echimovți, R. S. S. Moldovenească: 293.

Editura Militară: XVII.

Ecrene, vezi *Cranea*.

Egil, erou mitologic scandinav, saga lui ~: 294.

Egipt: 28, 72, 132, 197, 299.

Egipteni: 131.

Elada, denumire antică a Greciei: 55, 60, 65. Vezi și *Grecia*.

Elbanon, oraș și domeniu medieval, azi Elbasani, R. P. Albania: 314.

Eldorado, ținut fabulos referitor în acest caz la Dacia: 143.

Elena, fiică a împăratului Ioan II Asan: 313.

Emeric, rege al Ungariei (1196—1204): 301.

Emona, localitate antică în Italia: 195, 363.

Eneolitic, ultima fază a neoliticului: 9.

Enisala, sat, com. Sarichioi, jud. Tulcea; cetatea medievală de la ~: 210, 329, 339, 362.

Enoșești, sat, com. Piatra Olt, jud. Olt; castrul de la ~: 190.

Epir, regiune geografico-istorică în Grecia: 314.

Epureni, sat, com., jud. Vaslui: 237, 253, 254.

Erbiceni, sat, com., jud. Iași: 8.

Ergenes, denumire antică a fluviului Erghene: 61.

Erghene, vezi *Ergenes*.

Ernei, sat, com. jud. Mureș: 255, 256.

Euftrat, fluviu: 199.

Eumenia, cetate grecească neidentificată: 51.

Europa: XII, XX, XXI, XXX, XXXV, 2, 4, 13, 19, 24, 25, 28, 47, 56, 70, 81, 82, 235, 252, 255, 263, 272, 273, 276, 285, 288, 305, 307, 308, 315, 321, 322, 326, 340, 354.

Eurymedon, riu în Asia Mică, azi Köprü; bătălia de la ~: 60.

Eymund, saga lui ~: 294.

F

Farcaș, cneaz român din Muntenia (sec. XIII): 343.

Farsala, vezi *Pharsalus*.

Făcău, sat, com. Bulbucata, jud. Giurgiu: 45.

Făgăraș, vezi *Munții Făgărașului*.

Făgăraș, vezi *Țara Oltului*.

Fălticeni, oraș, jud. Suceava: 356.

Fedeleşeni, sat, com. Strunga, jud. Iași; tezaurul descoperit la ~: 25.

Fedești, sat, com. Șuletea, jud. Vaslui: 222, 223, 257; cetatea geto-dacică de la ~: 88.

Feldioara, sat, com., jud. Brașov: 184; castrul roman de la ~: 190; cetatea medievală de la ~: 319.

Ferigile-Bîrsești, cultură din Hallstattul târziu (sec. VI—IV î.e.n.): 57.

Festivalul național „Cîntarea României”: XVII.

Fetești, oraș, jud. Ialomița: 27.

Fîlîș, localitate componentă a orașului Cristuru Secuiesc, jud. Harghita: 37, 222; fortificația din epoca bronzului de la ~: 37.

Filip II, rege al Macedoniei (359—336 î.e.n.): 50, 64, 65, 67, 69.

Filip V, rege al Macedoniei (220—178 î.e.n.): 89.

Filip Arabul (*Marcus Iulius Philippus*), împărat roman (244—249): 202.

Firmidius (*Lucanus*), centurion: 213.

Fitionești, sat, com., jud. Vrancea; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 38.

Fîrliug, vezi *Aizis*.

Flandra: 306, 311.

Flandrenses, vezi *Sași*.

Flavii, dinastie romană: 138.

Florus (Lucius Annaeus Florus), istoric roman (sec. I—II e.n.): 132.
Focas, spătar și strateg bizantin: 246.
Focșani, municipiu, jud. Vrancea; fortificațiile moderne de la ~: XV, XXIV, XXX.
Formature, localitate în Franța: 13.
Fortificații: XIV, 17; ~ din epoca bronzului: 35—38; ~ geto-dacice: 41, 45—48, 75, 105—119, 127, 155, 156, 167, 172, 194; ~ grecești: 49—51, 54, 55, 57, 59, 60, 71, 73, 75, 85, 86, 113; ~ hallstattiene: 56—62; ~ neolitice: 15—20, 21; ~ paleolitice: 19—20; ~ romane și romano-bizantine: 156, 187, 189—196, 190—194, 230, 235; ~ românești: 261—263, 271, 291, 292, 330—339.
Forul lui Traian, complex arhitectonic la Roma: 174.
Forum Ulpium, vezi *Forul lui Traian*.
Frata, sat, com., jud. Cluj: 320.
Franța: XXVII, 252, 321, 353, 354.
Frederic I Barbaros de *Hohenstaufen*, împărat și rege al Germaniei (1152—1190): 299.
Frigia, regiune geografico-istorică în Asia Mică: 39.
Frigieni: 39.
Frontinus (Sextus Iulius Frontinus), istoric roman: 84.
Fronto (Marcus Claudius Fronto), guvernator în Dacia: 199.
Frumușeni, sat, com. suburb. Fintinele, municipiul Arad, jud. Arad; fortificația geto-dacică de la ~: 45, 46.
Fundu Hârșii, sat, com. Cristinești, jud. Botoșani; cetatea de pământ medievală de la ~: 253—256, 263, 264.
Fuscus (Cornelius Fuscus), general roman (sec. I e.n.): 103, 145, 147—151.

G

Gaganae, statio în Dacia, localizată la Sat Bătrîn, com. Armeniș, jud. Caraș-Severin: 156, 189.
Galați, județ: 18, 108, 240.
Galați, municipiu, reședința jud. ~: 240, 254; fortificațiile moderne de la ~: XV, XXIV, XXX.
Galiția, regiune geografico-istorică: 28.
Galli, vezi *Celți*.
Gallia, regiune geografico-istorică: 119; provincia romană ~: 219; ~ Cisalpină: 120.
Gallienus (Publius Licinius Valerianus Egnatius Gallienus), împărat roman (253—268): 210, 211.
Gardarike, vezi *Ruși*.
Gaugamela, oraș antic în Mesopotamia, azi dispărut; bătălia de la ~: 70.
Găiceanca, sat, com., jud. Bacău: 42.

Găvani, sat, com. Gemenele, jud. Brăila: 45.
Geangoiești, sat, com. Dragomirești, jud. Dîmbovița; așezarea fortificată neolitică de la ~: 17.
Gelu, voievod român transilvănean (sec. IX—X) XII, XLI, 250, 251, 264, 265, 271, 272, 276, 279, 280, 285, 289, 290, 309, 351; lupta oastei lui ~ cu ungurii: 278—281.
Genucla, cetate geto-dacă din nordul Dobrogei, neidentificată: 133.
Geoagiu Băi, vezi *Germisara*.
Gepizi, populație migratoare de neam germanic: 229, 235, 236.
Germani, populație de origine indo-europeană din nordul Europei: 124, 197, 250; războaiele ~ cu romanii: 124.
Germania: XXVII, 52, 187, 201; ~ nazistă: XIII, XXVII, XXVIII, XXX.
Germisara, castru, stațiune balneară, localizate la Geoagiu Băi, com. Geoagiu, jud. Hunedoara: 184, 189.
Geroth, sat medieval în Transilvania, azi dispărut: 319.
Gesta Hungarorum, cronică: 254, 277, 284.
Geta (Getul), personaj într-o comedie de Terențiu: 52.
Geticele, operă a lui Criton, azi pierdută: 180.
Geto-daci (daci, geți): XIV, XIX—XXI, 1, 26, 39, 40, 43, 45, 47, 48, 52, 53, 54, 56, 57, 60—69, 80—89, 91, 93, 97—99, 103—105, 107, 108, 112, 113, 120, 122, 123, 143, 153, 155, 182, 183, 186, 187, 197—199, 201—203, 206—209, 211—213, 223; bătălia dintre ~ și romani de la Tapae: 102; civilizația ~: VII; conflict militar între ~ și odrisi: 60, 61; confruntări între ~ și bastarni: 87—90; confruntări între ~ și macedoneni: 64—79; confruntări între ~ și perși: XIX, 55—60; confruntări între ~ și sciți: 63, 64; lupte între ~ și celți: 81—84, 120; războaiele ~ cu romanii: 100, 110, 113, 129—151, 153—178, 183, 203.
Getul, vezi *Geta*.
Geți, vezi *Geto-daci*.
Geula, vezi *Jula*.
Geza II, rege al Ungariei (1141—1161): 311.
Gheorghe, magistrul: 343.
Gheorghe Ștefan, domn al Moldovei (1653—1658): XXII.
Gherăseni, sat, com., jud. Buzău: 224.
Gherla, oraș, jud. Cluj; castrul de la ~: 190, 221.
Ghindăoani, sat, com. Bălătești, jud. Neamț: 42.
Ghimeș-Palanca, pas în Carpații Orientali: 119.
Ghindărești, sat, com. Horea, jud. Constanța: 17.
Ghirbova, sat, com. Berghin, jud. Alba: 228.

Gidos, Alexie, general bizantin: 301.
Gigen, vezi *Oescus*.
Gila, vezi *Jula*.
Gilău, sat, com., jud. Cluj; aşezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 35; castrul de la ~: 185, 190, 221.
Giridava, localitate în Dacia, neidentificată: 210.
Girişu de Criş, sat, com., jud. Bihor; aşezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 35.
Giuleşti, dinastie: 289—290.
Giurgiu, municipiu, reşedinţă a jud. ~: X, XV, 7, 9, 16, 38, 45, 101, 103, 136, 205; cetatea medievală de la ~: VII.
Giurgiu, judeţ: 247.
Gîmbaş, localitate componentă a oraşului Aiud, jud. Alba: 223.
Gîrbova, sat, com., jud. Alba; cetatea medievală de la ~: 338.
Glad, voievod român bănăţean (sec. IX—X): XLI, 250, 251, 264, 266, 270—272, 276, 280—283, 285, 290, 309; luptele de apărare conduse de ~: 281—283.
Glina, sat, com., sect. agr. Ilfov: 1.
Godeanu, vezi *Munţii Carpaţi*.
Gogoşu, com., jud. Mehedinţi: 41, 328.
Gorj, judeţ: 110, 119, 164.
Gornea, sat, com. Sicheviţa, jud. Caraş-Severin; castellum-ul de la ~: 38.
Gostavăţ, sat, com., jud. Olt: 43, 45, 221.
Gotland, ţinut în Peninsula Scandinavă, patria originară a goţilor: 294.
Goţi, populaţie migratoare de neam germanic: 201, 229.
Grammeni, localitate în Grecia: 173.
Grancos, riu în Asia Mică: 70.
„Grădeţ”, punct orografic în teritoriul oraşului Drobeta-Turnu Severin; cetatea ~: 330.
Grădiştea Muncelului, înălţime lângă satul Grădiştea de Munte, com. Orăştioara de Sus, jud. Hunedoara: XLI, 172; centrul politic-religios dacic de la ~: 100, 101, 111.
„Grădiştea Ulmilor”, grind, jud. Ialomiţa; aşezarea fortificată de la ~: 17.
Greci, populaţie de origine indo-europeană din sudul Peninsulei Balcanice şi vestul Asiei Mici: 49—51, 53, 60—62; conflictul dintre ~ şi odrysi: 62; războaiele dintre ~ şi perşi (medice): 60—61; războiul peloponcsiac: 61—62.
Grecia: XXX, 82, 132. Vezi şi *Elada*.
Greuthungi, vezi *Ostrogoţi*.
Grigore IX, papă (1227—1241): 313.
Grid, sat aparţinând oraşului Călan, jud. Hunedoara: 256, 328, 329.
Grigorescu, Eremia (1863—1919), general român, unul din eroii primului război mondial: XII.

Griviţa, localitate în Bulgaria: XIV; bătălia de la ~: XIV.
Groza, Petru (1884—1958), om politic român, preşedinte al primului guvern revoluţionar-democratic al României (6 martie 1945 — 2 iunie 1952): XXXIII.
Grozeşti, sat, com., jud. Iaşi: 291.
Gueşti, sat, com. Coloneşti, jud. Olt: 205.
Gumelniţa, cultură neolitică: 9, 10, 24, 30.
„Gura Canliei”, punct orografic lângă sat. Canlia, com. Lipniţa, jud. Constanţa: 210.
Gura Humorului, oraş, jud. Suceava: 329.
Gura Idrici, sat, com. Roşieşti, jud. Vaslui: 222.
Gyla, vezi *Jula*.
Gylas, vezi *Jula*.

H

Hadrian (Publius Aelius Hadrianus), împărat roman (117—138 e.n.): 156, 187, 190, 196, 197, 212.
Hadrianopolis, vezi *Adrianopol*.
Haemus, munţi, vezi *Balcani*, *Munţii Balcani*.
Haemus, themă bizantină: 246.
Halicarnas, oraş antic în Asia Mică, azi Bodrum Turcia: 58.
Halici, cnezat: 294, 295, 304, 314, 317, 355.
Hallstatt, denumire pentru prima epocă a fierului în Europa: 39, 40, 41, 46, 47, 108.
Halmiris (Salmorus), fortificaţie romano-bizantină în Scythia Minor, localizată la Dunavătu de Jos, com. Murighiol, jud. Tulcea, 191.
Hamangia, cultură neolitică (mileniul 4—2 i.e.n.): 9.
Hangu, sat, com., jud. Neamţ: 223.
Hannköi, defileu în Munţii Balcani: 300.
Harghita, judeţ: 37, 47, 108, 119, 184, 222, 329.
Hasdeu, Bogdan-Petriceicu, scriitor, lingvist, folklorist şi istoric român (1838—1907): X.
Hasdingi, vezi *Asdingi*.
Haţeg, depresiune în sud-vestul Transilvaniei: 82, 156, 158, 168, 172, 268, 338.
Hăbăşeşti, sat, com. Strunga, jud. Iaşi; aşezarea fortificată neolitică de la ~: 18.
Hălmeag, sat, com. Şercaia, jud. Braşov: 312; cetatea medievală de la ~: 312, 319.
Hârjeu, Constantin N. (1856—1928), general şi istoric român: X, XV.
Hebros, denumirea antică a fluviului Mariţa: 62.
Heliade-Rădulescu, Ion (1802—1872), scriitor, lingvist, gânditor şi om politic român: XL.
Helis, cetate dacică, neidentificată: 78.

Henric de Hainaut, conte de Flandra, împărat latin al Constantinopolului (1206–1216): 306, 307.

Heracleea, oraș în Tracia, azi Eregli, Turcia: 51.

Heracleea Lyncestis, localitate antică în Macedonia, azi Bitola, R. S. F. Iugoslavia: 124.

Heria, sat, com. Fărău, jud. Alba: 82.

Herodot, istoric grec (c. 484–425 î.e.n.): 28, 53–59, 92.

Hesiod, poet grec (sec. VIII/VII î.e.n.): 52.

Hida, sat, com., jud. Sălaj: 41.

Hierasus, riu, azi Siret: 184.

Hinova, sat, com., jud. Mehedinți: castrul de la ~: 235.

Hinog, insulă pe Dunăre la 2 km în aval de Cernavodă: 291.

Histria, colonie și cetate grecească, oraș și cetate romană și romano-bizantină în apropierea com. Istria, jud. Constanța: 50, 51, 57, 60, 73, 85–87, 113, 121, 122, 210, 227.

Histranorum rex, căpetenie geto-dacă în nordul Dobrogei: 65.

Hittiți, populație de origine indo-europeană din Asia Mică: 27, 29.

Hitler, dictator nazist al celui de-al III-lea Reich (1933–1945): XXVIII.

Hirsu, *Dobrimir* (*Chrysos*), pronoiar vlah: 302–305.

Hirșova, oraș, jud. Constanța: 339.

Hirtibaciu, riu: 311.

Hlincea, sat, com. Ciurea, jud. Iași: 355.

Hmielov, cetate medievală din Moldova, azi în R. S. S. Ucraineană: 334.

Hoarda de Aur, hanat mongolo-tătar: 321, 335, 340, 343, 353, 354, 361.

Hoghiz, sat, comună, jud. Brașov; castrul de la ~: 190, 221.

Homer, poet antic grec (sec. IX î.e.n.): 26.

Horatius (*Quintus Horatius Flacus*), poet roman (65 î.e.n. – 8 e.n.): 54, 132, 133.

Horgești, comună, jud. Bacău: 240.

Horea, conducător al răscoalei din 1784–1785: XII, XIV, XLI.

Horia, sat, com., jud. Constanța: 17.

Horodiștea, sat, com. Păltiniș, jud. Botoșani; cetatea de pământ medievală de la ~: 222, 264.

Horom, cetate feudală, azi lingă actuala comună Palanca Nouă (R. S. F. Iugoslavia): 264, 270.

Hortus, localitate în Franța: 13.

Hotarele, sat, com., jud. Giurgiu: 38.

Hotin, cetate medievală a Moldovei, azi Chotin, R. S. S. Ucraineană: XV, 334.

Hotomel, localitate, R. S. S. Moldovenească: 264.

Hudești, comună, jud. Botoșani: 264.

Huedin, oraș, jud. Cluj; fortificație geto-dacică de la ~: 45.

Hunedoara, județ: 6, 45, 97, 100, 105, 108, 110, 221, 329, 337.

Hunaland, vezi *Ungaria*.

Hunedoara, municipiu, jud. Hunedoara: 256, 328, 335, 336; cetatea medievală de la ~: 268.

Hungaria, vezi *Ungaria*.

Huni, populație migratoare de origine turcică: 229, 232, 233, 235.

Hurghișca, punct orografic pe terit. com. Vatra Moldoviței, jud. Suceava: 328–330. Vezi și *Vatra Moldoviței*.

Hust, cetate medievală în Maramureș, azi în R. S. S. Ucraineană: 335.

Hybrida (*Caius Antonius Hybrida*), guvernator al provinciei Macedonia: 133.

Hypanis, denumirea antică a fluviului Bug: 71, 122. Vezi și *Bug*.

I

Iacob Heraclid Despot, domn al Moldovei 1561–1563): XV.

Iakov Svestislav, despot al Bulgariei (sec. XIV): 340.

Ialomița, județ: 17, 240, 267, 329.

Ialomița, riu: 91, 243, 267.

Iancu, *Avram* (1824–1872), democrat-revoluționar român, unul din conducătorii revoluției de la 1848–1849 din Transilvania: XII, XIV, XXXII, XLI.

Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei (1441–1446), guvernator al Ungariei (1446–1453): XII, XIII, XLI.

Ianus, zeitate romană: 134.

Iaroslav cel Înțelept, cneaz al Kievului (1017, 1019–1054): 292.

Iași, județ: 8, 17, 18, 25, 45, 48, 206, 221, 223, 254, 291, 329, 355.

Iași, municipiu, reședință a jud. ~: IX, XXX, 235; Universitatea din ~: III.

Iazygi, ramură a sarmaților: 137, 144, 149, 150, 170, 196, 197, 199, 206.

Ibănești, sat, com., jud. Botoșani; cetatea de pământ medievală de la ~: 264.

Icoana, sat, com., jud. Mehedinți: 22.

Idanthyrssos, căpetenie scitică: 59.

Ierusalim, oraș antic și medieval în Iudeea; regatul ~ (1099–1187): 299.

Ighiel, sat, com. Ighiu, jud. Alba: 31, 32.

Ighiu, sat, com., jud. Alba: 186, 311.

Ilfov, sector agricol: 3, 205.

Ilfov, riu: 243.

Iliada, epopee greacă atribuită lui Homer: 26.

Ilișua, sat, com. Uriu, jud. Bistrița-Năsăud; castrul de la ~: 189.

- Ilivakia*, riu antic în Cimpia Munteniei, identificat ipotetic cu Ialomîța: 243.
- Illyria* (Illyricum), regiune geografico-istorică în Peninsula Balcanică: 39, 120, 126, 314.
- Illyricum*, vezi *Illyria*.
- Illyri*, popor antic în vestul Peninsulei Balcanice: 65, 84, 131, 211.
- Imperiul Asăneștilor*, vezi *Statul româno-bulgar*.
- Imperiul bizantin*: XXI, 226, 227, 240, 241, 243, 246, 247, 260, 270, 286–288, 290, 293–297, 300, 301, 304–306, 309, 313, 340, 361.
- Imperiul habsburgic*: XXII.
- Imperiul latin de la Constantinopol*: 305, 306, 308, 313, 314.
- Imperiul latin de la Tesalonic*: 315.
- Imperiul persan*: XX, 54, 55, 57, 60, 65.
- Imperiul roman* (Statul roman): XX, 91, 93, 105, 123, 125–127, 129, 130, 132, 134, 135, 138, 139, 141, 143, 144, 151, 153, 154, 171, 175, 179–181, 187, 195, 196, 201, 205–108, 214, 217, 224, 226, 236, 239, Vezi și *Imperiul romano-bizantin*.
- Imperiul romano-bizantin*: 244, 295, 299–302, 306–308.
- Imperiul tarist*: XXII.
- India*: 25.
- Ingenius*, uzurpator al tronului imperial roman (260): 211.
- Inlăceni*, sat, com. Atid, jud. Harghita: castrul de la ~: 190.
- Inocențiu III*, papă (1198–1216): 305, 308.
- Inspectoratul General pentru Educație, Cultură și Propagandă*: XXXIII.
- Institutul de Arheologie din București*: IX.
- Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*: IX, X.
- Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*: X.
- Institutul de Istorie a Artei din București*: IX.
- Institutul de Studii Sud-Est Europene*: X.
- Institutul de Studii Istoric și Social-Politice de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist Român*: IX.
- Ioan Asan*, vezi *Asan I*.
- Ioachim de Sibiu*: 312.
- Ioan*, cneaz român: 343.
- Ioan*, fiul lui Iuga: 310.
- Ioan Alexandru*, nepot al lui Mihail Șisman: 345.
- Ioan Asan II*, împărat (țar) al românilor și bulgarilor (1218–1241): 312–314.
- Ioan V Paleologul*, împărat bizantin (1341–1354, 1355–1376, 1379–1391): 361, 363.
- Ioan VI Cantacuzino*, mare domestikos, apoi împărat bizantin (1341–1354): 353, 361, 362.
- Ioan XII*, papă (1316–1334): 352.
- Ioan I Tzimiskes*, împărat bizantin (969–976): 270, 287.
- Ion Vodă cel Cumplit*, voievod al Moldovei (1572–1574): XII.
- Ioneștii Govorii*, vezi *Pons Aluti*.
- Ioniță* (*Ioan sau Calorian*), împărat (țar) al românilor și bulgarilor (1197–1207): VI, 302, 304–308, 312.
- Ionia*, stat antic în Asia Mică: 72.
- Iordanes*, istoric roman de origine gotă (sec. VI): 128.
- Iorga, Nicolae*, istoric român (1871–1940): X, XV, XL, 183, 219, 240, 243, 287, 309–312, 350, 354, 363.
- Iosășel*, sat desființat, înglobat la satul Gurahonț, com. Gurahonț, jud. Arad: 6, 12.
- Iozășel*, riu: 284.
- Ipotești-Ciurelu-Cindești*, cultură românească din sec. VI–VII. 237.
- Ipsos*, oraș antic în Frigia; bătălia de la ~: 74, 76.
- Iran*, 25, 276.
- Isaac I Comnenul*, împărat bizantin (1057–1059): 300.
- Isaac II Anghelos*, împărat bizantin (1185–1195): 297–300.
- Isaccea*, oraș, jud. Tulcea; cetatea feudală de la ~: 57, 71, 191, 246, 271, 339, 361; vezi și *Noviodunum*.
- Issos*, localitate antică în Asia Mică; bătălia de la ~: 70.
- Istanbul*, vezi *Byzantion*.
- Istros*, subdiviziune a themei Thracia: 246.
- Istros*, vezi *Dunărea*.
- Istru*, vezi *Dunărea*.
- Italia*, peninsula: 89, 124, 132, 139, 170, 195, 219, 295.
- Italia*, stat; ~ mussoliniană: XXVII, XXVIII.
- Itil*, vezi *Volga*.
- Iudeea*, stat antic: 197.
- Iuga*, cneaz român din Maramureș: 311.
- Iugoslavia* (*Republica Socialistă Federativă* ~): XXVII, XXX, 156, 212.
- Iustinian I*, împărat bizantin (527–565): 227, 241.
- Iustinian II*, împărat bizantin (685–695) și (705–711): 246.
- Ivanco*, conducător român, văr al lui Asan I (sec. XII): 302, 304.
- Ivano-Francovsk*, regiune în R. S. S. Ucraineană: 205.
- Izmir*, vezi *Smirna*.
- Izvoare*, comună, jud. Neamț: 254, 258.
- Izvoarele*, vezi *Sucidava*.
- „*Izvor*”, punct orografic pe terit. com. Ripiceni, jud. Botoșani, 7, 8.

I

„*Îndrumătorul cultural artistic din armată*”,
revistă: XVII.

Întorsura Buzăului, oraș, jud. Covasna: 8.

J

Jigodin, localitate componentă a orașului Miercurea Ciuc, jud. Harghita: 258; complexul fortificat dacic de la ~: 108, 119.

Jilava, sat, com. suburb., a municipiului București: 291.

Jiu, riu: XXV, 8, 43, 67, 165, 172, 179, 312.

Jupa, vezi *Tibiscum*.

Jula cel Bătrîn, voievod al Transilvaniei (sec. XI): 290.

Jula al IV-lea, voievod al Transilvaniei (sec. XI): 290.

K

Kadan, vezi *Cadan*.

Kálnoky Jenő, geograf maghiar: 290.

Kama, riu: 276.

Kamčija, pas în Munții Balcani: 162.

Kamčija, riu: 299.

Kamytzes, Manuel, protostrator bizantin: 300, 304, 305.

Kanites, rege scit (sec. II î.e.n.): 85.

Kedrenos, Georgios, cronicar bizantin (sec. XI—XII): 291.

Keiris, denumire antică de peșteră din Dobrogea, neidentificată: 132.

Kekaumenos, Katakalon, strateg, guvernator în Paristrion: 287.

Kenasna, localitate medievală identificată probabil cu *Kanizsa*. R. P. Ungară: 281.

Kerkine, denumire antică a masivului muntos Ograjden, R. P. Bulgaria: 62.

Keve, vezi *Cuvin*.

Kiev, cnezat: 292, 294, 295.

Kiev, oraș, R. S. S. Ucraineană: 315.

Kirișescu, Constantin (1876—1965), zoolog și publicist român: XL.

Kjüstendil, vezi *Velbujd*: 345.

Klocotnitza, localitate în sud-estul Bulgariei, azi sat cu același nume; bătălia de la ~: 313.

Kogălniceanu, Mihail, (1817—1891), om politic, istoric român: X.

Komarov, localitate în R. S. S. Ucraineană: 232.

Kostenef, localitate în Peninsula Balcanică: 304.

Kozeakon, castel al lui Dobrotiță, pe litoralul Mării Negre, în apropiere de Mesembria: 363.

Kritzimos, cetate bizantină, azi Kričim, R. P. Bulgaria: 304.

Kuperion, oraș medieval în Tracia răsăriteană, localizat lângă Ōrlū, Turcia: 302.

Kypsella, localitate medievală, azi Ipsela, Turcia: 302, 304.

L

La Ciugă, punct orografic în jud. Prahova: 268.

La Culă, punct orografic, com. Pescari, jud. Caraș-Severin: 270.

La Metereze, punct orografic în com. Dridu, jud. Ialomița: 258, 329.

La Redută, punct orografic în sat. Fundu Hertii, jud. Botoșani: 263.

Laberius Maximus (Manius Laberius Maximus), legat al Moesiei Inferior: 156, 157, 163.

Lactantius (Lucius Caelius Lactantius Firmianus), retor și scriitor roman (c. 260—c. 325): 196.

Ladislau, voievod al Transilvaniei (1275): 340.

Ladislau IV Cumanul, rege al Ungariei (1272—1290): 343.

Ladislau Kan, voievod al Transilvaniei (1294—1315): 355.

Lainici, pas în Carpații Meridionali: 2.

Lapoș, sat, com., jud. Prahova: 12.

Lardea, localitate bizantină situată între actualele localități Iambol și Lazarevo, R. P. Bulgaria, lupta de la ~: 298.

Largiana, castru, identificat ipotetic la Românași, jud. Sălaj: 189.

Larissa, oraș în Tessalia: 296.

La Tène, localitate în Elveția, importantă stațiune celtică al cărei nume, prin generalizare, s-a dat celei de-a doua epoci a fierului: 82, 100, 108.

Lazaret, peșteră în Franța: 13.

Lăpuș, sat, com., jud. Maramureș: 38.

Lebedia (Levedia), regiune geografico-istorică localizată între Nipru și Don: 276.

Lech, riu: 276.

Lechința de Mureș, veche denumire a satului Lechința, com. Iernut, jud. Mureș: 184, 185, 258, 260.

Lederata (Literata), castru și fortificație romană și romano-bizantină în Mesia Superior, azi Ram, R. S. F. Iugoslavia: 156, 195.

Legea privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România: XX XVII.

Legenda sfintului Gerard, cronică medievală: 289, 309.

Legiunea: ~ II Adiutrix: 212; *~ VII Claudia*: 174, 212; *~ XI Claudia*: 189, 191, 199;

~ III Augusta: 212; ~ III Flavia Felix: 101, 189; ~ X Fretensis: 199; ~ XIII Gemina: 187, 189, 191, 212; ~ I Italica: 189, 191, 199, 212, 213; ~ II Partica: 212; ~ V Macedonica: 187, 189, 190, 191, 193, 199.

Leo de Santa-Croce, legat papal: 305.

Lețcani, sat, com., jud. Iași: 222, 223, 234.

Leustachius, voievod al Transilvaniei (c. 1176): 290.

Licinius Crasus, L, general roman (sec. I î.e.n.): 133.

Licostomo, cetate bizantină și genoveză, identificată ipotetic la Chilia: 286, 339.

Limes, 384; ~ *dunărean*: 244; ~ *Transalutanus*: 190, 202.

Lipița, localitate în R. S. Ucraineană, cultura eponimă a dacilor liberi (costoboci) (sec. I—III e.n.): 204.

Lișcoteanca, sat, com. Bordei Verde, jud. Brăila: 291.

Liteni, sat, com., jud. Suceava: 222, 256, 257.

Litovoi, voievod român (?—c. 1277): XVI, 311, 325, 343, 344, 351.

Lituanieni: 360.

Liubeova, sat, com. Berzasca, jud. Caraș-Severin; așezarea fortificată neolitică de la ~: 16.

Livada, sat, com. Iclod, jud. Cluj: 34.

Locusteni, sat, com. Daneți, jud. Dolj: 184.

Lon, riu: 210.

Lomaciți, localitate, azi în R. R. S. Moldovenească: 264.

Longinus (Cnaeus Pompeius, ip), comandant al trupelor romane în războaiele cu dacii: 169.

Lonea, riu: 265.

Longobarzi, populație migratoare de origine germanică: 236.

Longus Iohannes, cronicar francez (sec. XIII): 319.

Loveč, vezi Lovitzon.

Lovitzon, cetate bizantină, azi Loveč, R. P. Bulgaria: 298.

Lozna, sat, com., jud. Sălaj; fortificația hallstattiană de la ~: 45.

Ludovic I, rege al Ungariei (1342—1380): 321, 353, 360.

Luduș, oraș, jud. Mureș: 77.

„*Lumea militară ilustrată*”, periodic: XVI.

Lüle Burgas, localitate în Turcia: 301.

Luncani, sat component al com. suburb. Mărgineni, municipiul Bacău, jud. Bacău: 100.

Luncavița, sat, com. jud. Tulcea: 7, 9, 17, 22; așezarea fortificată neolitică de la ~: 7, 9.

Luftwaffe: XXIX.

„*Lupta întregului popor*”, revistă română de istorie militară: XVII.

Luvru, muzeu: 58.

Luxemburg, ducat: 311.

Lvov, oraș, azi în R. S. S. Ucraineană: 203, 205.

Lycon, general macedonean: 74.

Lydia, regiune istorico-geografică în Asia Mică: 39.

Lydus, Ioannes, scriitor roman de origine greacă (sec. IV): 174.

Lyginos, denumirea antică a riului Roșika, R. P. Bulgaria; bătălia de la ~: 67.

Lykostoma, vezi *Licostomo*.

Lykostomo, vezi *Licostomo*.

Lysimach, rege al Traciei (306—281 î.e.n.): 50, 72—79, 85.

M

Macedonia, stat antic: 39, 61, 62, 64, 65, 72, 76, 79, 83, 89, 90, 124, 125, 131—134, 174, 195, 283, 293, 313.

Macedoneni: 53, 64—79, 89; confruntare dintre ~ și geți: 64—79; expediția ~ din 339 î.e.n.: 64—65; lupta dintre ~ și sciți: 63—65; lupta dintre ~ și triballi: 65—67.

MacKendrick, Paul, istoric american: 186.

Macrianus, uzurpator al tronului imperial roman (260—261): 211.

Macrobius (Ambrosius Macrobius Theodosius), scriitor latin (sec. 4—5 e.n.): 71.

Mačva, regiune administrativă (banat): 340.

Magheru, Gheorghe (1802—1880), general și om politic român, unul din conducătorii revoluției burghezo-democratice din Țara Românească de la 1848—1849: XI, XXIII.

Maghiari, vezi *Unguri*.

Mahmudia, sat, com., jud. Tulcea; așezarea fortificată geto-dacică de la ~: 191.

Makapansgat, localitate în Republica Sud-Africană: 5.

„*Malu Roșu*”, cartier al orașului Giurgiu, pe terit. cărui s-a depistat o așezare auri-giană: 7.

Malva, vezi *Romula*.

Manaia sat, localitate componentă a orașului Năvodari, municipiul Constanța, jud. Constanța; stațiunea de locuire musteriană de la ~: 6.

Mangalia, vezi *Callatis* și *Pangalia*.

Manole, Meșterul, personaj din legenda cu același nume: VIII.

Manuel Comnenul, împărat bizantin (1143—1180): 296.

Maramureș, județ: 32, 38, 228, 268, 336, 360; zona geografică ~: XXV, 310, 311, 326, 329, 335—337, 355, 357, 359, 360.

Marathon, localitate în Attica, azi Maraton, Grecia; bătălia de la ~: 60.

Marca, sat, com., jud. Sălaj; cetatea dacică de la ~: 108.

- Marcianopolis*, oraș roman în Moesia Inferior, azi Devnia, R. P. Bulgaria: 162, 195.
- Marcomania*, regiunea locuită de marcomani în sec. I–IV e.n., azi Boemia: 361.
- Marcus, Agrippa*, general roman (sec. I î.e.n.): 134.
- Marcus Aurelius (Marcus Aurelius Verus)*, împărat roman (161–180): 191, 198, 199.
- Marcus Aurelius Antoninus (Elagabal)*, împărat roman (218–222): 212.
- Marcus Cocceius Nerva*, împărat roman (96–97): 151.
- Mardonius*, general persan: 60.
- Marcus, Vinicius*, general roman (sec. I î.e.n.): 135.
- Marcus Ulpius Peregrinus*, tribun al legiunii I Italica: 213.
- Marea Adunare Națională a Republicii Socialiste România*: XXXVII.
- Marea Adriatică*: 124, 127, 219.
- Marea de Azov*: 39.
- Marea Baltică*: 25, 304, 353.
- Marea Egee*: 39, 49, 60, 302, 363.
- Marea de Marmara*: 306.
- Marea Mediterană*: 28.
- Marea Neagră (Pontus Euxinus)*: XXXI, 1–3, 17, 24, 28, 49, 50–52, 55–58, 61, 67, 71, 74, 75, 121, 122, 133, 132, 136, 138, 199, 208, 246, 247, 286, 287, 291, 292, 298, 304, 325, 326, 335.
- Marea Nordului*: 199.
- Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*: XXV.
- Marele Stat-Major român*: XXVII, XXX.
- Maria de Ungaria (Margareta)*, soția lui Bonifaciu de Montferrat: 307.
- Marisca*, presupusă denumire a riului Argeș în epoca romană: 210.
- Marisus*, vezi *Mureș*.
- Marița*, fluviu: 61, 62, 298, 302, 306.
- Mars*, zeitate romană: 198.
- Martial (Marcus Valerius Martialis)*, poet roman (40–103 e.n.): 150.
- Masclianis*, stație în Dacia, localizată ipotetic la Slatina-Timiș, jud. Caraș-Severin: 156, 184, 189.
- Matei Basarab*, domn al Țării Românești (1632–1654): XVI, XXII, XL.
- Mateuți*, localitate, azi în R. S. Moldovenească: 88, 293.
- Mauretania*, vezi *Mauretania Caesariensis*.
- Mauretania Caesariensis*, provincie romană: 196, 197.
- Mauri*, popor: 201.
- Mauriciu*, presupus autor bizantin (sec. VII): 241, 245.
- Mauropus, Ioan*, cronicar bizantin: 293.
- Măcișeni*, sat, com. Corni, jud. Galați: 42.
- Măgura*, sat, com. suburb. a municipiului Bacău, jud. Bacău: 207.
- Măgura Codlei*, înălțime în apropiere de Codlea, jud. Brașov; fortificația de la ~: 327–329.
- Măgurele*, com, suburb. a municipiului București: 16; așezarea fortificată neolitică de la ~: 16, 17.
- Măldăiești*, sat, com. Rifov, jud. Prahova; castrul de la ~: 191.
- Mălușteni*, sat, com., jud. Vaslui: 8.
- Mănoaia*, sat, com. Costișa, jud. Neamț: 222.
- Mărășești*, oraș, jud. Vrancea: XIV; luptele de la ~: XIV, XXV.
- Mărăști*, sat, com. Răcoasa, jud. Vrancea; luptele de la ~: XIV, XXV.
- Mătășaru*, sat, com. Mătășaru, jud. Dimbovița: 205.
- Medias*, municipiu, jud. Sibiu: 233; cetatea geto-dacică de la ~: 45.
- Medieș*, sat, com. Medieșu Aurit, jud. Satu Mare: 338.
- Medieșu Aurit*, sat, com., jud. Satu Mare: 205.
- Mediolanum*, oraș roman, azi Milano, Italia: 211.
- Mehadia*, sat, com., jud. Caraș-Severin: 156; cetatea medievală de la ~: 156, 185, 341, 345.
- Mehedinți, Simion* (1869–1962), geograf român: 182.
- Mehedinți*, județ: 8, 23, 41, 165, 235, 254, 328.
- Memnon*, strateg al provinciei Thracia: 70.
- Memnorum*, voievod al românilor din Bihor (sec. IX–X): XLI, 239, 250, 264, 271, 272, 276–280, 283–285, 290, 309; luptele ostirii conduse de ~ cu invadatorii unguri: 275–280, 283–285.
- Merisor*, pas în Carpații Meridionali: 119, 343.
- Mesembria*, colonie grecească, oraș roman, azi Nesebăr, R. P. Bulgaria: 85, 89, 122.
- Mesopotamia*, ținut antic între Tigru și Eufrat; provincia romană ~: 72.
- Mesta*, vezi *Nestos*.
- Mesteacăn*, sat, com. Valea Chioarului, jud. Maramureș: 228.
- Micia*, castru în Dacia, localizat la Vețel, com., suburb., municipiul Deva, jud. Hunedoara: 185, 189, 209, 221.
- Micloșoara*, sat aparținând orașului Baraolt, jud. Covasna: 256, 312.
- Midia*, cetate pe litoralul Mării Negre, situată la nord de Constantinopol, azi în Turcia: 362.
- Midje*, vezi *Midia*.
- Miercurea Ciuc*, oraș, jud. Harghita: 108, 119, 258, 260. Vezi și *Jigodin*.
- Mihai Bravu*, sat, com., jud. Giurgiu: 205.
- Mihai Viteazul*, domn al Țării Românești (1593–1601), principe al Transilvaniei (1599–1600) și domn al Moldovei (1600), sub sceptrul căruia s-a înfăptuit prima unire a țărilor române: VIII, XII, XIII, XXII, XLI.

- Milano*, edictul de la ~: 217.
- Mihail, Gheorghe*, general (1887–1982), șef al Marelui Stat Major (august – septembrie 1940, august – septembrie 1944) XLI.
- Mihail III Șişman*, țar al Bulgariei (1323–1330): 345, 346.
- Mihnea III*, domn al Țării Românești (1658–1659): XXII.
- Militari*, sat înglobat municipiului București: 205.
- Ministerul Apărării Naționale*: XVII.
- Ministerul de Interne*: XXXVII.
- Minucius Rufus* (*Marcus Minucius Rufus*), consul roman: 84.
- Miocen*, epoca inferioară a neogenului, cea de-a doua perioadă a erei neozoice: 6.
- Mircea cel Bătrîn*, domn al Țării Românești (1386–1418): XII, XIII, XLI, 363, 364.
- Miriophyto*, vezi *Olynth*.
- Miseslav*, voievod român, identificat probabil cu Seneslau: 317.
- Mithridates VI Eupator*, rege al Pontului (120–63 î.e.n.): 121, 124.
- Mitoc*, vezi „Valea Izvorului”.
- Mitu*, vlah balcanic: 304.
- Minăstioara*, sat, com. Uliești, jud. Dimbovița: 119.
- Minărișca*, sat, com. Valea Seacă, jud. Bacău: 37.
- Mînzătești*, sat, com. Mălușteni, jud. Vaslui: 253, 254.
- Moesi*, ramură a geto-dacilor de la sud de Dunăre: 98.
- Moesia*, provincie romană: 135, 137–139, 144, 145, 147, 149, 188, 194, 195, 207, 210; ~ Inferior: 102, 145, 156, 159, 161–163, 165, 171, 179, 189–191, 197, 199, 205, 208, 210, 212–214; ~ Superior: 145, 149, 154, 189, 191, 194, 199; ~ bizantină: 297.
- Mogoșoaia*, sat, com. suburb. municipiul București: I; palatul ~: VII.
- Moigrad*, sat, com. Mirșid, jud. Sălaj. Vezi *Porolissum*.
- Moise Corenăș*, cronicar armean: 250.
- Moldova*: XX, XXIX, 27, 28, 88, 233, 242, 321, 322, 324, 334, 356–360, 363; statul feudal ~: XX–XXII: 221, 310, 354, 355.
- Moldoveniști*, sat, com., jud. Cluj; cetatea de pământ medievală de la ~: 264, 265.
- Moldova*, localitate, azi în R. S. S. Moldovenească: 27.
- Moncastro*, vezi *Cetatea Albă*.
- Mongoli*, popor: 213, 353, 354; marea invazie a ~ din 1241: 315, 322, 336, 339, 340.
- Mongolia*: 239.
- „*Monitorul oastei*”, periodic: XVI.
- Montana*, vezi *Civitas Montanensium*.
- Morava*, riu în R. S. Cehoslovacă: 97, 120.
- Morava*, riu în R. S. F. Iugoslavia: 297, 300.
- Morești*, sat, com. Ungheni, jud. Mureș; așezarea fortificată prefeudală de la ~: 89, 256, 265.
- Morisena*, centru al voievodatului românesc din Banat, azi Cenad, jud. Timiș: 250, 271, 289.
- Moscu*, sat, aparținând orașului Tirgu Bujor, jud. Galați: 292.
- Mosella*, riu: 311.
- Moskon*, rege traco-get (sec. II î.e.n.): 90, 91.
- Mostiștea*, riu: 27.
- Mosynopolis*, localitate bizantină, azi Gümüriş, Grecia: 307.
- Moșna*, sat, com., jud. Iași; fortificația geto-dacică de la ~: 88.
- Moșna*, sat, com., jud. Sibiu: 82.
- „*Movila Filipescu*”, punct orografic pe terit. com. suburb. Măgurele, municipiul București; așezare fortificată neolitică de la ~: 17.
- Movileni*, sat component al com. suburb. Șendreni, municipiul Galați, jud. Galați: 240.
- Movilița*, sat, com., jud. Ilfov: 292.
- Mozacu*, riu: 5, 17.
- Mucianus*, legat al Moesiei: 139.
- Mugeni*, sat, com., jud. Harghita: 184.
- Muhy-al-Din*, emir selgiucid al Ancirei (Ankara): 302.
- Munar*, com., jud. Arad: 45.
- „*Munca politică în Armata Republicii Socialiste România*”, revistă: XVII.
- Muncelu de Sus*, sat, com. Mogoșești-Siret, jud. Iași: 206.
- Muntenia*: XXIX, 17, 25, 28, 232, 321, 339, 343. Vezi și *Țara Românească*.
- Munții Alpi*: 28, 82.
- Munții Altai*: 276.
- Munții Balcani*: XXIII, XXIX, 25, 40, 52, 53, 60, 61, 65, 66, 69, 70, 72, 74, 92, 97, 98, 123, 124, 127, 132, 134, 135, 144, 159, 161, 163, 207, 208, 219, 240, 287, 296–302, 304–308, 321.
- Munții Carpați* (Apuseni, Buzăului, Dognecei, Godeanu, Meridionali, Orăștiei, Păduroși, Răsăriteni): XXX, 1–3, 8, 16, 17, 24, 28, 38, 39, 53, 63, 75, 81, 87, 88, 90, 91, 97, 107, 110, 111, 114, 117–119, 130, 143, 148, 159, 161, 164, 165, 177, 179, 184, 185, 189, 191, 203–205, 208, 231, 233, 236, 247, 249, 250, 263, 264, 268, 269, 276, 290, 291, 293, 294, 313, 314, 317–320, 322, 325, 330, 331, 343, 344, 351, 353, 355, 357, 359, 360.
- Munții Pindului*: 287, 296, 308.
- Munții Rodopi*: 304.
- Munții Urali*: 239.
- Murena* (*L. Caelius Murena*), legat, participant la al doilea război dintre daci și romani: 232.

Mureș, riu: 45, 59, 81, 83, 91, 111, 135, 179, 189, 236, 266, 281, 289, 290, 311, 319.
Mureș, județ: 37, 47, 83, 89, 103, 184, 220–222, 256, 258, 265.
Murighiol, sat, com., jud. Tulcea: 191.
Murgu, Eftimie (1805–1870), democrat-revoluționar român, conducător al revoluției de la 1848–1849 din Banat: XXIII, XLI.
Muridava, localitate antică la sud de Dunăre, neidentificată: 210.
Muzait, punct orografic, sat. Dunăreni, com. Aliman, jud. Constanța: 191.
Muzeul de artă din Viena: 81.
Muzeul Militar Central: X, XVII.
Muzeul de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca: X.
Muzeul Național, Napoli: 69.
Mycale, promontoriu în Asia Mică; bătălia de la ~: 60.
Mysi, populație de origine tracă din Mysia (Asia Mică): 39.
Mysia, regiune geografico-istorică antică în Asia Mică: 39.

N

N.A.T.O.: XXXIX.
Naissos, vezi *Naissus*.
Naissus, oraș antic și medieval, azi Niș (R. S. F. Iugoslavia): 195, 296, 299, 300, 314.
Nandru, sat, com., jud. Hunedoara: 6.
Napoca, oraș roman în Dacia, azi Cluj-Napoca, jud. Cluj: 184, 190, 193, 194, 212, 213
Națiunile Unite: XXIX.
Nămoloasa, sat, com., jud. Galați; fortificațiile moderne de la ~: XV, XXIV, XXX.
Nănești, sat, com. Parincea, jud. Bacău: 42, 222, 223.
Neagoe Basarab, domn al Țării Românești (1512–1521): XII, XV, XL, XLI.
Neaiduno, vezi *Noviodunum*.
Neamț, județ: 7, 10, 16, 18, 37, 110, 204, 206, 222, 236, 255, 256, 258, 271; cetatea ~: XV, 334.
Neculce Ion, cronicar român (c. 1672–1745): X.
Nedao, riu: 235; bătălia de la ~: 235, 236.
Negrești, oraș, jud. Vaslui: 254.
Negru Vodă, sat, com., jud. Constanța: 321; cetatea lui ~: 337.
Nera, riu: 270.
Nero (*Tiberius Claudius Drusus Germanicus Caesar Nero*), împărat roman (54–68 e.n.): 138, 143.
Nesebăr, vezi *Mesembria*.
Nestor, vestarh bizantin, catepan de Dristra: 294.
Nestos, denumirea antică a riului Mesta: 66.

Nicanor, general macedonean: 68.
Niceea, Imperiul bizantin de la ~: 233, 234, 250, 307.
Nichifor II Phocas, împărat bizantin (963–969): 287.
Nichita, spatharocandidat imperial și turmarh: 246.
Nicolae, voievod al Transilvaniei: 340.
Nicolae Alexandru, domn al Țării Românești (1352–1364): 353.
Nicolaos din Damasc, poet grec (sec. I î.e.n.): 40.
Nicopolis ad Istrum, oraș roman în Tracia, azi Stari Nikiup, R. P. Bulgaria: 162.
Niculifă cel Bătrîn, conducător român la sud de Dunăre: 287.
Niculifă din Larisa, conducător de oști român la sud de Dunăre: 296.
Nipru, riu: 24, 39, 239, 276.
Nistru, fluviu: XXI, XXII, 2, 28, 40, 54, 75, 88, 179, 184, 203, 205, 208, 232, 240, 242, 264, 287, 293, 314, 334, 361; Limanu ~: 204.
Niș, vezi *Naissus*.
Noquai, han al Hoardei de Aur (1290–1312): 340, 354.
Normanzi: 296.
Nosa, vezi *Bistrița*, localitate.
Noșlac, sat, com., jud. Alba: 184.
Noua, cultură din epoca bronzului: 28, 30, 32.
Novae, castru și oraș roman și romano-bizantin, azi Sviștov, R. P. Bulgaria: 163, 165, 191, 210, 213.
Noviodunum, castru, static de flotă, fortificație romano-bizantină și bizantină, localizate la Isaccea, jud. Tulcea: 191, 195, 288.
Nucet, promontoriu, vezi *Popești*.
Numidia, provincie romană: 421.
Nürnberg, oraș în Bavaria: 299.
Numfalău, sat, com., jud. Sălaj: 247.

O

Oaș, sat, com. Frata, jud. Cluj: 310, 338.
Obîrșeni, sat, com. Voințești, jud. Vaslui; așezarea fortificată neolitică de la ~: 18.
Obîrșia Nouă, sat, com. Izvoru Berheciului, jud. Bacău: 253.
Obîrșia Nouă, sat, com. Obîrșia, jud. Olt: 254.
Obreja, sat, com. Polovragi, jud. Gorj: 185.
„Observatorul militar”, periodic: XVI.
Ocna Mureș, oraș, jud. Alba: 45.
Ocna Sibiului, oraș, jud. Sibiu; tezaurul descoperit la ~: 82.
Ocnița, localitate componentă a orașului Ocnele Mari, jud. Vilcea: 110, 130, 222; cetatea getică de la ~: 110, 130.
Octamasades, rege scit: 61.

Octavianus Augustus (Caius Iulius Octavianus Augustus), împărat roman (31 î.e.n. – 14 e.n.): 131–133, 140.
Odesa, oraș în R. S. S. Ucraineană: 291.
Odessos, colonie grecească și oraș roman în Moesia Inferior, azi Varna, R. P. Bulgaria: 51, 65, 73, 85, 122.
Odorheiu Secuiesc, municipiu, jud. Harghita: 108, 325; așezarea fortificată geto-dacică de la ~: 108, 221; castrul de la ~: 190.
Odrisi, populație tracă la sud de Dunăre: 61, 62, 64, 69, 74, 138; conflictul militar între ~ și geți: 60–61; statul ~: 60, 61, 92.
Oescus, oraș roman, castru, azi Gigen, R. P. Bulgaria: 145, 195, 210.
Ogost, riu: 312.
Ograjden, vezi *Kerkine*.
Oguz han, conducător (han) mongol: 294.
Oguzname: 294.
Ohrida, oraș și posesiune medievală, azi în R. S. F. Iugoslavia: 314.
Oinac, sat, com., jud. Giurgiu: 30.
Oitus, pas în Carpații Răsăriteni: 2, 119, 171, 190.
Oitus, sat, com. Brețcu, jud. Covasna; bălăia de la ~: XIV, XXV.
Olaf, rege legendar din Scandinavia: 294.
Olaha, voievod român amintit la 1247: 354.
Olahus, Nicolaus (1493–1568), umanist român din Transilvania: XL.
Olbia, colonie greacă, oraș roman, azi Porutino, R. S. S. Ucraineană: 71, 97, 98, 122.
Oldowai, localitate în Tanzania: 5, 13.
Olgierd, mare cneaz al Lituaniei (1345–1377): 360.
Olt, județ: 45, 228, 254.
Olt, riu: 16, 17, 24, 83, 91, 107, 130, 132, 136, 171, 190, 191, 194, 195, 198, 202, 203, 231, 312, 319, 343, 344.
Olteni, sat, com. Bodoc, jud. Covasna; castrul de la ~: 190, 221.
Oltenia: XXII, XXIX, 25, 41, 321, 343.
Oltenița, oraș, jud. Călărași: 291.
Oltina, vezi *Altinum*.
Oncești, sat, com. Birsana, jud. Maramureș; cetatea medievală de la ~: 336.
Onciul, Dimitrie (1856–1923), istoric român, întemeietorul școlii critice în istoriografia română: XL, 314.
Onglos, vezi *Atelkuz*.
Oprea, fiul lui Codrea: 310.
Oppius Sabinus, Caius, guvernator al provinciei Moesia: 145, 151.
Oradea, municipiu, reședința jud. Bihor: 33; cetatea ~: 319, 325.
Orăștie, oraș, jud. Hunedoara: XV, 117.
Orbelon, denumirea antică a masivului muntos Ciadag, R. P. Bulgaria: 66.
Organizația Națiunilor Unite: XVIII.

Orheiul Bistriței, sat, com. Cetate, jud. Bistrița-Năsăud: 185; castrul de la ~: 185, 189, 209.
Orhei, localitate, azi în R. S. S. Moldovenească; cetatea medievală de la ~: 334.
Oriahovo, localitate în R. P. Bulgaria: 191, 210.
Orient, denumire uzuală pentru spațiul asiatic și est-african: 124, 138, 170; ~ Apropiat: 123. Vezi și *Asia*.
Orlea, sat, com., jud. Olt: 7, 12.
Orlovka, vezi *Aliobrix*.
Oroles, rege dac (sec. II î.e.n.): 88, 89, 90.
Orșova, oraș, jud. Mehedinți: 156, 264, 270. Vezi și *Dierna, Ursica*.
Oslu (Osul), căpetenie pecenegă: 290.
Ostra, sat, com., jud. Succava: 329.
Ostrogoți, ramură estică a goților: 236. Vezi și *Goți*.
Ostrovul Banului, insulă, com. Gura Văii, jud. Mehedinți: 8, 226.
Ostrovu Mare, sat, com. Gogoșu, jud. Mehedinți: 22, 254, 328.
Oslu, vezi *Oslu*.
Oșorhei, sat, com., jud. Bihor: 29.
Otho (Marcus Salvius Otho), împărat roman (69 e.n.): 138.
Otomani, cultură din epoca bronzului: 35.
Otomani, sat, com. Sălacea, jud. Bihor; fortificația din epoca bronzului de la ~: 35, 37.
Otto de Bavaria, arhiduce, rege al Ungariei (1305–1308): 342, 355.
Otto I de Wittelsbach, vezi *Otto de Bavaria*.
Ottokar II Premysl, rege al Boemiei (1253–1278): 355.
Ottokar de Styria, cronicar: 355.
Ovidiu, sat, com. suburbană a municipiului Constanța, jud. Constanța: 210.
Ovidiu (Publius Ovidius Naso), poet roman (43 î.e.n. – c. 18 e.n.): 54, 136, 137.
Özbeq, vezi *Uzbek*.
Oțeleni, sat, com., jud. Iași: 353.

P

Pacorus, rege part: 162, 171.
Palanca, vezi *Lederata*.
Paleolitic, epoca pietrei cioplite, corespunzătoare pleistocenului: IV, V, 4, 5, 8, 13, 21.
Palestina, regiune geografico-istorică în Orientul Apropiat: 299.
Pamphilion, localitate medievală în Tracia, azi dispărută: 306.
Paggaion, munte: 304.
Panic, sat, com. Heracleian, jud. Sălaj: 205.
Pannonia, provincie romană: 134, 149, 150, 156, 197, 212, 236, 243; regiunea ~: 280.
Papiu Ilarian, sat, com., jud. Mureș: 82.
Paradunavon, temă bizantină: 246.

- Parimcea*, sat., com., jud. Bacău: 222, 291, 293.
Paristrion, vezi *Paradunavon*.
Parthenopolis, cetate grecească, identificată ipotetic la Costinești, jud. Constanța: 51.
Partia (Parthia), stat elenistic oriental în Asia Centrală: 126.
Partidul Comunist Român: VII, IX–XIII, XVI, XIX, XX, XXVI, XXVIII–XXX, XXXII–XXXV, XXXVIII, XLII, 365.
Partiscum, localitate în Dacia, azi Szeged (R. P. Ungară): 189.
Parți: 177.
Patavisa, vezi *Potaissa*.
Pașcani, oraș: 232.
Pausanias, general macedonean: 73, 74, 76.
Pazargik, oraș medieval, azi Pazardjik, R. P. Bulgaria: 62.
Păciul lui Soare, insulă, com. Ostrov, jud. Constanța; cetatea bizantină de la ~: 254, 256, 259, 269–271, 292, 328, 329, 339, 363.
Pârvan, Vasile, (1882–1927), istoric și arheolog român, unul din creatorii școlii românești de arheologie: 54, 183, 184.
Pecenegi, populație migratoare de origine turcică: 273, 286, 288, 291, 293, 312, 322; invazia ~: 292, 293.
Pech de Laze, localitate în Franța: 13.
Pecica, sat, com., jud. Arad: 29, 82; cetatea dacică de la ~: 82.
Pelagenia, oraș antic în Macedonia 314.
Pella, oraș, capitala regatului macedonean, azi dispărut: 62.
Peninsula Balcanică: XXX, 13, 24, 39, 55, 56, 60–62, 64, 72, 81, 92, 124, 134, 135, 137, 144, 151, 159, 177, 199, 219, 244, 245, 247, 276, 283, 289, 293–296, 299, 303–306, 313, 314, 343, 345, 351, 353. Vezi și *Munții Balcani*.
Poeni, trib de origine tracă: 39.
Peretu, sat, com., jud. Teleorman: 43, 45; coiful getic de la: 45.
Perişani, sat, com., jud. Vilcea: 349.
Perseu, rege macedonean (179–168 î.e.n.): 89, 90.
Persi, populație de origine indo-europeană: 53, 56–60; campania ~ împotriva sciților: 55–60; confruntarea militară dintre ~ și geți: 55–56.
Perşinari, sat., com. Văcărești, jud. Dimbovița: 29.
Pescari, sat, com., jud. Caraș-Severin: 270, 329.
Pesta, oraș medieval, azi parte a Budapestei, R. P. Ungară: 317, 341.
Peta, vezi *Orda*.
Peteni, sat, com. Zăbala, jud. Covasna: 254.
Petralona, peșteră în Grecia: 5.
Petricani, sat, com., jud. Neamț: 42.
Petrodava, vezi *Piatra Neamț*.
Petroșani, municipiu, jud. Hunedoara: 116, 164.
Petriș, localitate în Dacia, neidentificată: 184.
Petre, nume pe un vas descoperit la Capidava: I
Petru, fiu al voievodului Ștefan din Țara Șepenișului: 356.
Petru, comite de Hațeg: 344.
Petru, împărat (țar) al statului româno-bulgar (1196–1197): 297–300, 302.
Petru Rareș, domn al Moldovei (1527–1738; 1541–1546): XVI.
Petrus de Dusburg, cronicar german: 325.
Peucini, vezi *Bastarni*.
Pherc'les, locuitor din Histria: 86.
Pharsalus, localitate antică, azi Farsala, Grecia; lupta de la ~: 127.
Philippe Mousket (sau Mousket), cronicar francez din sec. XIII: 320.
Philippi, oraș antic, azi Filipi, Grecia: 66, 131, 173.
Philippopolis, oraș antic în Thracia, azi Plovdiv, R. P. Bulgaria: 299, 301, 304, 306.
Phrakases, protostrator bizantin: 362.
Phynta de Monde, comandant al trupelor ungare: 357.
„Piatra Cetății”, punct orografic pe terit. com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara: 116. Vezi și *Dealul Bolii*.
Piatra Craiului, sat, com. Dealu, jud. Harghita: 327.
„Piatra Craiului”, punct orografic lângă satul Craiva, com. Cricău, jud. Alba; cetatea dacică de la ~: 100, 101, 111, 117; cetatea medievală de la ~: 258, 260.
Piatra Neamț, municipiu, reședința jud. Neamț: 90, 119, 254, 255, 264.
„Piatra Roșie”, punct orografic pe terit. com. Boșorod, jud. Hunedoara; cetatea dacică de la ~: 100, 101, 102, 103, 116, 117.
Picporus, rege costoboc (sec. II e.n.): 205.
Pietroasele, sat, com. jud. Buzău: 110, 222; cetatea getică de la ~: 110.
Pinoasa, sat, com. Cilnic, jud. Gorj; castrul de la ~: 165.
Pir, sat, com., jud. Satu Mare; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 35.
Pirus, vezi *Petru*, comite
Piroboridava, așezare geto-dacică fortificată, identificată pe terit, sat. Poiana, com. Nicorești jud. Galați: 108, 136.
„Piscu Crășani”, punct orografic în com. Balaciu, jud. Ialomița; cetatea getică de la ~: 136.
Pișcolț, sat, com., jud. Satu Mare: 82.
Pîrîul Doamnei, riu: 110.
Plateea, localitate antică în Grecia, azi dispărută; bătălia de la ~: 60.

- Plautius Silvanus, Aelianus*, general roman (sec. I e.n.): 138.
- Pleistocen*, epocă geologică, prima epocă a cuaternarului: 6.
- Plevna*, oraș, R. P. Bulgaria; cetatea medievală de la ~: XIV, XXIII, 340.
- Plinius cel Tânăr (Caius Plinius Caecilius Secundus)*, om politic și scriitor latin (61/62—113): 178.
- Plumbuita*, sat, com. Tămădău Mare, jud. Călărași: 240.
- Plutarh* (50—125 e.n.), scriitor grec, istoric și filozof: 77, 88, 132.
- Poarta de Fier*, pas în Munții Balcani: 297.
- Poarta de Fier a Transilvaniei*, trecătoare în Munții Banatului: XIV, 147; vezi și *Tapae*.
- Poarta Mureșului*: 271.
- Poarta Mezeșului*, defileu în Munții Mezeș: 279.
- Poarta Someșului*: 251, 271, 277, 309.
- Pocreaca*, sat, com. Schitu Ducu, jud. Iași; așezarea fortificată neolitică de la ~: 19.
- Poetovio*, localitate antică în Pannonia, azi Ptuj (R. S. F. Iugoslavia): 212.
- Pogonești*, sat, com. Ivești, jud. Vaslui: 291.
- Poiana*, vezi *Piroboridava*.
- Poiana*, sat, com., jud. Gorj: 103.
- Poiana-Dulcești*, sat, com., jud. Neamț: 204.
- Poienari*, sat, com. Corbeni, jud. Argeș; cetatea medievală de la ~: XV, 332.
- Poienesti-Lucașevka*, cultură materială atribuită în principal bastarnilor: 87.
- Pojejena*, sat, com., jud. Caraș-Severin; castrul de la ~: 189, 189—292, 337.
- Polonia*: XXVII, 315.
- Polorași*, sat, com., jud. Gorj: 110; cetatea getică de la ~: 110, 111, 119.
- Polyainos*, scriitor grec (sec. II e.n.): 62, 76.
- Pomorje*, vezi *Anchialos*.
- Pompeius (Cneius Pompeius Magnus)* (106—48 i.e.n.), om politic și general roman: 124, 125, 127, 131.
- Pompei*, oraș antic în Italia: 69.
- Fonorici*, vezi *Cioclovina*.
- Pons Aluti*, castru identificat pe terit. com. Ionești Govorii, jud. Vilcea: 190, 331.
- Pons Augusti*, localitate antică în Banat, identificată la Voislova, com. Zăvoi, jud. Caraș-Severin: 157.
- Pontes*, castru, azi Kladovo, R. S. F. Iugoslavia: 195.
- Pontul Euxin* (Pontus Euxinus), denumire antică a Mării Negre, vezi *Marea Neagră*.
- Popescu, Radu*, cronicar român (1650?—1729): X.
- Popești*, sat, com. Mihăilești, jud. Giurgiu; așezarea fortificată geto-dacică de la ~: 101—104, 108, 109, 136.
- Porolissum*, castru și oraș roman în Dacia, localizate lângă Moigrad, com. Mirșid, jud. Sălaj: 184, 189, 195.
- Porțile de Fier*, defileu al Dunării: 2, 8, 13, 15, 38, 153, 156, 157, 314, 345.
- Porumbenii Mari*, sat, com. Murgeni, jud. Harghita; fortificația dacică de la ~: 117.
- Porumbenii Mici*, sat, com. Murgeni, jud. Harghita; așezarea fortificată prefeudală de la ~: 37, 221.
- Porutino*, vezi *Olbia*.
- Posada*, punct orografic, ipotetic, localizat în țara Loviștei; lupta de la ~: XIV, 349, 351.
- Postumus*, general uzurpator al tronului imperial și împărat roman (258—268): 211.
- Potaissa*, oraș roman în Dacia, azi Turda, jud. Cluj: 184, 185, 187, 190, 193.
- Potulatenii*, trib dacic: 184.
- Pousa*, voievod al Transilvaniei (1235—1240): 319.
- Praetoria Augusta*, castru în Dacia, neidentificat: 172.
- Praetorium*, castru, identificat pe teritoriul satului Copăcenii, com. Racovița, jud. Vilcea: 189.
- Praetorium*, statio în Dacia, localizată la Plugova, com. Mehadia, jud. Caraș-Severin: 156.
- Prahova*, județ: 45, 104, 224, 254, 255, 260, 268, 271.
- Precucuteni*, cultură neolitică: 18.
- Predeal*, pas în Carpații Meridionali: 2.
- Prejmer*, riu: 35, 312.
- Preslav*, oraș medieval, ipotetic identificat cu Șumen (R. P. Bulgaria): 297, 299.
- Prespa*, lac tectonic în Peninsula Balcanică: 39.
- Prilapos*, oraș medieval, azi Prilep, localitate în R. S. F. Iugoslavia: 314.
- „*Prisaca*”, punct orografic în zona Orăștiei, jud. Hunedoara: 116; cetatea dacică de la ~: 117.
- Priscianus*, gramatic bizantin (sec. VI): 156.
- „*Probleme de artă militară*”, revistă: XVII.
- Proboata*, sat, com., jud. Iași: 254, 291.
- Procopius din Caesarea* (c. 500—562), istoric bizantin: 235, 241.
- Procritos*, fiul lui *Phercles*, locuitor din Histria: 86.
- Prodănești*, sat, com. suburb. Berești-Meria, orașul Berești, jud. Galați: 254.
- Prosaikos*, cetate bizantină pe riul Axios (Vardar), neidentificată: 302—304, 314.
- Proștea Mare*, veche denumire a com. suburb. Tirnava, municipiul Mediaș, jud. Sibiu; cetatea medievală de la ~: 265.
- Prusia Orientală*: 313.
- Pruș*, riu: XXI, XXII, 88, 205, 232, 240, 264, 287, 293, 314.

Ptolemeu (Ptolemaios), general macedonean: 68, 72.
Ptolemeu (Claudius Ptolemaeus) (100—170), astronom și geograf grec: 172, 184.
Ptuj, vezi *Poetovio*: 212.
Pudilă, conducător al românilor sud-dunăreni: 294.
Puricei, sat, com. Borlești, jud. Neamț: 207.
Puterile Centrale: XXV.
Puținei, sat, com. Malovăț, jud. Mehedinți; castrul de la ~: 164.
Pyretus, denumire antică a riului Prut: 184.
 Vezi și *Prut*.

Q

Qipçaq, vezi *Cumani*.
Quadii, populație de origine germanică: 149.

R

Racoșul de jos, veche denumire a sat. Racoș, com. Racoș, jud. Brașov: 254.
Racovița, sat, com., jud. Vilcea; castrul de la ~: 190.
Radovanu, sat, com., jud. Călărași: 256, 260; așezarea fortificată neolitică de la ~: 16, 19, 103.
Radu de la Afumați, domn al Țării Românești (1522—1523, 1524, 1524—1525, 1525—1529): XII.
Radu Șerban, domn al Țării Românești (1602—1610, 1611): XVI, XXII.
Rákóczi, Gheorghe I, principe al Transilvaniei (1630—1648): XXII, XLI.
Rákóczi, Gheorghe II, principe al Transilvaniei (1648—1660): XXII, XLI.
Ramna, vezi *Lederata*.
Ranisstorum, localitate în Dacia, neidentificată: 174.
Rascia, regiune istorică, R. S. F. Iugoslavia: 296.
Rașid od-Din, cronicar arab (sec. XIII): 315, 317.
Razim, lac: 339.
Răcarii de Jos, sat, com. Brădești, jud. Dolj; castrul de la ~ 185, 191, 221.
Răcăciuni, sat, com., jud. Bacău; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 37.
Răcătau de Jos, sat, com. Horgești, jud. Bacău; așezarea fortificată geto-dacică de la ~: 38, 98, 101—104.
Răchitova, sat, com., jud. Hunedoara; fortificația medievală de la ~: 336.
Rădăcinești, sat, com. Berislăvești, jud. Vilcea; castrul de la ~: 190.

Rădășeni, sat, com., jud. Suceava; așezarea fortificată neolitică de la ~: 19.
Rădăuți, oraș, jud. Suceava: 356, 359.
Răut, riu: 334.
Război (asadiu, atac, conflict militar, expediție, incursiune, invazie): VII, IX—XIV, XX, XXII, XXVI, XXVII, XXX—XXXII, 20, 21, 23, 27, 39, 60—62, 70, 71, 74, 150, 168, 224, 240, 271—273, 347.
Războieni, vezi *Brucla*.
Războieni-Cetate, sat aparținând orașului Ocna Mureș, jud. Alba; Castrul de la ~: 191.
Recaș, sat, com., jud. Timiș: 185.
Reci, sat, com., jud. Covasna: 258, 260.
Regalianus, uzurpator al tronului imperial roman (258/259): 210, 211.
Regatul Bosporan, stat antic: 85.
Regatul ungar, vezi *Ungaria*.
Reichul nazist, vezi *Germania*.
Remetea Oașului, sat, com., jud. Satu Mare: 7.
Remi, oraș, azi în R. S. Ucraineană: 240.
Repedea, sat, com. Străoane, jud. Vrancea; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 37.
Republica Federală Germania: 5.
Republica Socialistă România (România): VIII, XVI, XVIII, XXXVI—XLII, 33—35, 38, 48, 128, 365; armata română în războiul antihitlerist: XXIX, XXX, XXXII; revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă: XXIX—XXXII; Revoluția din 1821: XXIII; revoluția din 1848—1849: XXIII.
Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: 90.
Republica Sovietică Socialistă Ucraineană: 258—291.
Republica Sud-Africană: 5.
Resculum, castru localizat la Bologa, com. Poieni, jud. Cluj: 221.
Reșca, vezi *Romula*.
Reti, popor antic: 176.
Rhemaxos, rege geto-dac (sec. III î.e.n.): 86, 87, 90.
Rholes, rege geto-dac (sec. I î.e.n.); alianța militară dintre ~ și Crassus: 133—134.
Riade, localitate în Saxonia: 276.
Riahovo, localitate în R. P. Bulgaria: 191.
Rila, masiv muntos: 89.
Rimetea, sat, com., jud. Alba: 29.
Rin, fluviu: 81, 149—151, 311.
Ripiceni, sat, com., jud. Botoșani: 7, 8, 13.
Riuric II, cneaz de Cernigov (1174, 1180, 1195—1202): 304.
Rivbia, munte: 250.
Rimeș, sat, com., jud. Alba: 223.
Rimmcelu, sat, com., jud. Brăila: 291.
Rijnov, oraș, jud. Brașov: XV, 185, 190.
 Vezi și *Cumidava*.
Riu de mori, riu: 337.

Roc en paille, așezare și peșteră paleolitică în Franța: 13.

Rodna, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud: 318.
Rodosto, localitate medievală, azi Turku în Finlanda: 302, 306.

Rogadin, raion în R. S. S. Ucraineană: 204.
Rogarius, canonic de Oradea, cronicar medieval (sec. XIII): 271, 317, 319, 320.

Roland Borșa, voievod al Transilvaniei (1284—1294): 341.

Roma, oraș antic, Italia: XIX, 79, 81, 96, 120—122, 131, 132, 134—136, 139—141, 143—145, 147—150, 151, 153, 156, 168, 174, 179, 195, 196, 198, 201, 207, 212.

Roman, voievod român din sec. XIII: 354.
Roman Mstislavici, cneaz al Haliciului și Volhyniei (1199—1205): 304.

Roman I Mușat, domn al Moldovei (c. 1391—1394): 360.

Roman, municipiu, jud. Neamț: 90.

Romani: 53, 84, 89, 90, 94, 100, 145, 153, 179, 181, 182, 203, 208; războaiele ~ cu dacii: 100, 110, 113, 127, 129—137, 141—151, 153—178, 183; războaiele ~ cu marcomanii: 199.

Romani populare: 219, 221, 240, 242, 248, 251.
Romanovici Daniel, cneaz al Haliciului (sec. XIII): 314.

Români (vlahi): 29, 57, 186, 207, 208, 210, 214, 215, 217, 219—223, 245, 267, 272, 273, 276, 285—287, 301; aromini: 245; istro-romini: 245; megleno-români: 245; lupte cu bizantinii: 296—308; lupte cu pecenegii și cumanii: 291—295; lupte cu tătarii: 315—322; lupte cu ungurii: 288—290, 309, 310, 312, 343—354; relații cu Bizanțul: 286—288.

Români, com., jud. Dîmbovița: 235.

România, vezi *Republica Socialistă România*.
„*România Militară*”, periodic: XVI.

Romei, vezi *Bizantini*.

Romos, sat, com., jud. Hunedoara: 311.

Romula (Malva), castru și oraș roman în Dacia, identificate pe terit. sat. Reșca, com. Dobrosloveni, jud. Olt: 190, 194, 202, 212.

Rosetti, Radu R. (1853—1926), general, scriitor și istoric român: X, XV, 272.

Roșiori de Vede, oraș, jud. Teleorman: 34.

Rovine, localitate neidentificată; bătălia de la ~: XIV.

Roxolani, populație migratoare de origine iraniană: 137, 161, 163, 197, 206.

Rubicon, denumirea antică a râului Fiumicino: 124.

Rubobostes, rege geto-dac (sec. II î.e.n.): 90.

Rudolf de Habsburg, împărat al Germaniei (1273—1291): 355.

Ruse, oraș în R. P. Bulgaria: 191. Vezi și *Sexaginta Prista*.

Rusia: XIII

Ruși: 294.

Ruysbroeck, Willem, van (1220—1293), călugăr flamand: 321, 354.

S

Sacalasău Nou, sat, com. Derna, jud. Bihor; așezarea fortificată de la ~: 108.

Saces, vezi *Satza*.

Sacidava, castru și fortificație romano-bizantină identificate pe terit. sat. Dunăreni, com. Aliman, jud. Constanța: 184, 191.

Saharna, localitate, azi în R. S. S. Moldovenească; cetatea geto-dacică de la ~: 88.

Sajo, riu: 320.

Salah-ad-Din, sultan al Egiptului și Siriei (1163—1193): 299.

Salamina, insulă, azi Salamis, Grecia; bătălia de la ~: 60.

Salanus, duce în Pannonia: 276, 277, 281.

Saldensi, trib dacic: 184.

Salsovia, castru și fortificație romano-bizantină, localizate la Mahmudia, jud. Tulcea: 191.

Samokov, localitate, R. P. Bulgaria: 62.

Sanum, castru, localizat la Cășeu, jud. Cluj: 189.

Samus, vezi *Someș*.

Saprisara, localitate antică neidentificată în Tracia: 210.

Sarai, localitate medievală, centru politic al Hoardei de Aur, identificat în apropiere de Selitrenni, U.R.S.S.: 354.

Sarasău, sat, com. suburb. municipiul Sighetul Marmăției, jud. Maramureș; fortificația medievală de la ~: 268.

Sardinia, insulă: 219.

Sargetia, denumire antică a unui riu în Dacia, probabil Apa Grădiștii: 111, 173.

Sariakes, rege scit (sec. II î.e.n.): 85.

Sarmați, populație migratoare de origine iraniană: 137—163, 235, 250. Vezi și *Roxolani* și *Iazigi*.

Sarmizegetusa, vezi *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*.

Sarmizegetusa, centrul politico-religios al Daciei: VII, 100—102, 110—113, 114—119, 139, 141, 143, 147, 148, 151, 155—160, 162, 165, 166, 168, 172, 174, 182, 184, 191, 193, 194, 199.

Sartac, principe mongol (sec. XIII): 354.

Sas, voievod al Moldovei (c. 1354—c. 1358): 359, 360.

Sași: 310—312, 318.

Satchinez, sat, ccm., jud. Timiș: 254.

Satu Mare, județ: 6, 8, 29, 32, 33, 35, 82, 205.

Satu Mare, municipiu, reședința jud. ~; cetatea medievală de la ~: 264, 266, 271, 277.

Saturninus, Antonius, legat roman la Dunăre: 150.

Satza, conducător al unei formațiuni politice românești dobrogene (sec. XI): 294.

Sava, riu: 69, 131, 195, 300.

Sava Gotul, martir creștin: 232.

Saxoni: 310—311. Vezi și *Sași*.

Saxonia: 276.

Săbăoani, sat, com., jud. Neamț: 206.

Săcele, sat, com., jud. Gorj: 191.

Sălacea, sat, com., jud. Bihor; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 35.

Sălaj, județ: 41, 45, 108, 205, 247.

Sălcița, cultură neolitică: 7, 9.

Săpata, sat, com., jud. Argeș; castrul de la ~: 191.

Săpița, sat, com., jud. Maramureș: 31, 32.

Sărata Monteoru, sat, com. Merei, jud. Buzău; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 38.

Sărățel, sat, com. Șieu-Măgheruș, jud. Bistrița-Năsăud: 117, 328, 338; cetatea dacică de la ~: 46, 117.

Sărățeni, sat aparținând orașului Sovata, jud. Mureș: 37; castrul de la ~: 185, 190.

Săsciori, sat, com. Recea, jud. Brașov; cetatea de la ~: 336.

Sățmar, vezi *Satu Mare*, cetate.

Scărișoara, sat desființat, înglobat la satul Hotarele, com. Hotarele, jud. Giurgiu; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 38.

Scheia, sat, com. Lunca Banului, jud. Vaslui: 205, 222.

Schela Gladovei, localitate componentă a municipiului Drobeta-Tr. Severin, jud. Mehedinți: 7, 15, 21, 22.

Sciri, populație migratoare de origine germanică: 235.

Scipi, populație migratoare de origine iraniană: 40, 50, 53, 54, 56, 58, 60, 61, 63—65, 71, 73, 80, 87, 88, 137; alianța militară între ~ și agatirși: 58—59; conflict între ~ și geto-daci: 63—64; lupte între ~ și persi: 55—60.

Sclavini, ramură a slavilor: 239.

Sclavonia regiune istorică medievală: 321.

Scordisci, populație de origine celtică: 84.

Scorilo, rege dac (sec. I e.n.): 138—143.

Scribonius (Caius Scribonius Curio), general roman (sec. I. i.e.n.): 120.

Scythia, provincie romană și bizantină: 65, 246. Vezi și *Dobrogea*.

Sebeș, oraș, jud. Alba: 223, 318.

Sebeș, riu: 117.

Secui: 308, 310, 312, 319.

Secția de Radio și Televiziune a Armatei: XVII.

Segeste, oraș roman, azi Segesta, Italia: 131.

Seleucos, general macedonean, satrap al Babilonului (321—305 i.e.n.), rege al regatului seleucid (305—280 i.e.n.): 72.

Selybria, cetate bizantină, azi Silivri, Turcia: 306, 362.

Seneslau, voievod român (sec. XIII): 263, 311, 317, 325.

Serbia: XXI, 296, 299, 300, 342.

Serdica, oraș antic și medieval, azi Sofia, R. P. Bulgaria: 195, 296.

Serres, oraș antic, azi Sarrai, Grecia: 301, 302, 306, 314.

Sertorius, general roman: 123.

Sesthlar, conducător al unei formațiuni politice românești dobrogene (sec. XI): 294.

Seuthes, rege odriș (sf. sec. V i.e.n.): 62.

Seuthes III, rege odriș (sec. IV i.e.n.): 72, 73.

Severin, cetate medievală, azi municipiul Drobeta-Tr. Severin: 314, 330, 331, 340, 346, 352, 353.

Severus, (Lucius Septimius Severus Pertinax), împărat roman (193—211): 191, 211.

Sexaginta Prista, castru, statio de flotă în Moesia Inferior, azi Ruse, R. P. Bulgaria: 191.

Sfintu Gheorghe, oraș, jud. Covasna: 24.

Sibioara, sat, com. Mihail Kogălniceanu, jud. Constanța: 210.

Sibiu, jud.: 45, 47, 82, 97, 107, 117, 184, 223, 235, 254, 257; depresiunea ~: 5.

Sibiu, municipiu, reședința jud. ~: 311, 319; cetatea ~: XV.

Sic, sat, com., jud. Cluj: 82—184.

Sighișoara, oraș, jud. Mureș: 222; castrul de la ~: 185, 258.

Sighetul Marmăției, municipiu, jud. Maramureș; fortificația geto-dacică de la ~: 45.

Silistra, vezi *Durostorum*.

Siliștea, sat, com., jud. Teleorman; așezarea fortificată neolitică de la ~: 17.

Silivași, sat, com., Hopirna, jud. Alba; coiful celtic de la ~: 35, 82.

Silvania, vezi *Transilvania*.

Singidunum, oraș antic și castru în Moesia Superior, azi Belgrad, R. S. F. Iugoslavia: 195.

Sintea Mare, sat, com., jud. Arad: 319.

Sintii, trib tracic: 39.

Siret, oraș, jud. Suceava; cetatea medievală de la ~: 48, 239, 240, 334.

Siret, riu: 88, 89, 98, 108, 139, 159, 232, 287, 293, 317, 356, 359.

Siria, stat elenistic în Orientul Apropiat: 124, 212, 299; provincia romană ~: 72.

Sirmium, oraș antic, azi Mitrovița, R. S. F. Iugoslavia: 195.

Siscia, oraș antic, azi Sisac, R. S. F. Iugoslavia: 195.

Sita Buzăului, sat, com. suburb. a orașului Întorsura Buzăului, jud. Covasna: 8.
Sitalkes I, rege odriș (431—424 î.e.n.): 61, 62.
Simbotin, vezi *Castra Traiana*.
Sincraieni, sat, com., jud. Harghita: 327, 329.
Singeorgiu de Pădure, sat, com., jud. Mureș: 29.
Sinnicolau Mare, sat, com., jud. Timiș; statio de la ~: 189—284.
Sinniclașu, sat, com. Șona, jud. Alba: 254.
Sinpaul, sat, com. Mărtiniș, jud. Harghita; castrul de la ~: 190.
Sintana, sat, com., jud. Arad; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 56; așezarea fortificată hallstattiană de la ~: 45, 46.
Sintana de Mureș, sat, com. suburb. a municipiului Tg. Mureș, jud. Mureș; cultura ~: 231, 232.
Sintandrei, sat, com. suburb. a municipiului Oradea, jud. Bihor: 82.
Sintion, sat, com. Borșa, jud. Bihor: 82.
Sjonhem, localitate în Suedia: 294.
Skeptecacas, localitate în Balcani, neidentificată: 241.
Sköder, lac în Balcani: 296.
Skoplje, oraș, R. S. F. Iugoslavia: 300, 314, 354.
Slavi: 239, 240, 242, 243, 245, 246, 273, 276.
Slavotă, fiul lui Carmalac: 296.
Slăveni, sat, com. Gostavățu, jud. Olt; castrul de la ~: 190, 193, 221.
Slon, sat, com. Cerașu, jud. Prahova: 11, 268; cetatea medievală de la ~: 11, 268, 271.
Socetu, sat, com. Stejaru, jud. Teleorman: 233.
Societatea Națiunilor: XXV.
Sofia, oraș, capitala R. P. Bulgaria: 298, 301.
Sofocle (c. 495—405 î.e.n.), dramaturg grec: 52, 90.
Soleihac, peșteră, Franța: 13.
Someș (Mare, Mic, Mijlociu), râu: 81, 184, 251, 264, 265, 279, 290, 311, 318, 319, 338.
Someșeni, sat, com. Apa, jud. Satu Mare: 31, 32.
Someșul Rece, sat, com. Gilău, jud. Cluj; așezarea fortificată hallstattiană de la ~: 45.
„Somos”, punct orografic pe terit. sat. Remetea Oașului, com. Orașu Nou, jud. Satu Mare: 7.
Sopon, punct orografic pe terit. sat. Iacobeni, com. Ceanu Mare, jud. Cluj; așezarea fortificată medievală de la ~: 327.
Soporu de Cîmpie, sat, com. Frata, jud. Cluj: 185, 186.
Sosius Senecius (Quintus Sosius Senecius), general roman: 156.
Sozopol, vezi *Apollonia*.
Spania: 151.
Spanțov, sat, com., jud. Giurgiu: 16.

Sparta, oraș, cetate în Grecia antică: 61.
Spartacus, conducător al răscoalei din 73—71 î.e.n.: 124.
Spațiul carpato-danubiano-pontic, vatră permanentă a poporului român: VII, VIII, 1—3, 5, 7, 13—15, 20, 21, 23, 25—27, 29, 32, 33, 35, 48, 51, 53, 61, 62, 70, 80, 81, 88, 92, 94, 138, 143, 160, 179, 203, 207, 209, 211, 217, 219, 228, 229, 233, 236, 239, 240, 245, 249, 263, 274, 287, 294, 295, 308, 310, 316, 320, 321, 324, 340, 343.
Stanimacha, vezi *Stenimachos*.
Stara Zagora, oraș în R. P. Bulgaria: 298.
Statele românești, vezi *Țările române*, *Țara Românească*, *Moldova*, *Transilvania*, *Dobrogea*.
Statius (Publius Papinus Statius) (40—96 e.n.), poet latin: 150.
Statul dac, vezi *Dacia*.
Statul româno-bulgar: 297—308, 313, 314.
Stenca Liubcovei, punct orografic pe terit. sat. Liubcova, com. Berzasca, jud. Caraș-Severin; cetatea dacică de la ~: 38, 132.
Stenimachos, cetate medievală identificată în apropiere de orașul Plovdiv, R. P. Bulgaria: 304.
Stințești, sat, com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani; cetățile geto-dacice de la ~: 46, 88.
Stolniceni, vezi *Buridava*.
Strabon (64/63 î.e.n.—21 e.n.), istoric și geograf grec: 52, 94, 97, 98.
Strangea, masiv în Munții Balcani: 61.
Stratonis Turris, cetate grecească, identificată ipotetic la Capul Tuzla: 51.
Strei, râu: 158.
Streisingeorgiu, sat, com. componentă a orașului Călan, jud. Hunedoara: 268, 329.
Struma, râu: 62, 301, 346.
Strymon, vezi *Struma*.
Strumița, râu: 302, 304.
Studioul de Arte Plastice al Armatei: XVII.
Studioul Cinematografic al Armatei: XVII.
Stumpiom, oraș medieval, azi Stob, R. P. Bulgaria: 300.
Suatu, sat, com., jud. Cluj: 29.
Subcetate, sat, com. Sintămăria-Orlea, jud. Hunedoara: 45, 47; așezarea fortificată hallstattiană de la ~: 57, 58; cetatea medievală de la ~: 335.
Subotai, nogan tătar, general al lui Gingis-han: 317.
Suceava, județ: 18, 32, 42, 205, 222, 224, 232, 235, 256, 328, 329, 356, 358.
Suceava, municipiu, reședință a jud. Suceava: 222; cetatea medievală de la ~: VII, XV, 257, 328, 334.
Sucidava, castru, identificat la Celeiu, sat desființat înglobat în orașul Corabia, jud. Dolj: 184, 191, 194, 226, 228, 235.

Sudiți, sat, com. Gherăseni, jud. Buzău: 224.
Suebi, populație migratoare de origine germanică: 120, 132, 235.
Suedia: 294.
Suetonius (Caius Suetonius Tranquillus) (70—150 e.n.), istoric roman: 136, 137.
Suidas, scriitor bizantin (sec. X): 136.
Sultana, sat, com. Minăstirea, jud. Călărași: 17.
Sunad, căpetenie maghiară: 289.
Sura (Lucius Licinius Sura), general roman: 155, 166.
Surdulești, sat, com. Miroși, jud. Argeș: 223.
Susa, oraș antic în Persia: 58.
Susagus, rege roxolan (sec. I e.n.): 163.
Susemi, sat, com., jud. Hunedoara: 42; biserica fortificată de la ~: 332, 337.
Sutor, sat, com. Zimbor, jud. Sălaj: 190.
Sviatoslav I Igorevici, cneaz al Kievului (957—972): 287.
Syria, vezi *Siria*.
Syrmos, rege al triballilor (sec. IV i.e.n.): 67, 69.
Szabolcs, vezi *Zobolsu*.
Szilagy, A. (1827—1899), istoric ungur: 290.

Ș

Școala Superioară de Război: XVI.
Șeica Mică, sat, com., jud. Sibiu: 47.
Șeitin, sat, com., jud. Arad: 258, 260.
Șelimbăr, sat, com. suburb. a municipiului Sibiu, jud. Sibiu: 256.
Șerban Cantacuzino, domn al Țării Românești (1678—1688): XXII.
Șieu Măgheruș, vezi *Sărățel*.
Șimleu Silvaniei, oraș, jud. Sălaj: 35.
Șincai, Gheorghe (1754—1816), istoric și filolog român: X.
Șipka, pas în Munții Balcani, R. P. Bulgaria: 162.
Șipot, punct orografic în orașul Suceava: 222.
Șirioara, sat, com. Șieu Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud; cetatea medievală de la ~: 265.
Șirna, sat, com., jud. Prahova: 224.
Șistov, vezi *Novae*.
Ștefan Dușan, suveran sîrb: 353.
Ștefan, Gheorghe, domn al Moldovei (1653—1658): XXII.
Ștefan I Mușat, domn al Moldovei (1392—1394) XVI.
Ștefan cel Sfînt, rege al Ungariei (997—1038): 288, 289.
Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457—1504): XII, XIII, XLI.
Ștefan Nemanja, mare jupan al Serbiei: 299, 300.
Șuletea, sat, com., jud. Vaslui: 222, 234.
Șurianul, masiv în Carpații Meridionali: 165.

T

Tabla Buții, pas în Carpații Meridionali: 317, 319.
Tacitus (Publius Cornelius Tacitus) (c.55—120), istoric roman: 88, 138, 210.
Tangiru, sat desființat, înglobat la satul Stoi-cești, com. Stoienești, jud. Giurgiu: 291.
Tanusa, rege scit: 85.
Tanzania: 5, 13.
Tapae, trecătoare în Dacia, ipotetic identificată la Porțile de Fier ale Transilvaniei: 102; lupta de la ~: XIV, 102, 148, 149, 156—158, 177.
Tapia, sat inclus în municipiul Lugoj: 158.
Tariverde, sat, com. Cogealac, jud. Suceava: 57.
Tarsa, nume dacic: 212.
Taurisci, trib celtic: 120.
Tatous, vezi *Tatrys*.
Tatu, vezi *Tatrys*.
Tatrys, comandant al Dristrei: 294.
Taşnad, sat, com. Drăgești, jud. Bihor; aşezarea geto-dacică de la ~: 108.
Tăuți, sat, com. Meteș, jud. Alba; fortificația medievală de la ~: 328, 335.
Tăvădărești, sat, com. Dealu Morii, jud. Bacău: 223.
Tătari, vezi *Mongoli*.
Tei, cartier al Bucureștiului: 205.
Tei, lac: 291.
Teiu, sat, com., jud. Argeș: 17, 119; aşezarea fortificată neolitică de la ~: 17.
Teleorman, județ: 5, 17, 67, 136, 233.
Telița, sat, com. Frecăței, jud. Tulcea: 223.
Teodor, Anghelos, împărat bizantin (1124—1230): 13.
Teodora, fiică a lui Basarab I: 345.
Teregova, vezi *Ad Pannonios*.
Terențiu (Publius Terentius Afer) (c. 190—159 i.e.n.), dramaturg latin: 52.
Terentius M. Varro Lucullus, general roman: 120, 121.
Teres I, rege odris (450—431 i.e.n.): 61.
Terra Amata, localitate în Franța: 13.
Tesalia, regiune istorico-geografică în Grecia: 304.
Tetoiu, vezi *Bugiulești*.
Tettius Iulianus, general roman (87 e.n.): 149.
Teutoni, Ordinul militar al ~: 313.
Teutoburgium, localitate antică, azi Dalj (R.S.F. Iugoslavia): 212.
Theodor, frate al arhontelui Balica: 361, 362.
Theodor I Laskaris, împărat bizantin (1204—1222): 307.
Theodosius II, împărat roman (408—450): 235.
Theophanes Confessor, cronicar bizantin (sec. VIII): 245.
Theogonia, poem de Hesiod: 52.

- Theophilact Simocatta*, cronicar bizantin (sec. VII): 245.
- Thermopylae*, denumirea antică a defileului Lykostomos, Grecia; bătălia de la ~: 60.
- Thervingi*, vezi *Vizigoți*.
- Thessalonic*, oraș în Grecia: 296, 302, 306, 307, 313.
- Thiamarchos*, rege geto-dac: 129.
- Thracia*, vezi *Tracia*.
- Thrasycles*, locuitor din Histria: 86.
- Tiberius (Tiberius Claudius Nero)*, împărat roman (14–37 e.n.): 137.
- Tibiscum*, castru și oraș în Dacia, azi sat Jupa, aparținând orașului Caransebeș, jud. Caraș-Severin: 156, 157, 189, 199.
- Tierna*, vezi *Dierna*.
- Tigheci*, codri: 242.
- Tighina*, localitate, azi în R. S. S. Moldovenească; cetatea de la ~: 334.
- Tihău*, sat, com. Surduc, jud. Sălaj; castrul de la ~: 189.
- Tihomir*, voievod român (c. 1290–c.1310): 344.
- Tilișca*, sat, com., jud. Sibiu; cetatea dacică de la ~: 29, 97, 100, 101, 117, 119.
- Timiș*, județ: 45, 254, 265.
- Timiș*, riu: 156, 189, 281, 312.
- Tinosu*, sat, com., jud. Prahova: 107; așezarea fortificată geto-dacică de la ~: 107, 136.
- Tiraspol*, localitate în R. S. S. Moldovenească: 90.
- Tisa*, riu: XXXI, 2, 81, 120, 137, 179, 203, 233, 236, 276, 281, 283, 289, 309–311, 340.
- Țirgu-Bujor*, oraș, jud. Galați: 254.
- Țirgu Ocna*, oraș, jud. Bacău: 119.
- Țirgu Mureș*, municipiu, reședința jud. Mureș: 184.
- Țirnovo*, oraș medieval, capitala statului româno-bulgar, azi Veliki-Tărnovo, R. P. Bulgaria: 298, 299, 301, 302, 311, 314, 352; țaratul de ~: 345.
- Țirpești*, sat, com. Petricani, jud. Neamț: 16, 18, 235; așezarea fortificată neolitică de la ~: 19.
- Țirgoviste*, municipiu, reședința jud. Dimbovița: XIV, XV.
- Țirnavă (Mare, Mică)*, riu: 47, 91, 318, 346, 432.
- Tocilescu, Grigore* (1850–1909), istoric și arheolog român: X, XV, XL.
- Tomescu, Mircea*, teoretician militar: XL.
- Tomești*, sat, com., jud. Timiș: 12.
- Tomis*, oraș grecesc și roman în Moesia Inferior, azi Constanța, municipiu, reședința jud. Constanța: 51, 54–57, 85, 121, 122, 136, 137, 233, 241.
- Tonzos*, denumire antică a riului Tunžda, R. P. Bulgaria: 62.
- Topile*, sat, com. Valea Seacă, jud. Iași; așezarea fortificată neolitică de la ~: 18.
- Tosu*, căpetenie maghiară: 281.
- Traci*: 24, 25–27, 33, 35, 38–40, 52, 57, 61, 62, 64, 65, 73, 74, 78, 87, 89, 92, 98, 211.
- Tracia (Thracia)*, regiune istorico-geografică în Peninsula Balcanică: 49, 70, 72–74, 77, 85, 125, 128, 134, 138, 163, 283, 302, 306, 313; dioceza ~: 246; thema ~: 246, 314.
- Traco-geto-daci*, vezi *Geto-daci*.
- Traian*, sat, com. Săbăoani, jud. Neamț; așezările fortificate neolitice de la ~: 16, 18, 19.
- Traian (Marcus Ulpius Traianus)*, împărat roman (98–117 e.n.): XII, 113, 151–155, 158–167, 169–174, 177–179, 182, 183, 187, 189, 196, 212, 237; Columna lui ~: 96, 99, 101, 102, 104, 105, 119, 137, 146, 152–154, 159, 161–167, 170–176, 181, 183, 190; Forul lui ~: 175.
- Transilvania*: XIV, XXV, XXIX, XXX, XXXI, 28, 221, 264; voievodatul ~: XX, XXI, XXII, 273, 279, 280, 285, 289, 290, 309–313, 317, 318–322, 324–326, 330, 335, 338, 339–342, 344, 349, 353, 355, 357, 358, 360, 364.
- Transmarisca*, castru roman și fortificație romano-bizantină în Moesia Inferior, azi Tutrakan, R. P. Bulgaria: 191.
- Tratatul de la Varșovia*: XXXIX.
- Trestiana*, cartier al municipiului Birlad, jud. Vaslui: 59.
- Triadița*, vezi *Sofia*.
- Trianon*, tratatul de pace de la ~: XXV.
- Triballi*, trib de neam tracic: 40, 65–67, 68, 83.
- Triptolemos*, tragedie de Sofocle: 52, 90.
- Trjevna*, pas în Munții Balcani: 299, 302.
- Troada*, regiune istorico-geografică în nord-vestul Asiei Mici: 39.
- Troesmis*, castru, oraș roman și romano-bizantin, identificate pe terit. com. Turcoaia, jud. Tulcea: 136, 191, 288.
- Trogus Pompeius* (sec. I î.e.n. – I e.n.), istoric roman: 53, 70, 82, 88.
- Tropaeum*, vezi *Tropaeum Traiani*.
- Tropaeum Traiani*, oraș roman, azi com. Adamclisi, jud. Constanța: 153, 199; bătălia de la ~: XIV; trofeul de la ~: 163, 161, 170, 174.
- Trușești*, sat, com., jud. Botoșani; așezarea fortificată neolitică de la ~: 7, 18.
- Tucidide (Thucydides)* (c. 460–396 î.e.n.), istoric grec: 53, 62.
- Tudora*, sat, com., jud. Botoșani: 255, 264.
- Tuhutum*, căpetenie maghiară: 279, 280.
- Tulcea*, județ: 9, 17, 57, 23, 25, 45, 47, 57,

222, 254, 271, 329.
Tulcea, municipiu, reședință a jud. Tulcea; castrul de la ~: 57, 136, 191.
Tundja, riu: 298.
Turnu Ruieni, sat, com., jud. Caraș-Severin; cetatea de la ~: 336–337.
Turbo, *Marcus Q.*, general roman: 196, 197.
Turci, populație de origine turanică; ~ selgiucizi: 304.
Turcia: XIII.
Turcoaia, vezi *Troesmis*.
Turda, municipiu, jud. Cluj: 310. Vezi și *Potaissa*.
Turia, sat, com., jud. Covasna: 35.
Turnu Măgurele, municipiu, jud. Teleorman: 5, 233.
Turnu Roșu, pas în Carpații Meridionali: 2.
Turtucaia, oraș, azi Tutrakan, R. P. Bulgaria: 191.
Tușnad, sat, com., jud. Harghita; așezarea fortificată geto-dacică de la ~: 47.
Tuzla, vezi *Stratonis Turris*.
Tuzla, sat, com. suburb. a municipiului Constanța: 291.
Tylis, oraș antic în Tracia, azi dispărut: 85.
Tyr, oraș antic, Liban; bătălia de la ~: 70.
Tyrnavon vezi *Tirnovo*.
Tyras, oraș grecesc și roman în Moesia Inferior, azi Belgorod Dnestrovski, R. S. S. Ucraineană: 51, 122, 335.
Tyrkiri, vezi *Pecenegi*.
Tyrnovon, vezi *Tirnovo*.

Ț

Țara Birsei: 270, 312, 313, 317, 319.
Țara Brodnicilor: 313.
Țara Căruinei: 326, 361, 363.
Țara Hațegului: 311, 326, 332, 343.
Țara Oașului: 318, 338.
Țara Oltului (Făgărașului): 311, 319, 337.
Țara Românească: XX, XXI, XXII, 221, 310, 311, 321, 322, 324, 331, 343–347, 350–353, 361, 363, 364.
Țara Severinului: 325, 330, 343, 345.
Țara Sfântă (vezi *Palestina*): 299.
Țara Șepenișului: 334, 356.
Țara Vrancei: 356.
Țețina, cetate medievală în Țara Șepenișului, azi în R. S. S. Ucraineană
Țibar, vezi *Ciabrus*.

U

Udești, sat, com., jud. Suceava: 232.
Ugocea, comitat: 310.

Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, capitala Daciei romane, azi Sarmizegetusa, jud. Hunedoara: 212, 222.
Umbrănești, sat, com., jud. Galați: 291.
Unguri: 273–286, 288–290, 343–354.
Ungaria: XIII, XXI, XXVII, XXVIII, XXX, XXXII, 35, 277, 290, 294, 295, 297, 301, 304, 305, 310–314, 317, 320, 324, 340, 342, 345, 346, 350, 352, 353, 355, 360.
Ungra, sat, com., jud. Brașov: 254, 312, 319.
Unirea, sat, com., jud. Ialomița: 240.
Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste: XXVIII; războiul Germaniei contra ~: VII, XIX.
Uniunea Sovietică, vezi *Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste*.
Universitas Saxonum: 311, 312.
Universitatea din București: IX.
Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași: IX.
Urali, vezi *Munții Urali*.
Urdele, pas în Carpații Meridionali: 118.
Ureche Grigore, cronicar român: X.
Urlueni, sat, com. Birla, jud. Argeș: 191.
Urschia, cetate medievală, azi Orșova, jud. Mehedinți: 264.
Ursua, vezi *Urschia*.
Ursus, episcop: 250, 271.
Urus, vezi *ruși*.
Usubu, căpetenie maghiară: 283.
Utus, denumirea antică a râului Vid: 235.
Uz, pas în Carpații Orientali: 119.
Uzi, populație migratoare de neam turanic: 286, 288, 291–293, 322.

V

Valea Chiliilor, punct orografic în jud. Argeș: 109.
Valea Chioarului, sat, com., jud. Maramureș: 32, 228.
Valea lui Coman, punct orografic în jud. Argeș: 109.
Valea Izvorului, punct orografic pe terit. com. Mitoc, jud. Botoșani: 6, 7.
Valea lui Grăuceanu, vezi *Bugiulești*.
Valea Luncanilor, pîriu: 158.
Valea Orașului: 158.
Valea Seacă, sat, com., jud. Bacău: 235; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 15, 37.
Valul Moldovei de Mijloc: 232.
Valul Moldovsi de Sus: 232.
Vardar, riu: 302.
Varna, oraș, R. P. Bulgaria: 13, 51, 65, 85, 122, 300, 304. vezi și *Odessos*.
Vasile II Bulgaroctonul, împărat bizantin (976–1025): 287, 296, 305.

Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634–1653): XXII, XLI.
Vasilieu, sat, raion Zastavna, regiunea Cernăuți, R. S. S. Ucraineană: 256.
Vaslui, județ: 8, 18, 59, 90, 222, 228, 235, 254, 255, 291.
Vaslui, municipiu, reședința jud. ~; bătălia de la ~: XIV.
Vatatzes, *Vasilios*, general bizantin: 301.
Vatra Dornei: oraș, jud. Suceava: 327.
Vatra Moldoviței, sat, com., jud. Suceava: 256, 327–329.
Văcărescu, *Theodor C.* (1842–1913), general și istoric român: XL.
Vădastra, sat, com., jud. Olt; așezarea fortificată neolitică de la ~: 9.
Văleni, sat, com. Botești, jud. Neamț: 204.
Văratec, sat, com. Agapia, jud. Neamț: 42.
Vărdăia, vezi *Arcidava*.
Vășad, sat, com. Curtuișeni, jud. Bihor; așezarea fortificată din epoca bronzului de la ~: 35.
Vedea, riu: 67, 91.
Velbuj, localitate medievală, azi Kjustendil, R. P. Bulgaria; bătălia de la ~: 345.
Velec, căpetenie maghiară: 283.
Verbicioara, sat, com. Verbița, jud. Dolj; așezarea fortificată neolitică de la ~: 17, 38.
Verbița, sat, com., jud. Dolj: 228.
Verecze, pas în Carpații Păduroși: 276, 317.
Verești, sat, com., jud. Suceava: 232.
Vergiliu (*Publius Vergilius Maro*), poet roman (70–19 î.e.n.): 136.
Verria, localitate medievală (R. P. Bulgaria): 306.
Vespasian (*Tiberius Flavius Vespasianus*), împărat roman (69–79 e.n.): 138, 139.
Veșel, vezi *Micia*.
Vezinas, mare preot dac (sec. I î.e.n.): 155.
„Viața militară”, revistă: XIII.
Vecina, oraș medieval identificat ipotetic cu cetatea de pe insula Păcuil lui Soare: 288, 294, 339, 353, 361. Vezi și *Păcuil lui Soare*.
Vidin, oraș, R. P. Bulgaria; cetatea medievală de la ~: 301, 312, 314, 340; despotatul de la ~: 345; vezi și *Bononia*.
Vidra, sat, com., jud. Giurgiu: 7, 9, 16.
Viena, oraș, capitala Austriei: XXXI.
Viminacium, castru, oraș roman în Moesia Superior, azi Kostolač, R. S. F. Iugoslavia: 156.
Vințu de Jos, vezi *Blandiana*.
Vistula, fluviu: 87.
Vitellius (*Aulus Vitellius*), împărat roman (69 e.n.): 138, 139.
Vizigoi, ramura vestică a goților: 229, 232. Vezi și *Goi*.

Vihvatinți, localitate, azi în R. S. S. Moldovenească; cetatea geto-dacică de la ~: 88.
Vîlcan, pas în Carpații Meridionali: 119.
Vîlcea, județ: 110, 130.
Vîrtop, sat, com., jud. Dolj: 256.
Vîrtopu, sat, com. Ciuperceni, jud. Gorj; castrul de la ~: 185.
Vlad Tepeș, domn al Țării Românești (1448; 1456–1462; 1476): XII, XLI.
Vladimirescu, sat, com. suburb. municipiul Arad, jud. Arad: 254, 266, 267, 271.
Vladimirescu, *Tudor*, conducător al revoluției de la 1821: XII, XIV, XXIII.
Vladislav I Lokietet, rege al Poloniei (1320–1333): 356.
Vlahia din Hemus: 308.
Vlahia Mare, regiune istorică în nordul Greciei locuită de români: 287, 296, 302, 306, 314.
Vlașca: 243.
„Vlașca” de la Dîrstor: 288.
Vlkan Nemanja, mare jupan sirb: 301.
Voineasa, sat, com., jud. Olt: 228.
Voinești, sat, com., jud. Iași: 355.
Voivodeni, sat, com., jud. Mureș; așezarea fortificată geto-dacică de la ~: 47.
Voivozi, sat, com. Popești, jud. Bihor; complexul fortificat medieval de la ~: 268.
Volga, fluviu: 58, 245, 276, 294.
Volynia, cnezat: 304.
Voroneț, localitate componentă a orașului Gura Humorului, jud. Suceava; minăstires ~: VII.
Vrancea, județ: 37, 38, 119, 205, 256–258, 260.

W

Wehrmacht: XXIX.

X

Xenopol, *Alexandru D.* (1847–1920), istoric și filozof român: X, XV, XL, 182.
Xiphilinus, călugăr și istoric bizantin (sec. XI): 153.

Y

Ygfen, denumire medievală a zonei muntoase dintre Crișu Repede și Barcău: 283.
Ypres, localitate în Franța: 319.

Z

- Zagura*, vezi *Zaghura*.
Zaghura, „țara bulgarilor”: 250.
Zaldapa, castru și centru urban roman și romano-bizantin în Moesia Inferior, azi Abrit, R. P. Bulgaria: 163.
Zalmodegikos, rege geto-dac: 86, 87, 90.
Zalmoxis (*Zamolxis*), divinitate geto-dacică: 53.
Zastavna, raion, R. S. S. Ucraineană: 258.
Zăicești, sat, com. Bălușeni, jud. Botoșani: 42.
Zeta, oraș pe coasta dalmată: 296. Vezi și *Dioclea*.
Zimnicea, municipiu, jud. Teleorman: 67; cetatea geto-dacică de la ~: 89, 136.
Zlatna, vezi *Ampelum*.
Zobolsu (*Szabolcs*), căpetenie maghiară: 281.
Zolocev, raion în regiunea Lvov: 205.
Zoltan, vezi *Zulta*.
Zoltes, rege trac (sec. II î.e.n.): 87.
Zonaras, istoric bizantin (sec. XII): 211.
Zopyrion, general macedonean: 70, 71, 72, 75; expediția condusă de ~: 70–72.
Zulta (*Zoltan*), căpetenie maghiară: 284.
Zyraxes, rege geto-dac: 133.

LISTA MATERIALULUI ILUSTRATIV

Cioplitoare de piatră (paleoliticul inferior).....	6
Virf bifacial de lance (paleoliticul mijlociu)	6
Arme de os (paleolitic și neolitic)	7
Virfuri de săgeată, sulică și lance de silex (epipaleolitic și neolitic).....	7
Topoare de piatră (epoca neolitică și de tranziție spre epoca bronzului).....	10
Topoare de luptă de aramă (sfârșitul epocii neolitice).....	11
Fortificații din epoca neolitică în spațiul carpato-danubiano-pontic.....	14
Așezarea fortificată neolitică de la Hăbășești	18
Cușite, pumnale, virfuri de lance de bronz și tipare pentru turnat.....	29
Topoare de bronz cu gaură de înmănușare longitudinală (celturi).....	30
Topoare de luptă de bronz „cu disc“	31
Spade de bronz (epoca bronzului și începutul epocii fierului).....	34
Spade de bronz (epoca bronzului)	35
Fortificații din epoca bronzului în spațiul carpato-danubiano-pontic	36
Așezarea fortificată de la Otomani	37
Spade scurte (akinakes) (sec. VI—V î.e.n.)	42
Spadă de fier descoperită la Dobolii de Jos	42
Coifuri geto-dace	43
Fortificații din prima epocă a fierului în spațiul carpato-danubiano-pontic	44
Cetatea geto-dacă de la Sărățel	46
Cetatea geto-dacă de la Stințești-Botoșani	46
Cetatea geto-dacă de la Cotnari.....	48
Coloniile grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre și din celelalte zone ale bazinului pontic	49
Luptele geților și ale sciților împotriva armatei persane în anul 514 î.e.n.....	55
Divinitate getică	56
Arcași persani	58
Luptele geto-dacilor împotriva oastei lui Alexandru Macedon la Dunărea de Jos (335 î.e.n.).....	66
Alexandru cel Mare în luptele cu perșii	69
Corabie. Reprezentare pe o monedă bătută la Callatis	74
Dromichaites	75
Steag de luptă dacic.....	77
Tetradrahmă de la Lysimah	79

Luptător dac	81
Coif celtic	83
Decret histrian pentru solii trimiși la regele get Zalmodegikos	86
Monedă de argint a regelui geto-dac Moskon	91
Burebista	93
Statul dac centralizat și independent condus de Burebista	95
Nobil dac (tarabostes)	96
Comati	96
Luptători geto-daci	98
Luptător cu sabie curbă	99
Cuțite de luptă și pumnale dacice	100
Arme și piese de harnașament dacice	100
Vîrfuri de lance și suliță dacice	101
Arcaș dac	102
Luptător dac cu scut	102
Coif dacic	103
Scut dacic	103
Piese de harnașament geto-dace	104
Steaguri de luptă geto-dace	105
Fortificații geto-dace din sec. I î.e.n. — sec. I e.n.	106
Așezarea fortificată geto-dacă de la Popești	109
Cetatea dacică de la Costești	112
Cetatea dacică de la Sarmizegetusa (plan)	113
Cetatea dacică de la Sarmizegetusa (zid de incintă)	114
Turn din cetatea dacică de la Căpîlna	114
Sistemul de cetăți dacice din Munții Orăștiei	115
Cetatea dacică de la Blidaru	116
Cetatea dacică de la Piatra Roșie	116
Decret în cinstea lui Acornion	125
Dacia și Imperiul roman la mijlocul sec. I î.e.n.	126
Vas de lut cu numele regelui geto-dac Thiamarcos	130
Monedă de aur de tip Coson	131
Luptători daci	137
Dacia în timpul lui Decebal	142
Decebal (reprezentare pe Columna lui Traian)	146
Traian (reprezentare pe Columnă)	152
Războiul dintre daci și romani din anii 101—102 (prima campanie)	155
Monumentul din comuna Tapia — Lugoj	158
Luptă între daci și romani la sud de Dunăre	160
Luptă între cavaleria romană și catafractarii sarmați	161
Războiul dintre daci și romani din anii 101—102 (a doua campanie)	162
Scenă din bătălia de la Adamclisi	164
Trofeul monumentului triumfal de la Adamclisi	164
Războiul dintre daci și romani din anii 101—102 (a treia campanie)	166
Cetate dacică asediată de trupe auxiliare romane	167
Trupe dace asaltează un castru roman	169

Războiul dintre daci și romani din anii 105–106.....	170
Ultima luptă dintre daci și romani	173
Stela funerară a lui Tiberius Claudius Maximus	175
Columna lui Traian	177
Imperiul roman la sfârșitul primului deceniu al sec. II e.n.	178
Ceramică dacică și romană	185
Sistemul de fortificații romane în Dacia în timpul lui Traian	188
Ștampile ale legiunilor staționate în Dacia și Moesia Inferior în perioada lui Traian	189
Ștampile de alae și cohortes staționate în Dacia și Moesia Inferior în perioada lui Traian....	190
Castrul Drobeta	192
Castrul de la Buciumi	193
Castrul de la Slăveni	193
Stilpi miliari	194
Dac. Statuie din epoca traiană.....	196
Reorganizarea politico-administrativă și militară a provinciei Dacia în anii 118–122....	197
Reorganizarea politico-administrativă și militară a provinciei Dacia în anii 168–169....	198
Incursiunea costobocilor (daci liberi) din anul 170.....	200
Incursiunile carpile (daci liberi) și goților din anii 238 și 245	201
Vase și obiecte de metal dacice.....	204
Ceramică dacică	209
Inscripții referitoare la prezența dacilor în armata romană.....	213
Dacia reintregită după anul 275	218
Virfuri de săgeată și de lance (sec. V–VII)	222
Topoare (sec. VI–IX)	223
Cușite (sec. IV–VII)	224
Cetatea Histria	227
Cetatea Sucidava	228
Fortificații romano-bizantine la nord și la sud de Dunăre (sec. IV–VI).....	230
Cetatea Dinogetia	231
Obiecte descoperite în așezări și necropole din sec. IV	234
Obiecte descoperite în așezări și necropole din sec. V–VIII	237
Invazii ale populațiilor migratoare pe teritoriul românesc (sec. IV–VII).....	238
Virfuri de săgeată (sec. VIII–XI)	253
Virfuri de sulită și de lance (sec. VIII–XI)	255
Spade (sec. X–XI)	255
Topoare din fier (sec. X–XII)	257
Armament descoperit la Păcuiul lui Soare (sec. XI).....	259
Pinteni (sec. IX – prima jumătate a sec. XIII).....	260
Scări de șa (sec. XII–XIII)	260
Fortificații românești din sec. VIII–XIII	262
Cetatea de la Fundu Herții	264
Cetatea de la Moldovenești	264
Cetatea de la Dăbica	265
Cetatea de la Proștea Mare	265
Cetatea de la Cluj—Mănăstur	266
Cetatea de la Cenad	266
Ruinele cetății de la Păcuiul lui Soare	269

Invăzii ale populațiilor migratoare pe teritoriul românesc (sec. VIII—XII)	274
Primele lupte purtate de oastea lui Menumorut pentru stăvilirea expansiunii ungare în partea de nord-vest a teritoriului românesc	275
Luptele de apărare purtate de oștile conduse de Gelu și Menumorut pentru stăvilirea expansiunii ungare în partea de nord-vest a teritoriului românesc	278
Gelu, Glad, Menumorut (grup statuar)	280
Luptele de apărare purtate de oastea lui Glad pentru stăvilirea expansiunii ungare în sud-vestul teritoriului românesc	282
Cetatea Biharea	283
Luptător. Reprezentare pe un vas din tezaurul de la Sinnicolau Mare	284
Vas de lut din sec. X, cu inscripția „Petre“	286
Arme și piese de echipament și harnașament orientale (pecenege și cumane)	292
Luptele purtate de oastea Imperiului româno-bulgar cu armata bizantină în Peninsula Balcanică	303
Inel-pecete al împăratului românilor și bulgarilor Ioniță „Caloian“	305
Invăzia mongolă (tătară) din anii 1241—1242 pe teritoriul românesc	316
Ruinele mănăstirii cisterciene de la Cırța	318
Virfuri de săgeată (sec. XIII—XIV)	327
Topoare de fier (sec. XIII)	327
Pinteni (sec. XIII—XIV)	327
Scări de șa (sec. XIII—XIV)	327
Capete de buzlugan din fier și bronz (sec. XIII)	328
Spade (sec. XIII—XIV)	328
Coif din fier cu incrustații aurite	329
Cetatea Severinului	331
Cetatea Poenari	332
Biserica fortificată a cneșilor Căndea	332
Fortificații din sec. XIII—XIV pentru apărarea pământului românesc	333
Turnul locuință de la Cilnic	335
Turnul de intrare al cetății de la Săsciori	336
„Cetatea lui Negru Vodă“ de la Breaza	337
Cetatea de la Șieu-Măgheruș	338
Cetatea de la Gîrbova	338
Ruinele cetății de la Mehadia	341
Basarab I Întemeietorul	347
Războiul din 1330 pentru independența Țării Românești	348
Cetatea Argeșului	349
Dragoș Vodă	357
Bogdan I Întemeietorul (monument memorial)	358
Biserica din Rădăuți	359
Piatra de mormint a lui Bogdan I	360
Monedă a Țării Românilor de la Dunărea maritimă emisă la Isaccea (inceputul sec. XIV)	361
Cetatea de la Enisala	362
Monedă a statului românesc dobrogean emisă în timpul domniei lui Dobrotiță	362
Însemnele statului românesc dobrogean	363
Acvilă bicefală — simbol al unirii despoției lui Dobrotiță cu Țara Românească	364

Planşe color:

Colița I	118—119
Gînditorul și replica sa feminină	
Coif geto-dac de aur	
Coif geto-dac de argint aurit	
Sceptru din argint	
Războinic grec	
Cetatea dacică de la Costești	
Murus Dacicus	
Cetatea dacică de la Blidaru	
Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa. Amfiteatrul	
Colița II	214—215
Decebal (sculptură)	
Castrul Drobeta	
Ruinele podului construit de Apollodor din Damasc la Drobeta	
Monumentul triumfal de la Adamclisi (după reconstituire)	
Cetatea Tropaeum	
Biserica cneștilor români de la Densuș	
Cetatea de la Dăbica	
Cetatea de Colț	
Confiscarea coroanei regatului Ungariei de către voievodul Transilvaniei în anul 1308 (facsimil)	
Solia lui Basarab la Carol Robert (miniatură)	
Bătălia de la Posada. Fuga regelui Ungariei de pe cîmpul de luptă (miniatură)	
Hartă: Țările române în sec. XIV și prima jumătate a sec. XV	352—353

SUMAR

	<i>Pag.</i>
<i>Prefață</i>	VII
Cap. I. ÎNCEPUTURILE FENOMENULUI MILITAR ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC	1
<p>Unelte și arme în epoca pietrei ● Lucrări de apărare a așezărilor ● Primele conflicte de grup în spațiul carpato-danubiano-pontic (colonel AL. GH. SAVU, 1–2; D. NICOLĂESCU-PLOPȘOR, 3–4, V. BORONEANȚ, 5–10, 20–23; AI. VULPE, 11–12; FI. MARINESCU, 13–19)</p>	
Cap. II. EVOLUȚIA MILITARĂ A NEAMURILOR NORD-TRACE	24
<p>Elemente de organizare socială și militară a tracilor ● Arme și fortificații trace din epoca bronzului în spațiul carpato-danubiano-pontic ● Mutații produse în lumea tracă sub impactul trecerii la epoca fierului ● Arme și fortificații geto-dace din prima epocă a fierului ● Cetățile grecești de pe litoralul Pontului Euxin (AL. VULPE, 24–28, 32–34, 38–44; V. BORONEANȚ, 29–31; FI. MARINESCU, 35–38, 45–48; C. DOMĂNEANȚU, 49–51)</p>	
Cap. III. AFIRMAREA GETO-DACILOR ÎN ISTORIA MILITARĂ A LUMII ANTICE	52
<p>Rezistența geto-dacilor împotriva expansiunii persane la Dunărea de jos (514 î.e.n.) ● Geto-dacii în timpul războaielor medice și peloponesiace (colonel AL. GH. SAVU, 52–54, 61–62; M. ZAHARIADE, 55–60)</p>	
Cap. IV. REZISTENȚA GETO-DACĂ ÎN FAȚA EXPANSIUNII MACEDONENE	63
<p>Un conflict între geto-daci și sciți care prefătează prima expediție macedoneană spre Dunăre ● Luptele geto-dacilor cu armata lui Alexandru Macedon (335 î.e.n.) ● Dezastrul expediției conduse de Zopyrion ● Războaiele de apărare ale geto-dacilor, sub conducerea lui Dromichaïtes, împotriva oastei lui Lysimah (300–292 î.e.n.) (M. ZAHARIADE, 63–71; colonel AL. GH. SAVU, 72–79)</p>	

Cap. V. GETO-DACII ÎN PERIOADA INVAZIILOR CELȚILOR, SCIȚILOR ȘI BASTARNILOR (SECOLELE III—II î.e.n.)	80
Geto-dacii față în față cu celții ● Lupta geto-dacilor împotriva tendințelor de dominație străină asupra teritoriului dobrogean ● Raporturi militare între geto-daci și bastarni ● Premise ale înfăptuirii unității politice a poporului geto-dac (colonel AL. GH. SAVU, 80—91)	
Cap. VI. FORMAREA STATULUI DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT. POLITICA MILITARĂ A DACIEI ÎN EPOCA LUI BUREBISTA.....	92
Organizarea și înzestrare oastei geto-dace ● Sistemul de fortificații ● Lupta organizată a dacilor pentru unificare statală sub conducerea lui Burebista. ● Înfrățirea relațiilor dintre Dacia și statul roman (H. DAICOVICIU, 92—128).	
Cap. VII. CONFRUNTĂRI MILITARE ÎNTRE DACI ȘI ROMANI ÎN PERIOADA 44 î.e.n. — 85 e.n.	129
Efortul geto-dac pentru a opri expansiunea romană la Dunăre ● O nouă etapă în desfășurarea confruntărilor militare dintre daci și romani (H. DAICOVICIU, 129—140)	
Cap. VIII. RĂZBOAIELE PURTATE DE DACIA, SUB CONDUCEREA LUI DECEBAL, PENTRU STĂVILIREA EXPANSIUNII ROMANE.....	141
Cauzele declanșării războaielor dintre daci și romani ● Războaiele dintre daci și romani din anii 85—89 e.n. ● De la pacea cu Domitian la războaiele cu Traian ● Războiul de apărare purtat de daci în anii 101—102 ● Războiul din anii 105—106 (colonel AL. GH. SAVU, 141—144, 175—178; R. VULPE, 145—156, 159—174; colonel GH. TUDOR, 157—158)	
Cap. IX. EVOLUȚIA POLITICO-MILITARĂ A DACIEI ÎN SECOLELE II—III	180
Urmările cuceririi unei părți a Daciei de către romani ● Continuitatea de viață, de creație și de luptă a poporului dac în provincia Dacia ● Lupta de rezistență a poporului dac împotriva ocupației romane ● Dacia liberă în lupta împotriva expansiunii străine ● Împietirea civilizațiilor dacă și romană în spațiul carpato-danubiano-pontic (M. ZAHARIADE, 179—193; 196—214; colonel CR. M. VLĂDESCU, 194—195)	
Cap. X. LUPTA DE REZISTENȚĂ A POPORULUI ROMÂN ÎMPOTRIVA INVAZIILOR POPULAȚIILOR MIGRATOARE (SFÎRȘITUL SECOLULUI AL III-LEA — SECOLUL AL VII-LEA)	215
Organizarea militară a obștilor și Romaniilor populare ● Rezistența poporului român împotriva invaziilor goților, hunilor și gepizilor ● Rezistența poporului român în timpul năvălirilor avarilor, slavilor și bulgarilor (colonel AL. GH. SAVU, 215—229; R. HARHOIU, 229—239; colonel FL. TUCĂ, colonel GH. TUDOR, 240—244; I. BARNEA, 245—247)	

Cap. XI. LUPTA FORMAȚIUNILOR POLITICE ROMÂNEȘTI PENTRU APĂRAREA AUTONOMIEI LOR (SECOLUL AL VIII-LEA – MIJLOCUL SECOLULUI AL XIII-LEA

248

Organizarea militară a formațiunilor politice românești • Armamentul și echipamentul • Rezistența voievozadelor Bihorului, Transilvaniei și Banatului împotriva invaziilor • Românii și relațiile lor cu Imperiul bizantin (secolul al X-lea) • Luptele purtate de români pentru stăvilirea expansiunii ungare (începutul secolului al XI-lea) • Împotrivirea românilor în fața invaziilor pecenegilor, uzilor și cumaniilor • Constituirea statului româno-bulgar al Asăncștilor • Noi lupte ale statelor românești pentru apărarea libertății și independenței lor. • Rezistența românească în fața marii invazii mongole (tătare) din anii 1241–1242 • Continuarea eforturilor românilor pentru afirmarea statală independentă (colonel AL. GH. SAVU, 248–264, 272; R. POPA, 265–271, 273–285, 289–290; I. BARNEA, 286–288, P. DIACONU, 291–295, S. A. IOSIPESCU, 296–314, 320–322; locotenent-major M. DOGARU, 315–319)

Cap. XII. O ETAPĂ DECISIVĂ ÎN EFORTUL POPORULUI ROMÂN PENTRU CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE INDEPENDENTE

323

Sistemul militar românesc în secolele XIII–XIV • Voievodatul Transilvaniei în luptă pentru independența deplină • Constituirea Țării Românești independente. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva agresiunii ungare • Constituirea voievodatului independent al Moldovei • Afirmarea politico-militară independentă a românilor pe pământul dintre Dunăre și Mare • Semnificația istorică a luptelor de apărare purtate de oștile române pînă în cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea (colonel AL. GH. SAVU, 323–324, 327–329, 335–337, 346–352, 364–365; R. POPA, 325–326, 340–342, 354–360; S. A. IOSIPESCU, 330–334, 338–339, 353, 361–363; colonel GH. TUDOR, colonel FL. TUCĂ, 343–345)

<i>Semne convenționale</i>	367
<i>Abrevieri</i>	368
<i>Glosar</i>	371
<i>Bibliografie</i>	378
<i>Indice general</i>	396
<i>Lista materialului ilustrativ</i>	429

Concepția hărților, schemelor
și selectarea materialului ilustrativ:

colonel dr. Al. Gh. SAVU, MIHAIL ZAHARIADE, SERGIU A. IOSIPESCU

Execuția hărților, schemelor și desenelor:

COSTEL ANGHEL, PETRUȚA UNGUREANU

Fotografii: Gh. EPURAN, I. MÎCLEA, I. OSMULICHEVICI, D. PERIANU,
AL. S. ȘTEFAN, T. SZÁBO

Supracoperta: VICTOR ILIE

Pe supracopertă: Decebal (reprezentat pe Columna lui Traian) și scenă de pe Columna
lui Traian.

Redactor: col. AL. COVALIU

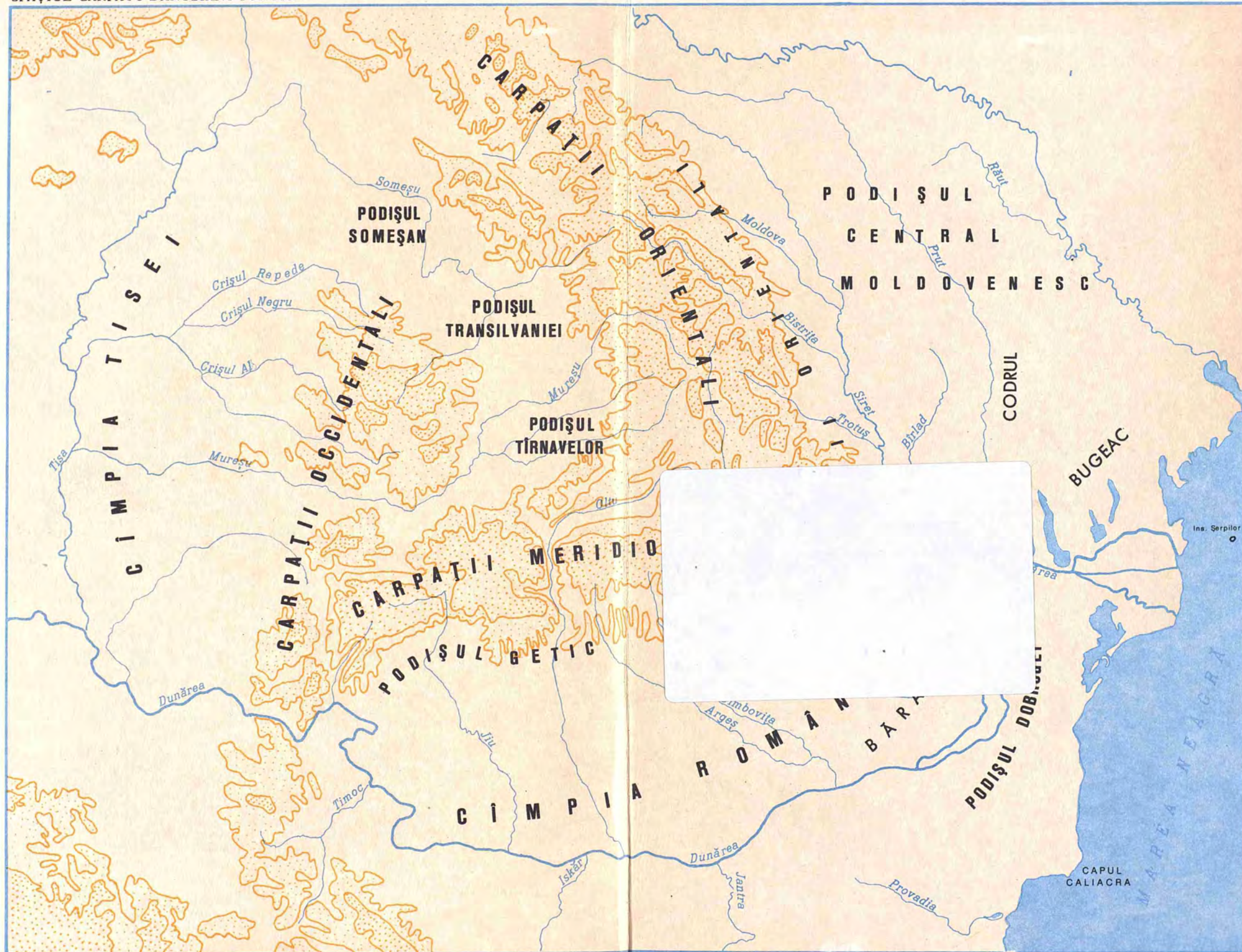
Tehnoredactor: D. ANDREI

BUN DE TIPAR 05.11. 1984. APĂRUT 1984.

COLI DE TIPAR 30+16 PAG. PLANȘE OFSET + 1 HARTĂ. B 10184



TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 1420
LA ÎNȚEPRINDEREA POLIGRAFICĂ „ARTA GRAFICĂ”,
CALEA ȘERBAN VODĂ NR. 133 – 135, BUCUREȘTI
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA



LEI 62